ZİYA NUR AKSUN

OSMANLI TARİHİ

Ötüken

YAYIN NU: 290
KÜLTÜR SERİSİ: 89

ISBN 975 - 437 - 145 - 8

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Caddesi No: 99 Kat: 3 Ankara Han
80060 Beyoğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 251 03 50
Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Düzeni: Nur-Olcay Okan
Dizgi: Dizgievi
Baskı: Eldim Ofset
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İSTANBUL 1994

Ziya Nur Aksun

OSMANLI TARİHİ

Osmanlı Devleti'nin Tahlilli, Tenkidli Siyasî Târihi

İkinci Cilt

Ötüken Neşriyat A.Ş.

İÇİNDEKİLER

SULTAN AHMED HÂN-I EVVEL

(1603-1617 M./1012-1026 H.)

SULTAN MUSTAFA HÂN-I EVVEL

(İlk Saltanatı)

(1617-1618 M./1026-1027 H.)

SULTAN OSMAN HÂN-I SÂNÎ

(GENÇ OSMAN)

(1618-1622 M./1027-1031 H.)

SULTAN MUSTAFA HÂN-I EVVEL

(İkinci Saltanatı)

(1622-1623 M./1031-1032 H.)

SULTAN MURAD-I RÂBİ' HAN GÂZİ

(1623-1640 M./1032-1049 H.)

SULTAN İBRAHİM HAN
(1640-1648 M./1049-1058 H.)

SULTAN EL-GÂZİ MEHMED HAN-I RÂBİ
(1648-1687 M./1058-1099 H.)

SULTAN SÜLEYMAN HÂN-I SÂNİ

(1687-1691 M./1099-1102 H.)

SULTAN AHMED HÂN-I SÂNİ

(1691-1695 M./1102-1106 H.)

SULTAN EL-GÂZİ MUSTAFA HÂN-I SÂNİ

(1695-1703 M./1106-1115 H.)

SULTAN AHMED HÂN-I SÂLİS
(1703-1730 M./1115-1143 H.)

SULTAN EL-GÂZİ MAHMUD HÂN-I EVVEL
(1730-1754 M./1143-1168 H.)

SULTAN OSMAN HÂN-I SÂLİS
(1754-1757 M./1168-1171 H.)

SULTAN EL-GÂZİ MUSTAFA HÂN-I SÂLİS
(1757-1774 M./1171-1187 H.)

SULTAN EL-GÂZİ ABDÜLHAMÎD HÂN-I EVVEL
(1774-1789 M./1187-1203 H.)

İkinci Cildin Sonu

SULTAN AHMED HÂN-I EVVEL

(1603-1617 M./1012-1026 H.)

Birinci Ahmed Han'ın Cülûsu

III. Sultan Mehmed'in vefâtının ertesi günü, sadâret kaymakamı bulunan Kaasım Paşa, Dîvân-ı Hümâyûn toplantısını açacağı sırada, kapıcılar kethüdâsı, atlas torbaya konmuş bir hatt-ı hümâyûnu kendisine teslîm eyledi. Bu hatta şunlar yazılıydı: "Sen ki, Kaasım Paşa'sın; babam Allah emriyle vefât eyledi ve ben taht-ı saltanata cülûs eyledim. Şehri muhkem zabt eyleyesin, bir fesad olursa, senin bâşın keserim."

Pâdişah'ın değil vefâtından, hastalığından bile haberdar olmayan Paşa, hayret içinde kalıp, ne karar vereceğini bilememiş; işin aslını anlamak için, Dârüssaâde Ağası'na bir tezkire yazarak "kendisine bir hatt-ı şerîf getirdiklerini, bunun aslını bilemediğini, bundan maksadın bir imtihan mı olduğunu, yoksa işin ciddî mi bulunduğunu" sormuş; şüphesinin izâle edilmesini istemiştir. Bunun üzerine huzûra götürülmüş; şüphesi izâle edilmiş; taht üzerinde oturan Sultan Ahmed'in önünde yer öpmüştür. Sonra derhâl dışarı çıkararak, bütün devlet ricâlini saraya dâvet etmiş; herkes toplanınca, saltanat tahtı dışarıya çıkarılmış; usûl-i Osmânî üzere bîat merâsimi icrâ edilmiştir.

14 yaşında bir çocuk olan Sultan, merâsimden sonra, gelişinde olduğu gibi, yine sağa ve sola selâm vererek, hareme çekilmiştir. Bundan sonra Sul-

tan Mehmed'in cenâzesi Bâbüssaâde önüne çıkarılmış; mâtem alâmeti olarak siyah şemleler sarınan yeni Pâdişah, vüzerâ ve ümerâ da hazır olduğu halde, cenâze namâzını edâ etmişlerdir. Böylece Sultan Mehmed'in cenâzesi Ayasofya'daki, pederinin yanında hazırlanan kabire defnedilmiştir; bilâhare üzerine ayrı bir türbe yapılmıştır (21 Aralık 1603/17 Recep 1012).

Yeni Pâdişah, Fâtih devrinden beri gelen "Kaanûn-ı Osmânî"yi tatbîk ettirmemiş ve birâderinin hayâtına dokunmamıştır. Bu târihten itibâren Osmanlı devlet riyâseti usûlünde bir değişiklik vukû bulmuş ve hânedânın en yaşlı âzâsı tahta geçirilegelmiştir.

Malkoç Paşa'nın Mısır'dan Gelişi

Cülûstan bir hafta sonra Sadrâzam Malkoç Ali Paşa İstanbul'a gelmiş; huzûra kabul olunduktan sonra, Dîvân-ı Hümâyûn'a giderek, vazîfesine başlamıştır. Âdet üzere askere verilegelen cülûs bahşişini îtâ için, yeni Sadrâzam'ın Mısır'dan getirdiği iki senelik vergi tutarı olan 1 milyon 200 bin altın beklenmişse de, Paşa ağırlıklarını geride bıraktığından, iç hazîneden 700 bin altın çıkarılarak dağıtılmıştır. Sadrâzam Yavuz Ali Paşa, bir yıl önce vefât eden Siyavuş Paşa'nın sarayına yerleşmiş; Kaasım Paşa da ikinci vezîrliğe getirilmiştir.

Sultan, 1 Şâban 1012/4 Ocak 1604'te "taklîd-i seyf (=kılınç kuşanma)" merâsimini îfâ için debdebe ile Eyüb'e gitmiş; bundan bir hafta sonra da, büyük anası Safiye Vâlide Sultan'ın Eski Saray'a nakline ruhsat verilmiştir. 6 Şâban 1012/23 Ocak 1604 cuma günü yeni Sultan büyük bir merâsimle Ayasofya Câmii'ne gitmiş; namâzı edâ ettikten sonra, Topkapı Sarayı'na avdet etmiş ve burada "zât-ı şâhânenin emr-i mesnûn-ı hitânları icrâ olunmuşdur." Tahta çıktıktan sonra yapılan bu sünnet merâsiminin, Osmanlı târihinde yegâne misâli budur. Bunun akabinde Pâdişah çiçek hastalığına tutulmuş; bütün memleket küçük devlet reîsinin bu rahatsızlığı dolayısiyle çok ciddî endîşelere kapılmıştır. Bu endîşelerin sebebi, bir cihan kadar geniş olan devleti, küçük de olsa, bir Osmanoğlu'ndan başka bir kimsenin tutmasına imkân görülememesiydi. Nihâyet Sultan, bu rahatsızlığı geçirmiş ve iyileşmiştir.

Yeni Sultan 14 yaşında bir çocuk bulunmasına rağmen, çok ciddî bir tahsîl gördüğü için, zekâca pek erken inkişâf etmiş, devlet işlerini hayret edilecek bir kavrayışla tâkîbe başlamıştır. Osmanlı hânedânının fertlerinde bu husûs umûmiyetle görülegelmiştir. Bunu herhalde çok ciddî, disiplinli bir tahsîl ve terbiyeye atfetmek lâzımdır.

Belgrad'a Hareket

Bir Dîvân toplantısında devletin harb hâlinde bulunduğu İran ve Avusturya işleri müzâkere edilmiş; Malkoç Ali Paşa, kendisinin, iki cephedeki işleri idâre için İstanbul'da kalması lüzûmundan bahsetmiştir. Fakat Pâdişah, hocası Mustafa Efendi'nin de telkîniyle, bunu münâsip görmemiş; bir hatt-ı şerîfle Kapdân-ı Deryâ Cağalazâde Sinan Paşa'yı Şark Serdarlığı'na, Sadrâzam'ı da Garb Serdarlığı'na tâyîn etmiştir. Sadrâzam'a yazılan hat'ta "Elbette senin cânib-i küffâra serdâr olup, asker ile gitmen lâzımdır. Bu bâbda bahâne eylemeyip, acele tedârik görüp, sefere çıkasın!" deniyordu. Bunun üzerine Sadrâzam, hemen sefer tedârikine başlamış; aynı zamanda da büyük eyâlet vâlileriyle, ulemânın ileri gelenlerinden bâzılarını azlederek, boşalan yerleri kendi taraftarlarına tevcîh eylemiştir.

Bu tâyinlerden sonra Sadrâzam, Dâvutpaşa ordugâhına çıkarak, buradan Belgrad'a doğru hareket etmiş ve Halkalı Kasrı'nda Pâdişah tarafından teşyî edilmiştir (3 Hazîran 1604). Yaptığı aziller ve tâyinlerle aleyhinde bir muhâlefet cereyânı uyandırmış bulunan Sadrâzam, bir konak ileride sefer hazînesini beklerken, Pâdişah'ın hemen hareket etmesini isteyen yeni ve kat'î bir emrini almıştır. Hemen arkasından, İstanbul'da Sadâret Kaymakamı olarak bıraktığı Sofu Sinan Paşa azledilmiş; yerine Sadrâzam'ın pek hoşlanmadığı Hâfız Ahmed Paşa tâyin edilmiştir. Sadrâzam yeni kaymakamı ile Çatalca konağında konuşmuş ve tâlimâtlarını vermiştir. Sadrâzam'ın tâyin ettiği kaymakamın azledilmesi, aleyhinde uyanan muhâlefetin tazyikiyle olmuş; bununla berâber, yeni tâyin edilen vekîli için, tasdîki alınmıştır. Sadrâzam bunu mecbûren kabul etmiş; fakat derin bir üzüntüye de düşmüştür. Peçevî'nin "gâyet hodpesend ve mağrûr","gâyet hûnî ve seffâk" olarak vasıflandırdığı Sadrâzam, büyük debdebe ve emniyet tedbîrleriyle yoluna devam etmiştir. Yine Peçevî'ye göre "Yolda gelirken mutâdı her gün atlasdan bir direk üzre mevzû bir sâyebân tutarlar, kendisi oturur kahve içer ve mâ-hazar söğüş ve nukl yirdi ve cümle ehl-i dîvân atlarından inmezler, ihâta ederler, dururlardı." Nihâyet Sadrâzam "metâlibinin ekserisine cânib-i pâdişâhîden müsâade olunmaması", aleyhindeki cereyânın fenâ netîceler vermesi vehmine kapılarak rahatsızlanmış, "mi'desi taam kabulünden kalmış" ve Belgrad'a vardıktan dört beş gün sonra vefât etmiştir.

Yavuz Ali Paşa çok sert, haşîn, kan dökücü bir adam olmakla berâber, kısa olan sadâretinde askerî işleri ıslah için "Sipâhi gulâmiyesi" nâmıyla soysuzlaşan vergiyi bir usûle bağlamıştır. Devletin vergi teklîfleri, muntazam olan defterler dolayısiyle gâyet mazbut idi. Bu, tahsîldarlar ve mültezimler vâsıtasıyle yapılırken, son zamanlarda askerin tagallübü ile onlara intikaal

etmiş; bu da ahâlinin şikâyetine yol açmıştı. Ali Paşa, askerlikle bağdaşmayan ve türlü sûiistimâllere sebep olan bu işten sipâhîleri tecrid ederek, tahsilâtı tahsildarlar marifetiyle icra ettirdi. Sipahilere de 15'er altın vermeyi vaad etti. Böylece nizâmı ve devlet otoritesini halk nezdinde kuvvetlendirdi. Kendisinden boşalan sadâret mevkii, yeni kaymakam Hâfız Ahmed Paşa'ya usûlen teklîf edildi. Fakat bu zât, bu makaamın uhdesinden kalkamıyacağına kaani bulunduğu için, teklîfe karşı mâzeret beyân etti. Bunun üzerine mühr-i hümâyûn, bi'l-fiil Macar Serdarı olan ve vazîfesinde de muvaffakıyetler göstermiş bulunan Lala Mehmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Lala Mehmed Paşa Sokollu sülâlesindendi ve meşhûr târihçi Peçevî ile akrabâ idi. Peçevî 15 sene kadar Lala Mehmed Paşa'nın maiyetinde bulunmuştur. Paşa, mühr-i hümâyûnu aldıktan sonra ordu ile birlikte hemen Budin'e geldi ve karşıya geçerek, Peşte'yi geri aldı. Nemçeliler kaçarken kaleye lâğımlar koymuşlar ve fitilleri ateşlemişlerdi. Fakat bunlar haber alınarak, ateşler baruta dokunmadan söndürülmüş ve muhtemel bir felâketin önü alınmıştır. Bundan sonra düşmanın yıktığı Budin-Peşte arasındaki köprü yeniden inşâ ettirilmiştir (25 Eylül 1604/1013).

Sonra Sadrâzam, kuzeye yönelerek Vaç (Waitzen) kalesini kuşatmış ve burayı da Ekim ortasında almıştır. Nemçeliler'in Hatwan kalesini de korkup tahliye etmeleri üzerine, burası da işgâl edilmiştir. Serdar-ı Ekrem iki gün sonra yani 18 Ekim'de Estergon (Gran) kalesini muhâsara etmiş, bir ay kadar tazyik etmişse de işgâl edememiştir. Mevsimin ilerlemesi ve şiddetli yağmurla başlayan kar, muhâsaranın kaldırılması netîcesini vermiştir. Bu arada Avusturya Estergon'u Eğri ile mübâdele teklîfinde bulunmuş ve bu teklîf, Nemçe sefîri refâkatinde bulunan Peçevî tarafından İstanbul'a götürülmüştür. Sadrâzam da Toktamış Giray kumandasındaki Kırım süvârisini düşman topraklarında akına memur ederek, emniyet içinde Belgrad kışlağına dönmüştür (25 Aralık 1604).

Avusturya teklîfi Dîvân-ı Hümâyûn'da müzâkere edilmiş; Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi, Pâdişah tarafından alınmış bir kalenin Osmanlı an'aneleri mûcibince sulh yoluyla teslîm edilmesinin mümkün olamıyacağını, esâsen stratejik ehemmiyeti ve kıymetli mâdenleri dolayısiyle teslîm edilmesinin doğru olmayacağını bildirerek muhâlefet etmiştir. Bunun üzerine Nemçe teklîfi reddedilmiştir.

Revan Kalesinin Düşmesi

Batı cephesinde muvaffakıyetler devam ederken, Doğu Serdarlığına tâyin edilmiş bulunan Cağalazâde Sinan Paşa İran'a doğru hareket etmiş;

yolda 7 aya yakın bir müddet Şah Abbas tarafından muhâsara edilen Revan kalesinin düştüğü haberini almıştır. 6 bin kadar olan Revan muhâfızları, Şâh'ın bizzat nezâret ettiği büyük bir İran ordusuna kahramanca karşı koymuşlar; nihâyet sayıları 500'e kadar inince vire ile teslîme mecbur kalmışlardır. Stratejik ehemmiyeti büyük olan Revan kalesinin elden çıkışı, Safevî nufûzunu Şirvan ve Gürcistan'a doğru ilerletmiştir. Gâyet hunrîz (=kandökücü) bir adam olan Şâh Abbas Şirvan'da, Revan'da ve aldığı sâir yerlerde çok fecî vahşetler işlemiştir. Moğol devrinden beri görülmemiş kan dökücülükler yaptığını Osmanlı kaynaklarının haber verdiği bu adamı, ne gariptir ki, yakın zamanlardaki bir kısım târihçilerimiz "büyük bir Türk" diye yüceltmişler (!); kısmî muvaffakıyetleri dolayısiyle "kıymetli asker, eşsiz devlet adamı" olarak vasıflandırmışlardır. Kendisinin ve ordusunun askerî değeri, 6 bin muhâfızla müdâfaa edilen Revan kalesini 7 ayda, o da ancak vire ile teslîm alabilmeğe muvaffak oluşundan anlaşılır. Türklüğüne gelince, irtikâp ettiği vahşetlere mâruz kalan yerlerin ahâlisi de her halde başka bir ırka mensup değildi. Şah'ın kısmî muvaffakıyetleri ne kendisinin değerinden, ne de İran askerinin intizamından doğmuyordu. Bu sırada Osmanlılar'ın hem dâhilde celâlîlerle, hem de hâriçte, iki yerde muhârebe etmelerinden kaynaklanıyordu. Esâsen kuvvetli bir Osmanlı ordusu karşısında, kendisinden öncekiler gibi, kat'î muhârebe vermekten dâima çekinmiştir.

Şâh Revan'ı alınca Emîrgûne'yi Revan Vâliliği'ne tâyin edip, Kars'a kadar bir akın hareketi yapmasını emretti. Bu hareket icrâ edilirken Şark Serdarı Cağalazâde 9 Eylül'de Hasankale'ye vâsıl oldu. Burada kendisine iltihak eden, celâlî reîslerinden Malatyalı Karakaş Ahmed'i Çıldır Beylerbeyliğine tâyin ve ordu çarhacılığına memur etti. Kasımın ilk haftasında Kars'a gelen Serdar'a, Erzurum Beylerbeyi Köse Sefer Paşa, aldığı istihbârata nazaran Şah Abbas'ın "cem-i kalîl" ile Revan taraflarında dolaştığını, bu sebeple kendisini bir miktar askerle önden sevketmesini, böylece Şâh'ı esîr alabileceğini, ordunun asıl kuvvetleriyle de "menzil be menzil" arkasından ilerlemesini teklîf etmiştir. Cağalazâde bu teklîfi, Karakaş Paşa gelmeden icrâ edemiyeceğini söylemiş; bu sebeple "fırsatı fevt" etmiştir. On gün kadar sonra Nahcıvan civârından Şah'a bir takım mektuplar göndererek, onu muhârebeye dâvet etmişse de, Acem hükümdarı Tebrîz'e çekilmiştir.

Serdar bunun üzerine Şirvan Vâliliği'nde bulunan oğlu Mahmud Paşa'nın yanına gitmek istemiştir. Fakat ordu ileri gelenleri kışın yaklaştığını, iâşe kıtlığının başgösterdiğini bildirip, karardan dönülmesini istemişlerdir. Bu arada bir kısım asker de Serdar'ın çadırını kuşatıp, iplerini kesmiş ve hattâ içlerinden biri de "Deryâya sefer etsen ananı görmeğe gidersin, karaya serdar olsan, düşmanı bırakıp oğluna gidersin, sen devlet işlerini düşünmez-

sin." demiştir. Bu hâdise üzerine Cağalazâde Van'da kışlamak mecburiyetinde kalmıştır. Serdar buradan Erzurum'a gelmiş; Şah ise Van'ı kuşatmak istemişse de, bir muvaffakıyet elde edemeden mahcub bir şekilde memleketine çekilmiştir.

* * *

1604/1013 senesi içinde Fransa, İngiltere ve Venedik ile olan muâhedeler, saltanat değişikliği dolayısiyle yenilendi. Evvelce sadâret kaymakamı bulunan Kaasım Paşa'nın yeni tâyin edildiği Anadolu Beylerbeyliği vazîfesinde bir çok haksızlıklar yaptığına dâir her taraftan saltanat makaamına şikâyetler yağmağa başladı. Bunlar tahkîk edilerek doğruluğu anlaşıldığından, idâmı hakkındaki karar, Bostancıbaşı'yla gönderildi. Fakat kendisi bu karardan haberdar bulunduğu için, gelmedi. Nihâyet güçlükle ve vaadlerle İstanbul'a getirtildi. Pâdişah Dîvân sorgulamasında, emrine neden itaat etmediğini Kaasım Paşa'ya sordu. Kendisinin susması üzerine, Şeyhülislâm'ın verdiği fetvâ ile idâm kararı icrâ edildi. Bundan sonra Pâdişah sadâret kaymakamlığına getirdiği Mustafa Paşa'ya, bu manzarayı göstererek, "Eğer senin de bir fenâlığın ortaya çıkarsa, şu yatan adam gibi kılıcıma uğrarsın!" nasîhatini verdi. Buna rağmen Sarıkçı Paşa, kendi başına tâyinler yapıp, büyük memuriyetleri istediği gibi dağıtmağa başlayınca, bundan mutazarrır olanlar "Mustafa Paşa tebeaya zulüm yapıyor." yollu şikâyetlere başlayıp, Pâdişah'ı müteessir ettiler. Netîcede Sarıkçı Paşa da siyâset edilip; yerine Sôfî Sinan Paşa tâyin edildi.

Bu arada Pâdişah'ın bir şehzâdesi dünyâya geldi ve Osman ismi verildi (3 Kasım 1604). Bilâhare halk tarafından "Genç Osman" nâmıyle anılan ve çok fecî bir şekilde hayatı son bulan pâdişahtır.

* * *

1605/1013 Şubatının ilk haftalarında, Pâdişah'ın dâveti üzerine Sadrâzam Lala Mehmed Paşa Belgrad'dan İstanbul'a hareket etti. Kışın şiddetine rağmen, Dersaâdet'e çağrılmasının sebebi, Erdel'de Avusturya hâkimiyetine karşı isyan bayrağını kaldıran ve tarafımızdan yardım talep eden Bocskay hakkında müşâvere etmek; kat'î karara varmaktı. Lala İstanbul'da harâretle karşılandı ve Avusturya'ya karşı kazandığı muvaffakıyetlerden dolayı taltîf edildi. Yapılan müzâkerelerde Budin'in emniyeti için Estergon'un geri alınması zarûrî görüldü ve İran meselesi ile celâlî hareketinin ortadan kaldırılması için, Batı'da sulhün tesis edilmesine karar verildi. Bu sebeple Sadrâzam hazırlıklarını yaparak ve sulh akdine de selâhiyet alarak, 21 Mayıs'ta, Belgrad'a müteveccihen hareket etti. Büyük merâsimle uğurlanan Serdar-ı Ekrem'e Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa da refâkat ediyordu. Sofu Sinan Paşa, sadâret kaymakamı olarak İstanbul'da bırakıldı.

Ciğerdelen, Tepedelen ve Estergon Kalelerinin Alınması

Bu sırada Avusturya işgâlinde bulunan Yukarı Macaristan, yâni Erdel'de ahâli Nemçeliler'e karşı derin bir nefret duyuyordu. Bir defa Erdel'de kuvvetli bir Protestan ekalliyet vardı ve bunlar her türlü din ve mezhep hürriyetine en derin bir hürmetle riâyet eden Osmanlılar'ı, tabiî hâmîleri olarak görüyorlardı. Avusturya'nın Katolik taassubuyla hareket eden koyu vahşetine karşı, Türkler'i dâimâ, istinâd edilecek yegâne kuvvet olarak mütâlaa ediyorlardı. Diğer taraftan Macarlığa bağlı milliyetçi rüesâ, Avusturya tarafından tatbîk edilen cermenleştirme siyâsetine muhâlefet ediyor ve Osmanlılar'a dayanmayı lüzumlu görüyorlardı. Onlarca Macar milliyetinin muhâfazası, ancak Türkler sâyesinde mümkün olabilirdi. Çünkü Türk idârecileri, Macarlar'ın millî telâkkîlerine dokunmuyor; onlara hakaaret etmiyor; âdil bir siyâsî sultayı temsîl ediyordu. Kısa bir Avusturya işgâli, Alman taraftarlığının ne olduğunu göstermişti. Peçevî, Avusturyalılar'ın ve Almanlar'ın Macarlar'a revâ gördükleri hakaaretleri şöyle dile getirmektedir:

> *"Nemçe keferesi mutlakaa Macar kavmine kadîmden ihânet üzeredir: Macar'ın kılâu memleket ashâbı olan küberâsı Nemçe'nin edânîsi katında raîyetten hôr u hakîrdir. Bir sebeb yoğ iken yolda rast geldikde bir kakma çalıp yoldan düşürmek gibi ve ardından yetişse şapkasını kaldırıp alnına tükürmek gibi, elbette bir tezlîl ü tahkîr etmek lâzıme-i kârlarıdır."*

Bundan anlaşıldığı üzere, Macarlar'ın büyüklerine ve beğlerine, en basit bir Avusturyalı dahi her çeşit hakaareti revâ görmektedir. İşte bu fecî haldir ki, Erdelliler'i Osmanlı hâkimiyetini mumla aramaya sevketmiş ve Avusturya'ya karşı isyan bayrağını kaldırtmıştır. Bu isyan hareketinin başına, III. Murad devrinde bizden, kendi âilesinin rağmına ayrılıp Avusturya'ya iltihâka karar veren Voyvoda Sigismond Bathory'nin akrabâsı İstevan Bocskay geçmiştir. Bu prens Lala Mehmed Paşa'ya başvurmuş; İstanbul'a elçiler göndermiş ve bizden yardım talep etmiştir.

Bunun üzerine kendisine bir ferman gönderilmiş; "Hâlâ Macar Kralı ve Erdel hâkimi olan Boçkay Kral" tarzında hitâb edilmiş; "Erdel hükûmeti ve Macar krallığı" uhdesine tevcîh edilmiştir. Bu fermanda "itâat ve inkıyâd " etmek şartıyle "dostumuza dost, düşmanımıza düşman" olması hatırlatılmıştır. Ayrıca Belgrad'a gelen Lala Mehmed Paşa da kendisine, Erdel'in Kaanûnî devrindeki statüye tâbi olacağını ve Pâdişah tarafından gönderilen

sancak ve tâc ile "Macar Kralı" ünvânını almak üzere gelebileceğini bildirmiştir. Bu siyâsî müzâkerelerle Avusturya'ya büyük bir darbe indirilmiştir.

Sadrâzam bunun üzerine Ağustos başında, Belgrad'dan hareket edip, bir ayda Budin'in 37 kilometre kuzeybatısında bulunan Estergon kalesini muhâsara etmiştir. Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Lala Mehmed Paşa, muhâsaranın emniyeti ve muvaffakıyeti için, etraftaki stratejik ehemmiyeti bulunan üç kalenin hemen alınmasını emretmiştir. Bunlar Parkany (=Ciğerdelen), Saint-Thomas (=Tepedelen) ve Vişigrad kaleleridir. Ciğerdelen hemen işgâl edilmiş; Vişigrad'daki Papalık ve Fransız askerleri, bir kaç günlük ümîdsiz bir müdâfaadan sonra, Bosna Vâlisi Hadım Hüsrev Paşa'ya teslîm olmuşlardır. Tepedelen kalesi de yapılan iki hücûm netîcesinde cebren fetholunmuş ve muhâfızlardan 4 bini kılınçtan geçirilmiştir.

Bu sırada Estergon muhâsarası devam ediyordu. Eylül nihayetinde kalenin varoşları, yapılan hücûmlarla işgâl edilmiş ve 2 bin kadar düşman askeri katledilmiştir. Bir kaç gün sonra, bir gece yarısı her taraftan sarılan, etrafındaki tabyaları işgâl edilen kaleden "el'aman, el'aman" sadâları işitilmiş ve teslîm teklîf edilmiştir. Peçevî vire şartlarını kararlaştırmaya memur edilmiş ve 4500 kadar düşman muhâfızı, emniyet içinde ve bütün eşyâlarını alarak, çıkıp gitmişlerdir. Bu suretle, askerî ehemmiyeti büyük olan Estergon kalesi yeniden zaptedilmiştir (13 Ekim 1605/1014). III. Mehmed zamanında kahramanca bir müdâfaadan sonra, kaleyi teslîme mecbur kalan Lala Mehmed Paşa, burayı yeniden geri almıştır. Kalenin verilmesi ve alınması müzâkerelerinde hazır bulunan Peçevî "Anlar kaleyi aldıkda bize söylediklerinden bir kaç mertebe ziyâde söyledim ve nice cefâlar eyledim. Cenâb-ı Rabbi'l-Âlemîn ol mahalde duâmızı kabul etmiş imiş, aynıyle nice istemiş isem öyle rûzî kıldı." demekte ve düşmandan öc aldığından dolayı şükürler etmektedir.

Bu sırada vezîr Tiryâki Hasan Paşa, Weszprim ve Palota kaleleri üzerine sevkedilmiş, bunlar mukaavemet etmeden nâmlı gâziye teslîm olmuşlardır. Lala Mehmed Paşa, 18 Ekim'de, Kanije Beylerbeyi Sarhoş İbrahim Paşa'yı, Erdel ve Tatar askerlerinden mürekkep 20 bin kişilik bir kuvvetle, İstirya içerlerinde büyük bir akın hareketine memur etmiştir. Bu kuvvetler Avusturya arâzisine, muhtelif istikaametlerde dalarak, yağma ve tahrîb etmişler; Koermend ve Steinamanger şehirlerini zaptederek, bir çok esîr ve ganîmetle dönmüşlerdir. Bu sırada Uyvar (Neuhausel) kalesi de Boçkay emrindeki Türk ve Erdel kuvvetleri tarafından muhâsara edilerek, teslîm alınmıştır.

Askerî zâviyeden Avusturya'ya indirilen bu darbelere, siyâsî biri daha eklenmiş ve Boçkay'a, Rakoş sahrâsında, büyük bir merâsimle, bizzat Sadrâzam tarafından tâc giydirilmiştir (20 Kasım 1605/1014). Bunun üzerine

Lala Mehmed Paşa'nın elini öpen Macar Kralı Boçkay "Hâlâ biz pâdişaha kul olduk; akça ile alınan kul ekseriyâ dâr u ta'nîf havfından kerhen kulluk eder; ammâ biz abîd-i ihsân olduğumuz cihetden ez-dil ü cân, kemâl-i itâat ve meserret ile kulluk ederiz." demiştir. Bunun üzerine Sadrâzam, Pâdişah hazretlerinin kendisini, 10 yıllık vergiden muâf tuttuğunu, ancak ondan sonra senelik 10 bin duka harâc vereceğini teblîğ etmiş ve pek çok iltifât etmiştir.

Sadrâzam buradan Belgrad'a gelmiş, oradan da Şark cephesinin arzettiği vaziyetten endîşe duyulduğu için, Mart ortasında İstanbul'a dâvet edilmiştir. Yerine Rumeli Beylerbeyi Tiryâki Hasan Paşa'yı, serdar kaymakamı bırakarak, Dersaâdet'e hareket etmiştir.

Cağalazâde Sinan Paşa'nın Ölümü

Garb cephesindeki askerî harekât muvaffakıyetle netîcelenirken, şark işleri aynı şekilde inkişâf edememiştir. Şark Serdarı bulunan Cağalazâde Sinan Paşa, mevsim başında Erzurum'a hareket etmiş; büyük bir ordu ile Azerbaycan'ı geri almak için Tebrîz'e doğru ilerlemiştir. Ordu Urmiye Gölü civarına gelince, Şah kumandasındaki İran kuvvetleriyle karşılaşılmıştır. Önce pişdar birlikleri çatışmışlardır. Osmanlı öncü kuvvetleri, takviyeli olarak Erzurum Beylerbeyi Köse Sefer Paşa kumandasında, öğleden ikindiye kadar gâlip bir vaziyette muhârebe etmişlerdir. Sefer Paşa emrinde, 16 beylerbeyi ve 20 sancak beyi mevki almıştır. İranlılar ric'at vaziyetinde iken Sefer Paşa, Serdar'ı dinlemiyerek öfke ile düşmanı tâkip etmiştir. Şâh Osmanlı saflarındaki bu yanlış hareketi görünce dönmüş ve tâkipten yorgun düşen Sefer Paşa kuvvetlerini çevirmiştir. Sefer Paşa büyük bir kahramanlıkla dövüşmüş; atı vurulmuş ve kendisi yaralı olarak esîr düşmüştür. Kahramanlığına hayran kalan Şâh, kendisini huzûruna getirtmiş ve mezhebini değiştirip hizmetine girmesini teklîf etmiştir. Kahramanlığı kadar, sözünü de sakınmıyan bir serhad beylerbeyi olan Paşa, bu münâsebetsiz teklîfe şu hakaaretâmiz cümle ile cevap vermiştir: "La'net sana ve senin mezhebini kabul edene!" Bu cevâbından dolayı, kahraman Paşa, hunharca şehîd edilmiştir. Burada Osmanlı ordusunun kaybı pek cüz'î olmuştur. Bâzı Kürt beyleri ne yapılacağını anlamak için Serdar'ın çadırına gelmişler; fakat kapıcıları tarafından yorgun olup, istirahat ettiği söylenerek geri gönderilmişlerdir. Bunun üzerine Serdar'ın firar ettiğini söyleyen Kürt ümerâsı, çadırlarını indirip kaçışmışlar; bu ise orduda bir panik havası uyanmasına sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine Serdar, bâzı ağırlıkları bırakarak çekilmek mecbûriyetinde kalmıştır. Burada kendisine iltihak etmek üzere gelmesi icap ederken, ordunun bozgun haberini işitip Van'da kalan Haleb Beylerbeyi Canbulat-zâde Hüseyin Paşa'yı idâm ettirmiştir. Bu-

nun üzerine Canbulat-zâde'nin kardeşleri Ali ve Hızır Beyler, Haleb'e dönerek, devlete karşı isyân bayrağını kaldırmışlardır. Cağala-zâde bu son bozguna ve şu netîceye çok fazla üzülmüş; bitkin bir vaziyette Diyarbekir'e gelmiş ve "kesret-i gumûm"dan vefât etmiştir (2 Aralık 1605/1014).

Hammer'in "faal ve müteşebbis bir hâlet-i rûhiyeye sâhip" diye tavsîf ettiği Cağalazâde, 39 günlük sadâretinde, aldığı sert tedbîrlerle celâlî hareketlerinin dolayısiyle müsebbibi bulunmuş; Kırım'da bir karışıklığın çıkmasına sebep olmuştur. Kapdân-ı Deryâlık makaamında da bulunmuş, nihâyet Şark Serdarlığı'nda ise, fenâ ve lüzumsuz bir bozguna uğramıştır. İstanbul'daki Cağaloğlu semti hâlen onun adını taşımaktadır.

Yeniçeri ve Sipâhîler Arasında Kıpırdanmalar

Bu sırada Anadolu'da celâlî hareketi yeniden genişlemeye başlamış; dört yeni eşkıyâ reîsi türemişti. Bunlardan en mühimi sayılan ve "Tâvîl Bölükbaşı" da denen Uzun Halîl, Orta Anadolu'da; Kalenderoğlu Mehmed Ağa, Kara Saîd ve Saçlı nâmlarındaki diğerleri ise, Aydın-Saruhan taraflarında eşkıyâlıkla meşgûl oluyorlardı. Haleb Vâlisi Nasûh Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa bunları tenkîle memur edilmiş; fakat Bolvadin yakınlarında celâlîler tarafından bir baskına uğrayarak bozulmuşlardır. Nihâyet Nasûh Paşa İstanbul'a gelerek, Pâdişah'ın huzûruna çıkmış; "feryâdçılığa geldiğini" arzederek, Pâdişah'ın bizzat Anadolu'ya gitmesini istemiştir. Bunun üzerine Sultan Ahmed Han, Bursa'ya gelmiş; ilk altı Osmanlı Pâdişahı'nın türbelerini ziyâret etmiştir. Buradan Sadrâzam'a bir mektup yazılarak, İran cephesi serdarlığını uhdesine almak üzere gelmesi istenmiştir.

Pâdişah bu sırada İstanbul'da yeniçeri ile sipâhîler arsında bâzı kımıldamalar olduğunu haber aldığından, devlet merkezine acele hareket etmiştir. Elbise ve ulûfeleri mevzuunda şikâyetçi bulunan asker, memnûniyetsizlik alâmeti olarak, çorba içmemiş ve zâbitlerini taşlamışlardır. Henüz 16 yaşlarında bulunan ve bu itâatsizliğe çok öfkelenen Pâdişah, Hârunu'r-Reşîd'in idâm günlerinde yaptığı gibi, tamâmen allar giyinmiş olduğu halde, Sultan Bâyezîd köşküne gelmiştir. Burada "Ben size hat gönderip, tahsîle giden defterdârım gelince, ulûfeleriniz çıkarılır demiştim. Bana inanmayıp edepsizlik edilmesi niçindir? Şimdi müfsidleri teslîm edeceksiniz, yoksa hâliniz yaman olur!" demiştir. Bunun üzerine ihtiyarlardan biri bunların "Pâdişah'ın has bendegânı" olmadığını, Ocağa taşradan girmiş yabancı makûlesi olduğunu söyliyerek, bâzı isimler vermiştir. Bunun üzerine bir kaç kişi idâm olun-

muş ve Sultan askere haddi aşmamalarını, itâat ve inkıyâd üzre olmalarını, emirlere riâyetsizliğin şer'a muhâlif olduğunu, tecziyeyi icâb edeceğini söylemiştir. Askere verilen bu gözdağı üzerine ağaları değiştirildiği gibi, mevâcibleri de dağıtılmıştır. Burada yeniçeri ihtiyarının kullandığı "has bendegânı" tâbirinden maksad, devşirme usûlüyle alınan askerdir. Ocağa "yabancı idhâli"nin vahîm netîceler verdiği Osmanlı kaynaklarında dâima tenkîd edilegelmiş ve yeniçerinin bozulması buna bağlanmıştır.

Türkiye'ye İlk Tütün İthali

Osmanlı kaynaklarına göre, İstanbul'da tütün içilmeğe başlanması da işte bu, 1606/1014 senesi içinde vukû bulmuştur. Peçevî'nin "duhan-ı bed-hûy (=pis kokulu)" diye tavsîf ettiği tütüne, önce ilmiye sınıfı muhâlefet etmiş; aleyhinde verilen fetvâlarla, zaman zaman men' edilmiş ise de yayılmakta devam etmiştir. Peçevî tütün tiryâkilerinden bahsederek "Sokaklarda ve bazarda dahi lüle ellerinden düşmez oldu, birbirlerinin yüzüne gözüne pof pof deyü esvâk u mahallâtı dahi kokuttular ve hakkında nice yâve eş'ar nazmedip bî-münâsebet okudular." demekte, alayla karışık tenkîdlerde bulunmaktadır.

Sadrâzam Lala Mehmed Paşa'nın Ölümü

Bu sırada İran işleri için İstanbul'a dâvet edilen Sadrâzam Lala Mehmed Paşa hükûmet merkezine gelmiş ve Pâdişah'a Avusturya cephesi hakkında izâhat vermiş; iltifatlara nâil olmuştur. Sadrâzam önce Avusturya ile sulh yapılıp, batı serhaddinde işin halledilmesini, sonra bütün kuvvetle İran'a dönülmesinin daha münâsip olacağını söylemiştir. Fakat bu sırada Kapdân-ı Deryâ olan ve Pâdişah'ın dikkatini çekip itimâdını kazanan Derviş Mehmed Paşa, Anadolu ile İran ahvâlinin tehlike arzettiğini, bu sebeple "Vezîr-i âzam serdar olmadıkça bu işin bitmiyeceğini" Sultan'a bildirdi. Bunun üzerine Sadrâzam'ın Şark seferine çıkması bir hatt-ı hümâyûnla kendisine bildirildi. Lala Mehmed Paşa arz için huzûra girdiği zaman Pâdişah "Acem'e serdar olup gitmek lâzım gelmiştir." dedi. Sadrâzam gitmeden önce Avusturya ile anlaşma işini bitirmeye müsâade edilmesini istedi ise de, kabul edilmedi. Bunun üzerine Üsküdar'a çadır kurdu ve hazırlıklar başladı. Fakat yerinde olan görüşünün Pâdişah tarafından kabul edilmemesine çok üzüldüğünden, nüzûl isâbetiyle yatağa düştü. Sadârette gözü olan Dervîş Paşa bu defa Vezîr-i âzam'ın "temâruz" ettiğini; hastalığının sahte olduğunu Pâdişah'a bildirdi. Sultan da Lala Mehmed Paşa'ya "Taallül ve temâruzu bırakıp, elbette harekete geçmesini" bildirir bir hat gönderdi. Ömrünün sonuna yaklaşan

Sadrâzam, itimâda şâyân bir bendenin gönderilerek vaziyetin tahkîkini taleb etti. Bunun üzerine gönderilen Kapı Ağası, Lala'nın vücûdunun üçte ikisinin meflûç bulunduğunu görüp, Pâdişah'a arzetti. Bir kaç gün sonra da kıymetli bir asker ve devlet adamı olan Sokullu Lala Mehmed Paşa, ukbâya intikaal eyledi. Cenâzesi, Eyüp'teki Sokullu türbesine merâsimle defnedildi (21 Hazîran 1606/1015). Lala'nın Dervîş Mehmed Paşa tarafından zehirletildiği hakkında da bir rivâyet vardır.

Dervîş Mehmed Paşa'nın Sadâreti

Muvaffak bir sadrâzam olan Lala Mehmed Paşa'nın yerine, Kapdân-ı Deryâ Dervîş Paşa sadârete getirildi. Herkes yeni Sadrâzam'ın hemen Şark seferine avdet edeceğini bekliyordu. Bir kaç gün sonra huzûr-ı hümâyûnda Dîvân toplandı. Bu defa yeni Sadrâzam hazırlıklarının ikmâl edilip, ertesi sene hareket edilmesinin münâsip olacağını söyledi. Naîmâ'ya göre hak sözü söylemesiyle tanınmış olan Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi "Pâdişahım! Sefer ilân edilmiş; otağ karşıya geçirilmiş; akşama sabaha askerin çıkmasına yâr u ağyâr intizâr ederken, seferin te'hîri münâsip olamaz zannederim. Bâri Serdar Haleb'e kadar varıp, orada kışlasın. Orada zahîre tedâriki kolay olduğu gibi, serhadde dahi oradan kolay ve çabuk varılmış olur." dedi. Pâdişah "Haleb'e varmaktaki menfaati" sordu. Şeyhülislâm "Fâide budur ki, Osmanlı sancağı yok yere Üsküdar'a dikilmiş olamaz. Naklolunan çadırlar ve ağırlıklar, dost ve düşmana karşı geri döndürülmüş olmaz. Nitekim ceddiniz merhûm Sultan Süleymân Han Nahcıvan seferinde Haleb'de kışlayıp, evvel baharda şarka gitmiş idi. Bu gün dahi öyle yapılsa maslahata muvâfık olur." dedi. Bunun üzerine Pâdişah bu mütalâayı mâkul gördüğünden, Ferhad Paşa'nın bir mıktar asker ile birlikte şimdiden hareket etmesini ve Sadrâzam'ın da her iki serhadde lâzım olan tedârikâtı temin için merkezde kalmasını bildirdi. Bundan sonra, sefer masrafları için para bulunmadığı bildirilmiş, Sun'ullah Efendi ise iç hazîneden verilmesini söylemiştir. Pâdişah'ın bundan "nasıl verileceğini" sorması üzerine "Ceddiniz Sultan Süleyman Han merhûm, Sigetvar seferine giderken Saray-ı Âmire'de ne kadar gümüş ve altın eşyâ varsa darbhâneye verip sikke kestirdiler ve askerin noksanlarını ikmâl ettirdiler." cevâbını vermiştir. Pâdişah "O zamanın bu zamana uymadığını, o devirle kıyasda ne münâsebet bulunduğunu" sorunca da teessürle "Münâsebet çokdur, ammâ anlaşılması matlûb değil; beyhûde vakit kaybettirmeyelim." demiş ve Dîvân'dan kalkıp çıkmıştır.

Şu vak'a bâzı kaynaklarda, Sultan'la Şeyhülislâm'ın münâkaşa ettiği, hattâ Sun'ullah Efendi'nin toplantıyı hiddetle terkettiği tarzında geçmiştir.

Bütün bunlar Osmanlı Sultanları'nın devlet işlerinde doğru ve hak mütalâalara karşı derin toleranslarını gösterir. Diğer taraftan devlet ricâlinin, bilhassa ulemânın hak ve doğru bildiğini söylemekten de aslâ çekinmediklerini anlatır. Nitekim sonradan Koçi Bey, meşhûr risâlesinde ulemânın vasıflarının bu olmasını beyân ederek, Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'yi şu satırlarla methetmiştir: "Metâneti olan mü'min-i kâmil, azlinden dahi korkmayıp, kelâm-ı hakkı söyler. Sun'ullah Efendi rahmetullâhi aleyh, bir kaç defa ma'zûl olmuşken, yine kelâm-ı hakkı söyleyip emr-i dîn ve devletde kat'iyyen müsâmaha etmediler idi. Ol sadr müsâmaha yeri değildir, riâyet mahalli değildir." Yine Koçi Bey, ulemânın hak kelâmı söylemekten çekinmemesi dolayısiyle, bunların halktan çok riâyet ve hürmet gördüklerini de şu satırlarla anlatmaktadır: "Bu abd-i fakîr İstanbul'a geldiğimde eğerçi ulemâ-i izâm şimdiki gibi hadem ve haşem değildi. Lâkin bir müderris dâîleri, yoldan geçse, halk-ı âlem ikbâl-i tâm ve küllî ile ta'zîm ve ihtirâm ederlerdi. İzzet ve vakaarları kemâlde idi, her biri halk meyânında müctehid mesâbesinde muazzez ve mükerrem idi."

Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi bu haklı sözler üzerine, Sadrâzam'ın zorlamasıyle değiştirilmiş ve yerine Ebû'l-Meyâmin Mustafa Efendi getirilmişse de, bir müddet sonra yeniden makaam-ı Meşîhat'a tâyin edilmiştir.

İran seferine ise "Deli" nâmıyle anılan Ferhad Paşa gönderilmiştir. Bostancılıktan yetişen bu adam kendisine takılan "dîvâne" lakabının doğru olduğunu gösterecek hareketlerde bulunmuş ve askeri zaptedememiştir. Bursa'ya geldiğinde, askerden bâzılarının kadın kaldırdığını şikâyet edenlere "Ya beni mi kaldırsınlar?" cevâbını vermişti. Bir gün sipâhiler ulûfe isteyip çadırını taşlamağa başlayınca, "Ben de sipâhilikten yetiştim, arkadaşlarımdan ayrılmam." diye kucağına bir çok taş alıp askerle birlikte kendi çadırını taşlamış; otağının iplerini bizzat kesmiştir. Bundan sonra askere dönmüş: "Şimdi ne olacak?" diye sormuş, onlar da ulûfelerini istemişlerdir. Paşa ise "Benden size ruhsat, gidiniz paralarınızı İstanbul'dan isteyiniz." demiştir. Bu tuhaf ve divânece hareketleri çabuk duyulduğundan, arkasından azil haberi koşturulmuş ve serdarlıktan atılmıştır. Deli Ferhad Paşa Konya'da teessüründen vefât etmiştir.

Zitvatorok Anlaşması

Haleb'de Canbulatzâde isyânı genişlerken, nihâyet Avusturya ile yapılan müzâkereler netîce vermiş ve Zitvatorok musâlahası yapılmıştır. Avusturya 13 yıl devam eden muhârebeye büyük ümîdlerle girmiş; Osmanlılar'a karşı mukaddes bir ittifak teşkîl edilmiş; bütün bunlar Devlet-i Aliyye'nin azîm

kudreti karşısında kırılmıştır. Son durumuyla Avusturya, Osmanlı Devleti'ne dayanamıyacağını anlamış ve kendisine şerefli sayılabilecek bir sulh talep etmiştir. Bu sırada Türkiye celâlî ve İran gâilesiyle meşgûl bulunduğundan, Avrupa'da muhâsamatı kesecek bir sulha taraftar bulunuyordu. Avusturya'nın üzerinde durduğu en büyük nokta, Devlet-i Aliyye'ye verdiği yıllık verginin kaldırılması ve Avusturya devlet reîsine "Çasar (=İmparator)" ünvânıyle hitâb edilmesiydi. Buna mukaabil Avusturya, Türk Pâdişahı'na 200 bin kuruş tazminat vermeyi, her üç senede bir de ihtiyârî hediyeler îtâsını kabul ediyordu. Pâdişah, İmparator'a "oğlu gibi şefkatle muâmele edecek"ti. Bu noktalar Osmanlılar'a karşı mağlûbiyetin ve nev'-i şahsına münhasır bir fâikiyetin kabul edilişi demektir. Bu sebeple Hammer'le birlikte diğer Avrupalı müelliflerin muâhedenin karakteristik vasfı ve en büyük husûsiyeti olarak gördükleri "tam bir müsâvîlik" henüz mevcut değildi. Bununla berâber Avusturya devlet reîsine "Roma Çasarı" ünvanıyle hitâb etme şartı, onların kendilerinin fiilen kullandıkları, bizim ise kabul etmediğimiz bir tâbirdi. Muâhedenin diğer şartları, iki tarafın birbirinin hudûdlarına tecâvüz etmiyeceği, eğer böyle bir tasallut olursa, karşılıklı hakemlerle işin halledileceği, bu esaslara haleflerinin de riâyet edeceği gibi hususlardı. Bu muâhede 11 Kasım 1606/10 Recep 1015 târihinde Zitvatorok'da, iki taraf murahhasları tarafından, 22 gün devam eden müzâkereler netîcesinde imzalandı. Bununla berâber bilâhare ufak tefek tâdilâta uğradı.

Vezîr-i âzam Dervîş Paşa'nın İdâmı

Bu muâhedenin imzâsından bir ay kadar sonra "gâyet zâlim ve mezmûm tabîatlı" bir adam olan Sadrâzam Dervîş Mehmed Paşa, hakkındaki pek çok şikâyetler sebebiyle idâm edildi. Paşa'nın idâmına, devletin vâridâtını artırmak maksadıyle icâd ettiği münâsebetsiz resimlerin sebep olduğu rivâyet edilir. Bunlardan "şahnişin vergisi"nin büyük şikâyetlere yol açtığı söylenmiştir. Diğer bir rivâyet, Parmakkapı'da yaptırdığı muhteşem bir konağın masârif defterini getiren Yahudî sarrafına "Bu ne kadar para?" diye hiddetlenmesi ve onun da bu binâ altında bir tünel açtırarak, Pâdişah'a suikast tertîb ettiğini ihbâr etmesidir. Her halde kuvvetli olan rivâyet mânâsız rüsûm ihdasıyle halkın şikâyetlerine yol açması, sert icrâatıyle etrafı mutazarrır etmesi; günden güne genişleyen celâlî hareketine çâre bulamamasıdır. Şu muvaffakıyetsizlikler âkıbetini hazırlamıştır. Bu cezâlandırma dolayısiyle halkın memnûniyet duyduğu ve Lala'ya yaptığına uğradığı nakledilmiştir. Paşa'nın boğulduktan sonra Pâdişah tarafından hançerlendiği, yâhut başının kesildiği hakkındaki rivâyet tamâmen zayıf ve şüphelidir.

Kuyucu Murad Paşa'nın Sadârete Getirilmesi

Boşalan sadâret makaamına, Zitvatorok Muâhedesi'ni netîcelendiren Kuyucu yâhut Koca nâmları ile anılan Murad Paşa getirilmiştir. Pâdişah Belgrad'da bulunan Murad Paşa'ya bir hatt-ı hümâyûn göndererek "Hiç kimsenin telkîn ve ricâsı olmaksızın, sâdece kendi arzûsu ile Vezîr-i âzamlığı uhdesine tevcîh ettiğini, Cenâb-ı Hakk'ın her işinde yardımcı olmasını ümîd ettiğini, bir ân evvel İstanbul'a gelmesini" bildirmiştir. Kâtip Çelebi *Fezleke*'sinde, Murad Paşa'nın sadârete tâyininin, Şeyhülislâm Ebû'l-Meyâmin Mustafa Efendi ile istişâre edilerek kararlaştırıldığını yazar.

Murad Paşa gâyet afîf ve ehl-i tarîk bir zât olduğundan, dünyâ metâına da pek fazla kıymet vermezdi. Sadârete tâyini üzerine zarûrî ihtiyaç ve masraflarını karşılamak üzere, Belgrad Kadısı Sem'î Efendi'den 2 bin altın borç almağa mecbûr kaldığı rivâyet edilmiştir. Şu hâdise Paşa'nın, din ve devlete hizmetten gayrı bir gâyeye sâhip olmadığının açık delîllerinden biridir.

Paşa İstanbul'a geldi ve celâlî hareketlerini tenkîl için hazırlıklara başladı. Bu sırada celâlî hareketi yeniden genişleme kaydetmişti. Kalenderoğlu ile Kara Saîd Saruhan'ı tahrîb etmişler; Kınalı, Bursa civârını mutazarrır etmiş; Muslu Çavuş Silifke civârını karıştırmakta bulunmuştu. Cemşîd nâmında bulunan âsî ise Konya-Adana yolu üzerindeki geçitlerde soygun ile meşgûl bulunuyordu. Fakat hareketin en mühimi ve tehlikelisi, Haleb ve Lübnan'da cereyân ediyordu. Haleb'de Kürt asıllı Canbolatoğlu Ali ile Lübnan'da Dürzî şeyhi Maanoğlu Fahreddin, devlete isyân etmişlerdi. Canbulatoğlu, kendi adına sikke darbedip hutbe okuttuğu gibi, başına bir çok ayak takımı toplıyarak, bunlara "sekbân" adını vermiş ve Osmanlı ordusu gibi teşkîlâtlandırmaya başlamıştı. Canbolat bununla de iktifâ etmemiş; Toskana Dukası Arşidük Ferdinand'la da anlaşma imzalamış; başka Avrupa devletleriyle de müzâkerelere girişmişti. Devlet aleyhindeki şu hareketleri kendisini en tehlikeli âsî hâline getiriyor; Suriye'deki Osmanlı hâkimiyetini sarsar bir manzara arzediyordu.

Bu tehlikeli vaziyet üzerine Murad Paşa, Temmuz başında Üsküdar'dan Haleb'e doğru hareket etti (1607/1016). Yollarda celâlî hareketine karışan ve halka zulüm yapan âsîleri şiddetle cezâlandırarak, Haleb'e doğru ilerledi. Canbolatoğlu 40 bin kişi kadar muntazam askerle Bakras Boğazı'na mevzilenmiş; Sadrâzam'ın gelmesini bekliyordu. Murad Paşa onun üzerine gitmiyerek, Arslan Beli Geçidi'nden Kanık Çayı kenarındaki Oruç Ovası'na çadırlarını kurdu. Bu sırada Cemşîd ve Muslu Çavuş idâresindeki celâlîler, gönderilen fırkalarla temizlenmiş ve Sadrâzam'ın kuvvetleri, Dulkadır Beylerbeyi Zülfikaar Paşa'nın iltihakıyle artmış bulunuyordu. Canbolatzâde Sadrâzam'ın karşısında mevki aldı ve 23 Ekim 1607/2 Recep 1016'da âsîlerle

devlet kuvvetleri muhârebeye başladılar. Serdar'ın tedbîrleri, Rumeli Beylerbeyi olan Tiryâki Hasan Paşa'nın şecâat ve mahâreti önünde celâlîler, fecî bir mağlûbiyete uğradılar. Maanoğlu Fahreddin Dürzîler'le kaçıp, bir kaleye kapanabildi. Canbolatoğlu ise önce Kilis'e, sonra da Haleb'e kaçtı. Fakat ayak takımının zulüm ve tasallutundan bıkmış olan ahâli, âsîlere hakaaret etmeğe, kadınlar ve çocuklar damlardan çamur yağdırmağa başladılar. Bununla da iktifâ etmiyen Haleb ahâlisi, kalede bulunan celâlîlerin üzerine hücûm ederek, binden ziyâdesini öldürdüler.

Şu vak'a Anadolu ahâlisinin celâlî zulmünden ne derece bîzâr kaldığını, bu hareketin hiç bir zaman "Türk rûhunun devşirmelere karşı isyânı" tarzında vasıflandırılamıyacağını açıkça gösterir. Çünkü bu son Canbolatoğlu hareketi, ki en mühimidir; hiç bir zaman Anadolu ahâlisinin bir başkaldırması olarak vasıflandırılamaz. Bu sebeple celâlî hareketi hakkındaki bu tip görüşler, tamâmen yanlıştır.

Murad Paşa, Kasım ortalarında Haleb'e girmiş ve burada kışlamıştır. Tiryâki Hasan Paşa ise kubbealtı vezîrliğine terfî ettiğinden, İstanbul'a hareket etmiştir.

Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Koca Murad Paşa Haleb'de boş oturmadı. İdârî ve askerî işlerle uğraştı ve bâzı tâyinler yaptı. Cağalazâde'nin oğlu Mehmed Paşa'yı Bağdad Vâliliği'ne tâyîn etti. O sırada Bağdad bir mütegallibenin elinde bulunuyordu. Bunun şerrine mâni olundu ve devletin yeni vâlisi, Sadrâzam'ın yardımıyle vilâyet hudutlarında devletin otoritesini temin etti. Bu sırada Canbolatoğlu Anadolu'ya kaçmış; İstanbul'dan af talep etmiş; kendisine Temeşvar Beylerbeyliği verilmişti. Bu tâyinin Kalenderoğlu'nun aleyhindeki çalışmaları üzerine yapıldığı hakkında bir rivâyet vardır. Canbolatoğlu bir müddet sonra Murad Paşa'nın emriyle idâm edilmiş ve cezâsını bulmuştur. Kalenderoğlu ise, o sene kışında Bursa şehrini yakıp, Mihalıç üzerine yürümüştü. Kendisini tenkîle Nakkaş Paşa gönderilmiş, arkasından da Silistre Beyi Ahmed Paşa sevkedilmişti. Bu kuvvetler Kalenderoğlu'nu adamakıllı bozguna uğratmışlar ve Hamîdeli ile Karaman hudûduna çekilmeğe mecbûr bırakmışlardı.

Sadrâzam ise Haleb'de kışı geçirmiş; yeniden bir düzene soktuğu ordusuyla 15 Hazîran 1608/1017'de, buradan hareket etmiştir. Maraş havâlisinde Kansu Bey kumandasındaki Mısır askerleri kendisine iltihak etmişler; Göksun Yaylası'nda da Emîr Hüseyin emrindeki Suriye birlikleri orduya katılmışlardır. Nihâyet Kalenderoğlu emrindeki 20 bin kişiden mürekkep celâlî kuvvetleriyle burada bulunan Alaçayır mevkiinde kat'î bir muhârebeye tutuşulmuştur. Âsî ordusunda 20 kadar "şâhî darbzen" denilen büyük çaplı topların da bulunduğu rivâyet edilir. Buna mukaabil, Murad Paşa emrindeki kuv-

vetler fazla değildir. Bu sebeple Paşa, ordugâhının önünde büyük hendekler kazdırmış, askerin mühim kısmını tepenin sağındaki ârızada gizlemiş, Mısır ve Şam kuvvetlerini boylu boyunca ve seyrek olarak dizmiş; topları arkadaki bir diğer mevzide saklamıştı. Kalenderoğlu yaptığı keşif netîcesinde buna aldanmış; askerin seyrek dizilmesini ise kendi gözlerini boyamak için yapılmış zannetmiştir. Bunun için kendisi sol cenahtan, Kara Saîd de sağ cenâhtan hücûma karar vermişlerdir. Yaşlı bir zât olan Sadrâzam ise atından inip iki rek'at namâz kılmış; ağlayarak yüzünü topraklara sürmüş ve "İlâhî! Bu gün düşman karşısında ben kulunu utandırma. İhtiyarlığıma merhamet eyle. Dîn-i mübîn ve şer'-i Seyyîdü'l-Mürselîn için hizmetim ile nâmus-ı şerîati telvîs eden bed-mezheblerin yok edilmesi hakkındaki niyyet-i hâlisânem senin ma'lûmundur. Senden muâvenet ve muvaffakıyet niyâz ederim." diye duâ etmiştir. Sonra kendisinin ileri çıkıp, kılıncını sağa sola ve ileri salladığı zaman umûmî hücûm yapılmasını emretmiştir. Celâlîler gâfil bir emniyetle, muhârebe nizâmı almış olan Osmanlı ordusu üzerine yürümüşlerdir. Osmanlı top ateşlerine mâruz kalan âsîler sarsılmışlar; Sadrâzam da vakti gelince Yemen'den beri belinde taşıdığı Hind kılıncını çekip hücûm işâreti vermiştir. Bu şiddetli hücûm âsî ordusunu darmadağın etmiş ve bozguna uğratmıştır. Sadrâzam şiddetli tâkip hareketi icrâ ettirmiş ve celâlîerin büyük kısmını kırdırmıştır. O kadar ki, Kalenderoğlu ancak bir kaç yüz kişiyle Şâh'a ilticâ edebilmiştir. Şu iltica hareketi dahi, celâlî isyanlarında İran'ın ne derece medhaldâr bulunduğunun açık delîlidir. Osmanlı aleyhdarlığında "Anadolu Türk rûhu" görmeğe gayret edenler, biraz da şu İran fesad ocağının büyük ve gizli çalışmalarına dikkat etmelidirler. Nitekim bu tâkip hareketinde Kırşehir'deki Meymûn takımı perîşan edilince, onun bakiyesi de İran'a kaçmışlardır.

Bu şiddetli tâkiplerde çok yaşlı olan Koca Murad Paşa, bâzen 6 gün 6 gece at üzerinde gider; tâkati kesilince indirilerek, yarım saat, bir saat yere uzanırdı. O halde kendisini görenler ölmüş zannederlerdi. Hattâ yakınları bile bir kaç defa onun öldüğünü zannetmişlerdir. Bu suretle dinlenen Paşa, kuvvetli bir irâde ile tekrar doğrulur, azametini takınarak ata biner ve yoluna devam ederdi. Şu yaşlı hâlinde şu kadar mihnet ve meşakkati, yalnız son derece mukaddes tanıdığı devlete hizmet için, bu yolla rızâ-yı Bârî'yi tahsîl için yapıyordu.

Paşa'nın bu gayretleri makaam-ı saltanatça takdîr edildiğinden, kendisine 2 hil'at, bir murassa kılınç, bir de nâme gönderilmiştir. Nâmede dîn ve devlete ettiği hizmetlerden dolayı takdîr ve duâlar ediliyor ve "Erzurum'da kalıp baharda İran üzerine yürümesi" isteniyordu. Paşa verdiği cevapta "Anadolu'nun celâlîlerden tamâmen temizlenmediğini, bu sebeple ilk önce

dâhilî düşmanın tenkîli lâzım geldiğini, bilâhare İran'a teveccüh edilmesinin daha doğru olacağını, kendisinin 90 yaşında bir ihtiyâr olup, gazâ yolunda ölmek istediğini, bununla berâber emir ve fermânın yine zât-ı pâdişâhîye âit bulunduğunu" bildirmiştir.

Bundan sonra Üsküdar'a müteveccihen hareket etmiş ve 18 Aralık 1609/1018'de İstanbul'da büyük bir merâsimle karşılanmıştır. Celâlîlerden alınan ve üzerlerinde zorbabaşıların isimleri yazılmış bulunan 400 kadar bayrak teşhîr edilmiştir. Bu isimlerden "Dağlar Delisi, Kâfir Murad, Tanrıbilmez" vs. gibileri, celâlî hareketinin berbad mâhiyeti ve çok sakîm olan mesleği hakkında açık bir fikir verir zannederiz. Bu merâsimden sonra huzûra kabul edilen yaşlı Sadrâzam'a, genç Hükümdar büyük iltifât etmiştir. Paşa Sultan ile mülâkatında Anadolu'nun vaziyetini anlatmış; burada iki mühim mütegallib kaldığını, bunlardan birinin Aydın'da Yusuf Paşa, diğerinin de İçel'de Muslu Çavuş olduğunu söylemiş, bunların hile ile iltifâta garkedilerek ele geçirilip siyâset edilmesini talep etmiştir. Kendisine bunlar için geniş selâhiyet verilmiş ve mütegallibeler hile ile siyâset edilmişlerdir.

Murad Paşa bu hareketleriyle bir çok düşmanlar kazanmış; hattâ bir gün Kızlar Ağası, onun ihtiyarlığından sefere çıkamadığını söyliyerek, azledilmesini Pâdişah'tan istemiştir. Genç Hükümdar verdiği cevapta "Koskoca Anadolu'yu devlete yeniden kazandıran bir pîr-i muhterem hakkında iftirâda bulunduğunu", bunu bir daha tekrarlamamasını söylemiştir. Bu, Sultan'ın devlete hizmet eden ricâli ne kadar koruduğunu ve üzerine toz kondurmadığını gösterir. Nitekim bir gün Paşa'yı huzûruna çağırmış, "Safâ geldin Lala, otur bakayım." demiş; Paşa "Kul haddini ve vazîfesini bilir." cevabını vermiş; Pâdişah "Lala senden bir ricâm var." demiş. Sadrâzam "Estağfirullah! Pâdişahların kullarından ricâları olamaz; emriniz nedir efendim?" suâlini sormuş; genç Hükümdar "Hakîkaten ricâ ediyorum, Ekmekçizâde'yi bana bağışla, bunu yaparsan memnûn olurum." demiş; Vezîr-i âzam "Emir pâdişahındır, harfiyyen icrâ olunur." cevâbını vermiştir. Pâdişah bunun üzerine "Ekmekçi Ahmed Paşa yarın sana gelip elini öpecektir." demiştir. Şu muhâvere genç Osmanlı Sultanı'nın devlete hizmetleri geçmiş yaşlı Sadrâzam'a ne derece hürmet ettiğini, Devlet-i Aliyye'de sadâret makaamının selâhiyetlerine pâdişahların müdâhale etmeme prensiplerini, ricâlin onurlarına ne kadar riâyet ettiklerini açıkça dile getirir. Diğer taraftan Sadrâzam'ın Saltanat makaamını ne kadar mukaddes tuttuğunu, ne derece yüksek gördüğünü, ona âdeta taabbüd edercesine bağlı bulunduğunu anlatır. İşte sultanlarda ve devlet ricâlinde görülen birbirinden yüksek şu hâlet-i rûhiyedir ki, Osmanlı Devleti'ni yarı cihan dolusu kitleler üzerinde hâkim kılmış, bunun asırlarca adâletle, mânevî üstünlükle devâmını sağlamıştır.

Sadrâzam Koca Murad Paşa'nın Vefâtı

Anadolu celâlî hareketleri üzerinde derin bir muvaffakıyet kazanan Sadrâzam, İran seferi için hazırlıklara başlamıştır. Anadolu'daki bu dâhilî şekaavet hâdiselerinin 30 bin civarında isyancının hayâtına mal olduğu rivâyet edilmiştir. Bu rakamı 100 bine çıkaran nakiller de mevcuttur. Nihâyet Koca Murad Paşa, 24 Mayıs 1610/1 Rebîülevvel 1019'da, yerine Gürcü Mehmed Paşa'yı bırakarak, Üsküdar'dan Şark'a doğru hareket etti; İran sınırını geçerek ilerledi.

Şâh ise, Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem'in karşısına çıkmaktan çekindiği gibi, sulh ricâsıyle elçiler gönderdi. Sadrâzam Şah'ın elçisine, sulh hakkındaki samimiyetini göstermesi için Pâdişah'a hediye göndermesini bildirdi. Paşa ayrıca, Pâdişah'ın hutbesinin okunduğu yerlerden el çekilmesi ve özür dilenmesi şartıyle sulh için aracılık edebileceğini, kendisinin de Sultan'ın bir kölesinden başka bir şey olmadığını bildirdi. Bunun üzerine Şah, 1800 miskal anberi ihtivâ eden som altından bir çekmece gönderdi. Vezîr-i âzam ileri harekâtına devâm etti ve Çaldıran, Hoy, Salmas üzerinden Tebrîz'e ulaştı. Şah buraları boşaltarak geri çekildi, dünyanın en büyük kara kuvvetiyle bir meydan muhârebesi vermemeğe itinâ gösterdi. Ayrıca Şah, "Pâdişah'ın mutî bir bendesi bulunduğunu", muhârebeye kendisinin sebep olmadığını, iki tarafın elinde bulunan yerlerin kalması mukaabilinde senelik 200 yük ipek vergi vereceğini, sulha talip bulunduğunu bildirdi. Mevsim Kasımın sonuna yaklaşmış, orduda iâşe sıkıntısı başlamıştı. Paşa askerini Tebrîz önlerinden Diyarbekir'e doğru çekti, burada kışladı. Burada İran seferi için hazırlıklarda bulunurken ve Şah ile sulh için müzâkereler yaparken "bağteten" vefât etmiştir (5 Ağustos 1611/1020).

Yerine, kendisi aleyhinde Sultan'a şikâyetlerde bulunmuş olan Nasûh Paşa getirilmiştir. Pâdişah Nasûh Paşa'nın bu şikâyetini, kendisine itimâdı dolayısiyle Sadrâzam'a göndermiş, Murad Paşa da bunu mektup sâhibine göstererek, bunun kime âit bulunduğunu sormuştur. Nasûh Paşa "Benimdir." demiş, bunun üzerine Sadrâzam, mektubunda vaad ettiği ve sefer masrafı olarak ödemeyi üzerine aldığı 40 bin altını vermesini talep etmiştir. Nasûh Paşa "Baş üstüne." diyerek emri yerine getirmiştir. Murad Paşa Nasûh Paşa'ya nasîhat etmiş, onu cezâlandırmamıştır. Bunu soran yakınlarına da "Nasûh Paşa'nın vezârete lâyık sıfatın kâffesini nefsinde topladığını, meydan-ı harbdeki mahâretine muâdil olarak, mülkî işlerde de melekesi bulunduğunu, böyle mümtaz bir zâtın harcanmasının devlete ihânet ile bir olduğunu" beyân etmiştir. Bu, Murad Paşa'nın büyük fazîletine ve devlet şuûruna delâlet eder. Kendisi son derece dindâr, zühd ve takvâ sâhibi bir zâttı. Hafta-

da bir hatim indirdiği, Nakşî tarîkıne sâlik olduğu, nefsine ve irâdesine son derece hâkim bulunduğu rivâyet edilir. Kendisinin Ahmed Yesevî'nin "Hâkim içten Hazreti Mûsâ, dıştan Fir'avn olmalıdır." cümlesiyle, Bahâeddin Nakşibend'in "Zâhir halka, bâtın Allah'a âittir." sözlerini dâima naklettiği söylenir. Hammer onun "Osmanlı Devleti'nin en büyük devlet ricâlinden biri sayılabileceğini" belirtmektedir. Cenâzesi İstanbul'a nakledilerek hâlen Fen-Edebiyat Fakültesi arkasında mevcut olan türbesine defnedilmiştir.

Kâbe Örtülerinin İstanbul'dan Gönderilmeye Başlanması

Bu sıralarda her cülûs merâsiminde Kâbe örtülerinin yenilenmesi ve bunlara Halîfe sıfatıyle Osmanlı pâdişahlarının isimlerinin işlenmesi, Yavuz zamânından beri âdetti ve Kaahire'den gönderiliyordu. Bu örtülerin orada iyi yapılamadığı anlaşıldığından bu defa Dârü'l-Hilâfe san'atkârlarına işlettirilerek, buradan gönderilmeğe başlandı (1610/1019). Bu an'ane Osmanlı Devleti'nin nihâyetine kadar böyle devam edip gitti ve I. Cihan Harbi sonuna kadar bu örtüler İstanbul'dan gönderilegeldi.

* * *

Yine aynı sene içinde Sultan, kendi adıyla anılan büyük ve kudsî mâbedin inşâsına başlanmasını emretti. Saraydan çıkarken Ayasofya'ya bakmak istemiyen Sultan'ın hâlini sezen ricâlin talebi üzerine bu câmiye başlandığı nakledilmektedir. Câmiin temel atma merâsimde genç Pâdişah bizzat bulunmuş, Peygamber'in sünnetine uyarak eteğinde bir kaç defa toprak taşımıştır. Bu, Osmanlı sultanları ve vüzerâsı tarafından sünnet-i seniyeye imtisâl için dâima tekrarlanagelen bir hareket olmuştur. Bu suretle dâima Peygamber'in mukaddes hareket ve davranışlarına riâyet edildiği, O'nun yolunda bulunulduğu, Muhammedî gâyeye hizmetten başka maksat tâkip edilmediği ifâde edilmiş oluyordu.

Yine bu yıl içinde Tophane'deki büyük çeşme binâ edildi. Bu, İstanbul'un en güzel çeşmelerinden biri olmak husûsiyetini hâlâ taşımakta ve şehri süslemektedir.

Yine bu sırada Kırım Hanlarının büyüklerinden biri olan ve Devlet-i Aliyye'ye büyük hizmetlerde bulunan, aynı zamanda âlim ve kuvvetli bir şâir de olan Gâzi Giray Han vefât etmiş ve yerine "Kalgay" bulunan Toktamış, Dîvân-ı Hümâyûn'un kararını beklemeksizin tahta geçmişti. Bu hareketi Bâb-ı Âli'ce hoş karşılanmadığından, yerine Selâmet Giray, bilâhare de Canbeğ Giray Han tâyin olundu.

* * *

Yine bu sırada Mısır'da Vâli bulunan Kulkıran Mehmed Paşa, bâzı büyük suiistimâllere mâni olmak için şiddetli, fakat âdil tedbîrlere başvurmuştu. Mısır'da o sırada Gönüllüler, Tüfekçiler, Çerkesler, Çavuşlar, Müteferrikalar, Azepler, Yeniçeriler adı altında yedi kadar nizâmî askerî sınıf vardı. Bunlardan bir kısmı Mısır idâresine girmiş suiistimâllere pâdişah fermânıyle mâni olununca, âsîlik gösterdiler. Fakat Mehmed Paşa, Kaahire halkı ve Urbân kendisine müzâhir olduğu için, bunları kolaylıkla kayıt altına aldı, memnûniyetsizlik sebeplerini giderdi. Para ayarını düzeltti, yeniçeri ve azepler için yeni kışlalar yaptı. Kâbe sütûnlarının altın ve gümüşten dokunan kuşaklarını oraya gönderdi, ayrıca "Altın Oluk"u yeniletti; Mekke ve Arafât su yollarını, hac yolundaki kuyuları tâmir ettirdi. Kaahire'de Mevlevîhâne yakınlarında dükkânlar inşâ ettirerek, vâridâtını dergâha vakfetti. Şeyh Ebû'n-Nûr'un türbesi ile hankaahını binâ ettirdi. Bu sûretle Mısır ahâlisini memnûn eden idârî, beledî, askerî hizmetler îfâ ederek İstanbul'a döndü. Hizmetlerinden memnun kalındığından taltîf edilerek Hânedân'a dâmâd edinildi.

Osmanlı-İran Sulhü

Yeni Sadrâzam Nasûh Paşa ise, İran'ın sulh taleplerini yenileyen elçilerini büyük bir tantana ile karşıladı. İran'a Osmanlı haşmet ve kudretini göstermek üzere, büyük merâsim yapılmıştır. Kasım ortalarında İran elçisi huzûra kabul olunmuş; Osmanlı ihtişâmının tesiri altında kalan sefîr "Padişahım, Şah Abbas senin kulundur." sözünden başka bir kelâm söyliyememiştir. Bundan sonra İran'la sulh yapılmış; bilfiil Osmanlı işgâlinde bulunan yerlerin Devlet-i Aliyye'ye âit olması, Irak hudûdundaki âsî beylere Safevîler'in yardım etmemesi, Dağıstan Şemhalı'nın Osmanlı hâkimiyetinde kalması, Ruslar'a karşı muhtemel harekette İran'ın yardım etmesi, Peygamber'in sahâbelerine şiîlerin "seb ü şetm" etmemesi şartları kabul ettirilmiştir.

Bu muâhede maddelerinden anlaşılacağı üzere Rus tehlikesini ilk önce Osmanlılar görmüş ve bunu izâle için İran'ın gözünü açmağa çalışmıştır. Fakat İran bunu daha uzun müddet görememiş, Ruslar hududlarına dayanıncaya kadar gaflet uykusundan uyanamamışlardır. Muâhedenin diğer bir maddesi de, İran'la yapılan eski sulh anlaşmalarında olduğu gibi, ehl-i sünnet ile şiâ arasındaki münâzaatın te'lîfi husûsudur. Osmanlılar bunu İran'la yaptıkları muâhedelere koymuşlar ve şiâyı ifratından vazgeçirmeğe çalışmışlardır. Bunu Nâdir Şah'a isnâd edip, Osmanlılar'ı kötüleyen bâzı târihçilerimizin ne kadar gaflet içinde bulunduklarının en büyük delîlleri, Kaanûnî'den beri İranla yapılan sulh muâhedelerine konan şu maddelerdir. Bunlar Osmanlı Hilâfet ve Saltanatı'nın müslümanlar arası mezheb mücâdelesine mâni olmak için ne

derece çalıştıklarını, bu hareketin yine İran Şahları ve rüesâsı tarafından anlaşılamadığını açıkça göstermektedir (20 Kasım 1612/21 Şaban 1021).

* * *

İran'la sulh müzâkereleri devam ederken, Pâdişah'ın Kösem Mahpeyker Sultan'dan Murad nâmında bir şehzâdesi doğmuştur (27 Temmuz 1612/1021). Sonradan Dördüncü Murad diye Osmanlı cihan saltanatı makaamına çıkacak olan pâdişah budur.

Kâbe'den Gelen Mukaddes Emânetler

Pâdişah İran ile sulhten sonra, sürek avlarını yeniden ihyâ eder gibi, Edirne'ye hareket etti ve burada merâsimle karşılandı. Ertesi sene Nisan ortalarında ise avlanarak Gelibolu'ya gitti (1613/1022). Burada Bolayır'da Gelibolu Fâtihi, Rumeli'ye ilk geçen ecdâdından Süleyman Paşa'nın kabrini ziyâret etti ve sandukasının yenilenerek üzerine sırmalı bir örtü konulmasını emreyledi. Ayrıca hâlâ eserleriyle halkımızın mânevî gıdâsını temin eden Yazıcı-zâde'nin türbesini ziyâret edip, orada mevlit okutturdu. Bu suretle mânevî ve millî vahdetimizi temin etmekte bulunan bu mübârek mürşide en derin ta'zîmlerini arzetmiş bulunuyor; halkımızın hürmet ettiği velîleri tebcîl ve ahâlinin telâkkîsine dâima öncülük ettiğini göstermiş oluyordu. Bu, Osmanlı sultanlarının millî birliği perçinlemek ve millî rûhu yaygınlaştırmak için dâima başvurdukları, an'ane hâline getirdikleri değişmez davranışlarıydı. Bu an'ane Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar, Pâdişahlar tarafından hassâsiyetle tatbîk edilmiş; milletle devlet reîslerinin haşır neşir olmasını gösteren ulvî bir tezâhürdür.

Sultan Ahmed Bolayır'dan hareket ederek, Mayıs ortalarında İstanbul'a gelmiş; Hasan Paşa'nın Harameyn'den gönderdiği bâzı "mübârek eşyâ"nın teslîmi muazzam bir merâsimle icrâ edilmiştir. Paşa, Kâbe'nin çatı tahtalarından yapılmış bir âsâyı Pâdişah'a takdîm etmiş; Kâbe örtüsünü Ravza-i Mutahhara'daki "Kevkeb-i dürrî" isimli cevheri, aynı zamanda Halîfe bulunan Sultan Ahmed'e teslîm etmiştir. Bunlar "Hırka-i Saâdet Odası" denilen mahalle, "Emânât-ı Mukaddese"nin saklandığı yere konulmuştur. Bu mukaddes eşyâ, böylece devletin en kıymetli ve mübârek emânetleri arasına idhâl edilmiştir.

Yine bu sıralarda gâyet dindar bir zât olan Pâdişah, ulemânın da reyi ile bütün Osmanlı ülkesine şâmil olmak üzere içki yasağı ilân etmiştir. "Ümmü'l-habâis" yâni "bütün kötülüklerin anası" olarak vasıflandırılan içkinin bu defaki yasaklanması uzun zaman devam etmemiştir (1613/1022).

Donanmanın Malta Akını

1614/1023 senesi Mayıs ortalarında Kapdân-ı Deryâ, bir donanma ile, Beşiktaş'taki Hayreddin Paşa'nın türbesi önünde icrâ edilen an'anevî bir merâsimden sonra, Akdeniz seferine çıktı. Bu deniz seferinin gâyesi bir zamandan beri Toskana (Floransa), Papalık, İspanya ve Malta gemilerinin Osmanlı sâhillerinde yaptıkları tecâvüzlere mâni olmak ve lüzumlu darbeyi indirmekti. 1611/1020 yılında bir Malta filosu Korintos şehrine baskın verip 500 kadar esîr götürmüş; Toskanalılar ise Silifke sâhiline saldırıp bir çok ganîmet almışlardı. Bir Sicilya filosu ise 1613/1022'de Sakız adası civarında bâzı Türk teknelerini zaptetmişti. Halil Paşa emrindeki Osmanlı donanması, bir nevi ehl-i salîp muhârebesi bakiyyesi olan bu tecâvüzlere mukaabele etmek ve Trablusgarb'da Levent reîsi Sefer Dayı dolayısıyle ihlâl edilen âsâyişi tahkîm etmek maksadıyle hareket ediyordu.

Nitekim Halil Paşa 45 gemiden mürekkep donanma ile doğruca Malta'ya hareket etti. Temmuz'un ilk haftasında adaya yanaşarak, asker çıkardı ve sâhil boyundaki köyleri, kasabaları yağma ve tahrîb etti. Malta korsanlarına bu cezâ verildikten sonra, Trablusgarb'a gelip, Vâli'yi kabûl etmemek gibi âsîce hareketlerde bulunan Sefer Dayı'yı donanmaya çağırdı. Dâvete icâbet eden Dayı hapsedildi ve yapılan soruşturmada suçu sâbit olduğundan, verilen fetvâ mûcibince, şehir kapısı önünde idâm edildi. Burada idârî nizâmı kuvvetlendiren Paşa, emrindeki donanma ile Navarin'e geldi. Yolda yüklü bir düşman gemisini zapteden Kapdân-ı Deryâ, dağlı olan Maynolar'dan devletin alacağı olan bir kaç senelik vergiyi tahsîl etti ve itâatsizliklerini cezâlandırdı. Bu ufak muvaffakıyetlerden sonra donanma, bâzı hıristiyan korsan gemilerini de mağlûp edip, Kasım sonlarında İstanbul'a döndü.

Kazaklar'ın Sinop Baskını

Kapdân-ı Deryâ'nın Akdeniz'de dolaşması sırasında Karadeniz'i boş bulan Kazaklar, Naîmâ'nın "Medînetü'l-Uşşâk (=Âşıklar Şehri)" dediği Sinop'a ânî bir baskın yapmışlar, burayı tahrîb etmişler ve bir çok ganîmet almışlardı. 60 kadar şayka ile Karadeniz'de bulunan Şakşakî İbrahim Paşa, bu vaziyet üzerine Don mansabında pusu kurup, Kazaklar'ı beklemiş; Kazaklar bunu haber alıp, küçük gemilerini kızaklarla yukarıdan geçirmek istemişlerdir. Kırım Tatarları da o taraftan taarruz ettiklerinden, Kazaklar Sinop'tan aldıkları "mâl ü ıyâli" bırakıp kaçmışlar ve yapılan tâkiple bir çokları kılınçtan geçirilmişler; bâzıları da esîr alınmışlardır. Sadrâzam Nasûh Paşa bu hâdiseyi Pâdişah'tan saklamağa çalışmış, Sultan'ın suâline rağmen inkâra sapmış, bu hâdise gözden düşmesine sebep olmuştur.

Cuma selâmlığında ise, zevcesi tecâvüze hedef olan bir şeyh câmide pâdişah mahfelinin önünde, Paşa aleyhinde şikâyetlerde bulundu. Bizzat Pâdişah ile ahâli derin bir şekilde müteessir oldu. Bunun üzerine Sadrâzam, alınan fetvâ mûcibince siyâset edildi (17 Ekim 1614/1023). Kendisi cesûr, heybetli, gösterişli ve natûk olması dolayısiyle halkın sevgisini kazanmışsa da, sonraları çok gaddarlığa saptığı, zulüm icrâ ettiği rivâyet edilir. Bâzıları "mevtinin âleme rahmet" olduğunu dahi ifâde etmişlerdir. Sadâretinde çok tâyinler yapmış, memuriyetleri kısa müddetle değiştirmiş; bundan da bir hayli düşman kazanmıştır. Kendisinin ayrıca vahşî tabîatlı, mağrur, paraya karşı hırslı olduğundan, çok büyük bir servete sâhip bulunduğundan bahsedilir. Paşa'nın sadâretteki garip icrâatından biri de, İstanbul'daki başıboş köpeklerden hepsini birden Üsküdar'a attırmasıdır.

Öküz Mehmed Paşa'nın Sadârete Getirilmesi

Nasûh Paşa'nın yerine sadârete makaamına "Öküz", "Kulkıran", "Kara" lâkablarıyle anılan dâmâd Mehmed Paşa tâyin edildi. Paşa'nın "Öküz" lakabıyle anılması, babasının öküz nalbandı oluşundandır. Kendisinin "edîb, vakûr, sâhib-i şuûr, mehîb" bir vezîr olduğundan bahsedilir. Mısır'daki hayırlı icrâatını yukarıda yazdığımız Mehmed Paşa, lüzumlu tâyinleri yaptıktan sonra, İran'ın taahhüd ettiği ipek vergisini vermemesi üzerine, Şark seferine memur edilmiş ve 22 Mayıs 1615/1024'te Üsküdar'dan hareket etmiştir. Eylül içinde Haleb'e varan Paşa, sefer mevsimi geçtiğinden dolayı burada kışlamıştır. Bu sırada Türk elçisi İncili Çavuş'la berâber gelen İran sefîri Kaasım Bey, ipek haracını İstanbul'a getirmiştir. Bununla berâber, zamânında tediye edilmediği için makbûle geçmemiş ve Safevî elçisi misâfir edildiği evde mevkuf tutulmuştur. Buna mukaabil İran Şahı "Men haraca mı kesilsem gerek?" itirazında bulunarak, kendisinin sulh istediğini bildirmiştir. İmzâ edilen muâhede mûcibince kararlaştırılan malın verilmesi lüzûmluydu ve bu Osmanlılar için de prestij meselesiydi.

Bunun üzerine Vezîr-i âzam 1616/1025 Nisan ortalarında Haleb kışlağından hareket ederek, 100 bin kişilik ordusuyla 5 Hazîran'da Kars'a gelmiştir. Yolda Rumeli Beylerbeyi Dâvut Paşa orduya iltihak etmiş; Diyarbekir Beylerbeyi Dilâver Paşa ile Van Beylerbeyi Tekeli Mehmed Paşa, Revan üzerine gönderilmişlerdir. Kürt Beyi Seyyid Han ise Nahcıvan'a sevkedilmiştir. Sadrâzam da Kars kalesini tâmir ettirerek Revan'a teveccüh etti. Burası kuşatıldı ve tazyıke başlandı. Tekeli Mehmed Paşa imdâda gelen Acem ordusunu mağlûb etmiş, Nahcıvan'a kadar ilerlemiştir. Fakat İran kuvvetleri etrafı harâb edip çekildiklerinden, orduda iâşe sıkıntısı da belirmişti. Kale

çok iyi tahkîm edildiğinden zaptedilememiştir. Serdar Şah'a sulha yanaşması için haber göndermiş; netîcede bir anlaşma yapılmıştır. Ordu barut miktarının azalması, iâşe sıkıntısı ve kışın yaklaşması üzerine 5 Kasım 1616/1025'te Revan muhâsarasını çözmüş ve Erzurum kışlağına çekilmiştir. Yolda kışın şiddeti yüzünden bâzı zâyiatlar verildiği rivâyet edilmiştir. Hammer bu seferin muzafferiyetle seyrettiğini yazmaktadır. Bununla berâber Pâdişah, İran'la yapılan anlaşmayı kabul etmemiş ve seferi muvaffak addetmemiş ve Mehmed Paşa'yı azletmiştir.

Yeni sadrâzamın tâyini için Pâdişah devlet ricâliyle ve Şeyhülislâm'la müşâvere etmiştir. Şeyhülislâm Hocazâde Es'ad Efendi "Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa'nın kıdemi bulunduğunu" söylemiştir. Bunun üzerine Pâdişah "Kıdemi vardır, lâkin bir kaç kere yalanını tuttum; sadrâzamlar için yalan söylemek câiz değildir." cevâbını vermiştir. Bu, devlet işlerinde Sultan'ın ne derece ince prensipler gözeterek işleri emânet ettiğini açıkça gösterir. Bunun üzerine sadârete Kapdân-ı Deryâ Halil Paşa getirilmiştir (17 Kasım 1616/1025).

Sultan Ahmed Câmii'nin Açılması

1617/1026 senesi Hazîranının ilk haftasında Osmanlı mimârîsinin en büyük ve güzel âbidelerinden biri olan Sultan Ahmed Câmii'nin açılış merâsimi yapılmıştır. İnşâsı 7,5 sene devam eden bu muhteşem san'at eserinin halkın hizmetine açılması dolayısiyle avlusunda otağ-ı hümâyûn kurulmuş, devlet erkânına ziyâfetler verilmiş, tebrîkler kabul olunmuş, fukarâya büyük sadakalar dağıtılmıştır.

Sultan Ahmed Câmii iç tezyinâtıyle, çinîlerinin nefâsetiyle, gâyet aydınlık oluşuyla meşhûrdur. Mimârı Mehmed Ağa'dır. Etrâfında medreseleri, imârethânesi, tabhânesi, dârüşşifâsı ile tam bir ilim sitesi hâlinde millî irfâna hizmet etmiştir. Batılılar ona "Mâvi Câmi" demekte ve mimârî kıymetini takdîr etmektedirler. Etrafında sonradan inşâ edilen türbelerde Câmi'in bânîsi Sultan Ahmed ile oğulları Sultan II. Osman ve IV. Murad, hanımı Mahpeyker Kösem Sultan ve diğer şehzâdeler medfûndur. Sultan Ahmet Câmii, Ayasofya karşısına dikilmiş büyük bir san'at eseridir. Sultan'ın bunu Bizans'ı ve Jüstinien'i geçen Osmanlı kudret ve haşmetine delîl için binâ ettirdiği dahi rivâyet edilmektedir. Jüstinien Ayasofya'yı açıp, imparator mahfeline çıkınca heyecanla "Ey Süleyman! Seni de geçtim!" demişti. Sultan Ahmed Câmii ise Jüstinien'i ve Roma'yı çok geride bırakan Osmanlı kudretinin, haşmetinin, mimârîsinin ve insânî telâkkisinin zarîf, fakat azametli bir âbidesi hâlinde nazarlarımıza çarpmaktadır.

* * *

Sultan Ahmed Câmii'nin açılış merâsiminden bir hafta kadar sonra, Vezîr-i âzam Halil Paşa, İran seferine hareket için Üsküdar'a geçmiştir. Yerine Sofu Mehmed Paşa'yı sadâret kaymakamı bırakmıştır. Halil Paşa Üsküdar'dan hareketle Diyarbekir kışlağına gitmiş; Kırım Hanı Canbek Giray da 40 bin Tatar askeriyle Gence, Nahcıvan, Culfa taraflarını yağmalıyarak, bir çok ganîmet ve esîrlerle kendisine iltihak etmiştir. Kırım Hanı Cezîreti İbni Ömer'de kışlamağa memur edilmiştir. Batum Beylerbeyi Ömer Paşa ise, Osmanlı Devleti'ne tâbi olan Gürcistan beylerinin talepleri üzerine, bunlara yardıma memur edilmiştir.

Osmanlı-Lehistan Sulhü

Bu sırada Polonya ile olan vaziyetimiz biraz gerginleşmiştir. Lehistan sadâkat ve itâatini bozacak davranışlarda bulunmuştur. Bizim Lehistan'dan en büyük şikâyetimiz Leh (Zaporog) Kazakları denilen serseri ve çapulcu takımının hudutlarımızı tecâvüz ederek, Karadeniz sâhilleri ile Erdel, Eflâk, Boğdan üzerinde tecâvüzlerde bulunuşlarıdır. Lehistan ise Kırım Tatarları'nın kendi ülkesine akınlar yaptıklarından şikâyet etmekte ve Kazak çetelerinin tasallutlarından mes'ûliyet kabul etmemektedir. Bunun üzerine Kazak meselesini tesviyeye, Bosna Beylerbeyi İskender Paşa memur edilmiş; Turla (Dinyester) boylarına yürümüştür. Burada Leh başkumandanı Stanislas Zolkiewski'nin ordusuyla karşılaşılmış; muhârebeye başlanacağı zaman Polonyalılar aman dilemişler ve sulha tâlip olmuşlardır. Bunun üzerine Kazaklar'ın Dinyester'i geçmemesi; Eflâk, Boğdan, Erdel'e tecâvüz edilmemesi, Kırım Hanlığı'na ödenen an'anevî verginin tediyesi, bi'l-mukaabele Tatarlar'ın da Lehistan'a akın etmemesi şartlarıyla sulh akdedilmiş ve dönülmüştür.

Sultan I. Ahmed'in Ölümü

Osmanlı Devleti ile Avusturya'nın iki devlet adamı, fer'î noktalarda bir çok tâdilâta uğramış Zitvatorok muâhedesini yeniledikleri sırada, henüz çok genç bir yaşta olan Sultan Ahmed "hummâ-yı muhrika" denilen ateşli bir hastalığa yakalanmış ve bir müddet sonra dâr-ı bekaaya göçmüştür (22 Kasım 1617/23 Zilka'de 1026). Vefâtında 28 yaşında bulunuyor ve 14 seneden beri devlet reîsliği makaamında milletini temsîl ediyordu. Kendisi 14'üncü pâdişah olduğu, 14 sene hükümdarlık yaptığı, 2 defa 14 yaşında vefât ettiği için, bu rakamın sırrına mazhar olduğu söylenir.

Çocuk denecek yaşta tahta çıkmış ve çok genç vefât etmiştir. Bununla berâber devlet işlerini îfâda, genç yaşına rağmen büyük bir kaabiliyet ve

dirâyet göstermiştir. Saltanatı dâhilî ve hâricî karışıklıklar içinde geçmiş olmasına rağmen, devlet işlerinde muvaffakıyetle hizmet etmiştir. Kendisinin "zekî", "münevver", "hamiyetli", "âdil", "son derecede dindar" bir pâdişah olduğu nakledilmektedir. Çok sâde bir kıyâfeti bulunduğu, bu sebeple sof'u, ipeğe tercîh ettiği, dervişâne bir ahlâka sâhip olduğu söylenir. Halk arasında dolaşmaktan zevk aldığı, pek yakışıklı, câzip bir pâdişah olduğu, iyiliği sevdiği, tatlı sözlü bulunduğu, bununla berâber yerinde şiddet gösterdiği rivâyet edilmektedir. Kendi adıyla anılan câmiinde her yıl Hazret-i Peygamber'in velâdetinin tes'îd edilmesini emretmiş ve bu, devletin sonuna kadar icrâ edilegelmiştir. Harameyn'in tâmiri ve tezyîni için çok gayret sarfetmiştir. Her cuma gecesi sarayda hatim indirmek için, hâfızlar tâyin etmiştir. Kendisi ata binmede, ok atmada, kılınç kullanmada mâhir bir zâttı. Edirne'de bir şeşberi 30 metre yükseklikteki bir surdan aşırıp, 500 metre mesâfeye fırlatmıştır. Bu hareketi için oraya bir nişantaşı konulmuştur. Şu husus kendisinin silâh kullanmadaki mahâretini ve kuvvetini gösterir ki, bu tarafına oğlu Murad vâris olmuştur. Şiirleri hamâsî, tasavvufî, derin tahassürlerle doludur. Hamâsî bir şiirinde Şark ve Garb'a gönderdiği ordularından bahsedip, Cenâb-ı Hak'tan yardım niyâz eder:

"İlâhi cânibeyne salmışım ben iki serdârı;
Kerem kıl, düşmanı kahrile mansûr eyle anları.
Biri şol Çâr-yâri sevmeyen zâlimleri kırsın;
Biri varup helâk etsin senin emrinle küffârı."

Sultan son derece dindar olduğu için, Peygamber'in "kadem-i şerîf"inin küçük bir nümûnesini yaptırıp, sorgucuna koydurtmuştur. Bu sebeple yazdığı şiirinde, Peygamber Efendimize olan hudutsuz muhabbetini dile getirmiş ve onun pây-i muazzezinin şeklini başında taşımakla iftihâr etmiştir:

"N'ola tâcım gibi bâşımda götürsem dâim;
Kademi resmini ol Hazret-i Şâh-ı Resûlün.
Gül-i gülzâr-i nübüvvet o kadem sâhibidir;
Ahmedâ yüzün-sür kademine ol gülün."

Böylece Hazret-i Peygamber'e olan sonsuz hürmetini tablolaştırmıştır. Bütün Osmanlı sultanları dâima kendini temsîl etmeğe gayret ettikleri resûller ve nebîler Sultanının mânevî büyüklüğünde hep bu hissi duymuşlar; ona bağlılıkta çok ileri gitmişlerdir. Çünkü onun yolunda gitmekle, onun gâyesinde bulunmakla, dünyada cihan saltanatına sâhip olduklarını, müslümanlar indinde sevildiklerini biliyorlar; âhirette de onun şefâatine nâil olmak istiyorlardı.

Sultan Ahmed, o devre kadar tatbîk edilen Osmanlı kaanûn-nâmelerini bir araya toplatarak tanzîm ettirmiştir. Bu kaanûn-nâmeler devletin müdevvenâtını tasnîf etmekte, sancak ve eyâletleri, timar ve zeâmetleri daha iyi bir tarzda taksîm etmekte, kara ve deniz kuvvetlerini tâyin eylemekte, sarayın dâhilî ve hâricî erkânını ve vazîfelileri tanzîm etmekte, mâlî işlere ve sâir hizmetlere dâir olan emirleri bildirmektedir. Sultan bizzat Yeniçeri Ocağı'nın eski âdet ve an'anelerini bildiren, bunlara göre bu askerî müessesedeki intizamın güçlendirilmesi için alâkalılardan raporlar almıştır. Bu hususta Sultan'a hitâben yazılan bir kitap Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde mevcuttur. Ayrıca Sultan dâhilî isyanlar sebebiyle bozulan adlî işlerin yoluna konması için, yine alâkalılardan raporlar almış; bunlara göre ve kendisine arzedilen şikâyetleri de nazara alarak, "adâlet-nâme" nâmıyle anılan bir ferman çıkarmıştır. Bu fermanda, celâlî mücâdelesi yüzünden devlet hizmetlerinin ne derece aksadığı; adlî sûiistimâl ve memûriyeti kötüye kullanma vak'alarının ne şekiller aldığı, açıkça görülmektedir.

Saltanatı zamânında Fâtih'ten itibâren devam eden ve "Kaanûn-ı Osmânî" diye adlandırılan an'ane tatbîk edilmemiştir. Saltanat usûlünde bir değişiklik yapılarak, hânedanın en yaşlı âzâsı tahta çıkmaya başlamıştır. Bu yeni usûl bâzıları tarafından "vahşî" olarak addedilen an'aneye mâni olunduğu için, göklere çıkarılmaktadır. Fakat bu usûlün şehzâdeler arasındaki saltanat yarışmasını yavaşlattığı ve devlet riyâsetine hazırlığı azalttığı da nazara alınmalıdır. Ayrıca "hâile-i Osmânîye" diye anılan târihimizin en meş'ûm, millet ve devlet için çok fecî netîceler doğurmuş olan vak'ada da bu usûl değişikliğinin hissesini görmemek imkânsızdır. Müverrihlerden bir kısmı ise, çok küçük yaşta tahta geçen ve kardeşinden başka taht vârisi bulunmayan Sultan'ın, Osmanlı Devleti'nin istikbâli için, eski usûlü tatbik ettirmediğine ve bu karara vardığına kaanidirler. Çünkü Osmanlı cihânını bir Osmanoğlu olmadan tutabilme imkânı görülemiyordu. Bununla berâber bu hususun kendi mürüvveti eseri olduğu da kuvvetle iddiâ edilmiştir.

Sultan Ahmed'in Hazreti Peygamber'e ve sülâlesine hürmeti o derecede idi ki, sâdât'ın işlerine bakan ve kendisi de seyyid olan Nakîbü'l-Eşraf'ın, Sultan Ahmed Câmii sağ köşesinde, pâdişah mahfeli altında hazırlanan ve etrafı yeşil perdeler ile örtülü bulunan yerde oturması kaanûn yapılmıştı. Rütbelerine göre bunların teşrîfâtta yeri bulunmamasından dolayı, ulemâdan aşağı oturtulması da muvâfık görülmemiş; bu usûl tercîh edilmiştir. Bu kaanûna Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar riâyet edilmiştir.

Sultan Ahmed aynı zamanda devlet ricâlinin vazîfe ve selâhiyetleri üzerinde de hassâsiyetle durmuş bir pâdişahtı. Âli'nin naklettiğine göre, bir gün Sadrâzam Nasûh Paşa, Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi ile arası açıl-

dığından, bâzı müderris ve mollaların tâyinini kendisine arzetmiş; Hükümdar ise "Şeyhülislâm'ın vazîfesine niçin müdâhale ettiğini" sormuştur. Bunun üzerine Sadrâzam, Ebussuûd Efendi'nin bir tezkeresini göstererek "Bunun kendi vazîfesi olduğunu, bu işi selefde vüzerânın göregeldiğini" bildirerek, izin alabilmiştir. Bununla berâber bu husus bir daha tekerrür etmemiştir. Şu vak'a, Osmanlı Devleti'nde devlet adamlarının vazîfe ve selâhiyetlerinin ne derece kesin çizgilerle ayrıldığını, bunlara müdâhalenin tasvîb ve tecvîz edilmediğini gösterir. Bu, Osmanlı devlet reîsleri için de böyledir.

Ahmed Han, diğer bütün Osmanlı pâdişahları gibi, Şeyhülislâmlık makaamına büyük hürmet göstermiştir. Muâsır bir kaynak kendisinin Şeyhülislâm'ı "ayağ üzre kalkıp, bir iki kadem istikbâl ettiğini, bu arada çavuşların alkış ettiklerini, musâfahadan sonra sol cânibden dâmen-i hümâyûnun bûs edildiğini" yazmaktadır. Daha sonraki bir kaynak kendisinin "gâyet âbid ve zâhid ve evliyâullaha fevkalâde riâyet ile mevsûf" olduğunu, "Harameyn'e bir çok hizmetlerde bulunduğunu, buraya nişâne-i vech-i kerîm-i nebevî olmak üzere şeb-çırağı muhtevî bir levha-i murassa hediye ettiğini, bizzat idâre-i umûr-ı devlet eden pâdişahlardan olduğunu, her işi ehline tefvîz ettiğini, insan seçmede isâbeti bulunduğunu" yazmaktadır. Sultan'ın Halvetî tarîkati pîrlerinden Azîz Mahmûd Hüdâî Efendi'ye meyil gösterdiği, bu zâtın sohbetlerinden hoşlandığı rivâyet edilmiştir.

Onun devrindeki Türkiye'nin Avrupa'daki fikir adamları tarafından görünüşü, bu günkü yanlış görüşlerimizden tamâmen başkaydı ve çok daha mânâlıydı. O günkü Türkiye, Batı'da fikirlerinden dolayı eziyet edilen mütefekkirler tarafından bir hürriyet beldesi, bir insanlık nümûnesi, olması lâzım geleni mümkün mertebe tahakkuk ettirmiş, bir adâlet ülkesi olarak görünüyordu. Buna delîl, onun saltanatı zamânında yaşamış, Avrupa'daki fecî hürriyetsizliğe isyân etmiş, bundan dolayı senelerce hapishanelerde kalmış, idealindeki ülkeyi *Civitas Solis (= Güneş Beldesi)* isimli eserinde tasvîr etmiş olan, İtalyan sosyalist filozofu Campanella'nın sözleridir. Bizim son devirlerdeki müelliflerimiz, o devirlerimizi hasta ve mâlûl fikirleriyle ne kadar kötülerlerse kötülesinler, ne kadar "duraklama ve felâket" tabloları çizerlerse çizsinler, Campanella'nın o devirde yaşayan Osmanlı Türkleri ve devleti hakkındaki fikirleri, onları tamâmen susturacak kadar kuvvetlidir. Bu tâlihsiz İtalyan mütefekkiri Cardinal Bérule'e yazdığı bir mektupta aynen şöyle diyor:

> *"İçinde yaşadığım şafaksız gecenin bir sabaha ermesini istemiyorum. Böyle bir sabahın sonu gecedir. Çünkü zindanın dışında istibdâd var ve bu hür fikirlere ancak gece vaad eder. Ben bir 'Güneş Belde'nin*

hasretini çekiyorum. Bu ülkede gece olmasın ve insanlar karanlık mefhûmunu orada tanımasın. Güneş Ülke'yi yeryüzünde bulmak mümkün mü? Fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine, lisan hürriyetine ilişmeyen Osmanlı Türklerinin varlığı, hiç olmazsa yarın, böyle bir ülkenin var olacağını bana zannettiriyor. Mâdemki düşünceyi zindana koymayan, hakîkat sevgisini zincire vurmayan bir millet, o cesûr ve âdil Türkler var; üzerinde yalnız hakîkatın, adâletin ve hürriyetin hüküm sürdüğü bir Güneş Ülke yarın neden vücût bulmasın?"

Ütopist, yânî hayâlî bir cennet ülke tasavvur eden filozof, bunu yeryüzünde ve zamanında en geniş mânâda gerçekleştirenlerin Türkler olduğunu ifâde etmektedir. Şu düşünce Osmanlı devlet adamlarının ve ecdâdımızın ne derece yüksek insânî ölçülerle meşbû bulunduklarını, o devirdeki cemiyetimizin ne kadar hür bir topluluk olduğunu en açık şekilde anlatmaktadır. İşte Sultan Ahmed devrinde Türkiye dünyâ devletinin dışarıdan, hem de mütefekkir bir papaz tarafından görünüşü ve manzarası budur.

SULTAN MUSTAFA HÂN-I EVVEL

(İLK SALTANATI)

(1617-1618 M./1026-1027 H.)

I. Mustafa'nın Cülûsu ve Hal'i

Sultan Ahmed Han'ın vefâtının akabinde, Osmanlı hânedanının en yaşlı âzâsı olarak, birâderi Sultan Mustafa, "cihan saltanatı"na câlis oldu (22 Kasım 1617/23 Zilka'de 1026). Bundan sonra saltanat makaamındaki değişikliklerde umûmiyetle bu usûl tatbîk edilegelmiştir. Devlet-i Aliyye'nin kuruluşundan beri 14 pâdişah "hatt-ı neseb-i amûdî" denilen tarzda babadan oğula intikaal tarîkıyle saltanata geçmişler idi. Bu defa ise "ekberiyet" usûlü tatbîk ediliyordu. Sultan Mustafa işte bu "ekberiyet" esâsı mûcibince "erbâb-ı hall-ü akd" ve "âyân-ı devlet" tarafından tahta oturtuldu.

Saltanat usûlündeki bu değişiklik hakkında Osmanlı kaynaklarında açık malûmât bulunmamakta, hemen umûmiyetle Sultan I. Ahmed'in verâset usûlünü değiştirdiği ifâde edilmektedir. Bu hususta çeşitli rivâyetler de mevcuttur. Bunlardan birine göre Sultan Mustafa'nın tahta geçmesi, başlarında Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve saltanat kaymakamı Sofu Mehmed Paşa'nın bulunduğu bir kısım devlet ricâlinin arzûsu yâhut "el çabukluğu"dur. Diğeri, sonraları siyâset sahnesinde büyük nufûz sâhibi olacak olan Kösem Mahpeyker Sultan'ın dahlidir. Bu rivâyete göre, Kösem Sultan, I. Ahmed'in diğer

hasekîsi Mahfirûz Sultan'ın oğlu olan Şehzâde Osman'ı saltanattan mahrûm edebilmek ve kendi oğullarından Şehzâde Murad'ı tahta çıkarabilmek için bu işi desteklemiş; hattâ bunu adamları vâsıtasıyle temin etmiştir. Bu rivâyetler üzerinde fazla bir şey söylemek ve fikrî spekülâsyonlara girmek abes görünmektedir.

Sultan Mustafa tahta câlis olunca, an'ane mûcibince Eyüp Sultan'a gidilerek taklîd-i seyf (=kılınç kuşanma) merâsimi yapılmış; ecdâd-ı izâmının türbeleri ziyâret edilmiş; askere 300 milyon akçe tutan cülûs bahşişi verilmiştir. Kısa süren bu birinci saltanatı sırasında ancak bâzı idârî tâyinler yapılmıştır.

Sultan Mustafa, bâzı Osmanlı kaynaklarında "kendisinde cezbe hâli nümâyân bir zât-ı melekü's-sıfât" olarak tavsîf edilmekte, "dünyâ-yı fânînin dağdağasına tahammülü bulunmadığı" ifade edilmektedir. Bilhassa bâzı "meşâyih-i izâm" ile "ulemâ-yı kirâm"ın kendisini "cezbe" sâhibi bir zât olarak mütalâa ettikleri rivâyet edilmektedir. Bir diğer rivâyete göre, Sultan Mustafa, kadınlardan şiddetle nefret eder halde bulunmakta ve onları yanına yaklaştırmamaktadır. Bu sebeple çocuğu olmamıştır. Naîmâ onun için "Pâdişah-ı Edhem-meşreb" tâbirini kullanmakta, bir hükümdar olduğu halde makaamını terkederek dervişliği tercîh eden, meşhur sofî İbrahim Edhem'e benzetmektedir. Hükümdarlıktan istiğnâ edişi, hattâ istemeyişi ve sonraki saltanatında "Osman gel beni bu yükten kurtar." deyişi, hakkındaki bu rivâyetleri doğrular mâhiyettedir. Ahâli arasında onun evliyâlığı ve kerametlerinin dahi yayıldığı yazılmaktadır. Müneccimbaşı "etvâr-ı evzâlarının, etvâr-ı ukalâya muhâlif müşâhede olunduğunu" bundan dolayı "devlet erkânının bunun uzun müddet habisde kalmadan mütevellit bulunduğunu zannederek etibbâya türlü ilâçlar yaptırdıklarını, fakat tesir etmediğini" yazmaktadır. Kâtip Çelebi ise Pâdişah'ın az zamanda "hiffet-i akıl" ve "evzâ-i garîbe" ile ahâli arasında şöhret bulduğunu nakletmektedir.

Pâdişahın aleyhinde propaganda yapanlardan biri ve en mühimi de Kızlarağası Mustafa Ağa'dır. Bu Ağa rivâyetlere göre, Sultan Ahmed devrinde sarayın en nufûzlu şahsiyeti olduğu halde, Sultan Mustafa zamânında "iltifâttan dûr ve taayyün ü tasarrufdan mehcûr" kalmış; kendisine iltifât edilmemiştir. Bu sebeple yeni Pâdişah'ın hareket ve vaziyetlerini, üzerine ilâveler de yaparak, devlet ricâli arasında yaymağa başlamıştır. Bâzı meşâyih ve ulemâ bunun uzaklaştırılmasını Vâlide Sultan'dan talep etmişlerse de, Ağa, gözyaşları ve konuşkanlığı ile mevkiinde kalmayı başarmıştır. Devlet erkânına gönderdiği haberlerden bir netîce çıkmadığını gören Ağa, ilmiye, mülkîye, askerîye ricâlini telâşa düşürecek, ustalıklı bir haber daha yollamıştır. Bunda "Pâdişah'ın bütün şehzâdeleri katle ve Âl-i Osman neslinin

inkırâzına hazırlandığını, buna mâni olacaklarını düşünerek de bütün ricâlin mansıblarını bir kaç ednâya tevcîh edeceğini" bildirmiştir. Bunun üzerine mevkilerini tehlikede gören ulemâ ve vüzerânın "can başlarına sıçrayıp" Sultan Mustafa'nın hal'ine karar verdikleri rivâyet edilmiştir.

İşte bundan dolayı mevâcib tevzii bahânesiyle kapı kulları dahi hazır bulunduğu halde sarayda toplanılmış; Kızlar Ağası, Sultan Mustafa'nın oturduğu dâire kapısını birdenbire üzerine çekerek kilitlemiş ve Sultan Ahmed'in en büyük şehzâdesi dışarı çıkarılmıştır. Hemen saray avlusunda hazırlanan taht üzerine oturtulan Sultan Osman'a bîat edilmiş; minârelerden müezzinler, bu saltanat değişikliğini halka ilân etmişlerdir (26 Şubat 1618/1 Rebîülevvel 1027). Üç ay içinde yeni bir cülûs bahşişi verilmek mecbûriyetinde kalınmış; "hazîneye biraz hiffet gelmiştir." Üç ay gibi kısa bir müddet içinde iki cülûs atiyyesi alan asker ise, bu saltanat değişikliğine hiç bir itirazda bulunmamıştır.

Sultan Mustafa hakkında umûmiyetle rivâyet edilen "balıklara altın attığı", hazîneyi ona buna dağıttığı hakkındaki rivâyetler şüphelidir. Yalnız "14 sene seray-ı hümâyûnda kapalı kalmış olmasından nâşi mizâc-ı şâhânelerinin mütegayyir ve makaam-ı Devlet-i Aliyye'yi idâreye gayr-i muktedir" bulundukları söylenebilir. Sultan Mustafa'nın birinci hal'i, II. Osman'ın cülûsunu müteâkip tâmim ettiği hatt-ı hümâyûnda "ihtiyâr-ı zâtîsiyle ferâgat ve uzlet" olarak gösterilmiştir. Bu sebeple devlet tarafından kabul edilen resmî görüş, Sultan Mustafa'nın "tahttan kendi isteğiyle çekilmiş olduğu'dur.

SULTAN OSMAN HÂN-I SÂNÎ

(GENÇ OSMAN)

(1618-1622 M./1027-1031 H.)

II. Osman'ın Cülûsu

Osmanlı cihan saltanatına geçen bu Pâdişah, henüz 13 yaşını bir kaç ay geçen bir çocuktu. Bununla berâber husûsî surette yetiştirilmiş; iyi bir saray terbiyesi görmüş; erkence de gelişmişti. Küçük Pâdişah tahta oturur oturmaz, Şark seferinde bulunan Sadrâzam'a, vezîrlere, beylerbeylerine ve bütün askerlerine hitâben bir hatt-ı hümâyûn neşrederek, saltanat usûlünde yapılmış olan değişikliğin an'aneye uygun bulunmadığını beyân etmiştir. Hatt-ı hümâyûn şöyle idi:

> *"Vezîr-i âzam Halil Paşa, vezîrlerim, beylerbeylerim, beylerim, ağalarım, hâssaten bâb-ı hümâyûnumun atlı muhâfızları ile yeniçeri ağaları, zeâmet ve timar sahipleri ve ulûfe alan bütün askerlerim! Ba'de's-selâm; işbu hatt-ı hümâyûnumun ahzinde ma'lûmunuz ola ki, Devlet-i Aliyye'nin teessüsünden beri saltanat ve hilâfet pederden evlâda intikaal edegelmiştir. Pederim Sultan Ahmed'in irtihâlinden sonra saltanat kaanûn-ı kadîme tevfîkan bana tevârüs etmek lâzım gelirken, bizden bir kaç yaş büyük olmasına mebnî, yanlışlıkla merhûmun birâderine verilmiştir. Lâkin Sultan Mustafa ihtiyâr-ı zâtîsiyle mesâlih-i hükûmetten ferâgat ve ihtiyâr-ı uzlet etmesiyle, bu gün ki, 27*

Rebîülevvelinin gurresidir, Allah'ın inâyeti ve erkân-ı devlet, âyan-ı memleket ve ahâlinin, şeyhülislâm, mevâlî ve ulemânın, kebîr ü sagîr, ganî ü fakîr bi'l-cümle halkın muvâfakatı ile cülûs-ı hümâyûnum vukû bulmuştur. Niyyet-i hayriyyem tebeamın âsayişini te'mîn, fukarâ ve zuâfâya şefkat etmektir..."

Bu mektupta açıkça görüldüğü gibi yeni Pâdişah, Sultan Mustafa'nın tahta çıkarılmasıyle yanlış bir hareket yapıldığını, devletin eskiden beri tatbîk edilen kaanunlarının çiğnerek, kendisine âit bulunan hakkın ketmedildiğini bildiriyordu. Şu sebeple Sultan Osman bu işi yapan devlet ricâline, vezîrlere, ulemâya ve Ocak ricâline, velhâsıl devletin hemen bütün müesseselerine bundan dolayı içten bir burukluk besliyor; genç yaşının verdiği hassas ve yüksek izzet-i nefsi dolayısiyle de işi ciddiyetle büyütüyordu. Şu hâlet-i rûhiyesinin yakın müşâvirleri ve bilhassa hocası tarafından lüzumsuz şekilde körüklenmesidir ki, kendi felâketini ve milletin seneler sürecek olan derin ıztırabını, tehlikeli siyasî çalkantıları doğurmuştur. İşte "hâile-i Osmâniye" denilen Osmanlı târihinin en meş'ûm vak'asının en mühim sâiklerinden biri, genç Pâdişah'a hâkim olan şu kırgın hâlet-i rûhiyedir. Ayrıca bu hatt-ı hümâyûnda Sultan Mustafa'nın kendi ihtiyârıyle devlet reîsliğinden ferâgat ettiğini, uzlet yolunu seçtiğini bildirmektedir. Burada kullanılan ifâde, Sultan Mustafa'nın resmen "muhtelü'ş-şuûr" addedilmediğini göstermekte, "derviş-meşrebliği, uzlete inhimâki" hakkındaki rivâyetlere kuvvet vermektedir.

Hatta zikredilen diğer bir husus da, tahta cülûsta meşrûiyet şartı olarak bütün devlet ricâli ile küçük-büyük, zengin-fakîr cümle halkın muvâfakatının belirtilmesidir. Bu, Osmanlı devletinin esâsında demokratik temele istinâd eden karakterine işâret etmektedir. Bu da Hazret-i Peygamber'den beri tatbîk edilen islâmî devlet prensiplerinin, hilâfette ve saltanatta ahâlinin rızâsını şart gören tatbîkatından kaynaklanmaktadır. Şu husus Osmanlı Devleti'ni bu günün modern demokratik monarşilerine yaklaştıran bir husûsiyetidir. Bu nâmede zikredilen diğer bir husûs da "zuafâya şefkat ile halka hizmet" inanışının dile getirilişidir. Bu husus, Osmanlı sultanları tarafından devletin kuruluşundan beri tatbîk edilen, üzerinde hassâsiyetle durulan çok ulvî ve yüksek bir hükûmet anlayışını dile getirmektedir.

* * *

Sultan'ın tahta çıkışı sırasında yapılan şenlikler münâsebetiyle, Yedikule'de göz hapsinde bulunan Kırım şehzâdesi Mehmed Giray kaçma fırsatı bulmuşsa da, yeniden yakalanmış ve hapsedilmiştir. Bunun kardeşi bulunan Şâhin Giray ise Sultan Ahmed zamânında İran'a sığınmıştı. İstanbul'daki sal-

tanat değişikliği dolayısiyle Şah'tan müsâade alarak memleketine dönmek istedi. Kendisine istediği izni veren Şah, Şehzâde'nin ağzını aramak maksadıyle ve lâtîfe yollu bir edâ ile, kendisine şu suali sordu: "Hanzâdem, eğer Osmanlılar seni serdar ederlerse, Acemler'le muhârebe eder ve bana kılınç çeker misin?" Kırım Şehzâdesi'nin cesûrca cevâbı "Şüphesiz."den ibâret oldu. Şu husus Kırım Şehzâdesi'nin metbû devletine ve onun emirlerine mutlak sûrette itaati bir vecîbe addettiğinin en güzel misâlidir. Büyük Türk Hâkanlık tâcını ve İslâm liderliğini temsîl eden Osmanlı devlet reîslerine, Cengiz sülâlesinden gelen Kırım hânedânının bu tarzdaki bağlılıkları, Türklük ve Müslümanlık zâviyesinden örnek addedilebilecek derecede övülmeğe lâyıktır. Türk ve İslâm dünyâsındaki bu hâlet-i rûhiyedir ki, Hânedân-ı Âl-i Osman'ı dünyanın en büyük maddî ve mânevî kudretine sâhip kılagelmiştir. Fakat ne yazıktır ki, bu zât, İran Şahı'na söylediği bu yüksek mânâlı cevâbına bilâhare pek riâyet etmemiştir.

İstanbul'da Kuyruklu Yıldız Görülmesi

Bu sırada Budin Vâlisi Karakaş Mehmed Paşa, Mur nehri kıyılarında görülmüş olan bir uzay hâdisesi hakkında Dîvân'a bir arîza göndermiştir. Buna göre semâda bir kara bulut görünmüş, bunun ortasında şiddetli şimşekler ârıldamış, bir çok siyah taşlar yere düşerek, toprağa bir buçuk arşın kadar nufûz etmiş ve bunlardan bâzıları, küçük olmalarına rağmen üç kantar ağırlığında bulunmuştur (Hazîran 1618). Bu meteorit (göktaşı, hacer-i semâ) hâdisesi, devrin telâkkisine göre çeşitli şekillerde tefsîre uğramıştır.

Ertesi sene Sultan Ahmed'in ölüm gününde İstanbul'da bir kuyruklu yıldız görünmüştür. Ziyâsı ateşe benzeyen ve kılınç şeklinde şarktan garba doğru uzanan bir kuyruğa sâhip olan bu yıldız da halk tarafından çeşitli şeylere yorulmuştur. Bunlardan umûmiyet kesbeden ve eski bir keşfe istinad eden görüşe göre, yıldızın şarktan garba uzanan görüntüsü Pâdişah'ın Roma'yı fethedeceğine, kâfirlerin tamâmen mağlûp edileceğine, İslâmiyet'in diyâr-ı küfrü nurlandıracağına delâlet ve işâret etmekte idi. Şu vaziyete göre bu semâ hâdisesi, Türk Milleti'nin asırlardan beri, en basit ferdinden pâdişahına kadar, gördüğü mukaddes idealin, Türk halkı tarafından ne derece derinden duyulduğu, bunun tahakkukunun ne kadar hâhişle arzulandığı açıkça görünmektedir. Yıldırım'dan itibaren Osmanlı hükümdarlarının bunu açıkça arzuladıkları, tahta geçen pâdişahların Yeniçeri Ocağı'nda icrâ edilen merâsimde dâima bunu dile getirdikleri, Osmanlı ordusunda bu idealin "arzû-yı Peygamberî" olarak nesilden nesile aktarıldığı yeri geldikçe izâh edilmişti. İşte bir kuyruklu yıldız hâdisesinin Osmanlı cemiyetinde, millî idealin, Kızıl

Elma'nın tahakkuku yolunda yorumlandığını görüyoruz ki, ictimâî zâviyeden mühimdir. Büyük milletler cihânşümûl ideallere, tahakkuku güç gâyelere, ulvî ve yüksek hayâllere sâhip cemiyetlerdir. Her halde dünya târihinde en büyük ve ulvî ideale milletimiz sâhip olagelmiş, dünyaya bu mukaddes gâyesi nâmına nizâm, sulh, sükûn vermek istemiş ve bunu en geniş şekilde tatbîke kaadir olabilmiştir.

Genç Osman'ın İlk İcrâatları

Bundan sonra Pâdişah, 9 Temmuz 1618/1027'de sadâret kaymakamı Sofu Mehmed Paşa'yı azletti ve Meşîhat Makaamı'nın "asl ü nasb" husûsundaki selâhiyetlerini hâce-i sultânî olan Amasyalı Ömer Efendi'ye devretti. Bu azil ile selâhiyet kısıntısının sebebi olarak, Sultan Mustafa'nın tahta geçirilişinde rolleri bulunması ve hazîneyi iki defa cülûs bahşişi ile boşaltmaları gösterilmektedir. Sultan Osman'ın bilhassa ulemâ tâyinlerini hâce-i sultânîye vermesi, Osmanlı Devleti'nde o zamana kadar görülmemiş bir bid'at olarak mütalâa edilmiştir. Artık şeyhülislâmın fetvâ vermekten başka işi kalmamıştır. Ayrıca bir müddet sonra ulemânın "arpalık" nâmı verilen tahsîsâtlarını azaltması ve bir kısmını kaldırması ise, devletin mânevî direği olan bu sınıfın kendisine karşı bütün muhabbetini gidermiş görünmektedir. "Vâkıa-i Osmâniye"nin mühim sebeplerinden biri de, ulemâda husûle gelen bu hoşnudsuzluk olduğu rivâyet edilmiştir.

Osmanlı-Safevî Sulhü

Bu sırada Cizre'de kışlayan Canbeg Giray Han ve Diyarbekir'de kışlayan Sadrâzam Serdâr-ı Ekrem Halil Paşa Van sahrasında birleşmişler ve Tebrîz üzerine yürümeğe başlamışlardır. İran'dan dönmekte bulunan Osmanlı sefîri, Şâh'ın ecdâdının kabirlerini ziyâret için küçük bir maiyet kuvvetiyle Erdebil'e gittiğini, Tebrîz'in boşaltılmış olduğunu haber vermiştir. Bunun üzerine Osmanlı pişdar kuvvetlerine kumandanlık eden Kırım Hanı, maiyetindeki bâzı beylerbeyleri ve Osmanlı askerleriyle bir akın hareketi icrâ etmiş, büyük bir sür'atle Serav Ovası'na erişmiştir. Defterdar Bâkî Paşa ile bâzı tecrübeli serhad ihtiyarları bu hareketin tehlikelerinden bahsederek muhâlefet etmişlerse de dinletememişlerdir. Askerî nokta-i nazardan hatâlı hareket eden Kırım Hanı emrindeki kuvvetler, Safevîler'in Tebrîz kumandanı Karçukay Han'ın kurduğu pusuya düşürülerek, mağlûp edilmişlerdir. Rivâyete göre Tatar Hanı Canbeg Giray bile muhâtaraya mâruz kalmış; ancak yeniçerilerin şiddetli ve kahramanca mukaavemetleri netîcesinde canını kurtarabilmiştir.

Bu felâket haberi ordu-yı hümâyûna gelince, Vezîr-i âzam hemen fevkalâde bir harb meclisi toplamış; burada ric'atin mahzurları mütalâa edilerek, hızla Erdebil üzerine hareket kararı verilmiştir. Osmanlı ordusunun şu hareketi Safevîler üzerinde büyük bir endîşe uyandırmış ve Şah sulh için, burnunun büyüklüğünden dolayı Burun Kaasım denilen bir elçiyi Sadrâzam'a gönderip musâlaha teklîf etmiştir. Serdar-ı Ekrem, Şâh'ın sulh hakkındaki samimiyetini hemen bildirmesini istiyerek, ordu iâşesine yardımını tehdidâmiz bir lisanla talep etmiştir. Bunun üzerine "Şâh-ı kallâş zahire envâından bin sekiz yüz katar deve yükletip göndermiştir." Böylece İran sefîri ile müzâkereler başlamıştır.

Acem sefîri müzâkerelerde pek yüksekten atıp tutmuş, lafın mecrâını değiştirmek isteyen Dilâver Paşa, o sırada sert rüzgârlardan dem vurarak, bunların hep böyle şiddetli olarak mı estiğini sormuştur. Defterdar Bâkî Paşa, sefîrin cevâbına meydan vermeden "Yok sultanım, bu rüzgâr şimdi Kaasım Beğ'in burun yelidir!" latîfesini patlatmıştır. Bu latîfe, İran sefîrinin tafra-furûşluğuna mâni olmuş ve meclistekilerin gülüşmelerine sebep olmuştur. Netîcede İran'la eski muâhede esaslarına aynen uyan bir sulh anlaşması yapılmıştır. Burada "Ashâb-ı Kirâm'a İranlılar tarafından sebb ü şetm" edilmemesi yeniden kararlaştırılmıştır. Bu yeni sulhün eskisinden tek farkı, Şâh'ın vereceği 200 yük ipek harâcının yarıya indirilmesinden ibârettir. Şu vaziyete göre Osmanlı üstünlüğünü kabul ediyor, hattâ ona tâbi bir devlet gibi harâc vermeğe devâm ediyor demektir. (26 Eylül 1618/6 Şevval 1027).

Bundan sonra Halil Paşa Erzurum'a geldi; askeri terhîs ederek, kışlamak üzere Tokad'a çekildi. Burada kendisine gelen bir hatt-ı hümâyûn, İran seferi netîcesinden dolayı tebrikleri ihtivâ ediyordu. Fakat Sadrâzam İstanbul'a dönüşünde, makaamından azlolundu. Bir müddet sonra da, üçüncü defa olarak Kapdân-ı Deryâlığa tâyin edildi. Kendisinden boşalan sadâret makaamına Oğuz yâhut Öküz Mehmed Paşa yeniden tâyin edildi (18 Ocak 1619/1028).

Bohemya Protestanlarının Osmanlı Devleti'nden Yardım Talebi

Bu sırada Pâdişah'ın tahta çıkışını tebrik için gelen yabancı devlet sefîrleri ile muâhedeler yenilendi. Avusturya sefîri Baron Molar, tasdîk olunmuş bulunan muâhedeyi getirdi. Sefîr, selefi gibi bayrak ile İstanbul'a girmek istediyse de, pek haklı olarak devlet tarafından müsâade edilmedi. Bu sefîr İstanbul'da iken, Avusturya İmparatoru Mathias öldü ve yerine geçen II. Ferdinand, sefîrin elçiliğini ve muâhedeyi tasdîk etti.

Bu sırada Avrupa'da "30 Sene Muhârebeleri" denilen kanlı din harplerinin ilk çarpışmaları devam ediyordu. Mutaassıp ve vicdan hürriyeti tanımaz koyu Katoliklik siyasetinin netîcesi olan, aynı zamanda zengin Protestanların ellerindeki serveti almak maksadıyle tâkip edilen politikanın meyvası bulunan bu kanlı muhârebeler kızışmak üzereydi. Nitekim Bohemya Protestanları, kendilerini maddî ve mânevî tazyikler altında inleten Katolikler'e karşı harekete geçtiler. Memleketlerinden Cizvit râhiplerini kovdular ve o zamanki dünyada vicdan hürriyetinin, din ve mezhep serbestîsinin en büyük temsilcisi bulunan Osmanlı Sultanı'ndan yardım istediler. Osmanlı Devleti'nin değişmez siyâsetine uygun olan bu teklîf, tarafımızdan müsbet karşılandı ve Protestanlara yardım kararlaştırıldı. Buna, Macar Kralı olarak tanıdığımız Erdel Voyvodası Bethlen Gabor memur edildi. Kendisine asker, silâh ve top yardımı yapıldı. Avusturya topraklarında yaşayan Protestanlar, Osmanlı topraklarında yaşayan hem-mezheblerinin cennet hayatı sürdüklerine, kendilerinin ise cehennem ıztırablarına giriftâr olduklarına kaani bulunuyorlardı.

Hakîkaten de Protestanlara revâ görülen zulüm ve baskılar insanlığın yüzünü kızartacak kadar fecî idi. Bütün tabiî felâketlerden bunlar mes'ûl addediliyor, en âdî Katolikler dahi en yüksek Protestana her türlü hakaareti revâ görüyorlardı. Protestanlar umûmiyetle ticâret ve zanaat işleriyle meşgûl olup, Katoliklere nisbeten zengin de bulunduklarından, Avusturya'nın idârî ve dînî rüesâsı kendilerine düşmanlık duyuyor ve mallarını ellerinden almak için fırsat arıyordu. Hâlbuki Osmanlı toprakları, her türlü mezhep ve dîn hürriyetinin cenneti idi. Bütün mezhep mensupları her türlü dînî, ticârî, beşerî faaliyetlerinde serbest idiler. Osmanlı Devleti, adâleti bütün insanlar arasında seyyânen tatbîk ediyordu. Adâlet karşısında zengin-fakîr, hıristiyan-müslüman, katolik-protestan farkı gözetmiyordu. Bu, devletin kuruluşundan beri tatbîk ettiği, üzerinde hassâsiyetle durduğu, değişmez insanî ve islâmî bir ölçü idi. Bunun içindir ki, Avrupa Katolik krallarının memleketlerinde yaşayan sâir mezheb ve din mensuplarının gözü, Osmanlı memleketlerindeki bu âdil idâreye müteveccihti. İşte başlarında Saksonya Dukası Friedrich'in bulunduğu Bohemya Protestanları'nın Osmanlı Devleti'ne mürâcaatı, bu sebeple vuku bulmuş; devlete istenilen vergiyi vermek şartıyle himâye talep etmişlerdi. Fakat devlet, genç Pâdişah'ın tecrübesizliği ve müşâvirlerinin dar kafalılığı netîcesinde, dâhilî ve meş'ûm hâdiselere giriftâr olduğundan, Avrupa'daki bu müsâit vaziyetten istifâde edememiştir.

Avrupa Devletleri ile İlişkiler

Yine bu sıralarda Venedik'le dostâne münâsebetlere devam edilmiş; ara-

daki muâhede yenilenmiş; İspanya'ya karşı müşterek hareket edilmesi kararlaştırılmıştır. İngiltere ile dostâne münâsebetlere devam edilmiş; Avrupa'daki Katolik taassubuna ve İspanya aleyhine olan siyâsetinde kendisine müzâheret edeceğimiz teminâtı verilmiştir. Fransa'nın tercüman meselesinde vâki olan şikâyeti ve takındığı yersiz tavır nazar-ı itibâra alınmıyarak, büyük ve ağabey devlet olduğumuz göz önünde tutulmuş, cülûs teblîği için bir sefîr gönderilmiştir. Bu suretle zımmî bir tarziye verilerek dostâne münâsebetlere yeniden devam edilmiştir. Fas Sultanı Şeyh Abdülazîz'in elçisi cülus tebrîki münâsebetiyle ve kıymetli hediyelerle İstanbul'a gelmiş ve metbûuna ta'zîmâtlarını arzetmiştir. Hammer bu devirde, umûmiyetle hıristiyan devleti elçilerinin, Osmanlı gözünde Fas Sultanı ve İran gibi müslüman devletleri sefîrlerinden daha az ehemmiyetli olduğunu yazmaktadır.

İstanköylü Ali Paşa'nın Sadârete Getirilmesi

23 Aralık 1619/1021'de Öküz Mehmed Paşa, on bir aydan beri muhâfaza ettiği sadâret makaamından azledildi ve yerine "Güzelce" yâhut "Çelebi" nâmlarıyla anılan İstanköylü Ali Paşa tâyin edildi. Ali Paşa iki defada üç yıl kadar Kapdân-ı Deryâlık makaamında bulunmuştu. Kendisi Tunus Beylerbeyi İstanköylü Ahmed Paşa'nın oğlu idi. Bir müddet evvel çıktığı Akdeniz seferinden İstanbul'a 6 düşman gemisini çekerek girmiş; her biri birer altın torba taşıyan 200 esîri pâyitaht sokaklarından geçirmişti. Bu muvaffakıyeti Pâdişah'ın memnûniyetini mûcip olmuş, zât-ı şâhâneye takdîm ettiği "azîm pişkeşler" göze girmesine sebep olmuştur. Bu hâdise üzerine sadârete geçmek için faaliyetlerde bulunmuş, rivâyete göre, para mevzuunda "hisseti ve zaafı" bulunan Pâdişah'a "mal cem'inde hıdemât-ı azîme" vaad ettiğinden, makaam-ı sadârete getirilmiştir. Son derece dessâs ve entrikacı bir zât olduğu söylenen Ali Paşa, selefi Öküz Mehmed Paşa'nın 30 bin kadar tutan nakit serveti hakkında da zabt kararı almış ve kendisini "uryân u nâlân" Haleb Beylerbeyliği'ne uzaklaştırarak tâyin etmiştir. Öküz Mehmed Paşa azledildiğinde Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa ikinci vezîr bulunuyor ve kendisinin sadârete getirileceğini ümîd ediyordu. Fakat bu makaamından dahi azledildiğini görünce üzülmüş ve kederinden vefât etmiştir. Ölümünden az önce Özü kalesinin tâmiri ve bu şehir karşısında bulunan Kılburnu'nda yeni bir kale inşâsı için şahsî servetinden 10 milyon akçe tahsîs etmiştir. Devlet için hayırlı son teşebbüsü bu olmuştur.

Yeni Sadrâzam Ali Paşa, Pâdişah'ın para biriktirmeğe duyduğu heves dolayısiyle "Her hafta başında serîr-i sidre-misâl savbına mübâlâğa hedâyâ ve emvâl, dînar-ı bisyâr göndermeğe" başlamış; bu suretle Osman-ı Sânî

nezdinde büyük bir nufûz kazanmıştır. Nufûzlu ve zengin bir takım devlet ricâlini hem makaamını sağlamlaştırmak, hem de Sultan'ın para iptilâsını tatmîn etmek için tâyin etti, sürgüne yolladı ve nakitlerini zaptetti. Ali Paşa genç Sultan nezdinde öyle bir nufûza sâhip olmuştu ki, Pâdişah'ın en yakın mahremlerinden bulunan Hoca Ömer Efendi ile Kızlar Ağası Hacı Mustafa Ağa'yı dahi uzaklaştırma kararı aldı. Fakat hâce-i sultânî Ömer Efendi Mekke'ye nefyedilmek üzere Üsküdar'a geçirildiği sırada, Sadrâzam vefât ettiğinden, bu karar icrâ edilemedi. Sonraki "hâile-i Osmaniye"de meş'ûm rolleri bulunan ve genç Sultan üzerinde son derece müessir olan hâce-i sultânî'nin uzaklaştırılmaması, devlet için büyük bir felâket olarak görünmektedir. Ali Paşa'nın çok abartılmış bâzı sıfatlarına rağmen, bu iki adamı diğer bâzı devlet ricâlinin de telkîniyle Pâdişah'ın yanından uzaklaştırmaya karar vermesi, ehemmiyetli görünmektedir denilebilir. Yalnız bu sebeple, Paşa'nın vefâtı Devlet-i Aliyye için hayırlı olmamıştır. Diğer taraftan Paşa, bu sırada ehemmiyet arzeden Lehistan meselesi dolayısiyle de, bizzat Sultan'ı sefere çıkmağa teşvîk etmiştir. Bu noktalar Sadrâzam'ın zimmetini kabartan bâzı tasarrufları yanında lehine kaydedilecek noktalardır. Fakat Osmanlı menbâlarında kendisinin bir çok nâmeşrû işler yaptığı, para toplamak için haksızlıklar irtikâp ettiği rivâyet edilmektedir. Yabancı kaynaklarda ecnebîlere karşı düşmanlığının Sinan Paşa'ya rahmet okutacak derecede fazla olduğu nakledilmektedir.

İskender Paşa'nın Lehliler'e Karşı İlk Zaferi

Bu sırada Naxos Dukalığı'ndan Boğdan Voyvodalığı'na tâyin edilen Gratiani türlü dolaplarla bir takım siyasî emeller peşinde koşmak istiyordu. Muhteris bir serseri olan bu voyvoda, bize sâdık bulunan Erdel Prensi Bethlen Gabor'un Kazaklar ve Lehliler hakkında Bâbıâli'ye gönderdiği mektubu, haberciyi tevkîf ederek ele geçiriyordu. Bu mektupta Lehistan ve Kazaklar aleyhinde hususlar bulunduğundan, Gratiani bunları aleyhimize tahrîk kasdıyle Lehistan'a bildiriyor ve kendisinin de bütün kuvvetiyle yardıma âmâde bulunduğunu söylüyordu. Bu hıyâneti Erdel Prensi Bethlen Gabor tarafından Dîvân-ı Hümâyûna arzedildi ve hâin voyvodanın azli temin edildi. Bu defa tâbi olduğu devlete ihânet eden Gratiani, Lehliler'le anlaşarak 50-60 bin raddesinde bir kuvvet topladı ve âsî vaziyetine girdi. Bunun üzerine Dîvân bu âsî voyvodaya ve Lehistan'ın Boğdan üzerindeki müdâhalelerine bir son vermek için, bura ahvâlini gâyet iyi bilen, aynı zamanda son derece kıymetli bir asker olan Özü Beylerbeyi İskender Paşa'yı Silistire Vâliliği'ne ve serdarlığa tâyin etti. Ayrıca Paşa'nın maiyetine Kırım Hanı Canbeg Giray'ı, Rumeli

Beylerbeyi Yusuf Paşa'yı, Niğbolu Beyi Tiryâki, nâm-ı diğer Sarmısak Mehmed Paşa'yı, Vidin Beylerbeyi Mihâlzâde Kara Hızır Paşa'yı, Nogay Emîri Kantemir Mirzâ'yı vererek, Boğdan meselesinin halline memur etti.

Boğdan Serdarı İskender Paşa, emrindeki kuvvetlerle Prut nehrini geçerek, Dinyester (Turla) boylarına doğru ilerledi. Yaş civarında Leh başkumandanı Stanislas Zolkiewski kumandasındaki Lehistan ve Boğdan kuvvetleriyle karşılaştı. Pişdar kuvvetlerinin elleşmelerinden sonra, nihâyet 20 Eylül 1620/1029 günü şiddetli bir muhârebe başladı. İskender Paşa sağ cenâha Rumeli Beylerbeyi Yusuf Paşa maiyetindeki kuvvetlerle Devlet Giray Kırım süvârilerini koydu. Sol cenaha Niğbolu sancak beyi ile Nogay emîri Kantemir Mirzâ emrindeki kuvvetleri yerleştirdi. Kendisi de merkezde mevki aldı. Şafaktan ikindi vaktine kadar devam eden bu kanlı muhârebede Mihaloğlu Hızır Paşa büyük bir gayretle düşman içine girmiş ve etrafı çevrilmişti. Tiryâki Mehmed Paşa bu vaziyeti görünce kahramanca bir hareketle imdâda koşup onu kurtardı. Fakat bu hareketi serdarın izniyle değil, kendi inisiyatifi ile yapmıştı. Bununla berâber çok yüksek bir asker olan Serdar, kendisine karşı şiddet göstermiyerek, mülâyim bir tekdîr ile iktifâ etti. Düşman ordusu o günkü dünyanın en büyük harb makinesi olan Osmanlı ordusunun cüz'î bir kısmı karşısında dahi fazla dayanamadı. Muhârebe meydanında 10 bin kadar maktül vererek ric'at etti.

Boğdan'ın âsî voyvodası her şeyden ümîdini kestiği için gizlice firâr etti. Fakat bir müddet sonra öldürüldü. Leh askeriyle Kazaklar muvaffakıyet ümîdlerini tamâmen yitirdikleri için Serdar'a sulh teklifinde bulundular. Gönderdikleri elçiyle, karşılarında bulunanı Tatar çapulcuları zannettiklerini, bu sebeple karşı çıktıklarını, Osmanlı askeriyle Serdar'ın berâber bulunduklarından haberleri olmadığını, olsa idi kat'iyyen harbetmiyeceklerini, çünkü metbû devletleri ile harbetmenin arzularına muvafık olmadığı gibi, halleri de bulunmadığını bildirdiler. "Mukaddimât-ı sulhiyye" olarak Serdar'a 100 bin duka teklîf ile, devlete senelik harâc vereceklerini, sulha tâlip olduklarını, Kral'ın yeğeni ile diğer asilzâdeleri rehin olarak bırakacaklarını, kendilerine de Hüseyin Paşa ile Kantemir Mirzâ'nın gönderilerek emniyetlerinin temin edilmesini beyân ettiler. Bu hususlar Leh elçileriyle Serdar'ın çadırında yapılan toplantıda görüşülürken, içeriye gazâdan dönen Kantemir Mirzâ girdi. Büyük Kazak kalpağı kılınç darbeleriyle bir kaç yerinden paralanmış, üstü başı kana, toza, çamura boğulmuş bu heybetli kahraman, elçiye korkunç nazarlarla bakarak, Serdar'a "Ne der bu kâfir?" diye sordu. Paşa da elçi olduğunu, sulha tâlip bulunduklarını, harâcı taahhüt ettiklerini, yalnız kendisi ile Hüseyin Paşa'yı rehin olarak istediklerini söyledi. Sözünü sakınmayan kahraman bir serhad kumandanı olan Kantemir Mirzâ "Paşa gâvurların paralarına bakıp sen de mi gâvur olmak istiyorsun? Otuz senedir kılıncım bunların

babalarının, evlâdlarının kanlarını içmekle meşgûldür. Hâlâ da harâreti sönmedi. Niçin özümü ellerine vereyim, beni diri diri şişe sancıp püryân etsinler diye mi? Bu kâfirlere dil ile değil kılınç ile cevap verilir." dedi. Ve çadırı terketti. Toplanan askerî dîvânda Kantemir Mirza'nın Leh sulh tekliflerinin oyalama siyâsetinden ibâret olduğu, ordu çekildikten sonra bunların yine eski dalâletlerine devam edecekleri, bu sebeple muhârebeye devam edilmesi görüşü hâkim oldu. Lehliler'in sulh teklîfleri reddedilerek, 17 gün daha muhârebelere devam edildi.

Me'yûs olan düşman ric'ate devam ediyor; Tatarlar, Nogaylar, Rumeli sipâhîleri gece gündüz, sağdan soldan, önden saldırarak Leh kuvvetlerini kemiriyorlardı. Turla nehri kenarına geldikleri vakit düşman askeri, karşıya geçmek yüzünden çıkan zâdegân-avam husûmeti dolayısiyle, birbiriyle tutuşmak raddesine geldi. Bunun üzerine şiddetli bir hücûm yapan Osmanlı kuvvetleri, düşman ordusunu kâmilen imhâ etti. Bütün hazîne, silâhlar, ağırlıklar, toplar ve mühimmât zaptedildi. Meşhûr Leh başkumandanı Zolkiewski dahi maktüller arasındaydı. Başı zafer alâmeti olarak İstanbul'a gönderildi ve saray kapısında teşhîr edildi. Zamanın şâirlerinden biri bunun için şu beyti yazmıştır:

"Asıldı ser'i dergeh-i şâhda;
O da buldı rif'at bu dergâhda."

Bu muhârebe 50-60 bin kişilik bir düşmana karşı 10 bin Osmanlı askeriyle kazanılmıştur. Tabiî 30 bin raddelerindeki Tatar ve Nogay süvârîleri bu miktara dâhil değildir.

Leh ordusu imhâya uğradığından, Rusya memnûn oldu. Dîvân-ı Hümâyûn'a gönderdiği elçilerle Osmanlı Devleti'ne Lehistan'dan şikâyetlerde bulundu ve Osmanlılar'ı bunlara karşı sevketmek istedi. Dîvân, Rusya'ya II. Selîm'in tekrarladığı şartları ileri sürerek, Kazan ve Astırahan'ın müslüman toprakları olduğunu, bu sebeple buraların Osmanlı tâbii olan Kırım Hanlığı uhdesine tevdî edilmesini, buna mukaabil Lehistan'ın yaramazlığının Rusya'nın baskı altında tutulmasına fayda sağlayacağını, bu sebeple muvâzenenin bozulmasını istemediklerini, buna mukaabil Türk ülkelerine el atan Moskova Grandükleri'nin bu işten vazgeçmelerini ihtâr etmişler demektir. Nitekim Lehistan'ın tamâmen te'dîb edilmemesi, İstanbul'daki bir kısım ricâlin de fikir ve kanaatidir. Bu sebeple Pâdişah'ın bizzat sefere çıkmasını dahi istememişlerdir.

* * *

Bu sefer mevsimi yalnız Lehistan cephesinde değil, her tarafta muvaffa-

kıyetlerle geçiyordu. Kapdân-ı Deryâ Halil Paşa Draç önünde Floransa korsan gemilerini zaptederek İtalya sâhiline yanaşmış ve Manfredonya şehrini yağma ve kalesini tahrîb etmiştir. Paşa kaleye hücûm ederken mensup bulunduğu şeyh Azîz Mahmud Hüdâî Efendi'nin kendisine verdiği hırkayı giymiştir. Bu, Osmanlı ordusunda tarîkat meşâyihinin ve mânevî ideallerin ne derece müessir olduğunu gösterir.

Yine bu sıralarda Macar serhaddinde Karakaş Mehmed Paşa Erdel Prensi ile müttefikan hareket ediyor; Avusturya nâmına Lehliler'e giden yardım kuvvetinin önünü keserek, hepsini perişân ediyordu. Avusturya'nın bu ahidşikenliğine bir cevap olmak üzere, Osmanlı kuvvetleri Slovakya'yı zaptettiler. İmparator bu hareketten pişmân oldu. Çünkü bu sırada "Otuz Sene Muhârebeleri" denilen din harbleri başlamıştı. Sefîrler koşturarak maslahatı tesviye etmek için elinden geleni yapacağını bildirdi. Hattâ vaktiyle sulh müzâkerelerinde murahhas bulunan Budin Kadısı Habil Efendi'ye bir mektup göndererek, aracı olması için yalvardı.

Bütün şu vak'alardan açıkça görülmektedir ki, Osmanlı kara ve deniz orduları her sahada muvaffak olmakta, dünyanın en büyük harb gücü olmaya devam etmektedir. "Hâile-i Osmâniye"ye tekaddüm eden günlerde vaziyet budur. İşte genç Pâdişah tarafından kaldırılması istendiği rivâyet edilen Osmanlı askerî teşkîlâtının manzarası bundan ibârettir.

Haliç ve Boğaz'ın Donması

1621 senesinin kışı şiddetle geçerken Pâdişah, Dârüssaâde Ağası Süleyman Ağa'nın kışkırtmalarıyla, halkın, hakkında büyük ümîdler beslediği rivâyet edilen kardeşi Mehmed'i siyâset ettirmek istedi. Bunun için Şeyhülislâm Es'ad Efendi'den bir fetvâ istediyse de, bu zât vermeyi reddetti. Bunun üzerine *Mevzuâtü'l-Ulûm* müellifi Taşköprülü Ahmed Efendi'nin oğlu olan, kendisi de bir çok eser sâhibi, kıymetli bir âlim bulunan, Rumeli Kazaskeri Kemaleddin Efendi "tehlike ve suçu var ise" şartıyle fetvâyı verdi. Bunun üzerine genç Şehzâde Mehmed siyâset edildi. Rivâyete göre Şehzâde ruhunu teslîm ederken "Osman! Allah'dan dilerim ki, ömr-i devletin berbâd olup, beni ömrümden nice mahrûm eyledin ise, sen dahi behremend olmayasın." diye duâ eylemiştir. Bu duânın "bi-hikmetullahi teâlâ nezd-i Bârî'de müstecâb" olduğunda bütün Osmanlı müverrihleri ittifak etmişlerdir.

Bu hâdiseyi fevkalâde bir kış ve soğuk tâkip etmiş, Haliç donmuş; bir müddet sonra da Boğaz buz tutmuştur. Üsküdar'a yayan geçenler görülmüştür. Şâir Neşâtî bu vak'aya şu beyti târih düşürmüştür:

"Lâfzan u ma'nen âna didi Neşâtî târih;
Be meded dondı bin otuzda soğukdan deryâ."

Hâşimî Çelebi'nin şu târih mısraı da pek meşhûrdur:

"Yol oldı Üsküdara bin otuzda Akdeniz dondı."

Deniz ulaşımının kesilmesi İstanbul'da bir kıtlığa ve pahalılığa sebep olmuş, halk derin bir dehşet duymuştur. Görülmedik kış böyle devam ederken ahâlî ile bir çok ricâlin hiç sevmediği Sadrâzam Ali Paşa vefât etmiş ve yerine Ohrili Hüseyin Paşa getirilmiştir (9 Mart 1621/1030). Sadrâzamın vefâtına Pâdişah'tan başka hiç kimsenin üzülmediği rivâyet edilir. Yeni Sadrâzam'ın koyu bir müslüman olduğu, yeryüzünde Pâdişah'tan başka hükümdar tanımadığı, dünyanın geri kalan imparator ve krallarının ancak Sultan'ın arzusuyla hükûmet ettiklerine kaani bulunduğu, bununla berâber devlet işlerinde tecrübesi olmadığı nakledilmiştir.

Lehistan (Hotin) Seferi

Baharla berâber sefer hazırlıkları hızlandırıldı. Osmanlılar'la muhârebenin ne olduğunu gören Lehistan, bir çok hediyelerle İstanbul'a sefirlerini koşturdu ve ayağımıza düştü. Fakat Leh sefiri İstanbul'a sokulmıyarak Küçük Çekmece'den geri çevrildi. Biz Zaporoy Kazakları'nın Osmanlı topraklarına tecâvüzlerinden şikâyet ediyorduk. Lehistan ise bunları kendisinin tahrîk etmediğini, bunlara mâni de olmadığını bildiriyordu*. Bu kısmen haklı idi.

* Kazaklar'ın umûmiyetle kaanun pençesinden kaçan suçlulardan, efendilerinden kaçan kölelerden, muhitlerinde barınamıyacak derecede yüzsüz insanlardan, hayatını soygunculukla kazanan serseri ve mâceraperestlerden teşekkül ettiği ileri sürülmektedir. Yine bunların belli başlı bir kavme, bir ırka mensup olmadıkları, büyük kısmının Rus, Çek, Leh yâni Slav olmakla berâber, aralarında Çerkes, Tatar, Moğol, Türk, Macar, Ulahlar'ın da bulunduğu belirtilmektedir. Bu gün "Küçük Rusya" lisanı nâmiyle intizam kazanan dillerinde, bir çok Türk ve Tatar kelime ve cümlelerinin bulunduğu zikredilmektedir. Bu alacalı cemiyetin, önce takım, küçük çeteler yâni şaykalar hâlinde çapullarla meşgul oldukları, sonraları ise birleşerek büyükçe heyetler vücûda getirdikleri görülmektedir. Bunların en mühim takımları Dinyeper adaları ile, bunun orta sâhillerinde yerleşmiş olan Zaporog Kazakları idi. Bunlar süvâri olarak karada yaptıkları çapullarla iktifâ etmemişler, tıpkı Normanlar gibi, şayka denilen hafif kayıklarıyle denizlere çıkıp Kırım, Kafkasya, Anadolu, Rumeli sâhillerinde de küçük yağma hareketlerine girişmişlerdi. Bunların taarruzlarından bîzar olan Lehliler ve Kırım Tatarları te'dîbleri için harekete geçince, bu ufak soygun cemaatleri, kendilerini müşterek bir tehlike karşısında görerek, birleşmeğe başlamışlardır. Bu birleşme ve ittifaklarla, oldukça muntazam cemaat husûle getirmişlerdir. Başlarına Hatman yâhut Ataman da deni-

Çünkü Kazaklar çok zaman kendisini dinlemiyorlardı. Lehistan'ın tamâmen ezilmesi kuzeyimizdeki siyasî dengeyi tamâmen bozacak ve Rusya'nın genişlemesini kolaylaştıracaktı. Bu ise Turan ülkelerine de nufûz etmeye başlayan Çarlığın kuvvetlenmesine yol açacak ve dolayısiyle devletin aleyhinde olacaktı. Bu sırada Ruslar sinsice doğuya doğru genişleme politikası tâkip ediyorlardı. Nitekim Ruslar 1618'de Yeniseysk kasabasını kurarak genişleme siyâsetlerine başlamışlardı.

Dîvân-ı Hümâyûn ise bunu gâyet iyi biliyor, görüyordu. Devlet ricâli bu sebeple Lehistan'a bir sefer-i hümâyûn tertîbinin aleyhinde bulunuyordu. Yine bu sebeple Pâdişah'ı bizzat seferden vazgeçirmek için, Lehistan gibi tâbi bir devlete karşı, bizzât zât-ı şâhânenin gitmesinin doğru bulunmadığını, işin bir serdara verilmesinin daha münâsip olacağını bildirdiler. Genç Pâdişah ise, vezîrlerinin fikirlerine hiç ehemmiyet vermemeyi, hükümdarlığın başlıca vasfı addediyordu. Nitekim Hammer'in tâbiriyle "ricâl-i devletin nasîhatlarına irâdeleri ile mukaabele ediyordu." Bu, Osmanlı Devleti'nde kararlaşmış idâre an'anelerine muhâlif sayılıyor ve müesseselerin selâhiyetine müdâhale teşkîl ediyordu. Osmanlı pâdişahlarının nazarî noktadan selâhiyetleri ve kudretleri pâyânsız görünmekle berâber, hakîkatte çok mahdûd idi. Bu da yerleşmiş olan devlet müesseselerinin vazîfe ve selâhiyet hudutlarının keskin çizgilerle ayrılmış bulunmasının netîcesiydi. Osmanlı Devleti'nde, bugünkü modern devletlerde görülen "kuvvetler ayrılığı" prensibinin tatbîkatına benzer bir icraat vardı. Bu da devlet müesseselerinin vazîfe ve selâhiyet hudutlarının ayrılığı ve bunlara müdâhalenin tecvîz edilmemesi idi. Esâsen "kuvvetler ayrılığı (=tefrîk-i kuvva)" denilen prensibin tatbîkatı da netîcede bundan ibârettir. İşte genç Pâdişah, takarrür etmiş bu an'aneye, ecdâdının büyük bir titizlikle uyduğu kaaidelere riâyet etmemekte kendisini

len muvakkat bir reîs seçmeğe başlamışlardır. Kırım Tatarları'nın hücûmlarına yalnızca mukaavemet edemiyeceklerini anlayınca, zâhiren Lehistan Kralı'na tâbiiyeti kabûl etmişlerdir. Cizvitler'in kendilerini türlü entrikalarla bîzâr etmelerine kadar Lehistan'a sâdık kalmışlar; sonra ise, başka bir metbû aramışlardır. Daha sonraları topraklarını genişletme siyâsetine başlamış olan Rusya, Kırım Tatarları'nın akınlarından son derece bîzâr olduğu için, Kazakları kendi tarafına çekmeğe çalışmıştır. Lâkin Kazaklar umûmiyetle Rus boylarının vahşî zulümlerinden kaçan adamlardan müteşekkil olduklarından, en fazla Rusya'dan nefret duymakta idiler. Bu sebeple Lehistan'dan umîdlerini kesince, gözlerini Osmanlı Devleti'ne çevirdiler; ubûdiyetlerinin kabûlü ile himâyeye girmeyi defaatle talep ettiler. Lâkin Osmanlı hudutları içinde yaşayan ahâli nazarında çok kötü bir intibâ uyandırdıkları, bir çok kimseleri zarardîde ettikleri için, bu ubûdiyet talepleri kabul edilmedi. Bunlar ise nefret ettikleri Rusya'ya tâbi oldular ve onun tarafından dâima aleyhimize bir silâh olarak kullanıldılar. Gerçi sonraları, Onsekizinci asrın ikinci yarısında Don Kazakları'nın Rusya aleyhine vücûda getirdikleri geniş isyân hareketinden istifâde etmek ve bunlarla muhârebe etmekte bulunduğumuz Çarlığa karşı müştereken davranmak istendiyse de, muvaffak olunamadı.

muhtar görüyordu. İlmiye mesleğinin vâridâtlarını kesişi bu zümreyi kendisinden gayrı memnûn bıraktığı gibi, geceleri sık sık kol gezmesi, rastladığı edebsizliklere sert tedbîrler ve cezâlar tertîb etmesi de "pâyitaht halkının kendisine olan muhabbetini" azaltıyordu.

Lehistan seferine işte bu çeşitli fikir ve telâkkiler arasında karar verildi ve otağ-ı hümâyûn, Pâdişah'ın emriyle Dâvutpaşa ordugâhına kuruldu. İstanbul muhâfızlığına Sivas Beylerbeyi Pîr Mehmed Paşa bırakıldı. Genç Pâdişah'ın kendinden önceki pâdişahlara hayran olduğu, onlar gibi bizzât muhârebe meydanlarında büyük zaferler kazanmak istediği, küçük yaşına rağmen büyük hükümdarların hayatlarını okumaktan zevk aldığı rivâyet edilmektedir. Sefere büyük ecdâdı gibi bizzat çıkmak isteyişi dahi, kendisinin geniş ve büyük ihtiraslara sâhip olduğuna delîl teşkîl eder. Madame de Gomez kendisinin çok geniş bir plânı tahakkuk ettirmek istediğini iddia etmektedir. Buna göre genç Sultan Lehistan'ı tamâmen işgâl edip Baltık Denizi'ne çıkmak, burada büyük bir donanma vücûda getirerek, Atlas Okyanusu'nda Avrupa'yı vurmak arzûsundadır. Böylece Akdeniz ve Baltık'ta vücûda getireceği donanma ile denizden; hudut boylarından da karadan Avrupa'yı tazyîk edip, mezhep ve zâdegân-avam mücâdelesinden istifâde ederek kıt'aya tamâmen hâkim olmak istemektedir. Bu büyük gâyeye sâhip olduğu söylenen genç Pâdişah; bunun husûlü için ordu, ulemâ ve devlet ricâlini kendisine çok kuvvetli bağlarla bend etmek mecbûriyetinde iken, maalesef bunun aksini yapmakta devam etmiştir.

21 Mayıs 1621/16 Cemâzîülâhir 1030'da cuma namazından sonra, güneş de tutulduğu için kusûf namâzı edâ edilerek, hemen sefere çıkılmıştır. Zamânının telâkkisine göre kusûftan sonraki bir kaç gün uğursuz sayılmakta, buna riâyet etmemek iyiye yorulmamaktadır. Nitekim ilm-i nücûma (astroloji) çok inanan Naîmâ "Ale'l-umûm kusûfların bir kaç gün evvelinin ve sonrasının 'eyyâm-ı nahs' olduğunu, buna riâyet edilmediğini" bildirmektedir. Maamâfih genç Sultan'ın, Hazret-i Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefâtının yine böyle bir kusûfa rast gelip, bundan teşe'üm edilmemesi âmir hadîsine uyarak böyle hareket ettiği de kuvvetle söylenebilir. Bu sebeple zamanının telâkkisince de buna riâyetsizliğin hayra yorulmamayı icâb ettirmemesi gerekir. Bununla berâber şu hususun orduya güzel bir sûrette te'vîl ve telkîn edilmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Yavuz zamanında İran üzerine giderken de böyle bir kusûf hadîsesi olmuş, bu İran'ın alâmeti olan "Hurşid (=Güneş)"in Osmanlı hilâli tarafından mağlûbiyete uğratıldığı şeklinde tefsîr ve tâmim edilmişti. Müelliflerce bu husûsun tenkîdi genç Sultan'ın müşâvirlerinin bunu mütalâa etmediklerini göstermektedir.

Bu sefer-i hümâyûnda, İran'dan hediye gelen dört kadar filin de orduyla

birlikte hareket ettiği ve bunların üzerine büyük kûsların yüklendiği, bataklık yerlerde ağırlıkların geçirilişinde bilhassa istifâde edildiği rivâyet edilmektedir. 80-100 bin kişiden mürekkep olan ordu-yı hümâyûn on gün sonra Edirne'ye vâsıl olmuş, burada 16 gün kalınmış; bu müddet içinde pâdişah huzûrunda nişân tâlimleri yapılmış, muvaffakıyet gösterenler atıyyelerle taltîf edilmiştir. 12 Temmuz'da İsakçı önüne gelinmiş, inşâ edilen köprüye bizzat nezâret eden Pâdişah karşıya geçiş esnâsında "sefer in'âmı"nı ferd-beferd dağıttırmıştır. Sefer ulûfesinin bu tarzda dağıtılışı hem Pâdişah'ın cimriliği hakkındaki rivâyetlerin kuvvetlenmesine yol açmış, hem de Kapıkulu zâbitlerine emniyetsizlik gösterilmesi şeklinde tefsîr edilmiş ve Ocak ağalarının genç Sultan'a gücenmelerine sebep olmuştur.

Bu sırada Rumeli Kazaskeri Kemaleddin Efendi vefât etmiş ve yerine Habeşî Molla Ali tâyin edilmiş, Anadolu Kazaskerliği'ne de Tabîb Mûsâ getirilmiştir. Karaçelebi-zâde Abdülazîz Efendi bu zâtların mevkîlerinin îcâb ettirdiği ilmî kifâyete sâhip olmadığını bildirmektedir. Nitekim Şeyhülislâm Es'ad Efendi de bu tâyinin yapılmamasını Sultan'a söylemiş ise de, kulak asmamıştır.

İsakçı'da kalınan 17 gün içinde Kapdân-ı Deryâ Halil Paşa, donanmayla Karadeniz'den gelmiş; yolda bir Kazak filosuna rastgelerek, 18 kadar şaykayı zaptetmiş; 15'ini batırmış ve 200 esîr almıştır. Ayrıca Pâdişah İsakçı'da bir kalenin yapılmasını emretmiş ve ordu hareket etmeden evvel inşaat bitirilmiştir. Pâdişah bir ara orduya nişân tâlimleri yaptırmış; rivâyete göre kendisi de bâzı esîrlerden başka "hademe-i hassa"sından bir kaçını da hedef ittihaz ederek kuş vurur gibi oklamıştır. Bunun asker arasında çok fenâ bir şekilde karşılandığı, orduyu çok müteessir ettiği rivâyet edilmiştir. Genç Pâdişah'ın şu "şımarıklığı" eğer doğru ise, devletin ve İslâm şerîatinin âmir hükümlerini açıkça çiğnediğini gösterir ve hiç bir cihetle tecvîz edilemez. Eğer doğru ise dedik, çünkü çok fecî bir vak'a ile tahtından indirilmiş olduğu için, bunun haklı bir indirme olduğunu anlatmak maksadıyle, kazâen vukûa gelen bir hâdisenin kasten yapılmış gibi gösterilmesi de mümkündür. Ordu üzerinde bunun büyük reaksiyon doğurması ve Pâdişah'a karşı nefret uyandırması tabiidir; çünkü onlar da aynı statüye tâbidirler ve önceki pâdişahlardan hiç biri devrinde görülmemiş oldukça çirkin bir vak'adır.

Yine bu sırada Kırım Hanı Canbeg Giray Han, bir ubûdiyetnâme göndererek emre âmâde bulunduğunu, nerede emredilirse orada iltihaka müheyyâ olduğunu bildirdi. Eflâk Voyvodası Radul Scherban da 6 bin kadar askeriyle bir müddet sonra orduya iltihak etti. Ordu-yı hümâyûn Besarabya topraklarında yürüyüşe devam ettiği sırada, akıncıların getirdikleri "dil"lerden, düşmanın Hotin önünde metrisler kurup yığınak yaptığı haber alındı. Bunun

üzerine Ağustos sonlarında Kırım Hanı düşman üzerine akına memur edildi. 24 Ağustos'ta genç Pâdişah "Yeniçerinin nısfı kalmadı gibi" yalan yanlış bir şâyia üzerine "yarımşar kuruş in'âm vereceği" bahânesiyle yeniden bir yoklama yaptırdı. Yalnız yeniçeri askeri, pâdişah huzurunda birer birer geçirildi. Bu yoklama, kendilerine gösterilen itimatsızlıktan dolayı yeniçerileri son derece incitti ve "Ocak zâbitlerinin hâtırları muğber" oldu. Bir kaç gün sonra Eflâk Voyvodası Alexandre, zâhiren yolları gerektiği şekilde tâmir etmemiş olması dolayısıyle, hakîkatte ise Lehliler'le anlaşmış olması şüphesiyle azledilip, yerine Leh düşmanı Stephan Thomza getirildi. Nihayet ordu-yı hümâyûn, 11 Eylül 1621'de Hotin önüne vararak "kal'a kurbünde vâki bir kûhistan yere nüzûl" etti.

Hotin Besarabya'da Dinyester (Turla) nehrinin sağ sâhili üzerinde, Kamaniçe'nin biraz güney batısında müstahkem bir yer idi. Bu sırada Lehistan Kralı bulunan III. Sigismond harbe bizzat iştirak etmemiş; fakat oğlu velîaht Ladislas'ı göndermişti. Fakat Leh ordusuna, Litvanya umûmî vâlisi Chodkiewicz başkumandanlık yapıyordu. Düşman ordusu 12 bin Kazak, 8 bin Alman, birkaç bin Macar, mütebâkisi Leh olmak üzere 102 bin kişiyi buluyordu. Buna mukaabil Osmanlı ordusunun bundan daha az olduğu muhakkaktır. Düşman başkumandanı bir tarafını yalçın kayalar, bir tarafını da uçurumlarla dolu ormanlara vererek, müdâfaa için en elverişli noktada tertîbât almış ve tahkîmâtla da mevkiini kuvvetlendirmişti. Leh velîahdi ise 40-50 bin kişiyle Kamaniçe altında yerini almıştı. Bu sırada Lehliler'le Kazaklar'ın arasına Kırım kuvvetleri girmiş bulunduğundan, düşman ordusu müşkil bir vaziyette kalmış; rivâyete göre, bundan istifâde edilememiştir. Bir müddet sonra Kazaklar büyük telefât vererek, Lehler'le birleşmeğe muvaffak olmuşlar ve bundan sonra tarafımızdan yapılan taarruzlara karşı direnebilme imkânına kavuşmuşlardır. Ordu mevcudumuz düşman ordusundan az olduğu ve asker de bâzı sebeblerle kırgın bulunduğu için, kat'î bir muvaffakıyet elde edilememiştir. Solakzâde, düşman kuvvetlerinin birleşmesine imkân hazırlanmasını tenkîd etmekte ve "Kazak-ı âk gelmeden yürüyüşe eğer ikdâm olunmuş olaydı, taburda olan düşman liyâm-ı küllîsinin inhizâmı mukarrer idi. Kazak-ı âk tüfenk-endâzları ve cem'iyetgâhlarında olan melâin-i bâ-şikaak vâsıl ve taburları içinde dâhil olduklarından sonra, melâinin kuvvetleri ziyâde olup harb ü kitâlleri esbâbı, müheyyâ ve âmâde oldu." demektedir. Solakzâde Osmanlı umûmî hücûmunun gecikmesine, askerî işlerden anlamıyan hâce-i sultânî Ömer Efendi ile Dârüssaâde Ağası Süleyman Ağa'nın sebep olduğunu rivâyet etmektedir.

Peçevî genç ve tecrübesiz Pâdişah'ın tecrübeli vezîrlerinden ve askerin umûrdîde ihtiyarlarından ziyâde, bunların tesirinde kaldığına işâret etmekte-

dir. Nitekim Süleyman Ağa'yı Peçevî "Dârüssaâde Ağası bir kaabil vücûd-ı Habeşî ve maârif-i cüz'iyeden dahi fi'l-cümle bilişi var idi; lâkin ahvâl-i âdûdan bîhaber ve ceng-i serhad umûrunda gâyet ebter idi." diye tavsîf etmekte, bir gün Bosna Beylerbeyi Debbağ Mehmed Paşa'yı huzûra çağırarak "Leh Kralı bize karşı gelebilir mi?" suâline "kâfirlerin tek bir millet olduğu, bunların Osmanlı'dan duydukları endîşe dolayısiyle bir çok hıristiyan hükûmetlerinden mâlî ve insânî yardım alabilecekleri, bu sebeple ihtiyât edilmesi lâzım geldiği" cevabını verince "Biz seni serhadden ve düşmandan haberdar anlardık, senin hod yerden ve göğden haberin yoğ imiş. Leh Kralı ne köpekdir ki, Âl-i Osman pâdişahına karşı dura! Anın ne denlü askeri olsa gerek?" dediğinden bahsetmektedir. Peçevî, Ağa'nın Pâdişah üzerindeki nufûzuna da "Saâdetlü pâdişaha andan mukarreb kimse yoğ idi. Vezîr-i âzamdan, belki vâlidesinden takarrübü artuk idi; arabaya girse bile girer, taht-ı revâna binse bile binerdi; belki her saat saâdetlü pâdişahı böyle hoş-âmed sözlerle mağrur ider idi." cümleleriyle anlatmaktadır. Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre, genç ve tecrübesiz Pâdişah'ı, devlet makinasının ve hiyerarşisinin dışında bulunan bir takım "kasîrü'l-efkâr mukarribler (= düşüncesi kıt yakınlar)" istedikleri yana çekmekte ve ona an'ane dışı, kaaide ve kaanun hârici işler yaptırmaktadırlar. Genç Pâdişah'ın çok geniş görünen emelleriyle yanındaki mukarriblerinin kısa görüşlü zihniyet ve telâkkileri tezat teşkîl etmektedir. Bir müddet sonra uğrayacağı çok fecî âkıbette, bu adamların dahli açıkça görülmektedir.

Kaçırılan bu hücûm fırsatından sonra Kırım Hanı Canbeg Giray pâdişah huzûruna kabûl edilerek el öptü ve "bir murassa tirkeş, bir murassa kılınç ve bir samur kürk ve bir murassa eyerli at" ihsâniyle taltîf edildi. Fakat Han'ın, "Kahraman-ı Zaman" diye adlandırılan Nogay Emîri Kantemir Mirza'nın Pâdişah katındaki riâyetini kıskandığı, hattâ bundan dolayı huzûra girerken, ihsanla taltîf için kılıncının alınmasından çekindiği, sonra da bu kıskançlık sebebiyle muhârebede gevşek davrandığı rivâyet edilmiştir.

Hotin'e gelişten iki gün sonra, yâni 3 Eylül'de muhârebe nizâmı alınarak, Leh müstahkem mevkileri, yarım dâire şeklinde muhâsara edilmiştir. Pâdişah kapıkullarıyle merkezde mevki almış; sonu nehre dayanmak üzere sağ kanat Diyarbekir, Anadolu, Karaman, Sivas beylerbeyleri emrindeki kuvvetlerden teşekkül etmiş; sol kanat ise, Şam, Halep askeri ile müteferrikalardan, Moldavya Voyvodası ve Tatar Hanı emrindeki süvârilerden terekküp ettirilmiştir. Sol kanattaki uç da bir ormana dayandırılmıştı. Şu tertipten anlaşılmaktadır ki, cihan kadar geniş bulunan Osmanlı ülkesinin her tarafından, Şam'dan, Haleb'den, Diyarbekir'den gelen kuvvetler şimâl serhaddinde, Lehistan içlerinde tuğ dalgalandırmaktadırlar. Aynı gün sol kanattaki orman-

da ilk müsâdemeler başlamış ve Bosna Beylerbeyi ağzından vurularak şehâdet şerbetini içmiştir. 8 Eylül'de ilk umûmî hücûm icrâ edilmiş; Osmanlı ordusu yeni bir zafer kazanmış; bir kaç tabya zaptedilmiş; 12 sahra topu, 30 kadar küçük, 2 de büyük Alman bayrağı alınmış; 1000'den fazla düşman tepelenmiştir. Bu hücûmun askerin gevşekliği dolayısiyle kat'î bir zaferle bitmediği rivâyet edilmiştir. Bu sırada Kantemir Mirza, Özü Vâliliği'ne tâyin edilerek, Lehistan içlerinde akına memur edilmiştir. Nogay kahramanı, icrâ ettiği akın harekâtında, külliyetli ganîmet ve 2500 esîrle dönmüştür. 9 Eylül'de ikinci bir umûmî hücûm yapılmış, fakat düşmanın şiddetli top ve tüfenk ateşi dolayısiyle netîce alınamamıştır. 11 Eylül'de Karaman Beylerbeyi Doğancı Ali Paşa'nın Turla nehrinin öte yakasından açtırdığı topçu ateşi desteğinde, üçüncü umûmî taarruz icrâ edilmiş; fakat bu da netîcesiz kalmıştır. Bu arada düşmanın bütün muvâsala yolları kesilmiş; akıncı müfrezeleri ve Tatar süvârileri Lehlilere yardıma gelen bütün kollara el koymuşlardır. Bu suretle düşman ordusunun bütün iâşe yolları tutulmuş ve her türlü yardımdan mahrum edilerek, ciddî bir yiyecek buhranına mâruz bırakılmıştır. Bu yüzden düşman ordusunda firarların başladığı dahi rivâyet edilmiştir. 15 Eylül'de dördüncü ve kanlı bir hücûm yapılmış; rivâyete göre bizzat Pâdişah, Kazak ordugâhına hücûm etmiştir.

Avusturya harblerinde büyük kahramanlıklar göstermiş bulunan Budin Beylerbeyi Karakaş Mehmed Paşa, maiyetiyle bizzat düşman ordugâhına dalarak bayrak dikmiştir. Bunu gören Sadrâzam Hüseyin Paşa, rivâyete göre, Budin Beylerbeyi'nin muvaffakıyeti hâlinde mühr-i hümâyûnun elinden alınacağı endîşesine kapılarak, yardım göndermemiş; bu suretle kat'î zafer temin edilmemesine sebep olmuştur. Kahraman Beylerbeyi, yardım edilmemesine rağmen direnmiş; maiyeti askerinin bir çoğuyla berâber şehîd düşmüştür. Paşa'nın mübârek vücûdu, zorlukla ordugâha getirilebilmiştir. Bu hücûmun netîcesiz kalmasında fecî ihmâli ve gevşekliği görülen Sadrâzam azledilmekle yetinilmiş ve yerine Diyarbekir Beylerbeyi Dilâver Paşa tâyin edilmiştir. Eski vezîr-i âzam Hüseyin Paşa ikinci vezîrlikte bırakılmış; hattâ Dinyester üzerinde kurulan köprüden asker geçirmesi ve düşman ordusunu tazyik etmesi emredilmiştir. Hüseyin Paşa 20 kadar topla bir kısım askeri karşıya geçirmiş ve düşmanı tazyike başlamıştır. 23/24 Eylül gecesi bin kişiye yakın bir Kazak müfrezesi, nehrin aşağı tarafından gelerek Paşa'nın ordugâhına karşı bir baskın hareketi yapmış; eski vezîr-i âzam korkup kaçarken Nogay Kahramanı Kantemir Mirza yetişerek, düşmanı perîşân eylemiştir. Düşmanın mağlûbiyetiyle netîcelenen bu hareketinin sabahı, yâni 24 Eylül'de, beşinci umûmî hücûm yapılmış; Rumeli Beylerbeyi Yusuf Paşa ile Kırım Hanı Canbeg Giray emrindeki kuvvetler, kahramanca savaşmışlardır.

Düşmana büyük telefât verdirilmesine rağmen, yeniçerilerin "tekâsül" göstermeleri dolayısiyle muvaffakıyet temin edilmediği rivâyet edilmiştir. Yeniçerilerin gösterdiği bu gevşekliğin sebebi, genç Sultan'ın, yakınları yüzünden Ocağa karşı takındığı sert tavır ile "erlük idenlere" an'ane mûcibince gereken tevcîhleri yapmıyarak, bilhassa an'aneye göre verilmesi icâbeden rütbe ve mansıb tevcîhlerinden ictinâb etmesi, harb sahrâsında, özellikle yeniçerilere çok sert davranması, hattâ ufak bahânelerle yüzlerce kapıkulunu idâm ettirmesi, Ocağın kırgınlığıyle netîcelenmiş görünmektedir. 27 Eylül'de 60 kadar büyük topun şiddetli destek atışlarıyle altıncı ve son bir taarruz daha yapılmış; yine kapıkulu askerinin gösterdiği gevşeklik dolayısiyle netîce alınamamıştır. Sabahtan akşama kadar birbirini tâkip eden on dalga hâlinde icrâ edilen taarruzlarda "taraf-ı İslâmdan çok at ve âdem düşüp mecrûh" olmuş, bir çok şehîd verilmiştir. Bu hücûmun muvaffakıyetsizlikle netîcelenmesine yeniçerinin harb isteksizliğinin sebep olduğunu gören Sultan, ertesi gün bir dîvân toplayarak, orduda "30 gün oturak" ilân etmiş ve şu irâdesini teblîğ etmiştir: "Feth ü teshîr aksâ-yı murâdımdır; lâzım gelirse ihzâr-ı zehâir edip kışlamak dahi katımda câizdir. Şöyle bilip ana göre takayyüd edesiz."

Bu arada Kırım ikinci velîahdi akına memur edilmiş; Lehistan içlerine kadar uzanan bu harekette 100 bin esîr ve külliyetli ganîmetler alınmıştır. Bütün bu vaziyet üzerine Lehistan 29 Eylül'de 100 kadar adam göndererek, Eflâk Voyvodası Radul Scherban'dan Pâdişah katında sulha delâlet etmesi için ricâda bulunmuştur.

Osmanlı hücûmları, düşman ordusunun çok kalabalık olması, düşmanın metrisler içinde müdâfaa harbi yapması, genç Pâdişah'ın görüşleri kısır ve mahdud müşâvirleri dolayısiyle, kendisini askerden soğutmak için ne mümkünse icrâ etmesi, bundan dolayı kapıkulunun tekâsül göstermesi sebebiyle kat'î muzafferiyete ulaşamamış görünmektedir. Bununla berâber Lehliler'in vaziyetleri son derece berbaddır. Osmanlı hücûmları netîcesinde Leh kuvvetleri fecî sûrette erimiş; ihtiyar başkumandan yorgunluktan ölmüş; bu düşmanın mâneviyâtını sarsmış; ciddî bir zahire buhranı baş göstermiş; firarlar ziyâdeleşmiştir. Bu sebeple düşman ordusunun yeni bir Osmanlı hücûmuna dayanamıyacağı ve tamâmen mağlûb olacağı garb menbâları tarafından iddiâ edilmiş; Türkler'in bunu yapmamakla büyük bir fırsat kaçırdıklarından bahsedilmiştir.

İşte bu sebepledir ki, Lehistan sulha tâlip olmuş ve Kaanûnî devrindeki esaslara uygun olarak muâhede akdedilmiştir. Bu muâhedeye göre: Kazaklar Osmanlı topraklarına akın edemiyecekler ve Karadeniz'e çıkamıyacaklar; aksi halde Lehistan Kralı tarafından şiddetle cezâlandırılacaklardır. Hudut boylarında Lehliler tarafından yapılan kale ve palankalar yıkılacak, Osmanlı ül-

kesinden sayılan Eflâk, Boğdan, Erdel'e müdâhale edilmiyecek; Hotin kalesi, Osmanlı tâbiî olan Boğdan Voyvodalığı'na teslîm edilecek; Lehistan Krallığı, Kırım Hanlığı'na vermekte olduğu 40 bin florin senevî haracı ödemeye devam edecek; ayrıca huzûr-ı hümâyûna pişkeş ve hediye gönderecektir. Buna mukaabil Tatarlar ve Boğdanlılar Lehistan topraklarına akın etmiyeceklerdir (6 Ekim 1621/1030).

Şu muâhededen açıkça anlaşıldığı üzere, Lehistan, Rusya ve sâir doğu Avrupa memleketleri gibi Kırım Hanlığı'nı metbû tanıyor, yâni Türkiye'nin tâbiinin tâbii derekesine indiriliyor; Hotin kalesi Osmanlılar'a teslîm ediliyor; kuzey hudutlarımızdaki siyasî muvâzene tamâmen lehimize yeniden karara bağlanıyordu. Bu muâhede Osmanlı azametinin kaahir bir kuvvetle devam edişinin açık bir vesîkasıdır. En büyük zaferlerimizde bile kendimizi küçültmekten tatlı bir zevk duyan son zamanki bâzı târih yazarlarımız, bir takım dedikodularla teferruatlı inhitat tabloları çizmekten âdetâ hoşlanmaktadırlar. Halbuki muhârebelerden maksat, muâhedelerde ağır basmak ve kat'î menfaatler koparmaktır. Şu Hotin seferinde kat'î bir muhârebe kazanılmış gibi siyasî netîceler alınmıştır; binâenaleyh son derece muvaffak bir sefer olarak görünmektedir. Bu seferi bir mağlûbiyet olarak iddia edip, buna yeniçerilerin sebep olduğunu ileri sürmek, bu suretle bu Ocağın zâten fitne ve fesattan başka hiç bir rolü olmadığını iddia etmek, bize son zamanlarda ârız olmuş bir hastalıktan başka bir suretle izâh edilemez. Kaldı ki, Ocağı kaldırma tasavvurları kendisine isnâd edilmiş olan genç Pâdişah dahi, bu kanaate sâhip olmamış ve eyâletlere gönderdiği fetihnâmeler ve zafernâmelerle muhârebenin hakîki netîcesini ilân etmiş; pâyitahtta donanma yapılmasını emretmiştir.

Osmanlı kaynakları bu seferde düşmana 100 bine yakın zâyiat verdirildiğini, bu miktarın bir kaç katı kadar esîr alındığını, bu suretle köle piyasasının çok düştüğünü anlatmaktadırlar. Devrin büyük şâiri Nef'î bu zaferi genç Pâdişah'a yazdığı meşhûr kasîdeyle i'lâ etmiştir:

"Âferin ey rûzigârın şehsüvâr-ı safderi;
Arşa as şimden gerü tîg-i süreyyâ cevheri.
Pâre-i elmasdır seng-i fesânî neyler ol,
Çarha çekme bir dahi şemşîr-i vâlâ gevheri.
Serfiraz etdin livâi'l-hamd-i dîn-i Ahmedi;
Kâfire gösterdin elhak destbürd-i Hayderi.
Tîgine n'ola yemîn eylerse rûh-i Mürtezâ;
Bir gazâ etdin ki hoşnûd eyledin Peygamberi..."

Sultan Osman Hotin önlerinden Ekim başlarında hareket etmiş ve Edir-

ne'ye vâsıl olmuştur. Yolda bir şehzâdesinin dünyaya geldiği haberi ile mesrûr olmuştur. Bu şehzâde gâyet güzel olduğu rivâyet edilen anası Haseki Sultan'la birlikte Edirne'ye gelmiş ve burada vüzerâ tarafından istikbâl edilmiştir. Ömer isimli bu şehzâde fazla yaşamamış ve bir müddet sonra kazâen vefât etmiştir. Pâdişah'ın oğluna hocasının ismini verişi çok mânidardır ve bu zâtın Sultan üzerindeki tesirine delâlet eder. Sultan Aralık ortalarına doğru Edirne'den hareket ederek, aynı ayın 25'inde İstanbul'a dâhil olmuştur. O gün Hazret-i Peygamber'in velâdetine tesâdüf ettiğinden, umûmî şenlikler yapılmıştır. Pâdişah İstanbul'a geldikten sonra, saray müstahdemlerinden bir kaçına mansıblar ve memuriyetler tevcîh etmiş, devlet idâresinde de bâzı değişiklikler tatbîkine girişmiştir.

Bu arada Bethlen Gabor'un elçilerini kabul etmiş; ticâret muâhedesini yenilemek vazîfesiyle gelen İngiliz sefîrinin talepleri kabul edilmiştir. Sadrâzam İngiliz sefîrini iyi karşılamış; Pâdişah da Kral Jak'ın gönderdiği mektuba münâsip bir nâme ile karşılık vermiştir.

Genç Osman'a Karşı
Yeniçeri ve Sipâhilerin Ayaklanması

Bundan sonra genç Pâdişah kendisini, Hammer'in tâbiriyle "mağmûm, müşevves ve hayâlci tabîatına bırakmış", halkı ve bütün devlet müesseselerini kendisi aleyhine çevirebilmek için, ne mümkünse onu yapmağa koyulmuştur. Bir iki paşa ile geceleri sokak ve meyhaneleri dolaşarak; bir nevi karakollukçuluk ve subaşılık vazîfesi görmeğe başlamıştır. Şarap ve tütün istimâline karşı şiddetli yasaklar koymuş; bunların tatbîkatında çok aşırı davranmış; riâyet etmiyenlere bütün ahâlinin vicdanını rencîde edecek derecede sert cezâlar tertîb etmiştir. İstanbul'da bir sene evvelkisi gibi, çok büyük pahalılık baş göstermiş, ahâli bundan büyük sıkıntı çekmiştir. Bu Pâdişah'ın yanlış hareketlerine ve cimriliğine istinad ettirilerek, aleyhinde güftugûlar başlamıştır. Pâdişah ayrıca İstanbul'un tanınmış âilelerinden kız almağa kalkmış; bu da an'aneye muhâlif düştüğü için, aleyhinde tenkîd sebebi olmuştur. Nihâyet Pâdişah bir kaç yıldan beri âsî bir tavır takınmakta olan Dürzî Emîri Fahreddin'i itâate almak için Suriye'ye hareket etmek fikrinde bulunduğunu beyan etmiş; bu da vüzerâ, şeyhülislâm, devlet ricâli tarafından doğru görülmemiş; bir âsînin üzerine şevketli bir pâdişahın bizzât gitmesinin doğru olmadığı ifâde edilmiştir. Pâdişah bunun üzerine hacca gitmeğe karar verdiğini beyan ederek hazırlık yapılmasını emretmiştir. Bu tasavvur da büyük dedikoduya sebep olmuştur.

Bu sırada genç Sultan bir rüyâ görmüş, bunda sırtında zırhı bulunduğu

halde tahta oturmuş, Kur'ân-ı Kerîm tilâvet etmekte iken, Peygamber Efendimizin kendisine yaklaşıp, elinden Kur'ân'ı ve arkasından zırhını aldıktan sonra yanağına bir tokat vurarak, onu tahttan düşürdüğünü; kendisinin yerden kalkıp Resûl'ün pây-ı mübâreklerine yüz sürmek istemiş ise de, buna muvaffak olmadığını müşahede etmiştir. Rüyâsını Ömer Efendi'ye anlatmış; o da rüyâda muvaffak olamadığına hacc-ı şerîf ile nâil olacağını söylemiş, din ve devlet için vâki tasarruflarında tereddüde düştüğü için Peygamber'in itâbına mâruz kaldığını, bunda tereddüt etmeden icrâata girişmesi lâzım geldiğini söyliyerek, bu müthiş rüyâyı dahi, kendi telâkkîlerine uygun şekilde te'vîl etmiştir. Bilindiği üzere Cenâb-ı Peygamber'in görüldüğü rüyâlar, sâdık olup, aynen çıkarlar. Şu vak'a, Hoca'nın, bu genç Pâdişah üzerinde ne derece müessir olduğunu; aynı zamanda da Pâdişah'ın tereddütler, şüpheler içinde kıvrandığını göstermektedir. Şeyh Azîz Mahmûd Hüdâî ise bu rüyâyı hüsnü sûretle te'vîl etmiş; İstanbul'dan ayrılmamasını, din ve devlet için ecdâdının yolundan çıkmamasını söylemiş ve "Kelâm-ı kadîm hükm-i şer'-i şerîfdir ve zırh âlem-i vücûddur, pâdişah-ı İslâma lâzımdır ki tevbe ile inâbeti kendilerine hemdem edeler. Câiz ki bir fitne sudûr ide..." demiştir. Şeyh'in rüyâyı tâbiri ile vezîrlerin kanaatleri birleşmiştir. Bunun üzerine Pâdişah Eyüp Sultan'a gitmiş; kurbanlar kestirmiştir. Fakat bu kestirdiği öküzlerin sâhiplerine maiyeti, ancak dörtte bir değerini verdikleri için, yine beddua aldığı ve dolayısiyle kabûle karîn olmadığı rivâyet edilmiştir.

Buna rağmen Pâdişah, hacca gitmek maksadından dönmemiştir. Şeyhülislâm Es'ad Efendi "Pâdişahlara hac lâzım değildir, yerinde oturup adl eylemek evlâdır." demişse de dinletememiştir. Pâdişah'ın otağı Üsküdar'a geçirileceğinden bir gün evvel, yâni 18 Mayıs 1622/7 Recep 1031'de Osmanlı târihinin en meş'ûm vak'ası, târihlerde "Hâile-i Osmaniye" diye anılan hâdise başlamış; hacca gitmek bahânesiyle Anadolu'ya geçmek isteyen Genç Osman'ın bu hareketine mâni olmak için, kapıkulu askeri ayaklanmıştır.

Bu ayaklanmaya Sultan Osman'ın tecrübesizliği ve gençliği, mukarriblerinin, bilhassa Kızlar Ağası ile hocası Amasyalı Ömer Efendi'nin telkînâtı dolayısiyle edindiği meş'ûm fikirlerin sebep olduğu rivâyet edilmektedir. Yakın târihçilerimiz tarafından "İnkılâpçı Pâdişah" vs. gibi bivâye sıfatlarla tavsîf edilen bu genç ve tecrübesiz hükümdara isnâd edilen fikirleri mütalâa etmek faydadan hâli değildir. Genç Pâdişah, rivâyetlere göre, önce "Yeniçeri Ocağı'nı ilgâ ve imhâ etmek ve bunu hac bahânesiyle gideceği Şam ve Mısır cündîlerinden toplayacağı bir ordu ile yapmak" arzusundadır. Bu husûsu hemen bütün Osmanlı müellifleri zikretmektedirler. Nev'î mahlasını kullanan Hüseyin İbn-i Sefer, bunu *"Sebeb-i Halâs-ı Mustafa Han"* isimli eserinde "Saâdetli Pâdişah, yeniçeri ve sipah tâifesini kırıp, Etrâkden sekbân ve Türk-

men'den cündî yazmak havasına düşüp Anadolu semtine geçmeğe hazır ve âmâde idi." cümlesiyle anlatmakta ve "Nice beğlerbeğlerine emir vârid olmuş idi kim kapı kulunu kırıp sekbân yazalar deyü her cânibe adamlar gitmişdi." demektedir. Diğer rivâyet Solak Hüseyin Tağî'nin *İbretnâme*'sinde münderiç olup, bunda Kızlar Ağası Süleyman Ağa'nın Pâdişah'ı "Kul olursa Mısır ve Şam cündîleri gibi, tüfenk atmakda Anadolu sekbânı gibi olmalıdır, hünersiz, derinti erbâb-ı maaş kul olur mu?" diye iğvâ edip, telkîn altında bıraktığı kaydedilmektedir. Naîmâ, Kâtip Çelebi gibi müellifler de askerin "Pâdişah'ın bu tarîk ile Hicaz'a gitmesi mücerred bizden a'raz ve nefrete mebnî olup, bir gayrı mûcibi ve bâisi yoktur." dediğini söyliyerek, bu fikrin Ocağı da endîşelendirdiğini nakletmişlerdir.

Yakın müellifler ise, bundan Pâdişah'ın yeniçeri ve sipâhi ocağını tamâmen ortadan kaldırıp "millî bir ordu" kurmak tasavvurunda bulunduğunu iddia etmişlerdir. Sanki o zamanki ordumuz milletimizin vücûda getirdiği "millî" bir müessese değilmiş gibi, kanaatler ileri sürülmüş; bunun ilgâsını tasavvur ettiği söylenen genç Pâdişah dâima göklere çıkarılmıştır. Bu iddianın iler tutar yeri yoktur. Çünkü o günkü ordumuz milletimizin bir müessesesidir ve her halde gâvur ordusu değildir. Bu ordu milletimizin bütün değerlerine, bütün an'anelerine, onun mânevî ideallerine sâhiptir ve bu sebeple de halka kuvvetli bağlarla bağlıdır. Eğer genç ve son derece tecrübesiz olduğu muhakkak olan Pâdişah bu kanaate sâhip olmuşsa, mukarribleri olan Kızlar Ağası ile Hoca'sının tesiri altında kalmış demektir ki, yukarıda Peçevî'den verdiğimiz nakiller bu müşâvirlerin görüş zâviyelerinin ne derece dar olduğunu gösterir.

Naîmâ, Hoca Ömer Efendi'nin Pâdişah'ı hacca teşvikteki bir gâyesinin de, Mekke Kadılığı'na tâyin edilen kardeşi Karabaş Efendi'nin vazîfesine başlamasına mâni olan Şerîf'in tenkîli olduğunu nakletmektedir. Görülüyor ki, "inkılâpçı" denilen mukarribler pek öyle yüksek vasıflara sâhip olmadıkları gibi, din ve devlet için gayret ve hamiyyet ibrazı kaydında da değildirler. Eğer Pâdişah'a isnâd edilen bu husus doğru ise, gâyet mecnûnâne bir fikirdir. Ve husûlü hâlinde ne devletin, ne de milletin devam etmesi dahi düşünülemez. Çünkü bizim son asırdaki yanlış görüşe saplanmış, dedikoducu müelliflerimizin rağmına, o zamanki Osmanlı ordusu, dünyanın en büyük savaş makinesidir. O zamanki Türk deniz ve kara kuvvetleri, o günkü cihanın en azametli askerî gücüdür ve yeniçeri ise, bu günkü tâbirle gâyet tâlimli bir "vurucu kuvvet"tir; ağır piyâde sınıfıdır. Yeniçeri, "meslek ordusu", "mütehassıs ordu" da denilen "profesyonel ordu" tipinin şâhâne bir nümûnesidir. Askerliği meslek hâline getirmiş efraddan müteşekkildir. Bu efrad cemiyetin mânevî ve millî telâkkîlerine istinâden hassâsiyetle terbiye edilmiş; merkezî

devlete ve onun mukaddes reîsine bağlanmış; hukûkî statüsü itibâriyle ve fiilen de kölelerden meydana gelmiş bir kuvvettir. Bu kuvvet azametli Osmanlı devlet makinesinin en ehemmiyetli nüvesidir. Ocak yalnız askerî bir güç olarak değil, bir irfan müessesesi hâlinde de çalışmıştır. Bu ocaktan bir çok mimâr, âlim, şâir de yetişmiştir. En büyük mimârımız Sinan bir yeniçeridir. Kitâbında:

"Oldum yeniçeri çekdim cefâyı
Piyâde eyledim nice gazâyı"

beytiyle buna işâret etmiştir. Dünyâ târihinin her halde en büyük hükümdarlarını içinde barındıran Osmanlı Sultanları, bir numaralı yeniçeridirler. Türk askerî, ilmî, edebî, bediî hayâtında Ocağın tesiri, bugünkü anlayışımızın aksine, çok derin ve köklüdür. Bu vasıflarıyle yeniçeri, bu günkü dünyâ askerî mehâfilinde tasavvur edilen "profesyonel ordu" tipinin ulaşılmasına pek de imkân bulunmıyan bir şâhikasıdır. Osmanlı teşkilâtçılık ve idâre dehâsının her halde en büyük eserlerinden sayılmış olan bir müessesedir.

Sonra yeniçeriler, seyyah Thévenot'nun ifâdesiyle, "hükümdarlarının soyuna o kadar hürmet ederler ve birinci Osman'ın nesline öyle ta'zîm hissi ile bağlı idiler ki, imparatorluğu bu hânedanın elinden almağı akıllarına dahi getirmek istemezler"di. Bu sebeple de devlette esas unsurlar olan Makaam-ı Saltanat ve Hilâfet ki, hânedân-ı Âl-i Osman'ca temsîli karargîr olmuştu; mülkî ve askerî erkân, ilmî ve adlî cihaz, tebea ve millet tam bir âhenk arzediyorlardı. Bu âhenk millî ve islâmî telâkkîlerimize tamâmen oturmuş ve çok köklü bir temele istinad ettirilmişti. İşte kaldırılmak istenmesi göklere çıkarılan yeniçeri, Osmanlı devlet sisteminin böyle kuvvetli bir unsuruydu.

Hemen hemen son müelliflerin hepsinin rağmına Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, koskoca devleti bir anda çökertirdi. Nitekim kaldırıldığı zaman da en büyük felâketlere uğramışızdır. Sipâhi askerinin o sırada esas asker olmadığı, hattâ değişen harp zarûretleri dolayısiyle Osmanlı teşkîlâtında ihmâl edildiği görülmektedir. Bu, değişen askerî icâbların bir mahsûlüydü. Nitekim Kaanûnî'nin tahta geçişinde 24-30 bin olan kapıkulu sınıfı, onun vefâtında 48 bini bulmuş; XVI. Asır sonunda 88 bine varmış; şu sırada da 100 bine ulaşmıştı. Bizim müelliflerden Kâtip Çelebi ile Koçi Bey bundan şikâyet etmekte ve fakat tatbîkindeki zarûreti bilmez görünmektedirler. Sultan III. Murad zamânında Ocağa dışarıdan adam alınması bunlarca tenkîd mevzûu yapılmakta, müessesenin bozulmasına sebep addedilmektedir. Burada tenkîd edilen nokta "Ocağa Türk kaydedilmesi"dir. Bunun da sebebi, büyüyen ihtiyaçlara karşı Acemi Oğlanlar Ocağı'nın vâki büyük talebi karşılıyamamasıdır. Bu müelliflerin tenkîdleriyle, onlara iştirâk eden sonraki ve yakın zamandaki müverrihlerin görüşleri arasında, mâhiyet farkı vardır. Bu sebeple

genç Sultan'a isnâd edilen Ocağın ilgâsı fikri her halde çok su götürür bir isnâd olduğu gibi, öğülecek, beğenilecek, göklere çıkarılacak bir davranış da değildir. Aksine yerilecek, kötülenecek bir telâkkidir. Çünkü vukuu hâlinde devletin uğrayacağı felâketin büyüklüğünü tasavvur etmek için, geniş bir karîhaya lüzûm yoktur. Ocağı imhâ hakkındaki tasavvur, genç ve tecrübesiz Pâdişah'ın, yeniçerilere çok sert davranmış olması netîcesinde, kendisine isnâd edilmiş görünmektedir. Bu rivâyet o kadar sakat ve o kadar yanlıştır ki, "Mısır ve Şam"dan toplanacak derme çatma askerle, dünyanın en talimli kuvvetini te'dîb ve imhâ etmek düşünülemezdi bile. Esâsen Pâdişah'ın kendisi de, bunun tedbîrlerini tam olarak almış görünmemektedir. Ne efkâr-ı umûmiyeyi hazırlamış; ne saltanatta kendisini tek bırakacak tedbîrleri almış; ne kuvvetli ricâli iş başına getirmiş, ne de kapıkulu askerî sınıfları arasında vâki olan ihtilâflardan istifâde etmeğe kalkışmıştır. Bütün bunları yapmıyan, gerekli tedbîrleri almış görünmiyen genç Pâdişah'a bu fikri isnâd etmek biraz güç görünmektedir. Gerçi bâzı rivâyetlerde bunun için Anadolu'daki eyâletlere nâmeler yazıldığı, asker toplanması ve yeniçerilerin kırılması emredildiği rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetler uğradığı meş'ûm felâketi îzâh etmek, devlet müesseselerinin ve bir kısım ricâlin davranışlarına meşrûiyet vermek maksadıyle ortaya atılmış telâkkiler olarak görünmektedir. Bu sebeple rivâyetleri bu zâviyeden değerlendirmek, her halde vâkıalara daha mutâbıktır denilebilir.

. Pâdişah'ın diğer bir gâyesinin de pâyitahtın Anadolu'da Bursa'ya veyâ Suriye'de "Şâm-ı Şerîf"e veyâ Mısır'da Kaahire'ye nakledilmesi olduğu rivâyet edilmiştir. Eski müellifler kendisinin "taht u rahtın mahrusa-i Bursa'ya nakleylemek havâsına düşdüğünü" kaydetmektedirler. Naîmâ ve Kâtip Çelebi, kendisinin askerin saraya hücûmu sırasında, her şeyden ümîdini kesince "Üsküdar'a geçelim, varıp tahtgâh-ı kadîm Bursa'da oturalım." diye kayık hazırlanmasını emrettiğini yazmaktadırlar. Bunu nakleden Naîmâ Genç Osman'ın bundan maksadının, Bursa'da beklemek olduğunu, hâdiselerin durulmasına intizar etmek istediğini kaydetmektedir. Bundan, son müelliflerin iddia ettiği "merkez-i hükûmeti Bursa'ya nakletmek" maksadının çıkarılmasına da imkân yoktur. Diğer bir rivâyette "Şâm-ı Şerîf'te taht-ı sultânî kurmak" maksadından bahsedilmektedir. Peçevî ise "Mısr-ı Kaahire'yi dârü'l-mülk-i saltanat etmek maksûd edinmişlerdir." demektedir. Eğer doğru ise genç Sultan'ın bu gâyesinin de devlet ve milletin istikbâli için son derece tehlikeli bir niyet olduğu açıktır. Çünkü asırlardan beri Türkler'in ve müslümanların mukaddes gâyesi, bu şehrin alınması ve İslâm merkezi hâline getirilmesi olmuştur. Nitekim Fâtih İstanbul'u fetheder etmez, burayı devlet merkezi ve pâyitaht ilân etmiştir. İstanbul'un mevkii, o günkü ve sonraki müellifler ve devlet adamları tarafından emsalsiz olarak tavsîf edilmiştir. İstan-

bul'dan ibâret kalan Bizans, yalnız bu şehrin emsâlsiz mevkii dolayısiyle asırlarca yaşayabilmiştir. II. Osman'dan çok sonra gelen Napoléon "İstanbul'a hâkim olan dünyaya hâkim olur." sözüyle bu şehrin cihan üzerindeki müstesna mevkiine işâret etmiştir. III. Mustafa devrinde bize gelen Baron de Tod, İstanbul'un dünya üzerinde tek "cihan pâyitahtı" olabilecek şehir olduğunu söylemiştir. Hayâlî sosyalistlerden Charles Fourier, cihanşümûl olarak tasavvur ettiği nizâmda kuracağı "falanjlar" merkezini İstanbul olarak düşünmüştür. İstanbul'un bilhassa Şark dünyası üzerindeki tesirinin bugün dahi çok derin olduğu, umûmiyetle garb seyyahları ve mütefekkirleri tarafından pek haklı olarak ileri sürülmüştür. Bu gün dahi İstanbul Türkiye'nin en büyük fikir, ilim, kültür, sanâyi ve ticâret şehridir ve dünyanın ehemmiyetli bir kavşak noktasıdır. Bütün bu sebepler dolayısiyle o günkü dünyanın en büyük ve medenî şehri olan İstanbul'u pâyitahtlıktan çıkarmak mecnûnâne bir fikir olarak görünmektedir. Genç ve tecrübesiz olan Sultan'a isnad edilen bu fikir de, uğradığı meş'ûm felâketi az çok meşrû göstermek sadedinde yakıştırılmış görünmektedir. Bu gâye, yakın zamandaki târih yazarlarının iddiaları gibi beğenilecek, yüceltilecek bir fikir olmayıp, aksine yerilecek, tenkîd edilecek sakîm bir telâkkîdir.

"Hâile-i Osmâniye"

Pâdişah'a karşı halkın ve ordunun şikâyetini mûcip olan diğer tâli' sebepler de mevcuttur. Bunlar Hotin seferinde, ordunun diğer kısmı için yoklama yapmayıp, yalnız yeniçerileri üç defa bizzat önünden geçirerek "in'âm bahânesiyle" teftîş etmesi; "askerden nefret ve i'razı müş'ir bâzı vaz'-u harekâtda" bulunması, onlara karşı çok şiddetli hareket edip "tenfîre bâis sözler" söylemesi gibi husûslardır. Bilhassa geceleri meyhâne basıp, yakaladığı bir kısım yeniçerileri "Seferde gayret göstermezler, İstanbul'da meyhâneden çıkmazlar." diye tahkîr edip, işi büyüterek, ayaklarına iri taşlar bağlatıp "deryaya atdırmış"dır. Sarhoşluk eden "şehirlileri" de taş gemilerinde küreğe koydurmuştur. Naîmâ bütün bunların Yeniçeri Ocağı idâresindeki büyük ve meş'ûm kıyâmı doğurduğunu, buna ise düşmanlarından ziyâde Ocağı anlamamış olan Sultan'ın sebep olduğunu kaydetmekte ve böylece bu müesseseye bir "pâdişah kanı lekesinin vurulduğunu" kaydetmektedir.

Pâdişah'ın şikâyet edilen bir davranışı da İstanbul'da devlet ricâlinin kızlarıyle evlenmesidir. Bunun Osmanlı an'anesine uygun olmadığı iddiâ edilmiştir. Bu davranışının da ahâli arasında "Ne dimek, ecdâd-ı izâmının gitdiği yoldan, vaz' itdikleri usûlden, gösterdikleri emsâlden ayrılmak olur mu?" tarzında şikâyetlere sebep olduğu nakledilmiştir. Hammer, bu Osmanlı

an'anesinin, pâdişahların sıhriyyet peydâ edeceği âilelerin politik nufûz tesis etmemesi sebebine istinâd ettiğine işâret etmektedir. Nitekim Pâdişah, Pertev Paşa'nın kızı ile Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Ukeyle nâmındaki kerîmesini almıştır. Es'ad Efendi an'aneyi haleldar eden bu davranışa karşı koymak istemiş, kızını vermekten ictinâb etmiş; fakat Sultan'ın arzûsuna muhâlefet edememiştir. Pek haklı sebeplere dayanan bu çekingenliğin o zamanki telâkkiye uygun olduğu muhakkaktır. Bu telâkki saltanat ve hilâfet makaamının emirlerini her türlü şâibeden ve akrabalık tesirlerinden uzak görmek istiyen Osmanlı görüşündeki inceliğe işâret etmektedir. Sonraki müelliflerden bazıları ise bunu, Sultan'ın "meşrû zevce" seçmek arzusu ve düşkünlüğüyle izâh edip yüceltmişlerdir. Sanki câriye usûlünde bir "gayr-ı meşrûiyet" varmış gibi, yalan yanlış fikirler ileri sürmüşlerdir. Halbuki İslâm hukukunun telâkkisine göre bu usûl, "Cevârî, mülk-i yemîn olduğundan, hakk-ı nikâhdan daha ehakk" olarak görülmüştür. Esâsen Osmanlı görüşünde, yukarılarda da dâimâ açıkladığımız üzere, Pâdişah hanımlarının hiç bir siyasî ve politik bir mevkii bulunmamakta idi. Ancak vâlide sultanların husûsî bir mevkii vardı. Bunu kötü bir an'ane olarak görmemek, aksine takdîre değer bir esas olarak mütalâa etmek lâzımdır. Moğollar'da, İlhanlılar'da, sâir Avrupa devletlerinde görülen şeklin mahzûrlarını da nazarda tutmak lâzımdır.

Pâdişah'ın şikâyete sebep olan bir diğer hususu da, Naîmâ'ya göre, "Hafif libâslar giyip, hafif rahtlar urması" ve ecdâdının ağır ve azametli kıyâfetini terkedişidir. Bu tarz giyiniş son müelliflere göre "Pâdişahın kıyâfet inkılâpçılığı"dır. Her şeyde, hattâ en âdî işlerde dahi inkılâpçılık gören bu hasta müelliflerin saçma nazarları bir tarafa bırakılırsa, bunun çok küçük olan Pâdişah'ın ağır elbiseleri taşıyamaması sebebine bağlanabileceği de düşünülebilir. Fakat genç Pâdişah'ın Topkapı Sarayı'nda teşhîr edilen kanlı elbiseleri bunun aksini te'yîd etmektedir. Yâni genç Pâdişah, kendisini çok yaşlı gösterebilmek için, çok kalın pamuklu libaslar giymekte ve azametli görünmek istemektedir.

Pâdişah'tan şikâyeti mûcip diğer bir husus da, ilmiye sınıfının vâridâtlarını ve selâhiyetlerini kısmasıdır. Devlet silsile-i merâtibinde hiç bir rolü olmıyan Hâce-i Sultânî'ye ulemâ tâyinini tevcîh edişi ve bunu Bâb-ı Meşîhat'tan alışıdır. Bu bütün Osmanlı müelliflerince bir bid'at olarak mütalâa edilmiştir. Genç Pâdişah'ın şu davranışıyle, kendisinin hacca gitmemesi husûsunda bir fetvâyı huzuruna getiren ulemâ karşısında bunu yırtışı gibi tecrübesizce yapılmış bir hareketi de, yakın bâzı müelliflerce yeni bir "inkılâpçılık" tezâhürü addedilmiştir. Bunlar bu genç ve toy Pâdişah'ı, içinde bulunduğu zamanı, senenin 1622 oluşunu unutarak, "laiklik mübeşşiri" ve "inkılâpçısı" olarak görmüşlerdir. Bu görüş de tamâmen yanlıştır. Pâdişah,

nazarî bakımdan en büyük maddî ve mânevî otoriteyi uhdesinde bulundurduğundan, haksız gördüğü fetvâyı dinlememiştir. Bu hareket her ne kadar yapılmaması icâb eden bir davranış ise de, yine Osmanlı telâkkisine göre bir dereceye kadar su götürür. Fakat bunun "laiklik"e işâret etmesi görüşü ise hiç bir mesnede dayanmamaktadır. O devirde Osmanlı Devleti, dâimâ tekrarladığımız gibi, dünyada din ve vicdan hürriyetine en büyük riâyeti gösteren, dînî telâkkîsinden dolayı hiç kimseyi suçlu addetmiyen, tebeasını mutlak bir adâlet himâyesinde yaşatan yegâne devlet idi. O günkü Avrupa ise bu insânî telâkkînin çok uzağında idi. Osmanlı Devleti son zamanlarına kadar dîn, vicdan, renk, kavim farkı gözetmiyen çok insanî ve âdil esaslara; çok yüksek prensiplere dayanan bir devletti. Dünyada bu gün dahi idâre ettiği kavimlerin bu haklarına riâyet eden, bu derece adâlete bağlı bir devleti görememekteyiz. Nazarî bakımdan Osmanlı pâdişahları hem saltanatı yâni dünyevî otoriteyi, hem de hilâfeti yâni mânevî otoriteyi temsîl etmekte idiler. Devlet İslâm'ın ebedî ve ezelî prensiplerine riâyetkâr idi. Yâni Osmanlı pâdişahları, bugünkü İngiliz Kraliyet Makaamı gibi hem maddî, hem mânevî otoriteyi toplayan ve nazarî bakımdan nev'i şahsına münhasır ve laik olmayan bir idârenin mümessilleri idiler. Fakat tebealarını husûsî yaşayışlarında tamâmen hür bırakan, an'ane ve inanışlarına müdâhale etmiyen, son derece yüksek ve insanî prensiplerin tatbîkçisi idiler. Bu sebeple Osmanlı telâkkîsinde laiklik denilen garb görüşüne zerrece ihtiyaç yoktu. Müsbet ilimlere, yâni maddî ilim ve tecrübelere ise İslâm ulemâsı hiç müdâhale etmemiş ve İslâm dünyasında bilhassa Gazalî'den beri ilim ile dînî telâkkîler birbiriyle çatıştırılmamıştır. Bu noktadan Pâdişah'a isnâd edilen telâkkinin hiç bir iler tutar yeri olmadığı gibi, Osmanlı nizâmı içinde bir lüzum ve zarûreti de yoktur.

Bütün bu hususlardan anlaşılacağı üzere genç Pâdişah, tecrübesizliği, yakınlarının kifâyetsizlikle kendisini yanlış yollara sevketmesi netîcesi, kapıkulu ile ahalinin memnûniyetsizliğini mûcip olacak hareketlere girişmiştir. Askerin maaşlarının "zuyûf akçe" ile tediye edilişi, mütekaidlere tahsîsâtlarının verilmeyişi, saltanatı esnâsında basılan sikkelerin "kâğıd yaprağından daha ince oluşu" ve bunların tedâvülündeki güçlükler, esnâf ve kapıkulunda şikâyetlere sebep olmuştur. Bu para ayarlamalarından ve şiddetli kışların verdiği iâşe sıkıntısından pâyitahtta büyük bir pahalılık çıkmış; bu da Pâdişah'ın aleyhine bir hava uyanmasına sebep olmuştur. Bütün bunlara genç Sultan'ın "ziyâret-i Kâ'be" bahânesiyle Yeniçeri Ocağı'nı ilgâ şâyiaları eklenmiş ve "Hâile-i Osmâniye" mukaddemâtı başlamıştır.

18 Mayıs sabâhı, bütün bu tahrîkler meyvesini vermiş ve yeniçerilerle sipâhiler Sultanahmet'teki yeni kışlalarda toplanmışlardır. Bu toplantıda rivâyetlere göre, Pâdişah'a haber göndermişler "Hacc-ı şerîfe gitmesine, Ha-

leb'den ve Şam'dan yeni kullar yazıp, pâyitahtı buraya nakline rızâları olmadığını" bildirmişlerdir. Sultan'ın bunlara "Bildiklerinden kalmasınlar, ben hacc-ı şerîfe gitmekten fâriğ olmazın." cevâbını verdiği nakledilmiştir. Bunun üzerine askerin ihtiyârları, Şeyhülislâm Es'ad Efendi'ye gitmişler ve cemiyetlerinin mâhiyetini ve sebebini anlatarak, dâvâlarının meşrûiyeti hakkında fetvâ almışlardır. Bu fetvânın mündericâtının şu olduğu nakledilmiştir:

Suâl: "Pâdişah-ı cihânbânı azdırıp Beytü'l-mâl-i müslimîni telef ettirip, bunca fitne ve fesâda bâis olan kişiler hakkında ne lâzım gelir?

el-Cevâb: Katil lâzım gelir."

Bu fetvâyı bir ulemâ heyeti, saraya giderek, Pâdişah'a takdîm etmiş; fakat Osmanlı târihinde hiç vâki olmamış bir hiffetle karşılanarak "El-ukdetü ale'r-revâ fetvâ-yı şerîf, Sultan tarafından pârelenmişdir."

Bu sırada dışarıda da hâdiseler genişlemiştir. Bir aralık Sadrâzam tarafından nasîhat için Atmeydanı'na gönderilen memurlar, taşlanarak kaçırılmıştır. Sultan'ın Kâbe ziyâreti için hazırlanan ve bâzı ağırlıkları taşıyan donanma ise, Beşiktaş'tan kalkarak Yedikule önüne demirlemiş; onlar da hareketi haber alınca, buna iştirak etmişlerdir. Şu vaziyete göre, bütün askerî sınıflar, meselede müşterek hareket etmişler demektir. Bununla berâber asker hâlâ Pâdişah üzerindeki nufûzu ma'lûm olan Hâce-i Sultânî Ömer Efendi'nin konağına gitmişler; Sultan'a arzularının bildirilmesi için aracılık etmesini ricâ etmek istemişlerdir. Fakat Hoca, kıyâfet değiştirerek, komşu kapısından sıvışmış; asker bu sebeple arzularına nâil olamamıştır. Buradan Vezîr-i âzam Dilâver Paşa'nın konağına gidilmiş, buranın muhâfızları hiç bir silâh taşımıyan askeri ok yağmuruna tutmuş ve içlerinden iki kişiyi öldürmüşlerdir. Bunun üzerine iş alevlenmiş; asker Sipâhiler Çarşısı'na hücûm etmiş; bir kısmı da Hoca'nın konağını yağmalamıştır. Sipâhiler Çarşısı'na gelen silâhsız asker, esnafın yalvarmaları üzerine, bundan vazgeçmişler ve ertesi gün silâhlı toplantıya karar vermişlerdir.

İşte bu sırada genç Sultan, işin büyümekte olduğunu görmüş; ulemâdan bâzılarını çağırarak, karışıklığın sebeplerini ve alınması lâzım gelen tedbîrleri sormuş; onlar da "Kul tâifesinin kendilerinin Anadolu semtine geçmesine râzı olmadığını, birkaç kişinin mansıbda bulunduğunu istemediklerini, Hoca Efendi ile Dârüssaâde Ağası'nın nefyini arzûladıklarını" bildirmişler, bunun üzerine Pâdişah "Varun söyleyin, Kâbe'ye gitmekden ferâgat eyledim, anları mansıblarından bile ref' etmem." demiştir. Ulemâ bunun askere teblîğini ertesi güne bırakmayı münâsip görmüşlerdir.

Gece ise Kapıkulu kışlalarında bir şâyia çıkarılmış; Pâdişah'ın Bostancıları silâhlandırdığı, donanmadan topları çıkararak sarayı tahkîm ettiği, kendi-

lerini kırmağa hazırlandığı yayılmıştır. Aynı şekilde, saray muhâfızları olan bostancılar arasında da, bunun aksi bir şâyia çıkarılmış; yeniçerilerin kendilerini kırmağa hazırlandığı, bunun için donanmadan toplar çıkarılıp hazırlıklar yapıldığı yayılmıştır. İki asker grubu arasında ayrı ayrı çıkarılan şu şâyialar, işin yukarıdan hazırlandığı ve arka plândan idâre edildiğinin her halde açık delîlleri hâlindedir. Bu şâyialar dolayısiyle iki taraf da büyük bir endîşe içinde sabahlamış; genç Sultan ise, hiç bir tedbîr almamıştır. Yeniçeri ve sipâhiler, bir gün öncesine göre çok daha kalabalık olarak, sabah namâzını Fâtih Câmii'nde edâ etmişler ve "kibâr-ı ulemâyı" buraya dâvet etmişlerdir. Fakat ilmiye ricâli, pek mânidâr bir cevapla, Fâtih'in uzak olduğunu, toplantının o zaman "Yenicâmi" diye adlandırılan Sultan Ahmed mâbedinde icrâ edilmesini, oraya geleceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine asker de Fâtih'te icrâ edilen duâdan sonra, tekbîr getirerek Sultan Ahmed'e gelmişlerdir. Ulemâ da atlara binmiş olarak câmie gelmişler ve toplanmışlardır. Bunlar, başlarında Sultan'ın kayın pederi Şeyhülislâm Es'ad Efendi olmak üzere, Nakîbü'l-Eşraf Gubârî Efendi, erkân-ı ulemâdan Zekeriyâ Yahyâ Efendi, Kafzâde Ahmed Efendi, Bostanzâde Mehmed Efendi, Kadızâde Feyzi Efendi, Azmizâde Hâletî Efendi, Meşîhat kâhyâsı Mustafa Efendi, Ayasofya vâizi Ömer, Sultanahmed vâizi Sivâsî Mehmed, Cerrahpaşa vâizi İbrahim Efendilerden terekküp etmişlerdir.

Asker burada Vezîr-i âzam Dilâver Paşa'nın, Hoca Ömer Efendi'nin, Dârüssaâde Ağası Süleyman Ağa'nın, kaymakam Nişancı Ahmed Paşa'nın, başdefterdâr Bâkî Paşa ile sekbanbaşı Nasûh Ağa'nın katilleri hakkında fetvâ istediler. Ulemâ, umûmî nefreti üzerine çekmiş ve herkesçe suçlu sayılmış bulunan, Hâce-i Sultânî ile Dârüssaâde Ağası'ndan gayrı, diğerlerinin ne gibi fenâ hareketleri olduğunu sordular. Asker, Sadrâzam'ın silâhsız ve bî-günâh olan kendi arkadaşları üzerine ok yağdırtarak, 2 kişinin ölümüne sebep olduğunu, Defterdâr'ın "mevâcibi zuyûf akçe ile te'diye ettiğini", Kaymakam'ın mütekaid neferlerin maaşını vermediğini, Nasûh Ağa'nın bunun suç ortağı bulunduğunu ileri sürdüler. Ulemâ, askerin taleplerini bir arzuhal ile tesbît edip, bunu Pâdişah'a arzeylemek üzere saraya gittiler. Pâdişah meseleyi anladıktan sonra, ulemâya "katli talep olunan âdemleri" vermiyeceğini bildirdi. Ulemâ ise Pâdişah'a "Cem'iyetin azîm olduğunu, talebleri kabul etmesinin ehven-i şerreynin ihtiyârı kaaidesine göre lüzumlu göründüğünü" anlatarak ricâda bulundular. Fakat genç Sultan, ulemânın zikrettiği endîşelere karşı "Mukayyed olman; anlar başsız askerdir, tez dağılır." cevâbını verdi. Ulemâ taleplerinin kabûlü ricâlarını tekrarlayınca da hiddet göstererek, Kâtip Çelebi ve Naîmâ'ya göre "Bu fitne erbâbını siz teşvîk etmişe benzersiniz, evvel sizi kırarım ba'dehû anları. O tâifenin tedâriki görülmüşdür." gibi sert bir cevap

vermiştir. Ulemâ bu ağır sözlere bir şey söylememiş ve artık susmuşlardır. O sırada ikinci vezîrlik makaamında bulunan Ohrili Hüseyin Paşa, genç Sultan'ın ayaklarına kapanarak "Pâdişah'ım, bu kulunu dahi isterlerse veriniz, hemân siz sağ olunuz." diye tekrar ricâda bulunmuş ise de dinletememiştir. Genç Pâdişah bu ulemâ heyetinin saraydan dışarı çıkmamasını da bildirmiştir. Ulemâ ise, sâhip oldukları ilmin icâbı olarak insaflı insanlardı. "Böyle günde pâdişahı yalnız bırakmak olmaz." diyerek, Sultan'ın emrini dinlediler ve sarayda kaldılar.

Halbuki, aracılık ricâ ettikleri ulemânın gelmeyişi karşısında âsîler, derin endîşelere düştüler; aralarında bostancıların silâhlandırıldığı gibi, dehşetli haberler yayılmağa başladı. Bunun üzerine, Ayasofya minârelerine gözcüler çıkararak, bu haberlerin doğruluğunu tahkîk ettiler. Ortada hiç bir hazırlık göremeyince de tekbîr getirerek, büyük bir sel hâlinde, Sultanahmed'den saray kapısı önüne geldiler. Saray birinci kapısını açık bulup içeri daldılar. Bu kapının açık bulunması da her halde tesâdüfe atfedilecek bir husus değildir ve Sultan'ın hiç bir tedbîr almaması, bostancıların ortalarda görünmemesi gibi vâkıalarla birleştirilirse genç Sultan'ın saray içinden ve dışından sinsice hazırlanmış bir tertîble, yalnız bırakıldığının açık alâmetidir. Bu sebeple hakkında söylenilen ve yeni müelliflerce çok yüceltilen tasavvurlarının dahi, bu maksatla ortaya atılmış esassız şâyialardan ibâret bulunduğu kuvvetle muhtemel görünmektedir. Asker dış kapı önüne gelince aralarına karışmış olan başıbozuk şehirli tâifesini "Varın aramızda bulunman, asker çıkarsa bize ayak bağı olursuz." diye dağıtmak istemişlerse de bunların "Asker-i İslâm kandaysa biz de andayız; asâkir-i İslâmsız bize dirlik haramdır; dirilirsek bile, kırılırsak bile oluruz." cevapları karşısında fazla ısrar etmemişlerdir. Bunlar bahçede dağlar gibi yığılı odunları kapışarak silâhlanmışlar ve askerle birlikte dış avluda "bir iki saat mikdarı mevc urup" durmuşlar ve yüksek sesle taleplerini tekrarlamışlardır. Hiç bir cevap alamayınca, ikinci kapıdan ikinci avluya girmişler ve Dârüssaâde Kapısı'nın önüne gelmişlerdir. Rivâyete göre burada, aracılık ricâsıyle Sultan'a gönderdikleri ulemâdan bâzılarıyle karşılaşmışlar; bunlardan Nakîbü'l-Eşraf Gubarî Efendi "Bizim sözümüz geçmez, siz kendiniz girip söylen." demiş; bunun üzerine asker "Sultan Osman ayak dîvânı eylesün; şer'-i şerîf ile da'vâmız vardır!" diye bağırmışlardır. Fakat genç Pâdişah buna dahi kulak asmamış; "Dîvândan imtinâ edip taşra çıkmadığı için de, asker artık kendisinden yüz çevirmişdir."

İşte bu anda idi ki, kitle hareketlerinde dâimâ vâki olan bir hâdise cereyan etmiş; ne yapacağını şaşıran insan yığını içinde kimin söylediği belli olmayan bir sadâ işitilmiş ve Sultan Mustafa talep edilmiştir. Bunun üzerine, sürükleyicisinin ortaya attığı cümle, âdetâ ipnotize edilmiş kitle tarafından

tekrarlanmaya başlanmış; "Hikmet-i yezdânî ve kudret-i subhânî birle cemî askerin lisanında bir bu söz cârî olup, cümlesi bir ağızdan nârâlar urup; 'Şer' ile Sultan Mustafa Han'ı isteriz' deyip nârâyı tekrar eylemişlerdir." Âsîlerden bâzıları, İçoğlanlar Odası'nın önüne gelmişler; Sultan Mustafa'nın nerede olduğunu sormuşlar, bunlardan "Bilmeziz." cevâbını almışlardır. Nihâyet biri kendilerine Harem tarafını işâret etmiş, buraya giden askerlere "Sultan Mustafa bundadur." diye bir kubbe gösterilmiş; burası derhâl delinerek dîvânhânenin perde ipleriyle aşağıya bir nefer inmiş ve bir minder üzerinde oturan eski sultan önünde yer öpüp "Pâdişâhım! Taşrada asker size muntazırdır." demiştir. Fakat üç gündür aç ve susuz kaldığı rivâyet edilen Mustafa Sultan, su istemekten başka cevap verememiş, bunun üzerine kendisine istediği hemen getirilerek, iple yukarıya çıkarılmış, ihtiyaten Eski Saray'a götürülmek münâsip görülmüş ve bunun için Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin atına bindirilmiştir. Fakat "za'f-ı bedenden atda durmağa dahi iktidârı bulunmayan" Sultan Mustafa, hizmetinde bulunan iki câriye ile arz odasına götürülmüştür.

Diğer taraftan âsîlerin saraya girdiğini, mukaavemet imkânı kalmadığını gören Sultan Osman, Dilâver Paşa'yı, sığındığı Azîz Mahmûd Hüdâî dergâhından çağırtmış ve Kızlar Ağası ile birlikte askere teslîm etmiştir. Bunlar kılınç üşürülerek hemen öldürülmüşlerdir. Bundan sonra ulemâ, başlarında Şeyhülislâm Es'ad Efendi bulunduğu halde, âsîlerin karşısına geçmiş; "Yoldaşlar, gelin Sultan Mustafa Han dursun! Sultan Osman istediğinizi verdi. Dahı kimi isterseniz pâdişahdan alıverelim." demişlerse de, asker "Bunu evvel söylemek gerekdi, biz istediğimizi bulduk, evvelce bizim pâdişahımız Sultan Mustafa Han idi, yine pâdişahımızdır." demekte inad etmişlerdir. Bunun üzerine önce Sultan Osman'a, sonra da âsî askere lâf anlatamıyan ulemâ, tahtda meşrû bir pâdişah varken ikinci birine bîat edilmesinin câiz olmadığını bildirmişler; fakat kul tâifesini iknâ edememişlerdir. "Ulemâ ile asker arasında çok nizâ ve cidâl vâki' olmuş; âhirü'l-emr yeniçeri ve sipâhîler, ulemâyı kılınç ile bîat etdirmişlerdir." Rivâyete göre bu sırada Kafzâde Fâizî Efendi bir kriz geçirerek vefât etmiştir. Bu sûretle Sultan Osman tahttan inmeden Sultan Mustafa'nın hükümdarlığı dellâllarla ilân edilmiştir (19 Mayıs 1622/8 Receb 1031).

Bundan sonra Sultan Mustafa, emniyet mülâhazasıyle, Topkapı'da bırakılmamış ve za'fiyetten dolayı ata binemediği için bir araba tedârik edilmiştir. "Nice yüz âdem arabayı çekip ve nice bin gâzîler seyflerin uryân edip, arabanın etrâfın ihâta edip" kendisini Bâyezîd'deki Eski Saray'a nakletmişlerdir. Fakat bura muhâfızlarına itimâd etmediklerinden ve Sultan Osman'ın da her hangi bir hareketi ihtimâli göz önünde bulundurulduğundan, kendisinin Yeniçeri Odaları merkezinde bulunan Orta Câmi'e nakli uygun görül-

müştür. Böylece Mustafa Han, akşam namâzından sonra Orta Câmi'e getirilmiştir (19 Mayıs 1622/1031).

II. Osman'ın Öldürülmesi

Bu sırada âsîler Baba Câfer zindanının kapılarını kırmışlar, Galata ve Tersâne zindanlarındaki mahkûmları serbest bırakmışlar; buradan boşalan haşerât İstanbul'da âsâyişi tamâmen bozmuş ve aleyhte gördükleri birkaç küberâ konağını yağmalamışlardır. Bunlar askerin başını istediği Defterdar Bâkî, Hoca Ömer Efendi'nin oğlu olan İstanbul Kadısı Abdullah Çelebi'nin konakları idi. Beri tarafta ise Sultan Osman Ohrili Hüseyin Paşa'yı sadârete tâyin etmiş ve Kara Ali Ağa'yı da Yeniçeri Ağalığı'na getirmiştir. Genç hükümdar bu çok tehlikeli vaziyet karşısında, yeni Sadrâzam ve Bostancıbaşı ile, ne yapılması lâzım geldiğini müzâkere etmiş; bunlar Ocağın kazanılmasını temin için, buraya ilticâ edilmesini salık vermişlerdir. Ancak genç Pâdişah, Yeniçeriler'den başka sipâhilerin ve ulemânın da isyâna katılmış olduğunu, bu sebeple en sağlam tedbîrin Anadolu'ya geçip, beklemek olduğunu söylemiş ve Üsküdar'a geçiş için kayık hazırlanmasını emretmiştir. Fakat yüzlerce kayığın bulunduğu saray kıyısında bir tanesine dahi rastlamak kaabil olmamış; kayıkçıların da hepsi kaçtığından bu tasavvur icrâ edilememiştir. Şu vaziyete göre genç Pâdişah tamâmen yalnız bırakılmış ve bu, gâyet sistemli olarak temin edilmiştir. Belki de yeni Sadrâzam, devletin büyük bâdirelerle karşılaşmaması için bu tasavvuru, istiyerek ve kasten tatbîk etmemiştir. Nitekim yapılacak bir şey bulunmadığı söylenerek Pâdişah, gece Ocağa doğru yola çıkarılmış; yolda tezkirecisi Sıdkı Çelebi Sadrâzama yaklaşarak "Yeniçeriler tahta başka bir pâdişah çıkardıkları halde Sultan Osman'ı Ağa Kapısı'na götürmek câiz midir?" demiş; Paşa ise "Ya nice olsun? Âlem birbirine girsün, kıyâmet mi kopsun? Devlet kangısının başında ise pâdişah ol olsun; tek âlem nizâm u intizâm bulsun." cevâbını vermiştir.

Sadrâzamın bu sözleri kendisinin devletin nizâmını her şeye tercîh eden, bunun sarsılmaması için gayret eden bir büyük adam olduğunu ispatlıyacak kadar değerlidir. Bunu tenkîd edip ihânetine ve hamâkatine verenler, Genç Pâdişah Bursa'ya gitse idi, kopacak büyük fitneyi düşünmez görünenlerdir. Paşa Osman Han'a sadâkatini ve nizâm-ı âleme bağlılığını pek kahramanca göstermiş, bunun için başını vermiştir.

Genç Sultan Ağa Kapısı'na gelmiş, Ağa tarafından eteklenerek karşılanmış, Sadrâzam Yeniçeri zâbitânından bâzılarıyle konuşmuş; askeri itâate almak için para ve terakkî teklîf etmiştir. Yeniçeri Ağası Kara Ali Ağa da 25 kadar odabaşıya aynı şeyleri söylemiş; bunlardan "Ma'kûl sultanım, siz bu

sözü kul tâifesine söylen; biz dahi ma'kûl diyelim, virmek Hudânındır." gibi şüpheli bir cevap almıştır. Pâdişah'a sâdık bulunan Kara Ali Ağa Orta Câmi'e, Sultan Mustafa huzûruna girmiş; buradan çıktıktan sonra, askere hitâben "Yoldaşlar, pâdişahınız mübârek ola. Ammâ hâli belli, Sultan Osman dahi kapıya geldi, Ocağınıza sığındı." diye söze başlamış; fakat kendilerine ne söyleyeceğini haber alan bir kısım yeniçeriler, buna mâni olmak için "Bre urun, söyletmen!" nârâlarıyle kendisini fazla konuşturmamışlar ve bu fedâkâr adamı, kılınç üşürerek paralamışlardır.

Genç Pâdişah'ın Ağa Kapısında bulunduğunu anlayan âsîlerden bir grup kendisini gizlendiği yerden almışlar, Peçevî'nin târifiyle "başında köhne bir kadife kavuk, üzerine bir kirlice destâr sarılmış, anı dahi bir yolda bir kimseden almışlar ve giymişler; dünyada ne kadar müfsîd ve fâsid var ise etrâfına dizilmişler ve lisânen etdikleri evzâ-i garîbe ve şütûm-ı acîbe" ile Orta Câmi'e götürmüşlerdir. Yolda bâzı âsîlerin askere verdiği büyük cezâları dile getirdikleri ve kendilerinin kaldırılma tasavvurlarından dolayı târizlerde bulundukları rivâyet edilmiştir. Naîmâ'ya göre, âsîlerden bâzıları, "Ecdâd-ı izâmınız bu kârhâneyi sekbân ile mi zabt etdiler, bu kal'aları bostancılar ile mi aldılar? Sekbân tuğyânından Anadolu harâb oldu!" gibi son derece ma'kûl görülebilecek târizlerde bulunmuşlar; bâzı "bî-edeb eşkıyâ" ise "edebden hâriç şütûm"u dahi kendisine söylemişlerdir. Bunun üzerine genç Pâdişahın "Nedür bu etdiğiniz cefâ?" diye ağladığı dahi rivâyet edilmiştir. Genç Osman'ı sevmiyenler, onun tecrübesizce hareketlerine kızanlar dahi, uğradığı bu korkunç felâketi tasvîb etmemişler; "mukaddes" addedilen "Sülâle-i tâhire-i Osman'dan bir pâdişahın bu rütbe hakaarete ma'rûz kalmasından" infiâl duymuşlardır. Şu vak'a İstanbul ahâlisinin âsîlerden ve Yeniçeri ile Sipahi Ocakları'ndan korkunç bir nefret duymasına sebep olmuştur. Ahâlî dün şevketli bir pâdişah iken, bu gün her türlü hakaarete lâyık görülen Sultan'ın elîm vaziyetine gözyaşları dökmüş; pâdişahlarına el kaldıran askere karşı ise, en derin bir nefretle dolmağa başlamıştır. Genç Pâdişah'ın uğradığı bu hakaaret, millî bir mâtem, umûmî bir heyecan vesîlesi olmuş ve asker ile millet arasında çok derin bir açıklık belirmiştir.

II. Osman bu hakaaretlere uğrarken, "kayd-ı hayât ile" tâyin ettiği Sadrâzam Ohrili Hüseyin Paşa da âsîlerin eline geçmiş; önce kaçmağa muvaffak olmuş; arkasından yetişenler kılınç üşürmüşlerse de sırtında zırh bulunduğu için bundan da kurtulmuş ve kaçarken "Yoldaşlar, pâdişahınız ayağınıza sığındı, mürüvvet sizindir; pâdişahınızı bu hakaarete lâyık görmen!" diye bağırmış, nihâyet Süleymâniye civârında şehîd edilmiştir. Naîmâ'ya göre Paşa, Hotin muhâsarasında bâzı yeniçeri ihtiyarlarının "Bu kalede kulu boşuna kırdırırsınız." sözüne "Pâdişaha kul mu eksik; eşek yerine it bağla-

rız." diye cevap vermiş; "işte onun için burada intikaam almışlar"dır. Müverrih bunun için "Dilin kendi küçük, suçu büyüktür." demektedir. Böylece II. Osman'ın sadrâzamı da nizâm-ı âleme halel gelmesin diye aldığı tedbîrde muvaffak olamadan ve efendisine sadâkatte de kusur göstermeden, fecî bir şekilde vefât etmiştir.

Bundan sonra âsîlerden bâzıları Eski Saray'a giderek Vâlide Sultan'a, dâmâdı bulunan Bosnalı Kara Dâvud Paşa'nın sadârete getirilmesini teklîf etmişler, bunun üzerine, kitâbetten anlıyan birisi bulunarak tâyin berâtları yazdırılmıştır. Bu suretle Dâvud Paşa sadârete, Baş-imrahor Dervîş Ağa Yeniçeri Ağalığı'na tâyin edilmişlerdir. Yeniçeriler Sultan Mustafa'ya bir arîza takdîm ederek "Kaanûn-ı kadîmi değiştirip, umûr-ı devlette yeni bid'atler ihdâs edenlerin" başlarını istemişler, azledilmiş zâbitânın bir daha tâyin edilmemesini, Yavuz devrindeki usûle göre Yeniçeri Ağası'nın Ocaklı olmamasını; sadrâzamın geniş selâhiyetle işleri idâre etmesini; rüşvetin şiddetle men' edilmesini talep etmişlerdir. Sultan Mustafa bu taleplere muvafakat gösterince, alkış sadâları her tarafı inletmeğe başlamıştır.

Bu sırada Sultan Osman Orta Câmi'e getirilmiş; yolda gelirken kendisi ve devleti yolunda canını fedâ etmiş olan Sadrâzam Hüseyin Paşa'nın paralanmış cesedini görmüş, gözlerindeki yaşları tutamıyarak, rivâyete göre "Bunun kabahati yokdur; eğer onun nasâyihini dinlemiş olaydım, bu felâketler başıma gelmezdi. Hoca ile Kızlar Ağası'nın telkînleri beni şaşırttı." diye üzüntüsünü beyân etmiştir. Orta Câmi'e gelen genç ve tâlihsiz Sultan, burada muhâfaza edilirken, bir ara cuma salâsı verilmeğe başlamıştır. Bundan Sultan Osman'ın katlolunduğunu sanan asker derin endîşeye düşüp bağırmaya başlamışlar ve "Zinhâr Sultan Osman'a kasd olunmaya, vücûduna zarar irişmeye; bir kılına hatâ geldiğine rızâmız yokdur. Şimdilik Sultan Mustafa Han pâdişahdır; Sultan Osman mahsûs dursun; sonra nice iktizâ ederse öyle olsun." diye tezâhürat yapmışlardır. Bunun üzerine Sultan Osman askere gösterilmiş ve hayatta olduğu isbat edilmiştir. Şu tedbîr üzerine asker susmuş; Sultan Osman, pâdişahlığı istemiyen Mustafa Han'ın garîb ve müstağnî hâlini câmi içindeki Ocak ağalarına göstererek "Görün ey derdmendler pâdişah etdiğiniz âdemi, be-vallah inkıtâ-ı nesle sebeb olursunuz. Bu devletin inkırâzına sebeb olup kendü ocağınızı dahi söndürürsünüz; yakında peşîmân olursuz." demiştir. Şu sözler en elîm ve acıklı ânda dahi genç Hükümdar'ın devletin âkıbetini düşünmekten hâlî kalmadığını göstermekte, kendisinin de ecdâdı gibi devletle haşır neşir olduğunu ispatlamaktadır. Elinden her şeyi alınmış, en büyük hakaaretlere uğratılmış, canı dahi tehlikede bulunan, çocuk denecek derecede genç bir hükümdarın şu vaziyette, devletin istikbâlini düşünmesi, her halde bu hânedana has bir husûsiyet olarak görül-

melidir. Bu sözlerden sonra Genç Hükümdar'ın başındaki köhne destarı attığı, hiddetinden baş açık olarak gözlerinden yaş geldiği rivâyet edilir. Bunun üzerine genç Sultan etrafındaki Ocak ihtiyarlarına ve askere şu sözlerle hitâb etmiştir: "Bilmezlik ile cefâ etdim ise afveylen, siz etmen. Dün sabah pâdişah-ı cihân idim, şimdi uryân kaldım. On akçalık bir arakıyeye kudretim yok! Merhamet edip hâlimden ibret alın! Dünyâ size dahi kalmaz! Kangı pâdişahın kulları pâdişahlarına bu ihâneti etdiler?" Bu acıklı manzara karşısında asker "zârî zârî" ağlamış, Turnacıbaşı kendi keçesindeki tülbendi çıkarıp mahlû Sultan'a vermiş ve "Pâdişahım pâkçedir, mübârek başınız çıplak durmasın, sarun." demiş; Genç Osman ise bunu biraz tereddütten sonra alarak başına sarmıştır. Tam bu sırada Kara Dâvud Paşa'nın işâretiyle, cebecibaşı, kendisine bir kemend atmış; fakat genç Hükümdar bunu tam vaktinde tutup savuşturmuştur. Bunun üzerine Ocak ağaları "Neylersiz? Şimdi taşra mün'akis olursa cümlemizi kırarlar." diye itiraz etmişler; Sultan Osman da Dâvud Paşa'ya "Behey zâlim! Ben sana neyledüm? İki defa mûcib-i katl cürmünü afv edüp öldürmedim, mansıb verdim, bana adâvetin nedir?" diye itâbda bulunmuştur. Sonra Ocak ağalarına dönüp "Bu zâlim beni komaz öldürür." demiş; onlar da "Yok pâdişahım, ne ihtimâldir? Mübârek hâtırınızı hoş tutun, ortalık bir mikdar sükûn bulsun, yine pâdişahımız, hünkârımız sizsiz! Hâşâ ve kellâ sana kulların kıya ve ihâneti lâyık göre!" diye teselli etmişlerdir.

Bu anda Sultan Mustafa'nın vâlidesi, Ocak ağalarına hitâb ederek, Sultan Osman'ı ithâm etmiş, onun sağ kaldığı takdîrde kendilerinden bir kimseyi dahi sağ komayacağını bildirmiştir. Bu sırada Dâvud Paşa'nın işâretiyle mahlû Sultân'a bir kemend daha atılmış; fakat bu da Ocak ağalarının müdâhalesiyle boşa çıkarılmıştır. Bunun üzerine Sultan Mustafa'nın pâdişahlık edemiyeceğini söyleyen Genç Osman, pencerenin açılmasını, meydandaki askere hitâb edeceğini bildirmiştir. Açılan pencereden, câmi avlusunda kaynaşan askerlere hitâb etmiş ve:

"Benim sipâhi ağalarım ve yeniçeri ihtiyarları babalarım! Tâzelik belâsıyle münâfık sözüne uydum; beni bu vechile hakaaret ile götürmeden n'olaydı ânda öldüre idiniz." demiş ve sonra "Benim sipâhi ve yeniçeri ağalarım! Beni istemez misiniz?" suâlini sormuştur.

Buna umûmiyetle "Seni hilâfete kabul etmezüz ve katline dahi rızâmız yokdur." tarzında cevap verilmiştir.

Şu vaziyet üzerine en son çâreye başvurduğunu, bunda muvaffak olamadığını, Sultan Mustafa'yı şimdilik yenemiyeceğini anlıyan Sultan Osman, askerin verdiği teminât üzerine yeni bir teklîfte bulunmuş ve:

"İhtiyar babacıklarım, ocağınıza geldim, çünkü beni katle râzı değilsiniz, Yedikule'ye göndermen, Sultan Mustafa'nın olduğu odaya hapseylen! Pâdişahınız mübârek olsun!" demiştir.

Bu sırada Dâvud Paşa'nın işâretiyle mahlû Sultan'a yeni bir kemend atılmış; fakat bu da Haseki Mehmed Ağa tarafından netîcesiz bırakılmıştır. Bundan sonra Sultan Mustafa, vâlidesi ile Topkapı'ya nakledilmiş; kılınan cuma namâzında hutbe, yeni pâdişah nâmına okunmuştur. Bundan sonra tahtından edilmiş bulunan Pâdişah, Sadrâzam Kara Dâvud Paşa, Yeniçeri Ağası Derviş Ağa, Kalender Uğrusu denilen Subaşı kethüdâsı berâber olduğu halde bir "pazar arabası"na konarak Yedikule'ye doğru yola çıkarılmıştır. Binlerce insan bu genç Pâdişah'ın elîm serencâmını en fecî bir nefretle seyretmişlerdir. Rivâyetlere göre "Şehr-i Kostantınıyye'de ol gün olan cem'iyet, geçmişde bir şehirde ve bir pâdişah mülkünde olmamışdır." O günkü dünyanın en büyük ve en kalabalık şehri bulunan İstanbul, Osmanlı târihinin bu en elîm manzarasına şâhid olmuştur.

Yedikule'ye berâberce gelen asker, bir müddet orada kalmış, sonra da Sultan Osman'ın kılına hatâ gelmemesi için bekçilere tenbîhatta bulunarak gitmişlerdir. Bundan sonra Dâvud Paşa ve getirdiği adamlar zavallı Hükümdar'ın kârını ikmâl etmişler; "Cebecibaşı dedikleri ol mel'ûn-ı bî-dîn lâ'în, derhal alâmet-i mevt olmak için kulağın, galiba burnun dahi kesip vâlideye götürmüşdür." Bundan sonra Genç Hükümdar'ın cenâzesi gece yarısı Topkapı Sarayı'na götürülmüüş; sabahleyin erkenden cenâze namâzı kılınarak, vüzerâ ve ulemânın iştirak ettiği hazîn bir alayla Sultanahmed Câmii'ne getirilip, pederinin yanına defnedilmiştir. Merâsime kaynatası bulunan Şeyhülislâm Es'ad Efendi iştirak etmemiş ve bu sebeple mustafî sayıldığından, yerine Rumeli Kazaskerliği'nden azledilmiş bulunan şâir Zekeriyâ Yahyâ Efendi getirilmiştir (21 Mayıs 1622/10 Receb 1031).

Osmanlı târihinde ilk öldürülen pâdişah Sultan Osman olup, kendisi kısa ve karışık hâdiselerle geçen devrinde Burgaz su sedlerini yeniden ihyâ ettirmiştir. Naîmâ kendisini "Merhûm u mebrûr, bir âfitâb-ı tal'ât pâdişâh-ı sâhib zuhûr, Osman-hayâ, Ömer-salâbet, valâ-himmet, Hayder-mehâbet bir hâkaan-ı cevân-baht idi." diye vasıflandırmakta "eslihâ ve âlât istimâlinde mâhir, şecâat ve fârîsiyetde akrânı nâdir" olduğunu, "yakışıklı bulunduğunu, Fârisî mahlasıyle şiir söylediklerini" kaydetmektedir. Müverrih ayrıca, Pâdişah'ın pek genç yaşta tahta cülûs ettiğini, tecrübeli ve sadâkat sâhibi, akıllı müşâvirlere sâhip olmadığını, "mizâcgîr ve ahmak kurenâ" sebebiyle felâkete uğradığını pek haklı olarak ifâde etmektedir. Hakîkaten bu Genç Pâdişah'a izâfe edilen görüş ve kanaatleri yukarıda mütalâa edip, tenkîdden geçirdik ve biz de, bu günkü müelliflerin rağmına, kendisine isnâd edilen

"inkılâpçı" fikirleri şüpheyle karşıladık. Kendisini, târihî noktadan yerine oturtulamamış bir şahsiyet olarak mütalâa ettik. Genç ve tecrübesiz Pâdişah, muhakkak ki, çok iyi bir tahsîl görmüştü; ecdâdına hayranlıkla doluydu. Büyük işler yapmak istiyordu. Bizzat sefere çıkıp, ecdâdının gazâ an'anesini yeniden canlandırması her türlü takdîrin üstündedir.

İngiliz elçisi Thomas Roe, onu "Mağrur, âlicenab, çok cesur bir hükümdar olup, hıristiyanların baş düşmanıydı. Ecdâdının zaferlerine gıbta etmekte, büyük projeler yapmakta, onların şöhretine ulaşmak için büyük bir gayretle çalışmaktaydı." diye tavsîf etmektedir.

Genç Pâdişah, diğer Osmanoğulları gibi, kuvvetli bir şâirdi de. Bir şiirinde âdetâ uğrayacağı fecî âkıbeti görmüş gibi:

"Niyyetim hıdmet idi saltanat u devletime;
Çalışır hâsid ü bedhâh aceb nikbetime"

mısralarını söylemiştir. Bir diğer güzel gazeli de çok sâde ve çok kuvvetlidir:

"Nevrûz olıcak diller şâd olmağa yaklaşdı;
Dilde gam u gussâ berbâd olmağa yaklaşdı.
Virâne gönül varsa cevr u gâm-ı dilberden;
Müjde âna ol mülk âbâd olmağa yaklaşdı.
Üstâda çıkup dilber öğrendi vefâ resmin
Âşıklara lûtfu mu'tâd olmağa yaklaşdı.
Seyr-i güle çıkdıkda ol ruhları gülrengin;
Kâr-ı dil-i zârın feryâd olmağa yaklaşdı.
Çok âşık u meftûnu var sen gibi Şîrînin;
Fâris kulun ammâ Ferhad olmağa yaklaşdı."

Bu genç, şâir, büyük emeller peşinde bulunan Hükümdarın vefâtı ise halk ve ahâli üzerinde çok fecî tesirler yapmış, hakkında bir çok mersiyeler yazılmış; bunlar dilden dile deverân etmeğe başlamıştır. Bunlardan hakîkaten güzel ve meşhûr olan biri "Nev'î" mahlasıyle şiirler yazan Hüseyin İbni Sefer'inkidir:

"Bir şâh-ı âlî-şân iken Şâh-ı Cihân'a kıydılar;
Gayretli genç arslan iken Şâh-ı Cihân'a kıydılar.
Gâzî bahâdır hân idi, âlî neseb sultan idi;
Nâmıyle Osman Han idi, Şâh-ı Cihân'a kıydılar.
Niyyet edüp hacc itmeğe komadı kullar gitmeğe;
Kûlak gerek işitmeğe, Şâh-ı Cihân'a kıydılar.

Hükmetmeğe kaadir iken, emr-i Hakka nâzır iken;
Hacc itmeğe hâzır iken Şah-ı Cihân'a kıydılar.
Ol bir şeh-i a'lâ iken hep cümleden evlâ iken;
Şer'-i şerîf icrâ iken, Şâh-ı Cihân'a kıydılar.
Eşraf-ı saatdir bu dem, devr-i kıyâmetdir bu dem;
Bize melâmetdir bu dem, Şâh-ı Cihân'a kıydılar.
Nevî ciğerler oldu hun, derdim bin iken oldu ôn;
Kan ağladı ehl-i fünûn, Şah-ı Cihan'a kıydılar."

Böylece 18 yaşının içinde olan Genç Pâdişah, târihlerimizin de vasıflandırdığı gibi, elîm bir fâcianın kurbanı ve mevzuu olmuştur. Naîmâ'nın beyânına göre, devlet uğrunda büyük gayretleri görülen emekdâr bendegân zamânında "matrut ve makhur ve azepler ile bostancılar mergûb ve mültefet olmuşlar; bunların yüzünden kul tâifesi dahi rencîde ve mağdûr olduklarından kendisine yardım eden kimse bulunmamış; azepler ile bostancılar da bir şeye yaramamıştır. Genç Sultan'ın uğradığı elîm hâdise, yüksek telâkkilerle dolu olan Osmanlı cemiyetini derinden sarsmış; her ne suretle olursa olsun, millî telâkkilere göre son derece kudsî bir mevkide bulunan pâdişaha el kaldırılış; en derin bir infialle reddedilmeğe başlanmıştır. Osmanlı pâdişahlarının asırlar süren hükümdarlıkları sırasında halkın millî ve mukaddes telâkkilerinde taht kuruşlarının tabiî bir netîcesi olan ictimâî infiâl, hemen netîcelerini vermiş, pâyitahtta ve taşrada fiilî hareketler zuhûra gelmeğe başlamıştır. Bu suretle Genç Pâdişah'ın hazîn âkıbeti, bir cihan kadar geniş Osmanlı dünyasının her köşesinden takbîh dilmeğe, yerilmeğe başlanmış, ictimâî nizâmı bozan azîm bir sarsıntıya vücûd vermiştir.

SULTAN MUSTAFA HÂN-I EVVEL

(İkinci Saltanatı)

(1622-1623 M./1031-1032 H.)

I. Mustafa'nın İkinci Cülûsu

Sultan Mustafa'nın cülûsunun ikinci günü "Genç Osman" nâmıyle anılan küçük pâdişahın hazîn âkıbetinin hesâbını sormak üzere sipâhiler ayaklandılar. Osmanlı topluluğunda, pâyitaht halkında Sultan Osman'ın katli dolayısiyle uyanan infiâl o denli idi ki, yeniçeri ve sipâhiler halkın yüzüne bakamaz hâle gelmişler, her taraftan "Pâdişah kaatili" diye lânet ve târize uğrar olmuşlardı. Hakîkatte kapıkulu mensuplarının bu katilde dahilleri yoktu. Onlar genç Sultan'ın "kılına hatâ ve halel" gelmemesini mükerreren Vezîr-i âzam Kara Dâvud Paşa'ya bildirmişlerdi. Fakat ahâli bunu düşünmüyor; kendilerini "Pâdişah kaatili" olarak itham ediyordu. Bu itham o günkü Osmanlı cemiyetinde o kadar fecî bir suç idi ki, gözlerini budaktan sakınmayan Ocak mensupları dahi, kendilerine vurulan lekenin ağırlığı altında eziliyorlar; derin bir vicdan azabı duyuyorlardı. İşte bu hâlet-i rûhiye iledir ki, 22 Mayıs 1622/1031 günü, sipâhiler, Sadrâzam Dâvud Paşa'nın konağına hücûm ederek "Sultan Osman'ı ne sebeb ile katleyledin? Biz sana emânet vermiş idik." diye bağırmışlar ve kendilerine sürülen fecî lekeden kurtulmak istemişlerdi. Kara Dâvud Paşa ise bunlara "Katli Pâdişah-ı âlem Sultan Mustafa Han fermâniyle" icrâ ettiğini söylemiş; buna bir cevap bulamıyan zavallı sipâhiler de dağılmaktan başka çâre görememişlerdir.

Kapu Ağası'nın İçoğlanları Tarafından Parçalanması

Bu hâdiseden 20 gün kadar sonra, şehzâdelere karşı sûikasd tertîb etmekle ithâm edilen Kapu Ağası, saray iç-oğlanları tarafından parçalanmış ve cesedi de Sultanahmet'teki "Ejder miline ayaklarından berdâr" edilmiştir. Rivâyete göre Kapu Ağası, Sultan Ahmed'in sağ olan Murad, Bâyezîd, Süleyman, Kaasım ve İbrâhim nâmındaki 5 şehzâdesini öldürmek istemiş, kuvvetli bir ihtimâlle de yalnız Murad'ı katletmek için teşebbüste bulunmuştur. İç-oğlanları işte bu teşebbüsü akîm bırakmışlar ve Ağa'yı fecî şekilde cezâlandırmışlardır. Yeniçeriler ertesi sabah cesedi görüp, iç-oğlanlarından meseleyi anlamışlar; bunun üzerine Sadrâzam Dâvud Paşa'ya giderek "Sultan Osman'ın acısı yüreğimizde iken bu şehzâdelere de gadr mi etmek istersiz?" diye târizde bulunmuşlardır.

Bu mevzûda diğer bir rivâyet, iç-oğlanlarının kendilerine kötü muâmele eden Kapu Ağası'ndan böyle bir töhmetle intikaam almış olmalarıdır. Şu vak'adan da anlaşıldığı üzere, devlet nizâmı çok ciddî bir sarsıntıya uğramış; "Hâile-i Osmaniye" diye anılan kanlı fâcia, kaanûnî otoritenin de kargaşaya dönüşmesi netîcesini vermiştir. Bu vaziyet, Sultan Murad'ın devlet otoritesinin sağlanması ve kuvvetlendirilmesi için aldığı sert tedbîrlere kadar, ictimâî bakımdan fenâ meyveler vermeye devam etmiştir.

Mere Hüseyin Paşa'nın Sadârete Getirilmesi

Bu hâdise üzerine, ahâli arasında "Pâdişah kaatili" diye bednâm olan, bütün tebea tarafından cüzâm illetine yakalanmış bir kimse gibi nefret edilen ve gayz duyulan Dâvud Paşa azledilmiştir. Fâcianın bir numaralı mes'ûlü olarak görünen Kara Dâvud, mevkiinde kalabilmek için, âsîlerin ileri gelenlerinin her türlü taleplerini kabul ediyordu. Naîmâ kendisinin "töhmet-i şeniâ belâsıyle cümleye mağlûb ve ifrât-ı müdârâ ve temellük ile son derece rezîl olduğunu", bu sebeple "tenfîz-i ahkâmdan kaldığını" yazmaktadır. Sadâreti gâyet meş'ûm addedilen bu Sadrâzam'ın vücûda getirdiği fenâlıklardan biri de, mâliye ve evkaaf tahsîsâtlarını dahi bu âsî askere vermesidir. Nitekim Sultanahmet Câmii'nde "harâc ve gulâmiye" listeleri kendilerine tevzî edilmiş; asker de bunları hemen avluda mezâda koyarak satmıştır. Bunları zikreden Naîmâ, Sadrâzam'ın, "müftî ve kazaskerlerle Câmi-i Cedîd'de (Sultanahmet'te) meşveret kurduğunu, harâretli münâkaşalardan sonra vakıf zevâidinin de beytülmâle teslîmine karar verildiğini, bunlara el uzatılmasının

netîcesi olarak vakıfların tahrîb edildiğini ve 'Yukarribü'l-evkâaf' (1031) cümlesinin bu meş'ûm vak'aya târih düşürüldüğünü" yazmaktadır. Ayrıca müellif, bu hâdiseden önce hükûmetin vakıf hazînesine 1,5 milyon akçe borcu olduğunu, fakat bunun istikraz mâhiyetinde bulunduğunu, bu son vak'a gibi gasb hüviyetinde olmadığını da işâret etmektedir. Şu vaziyete göre, Kara Dâvud'un sadrâzamlığı, evkaaf ve mâliye için de meş'ûm olmuş demektir.

İş bununla da kalmamış; Sadrâzam, vazîfeleri türlü meşrû sebeplerle kesilmiş olan ne kadar "kemnâm, rezele-i enâm var ise dirliklerini takrîr" etmiş, hattâ iş istiyen serserilere dahi "Kendine münâsib bir hıdmet bul, virelim." demeğe başlamıştır.

İşte bu vaziyet üzerine Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, hemen bütün milletin hislerine tercüman olarak, Vâlide Sultan'a Sadrâzam'ın değiştirilmesini, aksi takdîrde devlet ve milletin bundan zarar göreceğini bildirmiştir. Bunun üzerine, devlet nizâmını iâde edeceğini, ileri gelenlere ve Şeyhülislâm'a vaad eden, eski Mısır Vâlisi Mere Hüseyin Paşa, bunların da uygun görmeleri üzerine sadârete getirilmiştir. Hüseyin Paşa'ya "Mere" lâkabının takılmasının sebebi, kendisinin bunu çokça kullanması ve cezâlandıracağı adamlar için, etrafına Arnavutça "alın, götürün" mânâsına gelen bu kelimeyle emir vermesidir. Bu Sadrâzam, Satırcı Mehmed Paşa'nın yetiştirmelerinden olduğu halde, devlet işlerinde kaabiliyetli bir kimse değildi. Mısır Vâliliği'nde dahi bir çok şikâyetlere uğramış, hattâ rivâyete göre, usûlsüz para toplamış ve ahâliye de gadretmişti. Naîmâ, onun sadârete getirilişine herkesin hayret ettiğini nakletmekte, "Bu emr-i acîbe şeyh ü şâb istigrab edüp, lâkin belki zabt-ı askere kaadir ola deyü seyirci oldular. Ol dahi havfından kula yaranmak için hazîneyi bezl edüp, dirlikler ve koyun akçeleri virüp başka beceremedi..." demektedir.

Nitekim Mere Hüseyin Paşa, selefinden ziyâde askere sarılmış; onlara "koyun akçesi" yâni cep harçlığı nâmıyle paralar dağıtmaya başlamıştır. Bunun âdilce dağıtımı husûsunda sipâhî ve silâhdar mülâzimleri arasında Sultanahmet avlusunda bir çekişme cereyan ederken bir "dervîş" zuhûr etmiş; bir elinde yalın bıçak ve koluna da abasını siper etmiş olduğu halde 100'den fazla sipâhî kalabalığının içine dalmış ve "Kanı, Sultan Osman'ı neyledünüz?" nârâlarıyle üzerlerine saldırmıştır. Kamasını "anı anda, bunu bunda" tarzında rastgele sallıyan bu adam, mülâzim başı ile iki sipâhîyi katletmiş ve sekiz kadarını da yaralamıştır. Bir bölük sipâhiyi birbirine katan bu cesur adam netîcede paralanmıştır. Şu vak'a Sultan Osman'ın uğradığı hazîn ve gönül yakıcı âkıbetin o günkü cemiyetimizde ne derin ve köklü bir infiâl doğurduğunun en açık misâllerinden biridir. Tabiî hayâtını istihkar eden bu dervîş veyâ meczûb kahraman, halk tarafından ta'zîz edilmiş ve mergûb ad-

dedilmiştir. Bu vak'a ahâlideki derin teessürün ve infiâlin vücûd verdiği misilsiz bir ictimâî fedâkârlık olarak görünmektedir (21 Hazîran 1622/1031).

Sultan I. Mustafa'nın Cuma Selâmlığı

Bu vak'adan üç gün sonra yeni Sultan, büyük ecdâdının kullandığı ağır libâslarla cuma selâmlığına çıkmış ve bu, halk arasında memnûniyet uyandırmıştır. Nev'î bunu "Pâdişahımız abâ ve ecdâdının dârât-ı âyînin ihyâ eylediler. Zîrâ Sultan Ahmed ve Sultan Mehmed Han hazretlerinin zamân-ı şerîflerinde olan cuma rahtları tecdîd oldu." cümleleriyle dile getirmektedir. Nitekim Naîmâ da, halkın Sultan Mustafa'nın bu tarzda câmiye çıkışından dolayı memnûn olduğunu, "selâtîn-i mâziye" kıyâfetini giydiğini görmekle de sevinç duyduğunu yazmaktadır (24 Hazîran 1622/1031).

Karadeniz Donanmasının Zafer Şenlikleriyle Dönmesi

Bundan iki hafta kadar sonra askerin bir kısmını çeşitli bahânelerle şehirden uzaklaştırmak istiyen Mere Hüseyin Paşa, bunların tazyîki üzerine azledildi. Paşa dizginleri eline geçirebilmek için bâzı tedbîrler almış; bu arada bir takım ricâli de azletmişti. Bunlardan yeniçerilerin sevdiği ağaları Deli Dervîş Ağa'yı azledince, asker arasında memnûniyetsizlik fazlalaşmış ve Sadrâzam'ın azli bunlarca saraydan istenmiştir. Bunun üzerine Mere Hüseyin Paşa azledilmiş, yerine Kara Dâvud, Gürcü Mehmed ve Lefkeli Mustafa Paşalardan biri üzerinde ittifak etmeleri istenmiştir. Asker ise bunun üzerine "Biz Pâdişah'a filânı vezîr eylesin diyemeyiz, her hangi kulunu dilerse vezîr eylesin; hemen Mere Hüseyin Paşa'yı ma'zûl eyleyip katleylesün." cevâbını göndermişlerdir. Böylece sadârete Pâdişah'ın süt ninesinin kocası olan Lefkeli Mustafa Paşa getirilmiştir (8 Temmuz 1622/1031).

Ahâli Dervîş Ağa lehine icrâ edilen ayaklanmada dahi yeniçerileri kınamış ve onlara açıkça "Bu doğancı çelebiyi vezîr-i âzam niçin azletdi diye da'vâ edersiniz, hâlbuki nân-ı ni'meti ile perverde olduğunuz ve emânet olarak Sultan Mustafa'ya tevdî etdiğiniz pâdişahın katline sağır şeytan gibi karşıdan bakdınız." diye târizde bulunmuşlardı. Bu târizler, Osmanlı cemiyetindeki yüksek hasletlerin, derin ahlâkî terbiyenin mümtaz nümûneleri olarak görünmektedir.

Bu vezîr de kısa bir müddet sonra sipâhilerin kendisini cimrilik ve rüşvet suçu ile ithâm etmeleri ve saraya varıp "Biz bu vezîri istemezüz, gâyetle mülâyimdir." şikâyetinde bulunmaları üzerine azledilmiştir. Gâyet âciz bir kimse olduğu söylenen bu vezîrin Ayasofya ve Sultanahmet Câmii müezzinliklerini bir eşekçi ile boruzene verdiği dahi rivâyet edilmiştir. Bunun yerine sadârete Gürcü Mehmed Paşa getirilmiştir (21 Eylül 1622/1031). Şu vaziyete göre Kara Dâvud Paşa 24, Mere Hüseyin Paşa 25, Lefkeli 44 gün sadârette kalabilmişler demektir. Sadâret makaamındaki bu sık değişiklikler, siyasî karışıklıkların tabiî bir netîcesi olarak görülmelidir.

Yeni sadrâzam, mevcûd vüzerânın en muktedirlerinden olup, nisbeten tecrübeli bir devlet adamı sayılabilecek liyâkatteydi. Bu zâtın sadârete getirilişinin onuncu günü Karadeniz'e çıkan Kazaklar'ın te'dîbi için gönderilen Recep Paşa, bir kısım donanma ile birlikte muzafferen Dersaâdet'e geldi. Lehistan Kazakları, rivâyete göre, 600 kadar şayka ile Karadeniz'e inip sarkıntılıklara başlamışlar; bunun üzerine te'dîbe Dâmâd Receb Paşa gönderilmiş ve bunları mağlûb edip, 18 kadar şayka, 3 karamürsel gemisi, 500 kadar esîr alarak dönmüş ve top şenliği ile karşılanmıştır.

Bu sırada İran'dan Ağa Rıza riyâsetinde bir elçilik heyeti gelmiş, yeni sultanın cülûsunu tebrîk ve hediyelerini takdîm etmiştir. Halil Paşa ise Akdeniz seferinden aynı sıralarda dönmüştür. Sultan'ın cülûsu hakkında Viyana'ya, Venedik'e nâmeler yazılmış ve çavuşlarla gönderilmiştir.

Sultan Osman'ın Kaatillerinin İdâmları

Bu sırada genç pâdişahın uğradığı elîm âkıbetin Osmanlı cemiyetinde uyandırdığı derin infiâl ve nefret, merkezden muhîte doğru dalga dalga yayılıyor; geniş Osmanlı ülkelerinde umûmî bir ıztırap doğuruyordu. Merkezî otoritenin zayıflayışı, pâyitahtta vukua gelen kargaşalar, geniş Osmanlı memleketlerinde çeşitli ve fenâ netîceler veriyordu. Osmanoğulları'nın büyük gayretlerle, küffâra karşı kazandıkları şanlı zaferlerin verdiği muhabbetle, âdil ve İslâmî davranışlarıyle, iki asırda kurabildikleri Anadolu birliği dahi yaralanmış görünüyordu. Devlet masraflarının artışı ve merkezî otoriteden uzak olan mahallî memurların yolsuz hareketleri netîcesi, vergiler ziyâdeleşmiş; cinâyet şekilleri keyfî tarzlara bürünmüş bulunuyor; halk bundan da derin bir ıztırap duyuyordu. Bütün bunlar Genç Osman fâciasının bir netîcesi olarak görünüyordu. Bununla berâber bütün Osmanlı halkında, derin bir devlet şuurunun, dînî gayret ve Osmanlılık hamiyyetinin verdiği mukad-

des bir his vardı. O da hilâfet ve saltanat makaamına ve bunu temsîl eden zâta karşı duyulan büyük hürmet ve muhabbet idi. Osmanlı telâkkîsine göre, bu makaamda bulunan zâtın vücûdu mukaddes ve her türlü halelden, taarruzdan, muâhezeden masûn ve berî idi. Ona el kaldırmak en büyük cinâyet, ona taarruz etmek en büyük küfür idi. Halktaki bu telâkki, Osmanoğullarının devletlerini İslâm'ın ezelî ve ebedî prensiplerine metîn bir tarzda yaslamaları; millî an'ane ve örflere kuvvetle dayandırmalarının netîcesiydi. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı hükümdarları Türkler'in Oğuz Han'dan beri gelen mukaddes hanları ve bütün müslümanların da en yüksek dînî ve dünyevî reîsi, yâni Halîfe-i Müslimîn ve Emîrü'l-Mü'minîn idiler. Bundan dolayı Çin içlerinden Almanya ortalarına, Fas'tan Sumatra adalarına kadar bütün bir müslüman dünyası İstanbul'da oturan âdil Osmanlı sultanlarını, tek mânevî ve maddî reîs olarak görüyordu. İşte Genç Osman fâciası, Osmanlı cemiyetini bundan dolayı en hassas yerinden yaralamış; onun, can damarına dokunmuştu. Yeniçerilerin azlık olduğu taşralarda ahâlî, bunlara karşı açıkça memnûniyetsizliğini izhâr ediyor; hattâ hakaaretlere dahi yelteniyordu.

İşte bu sebepledir ki, Anteb'de, Trablusşam'da, Erzurum'da yeniçerilere karşı fiilî hareketler görüldü. Bunlardan en ehemmiyetlisi Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum'daki hareketleridir. Abaza Paşa, devlete bir zamanlar isyân eden Canbolatoğlu Ali Paşa'nın hazînedârı idi. Oruç Ovası muhârebesinde idâm edilecekken, Yeniçeri Ağası olan Halîl Ağa'nın, yiğitliğine imrenmesi ve şefaati netîcesi bundan kurtulmuş; onun vezîr-i âzamlığı zamânında ise Maraş Beylerbeyliğine getirilmişti. Hotin seferinde genç Sultan Osman'ın teveccühünü kazanmış ve Erzurum Beylerbeyliği'ne tâyin edilmişti. Genç Osman'ın fecî âkıbeti Anadolu efkâr-ı umûmiyesinde derin akisler yapınca, buradaki beylerbeyleri müşterek bir harekete girişmeğe teşebbüs ettiler. Peçevî o sırada Diyarbekir Defterdarlığı'nda bulunduğu ve vâli Hâfız Mehmed Paşa'nın maiyetinde olduğundan, beylerbeyleri arasındaki bu teşebbüsten bahsetmektedir. Bu beylerbeyleri adamları vâsıtasıyle, İstanbul hükûmetinin bîçâreliğini ve âsîler elinde bulunduğunu, "Pâdişah'ın zevi'l-ukûldan olmadığını" propaganda etmeğe başlamışlardır. Anadolu ve diğer beldelerde bu sebeple fitne ve fesâd zuhûr etmiştir. Sonradan Sultan Mustafa'nın hal'inde bilhassa bu şâyialar ile şu isyân hareketlerinin en mühim sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Abaza Paşa, sonradan da vâkıalarla sâbit görüldüğü üzere, hânedan gayretiyle hareket etmişse de, etrafına "İstanbul'un dahi yağmasını" düşünen, işi mahallî ayrılıklara kadar vardıran adamlar da toplanmıştı. Bu sebeple aslında müstahsen gibi görünen hareketin altında, devlet ve millet için çok tehlikeli olabilecek fikirler taşıyan unsurlar da mevcuttu. Fakat Abaza Paşa, yeniçeri-

leri fâcianın birinci müsebbibi görerek "Sen kaatil-i Pâdişah-ı devrânsın!" diye öldürmeğe başlamıştı. Erzurum yeniçerileri hemen kaleye sığınarak yakalarını kurtarmışlar; bir müddet sonra da Erzurum'dan çıkıp İstanbul'a gelerek, Abaza'dan şikâyetçi olmuşlardır. Abaza'nın hareketi Anadolu halkında da derin tesirler yapmış; nâmına destanlar yazılmıştır. Bunlardan birinde kendisi ve hareketi şöyle tavsîf ediliyordu:

"Ala kanla yatur ol nâzik teni;
Mecrûh edip uçurdular canını;
Gâzi Sultan Osman Han'ın kanını;
Ölünce çalışır alırum demiş.

Muradumdur İstanbul'a varmağa;
Âl-i Osman'ın tahtın düzmeğe;
Sultan Murad Han'a vezîr olmağa;
Andan sonra ölürsem de gam değil demiş.

Hakdan bana bir işâret olupdur;
Yeniçerileri kırmak gerekdür;
Koma kır dem-i Hacı Bektaş deyüpdür;
Dönderdüm yüzümü anlardan demiş.

Hünkârların basdılar harem-i hassın;
Kodular kulleye ol dîn ulusun;
Öldürdüler ol yeryüzün halîfesin;
Anlar Yezîd'dür bilirim demiş..."

Alınan bu parçalardan anlaşıldığı üzere Abaza, Sultan Osman'ın kanını dâvâ ederek, İstanbul'a varıp devlete nizâm vermek istemekte, Şehzâde Murad'ı tahta geçirip ona vezîr olmayı arzu etmekte; yeniçerilerin pîrî olan Hacı Bektaş'tan, hattâ Hak'dan ilham aldığı zikredilmekte; yeryüzünün halîfesi olan Osmanlı Sultanı'nm fecî âkıbeti, Hazret-i Hüseyin'in Kerbelâ'da uğradığı gönül yakıcı harekete benzetilerek, bunları yapanlar Yezîd'e benzetilmektedir. Bu destandan alınan parçalar Osmanlı cemiyetinin Sultan Osman fâciasıyla ne derece derinden duygulandığının en açık delîlleridir.

İşte bu sebepledir ki, taşradaki vukuât İstanbul'a aksedince, sipâhiler bir dîvân toplantısında ayaklanmışlar, "Taşrada kuzzât u reâyâ bize kaatil-i Sultan deyü ta'n ederler; elbette kim katletdiyse hakkından gelinsin." diye feryâda başlamışlardır. Bunlar Bölükbaşıları mârifetiyle yatıştırılmışlarsa da,

Orta Câmi'de toplanan Ocaklılar da "Taşrada gezecek hâlimiz kalmadı; bizim pâdişah katlinde sun'umuz yoğ iken, bu töhmeti kabul itmezüz." diye bağırmışlar; hattâ "Eğer Pâdişah fermân eylediyse kendi bilir ve illâ kaatili katleylesin; bühtândan halâs olalım." diye, taleplerinin saltanat makaamına iletilmesini istemişlerdir (31 Aralık 1622/1032).

Bunun ertesi günü dîvân ictimâında sipâhiler tekrar toplanmışlar, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'den Sultan Osman'ın kaatilleri hakkında şer'-i şerîf mûcibince idâm fetvâsı istemişlerdir. Rivâyete göre, Genç Pâdişah'ın katline fetvâ verenlerden biri olan Yahyâ Efendi "Bu husûs Pâdişah'a arz olunmalıdır, eğer fermân etmediyse kaatiline hükm-i şer'î icrâ olunsun." cevâbını vermek mecbûriyetinde kalmıştır.

Ertesi gün sipâhiler yeniden toplanmışlar ve dîvân ictimâı esnâsında saraya gelerek, "Biz Sultan Osman'ı câmide emânet vermiş iken ne temessük ile katl olundu?" diye bağırmışlar; Pâdişah'a bir arzuhal takdîm ederek, eğer zât-ı şâhânelerinin emri mûcibince katledilmişse bunu ortaya koymalarını, kendilerinin ahâliye bakacak yüzlerinin kalmadığını, Ocaklarına sürülmüş bu lekeden halâs olmak istediklerini bildirdiler. Bunun üzerine Pâdişah'tan "Sultan Osman'ı ben katlolunsun demedim, Dâvud Paşa öldürdü; kaatilleri kim ise haklarından gelinip, katlolunsun." meâlinde bir hatt-ı hümâyûn geldi. Bunun üzerine sipâhiler "Tiz kaatiller bulunsun." diye bağrıştılar. Önce Sultan Osman'ın kesik kulağını Vâlide Sultan'a götürdüğü rivâyet edilen Cebecibaşı tutularak, Sultan Osman'ın Yedikule'ye götürülürken susayıp su içtiği çeşme önünde kânı itmâm edildi. Kara Dâvud Paşa üç gün sonra Eyüp ucunda gizlendiği samanlıkta bulunarak "Kelender Uğrusu" ile birlikte Yedikule'ye atıldı. Bu arada Kara Dâvud'un kurtarılması için zevcesi olan Sultan tarafından bâzı kimseler peylendi ve cellât-başı da elde edildi. 7 Ocak'ta Kara Dâvud Yedikule zindanından alınarak Sultan Osman'ın su içtiği çeşme başına getirildi ve cellâdın önüne çökertildi. Bu sırada Dâvud Paşa koynundan bir takım evrak çıkararak "Ben bu temessükler ile şer'an katletdim." diye feryâda başladı. Ocağa sürülen pâdişah kanı lekesini temizlemek yolunda olan ihtiyarlar ve yeniçeriler "Cellâd Süleyman Usta"ya "Ur, öldür!" diye bağırdılar. Ondan menfaat uman bir kısımları ile evvelden peylenenler de "Çalma, urma!" diye bağrıştılar. İş bu hâle gelince yeniçerilerden Kuloğlu nâmında biri Dâvud'u çökertildiği yerden ayağa kaldırdı, etrâfı çevrilerek ata bindirilip Orta Câmi'e getirildi. Paşa geçirdiği şiddetli heyecân dolayısiyle "kelb gibi soluyup, yarı canlı câmi'e girmiş; başına bir mücevvize ve sırtına bir kaftan geçirilerek vezâretine "ahd ü bîat" edilmiş, hemen orada tevcîhâta dahi başlamıştı.

Diğer taraftan Sultan Osman'ın kaatillerinin cezâlandırılmasını, devlet nizâmının kuvvetlendirilmesi, efkâr-ı umûmiyenin tatmîni, Anadolu ahvâlinin yatışması için zarûrî gören Vezîr-i âzam Gürcü Mehmed Paşa vaziyetten haberdar olmuş; ne yapacağını şaşırmıştı. İşte bu sırada merd ve cesur bir adam olan Kapıcılar Kethudası Rahıkî Ahmed Ağa, Sadrâzam'a yanaşarak "Ferman verilirse, inâyet-i ilâhiye ile ol fitneyi def' ve Dâvud Paşa mel'ûnunu idâm" edebileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine istediği emir verilmiş; Ağa da 200 kadar üsküflü kapıcı ile Orta Câmi'e gelmiş; bunu gören âsîler hemen dağılmışlardır. Ağa Dâvud Paşa'yı yakalamış; Şehîd Sultan'ın bindirildiği pazar arabasıyle Yedikule'ye götürüp hapsetmiştir. Ertesi gün Kara Dâvud ile Kelender Uğrusu idâm edilmişler ve "lâşe-i habîsleri de deryâya atılmışdır." Ayrıca katlde medhaldar olan diğer suçlular da birer birer cezâlarını görmüşler; efkâr-ı umûmiyedeki infiâlin tazyîki böylece kendisini hissettirmişti.

Bu suretle de Osmanlı cemiyeti, kuvvetli tesânüdü ve takarrür etmiş seciyesi ile, meşrû nizâmı haleldar eden isyancıların belli başlılarını tecziye ettirmiş; devletin anarşiden kurtulmasını temin eder gibi olmuştu. Bu, sarayla hükûmetin el birliğiyle hareket etmesi netîcesiydi. Fakat işin genişlemesi ihtimâli, harekete medhaldar olan bir çok kimseleri de endîşelendiriyordu. Bir taraftan bunlar, diğer taraftan siyâset batağına saplanmış bir takım askerî reîsler, yapılan bâzı tahrîklerle, Sadrâzam'ın aleyhine dönmüşlerdi. 25 günlük sadâretinden bir şey anlamamış olan Mere Hüseyin Paşa'nın telkîn ve tahrîkleri ile para vaadleri, bu politika girdabına girmiş bulunan askerî şefler üzerinde müessir bir rol oynuyordu. Asker arasında "Devlet iki koca karının elinde oyuncak olmuş; iş böyle giderse gâilenin önü alınamayacak, faâl bir sadrâzam lâzım." gibi propagandalar yapılıyor; Vâlide Sultan ile hadım olan Sadrâzam tenkîd ediliyordu. Nihâyet bir gün askerden bâzı onbaşılar toplanarak "Erzurum ve Bağdad'da fitneler zuhûr ettiğini, Lehistan Kazakları'nın sarkıntılıklarına sadrâzamın mukayyed olmadığını" ileri sürerek "Bize müdebbir bir vezîr gerekdir; âlem harâba varıyor, bu vezîr mukayyed olmuyor." diyerek anlaşmışlardır. Ertesi 5 Şubat günü de dîvâna vararak "Sen eskiden bizim kardaşlarımızı katletmişdin. Biz seni istemezüz. Tavâşî tâifesinin vezâretde alâkası olduğuna râzı değiliz; yok dersen hançer üşürüp seni pâreleriz." demişlerdir. Bu edeb dışı hakaarete mâruz kalan Gürcü Mehmed Paşa, mühr-i hümâyûnu derhal kapıcılar kethudâsıyle Pâdişah'a göndermiş ve konağına çekilmiştir. Bunun üzerine Pâdişah'ın sarayında "Kul kimi isterse mühür ona verilsin." yollu bir irâde gelmiş ve böylece Mere Hüseyin Paşa yeniden sadârete getirilmiştir.

Yeni sadrâzam, Kapıkulu Ocakları'na ihsanlar dağıtmış ve rakîbleri bu-

lunan Gürcü Mehmed Paşa'yı Bursa'ya, Halîl Paşa'yı da Malkara'ya sürdürmüştür. Kapdân-ı Deryâlığa da Receb Paşa getirilmiştir. Şu hâdiseler siyâsete karışan bir asker grubunun cemiyette ne korkunç zararlar tevlîd ettiğini, devlet nizâmını ne derece haleldar ettiğini, bunların politika sahnesinden çekilmesinin güçlüklerini dile getirmektedir. Saltanat makaamı ile hükûmet işbirliği yapmasına, ahâlinin de askerin siyâsete müdâhalesinin tamâmen aleyhinde bulunmasına rağmen, bu defa da devlet nizâmı temin edilememiştir.

Yabancı Elçilerin Ziyâretleri

Bu sıralarda, içlerinde en büyük asîlzâdelerin de bulunduğu 300 kişilik bir Lehistan heyeti İstanbul'a geldi ve Dîvân'ca kabul edildi. Aynı ânda Rus sefâret heyeti de orada bulunuyordu. Lehistan ve Rus elçileri arasında vezîrler huzûrunda karşılıklı ve küçültücü sözler cereyân etti. Leh sefîri huzûra da kabûl edilerek iltifât edildi ve Hotin muâhedesinde kararlaştırılan esaslarla muâhede akdolundu (18 Şubat 1623). Kısa bir müddet sonra Lehistan sefâret heyeti memleketine döndü ve Rus elçisi de bu anlaşmadan gayrı memnûn olarak, İstanbul'dan ayrıldı.

Bir müddet sonra Erdel Voyvodası Bethlen Gabor'un elçileri, Avusturya ile vâki anlaşmalarını anlatmak, gerekli yardım verildiği takdîrde bu devlete karşı yeniden harbe başlıyacaklarını ifâde etmek üzere İstanbul'a geldiler. Bunlar vergilerini Dîvân'a takdîm ettiler ve Pâdişah tarafından müzâheret edileceği vaadini alarak memleketlerine döndüler. Bundan derin bir endîşe duyan Avusturya İmparatoru, muhtelif hıristiyan devletleriyle anlaşma yapmadığını, dostluktan ayrılmadığını, bu sebeple iyi niyetlerini göstermek maksadıyle bir elçilik heyeti yollıyacağını bildirir bir mektubu Sultan'a gönderdi. Nitekim bundan sonra da Temmuz'un ilk haftasında bir sefâret heyetini, Viyana'da bulunan Osmanlı elçisi Ahmed Efendi'yle birlikte yolladı. Bu Avusturya elçisi Osmanlı Devleti'nin kendilerine karşı bir harekete girişmemesi için gayret göstermek, yeni Pâdişah'ın cülûsunu tebrîk etmek için geliyordu. Bu elçi de huzûra kabul edildi ve yerine dâimî olarak bir vekîl bırakarak memleketine döndü.

Bu sırada Fransa, İngiltere ve Venedik sefîrleri, İzmir'deki konsolosları ve Patrik'in değiştirilmesi dolayısiyle siyasî faaliyetlerde bulundular.

Şu vak'alardan anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti geçirdiği siyasî karışıklıklara rağmen, dünyanın en büyük ve kudretli devleti olma vasfını devam ettiriyor; hâricî politikada bu vechesiyle dâimâ ağırlığını hissettiriyordu.

Anadolu İsyanı Hakkında Hükûmete Korkunç Haberler Gelmesi

Bu sırada Anadolu isyanı hakkında malûmât toplamak ve vaziyeti tahkîk edip bildirmek üzere buraya gönderilmiş bulunan Yeniçeri Çorbacısı, Mart ortalarında Dersaâdet'e korkunç haberlerle dönmüştür. Bu haberlere göre "Abaza tam isyan hâlinde idi; Erzurum vilâyeti sancaklarını hep kendi adamlarına vermişti; hâne başına bin akçe vergi tarh etmiş, 15 bin kadar asker toplamıştı. Anadolu'daki celâlî artıkları Sultan Osman'ın kanını dâvâ etmek maksadıyle Abaza'nın bayrağı altında toplanmışlar, Maraş ve Sivas Beylerbeyleri kendisine iltihak etmişler ve Ankara kalesini muhâsara etmişlerdi. Abaza Paşa rastgeldiği yerde yeniçerileri kırmakta, tabanlarına nal çaktırmak gibi işkencelerle öldürmekteydi."

Bu dehşetli haberler İstanbul'u derin endîşelere sevketti ve Cağala-zâde Mehmed Paşa 4 bin yeniçeri, bir o kadar da sipâhi ile serdar olarak Anadolu'ya gönderildi. Fakat Serdar, Beypazarı'ndan ileriye gidemeyip, Bursa'ya döndü. Bu kadar az bir kuvvetle Abaza'nın 40 bin kişilik ordusuna karşı duramazdı ve Anadolu'dan asker tedâriki de pek mümkün görünmüyordu. Abaza Bursa'ya kadar gelip, burayı dahi muhâsaraya başladıysa da, sonradan dönüp Niğde taraflarında kışlamağa çekildi.

Mere Hüseyin Paşa'nın Azli ve Kemankeş Kara Ali Paşa'nın Sadâreti

Bu sırada İstanbul'da Sadrâzam olup bitenlerden huzûrsuzluk duyuyor; mevkiinde tutunabilmek için sürekli olarak yeniçerilere tâvizler veriyor, askeri gittikçe daha fazla siyâset batağına çekiyordu. Bu arada bâzı idârî tâyinler yapıldı. Kırım Hanı Canbeg Giray azledilerek, Rodos'ta ikaamete memur edildi ve yerine Mehmed Giray hanlığa, Şâhin Giray da kalgaylığa getirildi. Sadrâzam'ın yeniçeri taraftarlığı, sipâhileri mırıldanmağa sevkediyor; bilhassa mevâcibierinin zuyûf akçe ile ödenmesi şikâyetlerini artırıyordu. Nihâyet bunların şikâyetleri, tahsîsâtları tam verilerek giderildi. Fakat askerin mevâcibini vermek için, hazîmede para kalmamıştı. Anadolu vâridâtı gelmiyordu. Bunun üzerine Sadrâzam ve Vâlide Sultan darbhâneyi saraya taşıyarak, altın, gümüş sahanları, gümüş at başlıklarını, üzengileri sikkeye çevirdiler. Sadrâzam Ocağa hoş görünmek için, kendisini bile yeniçeri kaydettirdi. Bütün bunlara rağmen, bir gün sipâhilerin hareketi üzerine Dîvân'dan

kaçıp Ocağa sığınmak mecbûriyetinde kaldı. Sipâhiler Ocağa adamlar göndererek, Vezîr-i âzamın aleyhinde müştereken hareket teklîfinde bulundular. Fakat yeniçeriler "Ne kendilerinin, ne de sipâhilerin böyle işlere karışmamaları iktizâ edeceği" husûsunu bildirdiler. Sipâhiler ancak Müftî ile Kazasker'in nasîhatları sayesinde yatıştılar.

Şu hâdiseden sonra sırtını Ocağa dayayan Mere Hüseyin Paşa büyük bir kibir ve gurura kapılarak, beylerbeyleri ile ulemâya dahi deynek cezâsının tatbîkine girişti. Bu cezâ esnâsında bir beylerbeyi Dîvân ortasında can verdi. Osmanlı devlet anlayışında görülüp işitilmiş vak'alardan olmayan bu çılgınlıklar efkâr-ı umûmîyede derin akisler uyandırdı. Ulemâ bir kadı efendinin böyle bir hâdiseye mâruz kalmasını protesto için Fâtih Câmii'nde toplandılar. Ve Şeyhülislâm'ı dahi dâvet ettiler. Burada Sadrâzam'ın Mısır Vâlisi iken söylediği bir sözden dolayı, küfrüne ve katline fetvâ verdiler. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi "Sadrâzam azlolunmadıkça hükm-i şer'î'nin icrâ edilemiyeceğini" söyliyerek, vezîr-i âzamın azlini temin bahânesiyle saraya gitti.

Aynı sırada Sadrâzam, vaziyeti öğrenerek Ocağa sığındı. Ulemâyı geniş çapta ahâli destekliyordu. Bunlardan bir kısmı askerle de konuşmuşlar; Şehzâde Murad'ı tahta çıkarmak istediklerini, memleketin son derece karıştığını, bundan başka çâreleri olmadığını bildirmişlerdi. Yeniçerilerin bir kısmı da "Ulemâ efendilerimiz kande ise biz andayız." diye cevap vermişlerdi. Vaziyet bu sebeple Sadrâzam için çok tehlikeli idi. Ulemâ yeniçerilerden bâzısından aldıkları cevâba kanarak, kendilerine gönderilen nasîhatçıları kovdular. Bunun üzerine Sadrâzam Nakîbü'l-Eşraf Gubârî Efendi'yi kendilerine gönderdi. Bu zât, ulemânın bâzısına Sadrâzam'ın ağzından mansıblar vaad etti; bâzısını tehdîd etti. Bunun üzerine ulemâdan bâzıları abdest tâzelemek maksadıyle toplantıyı terkettiler, diğerleri direndiler; hattâ Gubârî'yi câmiden çıkardılar. Sarık tülbendini bir sarığa sararak bayrak gibi kullandılar. Bu sırada Sadrâzam bir takım teşebbüslere girişmişti. Silâhsız ulemânın üzerine bir kaç yeniçeri ile Acemi Oğlanı gönderildi. Bunlar Osmanlı târihinde hiç görülmeyen bir fâcia meydana getirerek, bu silâhsız ilim mensuplarının üzerine kılınçla saldırıp bâzısını yaraladılar ve bir kaçını da katlettiler. İşin korkunçluğundan ürken Sadrâzam ve erkân, ulemânın cesedlerini gizlice kaldırdılar. Bu işe iştirak eden ulemâdan bâzısı azledildi, bâzısı da uzaklaştırıldı. Yahyâ Efendi de bunlar arasındaydı.

Bir ara Mere'nin iktidârı hudutsuz gibi göründü; şu muvaffakiyetler başını döndürdü. Kendisini istemiyen ve muhâlefet eden sipâhilere karşı yeniçerileri kullanmak, devletin bu iki askerî sınıfını birbirine düşürmek istedi. Ulûfe tevzî merâsiminde bunu yapmayı kararlaştırdı. Araya bayram girdiği için, iş bir kaç gün gecikti ve adamlarından birinin boşboğazlığı ile mesele

anlaşıldı. Bunun üzerine sipâhiler ayaklandılar. Mere'nin istifâsını istediler. Mere, Ağa Kapısı'na ilticâ etti ve tasavvurunu tatbîke yeltendi. Fakat Yeniçeri Odabaşılarının fikir ve temâyüllerini biliyor; sıra askerinin de bunlara uyacağını zannediyordu. Yeniçeri efrâdı toplandı; bunlar "Biz devlet işine karışmayız; vezîrimizden hoşnuduz." diyecekler ve böylece iki Ocak arasında kavga başlıyacaktı. Fakat, ileride Bayram Paşa nâmıyle mâruf olacak olan, Yeniçeri Kethudâsı Bayram Ağa, Mere Hüseyin'in dolaplarını bozdu ve askere, sipâhilerin taleplerinin ma'kûl olduğunu söyliyerek "Onlar ehliyetli ve bî-garaz bir vezîr istiyorlar, ağalarınız kendi menfaatleri için öyle şey istemiyorlar; lâkin sizin menfaatiniz ve dîn ü devletin menfaati, sipâhi ağaları ile berâber olmadadır." dedi. Bayram Ağa'nın dîn ü devlet için pek haklı olan görüşleri, efrâda hâkim oldu ve yeniçeriler de sipâhi kardeşleriyle berâber olduklarını ifâde ettiler. Böylece Mere azledildi ve devlet için çok tehlikeli olacak olan tasavvuru tahakkuk edemedi. Bunun üzerine "ehliyetli ve bî-garaz" bir vezîr olarak Kemankeş Ali Paşa sadârete getirildi (30 Ağustos 1623/1032).

I. Mustafa'nın İkinci Hal'i

Yeni Sadrazam'ın ilk işi kazaskerleri ve devlet ricâlini toplıyarak, memleketin elîm hâlini, Anadolu'daki isyan hareketlerinin taleplerini mütalâa etmek ve bunları halletmek için lüzûmlu tedbîr ve çâreleri müşâvere etmek oldu. Bu müşâverede aleyhinde Anadolu'da, Rumeli'de türlü propagandalar yürütülen ve "Cezbe-i Rahmân'a mazhar olması sebebiyle devletin mehâmm-ı umûru ile iştigâl edemiyen" Pâdişah'ın "emr-i hal'ine şürû' olunmasının lüzûm ve meşrûiyeti husûsunda re'yler ittihâd etti." Fakat saltanat değişikliğinin yerine getirilmesi için, askere cülûs bahşişi ödenmesi lâzımdı; buna ise devlet hazînesinin tâkati yoktu. Bu sebeple askerin hamiyyetine başvuruldu ve ileri gelenleriyle bu husûsta anlaşıldı. Bu sûretle Sultan Mustafa hal' edilerek, eski dâiresine nakledildi ve yeğeni Şehzâde Murad "bi'l-izzi ve'l-ikbâl" tahta çıkarılarak, kendisine bîat edildi (10 Eylül 1623/15 Zilka'de 1032).

* * *

Sultan Mustafa'nın bu ikinci saltanatı 1,5 seneden biraz fazla devam etmiş ve Osmanlı târihinin en karışık devirlerinden biri addedilmiştir. Ocağın şirâzeden çıkışı, siyasî hayâta ve devlet işlerine bilfiil karışışı onun devrinde sürüp gitmiş; bu sebeple halk arasında ıztırap ve taşrada büyük karışıklıklar başlamıştır. Bu isyanlar ve karışıklık durdurulamamış, her tarafta Pâdişah'ın kifâyetsiz olduğu hakkındaki cereyân kuvvetlenmiştir. Devrinde Gürcü Mehmed Paşa gibi bir vezîr, vaziyeti düzeltmek için uğraşmış; fakat Sultan Os-

man vak'asına karışanların siyasî entrikaları ile azledilmek mecbûriyetinde kalınmıştır. Bu sebeple kendisinin hal'i ve bir çok yerlerden istenen Sultan Murad'ın tahta oturtulması, mecbûrî bir mâhiyet almıştır.

Sultan Mustafa, sâhip olduğu dervîş-meşrebliği ve cezbesi dolayısiyle, devlet işlerine karşı tam bir istiğnâ göstermiş; hiçbir zaman saltanat makaamının ağırlığını hâdiselerde nizâm unsuru olarak kullanamamıştır. Onun hakkında ileri sürülen saçma sapan rivâyetlerin vukûu imkân dâhilinde görülemez. Kendisinin, aleyhte uyanan cereyân ve büyük karışıklıklar üzerine tahttan indirildiği; bu vak'anın halk kütlelerince bir umûmî ümîd olarak karşılandığı muhakkaktır.

* * *

Bütün bu dağdağalı ve karışık devirler içinde, Hammer'in de işâret ettiği gibi edebiyat ve kültürel faaliyet hızla inkişâf etmiş; ilmî çalışmalar hayret edilecek bir güç kazanmıştır. Böyle zamanlarda tekâmülü güç zannedilen edebî ve ilmî çalışmalar, gelişmesine devâm etmiştir. Bunun sebebi hiç şüphesiz Osmanlı ilim müesseselerine hâkim olan disiplin ve cemiyette ilme verilen kudsî kıymetti. Osmanlı devlet reîsleri an'anevî bir davranış olarak âlimleri, san'atkârları tutuyorlar; kendileri de umûmiyetle ciddî bir tahsîl ve terbiyeye sâhip oldukları için, böyle zevâtı himâye ediyorlar; çalışmalarında teşvîk ediyorlardı. Devlet reîslerinin bu tarz davranışları, eyâlet vâlileri ve diğer devlet ricâli tarafından tatbîki zarûrî bir nümûne kabul ediliyordu. Diğer taraftan Osmanlı devlet reîsleri umûmiyetle şiir yazıp, edebiyatla meşgûl oldukları için bu tip zevâtı takdîr ve taltîf ediyorlardı. Hammer buna işâret ederek "Kendileri de şiir yazmış olan pâdişahlar, Osmanlı şiirinin terakkîsine, hayret edilecek şekilde revâc vermişlerdir." demektedir. Şu husus Osmanlı sultanlarının Türk ilim ve irfan hayâtına son derece büyük olan hizmetlerini göstermekte, Türkçe'nin inkişâfında, Türk edebiyatının yükselmesinde örnek alınması lâzım gelen gayretlerine işâret etmektedir. Bu, Osmanlı pâdişahlarının dâima takdîr edilmesi lâzım gelen en mühim husûsiyetlerinden biridir. Osmanlı ülkelerinin her tarafında bulunan sanat eserleri, kütüphâneleri dolduran ilmî, edebî, bediî eserleri, onların bu yüksek gayretlerine borçluyuz.

Peçevî, Hasan Bey-zâde, Nişancı-zâde, Sâfî, Cerrah-zâde, Tûğî, Nev'î bu devrin belli başlı târihçileridir. Sarı Abdullah Efendi *Düstûrü'l-İnşa* adlı eseriyle on iki ilimden bahseden bir nevi ansiklopedi meydana getirmiştir. Taşköprülü-zâde Kemâleddin Efendi, pederinin yazdığı *Mevzûâtü'l-Ulûm*'u Türkçe'ye kazandırmıştır ki, 300 küsûr ilimden bahseden diğer bir ansiklopedi sayılabilir. Bunun yanında Osmanlı nesir ve şiirinde Nergisî, Ganîzâde

Nâdirî, Azmizâde Hâletî, Nev'îzâde Atâî, Okçuzâde Mehmed, Veysî, Kafzâde Fâizî, İştipli Hassan Âdil vs. sayılabilir. Erzurumlu Nef'î ise devrin en büyük şâiri olarak görülmektedir. Atâî, IV. Murad'ın vefâtına kadar olan 40 sene içinde 500 kadar eser sâhibi âlim ve şeyhten bahsetmektedir.

Bu sıradaki şeyhlerden en mühimi Üsküdar'lı Azîz Mahmûd Hüdâî Efendi'dir. Tasavvufla alâkalı eserler yazmış, şiirler nazmetmiş, sultanlar ve ricâl tarafından hürmet görmüş bir zâttır. Diğer bir zât Galata Mevlevîhânesi Postnişîni olan Şeyh İsmâil Ankaravî'dir. Bu zât *Mesnevî*'yi şerhetmiş, bu sebeple "Şârîh-i Mesnevî"olarak anılmıştır. Böylece Osmanlı fikrî ve ilmî hayatı, siyasî karışıklıklara rağmen inkişâfında devam etmiş; kıymetli eserlerle Türk irfânı süslenmiştir.

SULTAN
MURAD-I RÂBİ' HAN GÂZİ

(1623-1640 M./1032-1049 H.)

Dördüncü Murad'ın Cülûsu

Sultan Murad Osmanlılar'ın "cihan tahtı"na geçtiği zaman, 12 yaşının içinde bulunuyordu. Pederi ve birâderi gibi, o da henüz çocuk denilebilecek bir yaşta, "devlet-i ebed müddet"in riyâsetine getirildi. Hemen üç pâdişahın arka arkaya çok genç olarak tahta çıkmaları, son derece karışık bir vasatta bulunulduğundan, devlet için hakîkî bir tâlihsizlik olarak mütalâa edilmektedir. Fakat kendisi Sultan Ahmed-zâdelerin hepsi gibi, hârikulâde vasıflara mâlik idi. Çok ciddî bir tahsîl ve terbiye görmüş; akıl, zekâ ve bedenî kuvvet itibâriyle çocuk yaşıyla kıyas kabul etmiyecek surette inkişâf etmişti. Bununla berâber henüz annesi, "Kösem" de denilen, Mâhpeyker Sultan'ın vesâyetinde bulunuyordu. "Kösem" lâkabının neye delâlet ettiği malûm bulunmamakla berâber, kuvvetli bir ihtimal olarak saraylıların "efendim" mânâsına kullandıkları "gûşem" tâbirini, Rum asıllı olduğu için "gûsem" diye telâffuz etmesi dolayısiyle, şehzâdeler tarafından verildiği söylenmiştir.

Genç Sultan, tahta çıktığının ertesi günü "taklîd-i seyf" merâsimi için Eyüp Sultan'a gitmiştir. Burada yapılan merâsimde, kendisine Üsküdarlı Şeyh Azîz Mahmud Hüdâî tarafından kılınç kuşatılmıştır. Cülûsun beşinci günü de "hitan merâsimlerinin" icrâ edildiği rivâyet edilmiştir.

Sultan Mustafa'nın hal'i kararlaştırıldığında, ordu şefleri cülûs atiyyesinden istinkâf etmişler iken, bir müddet sonra asker, bir takım tahrîklerle kîl ü kâale başlamış ve taleplerde bulunmuştur. Bunun üzerine, iç hazîneye mürâcaat edilerek, hattâ Enderûn'da bulunan altın ve gümüş eşyâ darbhâneye gönderilerek sikke kestirilmiş; böylece 2 milyon altın cülûsiye dağıtılmıştır. Bu arada Ocak Kethudâsı Bayram Ağa, Yeniçeri Ağalığı'na getirilmiş; eski ağaya da Mısır eyâleti tevcîh edilmiştir. Fakat bu zât, orada vâli bulunan Kara Mustafa Paşa tarafından eyâlete sokulmadığı için, Kıbrıs üzerinden İstanbul'a dönmeğe mecbûr kalmıştır. Şu hâdise, eyâletlerdeki paşaların merkezle olan bağlarının ne derece sarsıldığının açık delîllerinden biri olarak görülmelidir.

Bu sırada Sadrâzam bulunan Kemankeş Ali Paşa, Sultan Murad'ın tahta geçirilmesinde oynadığı büyük rolü dolayısiyle, gurûr ve cür'etini artırmış, rakîb gördüğü kimseleri bir takım suçlarla mevkilerinden uzaklaştırmağa ve rüşvetle iş görmeğe başlamıştı. Yaptığı işler dolayısiyle ortaya çıkan şikâyetler ayyuka çıkınca, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, bir münâsebet düşürerek, kendisine bâzı nasîhatlerde bulunmuştu. Sadrâzam, Şeyhülislâm'ın bu sözlerinden dolayı kendisine kin bağlıyarak, azli için uğraşmağa başlamış ve genç Hükümdar'a "Yahyâ Efendi'nin zorbalarla münâsebeti bulunduğunu, hattâ kendisini tahta iclâs etmemek istediğini" söyliyerek te'sîr etmiştir. Bunun üzerine Vâlide Sultan'la da konuşularak, Şeyhülislâm'ın azli kararlaşmıştır. Sadrâzam, kayın birâderi Bostanzâde Mehmed Efendi'yi meşîhata getirmek istemişse de kabul edilmiyerek, Hocazâde Es'ad Efendi yeniden Şeyhülislâm yapılmıştır. Sadrâzam Kemankeş Ali Paşa, Naîmâ'nın rivâyetine göre, Gürcü Mehmed Paşa ile Halil Paşa hakkında da, Abaza ile münâsebette bulunduğu isnadlarında bulunarak, bu zâtları göz hapsinde tutmuştur. Fakat yapılan tahkîkatla bunun iftira olduğu anlaşılarak, serbest bırakılmışlardır.

Bağdad'ın İhânet Yüzünden Düşmesi

Sultan Osman fâciasının bir netîcesi olarak, İstanbul'da birbiri arkasından askerî ayaklanmalar cereyân ederken, devletin uzak vilâyetlerinde de bir takım karışıklıklar olmaktadır. Erzurum'da Sultan Osman'ın kanını dâvâ eden Abaza Mehmed Paşa hareketi devam etmekte, siyasî ve idârî bünyede ciddî bir sarsıntı görünmektedir. Bunlardan biri de mülkî ve askerî zümrelerin ihtilâfından doğan Bağdad vak'asıdır. Naîmâ'nın "tahtgâh-ı hulefâ-yı kirâm ve burc-ı evliyâ-yı izâm" olarak tavsîf ettiği Bağdad'da, o sırada Yusuf Paşa nâmında bir vezîr vâli bulunmakta ve 12 bini "yerli kulları" ile kale

azeplerine de Bekir Subaşı kumandanlık etmekte idi. Bekir Subaşı kendi adamlarını çorbacı ve gedikli yaptığından "Bağdad'ın derûn ve bîrûnuna musallat olmuş; beylerbeyinin yalnız adı kalmışdı." Bütün fiilî kudret Bekir Subaşı'nın elinde bulunuyor, vâli Yusuf Paşa ise, iç kalede bir gölge gibi yaşıyordu. Bir aralık Subaşı'nın, âsî bir aşîreti tenkîl için dışarı çıkmasını fırsat bilen Yusuf Paşa ile Azep Ağası Mehmed Ağa, onu şehre sokmamak için tertîbât almışlardır. Fakat Bekir Subaşı bundan hemen haberdar olarak şehre dönmüş ve Mehmed Ağa'yı iç kaleye sığınmaya mecbûr etmiştir. Burayı kuşatan Subaşı, Azep Ağası'nın teslîmini istemiş; Yusuf Paşa bunu reddetmiştir. Kahraman bir vezîr olan Paşa, ânî huruc hareketleriyle karşısındaki kuvvetlere telefât verdirdiği gibi, kendisine gelen zahîre ve cebhâne yardımlarını da içeri çekmiştir. Paşa bu mukaavemet esnâsında topçulara atış yaptırırken, mazgal deliğinden gelen bir kurşun ile alnından vurularak şehîd olmuştur. Bunun üzerine Mehmed Ağa mukaavemet gösteremiyerek Bekir Subaşı'ya teslîm olmuş, o da kendisini ve iki oğlunu, neftle dolu bir kayık direğine bağlatıp tutuşturarak, Dicle üzerine bırakmıştır. Şu fecî işkence usûlü, kendisinin ne derece gaddar bir mahlûk olduğunu göstermektedir. Bununla da kalmıyan Bekir Subaşı iç kaleyi zaptederek; hazîne ve cebhâneye el koymuş; hasımlarını öldürmüş; ahâli nazarında mevkiini kuvvetlendirmek için de, Bağdad Vâliliği'nin kendi uhdesine tevcîh olunduğunu bildirir sahte bir ferman düzerek, ilân etmiştir. Ayrıca İstanbul'a bir arîza yollayarak, Yusuf Paşa'nın gadrine uğradığından dolayı bu netîcenin hâsıl olduğunu bildirmiş ve Vâliliğin kendisine verilmesini talep etmiştir.

Fakat İstanbul Bekir'in yaptıklarını haber aldığı için, Diyârbekir Beylerbeyliğinden azledilmiş bulunan Süleyman Paşa'ya Bağdad Vâliliği'ni tevcîh ederek, hemen yetişmesini bildirmiştir. O da Ali Ağa nâmındaki mütesellimini önden sevkederek, vazîfeyi teslîm almak istedi. Fakat bu mütesellim, Bekir Subaşı tarafından şehre sokulmadı ve geri çevrildi. Mütesellimin verdiği haberleri Dersaâdet'e bildiren Paşa, oradan gelecek emri bekledi. İstanbul bu defa Diyârbekir Beylerbeyi Hâfız Ahmed Paşa'yı meselenin halline memur etti. Maraş, Sivas, Musul, Kerkük vâlilerine Bağdad Serdarı tâyin edilen Hâfız Ahmed Paşa'nın emrine girmeleri bildirildi. Hâfız Paşa Bağdad işine memur edilince, Diyârbekir surlarının önünde Dağ Kapısı denilen mahalde otağını kurdurarak, hazırlıklarını tamamlamağa başladı. Ayrıca Bağdad ahvâlini bilenlerle müzâkerelerde bulunarak, bundan hâsıl olan kanaatini Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Bunda Bağdad halkının arasında şiîlerin bulunduğunu, bunların İran tarafına meyyâl olduğunu, Bekir Subaşı'nın da sıkışınca Şâh Abbas'tan yardım alabileceğini bildirdi. O zaman Hâfız Paşa'nın maiyetinde bulunan Peçevî ise, bu mütalâayı ileri sürerek, Bağdad kapılarını şiî ahâlinin

İran'a açabileceklerini Paşa'ya söylediğini, fakat onun "bunun mümkün olmıyacağı" cevâbını verdiğini kaydetmektedir. Hazırlıklarını tamamlıyan Hâfız Paşa, Diyârbekir'den Musul'a gelmiş; buranın vâlisi Yekçeşm Hüseyin Paşa'ya mülâkî olmuş; Sivas Vâlisi Tayyar Mehmed Paşa da ulaşmakta gecikmemiştir. Fakat Tayyar Paşa İstanbul'dan gelen yeni bir emir üzerine, Abaza'ya karşı gönderilen kuvvetlere iltihaka memur edildiğinden, geriye dönmüştür. Hâfız Paşa bir müddet Musul'da kaldıktan sonra Kerkük'e geldi. Buradan Süleyman Paşa ile Kerkük Vâlisi Bostan Paşa'yı önden Bağdad'a sevketti ve arkasından ilerledi. Bekir Subaşı bu kuvvetlere karşı Bağdad'dan çıkıp mukaabele etti. Tenkîl kuvvetleri mukaavemet ederek geri çekilirken, Hâfız Paşa yetiştiğinden, Bekir Subaşı mağlûben firar etti. Yekçeşm Hüseyin Paşa bunun üzerine, hemen Bağdad üzerine yürünmesini teklîf ettiyse de, Hâfız Paşa İranlılar'ın taarruz ihtimâlini nazara alarak, acele hareket edilmemesi yolunu tercîh etti. Naîmâ bu davranışın doğru olmadığını bildirmekte ve "Bâzıları şâyet ordu tâkîbde bulunsa idi; ehl-i Bağdad'ın gözleri korkmuş ve Bekir Subaşı'ya zarûrî inkıyâd etmiş olduklarından, onu elleriyle tutup vermeleri mukarrer idi deyü naklederler." demektedir.

Bu sırada Süleyman Paşa vefât etti ve Bekir, Hâfız Paşa maiyetindeki asker arasında bir takım ihtilâflar çıkarmak istedi. Bunda muvaffak olamadı. Hâfız Paşa kuvvetleri Bağdad'ı kuşattılar ve Kuşlar Kalesi tarafından tazyîke başladılar. Bundan telâşa kapılan ve esâsen mukaavemet imkânı göremiyen Bekir, bu defa Abbas Ağa nâmındaki bir yakınını Acem Şâhı'na gönderdi. Yardım ederse, şehri teslîme âmâde bulunduğunu bildirdi. Şâh Abbas, Osmanlılar'ın dâhilî karışıklıklarından istifâde edip, şiîlerin mübârek makaamları bulunan Necef ve Kerbelâ'yı kolayca sünnî hâkimiyetinden kurtarmak yollarını arıyordu. Bekir'in hâince teklîfi, ona arzuladığı büyük fırsatı verdi. Sevinçle 12 terkli bir şiî tâcıyle vâlilik menşûrunu, Sûfî Kulı Han reîsliğinde, 300 kişilik bir heyetle kendisine gönderdi. Ayrıca ihtiyâten, Kerbelâ'ya hac edeceğini ilân edip, 30 bin kişilik bir kuvvetle Bağdad'a doğru ilerledi. Fakat Bekir, bir taraftan da Hâfız Paşa'ya haber yollıyarak "Bağdad'ı düşmana vermeye sa'y eylemeyin, bir alçak pâyeli beylerbeyi gönderin, kabul edelim." demişti.

Bu sırada bir İran sefîri, Karçakay Han'dan bir mektup getirdi. Bunda, Bağdad'ın İran himâyesine girdiği, Paşa'nın çekilip gitmesi bildiriliyordu. Hâfız Paşa İran elçisine "Biz Şah'ın ülkesinde değiliz, Pâdişah'ın bir kulu âsî oldu, hakkından gelmeğe geldik, sulh neye bozuluyor?" dedi. Elçi "Bekir Subaşı Şah'tan istimdâd etdi; bir kuş bir çalıya sığınsa korunur; bu hod Şâh-ı Acemdir." cevâbını verdi. Paşa "Hâlen o kuş bizim kafesimizdedir; eğer kurtulup sizin çalınıza varırsa hıfzedin, biz dahi tâlib olmayalım." dedi. Paşa'nın

bu susturucu sözleri karşısında bir cevap bulamayan elçi "Vallâhi sözün doğrusu budur ki, ya kalkar gidersiniz, yâhut Hân-ı Hânân Karçakay Han'ın otuz bin kızılbaş ile üzerinize gelmesi mukarrerdir, hâlen Şehribân'a gelmişdir; vaktinize hâzır olasız." dedi. Hâfız Paşa da "Anlar sulhü bozarlarsa Âl-i Osman mücâzâttan âciz değildir, cezâlarını görürler." cevâbını verdi.

Hâfız Paşa vaziyetin son derece tehlikeli bir mâhiyet aldığını, büyük karışıklıklara meydan verecek hâle girdiğini görünce, Bekir Subaşı'ya, önce Rakka eyâleti vâliliğini verdiyse de, sonra meclisi toplayıp Bağdad Beylerbeyliği menşûrunu göndermeyi en sâlim yol olarak gördü. Bunun üzerine "Paşa" unvânına kavuşan Bekir Subaşı, bu defa da Safevîler'den yüz çevirdi ve Şâh'ın elçisi Sofî Kulı Han'a "Şâh'ın ve Han'ın ömürleri uzun ola, bizi Osmanlı galebesinden kurtardınız, Şâh'ın ednâ bendesiyiz, hediye-i fakîrânemiz ile hazînemizi hâk-i pây-i Şâh'a ulaşdırıp, bizden kulluk arzedesin." haberini yolladı. Sofî Kulı Han "Bu kongay gidi (pezevenk) ne herzesin yer! Meğer bizim Şâhımız oğlancık mıdır ki böyle kelimât ile firib verir? Pes bizi bunda maskaralığa mı dâvet eder?" diyerek, vaziyeti Abbâs'a bildirdi. Bekir Paşa, Şâh'tan yardım istediğine nâdim oldu. Şâh'ın gönderdiği 300 kadar kızılbaşı huzûruna çağırarak, getirdikleri tâcı tekmeleyip "Pâdişah hazretleri cürmümüzü affetmiş; Bağdad eyâletini bize vermişdir. Varıp gidin, Şâh'ınıza ahvâli bildirin. Olmaya ki, Bağdad üzerine asker göndere; vermek ihtimâlim yokdur, sonra nâdim olur." dedi. İranlılar buna dikçe mukaabele edince de 300 Acem'i, kale duvarlarından baş aşağı astırdı. Daha sonra halkın itimâdını artırmak için, Hâfız Paşa'ya, Diyârbekir'e çekilmesini ricâ etti. İtimatsızlıktan kaynaklanan şu hareketi, Bağdad'ın düşüşünün ve ahâlinin başına gelen felâketlerin başlıca sebebini teşkîl etti. Hâfız Paşa çâresiz şüphe, itimadsızlık ve endîşe içinde bulunan Bekir'e emniyet vermek için, çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Bağdad, Karçakay Han'ın 30 bin kişiden müteşekkil kuvvetleri tarafından kuşatıldı. Bekir'e haber yollanarak, vaadini tutması istendi. O da kendilerinin yol masrafı için, 10 katar deve ve 10 bin kuruş vereceğini, dönüp gitmelerini, Bağdad'ı bir han'a değil, on Acem Şahı'na bile vermiyeceğini bildirdi.

Bekir Paşa çok muvaffakıyetli bir müdâfaa harbi yaptı; şehri korumak için büyük himmetler gösterdi. Üç ay süren muhâsarada, kedi ve köpek bile yenilmesine rağmen, mukaavemette ısrar etti. Hâfız Paşa'dan istediği iâşe yardımı gönderildiyse de, İranlılar tarafından zaptolundu. Bağdad'ın vaziyeti Sadrâzam'a bildirildi. Hâfız Paşa yardıma teveccüh ettiyse de, kendi eyâleti olan Diyârbekir'in Abaza kuvvetleri tarafından tehdîd edilmesi üzerine, buraya dönmek mecbûriyetinde kaldı. Bu arada Yekçeşm Hüseyin Paşa'yı yardımla vazîfelendirdi; fakat netîce alınamadı. Bağdad kuşatmasında İranlılar,

Bekir Subaşı'nın oğlu Dervîş Mehmed'i, vâliliği vaad ederek, elde ettiler. Bu oğlanın ihânetiyle gizli kale kapısı açılarak, Acem ordusu şehre dâhil oldu. Bekir Paşa, saklandığı mağara şeklindeki mahalde yakalanarak, Şâh'ın huzûruna getirildi ve orada, oğlu Mehmed'in oturduğunu görünce, işi anladı. Şâh "Niçin böyle yaman iş ettin?" diye bir suâl sordu. Bekir Paşa "Şâhım, yaman işi ben etmedim, bu veled-i zinâ etti." diyerek oğlunu gösterdi. Bu hâin oğlan da babasına "Sen Bağdad'ı vermeğe ahd edip, sözünde durmadın; ben ol ahdi yerine getirip verdim; şimdi ise, mal nerede ise ver de nefsini kurtar ki, güzelce Şâh'ım seni azad eylesin." dedi.

Acemler Bağdad'ı alınca, üç gün şehir halkını ve Osmanlı askerini incitecek herhangi bir harekette bulunmadılar. Sonra da elinde silâh olanların bunları teslîm etmesini bildirdiler. Şehirdeki sünnîlerle şiîler defter ettirilip, tesbît edildi. Silâhları alınan askerlerin toplanması hakkında emir çıkarıldı. Bunların hepsi esîr ilân edildi. Hâdiseleri tasvîr eden Naîmâ "Her dört beş nefere bir kızılbaş tâyin olunup, hapse verildi ve varıp hâne ve menzillerin mühürleyip, cümle mal ve eşyâların defter edip, kendülerin habsetmek üzere tenbîh olundu; bu kadar sünnî müslümanlar râfızîler eline girip, hâneleri mühürlendi. Ertesi sabâh bu kadar bin kızılbaş, mahbuslar ile şehre girip, kapıları kapadılar ve Şâh'ın emriyle her şahıs esîrine yedi gün işkence edip, ekserisi öldürüldü." demektedir. Ahâliden sünnî defterine yazılanlar, mallarını söylemeleri için işkencelere mâruz bırakılarak şehîd edildiler. Bekir Paşa'ya gece ve gündüz uyutulmadan, demir bir kafes içinde işkence edildi. Sonra bir kayığın etrafına neft sürülüp, ateşlenerek Dicle'ye salındı. Mehmed Ağa'ya tatbîk ettirdiği ölüm şeklinin aynı, kendine tatbîk edildi. Böylece Devlet-i Ebed Müddet'e hıyânetini çok fecî şekilde ödemiş oldu. Bağdad Kadısı Ömer Nuri ile Câmi-i Kebîr hatîbi Mehmed Efendiler, "Sebb-i Şeyheyn" (Şeyhlere sövme) teklîfini şiddetle reddettikleri için çeneleri delinip hurma ağacına asıldılar ve tüfenk ateşine tutuldular. Ölüler bile rahat bırakılmadı. Sünnî dünyasının büyük şahsiyetlerinin kabirleri kirletildi, türbeleri yağma ve tahrîb edildi. İmâm-ı Âzam'ın, Şeyh Abdülkaadir-i Geylânî'nin türbelerine saldırıldı. Hiç bir Osmanlı ordusu, hiç bir Osmanlı pâdişahı ve serdarı ne Garb'da ne de Şark'ta bu derece büyük bir denâeti irtikâp etmemiş; gittikleri yerlerde bu tarz vahşilikleri tamâmen silmişlerdi. Şâh Abbas, Bekir Paşa'nın hâin oğluna da iltifât etmedi. "Pederine bu rütbe hıyânet eden bî-rahm kâfirin bana ne hayrı olacak." diyerek, onu önce Horasan'a gönderdi; sonra da firar edeceği bahânesiyle idâm ettirdi. Böylece Osmanlı'ya ihânet cezâsız kalmadı.

Bununla berâber Bağdad'ın fecî sukuutu, bütün Irak'ın Osmanlı ülkesinden ayrıldığını gösteriyordu. Safevî nufûzu Musul'a, hattâ Mardin civârına

kadar dayanıyordu. Bunun da sebebi merkezî otoritenin sarsılması netîcesinde, askerî şeflerin nizâmı haleldâr eden davranışlarıydı. Bunlara karşı kudretli bir ele, sarsılmaz bir azîm ve irâdeye ihtiyaç vardı. İşte Sultan Murad, bu şiddetli ihtiyâca ve ictimâî arzûya cevap vermeğe hazırlanıyordu.

Hâfız Paşa, Bağdad'ın düşmesini ve Musul'un kızılbaş eline geçmesini, derin bir üzüntüyle karşıladı. Vaziyeti Dersaâdet'e bildirdiği gibi, 500 kişilik bir pişdar kuvvetini, Küçük Ahmed isimli bir sipâhinin kumandasında Musul'a sevketti. Şâh'ın Musul kumandanı Kaasım Han, burada tutunamıyacağını anlıyarak, Bağdad'a kaçmak zorunda kaldı. Çünkü Şâh ordusunun, Bağdad'da vücûd verdiği şerîat ve insanlık dışı katliâm her tarafta duyulmuştu. Musul'daki sünnî ahâli arasında derin bir hiddet hükümrandı. İşte Acem kumandanı Kaasım Han'ın 500 kişilik bir Osmanlı müfrezesi önünden Bağdad'a kaçışı, bundan dolayı vukû buluyordu. Bu, Osmanlı adâletinden Safevî zulmünün kaçışıydı. Musul bu 500 kişiyi kucaklayıp bağrına bastı ve Osmanlı memleketi olmakta ısrar ettiğini, bir kere daha te'yîd etti.

Abaza Paşa Mağlûbiyeti

Bağdad'ın râfızî zulmü altına girmesi ve fecî bir şekilde düşmesi İstanbul'u sarstı. Kendi kudretinden büyük gurura kapılan Sadrâzam çok sert davranışlarda bulundu; hayli düşman kazandı. Abdülazîz Efendi'ye ve Naîmâ'ya göre, rüşvet almağa da başladı. Bir rivâyete göre ise Bağdad'ın Acem eline geçişini Pâdişah'tan saklamağa kalktı. Bu hareketleri bardağı taşıran son damla oldu. Aleyhindeki cereyân da çok kuvvetli olduğu için azledilerek, idâm edildi. Pâşa bâzı kaynaklarda "vecîh ü vakur, vezîr-i sâhibşuûr" olarak tavsîf edilmiştir.

Bu sırada Abaza tam isyan hâlinde bulunuyor; Mısır'ın ise merkezle bağlılığı sarsılmış görünüyordu. Anadolu'ya gelince, isyan içinde yüzüyordu. Pâyitahtta zahire darlığı çekiliyor; para itibârını kaybediyor; hazîne boş bulunuyordu. Bütün bunlara çare bulamaması, rakîbleriyle siyasî ve şahsî çekişmelerde bulunuşu, Kemankeş Ali Paşa'nın felâket sebebi olmuştur denilebilir. Yerine nâmuslu, muktedir ve cesûr olarak vasıflandırılan ihtiyar bir vezîr, Çerkes Mehmed Paşa tâyin edilmiştir (3 Nisan 1624/1033). Sadârete geçer geçmez, Abaza gâilesini halle ve Bağdad'ı geri almağa memur edildi. Paşa hazırlıklarını yaparak, 17 Hazîran 1624/1 Ramazan 1033 günü Üsküdar'dan hareket etti. Gürcü Mehmed Paşa sadâret kaymakamlığı ile bırakıldı; Topal Recep Paşa donanma ile Karadeniz seferine çıktı.

Abaza Mehmed Paşa, Sultan Osman'ın kanı ve hânedan-ı Âl-i Osman

gayreti ile hareket ediyor görünüyordu. Fakat etrafına toplanan şer tâifesi çok çeşitli kimselerden mürekkepti ve ordusu son derece alacalı bir alaydan ibâret bulunuyordu. Abaza Sivas'a geldiğinde, bura yeniçerilerini, Sultan Osman vak'asında hiç bir dahilleri bulunmadığı hâlde, türlü işkencelerle ve merhametsizce yok etmişti. Abaza, kendisine uyan Maraş Beylerbeyi Kalavun Paşa ile birlikte Şebinkarahisar kalesine yürümüş; burayı müdâfaa eden Murtezâ Paşa'yı kuşatmıştı. Hareketlerindeki sür'atten dolayı "Tayyar" nâmıyla anılan, istikbâlin kıymetli sadrâzamı Mehmed Paşa Sivas önlerine gelmiş; halka itimâd ve güven vermeğe başlamıştı. Abaza, Osmanlı ordusunu taklîden vücûda getirdiği süvârî fırkalarını, önlerine mehter katarak İstanbul'a yürütmek gâyesiyle Tokad'a hareket ettirdi. Epeyce bir zaman Kazova'da kaldı ve burada askerine cirit oyunları yaptırdı. Bu oyunlarda sipâhiler, sekbanlardan daha fazla mahâret gösterince, iki asker grubu arasına ihtilâf girdi. Bunu hal için iki asker ortasına bir direk diktirdi ve üzerine ekmek, kılınç, tuz, Mushaf-ı Şerîf astırdı. İki taraf reîslerini toplıyarak "Birbirine gadr ederlerse şol tuz ve ekmek ki, bir arada yerler, canlarına durup, şol kılınç gerdanlarına uğrasın." yemînini yaptırdı. Sipâhîler sekbanları memnûn etmek için, direğin altından geçtiler. Sipâhilerin kumandanı Kalavun Paşa, sekbanların sadâkatinden emîn olmak için, bu mahviyeti gösterdi.

Bu sırada Sivas'ı alan Tayyar Mehmed Paşa, Abaza'yı etrafından tecrîd etmek ve fazla kan dökmemek için, siyasî entrikalara girişti. Abaza'ya adamlar ve hediyeler göndererek, kendisinin dâvâsına bağlı bulunduğunu bildirdi; emniyetini kazanmağa çalıştı. Bunun üzerine Abaza askerleri Sivas'a serbestçe alış veriş için girip çıkmağa başladılar. Tayyar Mehmed Paşa kesîf bir siyasî faâliyetle Kalavun Paşa'yı Abaza'dan ayırmağa, kuvvetler arasına düşmanlık sokmağa çalıştı. Bunun üzerine Abaza, Kalavun Paşa'yı iftar bahânesiyle bir ziyâfete çağırarak boğdurdu. Böylece Abaza kuvvetleri arasında, tam bir emniyetsizlik vücûda getirildi. Bu sırada Yeniçeri Kethudâsı Mihalıçlı Sarı Mehmed Ağa'nın, bu seferin yeniçeri seferi olduğunu asker arasında telkîn ettiği Abaza'ya bildirildi. Bunun üzerine Abaza, Yeniçeri Kethudâsı'na alaylı, aynı zamanda mutaazzımâne bir mektup yazdı. Bunda Yeniçerilik gayreti göstermesi dolayısiyle pâdişah ekmeğinin kendisine helâl olduğunu istihzâ ederek yazıyor, bu gayretin "Pâdişah-ı Mazlum Ocağa sığındığı zaman gösterilmesi icâb ettiğini, o zaman müttehem olmayacaklarını" ifâde ediyor, "Memâlik-i İslâmiyeyi yıkmağa siz sebeb oldunuz." diyordu. Kendisinin ancak "Pâdişah-ı Mazlûmun kanı için ve gayret-i hakla" harekete geçtiğini söylüyor, "Buhtunnasır nasıl Yahyâ-yı mazlûmun kanı için Benî İsrâil'den 70 bin yahudi katlettiyse", kendisinin de "dem-i Osman" için aynı miktar yeniçeri katledeceğini bildiriyordu. Yeniçerilerin ancak "kaatil-i

sultan" olduklarını, bunu silmeleri için, suça iştirak eden adamlarm öldürülmesini istiyordu. Mehmed Kethudâ bu mektubu âmirlerine bildirdiği gibi, onların müsâadesiyle yeniçeri zâbitlerine de okumuş ve "Biz bütün yeniçeriler 70 bin kişi yokuz, bu ne bâlâpervaz adamdır." diyerek taaccüb ve istihzâsını ifâde etmişti.

Abaza, Sadrâzam'ın üzerine yürüdüğünü haber alınca, Kayseri'ye doğru hareket etmiş; hattâ Niğde'yi de ele geçirmişti. Naîmâ'ya göre, Abaza'nın bundan maksadı, buradaki Türkmen tâifesinin yardımını sağlamaktı. Vezîr-i âzam, 21 gün kadar Konya ovasında kaldı. Bu müddet içinde, Türk ve müslüman kanı dökmemek, şer'î emirleri yerine getirmek için, Abaza'ya adamlar gönderdi. Devlete itaat ve bağlılık üzere olmasını, isyandan vaz geçmesini bildirdi. Abaza, Kayserili Şeyh diye anılan ve sözüne çok itimâd ettiği Sarıbaba-zâde Abdurrahim'in telkînleri ile muhârebeyi tercîh etti. Bunun üzerine iki ordu Karasu Köprüsü yakınında karşılaştı. Bu sırada akşam olmuştu. Sadrâzam âsîler üzerine yürümeyi men ettiğinden, sipâhiler mırıldandılar. Bunun üzerine ihtiyar vezîr tolgası başında, kılıncı elinde, askerin karşısına çıkarak "Nedir ağalar?" suâlini sordu. Sipâhiler başları önünde suskun ve sessiz kalarak, hiç bir cevap vermediler. Bunun üzerine ertesi gün rûz-ı muhârebe olduğu, tedâriklerini görmeleri askere tebliğ edildi. Asker birbiriyle helâlleşerek, devletin otoritesini temin için yapılacak kardeş kavgasına hazırlandılar. 5 Eylül 1624/22 Zilka'de 1034 günü sabah, Abaza kuvvetleri şiddetli bir taarruz hareketinde bulundu. Yeniçeri safları taktik bir çekilme yaptı. Sonra Yeniçeri Ağası Hüsrev Ağa "Bre koman gâziler, devlet düşmanlarını, gayret eylen!" diyerek, topuzu elinde âsî saflarına hücûma kalktı. Bu sırada Tayyar ve Murtaza Paşalar, kuvvetleriyle Sadrâzam tarafına geçtiler. Türkmenler de Abaza ordusunu bırakıp çekildiler. Âsî Erzurum Beylerbeyi, hazînesini alarak kaçmak mecbûriyetinde kaldı. Muhârebeye pederi ile birlikte iştirak eden Kâtip Çelebi, harbin şiddetli devresinin bir saat kadar sürdüğünü yazmaktadır. Abaza'nın karısı ve çocukları da ele geçirildi. Bunlar Sivas'ta Tayyar Mehmed Paşa tarafından muhâfaza edildi. Bir müddet sonra, Abaza'dan adamlar gelerek, af talebinde bulundular. Bunun üzerine Erzurum'a iki bin yeniçeri konulmak şartıyle, beylerbeylik yeniden uhdesinde bırakıldı.

Bu esnada Batı Anadolu'da Karesi tarafında Cennetoğlu yâhut Cennet Karı-oğlu nâmında bir zorba daha türemiş; etrafına bir çok serseriler toplamıştı. Kazdağı'nı karargâh yapan bu eşkıyâ Karesi, Aydın, Saruhan taraflarına da hasarlar vermeğe başlamıştı. Türlü türrehatla ve "reâyâyı sıyânet" bahânesiyle hareketlere girişerek, etrafındaki cemiyeti büyüten bu sergerdenin üzerine de, büyük kuvvetler sevketmek mecbûriyeti hâsıl olmuştu.

Nihâyet Sadâret Kethudası Mehmed Ağa, meselenin halline memur edildiği gibi, eski Anadolu Beylerbeyi Dişlek Hüseyin Paşa da kendisine muâvin tâyin edildi. Cennetoğlu Manisa ovasında mağlûb edilerek, Denizli'de yakalandı ve yakın adamlarıyle kazığa vurularak öldürüldü (Aralık 1624/1034).

Kırım Meselesi

Bu sırada Kırım da, memleketin içinde bulunduğu derin siyasî sarsıntı havasından kendisini kurtaramamış; başta bulunan III. Mehmed Giray Han ve kalgaylıkta bulunan Şahin Giray, boş heveslere kapılmışlardı. Sultan Murad'ın tahta çıkışını tebrîk için gelen Moskof elçilerini tevkîf edip öldüren, Pâdişah'a gelen hediyelere el koyan ve bu suretle tâbiî bulunduğu devlete açıkça âsî vaziyeti takınan bu Han, İstanbul'a yürüyüp, devleti çocuk sultanın elinden almak gibi çok garîb tasavvurlara da saplanmıştı. Kendi bekaalarının ancak Osmanoğulları'nın kudretleri sâyesinde mümkün olduğunu anlamaz görünmüştü. Hakkındaki bu rivâyetlerin, düşmanları ve râkibleri tarafından ileri sürüldüğü de söylenmiştir.

Bunun üzerine, kuzey dengesinin tamâmen bozulacağından çekinen, Türk âlemiyle ticârî ve ictimâî münâsebetin kesileceğinden korkan Bâb-ı Âlî, meseleye kısa yoldan çâre bulmak için, Han'ı azletti. Rodos'ta ikaamete memur edilen Canbeg Giray'ı hân tâyin etti ve bunun temini için Receb Paşa'yı donanma ile Kırım'a sevketti. Buraya daha evvel 4 kadırga ile giden Hasan ve İbrahim Paşalarla Kefe Beylerbeyi Mehmed Paşa, Kapdân-ı Deryâ Topal Receb Paşa ile bir toplantı yaptılar. Müşterek bir mektup yazarak, Mehmed Giray ile kardeşine Mora ve Hersek vilâyetlerini teklîf ettiler. Devlet-i Aliyye'ye âsî olmanın mahzurlarını, kardeş kanı dökülmemesini, emre itâat edilmesini taleb ettiler.

Şâhin Giray bu mektuba şu cevâbı verdi: "Ecdâdımızdan kalma memleketimizde 5-10 gün âram etmeden, müfsidlerin dedikodusuna bakarak, hanlık Canbeg Giray'a verildi. Canbeg bu tarafa geleli, nice bin fukara at ayağı altında kaldı. Bizden ne cürüm sâdır oldu ki bu hakaarete müstehak olduk? Bu diyârı ecdâdımız küffârdan alıp, kılınç ile tasarruf etmiş iken, evlerimizi, köylerimizi ateşe urup, bizi eski yurtlarımızdan göçürmek revâ mıdır? Biz cümleten vatanı terkedip de Kırım küffâr eline düşerse, Kefe'niz ve sâir kaleleriniz kalır mı? Bu ahvâl hep vukûa gelecektir. Ümîd ederiz ki, bu memleketlerdeki mescid ve medreselerin harâbına sebep olmayıp, ahvâlimizi İstanbul'a arzedersiniz."

Naîma'da dercedilen bu mektubu kendisinin, kuş isimli birinin âleme

pâdişah olacağına dâir vâki bir keşfi tahakkuk ettirmiyecek kadar, uzak görüşlü bir adam olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple ona izâfe edilen iftiraların, düşmanları ve rakîpleri tarafından ileri sürüldüğünü anlatacak kadar kuvvetli bir cevaptır. Bununla berâber, bilfiil harekete geçmiş olmaları ve âsî vaziyeti takınmaları affedilecek bir günah olarak görülmediği gibi, mektubunda ileri sürdüğü şimal tehlikesi hakkındaki uzak görüşlü mülâhazalarıyle de tezat hâlindedir.

Netîcede Mehmed Giray ve Şâhin Giray, 100 bin Tatar ve 10 bin de Kazak'tan mürekkep bir ordu ile, ancak 10 bin raddesinde bulunan Osmanlı kuvvetlerini sıkıştırmışlardır. Halîfe ve Pâdişah ordusuna karşı kılınç çekmek arzusunda bulunmıyan Tatarlar, iki ay kadar işi sallantıda bırakmışlar, sonra da Kefe'yi işgâl etmişlerdir. Bu muhârebede Serdar İbrahim ve Kafadar Mustafa Paşalar şehîd düşmüşler; donanmadan da pek istifâde edilememiştir. Bunun üzerine Kapdân-ı Deryâ Recep Paşa, Mehmed Giray'la muhâbereye girişmiş; topladığı meclis de onun hanlıkta bırakılmasına karar vermiştir. Böylece Mehmed Giray'a hanlık menşûru gönderilmiş; Şâhin Giray da kalgaylıkta bırakılmıştır. Han, kendisine gönderilen menşûru 300 atlı ile karşılamış; öpüp başına koymuş; harbde alınan Osmanlı esîrlerini ve silâhlarını kâmilen iâde etmiştir.

Fakat Kırım karışıklıkları bununla bitmemiş, kazandıkları muvaffakıyetten cesâretlenen Giraylar, zulümlerini artırmışlar; rakîblerine gadretmeye başlamışlardır. Şâhin Giray emrindeki Tatarlar Akkirman, Kili, İsmail ve Yerköy'deki Osmanlı topraklarına şiddetli bir akın yapmışlardır. Bunun da sebebi, rakîbleri bulunan Nogay Emîri ve Özü Beylerbeyi Kantimur (Kantemir) Mirzâ ile aralarında bulunan kabîle çekişmesidir. Bunlar "Kahraman-ı Zamân" ünvanına lâyık görülen Kantimur'un âile efradını fecî bir şekilde katletmişler; hâmile hanımını, rivâyete göre, şişe geçirerek kebâb etmişlerdir. Bunun üzerine Şâhin Giray Babadağı'na taarruz edeceği sırada, Özü ve Silistre Beyi Kantimur Mirzâ, 30 bin süvâri ile yetişerek, onu fecî bir mağlûbiyete uğratmış; askerini kâmilen imhâ etmiştir. Şâhin Giray'ın ancak bir kayıkla kaçıp kurtulduğu rivâyet edilir (1624/1033).

Bu hâdise üzerine Kırım işi bir kaç sene daha askıda kalmış; yeni bir hâdise çıkmasına mâni olmak için Kantimur Gümülcine Vâliliği'ne alınmış, Kırım meselesinin hallinde hazırlıklı bulunması da tenbîh edilmiştir.

Yine aynı sene Temmuz sonunda, ilk defa olarak 50 Yakut ve 150 kadar Kazak şaykası, Karadeniz'den Boğaz içine girip tasallutta bulundular. Yeniköy ve Sarıyer'de bir kaç dükkân yakarak, yağma ve tahrîbât yaptılar. Sekbanbaşı kumandasında sevkedilen 10 bin kadar bostancı ve sekban karşı çıkınca da, karanlıktan istifâde ederek hemen kaçtılar. Kazak çetelerinin İstan-

bul önlerine kadar gelmeleri, ahâli arasında derin bir hayret ve hiddet uyandırdı. Hammer, Bizans devrinde Haliç'i kesen meşhûr zincirin Boğaz kalelerine gerildiğini nakletmektedir. Kazak şaykalarının baş ve kıç farkı olmadan ileri geri hareket eden 20 kürekçi ile bir o kadar da muhârip taşıyan, küçük fakat manevra kaabiliyeti fazla kayıklardan müteşekkil olduğundan bahsedilir. Bu cür'etkâr hareketin, pâyitaht sâkinlerinde Lehliler'e karşı düşmanlık doğurduğu anlaşılmaktadır. Bir kaç gün sonra Kazaklar'ın yeni bir baskınla, Boğaz girişindeki feneri yakıp çekildikleri rivâyet edilmiştir. Bütün bu hareketlerin sebebi, hâile-i Osmaniye'den itibaren memleketin siyasî vechesinde görülen dalgalanmalarla, kuzey serhadlerindeki fiilî kargaşalardır. İçtimâî hayattaki bu başıbozuk hareketlerle, anarşiye varan nizâmsızlıktır ki, Osmanlı cemiyetini kuvvetli bir eli arzular hâle getirmiş; bunun zarûrî netîcesi de IV. Murad'ın otoriter idâresi şeklinde tecellî etmiştir.

Tunus, Cezâyir, Fas
ve Afrika'da Osmanlı Hâkimiyeti

Bu sırada birer beylerbeylik merkezimiz bulunan Tunus ve Cezâyir arasında Arko kalesi dolayısiyle bir ihtilâf çıkmıştı. Memleket dâhilindeki gâileler, buraların da merkeze olan bağlarını biraz sarsmış görünmekteydi. Bununla berâber, bu ihtilâfta, küffâra karşı köklü bir gazâ an'anesiyle dolu bulunan bu beylerbeyleri, meseleyi, aynı zamanda en büyük maddî ve mânevî kudreti temsil eden, cihan Pâdişah'ına arzettiler. Dâhilî gâilelerden dolayı mesele çıkarmak istemiyen Bâb-ı Âli, Şeyhülislâm ve Kazaskerler huzûrunda talepleri dinledi ve orta bir yol bularak, kale vâridâtının Mekke ve Medîne fukarâsına dağıtılmak üzere "Sürre"ye ilhâken Haremeyn'e gönderilmesine karar verdi. Bu karar, İslâmî an'anelere bağlı mücâhid beylerbeyliklerinin efkâr-ı umûmiyesini tatmîn edecek bir hâl şekli idi.

O sırada Cezâyir donanması, Avrupa devletleri donanmalarının hepsinden üstündü. 25 ilâ 40 topla mücehhez 200 küsur gemiden müteşekkil azîm bir kuvvetti. Tunus hâkezâ daha az, fakat yine kuvvetli bir donanmaya sâhipti.

Osmanlı hâkimiyeti Nijerya'ya kadar varan büyük Fas Devleti'ni de himâyesine almış, Afrika ortalarına uzanan Bornu müslüman zencî devletine de yüksek hâkimiyetini tanıtmıştı. Devletin hudutları Afrika'da bir sınır da tanımıyordu. Halîfe nâmına hutbenin okunduğu her yer âdetâ Hâkanlık hudutlarına dâhil bulunuyordu. Osmanlı hükümdarları, Afrika müslümanlarının maddî ve mânevî dayanağı idiler. Bize karşı kıt'a müslümanlarının hâlâ gös-

terdiği büyük sempati, Osmanlı halîfe ve sultanlarının, onları ne derece memnun ettiklerinin sarsılmaz delîlidir.

Çerkes Mehmed Paşa'nın Vefatı

1625/1034 Ocak ayı başlarında Tokat kışlağında bulunan Vezîr-i âzam ve Serdar-ı Ekrem Çerkes Mehmed Paşa, Bağdad'ın alınması için hummâlı bir faaliyet içindeyken vefât etti. Paşa ihtiyarlık ve şiddetli yorgunluktan zâten sarsılmış; buna bir mesâne rahatsızlığı da eklenmişti. Sadrâzam, doğruluğu ve iktidarıyla mâruf bir zât olup, Anadolu gâilesinin yatışmasında büyük rol oynamış; Bağdad'ı alma hazırlıklarına girişmişti. Yaşlı hâlinde hayâtını istihkar ederek çalışması, kendisinin devletine olan azîm bağlılığının işâretidir. Kendisinden boşalan Sadâret makaamına Yeniçeri Ağası Hüsrev Ağa ile Başdefterdar Bâkî Paşa'nın ricâsiyle, Diyârbekir Beylerbeyi Hâfız Ahmed Paşa tâyin edilmiştir. Bu zâtlar, İstanbul'dan gönderilecek sadrâzamın orduya gelmesi hayli vakit icâb ettireceği mülâhazasıyle bu talepte bulunmuşlardır. Fakat mühr-i hümâyûn İstanbul'a gönderilince, önce usûlen Sadâret Kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'ya teklîf edilmiş; onun istinkâf etmesi netîcesinde, ordu reîslerinin ricâsı nazara alınarak, Hâfız Ahmed Paşa'ya yollanmıştır.

Bu arada Hüsrev Ağa'ya vezîrlik verilmiş; Bâkî Paşa da vefât ettiğinden yerine Tokat Defterdârı Osman Efendi getirilmiş; Peçevî de ondan boşalan mevkie tâyin edilmiştir.

Bağdad'ın Muhâsarası Hazırlıkları ve İran Cephesinde Savaş

Hâfız Paşa mühr-i hümâyûnu alınca, sefer tedârikine girişti ve etraf beylerbeylerine emirler gönderdi. 5 Mayıs 1625/27 Receb 1034'te Diyarbekir yakınında, sadâret otağını kurdurdu. Hüsrev Paşa, yeniçeri askeri ve diğer bölük ağaları ile Tokat'tan hareket ederek, Ramazan başlarında Sadrâzam'a mülâkî oldu. Bu sırada Hasankeyf taraflarında kışlamış bulunan Karaman Beylerbeyi Çerkes Hasan Paşa, Kerkük ve Altınköprü üzerinden gelen bir İran fırkası üzerine yürüyordu. 10 bin kadar Acem, 4 bin Osmanlı'ya mağlûb oldular. İranlılar Kerkük'ten kovuldular. Bu zafer netîcesinde İranlılar, Kuzey Irak'tan tamâmen çekilmek mecbûriyetinde kaldılar.

Bu sırada İranlılar'ın Gürcistan'da, Osmanlılar'a yeni bir cephe açma

taktikleri de suya düştü. Şâh, Karçakay Han'ı 30 bin kişilik bir kuvvetle Gürcistan'a göndermiş; İran'a bağlı olan Gürcü Prensi Mağrav'la, diğer nufûzlu reîslerin resm-i geçit esnâsında katledilmelerini, gizlice emretmişti. Bu gizli emirden haberdar olan Mağrav Han, diğer beylerle bir anlaşma yaparak İran ordusunu bir pusuya düşürmüşler ve fecî şekilde mağlûb etmişlerdi. Naîmâ, muhârebeden ancak 3 bin kadar Acem'in kurtulabildiğini kaydetmektedir. Bunun üzerine Mağrav Han, kazanılan zaferi Sadrâzam'a bildirerek, kendisinden yardım talep eylemiş; eğer Osmanlı ordusu Gürcistan'da görünürse, bütün Gence, Karabağ, Şirvan ve Erdebil'in tamâmen ele geçirileceği teminâtını vermişti. Hâfız Ahmed Paşa bir dîvân toplayarak, meseleyi müzâkere etti. Bunda bâzıları Gürcistan üzerine yürünmesini, bu suretle Safevîler'e kolayca büyük bir darbe indirilmesinin daha doğru olacağını ileri sürdüler. Fakat Hâfız Ahmed Paşa, Bağdad'ın kurtarılmasının daha ehemmiyetli bulunduğunu, güney hududlarının zayıf bırakılmasının doğru olmadığını bildirdi. Bunun üzerine Hüsrev Paşa'nın da desteklediği bu teklîf kabul edildi. Aynı zamanda Batum Beylerbeyi Ömer Paşa, Karabağ ve Gence taraflarında taarruza memur edildi.

Şâh ise, Gürcistan tarafına bir kuvvet daha gönderdi ise de bunlar da mağlûb edildiler. Fakat kısa bir müddet sonra, Gürcü beyleri arasında ezelî asâlet ihtilâfı başladığından, Mağrav, Sadrâzam'ın yanına çekilmeyi menfaatine daha uygun buldu. Hâfız Paşa ise, Cülek ordugâhında, İran askerinin Kerbelâ'yı ziyâret ettiğini haber alarak, acele hareket etmeğe karar verdi. Bâzı askerî şefler kale cengi için lüzumlu top ve sâir malzemenin kifâyetsiz olduğunu ileri sürerek, hazırlık yapılmadan hareket edilmemesini istediler. Bunun üzerine Sadrâzam'ın "Kal'anın miftâhı cebimdedir." cevâbını verdiği nakledilmektedir. Hâfız Paşa'nın bu kararının son askerî vaziyete uygun olduğu görünmektedir. İran ordusu Musul ve Kerkük'te cüz'î Osmanlı askerine mağlûb olduğu gibi, Gürcistan'da da hezîmete uğramıştır. Bu hâdiseler Acem kuvvetlerinin askerî kifâyetsizliğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan. Bağdad'da sünnîlere karşı icrâ edilen fecî katliâm, İran idâresinin halk nazarında nefretle karşılanmasına sebep olmuştur. Hâfız Paşa bu hususları göz önünde tuturak Bağdad'ı kolayca geri alabileceğini düşünmüş görünmektedir. Bu sebeple yanına 4 büyük top alarak, Bağdad'a doğru yürümeye başlamıştır.

Akçe Meselesi

Bu sırada İstanbul'da âsayiş, sipâhilerin âdet hâline getirdikleri bir hareketle yeniden bozuldu ve ancak "Yahnikapan" nâmıyle anılan Defterdâr Ab-

dülkerim Efendi'nin öldürülmesiyle teskîn edilebildi. "Akçe canlı, denî âdem" olduğundan bahsedilen bu zâtın vefâtı da askerin akçe meselesinden çıkmış görünmektedir.

Karadeniz'de Karaharman Zaferi

Kapdân-ı Deryâ Recep Paşa kumandasında 1625/1035 yazında Karadeniz'e açılan donanma-yı hümâyûn, Kazak şaykalarını imhâ için Karadeniz'i tarıyordu. Nihâyet Ekim ayında, Köstence kuzeyindeki Karaharman mevkiinde 350 Kazak şaykasına rastladı ve muhârebeye girişti. Donanma gemilerinin 22 kadarı su aldığı için geride bırakılmış ve muhârebeye 21 kadırga iştirak etmişti. Her Osmanlı kadırgası 20-30 kadar Kazak şaykası tarafından muhâsara edilmiş; bu sebeple kanlı bir muhârebe başlamıştı. O sırada havanın durgun olması, Osmanlı kadırgalarının hareket kaabiliyetlerini daha da yavaşlatmıştı. Bir müddet sonra, çıkan rüzgârdan da istifâde eden donanmayı hümâyûn, şiddetli bir topçu ateşiyle, bu büyük Kazak donanmasını çok kısa bir zamanda mağlûb etmiş; 172 gemi zaptetmiş, kaçan 30'u hâriç, geri kalanlarını tamâmen batırmıştı. Alınan 781 Kazak esîri Dersaâdet'e getirilmiştir. Böyle bir muvaffakıyetle netîcelenen bu deniz harekâtının muzaffer kumandanı Recep Paşa, hil'atlerle taltîf edilmiş ve iltifât görmüştür.

* * *

Yine bu sene vekaayiinden olarak, İstanbul ve civarında orta şiddette bir tâûn bir çok insanın ölümüne yol açmıştır. Mısır'da da baş gösteren ve esâsen Şark'tan gelen bu sârî hastalığın yaptığı tahrîbât, devlet gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Hattâ Mısır vergisinin, ancak yarısının alınabildiği rivâyet edilmektedir.

Bağdad Muhâsarasının Kaldırılması

Yukarıda Bağdad'a hareketini yazdığımız Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Hâfız Ahmed Paşa emrindeki kuvvetler, Âzamiye kasabasını geri almışlardır. Kasım ortasında Bağdad muhâsara edilmiş ve ilk anda top azlığının verdiği sıkıntılarla karşılaşılmıştır. Naîmâ, Sadrâzam'ın az topla yola çıkışını, İran içlerine bir akın hareketi yapmak istemesiyle izâh etmektedir. Böylece Sadrâzam'ın Acemler'in Bağdad'daki kuvvetlerini azaltacağı, hattâ burayı tahliyeye bile yelteneceklerini umduğu, fakat toplanan askerî şûrânın bu hareketi doğru bulmıyarak, Bağdad'ın kurtarılmasında ısrar ettiği kaydedilmektedir. Bunun üzerine metrisler kazılmış ve Yeniçeri Ağası Karanlık Kapı'dan

Acem Burcu'na kadar olan kısmı işgâl etmiş; Rumeli Beylerbeyi Gürcü Mehmed Paşa, Anadolu Vâlisi Hacı İlyas Paşa, Maraş Vâlisi Nogay Paşa, Sivas Vâlisi Tayyar Mehmed Paşa, Karaman Vâlisi Çerkes Hasip Paşalar da askerleriyle kuşatma hareketine başlamışlardır. Top kifâyetsizliğini telâfi etmek için, 52 lâğım kazılmış; fakat bunların hemen hepsi düşman tarafından keşfedildiği için, netîce alınamamış; toplarla açılan ufak delikler de içerdekiler tarafından kolayca kapatılmıştır. Muhâsaranın 72'nci günü patlatılabilen bir lâğımla açılan gedikten umûmî bir hücûm yapılmışsa da, Acemler içerde ikinci bir sur yapmış bulunduklarından, yine netice alınamamıştır.

Hammer tarafından, askerliğinin şâirliği kadar yüksek bulunmadığı ifâde edilen Hâfız Paşa, cesûr, hamiyetli, gayyûr bir vezîr idi. Geceleri metrislerde bulunarak, askeri hitâbeleri ve ihsanlarıyle gayrete getirirdi. Muhâsaranın bir netîce vermemesi ve İran Şâhı'nın da 30 bin kişilik bir ordu ile Bağdad'a teveccüh etmesi üzerine, bir harb meclisi toplıyarak, meseleyi müzâkere etti. Haleb Beylerbeyi Mustafa Paşa, artık Bağdad'ın alınamıyacağını, muhâsaranın çözülüp, Şâh üzerine gidilmesinin daha evlâ olacağını bildirdi. Hâfız Paşa da bu kanaatte bulunmasına rağmen, Yeniçeri zâbitleri "Biz cümle kırılırız, Bağdad alınmayınca metristen çıkmak ihtimâlimiz yokdur." dediklerinden, muhâsaranın devâmı kararlaşmıştır. Hâfız Paşa Sultan Murad'a manzûm bir mektup yazarak, top ve mühimmât ile yardım istemiştir:

"Aldı etrâfı âdû imdâda asker yok mudur?
Dîn yolunda baş virir bir merd-i gayyûr yok mudur?
Def'-i bîd'ada tekâsülden garaz ne bilmeziz!
Derd-i mazlûmun suâl olmaz mı mahşer yok mudur?"

Genç Pâdişah buna verdiği manzûm cevapta:

"Hâfızâ Bağdad'a imdâd etmeğe er yok mudur?
Bizden istimdâd edersin, sende asker yok mudur?
Bû Hanîfe şehrin ihmâlinde vîrân etdiler;
Sende ayâ gayret-i dîn ü peygamber yok mudur?
Rüşvet-ile cünd-i İslâmı perîşân eyledin;
İşidilmez mi sanırsın bu haberler yok mudur?
Bir âlî-sîret vezîri şimdi serdâr eyledim,
Hızr u peygamber muîn olmaz mı rehber yok mudur?"

diyerek kendisini azarlamış ve tenkîd etmiştir. Pâdişah'la vezîrinin bu karşılıklı müşâvereleri çok meşhûr olup, halen dahi halk arasında dillerde dolaşmaktadır.

Bundan sonra Şâh, Hâfız Paşa kuvvetlerini muhâsarayı çözmeğe ve kendi üzerine çekmeğe çalışmıştır. Paşa bu oyuna gelmiyerek, muhâsaraya devam etmiştir. Şâh Sadrâzam'a bir elçi ve mektup göndermiş ve bâzı şartlarla, sulha tâlip olduğunu bildirmiştir. Bu mektupta "Ben Bağdad'ı bir celâlî elinden aldım; Pâdişah hazretlerine elçi ve mektup yollıyarak, burasını oğlum için ricâ edeceğim. Eğer vermezse yine size teslîm ederiz; şimdilik siz cenk zahmetine girmeyiniz." denilmişti. Hâfız Paşa buna şu cevâbı vermiştir: "Biz Pâdişah'ın vekîl-i mutlakıyız; onların cevâbı bizdedir. Kendilerine mektup göndermek gerekmez. Böyle sözlerle Bağdad'dan el çekmeyiz. Pâdişah'ın fermânı budur ki, Şâh İmâm-ı Ali ziyâretine gelmiş; biz de Erdebil'de Şeyh Sâfî ziyâretine varalım."

Bu sırada Basra'dan cenk salları ile bir büyük top geldiği gibi, İstanbul'dan da mühimmât yardımı yetişmiştir. Uzun muhâsarada iki tarafta da yiyecek sıkıntısı kendini derinden hissettirmekteydi. Nihâyet İranlılar, Ramazan ortalarında Osmanlı istihkâmlarına üç taraftan şiddetle saldırdılar. İki ordu arasında kanlı bir muhârebe başladı. Yeniçeriler bir dizlerini yere koyarak tüfenk kurşunları yağdırmakta, sipâhiler uzun mızraklarıyle yiğitçe çarpışmakta idiler. Bu sırada Şâh, maiyetindeki 1500 kadar muhârib ile çekilme hareketi yaptı. Bunun bir hile olduğunu anlıyan Sadrâzam, etrafındakilere vaziyeti bildirdiyse de, Murad Paşa, fırkası ile ileri harekete devam etti. Fakat orduyu bu davranışı ile tehlikeli bir vaziyete sokmuş oluyordu. Ancak Sadrâzam, yiğitliği ve cesâreti ile, bu tehlikeli durumu izâle ederek, yeni bir hamle daha yaptırdı. Yeniçeri Ağası Hüsrev Paşa askeri teşcî ettiği gibi, Anadolu Beylerbeyi İlyas Paşa da Şâh'ın alayları üzerine hücûm etti. İran ordusu mağlûben ric'ate mecbûr oldu.

Aradan 15 gün geçmişti ki, Şâh, Sadrâzam'a yeni bir elçi yolladı. Bu sefîr debdebeli bir şekilde karşılandı ve dîvâna teklîflerini arzetti. Buna göre Necef, Kerbelâ ve Hille taraflarının terki mukaabilinde, Bağdad'ı tahliye edeceğini söyledi. Bunun üzerine kendisine bir sefîr gönderildi.

Fakat askerin çektiği sıkıntı hadden aşmıştı. Araya bâzı tahrîkler de girdiğinden "Orduda mekûlât kısmından nesne yok; at, eşek kalmadı, nice bir otururuz." diye taşkınlık gösterdiler. Sadrâzam'ın otağını parçaladılar, kendisini İmâm-ı Âzam türbesine hapsetmek istediler. Alem-i Şerîf'i de Murad Paşa'nın otağı önüne dikmek istediler. Fakat Alemdar Osman Ağa "Vezîri pâdişahtan gayrı kimse azledemez, bu otak pâdişahındır, ben hayatta kaldık-

ça alem-i şerîf buradan kalkmaz. Vezîr kim ise buraya gelir." diyerek vaziyeti önledi. İhtiyar yeniçeriler de Hâfız Paşa için "Bu bizim serdârımızdır; Pâdişah'ın vekîlidir; Şâh'ın askeri ise arkamızdadır; vezîr nasıl habsolunur? Düşman hücûm ederse baş yok! Kim karşı koyar?" diyerek askeri yatıştırdılar. Hâfız Paşa ise "Yoldaşlar, murâdınız nedir? Bağdad hisârı altında ya galebe etmek, ya ölmek isteyen cengâverler neredediriler?" diye müessir bir nutuk irâd etti. Fakat asker "Zahire yolları kesildi, imdâd munkati' oldu; bunda artık durmağa mecâl kalmadı, bir tedârik gör gidelim." dediler. Paşalar, Osmanlı elçisinin Şâh'ın yanında olduğunu, onun dönüşüne kadar beklenilmesini söyledilerse de, askere dinletemediler. Nihâyet dönme kararı verildi ve çadırlar kaldırıldı. Şu taşkınlık hareketinin İran Şahı'nın en altından giriştiği bir tertîb netîcesi ve paşalar rekaabeti dolayısiyle vücûd bulan tahriklerin semeresi olduğu rivâyet edilmiştir.

Serdar'ın Bağdad önünden çekilmeğe başladığını haber alan Şâh, Bağdad'ın teslîmini kabul ettiğini ifâde eden mektubunu verdiği Osmanlı elçisini, yoldan geri çevirerek huzûruna dâvet etmiş ve "Mustafa Ağa, Serdar Bağdad üzerinden kalktı gitti; giden askere kal'a virmek bizim şânımıza düşmez! Var yörü, gördüğünü söyle!" diyerek elindeki mektubu alıp yırtmıştır.

Bunun üzerine Osmanlı ordusu götüremediği ağırlıkları gömerek veyâ Dicle'ye atarak geri çekilmeye başlamıştır. Bu çekilme önce tehlikesiz cereyân etmiş; fakat dümdar kuvvetlerine kumanda eden Murad Paşa'nın emri dinlemiyerek ileri gitmiş olması, Hâfız Paşa'yı muhârebe etmek zorunda bırakmıştır. Bu ihmâli ile Bağdad önündeki askerin taşkınlığında rolü bulunduğu nazara alınarak, Paşa siyâset edilmiştir. Diyârbekir'e dönen Sadrâzam, orduyu terhîs etmiştir. Bu muvaffakıyetsizlik haberi İstanbul'a bildirilmiş; bunun üzerine Pâdişah Haleb'de kışlanması için emir verdiği gibi, yiğit Sadrâzam'a hil'at da göndermiştir. Fakat bu muvaffakıyetsizlik netîcesinde Hâfız Paşa sadâretten azledilmiştir.

Bağdad ric'ati İstanbul'da duyulur duyulmaz, sikke tashîhi ve muhtelif ıslahat işlerine teşebbüs eden sadâret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa, orduyu imdâdsız bırakmakla ithâm edilerek, aleyhinde bir sipâhi ayaklanması vukûa geldi. Çok tehlikeli bir hal alan ayaklanma netîcesinde 90 yaşında kıymetli bir vezîr olan Gürcü Mehmed Paşa âsîler tarafından öldürüldü. Bu hareket 6 bin kadar yeniçeri ve sipâhinin işi olup, Pâdişah bunların isteklerini kabul zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Sadâret Kaymakamlığı'na Receb Paşa getirildi. Anadolu'da Abaza Paşa, Bağdad muvaffakıyetsizliğini bahâne ederek, yeniden harekete geçti. Haleb'de de Sadrâzam ordusunda yeni bir taşkınlık zuhûr etti. Bunun üzerine Abaza'nın velî-i nimeti olan Halil Paşa'nın, sözünü dinletebileceği düşüncesiyle, dîvânca sadârete getirilmesi uy-

gun görüldü. Böylece Hâfız Paşa azledilerek, Halil Paşa sadrâzam ve serdâr-ı ekrem tâyin edildi. Hâfız ve Hüsrev Paşalar Kubbealtı vezîrleri olarak, İstanbul'a çağrıldılar. Hâfız Paşa gelişinde, Sultan'ın genç hemşîresi ile tezvîc edildi

Osmanlı Pâdişahının Orta Asya Türkleriyle Alâkadar Olması

Aynı sene Buhâra ve Özbekler Pâdişahı Bahâdır İmamkulı Han'ın kardeşi Ali Mehmed Han Dersaâdet'e gelerek, Osmanlı hükümdarının huzûruna alınmakla şereflendi. Pâdişah bu hanla Özbek hükümdarına ve Hind pâdişahına mektuplar gönderdi. Ali Mehmed Han hac farîzasını îfâ etmek ve Pâdişah'ın mektuplarını yerlerine tevdî etmek üzere hareket etti. Şundan anlaşılmaktadır ki, Osmanlı siyâseti sünnî Türk dünyâsıyle alâkayı dâima kuvvetli tutmak istemekte, İran ve Rusya'nın iki taraflı sıkıştırılmasını sağlamak istemektedir. Orta Asya sünnî Türk dünyası da, Osmanlı pâdişahlarını, hem Büyük Kaan ve Halîfe kabul etmekte; hem de iki taraftan gelen tazyîke ancak onların büyük kudreti sâyesinde karşı koyabileceğine kaani bulunmaktaydı. Bu husus, Osmanlılar'ın Orta Asya Türkleri'yle yakından alâkadar olduklarının açık delîlidir.

Bu sırada Kırım Hanından metbûu olan Pâdişah'a bir mektup geldi. Bunda Sultan Süleyman tarafından Doğan Geçidi Boğazı'nda inşa edilerek sonradan harâb olan Özü kalesinin yeniden yapılması isteniyor; öte sâhilde kendisinin de bir kale yaptıracağı, bu suretle Kazak tasallutlarının önüne geçileceği bildiriliyordu. Teklîf Dîvân-ı Hümâyûnca isâbetli görülerek, Bosna Beylerbeyi Mehmed Paşa Özü kumandanlığına tâyin edildi ve Kefe Vâlisi de şehir önünde akmakta olan ırmağın mecrâsının değiştirilmesi için, mücehhez 10 bin amele göndermekle vazîfelendirildi. Bu münâsebetle Kırım Hanı ve velîahdine hil'atler ve kılınçlar gönderildi.

Epey zamandır Kırım işleri Lehistan meseleleriyle iç içe bir mâhiyet arzetmekte bulunuyordu. Lehistan'ın Kazak tasallutlarına mâni olamaması ve Kırım'a vermekle mükellef bulunduğu vergiyi îtâ etmemesi sebebiyle, Tatarlar, Sultan'ın müsâadesiyle Lehistan'a bir akın yaptılar. Muvaffakıyetsizlikle netîcelenen bu akın hareketi üzerine, Lehistan'la müzâkerelere girişilip, sulh yeniden ve aynı esaslarla yenilendi.

Erzurum'un Muhâsarası

Yeni Sadrâzam Halil Paşa, sakal ve bıyık donduracak kadar şiddetli bir kış hüküm sürmesine rağmen, Anadolu isyanının fazla genişlemek ihtimâline binâen, Üsküdar'a geçti. Burada, bağlı bulunduğu Azîz Mahmud Hüdâî Efendi'yi ziyârete koştu. Şeyh, rivâyete göre, 17 beyine "Bir defa daha serdar olmuştun." sözünden başka bir şey söylemediğinden, bu sözler kötüye yoruldu. Nihâyet Sadrâzam 4 Aralık 1626/15 Rebîülevvel 1036'da Üsküdar'dan Konya'ya hareket etti. Konya'da Hâfız Paşa'dan alınan mühr-i hümâyûn Halil Paşa'ya verildi. 8 Mart'ta Adana'ya varan Sadrâzam, Küçük Hüseyin Paşa'yı Abaza ile münâsebetleri bulunduğu töhmeti ile idâm ettirdi. Halil Paşa'nın bunu, kendisi hakkında söylenen, Abaza taraftarlığı ve babalığı hakkındaki töhmetleri silmek için yaptırdığı da rivâyet edilmiştir. Fakat bu hareket iyi netîce vermedi ve Abaza'yı tam mânâsıyle kuşkulandırdı. Vezîr-i âzam ve Serdar-ı Ekrem Halil Paşa, Haleb kışlağından Diyârbekir'e doğru hareket ettiği sırada, Ahıska'nın bin kadar İran askeri tarafından muhâsara edildiği haberi geldi. Bunun üzerine Diyârbekir, Rumeli, Haleb ve Maraş vâlileri, eski Anadolu Beylerbeyi Dişlek Hüseyin Paşa'nın emrine verilerek, 5 bin askerle ileri sevkedildiği gibi, Kerkük Beylerbeyi Bostan Paşa da Abaza'ya nasîhata memur edildi. Abaza, Bostan Paşa'yı tâzimle kabul etti. Kerkük Vâlisi, Serdar'ın Ahıska'ya yardım etmesi takdîrinde affedileceği teklîfini Abaza Paşa'ya bildirdi. Paşa esas meselenin kendisini izâle etmek olduğuna kaaniydi ve aldığı haberler de bunu te'yîd ediyordu. Onun için Sadrâzam'm teklîfini, esas itibâriyle kabul ettiğini, fakat yeniçerilerle arası açık olduğu için, ordunun asıl kuvvetlerinin Muş üzerinden sevkini, kumandanlığın da, kıdemli bulunduğundan, kendisine tevcîhini istedi. Bu teklîf, Sadrâzam tarafından, askerin kendisine husûmeti olduğu mülâhazasıyla reddedildi.

Bunun üzerine Abaza, Erzurum Kadısı'nı, yaklaşmakta olan Dişlek Hüseyin Paşa'ya gönderdi ve Sadrâzam'ı da onun vâsıtasıyle yumuşatmak istedi. Fakat Hüseyin Paşa haşîn ve sert bir adam olduğundan, Kadı'ya "Seni gönderen paşaya var söyle, ben Cennetoğlu gâilesi gibi mühim bir belânın hakkından gelmiş bir adamım, kendini ve haddini bilsin; işi uzatmayıp, emre itaat etsin. Yoksa Serdar'a ve devlete kafa tutmanın sonunu kendine tiz vakitde gösteririm." cevâbını verdi. Abaza, kendisinin muhakkak surette itlâf edilmek istendiğini anladığı için, şehirdeki bir kaç yüz yeniçeriyi hakladığı gibi, Dişlek Hüseyin kuvvetlerine baskın vermeyi de kararlaştırdı. Abaza'nın Erzurum'da yaptığı hareket buradan kaçan bir yeniçeri vâsıtasıyle haber alınınca, Hüseyin Paşa, emrindeki kuvvetler az olduğundan, Diyârbekir'e dönmeğe karar verdi. Bütün gece yağan yağmur altında yol yürünerek, kuşluk vakti bir dağ geçidinin önünde mola verildi. Maraş Beylerbeyi Ziver Paşa, bu yerin

emniyetli olmadığını, bâri derbendin geçilip orada konaklanmasını söyledi. Hüseyin Paşa, oğlunun mahfede hasta olduğunu, bu sebeple orada konaklamak mecbûriyetini bildirdi. Ziver Paşa, kendisinden ayrılarak ileriye gitti. Hüseyin Paşa ve maiyetindekiler, elbiselerini kurutmak için serdikleri ve istirahate çekildikleri sırada, Abaza Paşa bunları basarak dağıttı ve Dişlek Hüseyin Paşa öldürüldü.

Askerin bir kısmı Sadrâzam'a vararak mağlûbiyet haberini bildirdiler. Ahıska'nın Acemler'in eline geçmesi ve şu muvaffakıyetsizlik, Sadrâzam'ı derin bir üzüntüye sevkettiğinden, Erzurum'un muhâsarasına karar verildi. Sadrâzam ordusuyla 12 Eylül 1627/1 Muharrem 1037'de Erzurum'u kuşattı. Fakat Naîmâ'ya göre, orduda Mağrav Han'ın bir balyemezinden gayrı top yoktu. Bilâhare iki adet daha, Oltu kalesinden getirildi. 70 gün devam eden muhâsara, hiç bir netîce vermedi ve Kasım sonunda yağan kar yüzünden, Tokat'a dönülmeğe karar verildi. Bin müşkilât ve telefâtla Tokat kışlağına dönülebildi. Erzurum seferinin bu elîm netîcesi, Halil Paşa'nın azlini ve İstanbul'a çağrılmasını icâb ettirdi (6 Nisan 1628/1 Şaban 1037). Paşa azlini müteakip fazla yaşamadı ve bir müddet sonra vefât etti. Hammer kendisinin sadâret makaamına yükselmiş zâtlar arasında mutedil ve insaflılığıyla mümtaz olduğunu kaydetmektedir.

Halîl Paşa'nın sadâretinin son günlerinde İstanbul'a Tahmasb Kulı Han nâmında bir İran elçisi gelerek, Bağdad Vâliği'ne Şâh'ın oğlu tâyin edildiği takdîrde, Kaanûnî devrindeki sulh esaslarının yenilenmesini kabûl ettiklerini bildirdi. Memleketin dâhilî meselelerinin halli zamâna bağlı olduğundan, elçi Sadrâzam'a gönderilerek, oyalanması temin edildi.

Bu arada Hindistan'da saltanattan uzaklaştırılan Baysungur nâmındaki sâbık hükümdar, dünyanın en kudretli devleti olan Osmanlı hükûmetinden, kendisine yardım edilmesi talebiyle İstanbul'a geldi. Devletin içinde bulunduğu gâileler ve bu Moğol prensinin kendi ahâlisi tarafından da tutulmayan bir kimse olduğu anlaşıldığından, talebleri münâsib bir lisanla geçiştirildi. Bunun üzerine Hicaz yoluyla memleketine dönen bu zât, Hindistan'a vardığında hayâtına son verildi.

Bu sırada "Büyük" diye anılan Şâh Abbas öldü ve yerine Şâh Sâfî hükümdar oldu. Şâh Abbas imârcı ve kuvvetli bir hükümdar olarak tanınmaktadır. Portekizli râhip P. Fr. Anthoine, kendisinin giyinmeye fazla ehemmiyet vermiyen, yanına yaklaşılabilir bir adam olduğunu, yemekte perhizkâr olmakla berâber, içmekte son dereceye varan bir alkolik bulunduğunu, İran'ın hükümdarlığı zamânında altın devrini yaşadığını yazmaktadır. Bununla berâber Şâh, çok kan dökücü ve son derece zâlim bir hükümdar olarak görülmektedir.

Abaza Mehmed Paşa'nın Teslîm Olması

Halil Paşa'dan boşalan sadâret makaamına genç ve şedîd bir kimsenin getirilmesi kararlaştırıldığından, kıdemsiz bulunmasına rağmen, Hüsrev Paşa, Dîvân'ın tensîbiyle vezîr-i âzam nasbedildi. Kendisi kıdemsiz olduğundan, önce Diyârbekir Vâliliği'yle yola çıkarılmış ve sonra mühr-i hümâyûn İzmit'te kendisine verilmiştir. Osmanlı kaynaklarında "mağrûr-u bîbâk, nehhâb-u seffâk bir hûnî tabîat kimse" olarak tavsîf edilmektedir.

Hüsrev Paşa Tokat'a doğru yola çıktı ve burada iken Yeniçeri Kâtibi Mehmed Efendi vâsıtasıyle İstanbul'dan gönderilen 100 yük akçe kendisine teslîm edildi. Ayrıca Tophane'den gönderilen 12 top da Samsun üzerinden Sivas ve Erzurum'a doğru yola çıkarıldı. Paşa hazırlıklarını yaparak, Rumeli Beylerbeyi İlyas Paşa, Anadolu Beylerbeyi Zîver Paşa ile Maraş, Sivas ve Karaman Beylerbeylerini Erzincan'a doğru sevketti. Hüsrev Paşa bu arada, Hasankale'de Abaza tarafından sıkıştırılan Yusuf Paşa'dan bir mektup aldı. Bunda, hareketini hızlandırması, Abaza'nın kendisini 20 günden evvel beklemediği için ânî bir baskında bulunması ihtâr ediliyordu. Eğer hızlı davranılmazsa Erzurum'un da Bağdad gibi olacağı, hattâ Abaza'nın Şâh'tan yardım istediği bildiriliyordu. Bu haberler üzerine sür'atli bir yürüyüşle Ağustos nihâyetinde Erzurum önüne gelindi. Erzincan'a daha evvel gönderilen paşaların, teslîm olan âsî askere iyi muâmele ettikleri anlaşıldığından ve esâsen Abaza bir hazırlık da yapamadığından, çâresizlik içinde kıvranıyordu. Sadrâzam kuvvetleri Abaza'nın kale hâricindeki mühimmât ve zahiresine el koymuşlar; iki gün sonra da şiddetli tenbîhât netîcesi, muhâsara topları "san'at-ı cerr-i eskal ile çekilip" muhâsaraya başlanmıştı. Abaza Şeyhi nâmıyle mâruf Kayserili Şeyh de, bu defa "Gelen asker bu kaleyi alır, başka çâre yoktur." diye Abaza Paşa'yı mukaavemet etmemeğe zorlamıştı. Hüsrev Paşa, kaçan Abaza askerine de iyi muâmele ediyor ve onların gönüllerini hoş tutarak, vazîfeye alıyordu. Abaza Mehmed Paşa bunun üzerine, mukaavemet etmesinin imkânsız olduğunu anlıyarak, meşâyihten 6 kişiyi, kefenleri boyunlarında olduğu halde, Serdar'a ricâcı olarak gönderdi. Hüsrev Paşa zamânında sert, zamânında yumuşak hareket eden, tedbîrli bir adamdı. Bunları hürmetle kabûl etti ve "Abaza'yı nefsine ve malına ve etbâına bir zarar olmamak şartıyle" affetti. Nihâyet 22 Eylül 1628/23 Muharrem 1038 cuma günü salâ vakti Abaza Paşa, alay ile şehirden çıkıp, merâsimle karşılandı ve teslîm olarak hil'atle taltîf edildi. Paşa'nın bu tarz karşılanışının sebebi, devletin yüksek prensiplerine sadâkatten ayrılmayışı ve hânedan gayretini dâima ön plânda tutuşudur.

Ekim ortalarında ordu, Erzurum'dan yola çıktı ve 4,5 senedir dışarıda bulunan pâyitaht askerinin İstanbul'a dönme arzûsu kabul edilerek, Aralık

başlarında Dersaâdet'e vâsıl oldu. Abaza gâilesini ortadan kaldırdığından dolayı İstanbul'da parlak merâsimle kabul edilen Sadrâzam'a, Sultan Murad iltifâtlarda bulundu. Abaza huzûra girince, Cihan Pâdişahı'nın önünde yer öptü ve çok büyük bir hürmetle kulluğunu gösterdi. Peçevî'ye göre genç Sultan Abaza'ya "Kâfir bu senin isyânın ne idi?" deyince, Abaza "Devletli Pâdişahım, yeniçeri merhûm karındaşınızı katl itmeğle cümle beğlerbeğler kanın taleb itmeğe kâğıdlaşdık ve ittifak etdik; kulunuz ikaamet etdim, onlar yan çaldılar ve bendenizi pareden etdiler; yoksa bir Abaza kölesi pâdişah olası değil idim. Üzerime gelen vüzerânın sözlerinde sebât olmadığın bilirdim, can korkusuyla serfürû etmedim; emir pâdişahın, işte boynum, işte kılıcın." şeklinde cevâb verdi. Huzûrdaki vüzerânın çoğu kendisinin affına mütemâyildiler. Bunun üzerine Pâdişah "Var imdi kâfir, çün haddin bilirmişsin, seni afvitdim." sözleriyle, kendisinin suçunu bağışladı.

Bu affın sebebi, Abaza'nın Sultan Osman'ın kanını dâvâ ve hânedan gayretiyle hareket etmesiydi. Çok yakışıklı, güzel giyinen, hoşsohbet ve sempatik bir adam olan Abaza Mehmed Paşa, bundan sonra Pâdişah'ın gözüne de girmiştir. Naîmâ bunu şu şekilde anlatmaktadır:

> *"Abaza Pâdişah'a bir derece yaklaşmışdı ki, Pâdişah her ne vakit seyr için bir tarafa gitse, Abaza haber alıp yoluna çıkardı, berâber giderlerdi. Fetvâ emîni Şeyhzâde Efendi rivâyet eder ki, Abaza Eflâk taraflarında serdâr iken, zulümlerinden şikâyet edilince, Pâdişah katline yemîn etmiş olduğundan, sonradan aman verilerek getirilmesi üzerine, Pâdişah yemîni yerini bulsun diye kılıç ile ensesine vurmuş idi; yarası iyi olduktan sonra Pâdişah'ın bir kat daha gözüne girdi. Abaza bahâdır, şekl ü şemâili güzel bir adamdı. Elbise husûsunda çok hoş buluşları olup, kendisini ve atlarını süslerdi. Libâsının tenâsübü, etvâr-ı levendânesi Pâdişah'a hoş geldiğinden, Abaza nasıl giyerse Pâdişah da öyle giyerdi. Abaza'nın ölümünden sonra bile, Abaza kesimi kaftan, Abazavârî kavuk, Abaza tarzı raht ve kılıç halk arasında bir çok seneler devam etti."*

Büyük Mutasavvıf
Şeyh Azîz Mahmud Hüdâî
Efendi'nin Ölümü

Bu sırada en büyük Osmanlı münşîsi addedilen Veysî, 67 yaşında vefat etti (15 Ağustos 1628/1037). Eserlerinin en meşhûru *Siyer-i Veysî* nâmıyle anılan kitabıdır. Üsküp Kadısı iken, orada vefât etmiştir.

Bir müddet sonra vefât eden ve "Üsküdârî" nâmıyle anılan Şeyh Azîz

Mahmud Hüdâî Efendi ise Celvetiyye tarîkatinin en büyük pîridir. Kendileri ilmiye tarîkinden sofiyyeye intikaal etmiş, 30 kadar manzûm ve mensûr eser bırakmıştır. Devrinde halk ve devlet büyükleri, zengin ve fakîr her tabakadan hürmet görmüş; bir mânevî mürşid olarak temâyüz etmiştir. I. Ahmed'in abdest alırken eline su döktüğü, Vâlide Sultan'ın havlu tuttuğu rivâyet edilir. Kendileri hânedana dâmâd da olmuşlardır.

Yemen ve Kırım'da Karışıklıklar

Abaza'nın itâati, Osmanlı ülkesinde sükûnu temin etmekte görünürken, Yemen'de Zeydiye imâmı bâzı karışıklıklara vesîle olmuş bulunuyordu. Merkezî otoritenin zayıflaması ve tam mânâsiyle kuvvetlendirilememesi, uzak eyâletlerin, zâten bir nevi genişletilmiş mezûniyet tarzında olan ve ora ahvâline uygun bulunan mahallî idâre özelliğini artırıyordu.

Yemen'deki gibi, yine mahallî husûsiyet ve ictimâî esaslara uygun bulunan Kırım Hanlığı'nda da bir kargaşa cereyan ediyor; Mehmed ve Şâhin Giray çifti rahat durmuyordu. Netîce olarak han azledilerek, yerine Canbeg Giray tâyin edildi ve bu Kapdân-ı Deryâ Hasan Paşa'nın emrindeki deniz gücü ile, Banyalukalı Hüseyin Paşa kumandasında sevkedilen kara ordusu tarafından temin edildi. Donanma İstanbul'a dönerken bir Kazak filosu mağlûb edildiği gibi, bir kaç yüz esîr de alındı. Hasan Paşa donanmanın kuvvetlenmesi için, fazlaca gayret gösteren bir kumandan olarak görünmektedir.

Fransız Elçisi

Bu sıralarda İstanbul'daki Fransız elçisi Rum ve Roma kiliseleri arasındaki ihtilâfı halletmek için çalışıyor ve ayrıca Cizvitleri İstanbul'a sokmağa gayret gösteriyordu. Bunları temin etmeğe muvaffak olamadığı gibi, Cizvitler'in Rumlarla olan çekişmeleri ve bâzı hâdiseler çıkarmaları da aleyhlerine oldu. Fransız elçisi emellerine erişemedi.

Yine Lehistan, Rusya, Fransa, İngiltere, İspanya ve İsveç ile siyasî münâsebetlere devam edildi ve Osmanlı Devleti'nin büyük askerî gücü, siyasî sâhada da kendini dâima hissettirdi.

Bağdad Seferine Çıkılması

Baharın başlarından itibaren Sadrâzam, Hemedan ve Bağdad seferi hazırlıklarına başladı. Ordu çadırları Üsküdar'a kurulduğu sırada Kapdân-ı Deryâ Hasan Paşa da Akdeniz'e çıkmakta idi. İstanbul'da Recep Paşa sadâret

kaymakamı olarak bırakıldı. Kadırgalarla Payas'a sevkedilen 18 büyük topun kara yoluyla nakledilmesi Haleb Beylerbeyi'nin uhdesine verildi. Böylece ordu-yı hümâyûn Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Hüsrev Paşa kumandasında 9 Temmuz 1629/18 Zilka'de 1038'de Üsküdar'dan Bağdad'a müteveccihen yola çıktı.

Hüsrev Paşa ehliyetli, sert, kan dökücü, fakat tedbîrli bir adam olarak görünüyor ve herkes kendisinden çok şeyler ümîd ediyordu. Abaza Paşa gâilesini hüsnü tedbîrle bastırışı, kendisine karşı bu teveccühün ibrâzını tabiî gösteriyordu. İntizamsızlık ve serkeşlik gösteren askeri şiddetle cezâlandırmakla berâber, kaanunsuz olarak mülâzimlik tevcîhi ile askeri memnûn da ederdi. Bu hususta bir misâli Naîmâ vermektedir: Yeniçeri Kâtibi Mehmed Efendi nâmında çok doğru bir zâta, bizzat Pâdişah tarafından, asker mülâzimliklerinde, defter kayıdlarında hile ve hud'a edilmemesi tenbîh edilmişti. "Dindar olan Mehmed Efendiler için Pâdişah, Allah ve Peygamber'den sonra üçüncüdür. Anın emr ü iltimâsına muhâlefet mahz-ı küfürdür." Bunun için Mehmed Efendi, vâki olan emr-i pâdişâhîye harfiyyen riâyet ediyordu. Fakat Hüsrev Paşa defterlere bir takım nâmevcutların, bir çok mülâzimliklerin kaydını emretti. Mehmed Efendi Pâdişah'ın husûsî emrinden bahsederek bunu yapamıyacağını bildirdi. Bunun üzerine Hüsrev Paşa kendisine çıkışarak, icrâsını tehdîdlerle istedi. Mehmed Efendi "Devletli vezîr, ben kulunuza Pâdişah hazretleri şöyle tenbîh buyurdular ki, kendülerin ma'lûmu olmadıkca deftere vaz'-ı kalem etmiyeyim. Yapamam, kendimi bu hizmetten ihtiyârım ile azletdim, sâhib-i devlet hazretleri bir gayrı dâîlerini tefvîz buyurup, bu kullarını afvitsinler." cevâbını verdi. Bundan dolayı da askerin elinden yakasını güç kurtardı. Bu Mehmed Efendi ekmeği ve başı pahasına gayrı kaanûnî gördüğü işi yapmayan, son derece mukaddes bildiği pâdişâhının emri hilâfında hareket etmiyen, bu gün dahi örnek alınacak bir salâbete sâhip Osmanlı memur tipinin karakteristik bir nümûnesi olarak görünmektedir. Naîmâ'nın tenkîd etmesine rağmen, şu hareketi her türlü takdîre sezâdır.

Hüsrev Paşa yollarda etrafla meşgûl olarak, yavaş yavaş ilerledi ve 17 Aralık 1629/1039'da Musul'a varabildi. Fakat çok şiddetli bir yağmur Dicle ve Fırat nehirlerini taşırdığı için, etraf tamâmen sularla kaplanmış bulunuyordu. Bunun için 11 gün kadar Musul'da dinlendikten sonra, şehirden hareket edildi. Şemâmik menzilinde toplanan bir harb meclisinde, nehirlerin taşması yüzünden Bağdad'ın muhâsarasının şimdilik imkânsız olduğu, daha ileri gidildiğinde Safevî tâbiiyetinde bulunan bâzı Kürd beylerinin ordu gerisini tehdîd edebilecekleri mütalâa edilerek, Kerkük civârına gidilmesi kararlaştırıldı.

Azîm Osmanlı kuvvetinin üzerlerine yöneldiğini haber alan Delak ve Kerkük'teki İran muhafızları Bağdad'a çekildiler. Civardaki Kürd beyleri ve Arap aşîret reîsleri Serdar-ı Ekrem'in huzûruna gelerek, tebaiyetlerini arzettiler. Bunlar arasında Baclan aşîretinden 40 bin kişi de vardı. Biri itimadsızlık göstererek ordugâhtan ayrılmış, diğeri açlıktan İran taraftarlığı etmiş olan iki aşîretin hayvanları ganîmet olarak alındı. Şehrizor'dan Ardelan'a kadar 39 sancak, karşı koymadan itaat ettiği gibi, Kürdistan'ın 20'den fazla aşîret beyi de itaatlerini bildirdiler.

Bu muvaffakıyetler üzerinde Osmanlı ordusu Şehrizor'a çadır kurdu. Bu şehir, Tebrîz ile Medâyin yolunun tam ortasında bulunduğu için Nîmrah (=Yarıyol) nâmıyle anılırdı. Kaanûnî buradan geçerken, mevkiin ehemmiyetini takdîr ederek, yanında Gülanber diye mâruf bir kale inşâ ettirmiş; fakat bu, Şâh Abbas tarafından yıktırılmıştı. Sadrâzam "Kalenin vücûbu olmasa idi Kaanûnî hazretleri anı inşâ etmezdi." diyerek, buranın yeniden inşâsını emretti ve bir hafta kaybedildi. İnşaat mütehassısı ustalar bulunmaması yüzünden, kolaylıkla bitirilemediği gibi, muhkem de olmadı.

Bu sırada Trablusşam Beylerbeyi Parmaksız Mustafa Paşa, Sadrâzam ordusunun yolunu değiştirdiğinden habersiz olarak, Dicle'nin sağ yakasında ilerlemiş ve Kerbelâ karşısında, Safevîler'in 600 kişilik bir kuvvetini mağlûb etmişti. Diğer taraftan Arap emîri Muhannaoğlu, Bağdad ovasında İranlılar'ı yorarak zâyiât verdiriyordu. Hüsrev Paşa, Mustafa Paşa'nın hareketlerini haber alınca, onlara Genç Osman nâmındaki yiğit muhâribi gönderdi. Genç Osman Meşhed-i Ali'yi, Hille'yi, Kerbelâ ve Remâhiye'yi aldı ve buralarda kaldı. Bu kahraman adam halk şarkılarında hâlâ yaşamakta, hâtırası nesilden nesile aktarılmaktadır.

Mihriban Zaferi ve Hemedan'ın İşgali

Sadrâzam Hüsrev Paşa Gülanber kalesinin inşâsı esnâsında fethedilen ve Şehrizor ile Hemedan arasında bulunan, Mihribân kalesine hareket etti. Haleb Beylerbeyi Nogay Paşa, 10 bin kişilik bir kuvvetle, maiyetinde birkaç beylerbeyi bulunduğu halde burayı fethetmişti. Kaleyi yeniden zaptetmek isteyen Zeynel Han, 40 bin kişilik bir kuvvetle Mihribân üzerine yürüdü. Paşalar Sadrâzam'dan yardım istediklerinden, kendilerine bir miktar asker daha gönderildi. İki ordu 5 Mayıs 1630/22 Ramazan 1039'da karşılaştılar ve kanlı bir muhârebe başladı. Beylerbeyleri kendi kuvvetlerinden dört misli fazla olan düşman karşısında sebât ettiler ve fevkâlâde yiğitlik gösterdiler. Muhârebe ikindiye kadar Safevî üstünlüğüyle devâm etmiş, hattâ Nogay Paşa kumandasındaki sağ cenah geri çekilmiş ise de, Sivas Beylerbeyi Halil

Paşa, şiddetli bir mukaavemet gösterip, taarruza da kalkarak, zaferin sağlanmasının başlıca müsebbibi olmuştur. Böylece kendisinden dört kat daha üstün olan Safevî kuvvetleri müthiş bir hezîmete uğratılmış ve perîşân edilmiştir. Çaldıran harbi kadar kanlı olduğu rivâyet edilen bu muhârebedeki sebâtından dolayı Halil Paşa "Demirkazık" lakabıyle anılmıştır. Zeynel Han bu mağlûbiyetinden ötürü Şâh tarafından idâm ettirilmiştir.

Hüsrev Paşa kumandasındaki ordu altı gün sonra Mihriban'a varmış, yapılan resm-i geçitte zaferi kazanan beylerbeyleri alay göstermişler ve hil'atlarla taltîf edilmişlerdir. Ordu-yı hümâyûn Mayıs ortasında Hemedan'a doğru hareket etmiştir. Sadrâzamın bu hareketten maksadı, İran'ı Kazvin'e ve İsfahan'a kadar çiğnemek ve sıkıştırmak; bu suretle Bağdad'ı vermeğe icbâr etmektir. Osmanlılar Ardelan hâkiminin ikametgâhı olan Hasanâbâd önlerinde göründüler ve bir müddet sonra da Hemedan'ı işgâl ettiler (9 Haziran 1630/27 Şevvâl 1039). Bu şehir İran'ın en ehemmiyetli merkezlerinden biriydi. Osmanlı ordusu yaklaştığı zaman şehir tahliye olunmuş ve ahâli dahi kaçmıştı. İran'ı sulha ve Bağdad'ı teslîme râzı edebilmek için veya İranlıları meydan harbine zorlayabilmek maksadıyle "ol havâlide taş üzre taş konmayıp harâb edildi." Sadrâzamın bu tarz hareketleri ahâli tarafından "Hüsrev Hân-ı bî-âman" tarzında yâd edilmesine vesîle oldu.

Burada bir hafta kadar kalan Sadrâzam, Kazvin'e doğru teveccüh etti. İran, Çaldıran dersinden sonra, en büyük askerî taktik hâline getirdiği usûle başvuruyordu. Bu usûl, kuvvetli Osmanlı ordularının karşısına çıkmamak ve kat'iyyen meydan muhârebesi vermemek; dâima arâziyi tahrîb ederek ve çöle çevirerek, memleket içlerine doğru çekilmekti, Osmanlı ordusu dönünce de tâze kuvvetlerle, kaybettiği yerleri almaktı. İran büyük Osmanlı askerî kudretine 100 küsûr seneden beri bu tâbiyeyi tatbîk ediyordu. Yine böyle oldu. Ordû-yı hümâyûn İranlılar tarafından çöl hâline getirilmiş arâzide muttasıl ilerledi. Kazvin'e on konaklık bir mesâfe kaldığı zaman duruldu. Burada bir harb dîvânı teşkîl edilerek mesele müzâkere edildi. Askerî reîsler ve sâir devlet erkânı en son Derguzin'e kadar ilerlenmesini, ondan ileriye gitmenin muhâtaralı olduğunu, İran ordusuna rastlanılamadığını, yiyecek ve mühimmât sıkıntısı çekildiğini, zâten esas hedefin Bağdad bulunduğunu bildirdiler. Sadrâzam Kazvin'e gitmek ve burayı işgâl etmek, Acem devletini tamamen çökertmek istiyordu. Fakat harb dîvânının verdiği karara boyun eğerek Derguzin'i işgâl ve tamamen tahrîb ettikten sonra, 60 konakta Bağdad'a dönülmek için tertîbât alındı. Sadrâzam yolda iken Nihâvend yakınındaki Çemhal düzlüğünde Loristan hâkiminin 12 bin kişilik kuvvetiyle mevzilendiğini haber aldığından, üzerine Rumeli Beylerbeyi Deli Yusuf ve Anadolu Beylerbeyi Çerkes Zor Murtazâ Paşaları gönderdi. Bunlar Acem kuvvetlerini fecî bir mağlûbiyete uğrattılar. Hüseyin Lorî canını zorlukla kurtarabildi.

Başarısız Bağdad Muhâsarası

Bu suretle bir müddet, İran'ın en zengin ve mamûr kısımları hâkimiyetimize dâhil oldu. Osmanlı ordusu Kasr-ı Şîrîn ve Hilvan'ı geride bırakarak, sahrâya indi ve 6 Eylül 1630/28 Muharrem 1040 târihinde Âzamiye'ye vâsıl oldu. Sadrâzam İmâm-ı Âzam'ın türbesini ziyâret edip, câmide cuma namâzını edâ etti ve hutbede Hulefâ-yı Râşidîn ile Sultan Murad'ın adları zikredildi. 20 gün sonra, 20 büyük top geldi ve Bağdad önüne tabye edildi. 5 Ekim'de muhâsara bütün şiddetiyle başladı ve "cümle metrislerden günde beşer yüz dâne atılmak" suretiyle kale sürekli bir topçu ateşine mâruz bırakıldı. Sadrâzam muhâsaranın istediği netîceyi vermediğini görünce, harb kaaidelerine aykırı olarak, kendi ordugâhını dahi metris kenârına taşıttırdı. Bu hareket orduyu kale önüne yaklaştırdığı ve düşmanın ateş menzili içine soktuğu için, fazla telefâta sebep oluyordu. Bu sırada mukaabele kaleminde çalışan Kâtip Çelebi, ordu defterini tutmaktaydı. Bu muhârebenin canlı tablolarını *Fezleke*'sinde yazmıştır. Çelebi, askerlerin, çadırları önüne mezar gibi çukurlar kazarak içine girdiklerini, ayrıca kelek tulumlarının içine toprak doldurarak, bunları mevzilerin önüne koyduklarını, kaleden atılan toplarla bunların devrilip, bâzı kimselerin toprak altında kaldıklarını, gecelerini de bu çukurlarda geçirdiklerini yazmaktadır.

Bağdad muhâsarasının ilk ayı topçu düellosu ve lâğım açma faaliyetleriyle geçirildi. Nihâyet 9 Kasım 1630/3 Rebîülâhir 1040'ta top ateşleriyle tahrîb edilmiş burçlardan umûmî bir hücum yapıldı. Bu hücum hem karadan, hem de nehir tarafından yapılarak, şafaktan kuşluğa kadar devam etti. Yerle bir olmuş görünen kale duvarlarının molozları askerin ağırlığı altında çöktüğünden, duvarlar kendiliğinden yükselmiş ve bir mânia hâlini almıştı. Bu sebeple birçok telefât verildiğinden geri dönüldü. Nehir tarafından yapılan hücûmla da netîce alınamadı. Bir çok Osmanlı askeri, düşmanın şiddetli ok ve tüfenk atışları dolayısiyle, şehâdet şerbeti içtiler. Bu arada:

"Bağdad'ın kapısın genç Osman açtı;
Kelle koltuğunda üç gün savaştı.'

diye hakkında türküler düzülen halk kahramanı da, vurularak Dicle'ye düştü ve şehîd oldu. Murtazâ Paşa istihkâmlara bayrak dikmek üzere, birbiri peşinden gönderdiği iki alemdarının vurulması üzerine, hançerini duvarın taşlarına saplayıp, buna basarak, Osmanlı bayrağını surlar üzerine dikerken, kalbinden vurularak şehîd oldu. Sadrâzamın karakollukçuları ve meş'alecileri ilk saflarda ölünceye kadar döğüştüler. Şam Beylerbeyi Ahmed Paşa da ağır şekilde yaralandı.

Hücûmun müsbet netîce vermemesi üzerine, gâyet hiddetli olarak çadırına dönen Hüsrev Paşa, hatâlı hareketlerinden dem vurarak bâzı kimseleri idâm ettirdi. 14 Kasım'da toplanan harb dîvânında, elden gelen gayretlerin gösterilmesine rağmen, muvaffakıyet hâsıl olmadığı, zahire ve mühimmât tükenmeden çekilmek icâb ettiği kararlaştırılarak, icrâsına geçildi. Demirkazık nâmını almış olan Diyârbekir Beylerbeyi Halil Paşa, emrine 10 bini kişi ve 20 top verilerek, Bağdad'ın güneybatısında bulunan Hille'nin muhâfazasına memur edildi. Naîmâ bu karara "Bu maslahat sû'-i tedbîrdir, bu kadar askeri baîd mesâfede, sekenesi az çöl içine göndermek, bunları düşmana kırdırmaktır." diye itirâz edildiyse de Sadrâzam tarafından dinlenmediğini yazmaktadır.

Ordu 39 gün süren bu muhâsarayı çözdükten sonra Dicle'yi geçti ve arkadaki köprüleri yıktırdı. Toplar 1000 kişilik bir muhâfız kuvvetiyle Musul'a gönderildi. Nihâyet Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem'in kumandasındaki kuvâ-yı külliye de, 12 Aralık'ta Musul'a vâsıl oldu.

Burada, kendisinin sert bir davranışıyle küstürdüğü Ardelan Hâkimi Ahmed Han'ın 30 bin kişi ile Şehrizor üzerine saldırdığını, yaptırdığı Gülanber kalesinin fazla bir işe yaramadığını haber aldı. Bu sırada Şâh Safî Hille'yi kuşattı. Burayı üç ay kahramanca müdâfaa eden Demirkazık Halil Paşa, imdad umudu görmediğinden, düşman ordusunu yarıp Haleb'e çekildi. Bununla berâber küçük Osmanlı kuvvetleri Arap çöl emîrleriyle birleşerek İranlılar'a karşı muvaffakıyetler de kazanıyorlardı. Diğer taraftan 41 gün kadar Musul'da kalan Hüsrev Paşa Şubat başında Mardin'e geldi. Buradan Musul kalesinin tahkîmi için usta ve amele gönderilmesi vazîfesini Urfa ve Diyârbekir vâlilerine emretti. Bu sûretle Musul şehri sur içine alınarak tahkîm edildi. Burada İstanbul'dan para yardımı ve 20 bin Tatar'ın gönderilmesi isteğinde bulundu. Temmuz nihâyetlerine kadar Kırım Tatarları'nı beklemek bahânesiyle buralarda vakit geçirdi. Tatar atlılarının geldiği haberi üzerine, Bağdad'a veya Şark'a gitme kararını, topladığı harb meclisinde müzâkere etti (6 Eylül 1631/1041). Keyfiyet askerce anlaşılınca bir taşkınlık belirdi. Asker mümessilleri "Geçen sene beyhûde işlere emek sarfettik; vakitsiz Bağdad'a gittik, bir iş görecek hâlimiz kalmadığı için muvaffak olamadık; bu sene dahi burada mevsimi boş geçirdikten sonra, yine vakitsiz ve mevsimsiz Bağdad'a varmış olacağız, yine bir iş göremiyeceğiz, iyisi mi sefer gelecek bahara ta'lîk olunsun." dediler. Ma'kûl olan bu teklîf, Sadrâzam tarafından da nimet addedilerek kabul edildi. Nihâyet ordu, 8 Ekim'de Koçhisar Ovasından Diyârbekir'e doğru hareket etti. Yolda, yardıma gelen Tatar askeri orduya iltihak etti. Kâtip Çelebi bu Tatar kuvvetini bizzat görmüş olduğundan, mütâlâalarını kaydetmekte ve bunların, ne kıyâfet, ne techizât, ne tâlim ve

terbiye noktasından, Osmanlı askeriyle kıyas kabul etmiyecek derecede iptidâî olduklarını, akın ve çapuldan başka bir işe yaramıyacaklarını yazmaktadır. Şu mütalâa o devirdeki Osmanlı ordusunun, ne derece kudretli ve nizamlı bir harb makinesi olduğunu gösteren kıymetli bir müşâhededir.

Tatar kuvvetleri Hasankale'de kışlamağa memur edildi. Bu hareket, gelecek seferin kuzeydoğuda cereyân edeceğini ifhâm eden bir husus idi. Sadrâzam bu yeni tedbîrleri İstanbul'a bildirdi. Aynı zamanda sipâhiler de, arkadaşları adına, Hâfız Paşa ve Defterdâr Mustafa Paşa'nın orduya gönderilmesini talep ettiler. Bu taleplerin Hüsrev Paşa'nın telkîn ve tahrîkleri netîcesinde vukûa geldiğini bilen paşalar, onun asker zorbalarıyle teşrîk-i mesâi ettiğini, Bağdad muhâsarası ve Hemedân seferinde sû'-i tedbîrleri dolayısiyle muvaffak olunamadığını, kan dökücü ve zâlim bir kimse bulunduğunu Sultan'a arzettiler. Bunun üzerine genç Pâdişah, Hüsrev Paşa'yı sadâretten azletti ve yerine Hâfız Ahmed Paşa, ikinci defa sadrâzam nasbedildi (25 Ekim 1631/29 Rebîülevvel 1041).

Sel Felâketi

Şark serhaddinde bu hâdiseler cereyân ederken, İstanbul'da dehşetli bir fırtına zuhûr etmiş; bir takım hasarlar yapmıştır. Hattâ genç Pâdişah dahi, Beşiktaş'taki yazlık kasrında Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ'*sını okurken, tahtın ucuna birden bire bir yıldırım düşmüş; harem ağaları, yüzleri üzerine düşüp, mecliste büyük korku hâsıl olmuştur (25 Hazîran 1630/1039). Bundan uğursuzluk mânâsı çıkaran Sultan Murad, elindeki mecmuayı parçalamış, sadakalar dağıtarak tövbe ve istiğfârda bulunmuştur. Zürefâdan biri bu vak'ayı:

"Gökden nazîre indi Sihâm-ı Kazâ'sına"

mısraıyle anlatmış ve sonra hayâtına mal olan fecî âkıbeti de:

"Nef'î diliyle uğradı Hakkın belâsına"

diye ifâde etmiştir.

Diğer bir fırtına ve şiddetli sel hâdisesi de Mekke-i Mükerreme'de daha evvel cereyân etmiş ve Kâbe tamâmen sularla kaplanarak, tâmire muhtâc hâle gelmiştir (3 Nisan 1630/19 Şâban 1039). Bunun üzerine Nakîbü'l-Eşrâf Seyyid Mehmed Efendi, bu mukaddes binâyı tâmir ile vazîfelendirilmiş; bu zâta yapılan tenbîhat icâbınca Kâbe'nin temelindeki yeşil taş görününceye kadar toprak kazılarak, yeniden inşâ edilmiştir. Rivâyetlere göre bu, Kâbe'nin onbirinci defa inşâsıdır. Bu sûretle IV. Murad Kâbe'yi tamâmen

tecdîd ettirmiş ve Beyt-i Mükerreme'nin bânîlerinden biri olmak şerefine kavuşmuştur. Osmanlı Pâdişahları İslâm âleminin mukaddes beldesi olan bu mübârek makaama, üzerlerinde bulunan riyâset vazîfesi dolayısiyle dâima büyük ehemmiyet vermişler ve burayı çeşitli eserler, vakıflar, kütüphâneler, medreselerle tezyîn etmişlerdir.

Akdeniz'de ve Karadeniz'de Harekât

Bu sırada hem Akdeniz'de Kapdân-ı Deryâ Hasan Paşa, hem de Karadeniz'de vezîr Kenan Paşa tarafından yürütülen iki deniz harekâtı birden cereyân ediyordu. Kenan Paşa Kili, İsmail, Varna, Sizebolu limanlarını ve Karadeniz'in bâzı sâhillerine tecâvüze kalkan 300 kadar Kazak şaykasını 14 kadırga ile tâkip ediyordu. Her birinde 50'şer kişi bulunan bu 300 şayka Manastır adası karşısında göründüler. Bunlar tâkip edilerek sekizi yakalandı. Ertesi sene Kapdân Paşa bizzat Özü'ye gelerek Vâli Murtaza Paşa'ya ve Kantemir Mirzâ'ya hil'at giydirdi. Osmanlı donanması Kazak şaykalarına karşı yeniden harekete geçerek bunları tamâmen yendi ve 25 gemi ile 800 kadar esîr İstanbul'a getirildi. Bu muvaffakıyetlerine rağmen Kapdân-ı Deryâ, Receb Paşa'nın entrikaları dolayısiyle azledilmiştir. Hasan Paşa bir yeniçerinin oğlu olup, kıymetli bir vezîrdi. Azlinden bir müddet sonra vefât etmiştir. Yerine kendisi gibi hânedâna dâmâd olan, malûmâtının genişliği ile de tanınan Canpulat-zâde Mustafa Paşa tâyin olunmuştur (9 Ekim 1630/1040).

Yine bu sıralarda *Münşeât*'ı ve *Dîvân*'ı ile meşhûr olan Azmîzâde Hâletî ile *Eyyâm ve Takvîm*'i uzun zaman rağbet bulmuş olan Müneccim Mehmed Efendi vefât etmişlerdir.

Zorbaların Saray Baskını

Diğer taraftan azil kararını alan Hüsrev Paşa, Diyârbekir'den ayrılmak için hazırlandı. Bu haber orduda şâyi olunca, asker arasında mırıldanmalar başladı. Hüsrev Paşa bütün sertliğine rağmen, kapıkulu askerinin menfaatlerine dokunmadığı gibi, onların içinde iş yapan cerbezeli adamları, bilhassa fiilen siyasî işlere bulaşmış olanları himâye eder ve tutardı. Recep Paşa ile berâber askerî ihtilâflara karışmış adamların hâmisi vaziyetinde idi. Bu sebeple Sultan'ın emrine muhâlefet etmeyi aklından geçirmemekle berâber, askerin ancak kendisi tarafından sevkedilebileceği intibâını uyandırmak için, her halde teşvîklerde bulunmuştur. Bunun üzerine asker, Naîmâ'nın kaydına göre "Bu kadar mihnet ve belâ çekip, düşmandan ahz-ı intikaam edecek mahalde senin azline sebeb olan kimdir? Bize senden gayrı serdâr gerekmez." diye nümâyiş yaptı. Paşa zâhiren bunları yatıştırır mâhiyette bir konuşma ya-

parak "Biz pâdişaha âsî değiliz, muhâlefet iyi değildir, pâdişahın emrine itaat vâcibdir. Ben ve siz cümleten anın bendeleriyiz; her kimi dilerse istihdâm ederler." dedi. Askerin bâzısı "Biz seni serdar yaptırmak için pâdişaha ricâ edelim." dedilerse de Hüsrev Paşa bunları susturdu. Şu hareketini, Paşa'nın her halde hamiyet ve dîn ve devlet husussundaki gayretine atfetmek lâzımdır. Hüsrev Paşa bütün ihtirâsına rağmen, saltanat makaamı hukûku hususunda hassas ve ölçülü bir adam olarak görünmektedir. Husûsî sûrette yetiştirilmiş olan bütün Osmanlı vüzerâsında aynı ölçüye hassâsiyetle riâyet edildiğini görüyoruz. Hüsrev Paşa bundan sonra, yerine Diyârbekir Beylerbeyi Tayyar Mehmed Paşa'yı vekîl bırakarak Tokat'a çekildi.

Şu azil hâdisesi, Sultan Murad'ın devlet dizginlerini eline alma gayretinin başlangıcı olarak görünmektedir. Bunu istemiyen ve menfaatlerinin sarsılacağından çekinen bir kısım ricâl, arzûlarını askeri kullanarak yapmayı düşündüler ve senelerce serhadlerde bulunan kapıkulu askerinin İstanbul'a gelmesine dâir kararın çıkarılmasını temin ettiler. Aynı zamanda bu karar, siyasî hâdiselere karışmış, gayrı meşrû işlere bulaşmış asker reîslerinin de menfaatlerini haleldar ettiği gibi, başlarının tehlikede olduğunu da ifâde ediyordu. Askerin Hüsrev Paşa'yı arzu etmelerinin bir sebebi de Gürcü Mehmed Paşa'nın sadâreti zamânında çıkan ve askerin vak'a-yı Osmâniye'den itibâren aldıkları mülâzemet usûlünün yolsuzluklarına son verilmesi, defter kayıtlarının usûlüne uygun tutulması hakkındaki fermânın hükümlerini tesirsiz kılarak, cizyelerin toplanmasını sipâhilere terketmesi, mülâzimliklere verilen her hizmete bol gulâmiye tahsîs etmesi, reâyâya çizme bahâ, tarak bahâ, arpa baha gibi vergiler tarhedip bunları askere vermesi idi. Gürcü Mehmed Paşa'nın bir kıyâm ile öldürülüşü buna dayandırılabildiği gibi, Hüsrev Paşa'nın azlinin reaksiyon doğurmasının sebebi de buydu.

Askerin pâyitahta gelişi birbirini tâkip eden felâketlere sebep olmuştur. Bunun için Naîmâ "Belde-i İstanbul mâlâmâl oldu. Husûsen darbhane civarında olan Kurşunlu Han ve sâir hanlar, hâlî yerler, zinde sipâhi eclâfı ile dolup, fitnenin çıkmasına istidâd hâsıl oldu." demektedir. Bu sırada sipâhi zorbaları da Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılarak buralarda birer derebeyi vaziyetine geçmişlerdi. Beyşehir, Seydişehir, Bozkır, Lârende sipâhileri Deli İlâhi nâmında birinin emri altında idiler. Konya'da Rum Mehmed, Karahisar'da Baba Ömer, Aydın'da Kınalıoğlu, Eskişehir ve İnönü'nde Kör Ali, İskilip'te Köse Şâbân belâ kesilmişler ve Hüsrev Paşa'nın sadârette kalması için ahidleşmişlerdi. Bunlar birer birer İstanbul'a akmağa başladılar. Şu vaziyette hâile-i Osmaniye'den beri merkezle alâkaları sarsılmış, şu veya bu tarzda sû'-i istimâle sapmış, asker ve idârecilerin elinde çok sıkıntı çeken taşra ve pâyitaht ahâlisi, gözlerini genç Sultan'a çevirmiş; ondan ecdâdları gibi,

adâleti istikrarlı bir şekilde sağlayıcı, zorbalığı tepeleyici kudreti bekliyorlar; vaziyeti ancak onun düzeltebileceğine kaani bulunuyorlardı.

Menfaatleri haleldâr olan sipâhi zorbaları da, yukarıdaki bir takım ricâlin teşvîkiyle, Hüsrev Paşa'nın azlinin dîn ve devletin faydasına olmadığını ileri sürerek, hareketlerini halk nazarında meşrû gösterip ayaklandılar. 10 Şubat 1632/19 Recep 1041'de "Hüsrev Paşa gibi sıyt u savleti Acem'e velvele salmış bir vezîr-i âlîşânı azletdirmeğe sebeb olanlar, pâdişahın ve devletin dostu değildir." sözleriyle harekete geçtiler. Pâdişahtan, dîn ve devlet düşmanı olarak vasıflandırdıkları 17 kişinin kendilerine verilmesini talep ettiler. Bunlar arasında Vezîr-i âzam Hâfız Ahmed Paşa, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, Başdefterdâr Softa Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası musâhip Hasan Halîfe, musâhip Mûsâ Çelebi gibi zevât vardı. Bu kalabalık cemiyet üç gün saray dış kapısı olan Bâb-ı Hümâyûn önüne geldiklerinde "Bu gün sabredin, yarın cevab verilir." denince, bununla iktifâ edip geri döndüler. Fakat bunlar gece, yukarıda kendilerini himâye eden ve kullanan ricâlden "Böyle avretler gibi elleri boş dönmek gerekmez." diye tevbîhnâme aldılar. Nihâyet üçüncü gün sarayın orta avlusunu doldurdular.

Bu sırada Bayram Paşa tarafından fitne bastırılıncaya kadar gizlenmesi için gönderilen haberi Arslanhâne'nin önünde alan Hâfız Paşa, haberciye "Var bizden selâm söyle, zuhûr edecek kazâ-yı mübremi rüyâda müşâhede eyledik, ölümden gam çekmem." dedi. Yoluna vakûrane devam eden Hâfız Paşa, gâyet kahramanca bir yürüyüşle, etrafına selâm vererek askerin arasına daldı. Asker önce yol açtılar. Sadârete lâyık bir temkîn ve cesaretle ilerliyen adamın önünden çekildiler. Bir kaç zorba selâmlarına taş yağmuru ile mukaabele ettiler. Bir sipâhi zorbası "Bre urun!" diye bağırarak tahrîklerde bulundu. Atından yere yıkılmasına rağmen, maiyet hademesinin cansiperâne gayreti ile koltuğuna girilip, sarayın iç kısmına götürüldü. Kaftanı yırtılmış, mücevvezesi düşmüş, yaralanmıştı. Getirilen esvâbları giyerek Pâdişah'ın huzûruna çıktı ve mühr-i hümâyûnu öpüp teslîm etti. Sultan Murad duyduğu şeylerden müteessir olarak gizlenmesini söyledi ve "Haydi git, Allahu Teâlâ hazretleri seni muhâfaza buyursun." dedi. Hâfız Paşa kıyâfet değiştirerek Üsküdar'a gitmek üzere bir kayığa bindi.

Bu sırada asker, orta kapıdan ilerliyerek Dîvân-ı Hümâyûn kapısına kadar geldiler ve "Pâdişah'a sözümüz vardır, dîvâna çıksın." diye haykırdılar. Her şey Sultan Osman vak'asındaki gibi cereyân ediyordu. İç-oğlanları bir ihtiyâtî tedbîr olarak silâhlandırılmışlardı. Pâdişah da askeri bekletmeden çıkmayı doğru buldu. Bâbüssaâde önüne kurulan tahta çıkıp oturdu ve: "Kullarım, muradınız nedir?" diye sordu. Bunlar "Onyedi mu'teber erkân-ı devleti bize ver pâreleyelim." dediler. Cevaplar edeb dışı sözlerle veriliyor, Pâdişah

makûl cevaplar ve nasîhatler ettikçe her ağızdan bir sadâ çıkıyordu. Hattâ bâzı asker, işi daha ileri götürerek "Elbette verirsiniz, yoksa iş başka türlü olur." diye, işi tehdîde dahi vardırdılar. Bunun üzerine hiddetlenen ve bütün hükümdarlık azametini takınan Pâdişah:

— "Mâdem ki cevâba kulak vermezsiniz ve kaabil-i hitâb değilsiniz, niçin beni dışarıya dâvet ettiniz?" diye bağırarak ayağa kalktı; heybetle harem kapısına doğru yürüdü. Bâzı zorbalar mâni olmak ister gibi bir hareket yapınca da, bir arslan edâsıyle durup, onlara hiddetli bir nazar atfetti. Şaşıran, duraklıyan askerin önünden hareme dâhil oldu ve kapılar askerin yüzüne kapandı.

Bu vaziyete sinirlenen asker, Naîmâ'nın ifâdesiyle "Pâdişahım, mâdem ki bu on yedi kişiyi bize vermezsin, biz işimizi biliriz, diye hâli'den kinâye târîzler edip, ref'-i esvât ile zemîne zelzele ve asûmâne velvele saldılar." İçeride ise başka bir sahne cereyân ediyor, âsîleri gizlice tahrîk ettiği rivâyet edilen Recep Paşa, genç Sultan'ın önüne kapanarak "Padişahım bu müfsidleri teskîn etmek lâzımdır, eğer ben kulunuzu dahi isterlerse ver ki, kul efendisi yoluna kurban olagelmiştir; kul da istediğini alagelmişdir. Selefleriniz olan pâdişahlardan dahi alagelmişdir. Bir kaç kulunuz gitmekle bir şey lâzım gelmez. Ama Hak saklasın, eğer bu bedhuylar teskîn olmazsa ahvâl müşkil olur, nizâm-ı devlet muzmahil olur." nev'inden nasîhatler ediyordu. Bunun üzerine genç Pâdişah Hâfız Paşa'nın geri getirilmesini emrettiğinden, Üsküdar'a yakınlaşmış iken getirtildi.

Pâdişah, etrafının tamâmen aynı kanaatte olduğunu görüyor, kendisi münferid kalıyordu. Hâfız Paşa gelince ona vaziyeti anlattı. Paşa, hiç tereddütsüz hazır olduğunu söyledi. İç dâire kapıları ikinci defa olarak açıldı; Pâdişah çıkmağa hazırlandı. Bu sırada Recep Paşa fesadla alâkasını gösterir bir cümle sarfetti ve "Pâdişahım abdest alsanız iyi olur." dedi. Genç Pâdişah gazûbâne bir nazarla "Beli abdestliyiz!" diyerek, yavaş yavaş ve vakur bir tavırla tahta oturdu. Bir işâretle ikisi sipahi, ikisi yeniçeri olmak üzere dört kişi çağırdı ve bunlara şu hareketlerinin dîn ü devlet için muzır ve mühlik olduğunu, bîgünahların kanının dökülmesine rızâsı olmadığını, kanlı olan taleblerinde ısrar ile makaam-ı Hilâfet'in haysiyetine gölge düşürmemelerini söyledi. Asker mümessilleri, iş bu hâle geldikten sonra taleplerin bir kısmının icrâsından başka çâre görünmediğini söylediler. Hâfız Paşa bu sırada iç kapının arkasında abdest alıyordu. Sultan'ın sözlerinin asker tarafından dinlenilmediğini görünce, huzûra yaklaşıp "Pâdişahım, hezâr Hâfız gibi kulun yoluna fedâdır. Ancak ricâm budur ki, beni sen katletmeyip bırak şu zâlimler haksız yere şehîd etsinler. Lûtfedip meyyitimi Üsküdar'a defnettiresin, yetîmlerimin lûtf-ı şâhânenden dûr bırakılmamasını ricâ ederim." deyip yer

öptükten sonra, "Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm. Lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ billâhi'l-aliyyü'l-azîm. İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn." âyet-i kerîmesini okuyarak, adım adım âsîlerin üzerine yürüdü. Bunlardan biri ileri atılıp Paşa'ya hücûm edince, onu şiddetli bir tokatla kan içinde yere yuvarladı. Bu tokat o kadar şiddetli idi ki, sonradan "Hâfız Paşa tokadı" tâbiri halk ağzında uzun zaman kullanılmıştır. O sırada ikinci bir sipâhi elindeki hançerle Paşa'nın başını yarısına kadar yardı. Paşa yere düştü ve onyedi yerinden yaralandı. Pâdişah Paşa'ya kılınç üşürülürken fecî manzaradan müteessir olup, yüzüne "mukremesin dutup ağlamış"; "cümle enderûn ağaları ve erbâb-ı dîvânın dideleri giryân ve ciğerleri püryân olmuşdur." Saray hademesi şehid sadrâzamın üzerine yeşil bir örtü örterlerken, Sultan Murad "Bre Hak'dan korkmaz, Peygamber'den utanmaz, şer'e ve pâdişaha itaat etmez zâlimler!" diyerek, tahttan kalkmış ve harem kısmına dâhil olmuştur.

Hâfız Paşa'nın şehâdeti dâsitânî bir manzara idi. Bunda öyle dehşetli bir ulvîlik vardı ki, zorbalar ve asker dahi derinden sarsılmış ve sükûnet bulmuştur. Hâfız Paşa dindâr, cesur, kahraman, kültürlü, şâir, pâdişahına bağlılığı en yüksek dînî vecîbe bilen bir adamdı. Sultan Murad onun sadâkatini hiç unutmamış, dâima nâm-ı mübârekini anmış, "Hâfız, Hâfız" diye her vesîle ile hatırlamıştır. Osmanlı hükümdarlarında kıymetli ve sâdık ricâle meclûbiyet ve onların hâtıralarına azamî riâyet bir an'ane hâlindedir. Hâfız Paşa'nın şehâdet tablosu, dîn ve devlet uğruna hayâtını hiçe sayan, nefsini kurban eden, bir kahramanın serencâmıdır. Sultan Murad, Hâfız'ının cenâzesini vasiyeti mûcibince defnettirdi.

Sadâret mührünü, istemediği halde, Recep Paşa'ya yolladı. Bu suretle bu vezîr "nâil-i merâm" oldu.

Bu sırada zorbalar Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin de katlini istemiş iseler de, kendisi azil ve Ahizâde Hüseyin Efendi meşîhat makaamına tâyin edilince daha ileri gitmiyerek, kabul ettiler. Bu sırada askerin bir takım kötülüklerden şikâyet ettiğini söyliyen Naîmâ, bunların cümlesine kendilerinin sebebiyet verdiklerini ifâde etmektedir: "Bundan sonra rüşvet alınmaya, kılıç ve timar ve zeâmet sepete girmekle asker kalmadı; reâyâ ağır tekâlifden fakîr oldu. Harâc ve avâriz malları gitdikce ziyade oldu; bunların hepsi görülüp nizâm verile deyü Pâdişah'a yemînler verdiler. Âlemi harâb eden, kılıç ve zeâmet ve timarları sepete koyan, fukarâ ve zuafâyı altından kalkılamayacak tekâlif ile pâyimâl eden kendüleri iken, bu mezâlim ve seyyiâtı kaldırmak için Pâdişah-ı âlempenaha yemîn vermeleri, takbîhi icâb eden kendi hareketleri cümlesinden idi ve bi'l-cümle hareketleri tavr-ı edebden hâric idi." Şu satırlar, bir müddet sonra Sultan Murad'ın takındığı hadîd ve sert tavrın, hatâ kabul etmez demir gibi bir irâdenin ne kadar lüzumlu olduğunu, hattâ bir ictimâî zarûret bulunduğunu gösterir.

Hüsrev Paşa'nın Ölümü

Sultan Murad idâreyi eline almağa, zorba tasallutuna son vermeğe karar vermişti. Bunun devletin devam ve bekaası için tutulması lüzumlu yegâne yol olduğuna kaani idi. Bu dâvâsında kendisini geniş halk tabakaları desteklediği gibi, askerin büyük bir kısmı da taraftardı. Fakat kudretli olan ve adamları bulunan zorbalara karşı bir şey yapamıyorlar; Osmanlı cemiyetinde en mukaddes ve yüce makaam olan devlet reîsine bakıyorlardı. Sultan Murad yakınları vâsıtasıyle sözüne itimâd edilecek adamları peylediği gibi, zorba hareketlerine karışanlardan bâzılarıyle de, dolayısiyle temâs kurdu. Bunlardan aldığı malûmâtla önce isyan hareketlerinin nâmına yapıldığı eski sadrâzam Hüsrev Paşa'nın tahrikçi olduğunu anlıyarak, ortadan kaldırılması çârelerini araştırdı. Bunun için tedbîr sâhibi bir vezîr olan Özü Beylerbeyi Murtaza Paşa'yı İstanbul'a getirtip Diyârbekir Vâliliği'ne tâyin etti. "Hüsrev Paşa bâis-i fitne ve fesâd olmağla katl eyleyesin." diye emir vererek, bunu bildiren bir fermânı gizlice eline tutuşturdu. Murtaza Paşa tereddüt etti. Sultan "Ben senden nice büyük hizmet beklerken bu kadarcık şeyden âciz olduğun taaccübe değer." deyince, Murtaza Paşa, Hüsrev Paşa'nın zulümle külliyetli miktarda serveti olması bilinen bir şey olduğunu, bunun hepsini hazîneye teslîm etmiş olsa bile, şu kadar idi, bu kadarını aldı diye tezvîrât yapıp, pâdişahın teveccühünü kendisinden uzaklaştırabileceği ihtimâlinden çekindiğini söyledi. Sultan da "Başını bana getir, malı senin olsun!" cevâbını verdi. Murtaza Paşa bunun üzerine Tokat'a hareket etti ve burada, karşı çıkan Hüsrev Paşa kuvvetleriyle yüzyüze geldi. Murtaza Paşa'nın kuvveti çok olduğundan, geri dönmek mecbûriyetinde kaldılar. Bu sırada İstanbul'dan gelen Bostancı bir bahâne ile şehre girip, Kadı'nın huzûruna çıktı ve Pâdişah'ın fermânını gösterdi. Bunun üzerine Kadı kaleye çıkarak, Dizdar'a hatt-ı hümâyûnu gösterdi ve Hüsrev Paşa konağını topa tutmasını istedi. Kaleden atılan bir dânesi işi bitirdi. Hüsrev Paşa hüsnü kabûl göstereceğini bildirdiği için, Murtaza Paşa, fermânı kethudâsı ve iki cellâdla gönderdi. Hüsrev Paşa ulviyetkârâne kazâya rızâ göstererek Pâdişah'ın fermânını öpüp başına koyduktan sonra okudu ve gelenlere "Senin paşan ahmak imiş; mâdem ki bu fermân elinde idi, doğrudan gelip bana göstermeli idi; Pâdişah'a âsî olup iki cihânda bednâm olacak değildim a. Kal'adan top atıp halkı ürkütmekde ne ma'nâ vardı?" dedi. Sonra sükûnetle abdest aldı; iki rek'at namaz kıldı, kıbleye müteveccihen durdu ve cellâdı dâvet etti. Sessiz, sâkit ve sâmit rûhunu teslîm etti.

Hemen bütün Osmanlı vüzerâsında, o kuvvetli maiyete sâhip vezîrlerde, dâima dindârâne bir sükûnetle, baş teslîm edişi görüyoruz. Bir sürü maiyete sâhip paşalar, bir bostancının getirdiği fermanla başlarını ibâdet edermiş gibi

cellâda teslîm ediyorlar! Bu husûsî sûrette terbiye edilişin; devleti, saltanat ve hilâfet makaamını en mukaddes bir müessese addedişlerinin bir netîcesidir. Hüsrev Paşa, türlü hatâ ve entrikalarına rağmen, yalnız şu ölümüyle dahi yüceltilmeye lâyık bir adam olarak görünmektedir.

Murtaza Paşa vazîfesini yaptıktan sonra Hüsrev Paşa'nın 80 bin altın, 100 bin kuruşluk gümüşten ve pek çok kıymetli eşyâdan ibâret malını defter ettirerek, bir habbesine dokunmadan İstanbul'a gönderdi; bunun kendisine Pâdişah tarafından hibe edildiğine bakmadı. Bu suretle de mücerred Sultan'ın emrini yerine getirdiğini, bunu îfânın kendisi için her şeyin fevkınde olduğunu göstermiş oluyordu ki, birbirinden yüksek hamiyyet ve vazîfeşinaslık misâlleridir.

Murtaza Paşa bundan sonra Diyârbekir'e doğru yoluna devam etti. Bu sırada Erzurum'un muhâfazası Halil Paşa'ya tevdî olunmuş, Dilâver Paşa da Konya'ya tâyin edilmiş, adâletle hareket ederek, halkın üzerindeki vergileri hafifletmişti.

IV. Murad'ın
Yeniçeri ve Sipâhi Ocaklarını Sindirmesi

Hüsrev Paşa'nın başı İstanbul'a geldiği zaman, Recep Paşa tarafından tahrîk edilen yeni bir isyan hareketi başladı (12 Mart 1632/20 Şâban 1041). Âsîler Atmeydanı'nda toplanıp Topkapı Sarayı'na yürüdüler ve Pâdişah'ı yeni bir ayak dîvânı yapmaya mecbûr ettiler. "Pâdişahım sen niçin Hüsrev Paşa gibi yarar bir vezîri katletdin ve kendi devletini rahnedâr etdin? Elbette sen dahi buna sebeb olan Hasan Halîfe ile musâhip Mûsâ Çelebi'yi ve Defterdâr Mustafa Paşa'yı bize vereceksin." dedikleri gibi, "Şehzâdeler bizim efendimiz oğullarıdır; gayrı sana itimâdımız kalmadı, nâhak yire Hüsrev Paşa'yı öldürdün, anlara da kıyarsın, elbette şehzâdeleri çıkarıp bize göster." talebinde bulundular. Şehzâdelerin gece katledildiklerini ileri sürerek "Elbette şehzâdeleri isteriz." diye ısrar ettiler. Hattâ kendilerine pâdişah olarak gerekmediğini dahi söyliyerek, ileri yürüdüler.

Bunun üzerine IV. Murad yiğitçe bir tavırla kılıncını yarı çekerek "Canına susamışlar var ise bir adım ileri atsınlar!" dedi. Bu cesur hareket zorbaları yerinde mıhladı. Fakat yine şehzâdelerin gösterilmesinde ısrar ettiler. Bunun üzerine Sultan, şehzâdelerin getirilmelerini emretti. Sultan Ahmedzâdelere mahsûs halâvet ve necâbetle Bâyezîd Sultan, Süleyman Sultan, Kasım Sultan, İbrahim Sultan harem kapısının önünde belirdiler. Sultan Murad için çok tehlikeli bir ândı; sessiz ve susmuş askerin arasında bir cümle işi de-

ğiştirebilir; memleketi ve genç Hükümdar'ı fenâya götürebilirdi. Fakat Bâyezîd Sultan'ın hitâbesi meseleyi değiştirdi ve IV. Murad'ın vaziyetini takviye etti. Bâyezîd: "Bizden ne istersiz? Biz pederimizin sarayında, pâdişahımızın cenâb-ı şefkati altında hâlimizle meşgûl iken, bırakmayıp, nâmımızı anıp lisâna düşürmek nedendir? Allah'tan korkmayıp, Pâdişah hazretlerinden çekinip utanmayıp böyle tuğyân edersiz. Allâhu Teâlâ aşkına bizi hâlimize kon. Sizin himâyeniz bize gerekmez." diye sertçe çıkışınca, askerin şaşkınlığı arttı ve bir şey diyemez oldular.

Bunun üzerine zorbalar, şehzâdelere dokunmıyacağı hakkında kendilerine kefil vermesini Sultan'dan talep ettiler. Bu sırada Şeyhülislâm Ahîzâde ile Recep Paşa kefil olduklarını söylediler. Şu iki zâtın hareketleri herhalde saltanat ve hilâfet makaamını yaralıyacak kadar münâsebetsiz idi. IV. Murad, Recep Paşa'nın ısrarı üzerine musâhibi Mûsâ Çelebi'yi de onun muhâfazasına verdi. Fakat Paşa, tertîb ile sarayının merdivenlerinde onu katlettirdi ve kendisinin bir tertîbi değilmiş gibi, Pâdişah tarafından kendi muhâfazasına verildiğini bildirerek bağırıp çağırdı. Yeniçeri Ağası ile Defterdar da gizlendikleri yerlerde yakalanarak öldürüldüler. Sultan Murad'a bunların vefâtları ile Mûsâ'nın acıklı sonu anlatıldığında "Yâ Rab, bu mazlûma kıyan zâlimlerin haklarından gelmeğe sen bana iktidâr ver! diyerek zârî zârî ağladı." Hattâ Sultan, Musâhib'inin vefâtına o kadar üzülmüştü ki, onun hakkında hem bestesi, hem güftesi kendisinin olan

"Yola düşüp giden dilber
Mâsum eğlendi gelmedi.
Aceb yolda yol mu şaşdı?
Mâsum eğlendi gelmedi."

şarkısını yazmış imiş; bu ne zaman okunursa ağlarmış.

Sipâhi ve Yeniçeri bir kaç yüz zorbanın fezâhatleri ve cinâyetleri devâm ve tekerrür ediyor; zorbalık mâruf haddi de aşıyordu. Sultan Osman saltanatının son günleri yeniden tekrarlanacak gibi görünüyordu. Hattâ sipahî zorbalarından Cin Ali, Saka Mehmed, Salih, Çalık Dervîş, Mahmudoğlu, Yemişçi Mustafa gibi bâzıları toplanarak "Bu kadar fezâhat ve isyandan sonra, bu pâdişah zamânında gayrı bize hayât ve necât yokdur, elbette şehzâdelerden birini cülûs etdirmek gerek." demişlerdi. İşte bu sırada Sultan Murad tarafından elde edildiği rivâyet olunan Yeniçeri Ağası Köse Mehmed ile sipâhî Rum Mehmed buna mâni oldular ve "Pâdişahımızı iğvâ edenlerden istediğimiz gibi intikaam hâsıl oldu, daha fazla fesâda teşebbüs edersek, âlem ayak üzredir, Allah saklasın Devlet-i Osmaniye inkıraza yüz tutup herc

ü merc olur. Ma'kûl budur ki, bu mertebe ile iktifâ oluna." dediler. Bu hareket, genç Osman vak'asının verdiği dersten yâhut kendilerinde bir nebze de olsa bulunduğu anlaşılan hamiyyet duygusundan kaynaklanabilir. Bunların Sultan Murad'ın adamları tarafından peylenmiş kimseler olduğu da rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerin, hal'e yanaşmamaları üzerine, mükâfât olarak in'âm ve ihsânlara nâil olmalarından çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Bu arada zorbalar türlü in'âm yolları da buldular. Bu sırada Ramazan ayı geldiğinden, zorbalar maskara alayları düzüp, ev ev gezerek âdetâ vergi istemeğe başladılar. Karşı koyanlar olursa ellerindeki meş'alelerle şahnişinlerini tutuşturuyorlardı. Naîmâ "Bu minvâl ile Ramazân-ı şerîf âhir olunca, gece cemel gezdirmekden bu günâ habâset etmekden hâlî olmadılar. Erâzil ve eclâf bu tarîkde azîm mala sâhib oldular ve ıyd-ı fıtrda vâsi sokaklarda salıncaklar kurup, tekrar cer sevdâsıyla, sadr-ı âzamdan başlayıp cümle âyan-ı devlet ve kibâr-ı memleketi balmumlarıyla düğüne da'vet eder gibi salıncağa da'vetle küllî mal alurlardı. Aralarında nice erâzil ve bî-edeb câhiller, ramazân günleri nakz-ı savm ve ekl-i şürb ve duhan ve şenâat-i kabîha irtikâb edip kimse men'lerine kaadir olmazdı. Âşikâre meclis kurup alât-ı lehiv ve raks ve şürb-u fısk edüp sokaklarda avret ve oğlana taarruz misillü nice hâlât-ı fazîhaları oldu ki zikri müstehcendir." demektedir. Mehmed Halîfe *Târîh-i Gılmânî*'sinde ise aynen şöyle söylemektedir: "Ol zaman kulun şol mertebe tuğyânı vardı ki, gündüz hamâmdan peştemâl ile çıplak avrat çıkarmak ve gulâmiye aldıkları günde, Sultan Mehmed Câmii'nde duhan içmek ve müslümanların ırzın pâyimâl etmek ve köşelerde âşikâre ayak üzre zinâ ve livâta etmek ve kan dökmek ve evler ve saraylar basmak ve bayram günlerinde salıncak kurup, bizzat pâdişahı ve vâlidesini ve vüzerâ ve ehl-i dîvânı mumlar ile salıncağa okumak gibi ve bâhusus kahvehânelerde ve meyhânelerde fi'l-i nâ-meşrû etmeleri gibi, şol mertebe âlem nizâm u intizamdan çıkmışdı ki vasfa gelmez."

Bu şekilde İstanbul iki ay süre ile askerî anarşinin en fecî sahnelerini yaşadı. Zorba tuğyânının bu korkunç sahneleri, herkesçe tam bir nefretle karşılanıyor ve bundan kurtuluş için, saltanat makamında bulunan genç Hükümdar'a bakılıyordu. Sultan Murad, bu zorba rezâletlerine kat'î darbeyi vurmak, kaanun ve adâleti tam hâkim kılmak için, fırsat bekliyordu. Zorba rezâletlerinin hiç kimse tarafından hoş karşılanamıyan ve tamâmen nefret duyulan şu taşkınlıklarıdır ki, kendisine istediği fırsatı vermiş bulunuyordu.

IV. Murad, istihbaratı vâsıtasıyle Sadrâzam Topal Recep Paşa'nın bu hareketlerin muharrik ve müşevviki olduğuna kanaat getirdiğinden, isyan ağacının köküne baltayı indirmekte tereddüt göstermedi. Kubbe vezîri Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın vaktin hulûl ettiğini bildirmesi üzerine, bir dîvân

toplantısından çıkıp, sarayına gitmeğe hazırlanan Recep Paşa'yı huzûruna dâvet etti. Recep Paşa görününce de:

— "Gel berü topal zorba-başı!"

diye hitâb etti. Nikristen muztarip olduğundan topallıyan Paşa "Hâşâ Pâdişahım, vallah ve billah pâdişahımın arzusundan dışarı zerre kadar ruz'u hareketim yokdur." dediyse de, ayak dîvânında kendisine söylediği sözü dehşetle iâde eden Pâdişah "Bre kâfir abdest al!" itâbında bulundu. Bu suretle iki ay önceki îmâsına aynı tarzda karşılık veriyordu. Sonra da "Şu hâinin tîz başını kesin!" emrini verdi. Zülüflü baltacılar Paşa'nın işini bitirdiler ve hayâtına hâtime çektiler.

Recep Paşa hiç affedilmiyecek olan siyasî entrikaları ve askeri politikaya itişi bir yana bırakılırsa, Kazak taarruzlarında ve Kırım meselesinde kaabiliyetini göstermiş bir vezîr idi. Cesedi saray kapısı önünde kendisiyle berâber gelmiş bulunan zorbaların önüne konuldu. Bundan şaşıran şirretler çabucak dağılıverdiler (18 Mayıs 1632/28 Şevval 1041).

Recep Paşa'nın idâmı zorbalara korku ve dehşet verdiğinden, 20 gün kadar sustular ve seslerini çıkarmadılar. Efkâr-ı umûmiye kendilerinden tamâmen nefret ettiğinden, her hangi bir hareket için vaziyeti müsâit görmüyorlardı.

Bundan sonra Sultan Murad, sipâhilerin zorbalıkla ele geçirmiş oldukları hizmetlerin kendilerine tevcîhini talep etmeleri üzerine, "Bundan sonra ecdâd-ı izâmım zamânında müdâhale etmedikleri hizmetler verilmeye." diye bir hatt-ı hümâyûn çıkardı. Bu, Hüsrev Paşa'dan evvel tatbîke koyup, onun tatbîk etmediği, bundan dolayı da tehlikeli vak'aların meydana gelmesine sebep olan meselede, Pâdişah'ın yeniden ısrâr edişi idi. Bu suretle sipâhi zorbalarının elindeki gayrı meşrû ve halkın zararına olan gelir kaynakları alınıyor, eski usûle dönülüyordu. Bundan menfaatleri haleldâr olanlar, harekete geçtiler ve Atmeydanı'nda toplandılar.

Bu hareketleri Pâdişah tarafından tahmîn edildiği için, kadîm Osmanlı an'anesi mûcibince fevkalâde anlarda akdedilmesi kaanun olan, büyük bir şûrânın toplanmasına karar verildi ve ilân edildi. Bu tarz bir şûrâ yalnız askerî husûslarda, Yavuz ve Kaanûnî devirlerinde İran serhaddinde de toplanmış, ocakların ihtiyarları ve umûrdîde gâzilerle meşveret edilmişti. I. Ahmed'e arzedilen ve Ocağın ıslahı için yazılmış bir lâyihada "Kaanûn-ı Osmanî" diye yâdedilen bu şûrânın toplanması, nizâmın teessüsü için en mühim çâre olarak serdediliyordu. Sultan Murad'ın bunu çok daha geniş olarak topladığı ve "Kaanûn-ı Osmanî" diye anılan an'aneye uyduğu anlaşılmaktadır. Nizâmın sarsıldığı zamanlarda bunun karargîr edilmesi için, başvurulma-

sı lâzım gelen bir müessese olarak görünen bu şûrâ, son derece ehemmiyeti celbeden bir hâdisedir. Saray içinde deniz kenarında bulunan Sinan Paşa köşkünde sancak çıkarılacağını beyân ile, bütün sâdık devlet mensupları ile ehl-i ırz müslümanlar buraya dâvet olundu. Vüzerâ, ulemâ, erkân, her taraftan halk mümessilleri nehir gibi Bahçekapısı'na doğru dört bir taraftan aktılar. Yeniçeri ihtiyarları ve zâbitânı hey'etleriyle geldiler. Yalnız Atmeydanı'ndaki sipâhiler kımıldanmadılar ve şaşkın bir halde vukuâtı beklediler.

Pâdişah Köşk'e geldi, mehâbetle tahtına oturdu. Sipâhilerden başka herkesin geldiğini haber alınca:

— "Eğer sipâhî kullarım devlete mutî' iseler, aralarından bir kaç ocak ihtiyarını intihâb edip göndersinler!" emrini verdi.

Bunun üzerine zorbalar gelemedikleri için, sipâhiler, ehl-i ırz ve temiz ocak ihtiyarlarından intihâb edip gönderdiler. Bunlar yeniçeri ihtiyarlarının yanında mevki aldılar. Pâdişah Yeniçeri Ağası'na, Ocak ihtiyarlarına ve çorbacılara hitâb ederek "*Etiullâhe ve etiurrusûl ve ûlü'l-emri minküm* (= Allah'a ve Peygamber'e ve onlara bağlanan emîrlerinize itâat ediniz.)" mealindeki âyet-i kerîmeyi okuyup tefsîr etti. Sonra *"Hükümdar bir Habeşî köle de olsa, Allah'a itâat ettikçe ona itâat ediniz."* meâlindeki hadîsi şerh etti. Ecdâd-ı izâmının gazâlarını, askerin onlara itâatini, bu itâatin pâdişahın zâtına değil, onun zâtında tecessüm eden millete ve devlete, makaam-ı saltanat ve hilâfete, bilhassa Dîn-i Mübîn-i Ahmedî'ye ve Cenâb-ı Hakk'a mâtuf bulunduğunu, anlattı. Pâdişah'a, şer'e muvâfık olan usûl ve kaanuna itaat olmazsa, devletin izmihlâlden kurtarılamıyacağını, buna sebep olanların ise dünyâda ve âhirette azap ve îkaaba müstehak olacaklarını söyledi. Ecdâdı gibi kendisine bağlılık göstermelerini bildirerek, bu hususta mûtî kalıp kalmıyacaklarını sordu.

Bir ihtiyar çorbacı:

— Pâdişahım! Sen bizim pâdişahımızsın, sen Zıllullah'sın, bizim sana karşı itâatsizliğimiz olamaz, dostuna dost, düşmanına düşman oluruz, cümlemiz senin uğrunda ve dîn-i Muhammedî yolunda kurban oluruz." dedi.

Pâdişah bu sözlerden memnûniyetini bildirdikten sonra:

— "Sizlerden beklediğim ve bekleyeceğim odur, lâkin içinize bir takım müfsidler girmiş, hem sizi bednâm ediyor, hem de dîn ü devletin zararına sebeb oluyor. Öylelerini himâye etmeyeceğinize, söz dinlemeyenleri teslîm edeceğinize bana yemîn verecek misiniz?" dedi.

Yeniçeri Ağası:

— "Cümlemiz saâdetlü pâdişahımıza mutî'iz, maazallah eşkıyâyı

himâye etmeyiz. Saâdetlü pâdişahımıza gerekmeyen bize dahi gerekmez. Bunun için yemîn de veririz." dedi.

Bunun üzerine *Kur'ân-ı Kerîm* getirdiler. Yemîn merâsimini bizzât IV. Murad icrâ ettirdi. Her birine ayrı ayrı:

— "Vallâhi mi, billâhi mi, tallâhi mi?"

diyerek sordu. Herkes Mushaf-ı Şerîfe el basarak "Vallâhi, billâhi, tallâhi" dediler. Hazır bulunanlar içinde vak'anın mehâbetinden gözleri yaşaranlar, zârî zârî ağlıyanlar son derece fazla idi. Bu yemîn tescîl edildi.

Bundan sonra Pâdişah, sipâhi ihtiyarlarına hitâbını yönelterek, birinci suâlini tekrar etti. Onlar dahi Pâdişah'ın dostuna dost, düşmanına düşman olduklarını beyân ettiler.

Bunun üzerine Pâdişah hazretleri hiddetle şunları söyledi:

— "Behey kavim! Siz ne acîb mahlûklarsınız? Sizin fesâdınızdan devlet-i saltanata zaaf gelmiş. Söz ve nasîhat kâr etmeyip, fitneden el çekmezsiniz. Bugün 'Pâdişah kuluyuz, emrine mutî'iz' diyorsunuz. Ekser vakitlerde pâdişah sözünü, kaanun ve şerîat hükmünü tanımak ve dinlemek istemezsiniz. Bütün memuriyetler, câbilikler, mütevellîlikler yed-i tegallübünüze geçmiş iken, hâlâ doymak bilmiyorsunuz. Sıralarınız serkeş eşkıyâ ile dolmuş. Mülkü harâb, raiyeti pâyimâl ediyorsunuz. Siz 40 bin adamsınız. Her biriniz mutlaka bir irâde ve memuriyete sâhip olmak dâvâsını güdüyorsunuz. Halbuki cümle memuriyetler ancak beş yüzdür, 40 bin değildir. Memuriyet alanlarınız, almayanlarınız hep halkı soymakta müttefiksiniz. Sizlerin şerrinden reâyâ terk-i hâne etmiş, köyler ve kasabalar boşalmış. Reâyâ olmayınca hazîne vâridâtı nereden bulur? Akçe olmayınca vaktin çarhı ne ile döner? Maksadınız işiniz hep yıkmak ve harâb etmek olmuş. Tevliyetlerini zabt ile ecdâd-ı pâkimin hayrâtını harâb etdiniz. Bu kâfi gelmedi kitâbet, te'zîn gibi bütün cihâtı da istîlâ eylediniz. Sizin tamâınızdan hiç bir şey kurtulamıyor. Bütün bunlara kat'î sûretde nihâyet verecek misiniz? Ecdâdımın zamanlarında olduğu gibi yalnız ulûfeniz ile kanâat edip itâat dâiresine gelecek misiniz?"

Bir sipâhi ihtiyarı:

— "Hâşâ, biz sipâhi kulların âsî değiliz. Âsî nâmını kabul etmeyiz. Edeblerini bilemeyip, pâdişahımızı ta'cîz edenler ve halden efzûn taleblerde bulunanlar bizden değildirler. Sonradan yanaşma zorbalardır. Anları tutmağa biz muktedir değiliz. Lâkin kabâhatlarına rızâmız ve iştirâkimiz yokdur." dedi.

Pâdişah ise buna şu cevâbı verdi:

— "Yine kabâhat sizindir! İlk zuhûr edenleri te'dîb etmediniz, bırakdınız. Başkalar bu kayıdsızlığınızdan cesâret aldılar, çoğaldılar. Şimdiden sonra o makûle müfsidleri içinize kabul etmeyeceğinize ve ben taleb etdiğim vakit teslîm edeceğinize ve kadîm ulûfeniz ile kanâat edip, kavâid cihetlerine tâlib olmayacağınıza bana yemîn verir misiniz?"

Ön sırada bulunan sipâhi murahhasları tereddüt etmeden yemîne hazır olduklarını söylediler. Fakat arkada bulunan beş on zorba, şikâyet ve muhâlefet yollu sözler söyleyince, yeniçeriler:

— "Atın şunları dışarıya!"

kumandası üzerine, top gibi eller üzerinde fırlatıp dışarı attılar. Bunun üzerine sipâhilere de Kur'ân üzerine yemîn verildi ve bunun için de ayrı bir zabıtnâme yazılıp tescîl edildi.

Bu haber Sultanahmet Meydanı'na varınca, sipâhi cemiyeti hemen dağıldı ve zorbalar gizlenmeğe başladılar. Bir saat evveline gelinceye kadar koca devleti sarsan hareket, bir anda âdetâ ortadan kalkıyor ve kayboluyordu. Bu, hakkın zuhûru karşısında zulmetin yok olacağını işaret eden hak kelâmının yeni bir tecellîsi idi.

Bundan sonra Pâdişah hitâbını, bu defa ulemâya tevcîh etti: Rumeli ve Anadolu kadılarından iki ihtiyâr zât ön sıraya dâvet edildi. Pâdişah onlara hitâb ederek:

— "Siz dahi ahkâm-ı şer'iye dâiresinde vazîfenizi îfâ etmiyorsunuz. Garaz ve tamâ'a mağlûb oluyor, halkı rencîde ediyorsunuz. Zulümden ve rüşvetden vaz geçip şerîat-i Muhammediye dâiresinde icrâ-yı ahkâm ile reâyânın i'timâdını iâde edeceğinize bana nasıl te'minât verebileceksiniz?" suâlini sordu.

Rumeli kadılarından biri:

— "Hâşâ! Biz rüşvet ile iptâl-i hak ve ihkaak-ı bâtıl etmek istemeyiz, çünkü Allah'dan korkarız. Birinci emelimiz Kitâbullah ahkâmı vechile muâmele etmekdir. Neyleyelim ki sipâhilerin tasallutundan âciz kaldık. Zorbalar kazâmıza gelip, türlü zulümler ve irtikâblar ve gasblar icrâ ederler. Bu işler için gelip bizden hüccet taleb ederler. Kabul etmez isek, cebren yapdırırlar. Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyet edersek arzuhâlimiz dinlenmez ve okunmaz. Bil'akis 'Mâl-i pâdişâhîyi tahsîle filân kadı mâni' oluyor' yolunda zorbaların inhâları dîvânca mesmû' olur. Bizi azil ve tevbîh ederler. Vâkıa zulüm ve irtikâb çokdur, lâkin bizim sun'umuz ile değildir. Bizim kabâhatimiz sipâhilerin şerlerinden korkmak ve anların dediklerini yapmakdan ibâretdir." beyânında bulundu.

Bunu söyleyen ihtiyar kadı, başına gelen bir vak'ayı da nakletti. Falan

hizmeti olan sipâhinin, zulmüne mâni olmak istediği için, yandaşlarıyla mahkemeyi basıp esvâblarını ve atlarını yağma ettiğini anlattı. Bu vak'a şâyi' ve Pâdişah da muttalî olmuştu.

Diğer yaşlı Anadolu kadısı da:

— "Pâdişahım! Her kim Halîfe'nin emrine âsî olursa, katli vâcibdir. Şimdiki tuğyâna ancak kılıç devâ olabilir. Başka tedbîr kâr etmez." beyânında bulundu. Bunu büyük bir sükûnetle dinleyen Sultan, kadılar ve ulemâdan da yemîn taleb eyledi.

Bu sırada ahâlinin şükran hisleri galeyâna geliyor, duâ makaamındaki alkış avâzeleri ortalığı derinden sarsıp, hazır bulunanlara büyük ümîdler veriyordu.

Nihâyet Pâdişah, Sinan Paşa Köşkü'nde akdolunan büyük ayak dîvânının netîcesini bir zabıtnâme tarzında tesbît ettirerek, hazır bulunan devlet ricâline imzâ ettirdi. Bu zabıtnâmenin tanzîmi nizâmın anarşiye, adâletin zulme, hayrın şerre galebesini gösteriyor; Osmanlı cemiyetinde yeni bir toparlanış ve hamle çağının başladığını anlatıyordu. Bu, cemiyetin muhâfazakâr unsurlarının devlet reîsinin etrafında halkalanması, anarşi ve kargaşa devrine nihâyet vermesi idi. Sultan Murad'a Osmanlı Devleti'ni uçurumun kenarından döndürebilme imkânı veren zabıtnâme aynen şu idi:

> *"Selâtîn-i mâziye zamanlarında sefer vâki' oldukça, ordû-yı hümâyûn hizmeti için sipâh tâifesinden üç yüz mülâzim yazılıp, vücûda gelen mülâzemetleri mukaabelesinde hıdemât-ı dîvâniyeden her birinin hâline münâsib birer hizmet tevcîh olunagelmiş iken, bir kaç seneden beri zikr olunan mikdardan ziyâde yazılıp, taraf-ı saltanatdan men' ve zecr olunmamağla on binden ziyâde mülâzim yazıldığından gayrı, sefer olmadığı senelerde mülâzim yazılmak kaanun değil iken cem'iyet ve ittifakla atebe-i ulyâda dahi mülâzim defterine on binden ziyâde nefer kaydolunmağla, cümle hıdemât-ı dîvâniyeden maâda havâss-ı hümâyûn voyvodalıkları vefâ etmeyip, selâtîn-i mâziye evkaafının ve hayrât-ı müslimînin tevliyet ve kitâbet ve cibâyet ve nezâretleri bile alınıp evkaafı tahrîb ve reâyâya zulm ü teaddîleri hadden efzun olmağla reâyâ perâkende ve perîşân olup, mezbûrlar Dîvân-ı Hümâyûn tarafından men' olunduklarında memnû olmayıp, zikr olunan hizmetleri taleb üzre musır olmağla; husûs-ı mezbûr için, huzûr-ı pâdişâhîde akd-i meclis olunup, Sinan Paşa Köşkü meydanında ve cümle vüzerâ ve ulemâ ve sâir erkân-ı Dîvâniye ve âyân-ı saltanat ve yeniçeri zâbitleri ve Altı Bölük Ağaları ve sipâh ihtiyârları*

fermân-ı hümâyûn ile hâzır olup, serîr-i adâlet-masîre saâdetlü pâdişah cülûs buyurduklarında, husûs-ı mezbûrda kaanûn-ı kadîm nicedir diyü suâl buyurduklarında, hâzır-ı bi'l-meclis olan sagîr ve kebîr cevâba tasaddî edip, fi'l-hakîka kadîmü'l-eyyâmda zikrolunduğu üzre sefer oldukça üçer yüz mülâzime hizmet tevcîh olunagelmişdir. Lâkin bir kaç seneden beri cem'iyet ve ittifak ile mülâzemet defterleri yazdırıp beher sene umûmen hıdemâtı aldıklarından mâada, evkaaf-ı müslimîne ve hazîne-i âmireye râci' olan emvâle dahi gadr edüp, memâlik-i mahrûsa ve reâyâyı zulüm ve cevr ile pâyimâl etmeleri ile âlem harâb olmuşdur. Ba'de'l-yevm kavânîn-i muayyene üzre amel olunup, cem'iyet ve ittifakları ile hilâf-ı kaanun etdikleri vaz'-ı münker def' olunup, zulüm ve teaddîlerinden beytülmâl-i müslimîni siyânet ve reâyâ ve berâyâyı cevr ü sitemlerinden himâyet ve mîrî ve evkaaf gadr u hayflarından emîn olmak, levâzım-i dîn ü devlet ve ehemm-i makaam-ı saltanatdır, deyü alâ-vechi'l-ittifak ihbâr etdiklerinden, sonra Altı Bölük Ağaları ve sipah tâifesinin pîr ve ihtiyârları ba'de'l-yevm hilâf-ı rızâ-yı pâdişahî hareket ve bî-mânâ ittifak ve cem'iyet etmeyip, kaanun-ı kadîm üzre mülâzimîn-i sipâha verilen hizmetlerden gayrısını talebden fâriğ olarak, bizim dahi mâbeynimizde bu vech üzere vifâk-ı ittifak olunmuşdur ki, hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i kaanûn-ı münîf bir ferdden bir vaz' sâdır olursa ve cem'iyet ve ittifâk ile hilâf-ı rızâ-yı pâdişâhî bir teklîf olursa ber-muktezâ-yı şer'-i şerîf haklarından gelinsin, dediklerinde, hâssaten Ocak Ağaları ve yeniçeri neferleri böyle ahd-i misâk eylediler ki, herbâr ki saâdetlü pâdişâhımız bir zâlimi ahze mâbeynimizden her kime fermân ederse varıp emri üzere hakkından gelmez isek Ocağımıza Allâhu Teâlâ'nın ve peygamberlerinin ve cemi' melâike ve ümmet-i Muhammed'in la'neti olsun, dediklerinde, vâki hâl-i mâcera taraf-ı saltanat-ı aliyyeden ketb olunmağa fermân-ı lâzımi'l-ittibâ sâdır olmağın imtisâlen-leh ketb ü imlâ olundu. Harere fi'l-yevmi'l-aşrin min zilka'detü şerîfe lî-sene ehadi ve erbaîn ve elf.

Şuhûdü'l-hâl:

Sadr-ı âzam Mehmed Paşa, Müftî'l-Enâm Hüseyin Efendi, Fahri'l-Vüzerâ Bayram Paşa, Âsaf-ı bahâdır Hüseyin Paşa, Fahri'l-Nukebâ Şeyhî Efendi..."

Bu hüccetten açıkça anlaşıldığı üzere, bilhassa sipâhilerden bir kısmının

ele geçirdiği kaanunsuz vâridât kaynaklarına set çekilmekte, eski usûl ihyâ edilmekte, bundan dolayı reâyânın çektiği sıkıntı dile getirilmekte, kasabaların boşaltıldığı anlatılmaktaydı. Şu hususlar Sultan Murad'a korkulu günler yaşatan isyan hareketlerinin de sebeblerine işâret etmekte ve Hüsrev Paşa'nın azlinden sonra ortaya çıkan hâdiselerin hakîkî sebebinin, bâzı sipâhi zorbalarının ele geçirdiği kaanunsuz gelir kaynaklarının izâle edilmek istenmesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Zorbaların Katledilmesi

Sultan Murad üç gün sonra Silâhdar Ahmed Ağa ve Sipahi Ağası Câfer Ağa'yı dîvâna çağırarak, zorbaların teslîm edilmesini istedi. Ahmed Ağa aczini bildirip emre uymamakta ısrar edince hemen öldürüldü. Câfer Ağa bu hususta çalışacağını söyledi. Bir iki gün sonra yine bâzı sipâhiler Atmeydanı'nda gürültü yaptılar. Bunun üzerine Sadrâzam'ın sarayında yapılan toplantıda, Müftî bu fitnecilerin tamâmen yok edilmesi lâzım geldiğini ileri sürdü. Yeniçeri ve sipâhi ihtiyarları, Pâdişah ne emrederse onu icrâ edeceklerini bildirdiler. Netîcede Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan, Cin Ali ve sâirlerinin katledilmeleri hakkında fermân-ı hümâyûn sâdır olduğundan, bunlar öldürüldüler. Cadı Osman evinde işret ederken katledildi; Kumru denilen haydut asıldı. Hemen bütün Karaman'ı zulmü altında inleten Deli İlâhi nâmındaki zorba muhâkeme edilerek idâm edildi. Naîmâ zorbaların ve eşkıyâ tâifesinin tasallutlarının sona ermesinin bu zâlimin katline bağlı imiş gibi, bundan sonra hepsinin birer birer yakalandıklarını ve cezâlarını bulduklarını yazmaktadır. Aynı müellif, şiddetle yürütülen bu hareketi medhetmekte ve şöyle demektedir: "Sultan Murad hazretlerinin himmet-i aliyye ve gayret-i seniyyesi sâyesinde satvet-i Devlet-i Osmanî kuvvet bulup, o gürûh-ı fitne-engîz cümle tu'me-i şîr-i şemşîr-i hunrîz olup, sudûr eden ef'âl-i kabîhalarının cezâsın buldular." Pâdişah, bundan sonra Anadolu ve Rumeli'de timar ve zeâmetlerin yoklamasını yaptırmış, sepet timarlarını müstehaklarına tevzî ettirmiştir.

1632/1042 senesi Ağustosunda Manisa havâlisinde bir çok zulüm ve yağmalarda bulunan İlyas Paşa, devlete isyâna dahi yeltendiğinden, üzerine kuvvet gönderilmek mecburiyetinde kalınmıştır. Geceleri *Şeh-nâme* ve *Timur-nâme* gibi eserler okutarak cihangîrlik hülyâlarına kapıldığından bahsedilen bu adam da nihâyet yakalanmış ve İstanbul'a getirilerek, İstavroz Bahçesi denilen Beylerbeyi Kasrı'nda huzûra kabul olunarak, azarlanmış ve siyâset ettirilmiştir. İlyas Paşa'nın yakalanmasında muvaffakıyetleri görülen Ahmed Paşa'yı da paylıyan Sultan Murad, "Senin hakkında dahi şikâyetler geldi, reâyâya zulmetmişsin, mûtaddan fazla para almışsın!" dedi. Ahmed

Paşa aldığını askere sarfettiğini, hattâ kifâyet etmediği için 60 bin kuruş borca girdiğini anlattı. Pâdişah, Paşa'nın verdiği malûmâttan mutmaîn olduğu için, kendisini taltîf ile Şâm Vâliliği'ne verdiği gibi, reâyâya zulmetmenin câiz olmadığı, iki cihanda da merdud olacağı hakkında nasîhatlarda bulundu. Şu hâdise, Pâdişahların vilâyet ahvâliyle ne kadar yakından alâkadar olduklarının, ahâlinin ve reâyânın hukûku üzerine nasıl titrediklerinin, bunların siyânetinde kendilerini ne derece mes'ûl saydıklarının en büyük delîlidir. Bu tarz âdilâne hareketleridir ki, kendilerine dünyâ târihinde müstesnâ bir mevki verilmesine ve nâmlarının dâima hürmetle yâd edilmesine sebeb olmuştur.

* * *

Bu sıralarda Eflâk ve Boğdan Voyvodalıklarında ehemmiyetli değişiklikler yapıldı. Abaza Paşa da Bosna Vâliliği'nden Özü Vâliliği'ne tâyin edildi ve bunun tavassutu ile Eflâk Voyvodası İstanbul'a gelerek ta'zîmâtlarını arzetti.

Gerek pâyitahtta, gerek taşrada halka zulüm ve baskı yapan şerîrler devamlı bir temizliğe tâbi tutuluyordu. Sultan Murad son derece mutemed adamlarının hazırladığı raporlara istinâden ahâliye gadreden zorbalara lüzumlu cezâyı birer birer veriyordu. Pâdişah'ın şahsî cesâreti ve sert tedbîrleri, memleketin huzûr ve emniyetini temin etmeğe başlamış; şerîr olanlar tamâmen sindirilmişlerdi. Murad Han, sık sık, güvendiği bir kaç süvâri ile sokaklarda dolaşır, şurda burda toplanmış olan sipâhilerin arasına atını yiğitçe sürer, huzûru ile hiç bir fesadın çıkmasına imkân vermezdi. Bununla berâber Atmeydanı'nda sık sık ok ve cirit tâlimleri yaptırır, kendisi de iyi bir kemankeş olduğu için, muvaffakıyet gösterenlere in'âm ve terakkîler verirdi. Şu hareketleri, yiğitliğe meftûn, askerliğe ve disipline âşık olan ahâli ile Ocaklılar arasında derin bir saygı uyandırırdı.

Dürzî Emîri Fahreddin Paşa ve Oğulları

Bu sırada Şam Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa Cebel-i Lübnan Dürzîleri'nin çıkardığı isyânı söndürmekle uğraşıyordu. Yol üzerindeki Suriye geçitlerini âsîlerden temizledi ve Safed civarında Dürzî kuvvetlerini mağlûb etti. Dürzî emîri Fahreddin, Cezzin civarında pek sarp bir mağaraya âilesi ve maiyetiyle birlikte kaçıp gizlendi. Ahmed Paşa bu sarp mağaranın üstündeki kayalığa çıkıp, odunları ateşledi, sonra sirke döktürdü. Böylece gevşeyen kayaları kırdırmaya başladı. Hammer bu suretle Paşa'nın Anibal'in usûlünü kullandığını kaydetmektedir. Fahreddin, oğullarıyla teslîm olmaya mecbûr oldu (1634/1043).

Paşa bunları İstanbul'a gönderdi. Fahreddin İstanbul'da hapsedildi, oğulları ise Galata Sarayı'na verildi ve yetiştirildi. Onun küçük oğlu Hüseyin, bilâhare IV. Mehmed devrinde sır kâtibi, hazîne-i âmire kethudası olacak, sonra da elçilikle Hindistan'a gönderilecektir. Müverrih Naîmâ, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed vak'alarının pek çoğunu ondan dinleyerek kaleme almış ve kitabında kendisini medhetmiştir. Bu, Osmanlı tedrîs sisteminin ve maârifinin, kendisine düşmanlık göstermiş bir âilenin çocuğunu nasıl hüviyetinden çıkararak, bend ettiğini ve mukaddes gâyesinin hizmetinde kullandığını göstermesi bakımından ehemmiyetlidir.

Büyük İstanbul Yangını

1633/1043 Eylülünün başlarında İstanbul'u sık sık tahrîb eden yangınların en dehşetlilerinden biri, Cibâli kapısı dışında bir gemi kalafatçısının dikkatsizliği netîcesi zuhûr etti. Yangın Cibâli'den Ayakapısı'na kadar sâhil boyunu ve Mustafa Paşa Çarşısı'nı, Hamza Paşa ve ona bitişik Yahya Paşa ve Çeşmî Efendi saraylarını kül ettikten sonra, üç kola ayrıldı. Bir kol Sultan Selîm Câmii'ne, diğer kol Fâtih yakınında Üsküplü Câmii'ne, Unkapanı'na, Zeyrek Câmii'ne ilerledi. Üçüncü kol, Fâtih Câmii'nin yolunu tutarak, bunun sağında ve solundaki iki caddeyi yaktıktan sonra Sarıgüzel'e dayandı. Poyrazın şiddetinden dolayı söndürülemiyen yangın 24 saat devam etti ve Kâtip Çelebi'ye göre "takriben İstanbul'un humsu (beşte beri) berbâd oldu". Hammer yanan binâların 20 bin raddesinde bulunduğunu yazmaktadır. Bu arada Osmanlı binâ mimârîsinin ve hat san'atının nefîs örnekleri ile bir çok yazma eserlerle dolu olan husûsî kütüphâneler de kül oldu. Naîmâ 4-5 kat kadîmî binâlar olan sarayların tavanlarının zer-i lâciverd ile müzeyyen bulunduğunu yazmaktadır. Pâdişah, baltacılar, bostancılar, yeniçerilerle yangının söndürülmesinde çok uğraşmış ise de muvaffak olunamamış, ancak rüzgâr durunca önü alınabilmiştir.

Bu büyük felâket halk arasında memnuniyetsizliği artırdığı ve kahvehânelerde bunlar açıkça beyan edildiği için, fesâda meydan vermemek maksadıyle kahvehâneler kapatılmış ve tütün içilmesi yasak edilmiştir. Yangına sebeb olur bahânesiyle tütünün yasak edildiği rivâyet edilmiştir. Nitekim Solakzâde "Pâdişah-ı âlempenâh yangını görüp sebebini suâl etdikde, 'Pâdişahım ekser kahvehânelerde tiryâkiler tütün istimâl ederken uyuyup, lülelerinden ateş parçaları tahta aralarına düşüp yangın vâki olmuşdur' diye cevâb verdikleri"ni yazmaktadır ve bu noktaya işâret etmektedir. Pâdişah'ın kahvehânelerin kapatılmasına ve tütünün içilmesinin yasak edilmesine dâir kararı, yangının vücûda getirdiği umûmî teessür ve heyecan netîcesi verilmiş

ve burada meşhûr vâizlerden Kadızâde'nin telkînleri başlıca rolü oynamıştır. O zaman kahvehâneler umûmiyetle, zorba bakiyeleri tarafından çalıştırılmakta ve pâyitahtın âsâyişinde zararlı tesirleri görülmekte idi. Genç Osman fâciasından beri cereyân eden karışıklıklarda mühim rolleri bulunan şüpheli şahısları tamâmen te'dîb edebilmek için alınmış bir karar olarak görülmektedir. Bu suretle Pâdişah İstanbul'da hadden aşkın rezâletler, ahlâksızlıklar ve pespâyeliklerle ahâliyi rahatsız eden, mazanne-i sû' erbâbını (=potansiyel suçluları) tamâmen temizlemiş ve şiddetli tedbîrlerle kepâzeliklerin önüne geçmiştir. Müverrihlerin, Murad Han'ın bu hareketlerinden evvel İstanbul'daki ayak takımı ve şerîrlerin azgınlığı hakkındaki müşâhedelerini yukarıda yazmıştık. Şerîrler takımının bu tuğyânıdır ki, Sultan'ı sert tedbîrlere mürâcaat etmeye mecbûr kılmış ve bunları bizzat tâkip ederek cezâlandırmıştır.

Sultan Murad'ın bu kararı Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'nin fetvâsıyle yürürlüğe konulmuştur. Şeyhülislâm'ın daha sonra fecî âkıbete uğraması, Solakzâde tarafından, tütün yüzünden katle cevâz-ı şer'î verdiğine dayandırılarak "cezâ-yı sezâsını buldu" tâbiriyle memnûniyet izhâr edilmiştir. Bu şiddet hareketleri bâzı şâirler tarafından da tenkîd edilmiş ve:

"Zararsız bir duhân hakkında neyler bunca dikkatler;
Duhân-ı âh-ı mazlûmânı men' eylen hüner oldur."

diye manzum itirâzlar yükselmiştir. Naîmâ bu karar üzerine "Mecma'-ı zurefâ olan kahvehâneler yevm-i vâhidde hâk ile yeksân oldu." demektedir. Bununla berâber, Sultan Murad bu işte, son müelliflerin yazdığı gibi, pek fazla sıkılık göstermemiş; ulemâ, mutasavvıf ve meşâyihin ilmî, edebî toplantılarına ve sohbetlerine karışmamıştır. Nitekim bir gün Şeyh Sivâsîzâde, Kâğıthâne İmrahor Köşkü'ndeki dostlarıyle sohbet ederken, Sultan Murad, birinin fitlemesiyle, ânî olarak sandalla gelmiş ve meclisteki eşyâları istemişti. Kitaplarla tesbîhleri götürmüşler; sonra da "Kitaplarıyla seyre giden ulemâya, tesbîh, seccâde ve ridâsıyle giden dervîşâna, divit, kalem ve kitâbet levâzımıyle gidenlere bizim bir vecih ile sözümüz ve taarruzumuz yokdur; âlemlerinde olsunlar." diyerek oradan ayrılmıştır. Şu vak'a, Sultan'ın tâkip meselelerinde, yakın müelliflerin iddialarının rağmına, pek öyle ölçüsüz hareket etmediğini, nâmus ve fazîlet erbâbına aslâ dokunmadığını göstermektedir.

Sultan Murad, bu devrin büyük mutasavvıfı olan Sivâsîzâde ile müteşerrilerden Kadızâde'yi bir mevlid kandili münâsebetiyle Sultan Ahmed Câmii'nde karşılıklı vaaz ettirmiş ve bunu dinlemiştir. Bu vaaz, mutasavvıf-

lar ile müteşerriler arasında bulunan, meşreb ve meslek ihtilâflarını tâzelemişti. Bu vesîle ile şunu ifâde etmek isteriz ki, mutasavvıflar ile müteşerriler, Osmanlı hayâtında birbirlerini itmâm etmişler ve Türk irfânına hizmette bulunmuşlardır. Tasavvuf erbâbının bâzı hâl ve davranışlarını tenkîd eden şerîat erbâbı, bunların İslâmî ölçüler içinde faaliyet göstermelerini temin etmişlerdir. Buna mukaabil, sert ve kaaideci görünen şerîat ehlinin bu vasıflarını ise, tasavvuf erbâbı rûhî ve mânevî derinlikle halkta birleştirmeğe gayret göstermişlerdir. Bunun için İslâm kültürünün iki büyük mecrâı olarak görünen bu cereyanlar, Türk hayâtında kendilerini derinden hissettirmişlerdir. Arada bulunan meşreb ve meslek ayrılıkları hiç bir zaman büyük ihtilâflar doğurmamış; bilâkis fikirlerin gelişmesi ve tekâmülünde faydalı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde gördüğümüz şaşmaz adâlet ölçüleri ve kaanunlara azamî riâyeti, hukûka içten saygıyı ve ilmî faâliyetleri nasıl müteşerrilerin gayretlerine borçluysak; İslâm'ın halkımıza derinden tesir etmesini, onu zevken heyecanlandırmasını da mutasavvıflara medyûnuz. Nitekim yeni fethedilen ülkelerin İslâmlaşması ve Türkleşmesinde de dâima bu iki zümrenin çok müessir faaliyetlerini mütâlâa etmek lâzımdır.

Van Seferi

İstanbul'da bu hâdiseler cereyan ederken, dâhilî mücâdelelerle karmakarışık bir vaziyette olan İran, Van kalesini muhâsara etmek teşebbüsünde bulundu. Bu muhâsara haberi İstanbul'a ulaşınca, hemen hazırlıklar yapılarak Sadrâzam Tabanıyassı Mehmed Paşa, 15 Ekim 1633/1043'te Üsküdar sahrâsına çadır kurdu ve bir hafta sonra Van'a müteveccihen hareket etti. İstanbul'da sadâret kaymakamı olarak Dâmâd Bayram Paşa bırakılmıştı. Orduya İzmit'e kadar Sultan Murad da refâkat etti ve Sadrâzam'a sefer esnâsında yapılması gereken idârî ve mülkî işler için şifâhî emirlerini teblîğ etti. Maltepe ordugâhında askere bir resm-i geçit yaptıran Sultan, ordunun iyi techîz edilmemiş olduğunu görmüş; bunun üzerine dördüncü vezîri tekaüde sevketmiştir. İzmit'te, Van kalesini muhâsara eden büyük Safevî ordusunun mağlûben ric'at ettiği haberi alındığından, Pâdişah, İstanbul'a hareket etti.

Safevî ordusu Van'ı muhâsara edince, Erzurum Vâlisi Demirkazık Halîl Paşa ile Diyârbekir Vâlisi Murtazâ Paşa 30 bin kişilik bir kuvvetle imdâda gitmiş; bunun üzerine İran ordusu Kuşkunkıran mevkiine çekilmişti. Osmanlı ordusu Acem kuvvetlerine hücûm ile şiddetli bir muhârebe vermiş; buna meş'aleler yakılarak gece de devam edilmişti. Netîcede mağlûb olan İranlılar ric'at edip, kaçmışlardır. Buna rağmen Sadrâzam Mehmed Paşa yoluna devâm etmiş; geçtiği yerlerde ahâlinin şikâyet ettiği zorba bakıyelerini te-

mizliyerek, Aralık ortalarında Haleb'e varmıştır. Burada sefer hazırlıklarıyle meşgûl olmuş; hattâ rivâyete göre Dicle nehrinin mecrâsını değiştirip, Bağdad'ı susuz bırakmak gibi büyük teşebbüslere girişmiştir. Osmanlı Sadrâzamı'nın bu tasavvuru dahi, o günkü devletimizin sâhip bulunduğu büyük kudrete işâret etmektedir.

IV. Murad'ın Bursa Ziyâreti

Bu sırada İstanbul'da bulunan Sultan Murad, 1634/1043 Ocak başlarında, Bursa'ya seyâhate çıkmış ve İznik'ten geçerken yolların bozuk ve tesviye edilmemiş olduğunu görerek, vazîfesini ihmâlden dolayı Kadı'yı astırmıştır. Karaçelebi-zâde Abdülazîz Efendi, Kadı'nın "bî-cürm ve bî-günâh" asıldığını söylemektedir. Kâtip Çelebi ise, daha evvel Kadı hakkında Pâdişah'a şikâyette bulunulmuş olduğunu kaydederek, bu sebeple cezâ verildiğini yazmaktadır. Bu rivâyette Kadı'nın daha önce Pâdişah tarafından, hoşsohbet olması sebebiyle taltîf edildiği, hattâ azlolunmamak kaydıyle eline ferman verildiği nakledilmektedir. Sultan Murad'ın bu hareketi, ulemâ arasında bid'at telâkkî edilerek, tenkîd edilmiştir. Çünkü Osmanlı Kaanûnnâmelerinde kadıların hiç bir sûretle katledilmemeleri hakkında hüküm vardı. Bu haber İstanbul'a ulaşınca, ulemâ sınıfı bundan derin bir teessüre kapılmış ve Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi, Vâlide Sultan'a "Ecdâd-ı kirâmlarının etmediği şeyden ictinâb buyurmaları münâsibdir; kendilerini beddûadan sakınırız; me'mûldür ki, siz kendilerine nasîhat buyurup, zümre-i ulemânın hayır duâsını alasız; zirâ henüz âlemin herc ü merci sönmeğe yüz tutmuşken kîl ü kaale müeddî olacak ahvâlden Cenâb-ı Hilâfet-penâhîyi siyânet ederiz." şeklinde bir mektup göndermişti. Rivâyete göre ulemâ allâme şeyhinin evinde toplanmış, Şeyhülislâm burada, hal'i îmâ eden ifâdeler kullanmıştır. Bunun üzerine Vâlide Sultan oğluna "Benim arslanım, acele üzre gelesiz, cülûs tedbîri için sözler ve cem'iyetler olmaktadır." diye haber yollamış; IV. Murad da büyük bir sür'atle İstanbul'a gelmiş ve Şeyhülislâm ile oğlunun Kıbrıs'a sürülmesini emretmiştir. Kısa bir müddet sonra ise, Boğaz'dan çıkmamış iseler, yakalanıp öldürülmelerini istemiştir. Bunun üzerine gönderilen bostancı, Şeyhülislâm'ın gemisini Küçük Çekmece önünde yakalayıp geri döndürmüş ve emri infâz etmiştir. Bu hareket, Osmanlı târihinde o zamana kadar görülmemiş bir davranış olarak mütâlaa edilmiştir. Sultan'ın bunu, âsîlere karşı şehzâdelere, Recep Paşa ile kefîl olduğundan beri duyduğu kızgınlıktan dolayı yaptığı rivâyet edilmektedir. Diğer bir rivâyet, Murad Han'ın hal'i için Vâlide Sultan'la anlaştığı, bunu husûle getirmek için çalıştığı sırada, hafiyeler vâsıtasıyle haberdâr edilen Pâdişah'ın hesapları bozduğudur. Bu

rivâyete göre, Murad'ın aldığı mektup Vâlide Sultan'dan değil, kendi istihbârat teşkîlâtındandır; sürgün emrini katl ile değiştirmesinin sebebi de bununla alâkalıdır. Bu hareket ulemâyı üzmüş ise de fiilî harekete sevketmemiş, yalnız Şeyhülislâm, ilmiye sınıfının şehîdi ilân edilmiştir. Bununla berâber Solakzâde, tütün yasağı hakkında verdiği fetvâ dolayısiyle, mazlûmların âhını alıp, cezâsını bulduğunu yazmaktadır. Kâtip Çelebi de *Fezleke*'sindeki şu ifâdeleriyle, bu kanaate iştirak etmektedir: "Merhûm cerî ve gayyûr olmakla berâ-yı maslahat-ı şer, şûrîş-i eşkıyâyı def' için Pâdişah'ı kan dökmeğe sevketti. Hedm-i bünyân-ı Hudâ, çendân rızâyı mukaarin olmamağla, inkisâr-ı mazlûmânın garâmetin gördü." Kendisinden boşalan mevkie, 80 küsur yaşında bulunan, Zekeriyâ-zâde Yahyâ Efendi tâyin edilmiştir (Receb 1043/Ocak 1634).

Lehistan'la Barış Muâhedesi'nin Yenilenmesi

Bu sırada, Kazak tasallutlarından dolayı Lehistan'la aramızdaki husûmet hâli devam ediyordu. Lehliler muâhedelere sadâkate pek riâyet etmiyorlardı. Bunun üzerine Bosna Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa'ya Leh topraklarına girmesi emrolunduğundan, Eflâk, Boğdan Voyvodalıkları ile Dobruca Tatarları'ndan mürekkep bir kuvvetle harekete geçti. Lehistan'a girdi ve bir çok esîr ile ganîmetler alarak, bunları İstanbul'a gönderdi.

Bu sırada Osmanlılar, yeni parlamaya başlayan İsveç ile siyâsî münâsebette de bulunmaya başladılar. Rusya da bizi Lehistan'a harb açmamız için tahrîk ediyor, elçi üzerine elçi gönderiyordu. Bunun üzerine Sultan Murad hemen hazırlıklarını yaparak, Lehistan seferine çıkmak üzere, 8 Nisan 1634/1043'te Dâvutpaşa ordugâhına geçti ve 19 gün sonra Edirne'ye vâsıl oldu. Burada elçilikle Lehistan'a gönderilmiş bulunan imrahor Şâbân Ağa, Lehliler'in Rus taarruzuna uğradıklarını, bu sebeple Kral'ın sulhtan başka bir talepte bulunmadığını bildirdi. Bundan dolayı Lehistan'ı ezip, şimâl muvâzenesini bozmak istemiyen Murad Han, Edirne'den geri döndü. Bununla berâber Lehistan serhaddi hakkındaki derin malûmâtından dolayı Diyârbekir Beylerbeyi Murtazâ Paşa ihtiyâten serdar tâyin edilip, 20 bin asker ve 25 topla yola çıkarıldı. Lehistan, Osmanlılar'ın sulh şartlarını kabul ettiğinden, II. Osman zamânındaki şartlarla bir muâhede imzâ edildi (Eylül 1635/1044). Bu suretle Lehistan yeniden Osmanlı Devleti'nin tâbii olan Kırım Hanı'na vergiye bağlandı; yâni Devlet-i Aliyye'nin tâbi'inin tâbii' olmakta devam etti.

Nef'î'nin İdâmı

Bu sene içinde bâzı idâm vak'aları da cereyân etti. Edirne'den dönüşte Sultan'la berâber İstanbul'a gelen Abaza Mehmed Paşa öldürüldü. Paşa'nın öldürülmesine sebep, bâzı ricâlin ve askerin kendisinin aleyhinde bulunuşu ve Rumlarla Ermenîler arasında çıkan bir ihtilâfta, ikincilerden para aldığı hakkındaki söylentilerdir. Öldürülüşüne âit diğer bir rivâyet, Paşa'nın Üsküdar'a 40 at geçirip, gizlice kaçmağa hazırlanması ve bu hareketinin Pâdişah'a, kendisinin celâlîliğe başlamak isteyişi tarzında aksettirilişidir. Paşa bu sebeplerle öldürülmüş ve Kuyucu Murad Paşa türbesine gömülmüştür (23 Ağustos 1634/1044). Sultan Murad'ın fermanı kendisine bildirilince "Pâdişah'ın emri makbûlümdür." demiş ve namaz kıldıktan sonra, kıbleye dönüp cellâda teslîm olmuştur. Evliyâ Çelebi ise Paşa'nın öldürülmediğini, Sultan'ın, yapılan ısrarlar ve baskı yüzünden böyle bir karar alınıp, onun yerine, ölmüş birinin cenâzesi konulduğunu kaydetmekte ve kendisine seneler sonra bizzât rastladığını, bir çok yerleri gezgin bir dervîş gibi dolaşmış bulunduğunu anlatmaktadır.

Bundan bir müddet sonra, gazel tarzında hâlâ geçilemediği nakledilen Nef'î, Bayram Paşa'nın telkînleriyle boğdurulmuştur. Nef'î korkunç hicivleriyle ricâli tenkîd etmiş; hattâ çok müstehcen kelimelerle onlara hücûm etmiştir. Hicviyelerinden kurtulduklarından dolayı asrın ulemâ ve fuzelâsı Bayram Paşa'ya "duâ-yı fir'avn"da bulunmuşlardır (Ocak 1635/1044).

Revan'ın Fethi

Sultan Murad, Lehistan'la sulh kararlaştırılınca ve askeri tamâmen zabturabt altına alınca, Bağdad'ı elde bulundurmakta olan İran'a bir darbe indirmek için hazırlıklara girişti. Cebehâne önüne tuğlar dikildi. Bu bizzat Pâdişah'ın sefere çıkacağına işâretti. Nihâyet 21 Şubat 1635/1044'te Otağ-ı Hümâyûn Üsküdar sahrâsında kuruldu ve Pâdişah da 10 Mart 1635/21 Ramazan 1044'de buraya geçti. Yapılan merâsimle, 48 cemâate ve 600 esnaf teşekkülüne ayrılmış bulunan İstanbul halkı kendisini teşyî ettiler. İstanbul kaymakamlığına vüzerâdan Bayram Paşa, muhâfızlığa da Sekbanbaşı Muslihüddin Ağa tâyin edildiler.

Bir hafta sonra Üsküdar'dan hareket eden Pâdişah, daha evvel tedkîkaatını yaptırdığı zorba bakıyelerini temizliyerek, Konya'ya vardı. Burada Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykâvus'un inşâ ettirmiş bulunduğu Alâeddin Tepesi üzerindeki iç kaleyi ziyâret için, yalnız başına at sürdü. Buranın ihtiyar muhâfızı olan bir yeniçeri kendisini tanıyamadığı için, atla gir-

memesini ihtâr etti ve "Bre Ağa! Atdan in, piyâde yürü. Burası pâdişah kal'asıdır, atla çıkılmaz." dedi. Sultan, askerin bu arzûsuna uydu; yaklaştıktan sonra da kendisini taltîf etti ve ihsânlarda bulundu. Bu hâdise, ihtiyar yeniçeride ve askerimizde kökleşmiş olan devlet şuûrunun büyüklüğünü gösterdiği gibi, Sultan Murad'ın da bu telâkkiye verdiği kıymeti anlatmaktadır. Kendisinin şiddetli hareketlerini ve icrâatını, şu yeniçeri neferinin ifâde ettiği duyguyu kuvvetlendirmeğe mâtuf davranışlar olarak görmek lâzımdır. Bundan sonra Sultan, Mevlâna Dergâh'ını ziyâret ve şerefine icrâ edilen âyîn-i şerîfe iştirâk etti. Dergâha yeni vâridât tahsîs etti. Sonra Erzurum'a doğru yoluna devâm etti ve Kör Ovası'nda ordu-yı hümâyûna büyük bir manevrâ icrâ ettirdi. Manevraya bizzat iştirak eden Hazret-i Pâdişah, kahramânâne heybet ve etvârıyla askerde büyük bir haşyet uyandırdı. Sultan Murad'ın her hâli orduda beğeniliyor, asker ve ümerânın alkışlarını dâvet ediyordu. En kuvvetli pehlivanların kolunu büküyor, yalnız kuvvette değil, mahârette de kimse kendisiyle boy ölçüşemiyordu. Tüfenk kurşunu menziline kadar ok atıyor; böyle uzak mesâfelerde nişan aldığı hedefe isâbet ettiriyordu. Askerin yediğinden yiyor, kırda başını eyerine dayayıp uykusunu uyuyordu. Bir çok adamı siyâset ettirmesine rağmen, asker içinde tek başına ve tebdîlen, pervâsızca dolaşıyor; onların konuşmalarını, mütâlaalarını dinliyor; ordusuna hâkim olan havayı bizzat görüyor ve anlıyordu. Pâdişah'ın sertliği orduya ne kadar korku salıyorsa, seferin bütün meşakkatlerine askerle birlikte katlanması, aylarca atının eyerinden başka yastık, kuşasından başka örtü görmemiş olması da, kendisine olan emniyet ve itimâdı artırıyor; büyük bir hürmetle karşılanmasını temin ediyordu.

Bu minvâl ile Pâdişah 3 Temmuz 1635/25 Muharrem 1045'te Erzurum'a büyük bir merâsimle dâhil oldu. Kâtip Çelebi bu merâsime bizzat katıldığı için "On sene Âl-i Osman askeri ile seferlerde gezdiğini, fakat bu mertebe kesret ve cem'iyeti bir mekânda görmek müyesser olmadığını" söylemektedir. Pâdişah burada, Haleb'de kışlamış bulunan Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Mehmed Paşa'yla mülâkî olmuş; Vezîr-i âzam, yanında bulunan sancağ-ı şerîfi Pâdişah'a teslîm eylemiştir. Naîmâ bu hâdiseyi şöyle anlatmaktadır: "Âdet üzre alaylarla huzûr-ı hümâyûndan geçip sadr-ı âzam mahall-i selâma geldikde, atından inip ve alem-i Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemi kendi eline alıp, huşû ile getirip, Pâdişah dahi dört beş kadem ileri gelip, istikbâl edip, alemi kendi ellerine alıp, bir mikdar yer götürüp ba'dehu iç ağalarına teslîm edip, tahta çıkıp oturdular. Vezîr dahi pây-i bûs edip bir zaman hürmet vakfesinde kalıp, baş kaldırıp, huzûr-ı hümâyûnda el kavuşturup durdu." Şu merâsim, Osmanlı sultanlarının Resûlullah'a ve O'nun beşeriyete sunduğu en büyük ideale olan sonsuz bağlılıklarını dile getirmekte ve cihan

saltanatına ancak bu ulvî gâyenin tahakkuku için tâlip olduklarını anlatmaktadır. Böylece Resûlullah'ın sancağını şanla ve şerefle dolaştırdıklarını, onun emânetine sâhip ve sâdık bulunduklarını gösteriyorlardı.

Bu merâsimden sonra Erzurum'dan ayrılan Sultan, 26 Temmuz'da Revan önlerine vardı. Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi *Ravzatü'l-Ebrâr*'ında, Erzurum'da kalan askerin 50 bin civarında olduğunu, Revan'a giden kuvvetlerin de 200 bin asker, 25 balyemez ve 100'den fazla şâhî darbzen topundan mürekkep bulunduğunu kaydetmektedir. Pâdişah, maiyetinde kılavuz olduğu halde, bizzat konaklıyacağı yeri seçmiş; bu sırada rüzgârın kaldırdığı bir toz tabakası, şehir ile orduyu görünmez yapmış; aynı anda kaleden atılan toplar da etrafa düşmeğe başlamıştı. Kılavuz durup "Şevketli Pâdişahım, Revan kalesi bu vâdidedir, pek yakın geldik, ama duman sebebiyle görünmez; tevakkuf buyurunuz ki arkadan asker gelsin." demiş; bunun üzerine Pâdişah "Bre adam; ne korkarsın, ecelsiz adam ölür mü?" mânidâr cevâbını vermiştir. Bu, Sultan'ın akıl almaz cesâreti ile, kader-i ilâhîye bağlılığını ifâde eder.

Bundan sonra iki gün içinde muhâsaraya başlanmış ve asker metrislere girmiştir. Askerleriyle çok yakından alâkadar olan Pâdişah, yaralılar gelmeye başlayınca "huzûr-ı hümâyûnda yaraların açdırıp, cerrahlara timar etdirmişlerdir." Yaralı askere "merhem bahâ" nâmıyle atiyyeler dağıttırmıştır. Bütün muhâsara boyunca yaralılara gösterilen bu yakın alâka devâm etmiştir. Naîmâ "Cerrahân-ı hassa saf saf hizmete kıyâm edip, mecrûhları anlara teslîm ve mahsûs çadırlarda muâlece olunup, cemi' malzemeleri taraf-ı mîrîden görülürdü." demektedir. Bu husûs, Osmanlı sıhhiye teşkîlâtının ne derece mükemmel olduğunu göstermektedir ki, o zamanki Avrupa ordularında mevcut değildi. Sultan Murad şerbetler ve şekerlemeleri yaralılara ve yorgunlara bol bol dağıttırıyor; cerrahları alay alay hatlarda dolaştırıyordu. Muhâsaranın devâmı müddetince, her gün harb mevkiini dolaşıyor; askeri teşvîk ve teşcî ediyordu. Bizzat metrise giriyor, hattâ topla nişan alarak bir kaç defa ateş ediyordu.

Nihâyet Sultan 12 gün sonra, kalede büyük gedikler açıldığı için, ertesi gün hücûma karar verdi ve harb dîvânını topladı. Umûmî hücûmun nasıl yapılacağı mütalâa edildikten sonra, paşalara teker teker ve ayrı tarzda hitâb etti. Küçük Ahmed Paşa'ya, heybetli nazarlarını çevirerek "Baka Küçük Ahmed! İlyas'ı tutduğun, taşları delip Maânoğlu'nu çıkardığın gibi değildir; erliğin zamânı bu gündür, göreyim seni, dîn-i mübîn hizmetinde ve uğur-ı hümâyûnumda nice merdâne sa'y edersin?" dedi. Ahmed Paşa yer öptü ve "Baş üstüne Pâdişahım, Ahmed kulun cümle askeriyle dîn-i mübîn hizmetinde ve uğur-ı hümâyûnunda baş vermekden çekinmez." cevâbını verdi. Pâdişah bu defa Canpolatzâde'ye döndü: "Baka Kürdistan beyzâdesi! Canpo-

ladoğulluğu veledi şimdidir, erliğin hükmün verip ırz-ı vezâreti tekmîl için, bu günde cân'ın, mânend-i pulâd olmak gerekdir." dedi. Sonra Mustafa Paşa'ya "Murtazâ, zahire te'mini için giden at oğlanları kullarımın burunları kanamasın, bir hoşca gözün aç, göreyim seni." hitâbında bulundu. Yeniçeri Ağası'na da şu sözleri söyledi: "Baka Ağa! İstanbul'da kol gezip suçluları falakaya yatırmak hüner değildir; işte erlik burada belli olur. Cümle yeniçeri kullarımla metrisde ne günâ cenk edip Revan'ı almakda ne mertebe hizmet müşâhede olunur, göreyim seni." Bunlar Pâdişah'a dîn-i mübîn uğrunda bütün mevcûdiyetleriyle hizmet edeceklerine dâir ayrı ayrı cevaplar verdiler. Hakîkaten heybetli bir sahne idi. Bu hitâblar, Osmanlı ordusunda döğüşmeye hazırlanan gâzilerin şecâatini bir kat daha artırıyor; onları en derin tahassüslerle titretiyordu.

Fakat kaledeki Acemler, kudretli Osmanlı kuvvetlerine karşı konmasının imkânsızlığını ve ordû-yı hümâyûnun hücûma hazırlandığını gördüklerinden, teslîm için mütâreke teklîf ettiler. Bu reddedildi ve hemen teslîm olmaları istendi. Bunun üzerine Revan'ın müdâfîleri, 8 Ağustos'ta vire yolu ile teslîm oldular. Revan Vâlisi Emirgûneoğlu Tahmasb Kulı Han, maiyetiyle berâber çıkıp, kulluğa kabûlünü niyâz etti. Kendisine Yusuf ismi verilerek, paşalık rütbesiyle Haleb Beylerbeyliği'ne tâyin edildi; kethudâsı olan sünnî Murad Ağa'ya ise Trablusşam Beylerbeyliği verildi. Bu Yusuf Paşa, bir müddet sonra İstanbul'a dâvet edilerek, has meclise idhâl edildi.

Pâdişah 10 Ağustos 1635/25 Safer 1045 cuma günü kaleye merâsimle dâhil olarak, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin kıldırdığı namâzı edâ ile nâmına okunan hutbeyi dinledi. Burada kalenin tâmiri ve idârî işlerle 25 gün kadar meşgûl olan Sultan, Tebrîz'e doğru hareket etti.

* * *

Bu sırada Şeyhülislâm'dan cevâza dâir alınan bir fetvâ ile, Şehzâde Bâyezîd ve Şehzâde Süleyman'ın katli fermânıyle Revan'ın fethi müjdesini hâmil iki memur İstanbul'a geldi. Pâyitaht ahâlisi zafer şenlikleriyle meşgûl olurken, nizâm-ı âleme kurban edilen iki şehzâdenin cenâzeleri de, gizlice pederlerinin yanına defnedildi. Bu hâdise hemen duyulduğundan şehri derin bir mâtem havası istilâ etti. Yabancı memleketlerde dahi akisler yapan bu acı hâdise, bâzı şâirlere ilhâm verecek kadar teessürü mûcip olmuştur. Racine'in *Bajazet* ismindeki manzum piyesi bu trajik hâdisenin netîcesinde doğmuştur (26 Ağustos 1635/1045).

* * *

Sultan Murad Eylül başında Hoy şehrine girmiş, 10 gün sonra da Tebrîz'e dâhil olmuştur. Safevî ordusunu, bir meydan muhârebesine zorlaya-

bilmek için, yol boyunca tahrîblere girişilmiştir. Çaldıran'dan beri kuvvetli Osmanlı ordularına karşı bir meydan muhârebesi vermemeyi, askerî bir prensip hâline getiren Safevîler, yine kaçmayı ihtiyâr eylediler. Bunun üzerine Pâdişah, iâşe müşkilâtı dolayısiyle ve kışın yaklaşması sebebiyle, Van'a dönmeyi muvâfık buldu.

Pâdişah bu seferi esnâsında terkedilmiş ve harâb olmuş köylere rastladığından, bunların sebebini anlamak istedi. Kendisine, celâlî hareketleri dolayısiyle emniyetleri haleldar olan köylülerin, memleketlerini terkettikleri bildirildi. Bunun üzerine Pâdişah, Zeynelli ve sâir Türkmen aşîretlerinin, Tercan ve Pasin taraflarında ve sâir mahallerde yerleştirilmelerini, buraların âbâd edilmesini emretti.

4 Ekim'de Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Mehmed Paşa'ya, ayrıca Rumeli Beylerbeyliği tevcîh edilerek, ordu Van'dan Diyârbekir'e doğru hareket etti. Osmanlı hânedânında ırsî bir hastalık olarak görülen nikrîs illeti, genç Pâdişah'ı muztarip ettiğinden, burada bir müddet istirahat etti. Pâdişah, nihâyet Aralık sonlarında, büyük bir merâsimle İstanbul'da istikbâl edildi. Sultan Murad merâsime baştan ayağa kadar zırhlara ve silâhlara müstağrak olarak katılmıştı. Altın miğferinin etrafında ince bir beyaz türban vardı, bunun üzerinde, siyah renkte bir sorguç görünüyordu. Bu tarz merâsime iştirak, Osmanlı târihinde yalnız Sultan Murad'da görülmüş ve sonra da tekerrür etmemiştir.

Pâdişah İstanbul'a gelince, Anadolu'daki boş arâzîlerin doldurulması için nüfûs tahrîri icrâ ettirdi ve 40 sene evveline gelinceye kadar İstanbul'da ikaamet etmiyenlerin, memleketlerine iâdesi gibi bir karar aldı. Bunu, Anadolu'nun imârı gibi hüsnüniyetli bir maksad için icrâ etmek istiyor idiyse de, çok karışıklık doğuracak bir fermân idi. Fakat Bayram Paşa, kayıtları tedkîk ile nüfûs tahrîrinde bulunduktan sonra, bunun lâ-şey mesâbesinde olduğu görülerek, karardan geri dönüldü ve yanlışlık düzeltildi.

Revan'ın Düşmesi

Bundan sonra Sultan Murad İstanbul'da İran meseleleriyle meşgûl olmaya başladı. Daha yolda, aldığı Revan'ın İranlılar tarafından kuşatıldığı hakkındaki haber üzerine, etrafa, Revan'a yardım için emirler göndermişti. Sadrâzam da, Anadolu beylerbeylerinin acele olarak ve mevsimin müsâadesizliğine bakmıyarak, Erzurum'da, askerleriyle birlikte hazır bulunmalarını emretmiştir. Fakat karlar ve şiddetli soğuk dolayısiyle ancak 15 adamla buluşma mahalline giden Sadrâzam, Sivas ve Trabzon Beylerbeyleri-

nin de bir o kadar kişi ile gelebilmiş olduğunu görmüş; dolayısiyle Revan'a yardım edilememiştir. Bundan dolayı çok cesûr ve kıymetli bir vezîr olan Murtazâ Paşa tarafından müdâfaa edilen Revan, bu kahraman askerin vefâtından sonra, fazla dayanamamıştır. Onun yerine kethudâsı Zülfikaar Ağa kumandayı üzerine almış; fakat imdâd alamadığı için, 1 Nisan 1636'da vire ile teslîm mecbûriyetinde kalmıştır. Böylece IV. Murad'ın birinci sefer-i hümâyûnu netîcesinde alınan Revan, yeniden düşman eline geçmiş bulunuyordu.

Vak'a-i Erdelân

Bundan bir müddet sonra Şam Beylerbeyi, aynı zamanda Musul Muhâfızı olup son derece cesûr, şecî bir asker bulunan ve Sultan'm da bundan dolayı teveccühünü kazanan Küçük Ahmed Paşa, Erdelân Hâkimi Ahmed Han'ın kendisinden yardım istemesi üzerine, buraya hareket etmiştir. Erdelân Hâkimi Eyyûbî sülâlesinden bulunuyor ve sünnî olmasına rağmen İran taraftarlığı yapıyordu. Fakat Şâh Safî'nin Kürd beylerini imhâ etme kararı üzerine, Osmanlı tâbiiyetine geçmişti. Ahmed Paşa bu Kürd beyine yardıma gitti ve Mihribân önlerinde, Acem ordusunun kaahir kuvvetlerine karşı kahramanca bir muhârebeye girişti. Paşa hasta olduğu halde, uzun müddet muhârebe etti. Şam askerinin üstün Acem kuvvetleri karşısında korkması ve çekilmesi üzerine, yanındakilere "Ben şehâdetime muntazırım, dönmezem. Cihânda şehâdetden gayrı arzum kalmadı, siz başınızın tedârikini görün." diyerek yerinden kıpırdamadı. Hasta ve mecâlsiz olmasına rağmen, kahramanca muhârebe ederek, şerbet-i şehâdeti nûş etti. Osmanlı kaynaklarında "Vak'a-i Erdelân" nâmıyla anılan bu hâdise, kahraman Beylerbeyinin şehâdetiyle ve mağlûbiyetle netîcelendi. Şah Safî, Paşa'nın şecâatini takdîr ettiği için kesik başını iâde etmiş ve bu baş, Şam'daki türbesine defnedilmiştir (1 Ekim 1636/1046).

Rakoçi'nin Macar Krallığı'na Getirilmesi

Bu sırada, ancak Osmanlı kudreti sâyesinde Macar istiklâlinin devam edebileceği kanaatinde bulunan ve bağlılığını dâima gösteren Bethlen Gabor ölmüştü. Vefâtından evvel Krallığın, zevcesi Catherine'e tevcîh edilmesini istemiş bulunduğundan, dîvân-ı hümâyûn vasiyet mûcibince hareket etmiş ve Gabor'un biraderini de nâib olarak tâyin etmişti. Fakat iş bununla bitmemiş; bir takım saltanat müddeîleri de krallığın kendilerine tevcîhini temin etmek için faaliyette bulunmuşlardır. Bunlardan Etienne Bethlen Türkiye'ye, Moses

Szkely İsveç'e, Rakoçi Viyana sarayındaki taraftarlarına dayanarak harekete geçmişlerdir. Rakoçi, Osmanlı kudretine istinâd etmeden Macar Krallığı'na gelmesinin imkânı olmadığını bildiğinden, Budin Beylerbeyi Nasûh Paşazâde Hüseyin Paşa'ya bir mektup yazarak, vaziyeti izâh etmiştir. Naîmâ, mektupta, Bethlen'i halkın istemediği beyân edildikten sonra, şöyle denildiğini kaydetmektedir: "Pâdişah-ı İslâm hazretlerine dostluk ve kulluk bâbında dahi kusurum yokdur, pîşkeş ve harâc her ne ise Âsitâne-i muallâya gönderirim; benim Budin muhâfızı ile pazarım yokdur, benim kulluğumu Pâdişah'a ben arz ederim. Bethlen'in ahvâlini siz bildirin; hem âsî değilim; bu hükûmeti bana Macar halkı ittifak edip teslîm ettiler."

Hüseyin Paşa bu mektubu İstanbul'a arzetmekle berâber, ahâli tarafından Bethlen'in tutulduğunu söyliyerek, hareket müsaadesi almış ve Temeşvar Vâlisi Bekir Paşa ile Bosna Vâlisi Sâlih Paşaları 12 bin süvâri ve 2 bin yeniçeriden mürekkep bir kuvvetle ileri sevketmiştir. Bunlarla yapılan muhârebede Erdelliler 2 bin zâyiat vermişlerse de, dayanmışlardı. Geceleyin Rakoçi'nin baskın yapacağı haberi yüzünden uykusuz kalan Osmanlı askeri, sabah yapılan muhârebede geri çekilmiştir. Bu haber üzerine Hüseyin Paşa, bulunduğu mevkiden ileri hareket etmiş ve Rakoçi kuvvetlerine baskın vermek istemiştir. Fakat "Vezîr yetişti!" haberi, Erdel ordugâhında panik vücûda getirip askeri tamâmen dağıttığından, Hüseyin Paşa Budin'e dönmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Rakoçi Dîvân-ı Hümâyûn'a müracâat ederek, meseleyi izâh etmiş; kat'iyyen âsî olmadığını, Pâdişah'a kulluk vazîfesini îfâya hazır olduğunu, emre âmâde bulunduğunu bildirmiş; krallığının tasdîkini ricâ etmiştir. Bâb-ı Âli bunun üzerine Rakoçi'nin krallığını tasdîk etmiş ve bunu mutazammın ferman kendisine gönderilmiştir. Hâdisede ihmâli görülen Budin Beylerbeyi Nasûh Paşa ise azledilmiştir (3 Ekim 1636/1046).

Azak Kalesi'nin Düşmesi

Sultan Murad hiddetini bâzen hemen belli etmez ve sırası gelince düşündüğünü icrâda da tereddüt göstermezdi. Nitekim, Revan'ın kaybı dolayısiyle bağışlanmış bulunan Sadrâzam Tabanıyassı Mehmed Paşa, bunun cezâsını görmekte gecikmedi. Sadâretten azledilerek İstanbul'a celbedildi (2 Şubat 1637/1046). Yerine Bayram Paşa tâyin edildi ve Diyârbekir'de kışlayan orduya Serdar gelinceye kadar bura beylerbeyi Tayyar Mehmed Paşa'nın kumanda etmesi emredildi. Tabanıyassı Mehmed Paşa, zorbaların te'dîbinde büyük gayret göstermiş, kıymetli bir vezîr idi. Bir müddet İstanbul'da "misâfirhâne-i vüzerâ" olan Sırça Saray'da hapsedildikten sonra, Kırım'daki

karışıklıklar için müdebbir bir vezîre ihtiyaç duyulduğundan, Özü Vâliliği'ne tâyin olundu.

Bu sırada Kırım Hanı Canbeg Giray, İran seferine gelmediği için azledilmiş; yerine İnâyet Giray tâyin edilmişti. Yeni han da beklendiği gibi çıkmamış; devlete itâat edecek yerde, Mansûrî Nogayları'yla müsâdemeler ve çatışmalar çıkarmağa başlamıştı. Bunun üzerine Nogaylar Kantemir'den yardım talep etmişler; o da, meseleyi İstanbul'a bildirerek, Kırım'a yürümek için izin talep etmişti. Fakat Bâb-ı Âli kendisine istediği müsâadeyi vermedi. Bunun üzerine İnâyet Giray, işi daha fazla azıtarak, Şeyhülislâm'dan Kantemir'i talep edip, verilmediği takdîrde İstanbul kapılarına kadar gelip alacağı palavrasını savurdu. Bundan dolayı kendisi azledildi ve kardeşi kalgay Hüsâmeddin Giray, Nogaylar tarafından bir gece işret ederken bastırılıp perîşân edildi. Bundan derin bir şaşkınlığa uğrayan İnâyet Giray, Kantemir'den şikâyet için İstanbul'a geldi. Huzûrda Kantemir'le yüzleştirilen İnâyet Giray'ı nankörlüğünden dolayı azarlayan Hükümdar, âsî vaziyet takındığından dolayı siyâset ettirdi. Bir müddet sonra, Kantemir Mirzâ da, zamânının çok kıymetli bir kahramanı olmasına rağmen, Kırım Tatarları'nın tazyikiyle ve Nogay-Tatar çekişmesini durdurabilmek için siyâset edildi. İdâmına, adam katleden bir oğlunun cezâlandırılması sebebiyle kin tutacağından çekinilmesinin sebep olduğu da rivâyet edilmiştir. Kantemir'in vefâtından sonra Nogaylar, yeni tâyin edilen Kırım Hanı Bahadır Giray'a itâatlerini arzettiler.

Bu karışıklıklar Kırım için iyi olmadı ve Azak kalesinin elden çıkışı ile netîcelendi. Kırım'daki dâhilî mücâdeleden faydalanan Kazaklar, Azak kalesini işgâl ettiler ve müslüman ahâliyi katlettiler. Kazaklar, müstahkem bir mevki zabtetme kudretine mâlik değildiler. Bunun için onların Azak'ı kuşatmalarına ehemmiyet verilmemişti. Fakat Rus Çarı Mihail Feodoroviç, onlara mühimmât yardımında bulunduğu gibi, lâğım işlerinden anlıyan bir Alman'ı da başlarına göndermişti. Çar, kaleyi yıkarak çekilmelerini emrettiği için, öyle yaptılar (5 Temmuz 1637/1047). Rus Çarı, kıymetli kürkler ve büyük hediyelerle bir elçilik heyetini İstanbul'a göndererek, bu eşkıyâ tasallutunda kendisinin hiç bir taksîri olmadığını beyân etmiştir. Tabiî bu hareket, o devirde dünyanın en büyük kudreti olmakta devam eden Osmanlı ordusundan çekindiğindendir. Araya giren İran seferi dolayısiyle, beş-altı sene Azak kalesi işiyle meşgûl olunamamıştır.

* * *

Bu sırada Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Bayram Paşa Bolu, Amasya, Niğde, Tokat, Konya, Sivas şehirlerini dolaşmış; Sultan'ın bizzat çıkacağı

İran seferinin hazırlıklarıyle meşgûl olmuştur. Bu arada büyük topların İstanbul'dan nakli çok güç olduğundan, Birecik'te döktürülen şâhî topları teftîş etmiş, bunların Musul'a sevki için emirler vermiş, cebehâneyi de buraya naklettirmiştir. Ayrıca Amasya'da bir Mevlevîhâne binâ ettirmiş; Niğde'de harâb olmuş bir hanı kendi kesesinden tâmir ettirmiştir.

* * *

Bu sırada İstanbul'da salgın hâlinde ortaya çıkan tâûn bir kaç ay devam etmiş ve bir çok insanın vefâtma sebep olmuştur. Padişah Bağdad seferine hazırlanırken, birâderi Kaasım'ı arkada bırakmayı tehlikeli gördüğünden, genç şehzâde Şeyhülislâm'dan alınan fetvâ ile "Dâr-ı naîme" irsâl edilmiştir (17 Şubat 1638/1047).

Bağdad'ın Fethi

Sultan Murad Bağdad'ı almak, İran'a kat'î bir darbe indirmek için hummâlı hazırlıklar içindeydi. Osmanlı ülkesinin bir çok yerlerinde bu sefer için silâh, techizât, levâzım, libas imâlâthânelerinde büyük bir faaliyet görülüyordu. Bosna'da 25 okkalık 5 bin gülle döktürülüyor; Birecik'te kurulan dökümhânede büyük toplar imâl ediliyor; Koçanya'da kurşun dâneleri hazırlanıyor; İstanbul'da, Konya'da, Van'da, Kayseri'de barut imâl ediliyordu. Osmanlı sanâyi ve tekniği o günkü dünyâya göre ileri olan seviyesini muhâfaza ediyordu.

Nihâyet Pâdişah'ın tûğ-ı hümâyûnu cebehâne önüne dikildi ve biraz sonra da Üsküdar'da otağ-ı hümâyûn kuruldu. Pâdişah 8 Nisan 1638/23 zilka'de 1047'de Üsküdar'a geçti. Bir ay içinde son hazırlıklar tamamlanarak, Acem seferine çıkıldı. İstanbul muhâfızı olarak Budin Beylerbeyi Mûsâ Paşa bırakıldı. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve Kapdân-ı Deryâ Mustafa Paşa Pâdişah'la birlikte sefere memur oldular. Bağdad'a kadar olan mesâfe 110 konağa taksîm edilerek, buralarda da hazırlıklar ikmâl edildi. Amasya'da kışlayan Sadrâzam Bayram Paşa, İnönü konağında orduya katıldı. Pâdişah ecdâdının izinden giderek, Eskişehir'de Şeyh Edebali'nin kabrini, Seyidgâzi'de Battal Gazi'nin türbesini merâsimle ziyâret etti. Bolvadin'e geldiği zaman kendisine, Sakarya taraflarında Mehdîlik iddiâ eden ve etrafına adam toplıyarak ahâliden cebren para tarh eden bir müteşeyyihin tasaddîlerinden şikâyette bulunuldu. Eskişehir Kadısı'ndan mesele soruldu. O da malûmât vererek, izâlesi temin edilmediği takdîrde büyük bir fitnenin çıkacağını söyledi. Kadı, ayrıca müteşeyyihin Eskişehir ahâlisine şöyle bir tehdidnâme gönderdiğini de bildirdi:

"Şehr-i Atîk ahâlisi! Şöyle ma'lûm ola ki, kâğıd size vusûl bulduk-da, yüz yirmi yıllık harâcınızı bi't-tamâm gönderip ve kendiniz için bir aylık zahire koyup, ziyâdesini bi'l-cümle gönderesiniz ve illâ taallül ederseniz, üzerinize âdem gönderip katlolunmanız mukarrerdir.

El-Fakîr İsâ Ruhullah."

Etrafına 7-8 bin kişiyi toplayan ve kendisine "Îsâ Ruhullah" nâmını ta-kan, Mehdîlikte de karar kılmayıp, Hz. Îsâ olduğunu iddiâ eden bu sahte şeyh, üzerine gönderilen Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa kumandasındaki kuv-vetle harbe tutuşmuş ve onu çekilmeğe mecbûr etmiştir. Bunun üzerine orayı bilen Çiftelerli Osman Ağa, kendisini hile ile yakalayıp, Pâdişah'ın huzûruna getirmiştir. Pâdişah bu sahte şeyhe: "Baka sen Hazret-i Îsâ'yım dermişsin, gerçek midir?" diye sormuş, o da inkâr etmiştir. Bunun üzerine huzûrda bu-lunan Şeyhülislâm'ın fetvâsıyle îdâma mahkûm edilmiş ve işkencelerle öldü-rülmüştür. Mâruz kaldığı işkencelere "Of!" dahi demediği, hattâ cellâda ace-le etmemesini söylediği rivâyet edilmektedir.

Nihâyet Pâdişah Konya'ya gelmiş; Mevlâna'nın dergâhına giderek, icrâ edilen âyine iştirak etmiştir. Burada dergâh postnişîni bulunan ve geçen geli-şinde Sultan'ın iltifâtına nâil olan Bekir Çelebi, vakıf vâridâtını, vâkıfın koy-duğu şartlara riâyet etmeden harcadığından dolayı, Pâdişah'a şikâyet edilmiş; bunun üzerine İstanbul'da ikaamete memur edilerek, yerine Karahisar'da bu-lunan Ârif Çelebi postnişîn olmuştur.

Pâdişah bundan sonra ordû-yı hümâyûnla hareketine devâm etmiş ve 22 Temmuz'da Haleb'e vâsıl olmuştur. Buradan hareket edildikten sonra, 26 Ağustos'ta Cülâb mevkiinde, zâten hasta bulunan Vezîr-i âzam Bayram Paşa vefât etmiştir. Pâdişah, cenâzesinin İstanbul'a naklini emrettiğinden "şikemi-ni şıkâf edip cevfini tathîr ve tatyîb" ettikten sonra, türbesine defnolunmak üzere yola çıkartılmıştır. Bayram Paşa fazîlet sâhibi, mülâyim bir zât idi. Pâdişah'ın hiddetini dâima teskîne muvaffak olurdu. Bunun için Sultan Mu-rad'ın, Paşa'nın çadırına kadar gidip "Senin gibi bir vezîri ben nerede bulaca-ğım?" diye ağladığı rivâyet edilir. Onun yerine Musul Vâlisi Tayyar Meh-med Paşa sadârete getirildi (27 Ağustos 1638/16 Rebîülâhir 1048). Kendisi Osmanlı kaynaklarında "isâbet-i re'y ve hüsn-i tedbîr" ile mevsûf addedil-mekte, "müeddeb ve vakûr" olduğu nakledilmektedir. "Tayyar" lâkabının kendisine çabuk ve sür'atli hareketinden dolayı verildiği söylenmektedir.

3 Eylül'de Diyârbekir'e ulaşan ordu, burada 10 gün kadar dinlendi. Yeni Sadrâzam, büyük bir debdebe ile ordu-yı hümâyûna iltihak etti ve huzûra ka-bul olundu. Burada Arap Emîri Ebû Rişoğlu ile Haleb ve Trablusşam Bey-lerbeyleri, pişdar vazîfesiyle memur edilerek, Diyârbekir Beylerbeyi Dervîş

Paşa kumandasında Musul'a sevkedildiler. Buradan hareket edildikten bir kaç gün sonra rûznâmeci İbrâhim Efendi öldü. Bu zât Pâdişah nezdinde büyük bir nufûz sâhibi idi. Hammer kendisinin bütün müzâkerelerde kat'î olarak rey sâhibi bulunduğunu, 15 yıl Sultan'ın en yakın müşâvirliğini yaptığını, dâima "Gösteriş yapmaktan ziyâde var olmak, büyük bir memuriyette halkın kıskançlığını çekmektense teennî ile iş görmek evlâdır." dediğini nakletmektedir. Kendisi, Sultan Murad üzerine müessir şahsiyetlerden biri olarak görünmektedir.

Ordu 7 Ekim'de Musul'a geldi. Burada toplardan bir kısmı ile cephânenin nehirden, 20 kadar topun da karadan Bağdad'a sevkine başlandı. Pâdişah burada Hind hükümdarının sefîrini kabul etti ve kendisine gönderilen hediyeleri kabul buyurdu. Bunlar içinde hiç bir silâhın kâr etmediği söylenen bir kalkan da vardı. Pâdişah devlet ricâli ve elçi huzûrunda bunu bizzât deneyerek, kalkanı bir topuz darbesiyle deldi. Bu, Sultan'ın sâhip olduğu hârikulâde kuvvetin belîğ ifâdesiydi. Paralanmış olan kalkan bir hâtıra olarak, elçiye türlü ihsânlarla birlikte verildi. Sefîrin teklîfi, İran'a karşı müşterek bir hareket temini idi. Bu teklîf kabul edilerek, sefîr bir nâme ve hediyelerle gönderildi.

Ordu-yı hümâyûn 14 Kasım'da Kâzımiye'ye, ertesi gün de Âzamiye'ye vâsıl oldu. Pâdişah hemen muhâsaranın başlamasını emretti. Otağ-ı hümâyûn, İmâm-ı Âzam türbesinin önüne kuruldu. Kırk kurban kestiren Pâdişah, bunların fukaraya dağıtılmasını emrettikten sonra "Ser mezhebimiz ziyâretine bî-feth ü zafer duhûl etmekden istihyâ ederim (= Mezhebimizin başının huzûruna fetih ve zafer olmaksızın girmekten hayâ ederim)." diyerek, İmâm-ı Âzam'ın kabrini ziyâreti, Bağdad'ın fethinden sonraya ta'lîk etti.

Ordu sıhhiye çadırlarını, Revan sefer-i hümâyûnunda olduğu gibi, kendi otağının yakınına kurdurdu ve yaralıların tedâvîsine azamî ihtimam gösterilmesini emretti. Bağdad'ı Safevî kumandanı olan bir Ermeni dönmesi bulunan Bektaş Han, 30-40 bin askerle müdâfaa ediyordu. O zamanlar Bağdad kalesi 211 kuleyi ihtivâ ediyordu. Şehrin ehemmiyetli kapıları Âzamiye, Akkapı, Karanlıkkapı, Köprü Kapısı gibi isimlerle anılıyordu. Hâfız Paşa şehri Karanlıkkapı'dan, Hüsrev Paşa Âzamiye'den tazyik etmiş olduklarından, Safevîler bilhassa buraları fazlaca tahkîm etmişlerdi. Bunun için bu defa, umulmayan Akkapı tarafından kuvvetle tazyike karar verildi. Akkapı Vezîr-i âzam, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ve Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa-zâde Ali Paşa emrindeki kuvvetlerle tazyîk ediliyordu. Bunun aşağı tarafındaki Karanlıkkapı Mustafa Paşa, Sivas Vâlisi Kör-Hazînedâr İbrâhim Paşa, 40 yeniçeri zâbiti ile Samsoncubaşı, Köstendil ve Avlonya sancak beyleri emrindeki kuvvetlerle sıkıştırılıyordu. Bunların ilerisi Anadolu Beylerbeyi Hüse-

yin Paşa, Mısır askeri ve 40 yeniçeri zâbiti ile Zağarcıbaşı kumandasındaki birliklerce muhâsara edilmişti. Karanlıkkapı ilerisine de, iki paşa idâresinde, emniyet kuvvetleri konmuştu.

Kuşatmanın sekizinci günü metrisler hendek kenarına kadar ilerledi. Kuleler Osmanlı toplarının endahtlarından sarsılıp duruyor ve duvarlarda açılan gedikler, hurma dalları ve toprakla dolduruluyordu. Sultan Murad Han, muhâsara boyunca siperleri dolaşıyor; vezîrlere, zâbitâna ve askere "Göreyim sizi, dîn-i mübîn uğruna sa'y ü gayretde kusur etmeyesiz, gayret vaktidir." diye hitâb ediyor; gâzileri teşcî ediyordu.

Muhâsaranın ancak yirminci günü nehir yoluyla gönderilen toplar geldi ve hemen tevzî edilip, bataryalar teşkîl edildi. Bu suretle topların hepsinin nehir yolundan getirilmemesi ile isâbetli bir hareket yapıldığı anlaşıldı.

Muhâsaranın yirmiüçüncü gecesi, Bağdad'daki Acem askerinin top ve tüfenk ateşleriyle şenlik yaptıkları görüldü. Bunun sebebinin, Diyâle nehri yakınına gelmiş olan 12 bin kadarlık bir Safevî yardım ordusu olduğu anlaşıldı. Bu sırada Çöl Emîri Ebû Rîş, erzak yüklü 10 bin deve ve bâzı İran esîrleriyle geldi. Büyük iltifatla kabul edilen Emîr, Halep ve Trablus Beylerbeyleri ile Safevî yardım kuvveti üzerine gönderildi. Acem ordusu Osmanlı kuvvetlerinin yaklaştığını haber alınca, çekildi.

Muhâsaranın otuzuncu günü, askere 260 bin torba dağıtıldı. Bunlar toprakla doldurularak, hendeğin doldurulmasına başlandı. Bu rakam Türk ordusunun o zaman pek ulaşılamıyacak bir levâzım gücüne sâhip olduğunu göstermektedir. 22 Aralık'ta bütün mevzilerde hendekler doldurulmuş bulunuyordu. Bu iş bitince Sultan Murad, Sadrâzam'ı huzûruna dâvet ile "Hendekler doldu; asker-i İslâm yürüyüşe hâzır vaziyetde, niçin yürüyüş vermezsin?" diye sordu. Sadrâzam "Pâdişahım, sabr olunsun, yakın vakitde şehir fetholunur; yürüyüşe zaman vardır, acele ile askeri kırdırmayalım." dedi. Sultan bu sözlerden mutmaîn olmıyarak "Senin nâmın, dilâverliğin ve şecâatin bu mudur? Kale altını nice bekletirsin, te'hîrin ma'nâsı nedir?" deyince, çok kahraman ve kıymetli bir asker olan Sadrâzam "Ben canımı dîn-i mübîn-i Ahmediye ve Pâdişahıma fedâ etmişim, Tayyar kulun ölmekle bir şey olmaz, yeter ki Allâhu Teâlâ kaleyi ihsân eylesin." dedi.

Ertesi gün 23 Aralık 1638/4 Şâban 1048'de sabah şafakla berâber, umûmî bir hücûm icrâ edildi. Vezîr-i âzam Tayyar Mehmed Paşa, namazdan sonra kendi cephesinin en ön mevziine, serdengeçtilerin başına giderek, şiddetli top atışları ve tüfenk ateşleri ile bizzat hücûmu başlattı. Kuleler zaptolunduktan sonra, bizzât elinde kılınç düşmana saldırırken, alnından vurularak şehîd oldu. Hadım Süleyman Paşa'nın muhârebe meydanında şehîd düşüşün-

den sonra, bir Osmanlı sadrâzamı daha muhârebe meydanında ve askerin başında, şehâdet rütbesine erişti. Sultan Murad kahraman Sadrâzam'ının şehâdetini işitince "Ah Tayyar, Bağdad kalesi gibi yüz kale değerdin." diye takdîrlerini izhâr etti. Böylece ceddi Yavuz Sultan Selîm Han'ın "Mısır'ı aldık, ama Sinan'ı kaybettik." sözüne imtisâlen konuşmuş oluyordu. Osmanlı hükümdarlarının takdîr ettikleri kıymetli vezîrleri sonuna kadar tuttuklarını, vefâtlarından sonra dahi onların hâtırasına riâyet gösterdiklerini dâima müşâhede ediyoruz. Bu, onların hükümdarlık husûsiyetleri olarak görünüyor. Bu kahraman Sadrâzam'ın cenâzesi, vasiyeti mûcibince, Bağdad vâlilerinden bulunan pederi Mustafa Paşa'nın İmâm-ı Âzam türbesinde bulunan kabrinin ayak ucuna gömüldü. Pederi de aynı şekilde bir Safevî kurşunu ile şehîd olmuştu. Bu sebeple Paşa, "Şehîd oğlu şehîd" rütbesiyle Türk Milleti'nin ebediyyen hâtıralarında yaşıyacak ve bulunduğu yerin yâdigârımız olduğunu ilân edecek, muazzez bir ölü mâhiyetinde görülmektedir.

Bundan sonra, mühr-i hümâyûn Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya verildi ve "Göreyim seni, inâyet-i ilâhîye ile Bağdad kalesinin fethinde senden cansiperâne hizmet beklerim, Cenâb-ı Mevlâ muînin olsun." sözleriyle teşcî edildi. Yeni Sadrâzam "Şevketli Pâdişahımın teveccüh-i kalbiyesini ve hayır duâlarını beklerim." diyerek, gözyaşlarıyle huzûrdan çıktı. Hemen selefi sadrâzamın mevkiini alarak, askere hücûmda tekaddüm etti. Kuleler birer birer düşüyor ve Bağdad, hakîkî sâhibine, Osmanlı mülküne yeniden idhâl ediliyordu.

Bu sırada burç ve kulelerden emân nekkaareleri çalınmağa ve "Amân, el-amân, yâ Sâhib-kırân ve Halîfe-i zemîn ü zamân ve güzîde-i Âl-i Osman, Allah için, ecdâdının yüzü suyuna el-amân, Allah'ı severseniz el-amân; ey gâziler, başınız için amân, Bektaş Han kal'adan çıkar, kuleyi size teslîm eder." diye feryâdlar yükselmiştir. Nihâyet Bektaş Han, Vezîr-i âzam'dan amân-nâme istiyerek, 10 kişilik maiyetiyle, onun çadırına gelmiştir. Bundan sonra, metristen otağ-ı hümâyûna varınca, yolun iki tarafında kat-ender-kat alaylar, günâgûn sancaklar ve bayraklar dizilip, beşâret tabılları urularak karşılanmıştır. Pâdişah, huzûra giren Vâli'ye "Niçin karşı kodun? Bu kadar muhâlefet neden lâzım geldi? Dahı evvel kulluk etsen olmaz mı idi?" suâllerini tevcîh etmiş; o da velînimeti uğrunda döğüşmek mecburiyetinde olduğunu söyliyerek "İşte bir avuç kanım ve başımda canım, huzûr-ı şerîflerine geldim, dilerse afveylesin, dilerse katleylesin, fermân pâdişahındır." cevâbını vermiştir. Bunun üzerine Sultan "Efendine hizmet etmek ancak böyle olur, sana, askerine ve hanlara emân verdim." demiş ve hediyelerle taltîf etmiştir.

Bektaş Han'ın teslîm kararını Safevî kumandanlarından bâzıları kabul

etmemişler ve içkalede müdâfaaya devam etmişlerdir. Bektaş Han teslîm olmalarını, Pâdişah'ın kendilerine emân verdiğini bir tezkere ile bildirmesine rağmen, "Bugün hamama varsak gerekdir, yarın çıkıp varalum." gibi edebe aykırı bir şekilde karşılık vermişlerdir.

Bundan sonra Safevî kuvvetleri Nârin Kule denilen iç kaleye çekilerek, muhârebeye devâm ettiler. Halbuki kendilerine amân verilmişti. Türkler İmâm-ı Âzam Kapısı'ndan girerken, Safevî kuvvetleri de Karanlıkkapı'dan çıkacaklardı. Fakat buna Acemler riâyet etmedi ve çok çirkinlikler yaptılar. Hattâ Pâdişah, iki esîri sürükleyen bir Osmanlı neferini uzaktan görünce, gazab etmiş; boynunu vurdurmak için emir vermişti; kendisinin amân fermânına riâyet edilmediğini sanıyordu. Acemler'in bunu kabul etmeyip harbe devam ettikleri haber verilince, inanamadığı için, tahkîke adamlar gönderdi. Doğru olduğunu öğrenince, hiddetlendi. Pâdişah amân verdiği sırada, küçük ve zayıf bir nefer, Sultan'ın yakınına sokulma imkânı bulmuş ve "Pâdişah'ım, siz amân verirsiniz, lâkin biz amân vermeziz." dedi. Sultan Murad etrafındakilere "Bu çocuk ne söylüyor?" diye bir suâl tevcîh edince, küçük asker, cür'etini biraz daha artırarak "Pâdişahım, kaç yıldır Bağdad'a sefer ederiz, akça, pul değil, babam, amcam, kardaşlarım kalmayıp cümlesi bu uğurda gittiler, şimdi fırsat bulmuşken niçin intikaamınızı almayıp, bu mel'ûnlara amân veririz? Doğrusu budur ki, biz vermeziz." deyip, oradan ayrıldı. Pâdişah bütün âilesi bu uğurda şehîd olan bu genç neferin, şu acı ve aslında câiz olmıyan sözlerine tebessümle karşılık verdi ve askeri taltîf etti. Çünkü asker, âilesinin acısı ve teessürü içinde idi. Şu hâdise onun, en ufak itaatsizliği şiddetle cezâlandırdığı hakkındaki kanaati silecek kadar, âlicenâbâne bir hareketi olarak değerlendirilebilir.

İranlılar'ın teslîm şartlarını bozmaları üzerine, Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa-zâde Ali Paşa'yı göndererek, mukaavemet edenlerin hepsinin katledilmelerini emretti. Bunun üzerine Safevî ordusundan ancak önce çıkan 300 kadarı kurtulabilmiş ve bakıyesi "nakz-ı emân" ettiklerinden öldürülmüşlerdir. Bu kadar kişinin katline sebep olan Halef Han'la arkadaşları yeniden emân talep ederek teslîm oldukları için, dokunulmamış, esîr olarak İstanbul'a gönderilmişlerdir.

Fethin tamamlanmasının ertesi günü "İşte şimdi ser mezhebimiz İmâm-ı Âzam Hazretleri'ni ziyârete yüzümüz oldu." diyerek, sünnî dünyasının tâbiî en fazla olan imâmını ziyâret etmiş; sonra Abdülkaadir-i Geylânî'nin kabrine gitmiştir. Safevî istilâsı dolayısiyle harâb olan bu türbelerin tâmir ve tezyînini emretmiş; buna bizzat Şeyhülislâm Yahyâ Efendi nezâret etmiştir.

Bu esnada Bektaş Han fücceten ölmüş; karısı ve malları kayınpederine

gönderilmiştir. Ayrıca İstanbul'a ve eyâletlere, Viyana ile Avrupa devletlerine fetihnâmeler gönderilmiştir. Sultan Bağdad'ı nüfûs bakımından boş bırakmamak için, halkın can ve malının korunmasına dâir bir ferman neşretmiştir. Fakat bir müddet sonra Bağdad baruthanesi şiîler tarafından infilâk ettirilmiş ve asker ile ahâliden 800 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Bunun üzerine yaptırdığı tahkîkat netîcesinde şiîlerden 1400 kişi suçlu görülerek öldürülmüş; geri kalanları göç ettirilmiştir. Bağdad'ı tam olarak emniyete almak ve tamâmiyle sünnîleştirmek için, Anadolu'dan ahâlî getirilerek Mendeli, Bakube, Hanikin ve sâire gibi yerlere yerleştirilmiştir. Bu suretle Bağdad ve etrafı Türkleştirilmiştir. Bugünkü Bağdad ahâlisinin büyük bir kısmı bu sebeple Anadoluludur ve şehir hemen hemen bütün eserleri ve târihî yerleriyle Türk'tür. Sultan Murad buraya vâli olarak Yeniçeri Ağası Küçük Hasan Ağa'yı tâyin etmiş ve 14 Ocak 1639/1048 tarihinde de, cumayı Âzamiye'de kıldıktan sonra, Musul'a hareket etmiştir. Bağdad'da 20 bin asker bırakılmış ve kuleleri tâmire başlanmıştır.

Ayın sonunda Musul'a varan Sultan, Şah Safî'ye bir nâme göndererek, ecdâd-ı izâmın zamânında Osmanlı mülküne dâhil olan yerlerin beylerbeylerine teslîm edilmelerini, sene-be-sene hediye ve pişkeşini göndermesini talep etmiş; aksi halde evvel-baharda İran'a yürüyeceğini bildirmiştir. Bundan sonra İran, Sadrâzam'a bir elçi göndererek, Kars kalesinin kendilerine terkedilmesini veya tahrîb edilmesini istemiş, bu talep şiddetle reddedilerek, Dertenek kalesinin derhal Türkiye'ye teslîmi ve Safevî kuvvetlerinin Bağdad hudûdundan çekilmesi bildirilmiştir. Bu yapılmadığı takdîrde, ordû-yı hümâyûnun, İran üzerine hücûm edeceği ihtâr edilmiştir. Bunun üzerine İran taleplerinden vazgeçmiş ve Kasr-ı Şîrîn'de, bu nâmla anılan bir muâhede imzalanmıştır (17 Mayıs 1639/14 Muharrem 1049).

Muâhede statuquo'yu esas alıyordu. Bu muâhedenin en mühim husûsiyeti, mer'iyetini pek az farklarla şimdiye kadar sürdürebilmiş olmasıdır. Bu gün İran'la olan hudûdumuzda hâlâ bu muâhedenin hükümleri tatbîk edilmektedir. Bu muâhedenin maalesef bizim elimizden çıkan bir kısım topraklarımızı içine alan kısmı, yine İran ile Irak arasında mer'iyetini muhâfaza etmektedir. Bu muâhedede konan hükümlerden biri de, ashâb-ı kirâma küfretmenin yasak olacağı maddesi idi. Kaanûnî'den beri İran'la yapılan muâhedelere konan bu hükümler, Osmanlı'nın, şiî ekalliyet ile sünnî âlemini birbirine yakınlaştırmak ve uhdelerinde bulundurdukları İslâm liderliği makaamının zarûrî vecîbelerini yerine getirmek için sarfettikleri gayretin açık bir delîli olarak görünmektedir.

Bundan bir müddet sonra İzmit'e vâsıl olan Pâdişah, burada devlet erkânı ve ulemâ tarafından karşılanmıştır. Bu sırada Sultan I. Mustafa 48 ya-

şında olduğu halde vefat etmiş ve Ayasofya'daki türbesine defnedilmiştir (20 Ocak 1639/15 Ramazan 1048). Sultan Murad, ayaklarındaki rahatsızlıktan dolayı İzmit'te iki gün kaldıktan sonra, İstanbul'a gelmiş; muhteşem bir merâsimle karşılanmıştır. Pâdişah, sulh muâhedesini muvaffakıyetle netîcelendiren Sadrâzam'ı İstanbul'a dâvet etmiştir. 5 Ocak 1640/1049'da İstanbul'a gelen Sadrâzam, parlak merâsimle karşılanmış; Pâdişah'ın huzûruna kabul olunduğunda da "Lala hoş geldin, ekmeğim sana helâl olsun." sözleriyle ve hil'atlerle taltîf edilmiştir.

Sultan Murad'ın Ölümü

Bundan sonra Sultan Murad pek fazla yaşamamış; Bağdad seferinden dönüşten beri çektiği nikris illeti ziyâdeleşmiş ve 9 Şubat 1640/16 Şevval 1049 perşembe gecesi, dâr-ı bekaaya rıhlet etmiştir.

Sultan Murad ortadan uzunca boylu, geniş omuzlu ve hârikulâde bir kuvvete mâlik idi. Eşine az rastlanan sür'at ve mahâretle ok ve yay kullanırdı. Attığı ok ve harbelerle kalkanı böler, 200 okkalık gürzü sallıyarak idman yapardı. Abdurrahman Şeref onun hakkında şöyle demektedir: "Revan seferinde ufak palanka kapılarını koparmak gibi kuvvet-i bâzû-yı haydarâneleri mervîdir. Cem'-i nukûdla hazîneyi dolu bırakmış ve meşreb-i rindânelerinin pek çok letâîfi elsine-i nâsda destân olmuşdur." Rivâyete göre, İstanbul'da Eski Saray'dan attığı bir ciridi Sultan Bâyezîd Câmii minâresinin dibine düşürmüştü. Cirit ile deldiği 8 Arnavut kalkanını Budin'in Beç kapısına astırmış; 12 cebeye ok sallayıp Mısır'a göndermiştir. Koşan bir attan diğerine atladığı dahi rivâyet edilmiştir.

Sultan Murad şiiri severdi; kendisi de şâirdi ve "Murâdî" mahlasını kullanırdı. Mûsıkîye meraklı idi ve bâzı besteleri de vardı. Genç yaşında kendisini takdîr ederek yanına aldığı Evliyâ Çelebi cumartesi geceleri onun ilâhîhân, hânende ve sâzendeleri dinlediğini yazmaktadır.

Sultan Murad ilim ve san'at erbâbına büyük yakınlık gösterir; onları himâye ederdi. Nef'î'yi himâye etmiş ve alâkalanmış; bir âlim olduğu kadar büyük bir şâir de olan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'yi, iki büyük seferinde dahi yanından ayırmamıştır. Galata Mevlevihânesi Postnişîni İsmâil Dede ile Şeyh Sivâsî Efendi'nin ve Kadızâde'nin münâkaşaları ile alâkadar olmuştur. Kahvehâneleri kapatma ve tütün ile işreti yasaklama kararında Kadızâde'nin müessir olduğu rivâyet edilmiştir.

Hammer'in Türk Montesqieu'sü diye takdîr ettiği Koçi Bey ile Rûznâmeci İbrahim Efendi'nin lâyiha ve ma'rûzâtları ile devlet makinesine

yeni bir hamle vermiş; aksayan taraflarını ıslâha çalışmıştır. İlmiye, kalemiye, seyfiye sınıflarında bu zâtların ileri sürdüğü düzenleme işlerini yapmıştır. Onun devrinde ulûfeli, ulûfesiz; nizâmî, gayrı nizâmî askerin miktarı 200 bine çıkarılmış; donanmanın kuvveti artırılmıştır. Onun bu mevzûdaki çalışmaları, çok yüksek olan fütûhât gâyesiyle izâh edilmiştir. Özbekler ve Hind Moğolları'yla münâsebette ve dostluklarda bulunuşu, İspanya ile bütün ısrarlara rağmen muâhede yapmak istemeyişi, Venedik gemilerinin Avlonya'ya sığınan 3 Berberî korsan teknesine tasallutları dolayısiyle teşebbüs ettiği sert tedbîrler, onun bu fütûhât arzusuna delîl addedilmiştir. Bu sûretle İran'ı, Özbek ve Hind Moğolları'yla anlaşarak ortadan kaldıracağı; Bakû, Derbend ve Ejderhan'ı işgâl ederek Hazar'da donanma kuracağı; Şark'ta el-Me'mûn zamânındaki Hilâfet hudûdunu almayı tasarladığı ileri sürülmüştür. Son zamanlarında çok büyük bir donanma hazırlamasının Malta'nın yâhut Girit'in zabtı için olduğu rivâyet edilmiştir.

Hammer onun, pas tutmuş İslâm kılıncına kan ile yeniden su verdiğini, ihtilâl ejderini öldürdüğünü, Dârü's-selâm olan Bağdad'ı yeniden Türkler'e kazandırdığını, sû-i istimâlleri ortadan kaldırdığını, vâridâtı artırıp askeri kuvvetlendirdiğini, içki ve tütün yasağı ile tehlikeli olabilecek işsiz güçsüz takımının mazarratlarının önüne geçtiğini, halkı gadre uğramaktan koruduğunu yazmaktadır. Aynı müellif bu tedbîrlerle devletin yeni bir hayat kazanıp, azametinin elli sene daha uzatılmış olduğunu söylemektedir. Osmanlı kaynakları onu "Bin târihinden sonra gelen hükümdarların âzamı" olarak vasıflandırmışlardır. Bâzıları onun "nâdirü'l-emsâl bir dâhî olup, târîh-i Osmânî'de büyük bir mevkie mâlik olduğunu, târîh-i âlemde dahi serefrezân meyânında bulunduğunu" yazmışlar, Roma İmparatoru Trayan'a benzetmişlerdir. Bir kaynak onu "zaafdan müteneffir olan celâdet-i Osmânî'nin tecelligâhı" olarak vasıflandırmakta, "fıtraten pek zekî, şahsen mehîb, tavran ve meylen kahraman, ecdâdının âsârına ve vedîalarına âşık; onu bütün maddî ve mânevî azametiyle muhâfazayı vecîbe bilen" büyük bir sultan olduğunu yazmaktadır.

Kendisinin başardığı büyük işin kuvvetli müşâvirlere sâhip olması ve büyük bir istihbarat şebekesi kurması sâyesinde mümkün olduğu nakledilmiştir. Sultan Murad'ın sertliği ve şiddeti hakkında da çok mübâlağa edilmiştir. Kendisi haklı söze gücenen ve hiddetlenen bir adam değildi. Bağdad muhâsarasında verdiği emâna açıkça itirâz eden küçük Rumeli askerinin cür'etine önce şaşırmış; sonra âilesinin hep bu seferde şehîd olduklarını anlayınca tebessüm edip, taltîf etmiştir. Nitekim hocası Sâmi Yusuf Efendi şöyle demektedir: "Pâdişah merhûm, bunca heybet ve satvet sâhibi olmasına rağmen, garazsız hak söze incinmezlerdi. Mahremâne sohbetlerde hamrın ma-

zarratını anlattığımızda 'Efendi doğru söylersin.' deyip, tevbeye müteahhid olmuşlardır."

Kendisinin zekâsı kadar hâfızasının da kuvvetli olduğu rivâyet edilmiştir. Hâfız Paşa'nın şehâdetinde rolü olan bir adamı, Bağdad seferinde bulunurken Konya'da teşhîs etmiş ve hemen yakalanmasını emretmişti. Fakat zorba buradan kurtulmayı bilip gizlenmişti. Sagredo onun Machiavel'in *Hükümdar* nâmındaki eserini bir mühtedîye tercüme ettirip okuduğunu kaydetmektedir. Sultan Murad'ın yazısı güzel bir ta'lîk kırmasıdır. Kâtip İbrahim Efendi'ye hattatlık san'atına dâir *"Gülzâr-ı Savab"* adlı bir risâle yazdırmıştır. Onun zamanında Kâtip Çelebi gibi mütebahhir bir âlim, Koçi Bey gibi siyâsî bir mütefekkir, Nef'î gibi bir şâir, Evliya Çelebi gibi büyük bir muharrir ve *Seyahatnâme* müellifi yetişmiştir.

Onun devrindeki Osmanlı sanâyiini, esnaf teşkilâtını, devletin azamet ve kudretini Evliya'nın kitabından anlamaktayız. Evliyâ esnaf teşkîlâtlarının Alay Köşkü'ndeki Pâdişah'ın önünden geçişlerini yüzlerce sahîfe ile anlatmaktadır. Topkapı Sarayı'nda mimâr Hasan Ağa'ya yaptırdığı, Bağdad ve Revan gibi iki seferinin isimlerini taşıyan kasırlar, onun devrinin en güzel mimârî eserleri olduğu gibi, sâhib olduğu istikbâl düşüncesinin de canlı şâhidleridir. Onun hakkında fazla kan döktüğünden dolayı yapılan tenkîdler, zamânının anarşi ve tuğyân hâlindeki vaziyetini, ahâlinin bundan ne derece mutazarrır olduğunu mütalâa etmiyen zihniyetin netîcesidir. Sultan Murad adâleti istiyen, zorba tahakkümünden bunalan, muhâfazakâr Osmanlı ahâlisinin desteklediği ve istediği adamdır. Osmanlı cemiyeti neyi arzu etmişse, Murad Han onu yapmış; Türk halkı nasıl bir pâdişah istemişse Genç Hükümdar öyle olmağa gayret etmiştir. Onun genç yaşında yaptığı büyük iş, cemiyetin esas kütlesi ve mesleklerine âşık büyük asker tabakası tarafından desteklenmiş, bilfiil akdedilen şûrâ ile bu, tescîl dahi edilmiştir. Bu sûretle Sultan Murad şerîrlerin ve ayak takımının tahakkümüne karşı, cemiyetin bütün zümreleri tarafından desteklenen bir kahraman olmuştur. O cemiyetteki şerîrlere karşı amansız ve korkunç olmuş, halka gadreden herkesi ezmiştir. Ahâliye olan bağlılığı tasarruflarında açıkça görülmektedir. Bunun içindir ki, asâyişi iâde edebilmiş; zulmü kaldırmış; devlet vâridâtını 8 milyon altına, timar ve zeâmet vâridâtını da 6 milyona çıkarmıştır.

Askeri kendisinden ne kadar çekinirse, o kadar sever ve takdîr ederdi. Bütün sefer meşakkatlerine askerle berâber katılmış, onların yediği gibi yemiş, yattığı gibi yatmıştır. Bu suretle büyük kumandanlar gibi, önce onların kalbini teshîr etmiştir. Kudreti ve kuvveti, tavırları ve atılganlığı, ordusu tarafından dâima takdîr edilmiş ve hayranlıkla müşâhede edilmiştir. Nitekim

48 yaşında öldüğü zaman, saray ve devlet erkânıyle birlikte, ahâli ve asker de ardından pek çok gözyaşı dökmüştür.

O yalnız Şark'ta değil, Avrupa'da dahi istilâ harbi teşebbüsünde bulunmuştur. Almanya içlerine kadar uzanan muazzam bir akın hareketi, onun hudut tanımaz fütûhât arzusunu göstermektedir.

Dünyâda ilk defa olarak uçuş denemesi yine onun zamânında İstanbul'da yapılmış; rivâyete göre Hezârıfen nâmıyle mâruf Ahmed Efendi, Galata Kulesi'nden Üsküdar'a kuvvetli bir lodos rüzgârıyle uçmuştur. Yine dünyada ilk defa olarak fişek usûlü ile füze tecrübesi de Hasan Çelebi nâmındaki bir Türk san'atkârı tarafından tecrübe edilmiş ve barut mâcunu kullanılarak imâl edilmiştir. Bu iptidâî füzenin muharebelerde kullanılması kendisine teklîf edilen Pâdişah'ın, çok adam kırdıracağını, bunun ise zulüm ve günah olduğunu söyliyerek, reddettiği rivâyet edilir.

Bütün bu hususlar genç yaşta dâr-ı bekaaya rıhlet eden Pâdişah'ın sâhip olduğu yüksek vasıflara işâret etmektedir.

SULTAN İBRAHİM HAN

(1640-1648 M./1049-1058 H.)

Sultan İbrahim'in Cülûsu

Sultan İbrâhim, birâderinin vefâtı üzerine, mahbus bulunduğu dâireye gelen Kapıağası tarafından, Osmanlılar'ın cihan saltanatına dâvet edilmiştir. Bütün biraderlerinin katledilmeleri dolayısiyle, asâbı bozuk olan 25 yaşındaki Şehzâde, bunu ağabeyisinin bir tecrübesi zannederek, imtinâ etmiş ve "Siz bana mekr-ü âl edersiniz; bana taht u saltanat gerekmez; karındaşım sağ olsun! Benden ne istersiniz?" diye istiğnâ göstermiştir. Bunun üzerine Vâlide Sultan tarafından "hezâr yemîn" ile iknâ edilmiş ve ağabeyinin cenâzeleri kendisine gösterilmiştir. Cenâzenin bulunduğu odadan çıkarken, tekrar geriye dönmüş ve iyice kanaat hâsıl edebilmek için, yeniden bakmıştır. Bundan sonra, çok eski bir Türk usûlü mûcibince, Sadrâzam ve Kapı ağası tarafından koltuklanarak taht odasına götürülmüş ise de, merâsimin sabâhleyin icrâ edilmesi husûsundaki irâdesine uyularak, cülûs ta'lîk edilmiştir. Sonra ellerini kaldırarak Cenâb-ı Hakk'a "Elhamdülillâh ya Rabb ki, benim gibi zaîf kulunu bu makaama lâyık gördün." diye şükretmiş ve "Yâ Rab! Eyyâmımda ümmet-i Muhammed'i hoş hâl eyle ve birbirimizden hoşnûd eyle." diye duâda bulunmuştur. Bu duâ, onun Makaam-ı Hilâfet ve Saltanat'a geçerken, Hakk'ın emirlerine riâyet ile halkı hoşnûd etmeyi en büyük vazîfe bildiğini göstermektedir.

Ertesi sabah devlet erkânı ve tebea mümessilleri huzûrunda yapılan merâsimle, Osmanlı cihan tahtına câlis olmuştur (9 Şubat 1640/16 Şevval 1049). Aynı gün, Sultan Murad'ın cenâze merâsimi icrâ edilmiş, tertîb edilen

alayda, eski Türk an'anesi mûcibince "merhûmun binip gazâya gitdiği üç at tersine eyerlenip, tâbûtu önünde yedilmişdir." Sultan Murad'ın cenâzesi, pederi I. Ahmed'in türbesine defnedilmiştir. Cenâzenin defninden sonra akdedilen Dîvân'da askerlere in'âm ve terakkîler verilmesi kararlaştırılmıştır.

Avrupa Devletleriyle
Mevcut Anlaşmaların Yenilenmesi

Usûl mûcibince Dîvân-ı Hümâyûn, Sultan İbrahim'in tahta cülûs ettiğini yabancı devletlere bildirmiştir. Bir çavuş Fransa'ya, Felemenk'e, İngiltere'ye hareket etmiş; bir müteferrika Venedik'e, bir ağa da Viyana'ya gönderilmiştir. Sulh için Lehistan'dan gelen elçinin talebi kabul edilmiş; Sultan İbrâhim ise Leh Kralı'na gönderdiği nâmede, Ruslar'la ittifaktan ictinâb etmesini, ehemmiyetle bildirmiştir. Lehistan, Tatar Hanı'na vergi vermekte devam etmiştir.

Rusya'dan gelen iki sefîr, Kazaklar'la efendilerinin alâkalı bulunmadıklarını, Azak Kalesi'nin işgalinde dahilleri olmadığını beyân etmişler ve bu mevzûda tamâmen bîtaraf kalacaklarını te'mîn etmişlerdir. Tabiî bu teminât ve beyan, dünyanın en büyük kudreti olan Osmanlı kudretinden çekinmelerinden doğmaktadır.

Tebrike gelen Venedik, Fransa, İngiltere sefîrleri ile mevcût ticârî anlaşmalar da yenilenmiştir. Bir müddet sonra bir İran sefîri gelmiş ve Pâdişah'a hediyelerle Şâh'ın bir mektubunu vermiştir. Bu elçi dönerken Emîrgûne-oğlu da berâber gitmek istemiş; bunun için Vezîr-i âzam'dan talepte bulunmuştur. Vezîr-i âzam meseleyi Pâdişah'a arzetmiş; o da "Bizim milletimizin kadrini bilmezlere cezâsın vermek gerekir." demiş ve Kâtip Çelebi ile Naîmâ'nın tâbiriyle "vücûdu lâzım olmamağla izâle olunmuş"tur (14 Temmuz 1641/1051). Aynı müellifler, katlin, Acem elçisinin desîselerine hamlolunduğunu da nakletmektedirler. Sultan Murad tarafından kendisine bağışlanan yalı da, Vezîr-i âzama ihsân edilmiştir. Boğaz'daki Emirgân semti, Osmanlı hizmetine giren ve Yusuf Paşa ismini alan bu zâtın adıyla anılmaktadır.

Avusturya ile siyasî münâsebetlerin tecdîdi ise, biraz müşkilce cereyân etti. Bu sırada Türk kuvvetleri devamlı akın hareketleriyle Nemçeliler'e göz açtırmıyorlar; hattâ hudut boylarındaki Avusturya kale muhafızlarını dahi kapandıkları yerlerden çıkamaz hale getiriyorlardı. 1641 yazında Osmanlılar, Aşağı İstirya'yı tamâmen çiğnediler; Bavyera'nın Regensburg şehrine kadar ilerlediler. Almanya içerlerine kadar dehşet salan bu büyük akın hareketleri, Avusturya'yı Zitvatorok muâhedesini yenilemeğe mecbûr etti. Bu suretle Os-

manlı kudreti, eskisi gibi fermân-fermâ olduğunu, Avrupa'ya göstermiş bulunuyordu.

Avrupa'da bu hâdiseler cereyân ederken, Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa, İspanya'ya âit bulunan İtalya'nın Kalabria sâhillerini yakıp yıkıyor ve Osmanlı kudretinin Akdeniz'deki hâkimiyetini gösteriyordu.

Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İcraatı

Bu sırada Sadrâzam, Sultan Murad devrinde çok nufûzlu olan Silâhdar Mustafa Paşa gibi bâzı şahsiyetleri İstanbul'dan uzaklaştırmış ve bir takım tâyinler yapmıştır. Bu suretle "sadr-ı devletde istiklâl üzre karar edip", mâlî ve idârî tedbîrlerle de meşgûl olmaya başlamıştır. Sadrâzam, mâlî işlerde de intizamın sağlanmasını temin için, tedâvülde bulunan sikkenin ortadan kaldırılmasını, onun yerine Sultan İbrahim nâmına darbedilen yeni meskûkâtın geçerli kılınmasını emretmiştir. Bu hâdise *Nasîhat-nâme* müellifi tarafından "devlet memurlarının maaşlarıyle nafakalarını almakdan âciz bulundukları" şeklinde tavsîf edilen enflasyonist gidişe karşı, paranın kıymetlendirilmesi yolunda yapılmış bir hareketti ve bir nevi devalüasyon mâhiyetindeydi. Bu hareket yapılırken, diğer taraftan da maaşlı asker miktarı 59.257 kişiye kadar indiriliyordu. Bu suretle Sadrâzam, devlet mâliyesinde denkliği sağlamış bulunuyordu. Bununla berâber, bu çeşit para ayarlamaları dâima muhtelif karışıklıklar meydana getiriyordu. Bunun için narh usûlü hassâsiyetle tatbîk ediliyor; pazarlar kontrol ediliyordu. Halkla çok yakından alâkadar olan, sıkıntılı ve asabî olduğu için dâima dolaşan Sultan dahi, bu işlere dair Sadrâzam'a hatt-ı hümâyûnlar gönderiyordu. Bunlardan birinde: "Sen ki vezîr-i âzamsın; İstanbul'da gerçekden kıtlık vardır deyü söylenir. İstanbul efendisine muhkem tenbîh ile narh ahvâline ziyâde takayyüd etsin, gezsin, dolaşsın; yoksa kendüsü bilür ve göreyim seni, ahvâl-i âleme cân-u bâşına çalış." diyordu. Ayrıca halkı memnûn etmek, ahâli üzerinde iyi intibâ bırakmak arzusunda bulunduğunu da "Ortalığı şöyle idelim ki, hayır duâya mazhar düşelim, âdil pâdişaha iyi vezîre düşdük deyü." cümleleriyle anlatıyordu. Pâdişah'ın şu yazıları kendisinin tebeasının ihtiyaçları ile bilhassa fakîr fukarânın sıkıntısıyle ne kadar alâkadar olduğunu, bunları memnûn etmek için nasıl çırpındığını açıkça göstermektedir.

Kara Mustafa Paşa, ümmî bir zât olmasına rağmen, umumî bir arâzî ve nüfûs tahrîri yaptırmış; maaşları vaktinde tevzî ettirmiştir. Vergi miktarını artırdığı gibi, sahâsını da genişletmiştir. Küçük yaştaki çocuklara vergi tar-

hetmek sûretiyle cizye vâridâtını artırmış; avârız nâmıyle Rumeli'de bir nevi bahrî vergi ihdâs eylemiş ve beytülmâlin menfaatine hizmet etmiştir. Bununla berâber şu hareketleri, menfaatleri haleldar olanların garaz ve husûmetini celbederek, aleyhinde şiddetli bir cereyân uyanmasına sebep olmuştur.

Şehzâde Mehmed'in Doğumu

Bu sırada Avrupa ve Rusya içlerinden Yemen ve Afrika ortalarına, Cezâyir'den Basra Körfezi'ne kadar uzanan Osmanlı Devlet-i Muazzaması'nın ayakta durmasını temin eden hânedân-ı Âl-i Osman'dan yalnız bir İbrahim Han hayatta bulunuyordu. Bunun başına gelebilecek bir kazâ veya emr-i hak, bu koskoca devleti derin bir sarsıntıya uğratabilirdi. Bunu düşünen devlet ricâli ciddî endîşeler içinde bulunuyor ve bu sebeple bir şehzâdenin vücûdu arzû ediliyordu. Bunu te'mîn için Pâdişah'a mûtenâ câriyeler takdîm ediliyordu. Nihâyet Haseki Turhan Hadîce Sultan'dan bir şehzâde dünyâyı teşrîf ederek, Mehmed ismi verildi ve ahâli arasında da derin bir sevinç husûle getirdi (2 Ocak 1642/30 Ramazan 1052). Osmanlı cemiyeti Şeker Bayramı ile Şehzâde'nin velâdetini âdetâ berâber kutladı. Bir müddet sonra Sâliha Dilâşûb Sultan'dan Süleyman nâmı verilen bir şehzâde daha doğdu. Bir sene kadar sonra da Hadîce Muazzez Hanım'dan Ahmed nâmı verilen diğer bir şehzâde dünyaya geldi. Bu suretle ebed müddet olduğuna inanılan Devlet-i Aliyye'nin, hânedan noktasından istikbâli sağlama bağlanmış oluyordu. Bu şehzâdeler bilâhare sıra ile Osmanlı tahtına çıkacaklardır.

Azak Kalesi'nin Geri Alınması

Bu sırada Sultan Murad'ın son senelerinden beri Kazaklar'ın elinde bulunan Azak kalesinin geri alınması için, Vezîr Mehmed Paşa, Rus Serdarlığı'na tâyin edildi. Karadeniz'den bir filo sevkedildiği gibi, Kırım Hanı Mehmed Giray da yardıma memur edildi. Kazaklar bu Osmanlı kuvvetlerine mukaavemet edemiyeceklerini anladıkları için, Rus Çarı'nın da emriyle, kaleyi tahrîb ederek çekildiler. Bunun üzerine Serdar Mehmed Paşa, kaleyi tâmir ettirip, muhâfızlar koyduktan sonra, Özü kalesine çekildi. Böylece Don nehrinin Azak Denizi'ne döküldüğü, bugünkü Rostov şehri mevkiinde bulunan ve askerî nokta-i nazardan son derece ehemmiyetli Azak kalesi, Osmanlı hâkimiyetine yeniden katıldı. Rusya'nın güneydeki Karadenize inme siyâseti ve hedefi için de ehemmiyetli olan bu mahreç, ona yeniden tıkandı. Slavlar'ın asırlarca sürecek hedeflerinden biri olan sıcak denizlere inme ve hudutlarını buralara dayama siyaseti, bundan sonra da devâm edecektir. Azak on-

lar için ilk adım mâhiyetinde idi. Fakat büyük Osmanlı kudreti buna bir buçuk asır daha imkân vermiyecektir. Bu gün de Rusya'nın değişmez jeopolitik siyaseti aynıdır ve Akdeniz'e inmektir. İster Çarlık, ister komünist diktatörlük gibi siyasî rejimler altında olsun, Rus jeopolitik gâyesi değişmemiştir.

* * *

Bu sırada Sultan Murad'ın musâhiplerinden ve o devrin en nufûzlu adamlarından bulunan Silahdar Mustafa Paşa, Sadrâzam'ın iğbirârı netîcesi önce Budin, sonra Temeşvar Beylerbeyliği'ne tâyin edilmişti. Sultan Murad, Mustafa Paşa'ya kızı Kaya Sultan'ı vermek istemişti. Bu husus, Vâlide Sultan tarafından, İbrahim Han'a bildirildi ve rızâsı temin edilmek istendi. Sultan İbrahim meseleyi Sadrâzam'a açınca, Kara Mustafa Paşa, kendisinin ahvâle nizâm vermek için uğur-ı hümâyûnda çalıştığını; Silahdar'ın İstanbul'a gelmesinin, bütün devlet umûruna karışmakla netîceleneceğini; kötü emellere hizmet eden kişilerle birleşerek, fitne ve fesâd çıkaracağını söyledi. Bundan sonra bâzı hususları daha anlatarak ve bilhassa Kıbrıs vergisinin üç-dört seneliğini ihtilâs etmekle ithâm ederek, Silâhdar'ın katline ve servetinin müsâderesine dâir bir hatt-ı hümâyûn çıkarttırdı. Bu suretle Saray kliği ile anlaşarak, aleyhine yürümesi mümkün olan Silâhdar, siyâset edildi ve 5 bin keseden fazla olan serveti, hazîneye intikaal etti. Bu, Osmanlı târihçileri tarafından ilk müsâdere hâdisesi olarak zikredilmiştir (1642/1051).

Hüseyin Paşa'nın Öldürülmesi

Bundan bir müddet sonra, Sadrâzam'ın aldığı mâlî ve idârî tedbîrlere karşı Anadolu'da Erzurum Vâlisi Nasûh Paşa-zâde Hüseyin Paşa'nın riyâsetinde bir hareket belirdi. Bunda Hüseyin Paşa'nın Sadrâzam'la olan şahsî husûmetinin de dahli bulunduğu rivâyet edilmiştir. Bununla berâber, Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa'nın hareketi, Vezîr-i âzamın vâlileri Pâdişah nâmına tuğra çekmekten men' eden emrine muhâlefetle başlamıştır. Paşa bu emri kendisine teblîğ eden Ağa'ya: "Tuğrakeşlik bana mîrâsdır; ben vezîr ibni vezîrim ve tuğrayı bana Sultan Murad merhûm gibi bir gâzî-i sâhibkıran ısmarladı; senin Paşan Arnavut diyârından gelip, ol makaama nâil ola da bana tuğrakeşliği çok göre; bunun sebebi nedir? Bu emr-i şerîfden pâdşahın haberi yokdur; men' etme kendi cânibindendir." demiş ve geri göndermiştir. Hüseyin Paşa rivâyete göre, Sadrâzam'ı "çorbacı" ve "ümmî" tâbirleriyle dâima istihfâf etmiş ve aleyhinde bulunmuştur. Bunun üzerine Sadrâzam, Erzurum gibi bir müstahkem kaleye sâhip bulunan Hüseyin Paşa'nın Abaza gâilesine benzer bir hâdiseye vücût vermemesi için, kendisini Haleb Beyler-

beyliği'ne tâyin etmiştir. Haleb Vâliliği'nde halkı memnûn bırakan Hüseyin Paşa, bu defa Sivas Beylerbeyliği'ne tâyin edilmiştir. Sivas Beylerbeyi olan Kör Hazînedâr İbrahim Paşa'ya da, gizlice bir emir gönderilerek, Hüseyin Paşa'nın izâlesi istenmiştir. Bunun üzerine Kayseri civarında iki paşanın askerleri karşılaşmış; İbrahim Paşa vurularak ölmüş ve askeri de dağıtılmıştır. Hüseyin Paşa artık Sivas'a gitmeye tenezzül etmemiş ve vezîr-i âzamlığa göz koyarak, "Sadrâzam ile şer'î da'vâmız vardır." sözleriyle İstanbul'a doğru yürümüştür. Tabiîdir ki bu dâvâsında, İstanbul'da bulunan Vezîr-i âzam aleyhdarlarının yardım ve teşvîkleri de başlıca rolü oynamıştır. Hüseyin Paşa kuvvetlerine, İzmit'te Anadolu Beylerbeyi Çiftelerli Osman Paşa, karşı gönderilmişse de muvaffak olamamış ve Nasuh Paşa-zâde Bulgurlu'ya gelmiştir. Bu sırada İstanbul'da dükkânlar kapanmış, esnaf arasında ciddî bir panik başlamış ise de, Sadrâzam, cebrî tedbîrlerle mâni olmuştur. Aynı zamanda Üsküdar'a bir miktar kuvvetle birlikte toplar geçirilmiş ve askerî tertibât alınmıştır. Pâdişah huzûrunda toplanan mecliste bâzıları "Şer' ile da'vâmız var diyen adamla mukaatele olur mu?" diyerek, Hüseyin Paşa'nın lehinde bulunmak istemişler; fakat Vezîr-i âzam "Olmaz, âsîdir Pâdişahım! Katli vâcibdir; vekîlü's-saltana ile mürâfaa sûretinde husûmet edip, böyle cem'iyet ile gelmek ve ona müsâade olunmak âb-ı rû-yı saltanata nakîsedir, sonra nicesi dahi baş kaldırmak lâzım gelir." diyerek, muhâlefet etmiştir. Bilâhare ulemâya tevcîh-i hitâb ederek "Hakkı söylemelerini" bildirmiş; bunun üzerine katline ve def'ine karar verilmiştir.

Hüseyin Paşa Bulgurlu'da kendisine yazılan ve sadâretin tevcîh edileceğini bildiren bâzı mektuplara kanarak, bunu beklemekle vakit geçirmiştir. Bu sırada kendisine Dârüssaâde Ağası mârifetiyle bir hatt-ı hümâyûn gelmiş, bunda inkıyâda dâvet edilerek, huzûra gelmesi emredilmiştir. Paşa, mühr-i hümâyûnun gelmemesinden üzülmüş ve "Pâdişahımın emrine râmım, muhâlefetim yokdur, şer' ile da'vâmı görmeğe geldim, çün mümkin olmadı, emir pâdişahımındır." cevâbını vermiştir. Bundan anlaşıldığına göre, Pâdişah'a isyanı aklının köşesinden geçirmemiş, Vezîr-i âzamın muhâliflerinin teşvîkine ve tahriklerine kanarak, sadâreti elde etmek için hareket etmiştir. Bu sırada Sultan İbrahim bizzat Üsküdar bahçesine gelip yerleşmiş ve Paşa'nın İstanbul'a geçmesine, fiilen mâni olmuştur. Pâdişah'ın şu cesur hareketi, Paşa'yı çok müşkil bir vaziyette bırakmış ve kaçmaktan başka çâresi kalmamıştır. Bunun üzerine Hüseyin Paşa, adamlarıyle Rumeli yakasına geçip ilerlemiş; Ruscuk'ta yakalanarak İstanbul'a getirilmiştir. Sadrâzam kendisini Topkapı suru dışındaki bahçesinde huzûruna getirtmiş; "envâ'-ı azab ve eşedd-i siyâsetle" îdâm ettirmiştir (1643/1053). Paşa'nın oğlu ise, Sultan tarafından himâye edilerek, tahsîl ettirilmiştir. Bu çocuk bilâhare büyüyerek, Sultan İbrahim'in tahta cülûsundan itibâren, 30 yıllık bir târih yaz-

mıştır. *Müntehabât-ı Tevârîh* nâmiyle anılan eseri, geniş malûmât ve tarafsız mütalâaları ile meşhûr olmuştur.

Sadrâzam Kara Mustafa Paşa

Sadrâzam Kara Mustafa Paşa, Nasuh Paşa-zâde gâilesinin verdiği fırsatlardan istifâde ederek, kendi mevkiini sağlamlaştırmak için, bir çok muhâliflerini yok etmeğe başlamış; aldığı mâlî ve idârî tedbîrler de bunlara eklenince, aleyhinde çok şiddetli bir muhâlefet cereyânı baş göstermiştir. Paşa, Saray içindeki muhâliflerinin en mühimleri olan Kösem Sultan, Silahdar Yusuf Paşa ve Cinci Hoca nâmıyle mâruf Safranbolulu Hüseyin Efendi kliğine karşı, askeri tahrîk etmek istemiştir. İş, Ocağın nufûzlu bir ihtiyarı olan Koca Muslihüddin Ağa'ya açıldığında, bu zât pek doğru bir kanaatle "Bundan sakınmalarını, Sultan Murad merhûmun nice bin nüfûs katliyle söndürdüğü fitneyi uyandırmamalarını, söz ayağa düştükten sonra işin önünün alınamayacağını" söylemiş ve muhâlefet etmiştir. Sonra Sadrâzam'a gitmiş "Sultanım bu nasıl işdir?" diye sormuş; onun reddetmesi üzerine Yeniçeri Ağası'na başvurmuştur. Ağa bu vaziyetten çekinerek, işi Pâdişah'a haber vermiştir. Pâdişah yeniçeri ihtiyarlarını çağırarak meseleyi anlamış ve lalasının izâlesine karar vermiştir. Bunu haber alan Vezîr-i âzam Pâdişah'a koşmuş; meselenin iftirâ olduğunu söylemiştir. Pâdişah ise "Lala, hep yalan söylersin; bu sözlerin doğru değildir; onlar benden râzılar, fitneyi sen kaldırmak istersin; ver mührümü, ben zabteder adam bulurum." demiştir. Bundan sonra yanındaki Bostancıbaşı'ya "Al şunu!" demiş, o da mührü almayı anladığından, emri îfâ etmiştir. Fakat Sadrâzam emrin mâhiyetini anladığından, acele sarayına kaçmış ve Nallı Mescid yakınındaki bir otlağa gizlenmiştir. Nihâyet bulunarak yakalanmış ve siyâset edilmiştir (31 Ocak 1644/1052).

Paşa, ümmî olmasına rağmen kuvvetli bir şahsiyet olarak görünmektedir. Beş senelik sadâreti içinde aldığı mâlî, idârî, askerî tedbîrlerle devlet işlerini yoluna koymağa uğraşmış; memleketin bir çok yerlerinde imâr faaliyetinde bulunmuştur. Parmakkapı'da kendisi için bir medrese, çeşme ve türbe yaptırmıştır. Sadâretinde nüfûs ve arâzî sayımı yaptırmış, vergileri artırmış, yiyecek ve yakacağa narhlar koymuş; bir nevî hazîne bonosu mâhiyetinde olan tezkere usûlünü ilgâ etmiş, hazîne vâridât ve masraflarını peşin usûle bağlamıştır. Küçük çocuklara cizye tarhetmiş; bu ise kaanuna aykırı olduğundan tenkîd edilmiştir. Mürâcaat ettiği bu tedbîrler bir çok kimsenin menfaatine dokunduğu için çok aleyhdar kazanmış; bâzı kindar hareketleri ile dîvân günü iş sâhiplerine sertçe muâmele etmesi, Sultan'ın tekdîrine uğramasına ve felâketine sebep olmuştur. Ölümünde 50 yaşlarında bulunan Sadrâzam, Naîmâ tarafından haleflerine nümûne olacak kadar kıymetli adde-

dilmiş; Kâtip Çelebi tarafından da takdîre sezâ görülmüştür. Kendi eksikliklerini bilecek kadar ârif bir zât olduğu söylenen Sadrâzam, mansıb için yalan söylemekten ve müdâra etmekten nefret eden bir kimse olarak da tanınmıştır. Muhâlifleri için askeri kullanmak istediği isnâdı doğru ise, uğradığı âkıbeti hak etmiştir denilebilir.

Kara Mustafa Paşa'dan boşalan sadâret makamına Şâm Vâlisi bulunan Sultan-zâde Mehmed Paşa getirilmiştir. Yeni Sadrâzam 10 Mart 1644/1054'te İstanbul'a gelmiş; merâsimle karşılanmış ve vazîfesine başlamıştır.

* * *

Bu sırada, Osmanlı şeyhülislâmlarının en büyüklerinden ve milletimizin yetiştirdiği en büyük şâirlerimizden biri olan Yahyâ Efendi, 91 yaşında olduğu halde dâr-ı bekaaya rıhlet eylemiştir. Kendisi üç defa Meşîhat makaamına getirilmiş ve 18 yıl şeyhülislâm olmuştur. Fâtih Câmii'nde kılınan cenâze namâzında "âyan u erkân, belki cümleten İstanbul halkı" hazır bulunmuş ve tâbutu parmak uçlarında toprağa tevdî edilmiştir. Kabri Sultanselim'de Koğacı Dede türbesi civarında, pederinin yaptırmış bulunduğu türbe yanındaki mezarlıktadır. Yerine *Tâcü't-Tevârîh* müellifi Sâdeddin Efendi'nin torunu bulunan Ebû Saîd Mehmed Efendi şeyhülislâm olmuştur (27 Şubat 1644/18 Zilhicce 1053).

İslâm Giray'ın Kırım Hanı Tâyin Edilmesi

Bu sırada Dîvân-ı Hümâyûn Kırım meseleleriyle uğraşıyordu. O zaman Kırım tahtında Mehmed Giray bulunuyordu. Bu Han'ın bâzı hareketleri Dîvân'ın arzularına muvâfık olmadığı için, kendisi azledildi ve yerine Rodos'ta sürgün bulunan İslâm Giray tâyin edildi. Yeni Han İstanbul'a gelip, Sultan tarafından kabul edildi. Türk an'anesine uygun olarak yer öpen Han'a, Sultan İbrahim "Baka İslâm! Seni işte han etdim; göreyim seni; benim dostuma dost, düşmanıma düşman olmalısın." deyince, İslâm Giray "Cenâb-ı Hak saadetli hünkârımın vücûdunu hatarlardan saklasın; inşâallah kusûr etmem; hemen hünkârımın duâsı benimle berâber olsun." cevâbını verdi. Bunun üzerine Sultan "Benim duâm seninle biledir; bana sâdıkaane hizmet et; benden başkasının sözünü dinleme." dedikten sonra, kaç yaşında olduğunu, inip binmede nasıl bulunduğunu sordu. Han 40 yaşında bulunduğunu, inmeğe binmeğe yeni başladığını, sâyesinde iyi olduğunu söyledi. Bunun üzerine murassa bir kaftan ve kılınç ile taltîf edildi. Sultan İbrahim'in hayır duâsını ve devlete hizmet husûsunda te'kidkâr desteğini alan Han, Sadrâzam'ı ziyâret ederek, hâricî meselelerde genişçe selâhiyet verilmesini teklîf etti. Bu teklîfi

kabul edilerek, Cenâb-ı Hakk'ın tevfîk ve ihsân buyurması duâsıyle ve merâsimle teşyî edildi.

Bu Han, memleketine gittikten sonra, Rusya ve Lehistan'ın dalaşmaya başlaması sebebiyle, buralara akınlar yaptı. Bilhassa Ruslar'ı haylî hırpaladı. 50 binden ziyâde esîr, Kırım'a getirildi. Bunun üzerine Rusya İstanbul'a şikâyetler yağdırdı. Sultan İbrahim ise, gelen Rus sefîrine, Avrupa elçilerine de tatbîk ettiği tehdît ve yıldırma siyâsetine başvurdu. Ayrıca Moskova tahtının hakîkî vârisi olduğunu iddiâ eden bir prensi destekledi; ondan, çar olduğu zaman Kazan ve Astrahan'ı Kırım'a vereceği vaadini aldı. Ayrıca Rusya'ya, Kırım'a verdiği vergiyi zamânında ödemesini bildirdi. Tatar akınlarından çok fazla şikâyet gelmesi üzerine, bu husus Tatar Hanı'ndan soruldu. İslâm Giray Han şu mânidâr cevâbı verdi: "Biz pâdişahın bendeleriyiz. Ruslar ve Kazaklar ancak zâhiren ve bizim muzaffer silâhlarımız altında kaldıkça sulh isterler. Fakat biz rahat bırakırsak, Anadolu sâhillerini kayıklarıyla tahrîb ederler... Eğer hareketsiz kalırsak, Akkerman'ı ve Boğdan'ı zaptedeceklerdir."

Bunun üzerine Divân, kendisini serbest bırakmıştır. Bu siyasette dikkat edilen noktalar kuzeydeki dengenin sarsılmaması, Lehistan'ın Rusya ve Almanya'ya karşı dâima kuvvetli kalması, Osmanlılar'a bağlılıkta devam etmesi husûsları idi.

Osmanlı-Avrupa Münâsebetleri

Bu sırada Osmanlı Devleti Avusturya ile bilfiil harb etmemekle berâber, onu Erdel Kralı Rakoçi vâsıtasıyle yıpratmağa çalışıyor ve Viyana hükûmetinin düşmanı olan Fransa ve İsveç'i destekliyordu. İsveç ve Erdel Avusturya'ya saldırıyor ve muvaffakıyetler kazanıyorlardı. Hattâ bir İsveç ordusu Viyana banliyölerini dahi işgal ediyordu. Bir Erdel kuvveti ile birleşmek üzereyken, İsveçliler sulh yaptılar. Avusturya açlık ve sefâlet içinde yüzüyordu. İsveç'in sulh yapması, Fransa'nın Avusturya'ya karşı kat'î gâlibiyeti kazanamaması, Dîvân-ı Hümâyûnu Rakoçi'ye sulh tavsiyesine sevketti. Osmanlı Devleti'nin bilfiil müdâhale etmemesi Avusturya'yı kurtardı. Buna da sebep "Otuz Sene Harpleri" adıyla anılan, Avrupa'nın geçirdiği büyük krizde Türkiye'nin dâhilî meselelerle ve Şark seferleriyle uğraşmasıydı. Bununla berâber, kendi tâbiî olan Erdel desteklenmiş; İsveç teşvîk edilmiş; Fransa ile dostlukta devam edilmişti. İspanya ile Devlet-i Aliyye arasındaki harb hâli devam etmiş; donanma, Cezâyir Beylerbeyliği deniz kuvvetleri ile bu devlete âit sâhilleri vurmakta bulunmuştu.

Avrupa'da "Otuz Yıl Muhârebeleri" diye anılan din harplerinden

istifâdeye, ancak bunun sonunda teşebbüs edilmiş ve vukûa gelen bir korsanlık hâdisesi bahâne edilerek, Girit'in fethine karar verilmiştir. Bu teşebbüs, gâyet yanlış olarak "Duraklama devri" diye anılan devrede cereyân etmiş; bu tâbirin açıkça mânâsız bulunduğunu ortaya koymuş; Osmanlı fütûhâtının ve genişlemesinin devâm ettiğini göstermiştir. Bu çok mânâlı fütûhât ve genişleme siyâsetine devâmı gösteren kararın sâhibi ise, târihlerimizde maalesef "Deli" nâmıyle yâd edilen ve aleyhinde söylenmedik lâkırdı bırakılmayan, Sultan İbrahim olmuştur.

Girit Seferi

Girit seferi "Sünbül Ağa Vak'ası" nâmıyle mâruf bir hâdise vesîlesiyle açılmış görünmektedir. Eski Kızlarağası Sünbül Ağa, tekaüd olduktan sonra, hac farîzasını îfâ ve âhir ömrünü Ravza-i Resûlullah'da geçirmek istemiş; bu münâsebetle bir gemi ile Mısır'a hareket etmiştir. Ağa'nın gemisinde külliyetli mal ve servet bulunduğunu haber alan Malta Şövalyeleri nâmındaki korsanlar, buna hücûm ederek zaptetmişlerdi. Ağa ile gemi mürettebâtı şehîd edilmişler; alınan mal ve hazîneler ile atlar ise Girit'e getirilerek burada satılmıştı. Bunu gören bir râhibin "Cezîreye Türk atının ayağı bastığı, alâmet-i hayır değildir." dediği meşhûrdur. Şu söz, o günkü Türk kudretinin, hıristiyan dünyasını ne derece korkuttuğuna ve Osmanlı azametinin ne erişilmez mertebede bulunduğuna işâret etmektedir.

Girit o sırada Venedik elinde bulunuyor ve Türk sâhilleriyle Mısır, Kuzey Afrika, Filistin ve Suriye deniz yollarımızı emniyetsiz hâle getiren bir korsan yuvası olarak da kullanılıyordu.

Ada Anadolu'nun 180 km kadar kuzey batısında bulunmakta ve 260 km. boyunda bir şerit gibi uzanmaktadır. Ada bir zaman Roma ve Bizans idârelerinde bulunmuş; sonra 825/210 yılında Abbâsî Halîfesi Me'mûn zamânında, müslümanlar tarafından işgâl edilmişti. Emevî Halîfesi Muâviye, Kıbrıs ve Rodos gibi burayı da zaptetmek istemiş ise de alamamıştı. Daha sonra Endülüs'lü 10 bin kadar müslüman Girit'e gelerek Hendek (Kandiye) şehrini te'sîs ettiler. Girit'teki bu müslüman hâkimiyeti 138 sene devâm etti. Nihâyet Bizans İmparatoru Nikefor Fokas emrindeki kuvvetler tarafından bir senelik bir muhârebeden sonra, Bizans'ın eline geçti (961). Giritliler Bizans istilâsında sık sık isyân ederek memnûniyetsizliklerini gösterdiler. Nihâyet Dördüncü Haçlı seferinde burası istilâ edilerek Venedik'e satıldı (1204). Girit ahâlisi Venedik idâresinde çok daha fecî bir hayat sürdüler. Ortodoks olan halk, Katolik efendileri tarafından zulüm ve hakaaretlerle sefîl bir hayata mahkûm edildiler. Venedikliler'in bu gayrı insânî idâresine karşı, 20 defadan

fazla isyân ettiler. Bir çokları memleketlerini terkederek, Mısır'da yerleşmeğe mecbûr oldular. Giritliler böylece 440 sene Venedik zulüm ve yobazlığı altında inlediler.

Hanya'nın Alınması

Girit'e mâlik olmak, bütün Kuzey Afrika'ya, Dalmaçya, Yunanistan, Anadolu, Suriye ve Filistin'e sâhip olan Osmanlı Devleti'nin deniz nakliyâtının emniyeti için âdetâ hayatî bir ehemmiyet arzediyordu. Doğu Akdeniz'in hemen bütün kıyılarına sâhip Osmanlı Devleti için Girit muhakkak surette alınması lâzım bir ada idi. Bahrî ve askerî bir üs olarak kullanılması, ticarî yolların üzerinde bulunması noktasından da ehemmiyetli idi. Bu noktaların bir çok Osmanlı hükümdarı ve ricâli tarafından düşünüldüğü malûmdur. Barbaros'un Girit ve İtalya akınları, II. Selîm devrinde ada sâhillerinin vurulması, bu gâyenin açık işâretleridir. Üç kıt'ada kuvvetle kök salmış, büyük Osmanlı Devleti için hayâtî ehemmiyet arzeden Girit Adası'nın fethine bâzı devlet ricâliyle Sadrâzam'ın muhâlefetine rağmen, Sultan İbrâhim karar verdi ve hazırlıklara girişti. Bu kararda Kapdân-ı Deryâ Yusuf Paşa'nın müessir olduğu da rivâyet edilmektedir. Sultan İbrâhim her gün bizzat tersâneye giderek, hummâlı faaliyete nezâret etti; teşvîklerde bulundu. Bu hazırlıkların Malta'ya karşı yapıldığı ihsâs ettirilerek, esas hedef büyük bir ustalıkla gizlendi. Anadolu beylerbeylerine askerlerini Çeşme limanında, Rumeli vâlilerine ise kuvvetlerini Selânik'te toplamaları emredildi. Böylece 30 Nisan 1645/24 Rebîülevvel 1055 günü, Serdar tâyin edilen Yusuf Paşa emrindeki kuvvetler harekete geçti. Bu sefer için 15 bin kantar barut, 50 bin gülle, 50 muhâsara topu, 7 bini yeniçeri, 14 bini sipâhi olmak üzere, 80 bin asker, binlerce çadır, kazma, kürek, tüfenk, ok, kılınç ve lüzumlu harb levâzımı hazırlandı. Bunlar 106 muhârebe ve 300 nakliye gemisiyle hareket etti. Cezâyir, Tunus, Trablusgarb Beylerbeylerine, seferle ilgili fermanlar gönderildi. Anadolu ve Rumeli askerleri Mayıs sonlarında Serdar'a iltihak ettiler. Donanma-yı hümâyûn Navarin'de Trablusgarb Beylerbeyinin filosunu da alarak, buradan hareket etti (21 Haziran 1645/1055). Serdar yolda kumandanları gemisine çağırarak, o zamana kadar gizli tutulan mühürlü hatt-ı hümâyûnu açtı ve okudu. Bu suretle seferin Girit'e icrâ edildiği, önce Hanya üzerine teveccüh edileceği husûsu anlaşıldı. Bu hatt-ı hümâyûndaki emîrler askere bildirildi ve 24 Hazîran'da Hanya'nın Kılınç Burnu'na çıkarma yapıldı. Hanya kalesinin ileri karakolu mâhiyetinde bulunan Aya Todori adasındaki Turlulu liman ve kalesi bir hamlede işgâl edildi. Geceleyin Hanya üzerine yüründü ve halkının korkulu nazarları altında, şehir karşısındaki tepelere çadırlar kuruldu. Serdar Yusuf Paşa yerli halka kötü muâmele yapılmaması-

nı, bunların malına, canına dokunulmamasını, hattâ ağaçlara dahi ilişilmemesini emretti. Ahâliden alınmış esîrler serbest bırakıldı ve memnûn edildi. Zâten Venedik idâresinden bıkmış olan Rum halkı, şu âdil davranışlar karşısında "asker-i İslâm'a mâil oldular". Asker hemen metrislere girdiği gibi, mevzilere sokulan toplar kaleye atışlara başladılar. Kuşatılanlara yardım gelmemesi için Suda limanı ve boğazı işgâl edildi. Rumeli Beylerbeyi Küçük Hasan Paşa ve Murad Ağa yedi top ile Tophane önünde mevki aldı. Tırhala, Köstendil, İskenderiye beyleri ve Haseki Ali Ağa dört top ile sağ kanatta mevzilendi. Üsküp, Selânik, Ohri, Velçitrin beyleri ile Samsoncubaşı İbrahim Ağa altı top ile sol cenahtan kaleyi tazyike başladılar. Bu toplar o devrin en büyük muhâsara toplarıydı ve şiddetli atışlarıyla asker hatlarının kaleye doğru ilerlemesini temin ediyorlardı.

Bu sırada Hanya, Girit'in üç büyük şehrinden biri sayılıyor; kalesi beş atın rahatça geçebileceği surlarla çevrilmiş bulunuyordu. Kale, her birinde 20 top bulunan 7 burçla ve her istihkâmda 15 toplu 9 tabya ile müdâfaa ediliyordu. Kaleyi derin ve geniş bir hendek kuşatıyor ve gerisindeki setler ve dolmalar da müdâfaanın ileri hatlarını teşkîl ediyordu. Kale mahzenleri ise ağzına kadar kurşun, barut ve güllelerle dolu bulunuyordu.

Osmanlı ordusu kısa müddet içinde şiddetli topçu desteğiyle muhâsarayı ve tazyiki hızla ilerletti. Kuşatmanın 17'nci günü, 13 Temmuz'da 20-50 parçadan mürekkep Cezâyir filosu, ada açıklarında göründü. Donanma-yı hümâyûndan atılan selâm toplarıyla karşılandı. Bu sırada Ada başkumandanı olan Venedikli Cornaro'nun muhtelif aralarla Hanya'ya gönderdiği iki yardım kuvveti, Osmanlılar tarafından imhâ edildi. Pâdişah Hazretlerinden orduya hitâben gelen bir hatt-ı hümâyûnun okunması, Türk askerlerinin yiğitlik ve şecaatini bir kat daha artırdı. 27 Temmuz'da Aya Dimitri istihkâmının altında mâhirâne şekilde ilerletilen bir lâğım patlatılarak, büyük bir gedik açıldı. Üç gün sonra, başka bir lâğımın açtığı deliklerden yapılan hücûmlar bir netîce vermedi. 6-17 Ağustos târihleri arasında yeniden açılan gediklerden iki şiddetli hücûm hareketi daha yapıldı. Ancak kaledeki Venedik kumandanı Navagiero, üçüncü bir taarruzu beklemeden teslîm bayrağını çekti. Vire ile kalenin teslîmini kabul etti ve kaledeki düşman kuvvetleriyle istiyenler, her şeylerini alarak çekilip gittiler. Hammer, kale muhâfızlarının en ufak bir hakaarete dahi uğramadan, sâlimen yolcu edildiklerini söylemektedir. 22 Ağustos'ta Hanya kalesi bilfiil işgâl edildi ve dâima tekrarlanan Osmanlı an'anesi mûcibince, kale üzerine Türk bayrağı çekilerek, ezânlar okundu. Böylece eski bir müslüman diyarı daha Osmanlı topraklarına geçiyordu.

Fetih an'anesi icâbı, şehrin en büyük kilisesi olan San Nicola Mâbedi câmie tahvîl edilerek, Sultan İbrahim'e izâfeten "Hünkâr Câmii" nâmını aldı.

Ayrıca San Francesco kilisesi "Yusuf Paşa Câmii", San Sara Kilisesi Serdar müşâviri bulunan "Mustafa Paşa Câmii" olarak değiştirildi. Sokaklara münâdîler çıkarılıp, mal, can, ırz, din ve mezhep masûniyeti îlân edildi. Venedik idâresinden çok çekmiş olan yerli ahâlî, bu sûretle ve ancak Osmanlılar sâyesinde, beşerî haklarına kavuşabildiler. Türk idâresi o günkü esîr halklar için bir kurtuluş olarak kabul ediliyordu.

Bu fetih müjdesi 5 Eylül'de İstanbul'a bildirildiğinden, ahâliye ilân edildi ve şenliklerle kutlandı. Bu fetih Avrupa'da derin bir endîşe uyandırdı. Almanya ve İtalya'nın bâzı devletleri ile İspanya, Papalık, hattâ bizimle dost bulunan Fransa bile, Venedik'e asker yardımını kararlaştırdılar. Venedik ise, bütün ticârî menfaatlerinin bağlı olduğu Girit'i şiddetle müdâfaaya hazırlandı. Serdar Yusuf Paşa ise, Venedik ve sâir bir çok hıristiyan devletleri gemilerinden mürekkep bir donanmanın ada önünde görünmesi üzerine, bunları kovaladı ve bir açık deniz muhârebesine zorladı ise de muvaffak olamadı. Düşman donanmasına bu çeşit bir darbenin indirilememesi, Girit meselesini uzattı. Ayrıca Serdar, sefer mevsiminin geçtiğini bahâne ederek, İstanbul'a döndü (25 Kasım 1645/1055). Sultan tarafından teveccüh ve iltifatlarla karşılandı.

Bu sırada Venedik harbinin aleyhinde bulunan Sultan-zâde Mehmed Paşa, Yusuf Paşa'nın düşmanın hazîneleriyle gitmesine müsâade ettiğinden, orayı başsız bıraktığından bahsederek Pâdişah'a şikâyette bulundu. Huzûrda yapılan yüzleştirmede, Sadrâzam'ın haksızlığı görülerek azledildi ve Yusuf Paşa'ya sadâret teklîf edildi. Paşa, Pâdişah'ın ısrarına rağmen, genç olduğundan bahsederek, kabul etmedi. Bunun üzerine Başdefterdâr Sâlih Paşa sadârete getirildi. Azledilen sadrâzamın son derece nabza göre şerbet veren bir zât olduğu rivâyet edilmiştir. Hattâ Sultan bu husustaki davranışına hayret etmiş ve "Lalam Mustafa Paşa bana gâh itirâz edip, bu iş nâ-ma'kûldür derdi; senden hiç ânın gibi söz sâdır olmadı. Cümle kelâmının saddaka'l-emîr kaidesine binâ olduğunun aslı nedir?" diye sormuştur. Buna ise Vezîr-i âzam'ın "Siz yeryüzü'nün Halîfesi ve Zıllu'llâh'sınız; zamîr-i münîrinize lâyık olan havâtır fi'l-cümle ilhâm-ı Rabbânî'dir; kavlen ve fiilen sizden bîhûde hatâ sudûr etmez ki, itirâza mecâl ola." cevâbını verdiği meşhûrdur. Bu vezîrin Pâdişah üzerinde menfî rol oynadığı ve evvelce emirlerinde "Yanlış bir şey yazmış isem bildiresin." diyecek kadar mütevâzı olan Sultan'ı, yanılmaz olduğuna iknâ ettiği rivâyet olunmuştur.

Bu sırada hakkında çok şikâyetler yapılan, Girit'te asker-i İslâm'ı başsız bırakarak döndüğü propaganda edilen Kapdân-ı Deryâ Yusuf Paşa huzûra çağrılmış ve hemen sefere çıkması kendisine bildirilmiştir. Paşa sefer mevsiminin gelmediğini, kış ortasında bulunduklarını söylemesine rağmen, Gi-

rit'teki ordu mensuplarının yardım talebinden başka bir şey düşünmiyen Hükümdar, hemen hareket etmesini, aksi halde cezâlandıracağını bildirmiştir. Paşa gidilemiyeceğinde ısrar etmiş, bunun üzerine siyâset edilmesi emredilmiştir. Sadrâzam'ın ve ricâlin yalvarmalarına rağmen, Paşa kurtarılamamıştır. "Mütedeyyin ve müstakim" bir zât olan Kapdân-ı Deryâ'nın vefâtına Pâdişah sonradan çok üzülmüş, "Yazık oldu ki kıydım." diye ağlamıştır.

Pâdişah Girit'teki mücâhitlere yardım için çırpınmış ve bu defa Budin Beylerbeyi olan "Deli" nâmıyle anılan Hüseyin Paşa'yı, ikinci vezîrlik pâyesi vererek acele Girit'e sevketmiştir. Paşa 2 Şubat 1646/1055'te Hanya'ya muvâsalat etmiş ve muhârebelere başlamıştır. Ada'nın mûtedil iklimi kış muhârebelerine de elverişli olduğundan, Hanya civarını fethe girişmiş ve kale muhâsaralarından başka, sahrâda Venedikliler'le yaptığı beş kadar muhârebede, onları mağlûp ederek, beş bin düşman kırmıştır. Paşa kahramanlığı, cesâreti ve şecaati ile yalnız emrindeki askerin kalbini fethetmekle kalmamış; düşmanı olan Venedikliler'i dahi hayran bırakmıştır. "Deli" nâmıyle sonraları meşhûr olan Sultan'ın, aynı sıfatla mâruf Paşa'yı Girit'e sevketmesi, kendisinin en makbûl tasarruflarından biri olmuş ve adam seçmedeki isâbetini göstermiştir. Paşa, 9 Mart'ta Hanya mülhakaatından olan Kisamo kalesini fethetmiştir (1646/1056).

Venedikliler'in Bozcaada'ya Asker Çıkarması ve Resmo'nun Fethi

Bu sırada Venedikliler, Çanakkale'nin girişine hâkim olmak için, Bozcaada'yı işgâl teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bunun sebebi, Osmanlılar'ın Girit'e yardımına mâni olmak ve burada bir deniz üssü kurarak bunu temin etmekti. Buna mukaabil, o sırada Girit Serdarı tâyin olunan ma'zûl Sadrâzam Mehmed Paşa, Rumeli Beylerbeyi Küçük Hasan Paşa'yı, bir miktar serdengeçti ile Bozcaada'ya sevketmiştir. Derhal mağlûp edilen Venedik kuvvetleri, gemilerine binerek kaçmışlardır. Mehmed Paşa, adaya varışından bir müddet sonra vefât etmiş ve serdarlığa Gâzi Deli Hüseyin Paşa getirilmiştir.

Pâdişah tarafından gönderilen Serdar-ı ekremlik fermânını ve murassâ bir kılıncı alan Paşa, son derece müstahkem bir kale olan Suda'nın muhâsarasını ablukaya tahvîl ederek, Resmo'yu kuşatmıştır. Bu kale Hanya ile Kandiye arasında 10 bin kârgir evli, 50 kiliseli ve 150'den fazla saray ve konağı bulunan müstahkem bir sancak merkeziydi. 13 günlük bir tazyikten sonra dış kale düşmüş ve Venedikliler iç kalede mukaavemete başlamışlar-

dır. Bundan 25 gün sonra, patlatılan bir lâğımla, iç kalenin kulelerinden biri uçurulmuş ve başından yaralanan Serdar, askeri hücûm ettirerek, Osmanlı bayrağını surlar üzerine diktirmiştir. Bundan sonra Venedikliler teslîm bayrağını çekmişler ve kaleyi hemen boşaltarak çekilmişlerdir (15 Kasım 1646/6 Şevvâl 1056). Resmo Katedrali "Sultan İbrahim Câmii" adı ile İslâm mâbedi hâline getirilmiş ve ertesi gün, cuma namâzı burada edâ edilmiştir.

Fetih haberi İstanbul'a ulaşınca üç gün üç gece donanma ve şenlikler yapılmıştır.

Bundan sonra Serdar Deli Hüseyin Paşa, Kandiye fethi için hazırlıklara başlamış, buranın civarını tamâmen işgâl ederek, Venedik mukaavemetini kırıp, Kandiye'yi 1647/1057 Temmuz başlarında ablukaya almıştır.

Venedik'le muhârebe yalnız Girit'te ve denizlerde cereyân etmiyor; Dalmaçya'da da çarpışmalar devam ediyordu. Bosna eyâletine bağlı Lika Sancak Beyi Ali Bey Novigrad ve Zara ile civarındaki bir kaç kaleyi fethediyordu. Fakat Bosna Beylerbeyi İbrahim Paşa Şebenek (Sebeniko) kalesi fethinde beceriksizlik gösterdi ve burada alınan yerlerin de Venedik eline geçmesine sebep oldu. Bunun üzerine yerine Tekeli Paşa tâyin edildi. Çok kanlı bir hücûm yapılmasına rağmen, Şebenek düşürülemedi ve mevsimin müsâadesizliği sebebiyle geri çekilinmek mecburiyetinde kalındı (8 Eylül 1647/1047). Bu muvaffakıyetsizlik üzerine Sadrâzam, ufak bir bahâne ile siyâset ettirildi. Sâlih Paşa'nın araba yasağına riâyet etmemesi gibi bir sebeple idam edildiği de rivâyet edilmiştir. Sâlih Paşa'nın idârî hususlarda iyi, fakat askerî vasıflarının zayıf bulunduğu söylenmektedir. Kendisinin saray kliği ile muhâliflerinin hışmına uğradığı nakledilmiştir. Bunun üzerine yerine Kara Mûsâ Paşa tâyin edilmiş ve sadâret kaymakamlığına da, sonradan "Hezârpâre" nâmıyla anılacak olan, Ahmed Paşa getirilmiştir. Ahmed Paşa bâzı tasarruflarıyla Pâdişah'ın gözüne girerek, Kara Mûsâ Paşa gelmeden, sadâreti kendine tevcîh ettirmiştir (21 Eylül 1647/1057).

Venedik-Malta-Papalık Donanmalarının Mağlûp Edilmesi

Bu sırada Kapdân-ı Deryâ Fâzıl Paşa, asker, top ve mühimmâtla ve Sakız'daki Anadolu kuvvetlerini de alarak Girit'e hareket etmiştir. Yolda kendisine mâni olmak istiyen Venedik, Malta, Papalık gemilerinden mürekkep bir düşman filosunu mağlûp etmiş ve 28 Eylül'de Kandiye civarında demirliyerek, yardım kuvvetiyle mühimmâtı karaya çıkarmıştır. Bundan sonra geri dönerek, İstanbul'a gelmiştir.

Yardım kuvvetlerini ve pek lüzumlu olan mühimmâtı alan Serdar Deli Hüseyin Paşa, Kandiye ablukasını daraltmış; düşmanın bir hurûc hareketini hezîmete uğratmıştır. Bundan sonra 26 Mart 1648/1058'de 19 kadar büyük muhâsara topunu dağlardan aşırmak sûretiyle Kandiye önüne getirtmiştir. Kaleye ve limana hâkim San Lucia (Nazarta) Tepesi'ne sekiz büyük top tabya ettirerek, Kandiye'ye gelecek yardıma şiddetli ateşlerle mâni olmaya, surları tahrîb etmeye başlamıştır. Düşmanın 19 Mayıs gecesi 4000 askerle yaptığı bir hurûc hareketi, tam bir hezîmet ve imhâ ile netîcelenmiştir. Venedikli kılıç artıklarını kale hâricindeki düşman tabyalarına kadar kovalıyan Osmanlı askerleri, bu arada bir çok düşman topunu da tahrîb etmişlerdir.

Bu sırada Himârzâdeliği, Pâdişah tarafından Ammarzâdeliğe çevrilen Mehmed Paşa, Kapdân-ı Deryâlığa tâyin edilmişti. Levendlikten yetişme bir adam olan yeni Kapdân-ı Deryâ, 9 Mart 1648/1058'de Venedik donanmasını İpsara yakınlarında yakalıyarak hücûm etmiş; şiddetli top atışları ile büyük zâyiâta uğratmıştı. Türk donanmasının topçu ateşinden kaçan düşman donanması, büyük bir fırtınaya yakalanarak, kumandanlarıyle berâber 26 kadırgasını kaybetmiştir. Bu hâdise Venedik için elîm bir darbe olmuştur.

Vardar Ali Paşa'nın İdamı

Denizde Venedikliler'e karşı hareketler cereyan ederken, Girit'te Kandiye muhâsarası ilerliyor ve Anadolu'da da Vardar Ali Paşa hâdisesi ile uğraşılıyordu. Bu hareket, rivâyete göre, Sadrâzam'ın Sivas vâlisinden 30 bin kuruş istemesinden zuhûr etmiş ve onun da "Ben bu kadar akçeyi nereden bulayım, yol keserek halkın malını mı alayım?" diyerek, bunu red ve isyana girişmesiyle başlamıştır. Nihâyet etrafına kuvvetler toplıyarak ve "Şer' ile da'vâm vardır." diyerek İstanbul'a yürümeye başlamıştır. Böyle haklı görünen bir dâvâ ile hareket eden Paşa, bir müddet sonra, zulüm ve yolsuzlukların bilfiil başı hâline gelmiştir. Naîmâ "Evvelce vâlilerden sâdır olan cevr ü cefâ bunlarınkine nisbetle birer lütûf ve merhamet mesâbesinde kaldı." demektedir. Merkeze istenilen parayı göndermiyen Ali Paşa, binlerce asker toplamış; bunlara muazzam masraflar yapmıştır. "Halkın güyâ hakkı ve huzûru için hareket eder görünmüş; fakat etrâfına toplanan eşkıyâ, erâzil ve eclâf ahâliye en büyük zulümleri yapmışlardır." Nihâyet Anadolu Beylerbeyi İbşir Paşa, Serdarlık ve Sivas Vâliliği ile üzerine gönderilmiş ve yakalanarak öldürülmüştür.

Vardar Ali Paşa'nın doğru bir adam olduğu söylenir. Bu harekette vâlilerin üç sene müddetle değiştirilmemesi gibi bâzı idârî taleplerin istenildiği zikredilmektedir. Bu isyan, bir komplo ile tahtından indirilmiş ve fecî

bir şekilde hayâtı son bulmuş olan Sultan İbrâhim hakkında dâimâ aleyhte bir delîl olarak kullanılmış ve Vardar Ali Paşa göklere çıkarılmıştır. Paşa'nın hareketini iki buçuk ay sonra tahtından indirilen Pâdişah'a kasdetmiş bulunan, menfaat ve nufûz gruplarının tahrîklerine atfetmek mümkündür.

Büyük İstanbul Zelzelesi

Bu sırada İstanbul'da bir zelzele vukua gelmiş ve güneşin batmasından evvel şehri müthiş bir şekilde sarsmıştır. Bâzı yüksek binâlar yıkılmış ve harâb olmuş; yakın bir zamanda vukua gelen iki büyük yangının yaptığı tahrîbâta bu da eklenmiştir. Bu sûretle İstanbul'un eski revnâkının kaybolduğu rivâyet edilmiştir (21 Mayıs 1648/1058).

* * *

Venedik donanması bu sırada Çanakkale Boğazı medhalini ablukaya almış ve Girit adasındaki Osmanlı kuvvetlerine yardımı önlemek istemiştir (24 Mayıs 1648/1058). Buna karşı, yardıma gönderilen Kapdân-ı Deryâ Ammarzâde emrindeki gemiler Boğaz'dan çıkmamışlar ve dolayısiyle Girit'e yardım götürememişlerdir. Girit'i yardımsız bırakması ve adadaki Osmanlı askerini tehlikeye atması nazar-ı dikkate alınarak, Kapdân-ı Deryâ suçlu görülmüş ve idâm edilmiştir. Onun yerine Seddülbahir Muhâfızı Voynuk Ahmed Paşa tâyin edilmiştir (18 Hazîran 1648/1058).

Kandiye Kuşatması

Bu sırada Kandiye kalesi Serdar Deli Hüseyin Paşa emrindeki kuvvetler tarafından sürekli olarak sıkıştırılıyor ve büyük toplarla devamlı sûrette dövülüyordu. Serdar askerin kahramanlığını muttasıl teşcî ediyor ve İstanbul'dan gelecek yardımı bekliyordu. Bu arada büyük hendeğin dışmda tabyalar yaptırıyor, ada dâhilinde bir yol şebekesi kurarak, yiyecek tedârikine uğraşıyordu. Son derece kuvvetli bir asker olan Paşa, devamlı yardım alan düşmanın vaziyetinden ümitsizliğe kapılan askerini "Donanma yakında gelir." diyerek metrislere sokuyor; kendi de askerleriyle birlikte ileri hatlarda, her çeşit sıkıntıya katlanıyordu. Osmanlı askeri, şanlı ve kahraman kumandanlarının bu hâli karşısında "nebâtât ve a'şub kökü devşirip" yiyecek kadar ferâgat gösteriyordu. Kandiye kalesi son derece müstahkem bir mevki manzarası arzediyordu. Bunun için Serdar vaziyeti İstanbul'a arzetti ve kalenin askerî durumunu bildirdi. Naîmâ bu hususu şöyle anlatmaktadır: "Kandiye hisârı bir metîn kal'a olup, üç dört seneden beri küffâr tedârik görüp, tam

ma'nâsıyle güvenilecek istihkâmlar meydana getirdiler. Kundağa binmiş ateşe hâzır vaziyette 800 pâre kadar topları olup, 12 bin Frenk cengci askerinden gayrı 30 bin cengcisi vardır.. Muhâsarası için 40 balyemez top lâzımdır. 15 pâre top ile kal'anın muhâsarasına girişmek münâsib değildir. Zikrolunan toplar ve asker gelmeden metrise girilemez." Serdar bu yazısına rağmen yardım alamadı.

Muhâsara devam ediyordu. Kuşatma hattının solunda Anadolu askeri ile 6 büyük top, Çankırı ve Adana Sancakbeyleri yer almış; sağ cenâhta Rumeli askeri mevzîlenmişti. Deli Hüseyin Paşa ise mûtad üzre, merkezde bulunuyordu. 25 Hazîran'da düşman bir hurûc hareketinde bulunmuş, bu saldırı şiddetle karşılanıp Venedikliler mağlûb edilmişler ve Osmanlı askeri tarafından, tabyalarına kadar kovalanmışlardır. Bu sırada kahraman Serdar'ın çenesine bir kurşun isâbet etmiş; Paşa bu yaraya rağmen "askere fütûr gelmesin diye bir destmâl ile çenesini sarıp", muhârebeye devâm etmiştir. Paşa, tedâvisini yaptırdıktan sonra, muhâsarayı daraltmaya devâm etmiş; sıçan yolları yaptırmış; toprak sürerek kaleye yaklaşmıştır.

30 Hazîran'da Serdar'a Kapdan Paşa'dan bir mektup ile 450 kadar lâğımcı ve askerin üç aylık mevâcibi gelmiştir. Buna çok üzülen Paşa Pâdişah'a, Vezîr-i âzam'a, Şeyhülislâm'a şikâyetnâmeler göndermiştir. Bundan sonra lâğım faaliyetine hız verilmiş ve 6/7 Temmuz günü patlatılan lâğımlar netîce verdiğinden, Anadolu ve Rumeli askerleri hücûmlar icrâ etmişlerdir. Gece yarısına kadar beş saat devam eden muhârebeler netîcesinde tabyalardaki düşman kuvveti tamâmen imhâ edilmiş; 6 tabya zaptedilmiş, 12 büyük topla 1000 tüfenk ele geçirilmiştir. Esas surlara gelen ve lâğımlarla gedikler açmağa koyulan Osmanlı askerleri, şiddetli hücûmlar yapmışlardır. Üç gün devam eden bu hücûmlar, ot kökleriyle kifâf-ı nefs eden (açlıklarını gideren) Osmanlı askerinin şâhâne kahramanlık ve ferâgat nümûneleriyle dolu bulunmaktadır. Başında kendi inanışına uygun kumandanlar buldukça, dâima büyük ferâgat ve dâsitânî kahramanlık gösteren Osmanlı askeri, burada da en elîm bir maddî sıkıntı içinde olmasına rağmen, insanüstü bir irâde göstermiştir.

Nihâyet düşman vire ile teslîm teklîfinde bulunmuş ve bu mesele müzâkere edilmiştir. Fakat o gece bitirilemiyen bu müzâkere, ertesi güne bırakılmış ve o gün de 25 kadar Papalık, Venedik, Malta, Floransa kadırga ve kalyonları gelip, kaleye yardımda bulununca, düşman muhârebeye devâm kararı almıştır. Bunun netîcesinde Kandiye'nin alınması güçleşmiş ve Osmanlı askerine de fütûr ârız olmuştur. Bu sırada ise İstanbul'da cereyan eden hâdiseler, bu fethi geciktirmede birinci derecede rol oynamıştır.

Kösem Sultan

Girit gâzileri canlarını dişlerine takmış küffâra karşı harb edip dîn ü devlete bu adayı kazandırmak için büyük bir gayret gösterirlerken, İstanbul'da da bir kısım adamlar keyfe-mâ-yeşâ hareket etmek, hükûmet nufûzunu ellerine geçirmek istiyorlardı. Bunların başında bizzât Pâdişah'ın vâlidesi olan Kösem Mâhpeyker Sultan bulunuyordu. Bu Vâlide Sultan, büyük oğlu IV. Murad'ın çocukluğu esnâsında, 8 sene kadar çok nufûzlu bir mevkide bulunmuş; âdetâ perde arkasından hükûmet etmişti. Fakat sonradan bu mevkiinden uzaklaştırılmış ve menkûb edilmişti. Sultan İbrahim tahta çıktığında aynı şekilde hareket etmiş; fakat sonunda tıpkı IV. Murad zamânındaki gibi saraydan uzaklaştırılmış ve Topkapı Surları hâricindeki bahçesine, daha sonra da Florya'daki Mîrî İskender Çelebi bahçesine sürülmüştü. Hattâ Sultan İbrahim, Naîmâ'nın yazdığına göre, Vâlidesini Rodos'a dahi sürgün edip uzaklaştırmağa kalkmış; fakat ecdâdında görülmemiş bu hareketi icrâ etmekten vazgeçmişti. "Koca Vâlide" nâmıyle mâruf olan Kösem Sultan, bizzat kendisinin, Ocak ağalarının, liyâkatsiz vüzerânın vücûd verdiği yolsuzluklardan oğlunu mes'ûl tutmak gibi bir yola saparak, el altından şiddetli bir propagandaya girişmiştir. Anadolu'daki isyanlarda, Sultan İbrâhim hakkındaki rivâyetlerde, icraattaki adâletsizlik ve yolsuzluklarda, bunların medhaldâr oldukları görülmektedir. Bu aleyhteki propagandalarıyla yolsuzlukların nereden kaynaklandığını gören Sadrâzam Ahmed Paşa, Koca Vâlide'nin âleti olan Ocak Ağaları'nı izâle etmeye karar vermiştir. Bunda muvaffak olamaması, milletin seneler süren elemli ve ıztıraplı hayâtını başlatmıştır.

Menkûbiyetine kızan, siyâsî ihtirâsı büyük Kösem Vâlide, oğlu aleyhinde, önce Sadrâzam Ahmed Paşa'ya başvurmuş ve Sultan'ı kastederek "Bu beni ve seni sağ komaz; âlem harâb oluyor; devlet elden gidiyor; bunun hakkından gelelim de şehzâdeyi cülûs ettirelim." teklîfinde bulunmuştur. Fazîletli bir adam olduğu anlaşılan Sadrâzam "Ben edemem sultanım; varsın beni öldürsün; ben velî-i ni'metim efendime sû'-i kasde cür'et edemem." cevâbını vermiştir. Buradan ümîdi kesen Vâlide bu defa da, kendi adamları olan Ocak Ağaları'na başvurdu. Bunlar zâten Koca Vâlide'nin kör âletleri hâlinde idiler. Bir taraftan asker arasında siyasî vaziyetin aleyhinde propagandalar icrâ ettiler. Ahmed Paşa bunlardan haberdar oldu. Bu Ocak Ağaları'nı temizlemeğe karar verdi. Ocağın siyasete karışmasının acı sahnelerini, millet hayatında açtığı fecî yaraları yakın zamanda görmüş; politikaya bulaşmış askerin bundan çekilip çıkarılmasının ne derece zor olduğunu müşâhede etmiş bir adamdı. Bunları izâle için, oğlunun düğününde vereceği ziyâfet vaktini seçti. Ağalar böyle bir ihtimâli düşünmekle berâber; düğün vakti icrâ

edileceğine de pek ihtimâl vermiyorlardı. Bununla berâber onar, onbeşer adamla geldiler. Sadrâzam buna rağmen meseleyi halle kararlıydı. Fakat adamlarından biri olan Receb Ağa, efendisine ihânet ederek, Ocak Ağalarına "Ne durursunuz ağalar, devletlinin size sû'-i kasdı vardır; bundan sonra evlerinizde bile bulunmayın." diyerek meseleyi haber verdi. Bunlardan Murad Ağa "Demek kaaziye böyle, biz kolay ölmeyiz; gayrı bizden suç gitti." diyerek, hemen kalkıp gittiler. Askerî bir ayaklanma için hazırlıklar ve toplantılar yaptılar. Burada yapacakları harekette, Pâdişah'ın adını hiç ağızlarına almamayı, önce Sadrâzam'ı indirmeyi ve itimâd ettikleri bir adamı vezîr-i âzam yapmayı kararlaştırdılar. Sultan'a karşı harekete geçmek, o günkü ictimâî telâkkî itibâriyle imkânsız olduğu gibi, mümkün de değildi. Genç Osman fâciasının korkunç netîcesi hâtıralardan çıkmamış; bunları yapanların fecî âkıbetleri unutulmamıştı. Bir pâdişaha karşı harekete geçmek imkânsızdı. Ayrıca ne askerin, ne de ahâlinin Sultan İbrahim'den hiç bir şikâyetleri yoktu. Hattâ Sultan'ın popüler davranışlarını, halkın arasında dolaşıp, onların dertleriyle alâkalanışını seviyorlar, asabî bâzı halleri ve hafakan illeti dolayısiyle, devamlı türbelere gidişini, şeyhlere müdâvemet edişini pek yakından tâkip ediyorlar; bunu velîliğine vererek hâl sâhibi bir zât olduğuna inanıyorlardı. Zâten Türk cemiyeti bütün hükümdarlarına karşı dâima aynı şekilde bakmış; onları maddî ve mânevî kudret ve tasarruf sâhibi olarak göregelmişti. Bu sebeple halk tarafından böyle görünen bir hükümdara karşı harekete geçmek imkânsız addediliyordu. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesini ise, güvendikleri kimseyi Sadrâzam yaparak temin etmek yolunu uygun gördüler.

Bu kararlarını tatbîk için Müftî'ye başvurdular ve askerin, Sadrâzam'ın azli ve katli husûsunda anlaştığını bildirdiler. Nihâyet 7 Ağustos 1648/17 Receb 1058 günü Ağalar ve asker Orta Câmi'e gelen Şeyhülislâm Abdurrahîm Efendi'den dâvâlarının haklı ve meşrûluğuna dâir fetvâ aldılar.

Bu arada Sultan İbrahim, ulemâ ve askerin toplantılarını haber almış ve Şeyhülislâma bir haseki göndererek "Bu cem'iyetin aslı nedir? Edebleriyle olup dağılsınlar." diye emrini teblîğ ettirmişti. Şeyhülislâm ise "Vezîr-i âzamı bize teslîm etsin, illâ bu cem'iyet dağılmaz, şer' ile sözümüz vardır." demiştir. Haseki "Pâdişaha karşı koymak münâsib midir?" deyince de "Çık! Sana söylenen sözü götür, mâdem ki vezîr-i âzamı vermiyor, iş bununla bitmez." cevâbını vermişti. Bu, açıkça Sultan'ı tehdiddi ki, bir âlime yakışmıyacak bayağı bir hareket idi. Bunun üzerine asker, Kâtip Çelebi'nin "Sakalını değirmende ağartmış, tedbîr-i umûrdan bîhaber, maârif ve idrâkden tehî bir gabî koca" diye tavsîf ettiği Mevlevî yahut Sofu Mehmed Paşa'ya sadâreti tevdî ettiler.

Sultan İbrahim, Şeyhülislâm'ın ve yeni Sadrâzam'ın hemen huzûruna gelmesini istedi. Asker Şeyhülislâm'ı göndermedi. Mehmed Paşa ise, gâyet çekinerek huzûra çıktı. Pâdişah "Ahmed Paşa'yı azlettim; kendilerine ricâ eder, kurtuluşunu senden beklerim." diyerek, öldürülmemesini istedi. Mehmed Paşa dönünce Ocak Ağaları bunu kabul etmediler. Tekrar huzûra gelen yeni Sadrâzam bunu söyleyince, çok asabî ve hiddetli olan Pâdişah "Bre köpek koca, vezîr-i âzam olmak için kulu sen tahrîk etdin; bu cem'iyet dağıldıkdan sonra görürsün, senin hakkından gelirim." demiş ve hiddetle bu kalleş ve cebîn adamın üzerine yürüyerek hırpalamıştır. Bunun üzerine vezîr, büyük bir korkuya kapılarak doğruca evine gitmiş ve sadâret mührünü Orta Câmi'e göndererek Ağalara teslîm etmiş ve bu işi yapamıyacağını söylemiştir. Bektaş ve Kara Muslihüddin Ağa, kendisine gelerek teminât vermişler ve esas gâyenin, Sultan İbrâhim'in hal'i olduğunu, bu sebeple endîşe etmemesini bildirmişlerdir.

O gece hayâtından endîşe eden eski Sadrâzam ise, saklanmak için bir kaç tanıdığını dolaşmış; gittiği kapılardan döndürülmüş ve netîcede biri tarafından kabul edilmiş; fakat o da yerini isyancılara bildirmişti. Bunun üzerine yakalanarak bütün servetinin yeri öğrenilmiş ve nihâyet öldürülmüştür. Cesedi Atmeydanı'ndaki çınar ağacının altına çıplak olarak bırakılmış; çok şişman olduğundan "şahm-ı âdemî vecâ'-ı mefâsıla devâ (=insan yağı mafsal ağrılarına devâdır)" kanaatiyle, bazı ayak takımı ve şerîrler tarafından paralanmıştır. Bu sebeple sonradan "Hezârpâre" olarak anılagelmiştir.

Orta Câmi'e Sadrâzam'ı yeniden getiren Ocak Ağaları ve ulemâ, bu defa Sultan İbrahim'in hal'i ve Şehzâde Mehmed'in tahta oturtulmasına karar vermişlerdir. O gün cuma olduğu halde, cuma namâzı dahi kılmamışlardır. Halîfe halledilmiştir; yenisi cülûs etmemiştir, bu sebeple cumanın şartı oluşmamıştır diyerek, cuma namâzının kılınamıyacağını da ilân etmişlerdir. Bütün şehir kapılarının kapatılmasını da sağlamışlardır.

Buna mukaabil Sultan İbrahim, bostancılardan ve sâir saray muhâfızlarından 12 bin kişiyi silâhlandırmış, sarayı toplarla tahkîm etmiş ve âsîlere, kendilerinin üzerine yürüyeceğini, hemen dağılmalarını emretmiştir. Ocak Ağaları ve isyan hareketini organize edenler bundan çekinmişler ve tereddüt edip, korku alâmetleri göstermişlerdir. Bunun üzerine Topkapı Sarayı'na karargâh kurmuş bulunan Vâlide-i Muazzama'dan, kendilerine haber gelmiş; çekinmemeleri, adamlar silâhlandırılmış ise de kumandanlarının peylenmiş bulunduğu, onun için saraya gelmeleri ve cülûsun orada yapılması bildirilmiştir. Bunun üzerine cem'iyet saraya gelmiş ve karşılarına Sultan İbrahim yerine Kösem Vâlide çıkmıştır. Kösem Vâlide burada gülünç bir rol îfâ etmiş; güyâ kıyâmın maksadından haberdar değilmiş gibi, meseleyi sormuştur.

Bunun üzerine kendisine devletin vaziyeti, Pâdişah'ın şerîat ve akıl dışı hareketleri anlatılmış, hazînenin isrâf edildiği, âlemin harâba vardığı, ulemânın hal' fetvâsı bildirilmiştir. Vâlide Sultan ise güyâ oğlunu müdâfaa etmiş ve "sû'-i kurenânın şerrine" uğradığından bahsetmiş, bunların def'iyle iktifâ edilmesini, devlet işlerinin vüzerâ ve ulemâ mârifetiyle tedvîr edilmesini istemiştir. Kösem Vâlide'nin bu hareketi târih karşısında bir oyun olarak vasıflandırılmış; talebinin kabûlü halinde, buna ilk karşı çıkacak olanın yine kendisi olacağı, yaptığının ancak gösterişten ibâret bulunduğu iddiâ edilmiştir.

Bunun üzerine Kösem Vâlide "Sâbi'nin hilâfetinin câiz olup olmadığını" sormuş, buna ise Şeyhülislâm Abdürrahim, Karaçelebi-zâde Abdülazîz ve Anadolu Kazaskeri Hanefî gibi sarıklılar "Ma'sûmun hilâfetinin, meslûbu'l-akıl olanın hilâfetine müreccah olduğunu" söylemişler; "Mâ'sum cülûs eder, vezîri işleri yürütür." demişlerdir. Âkıbet komedi hitâma ermiş; Koca Vâlide güyâ tatmîn olmuş ve "Varayım arslanımın sarıkcığını sardırıp çıkarayım." diye içeriye girmiş ve yedi yaşında bulunan Sultan Mehmed dışarı çıkarılarak, bîat merâsimi icrâ olunmuştur. Bundan sonra hal' kararı Sultan İbrâhim'e, ulemâ ve âyan tarafından bildirilmiştir. Gâyet asabî olan Sultan İbrahim bunlara "Bre hâinler, pevezenkler, Allah'tan korkmaz kâfirler! Bu ne işdir? Ben her birinizi ihsânlarıma gark etmedim mi? Şimdi hevânıza uymadığım için bana ihânet etmek istiyorsunuz; ben pâdişah değil miyim? Kararınızı kabul etmiyorum." demiştir. Bunun üzerine pek harîs bir adam olan Karaçelebi-zâde Abdülazîz Efendi meş'ûm ağzını tekrar açmış ve "Hayır, pâdişah değilsin." diyerek "ol kadar takriât etmişdir ki, âlem hayrân olmuşdur." Naîmâ kendisinin "meclisde fuzulluğa cür'et edip hürmet-i mülûkâneye mugâyir çok söz söylediğini, son derece küstâhâne konuştuğunu, bunun için yazmakdan imtinâ ettiğini" kaydetmektedir. Sultan İbrahim isnâdları tamâmen reddedip "Şu kadar ma'sûmu pâdişah mı edersiniz? O kadar oğlancığın saltanatı nasıl câiz olur? Şimdi ma'lûm oldu ki, bu kocayı pâdişah etseniz gerekdir." diyerek Sofu Mehmed Paşa'yı işâret etmiştir. Sonra Müftî'ye dönmüş, "Ben seni müftî etmedim mi, şimdi sen bana kasdedersin?" suâline, Abdurrahîm "Hayır sen beni müftî etmedin, Allah eyledi." diye cevâp vermiştir. Bunun üzerine Sultan ellerini semâya kaldırmış ve orada bulunanlara bedduâ etmeğe başlamıştır. Münâkaşa gittikçe uzamış; Silahdar ile Çuhadar eski Sultan'ın koltuğuna girip odasına nakletmeğe başlamışlardır. Sultan İbrahim mahbesine gidinceye kadar geri dönüp beddualar etmiş ve nihâyet "İmdi başımda yazılan bu imiş, emir Allah'ın." diye ilerlemiş; odasının önüne gelince "Elhamdülillâh hele bir cemâatin başı oldum." demiştir. Bu suretle kendisinden sonra gelecek Osmanlı hükümdarlarının ceddi olduğunu kasd ve ifâde etmiştir.

Sultan İbrahim'in mahbesi "bir gusulhâne, bir abdesthâne ile bir ocağı hâvi iki küçük oda ile bacası gökyüzüne bakan bir ocak ve bir yemek sahanı sığacak kadar pencere yeri olup, başka hiç bir taraf görünmezdi. Sahan sığacak kadar açık bırakılmış yerin karşısında da dehliz duvarı vardı." Bu suretle "Pâdişah-ı zîşân diri diri mezâra konmuş" ve buranın kapı kilidi de kurşunlanmıştı. Sultan İbrahim "hafakan ve yürek sıkılması"ndan muztarip adamdı. Daha evvel sadrâzamlarına yazdığı husûsî hatlarında bu sıkıntısını, ıztırabını, ziyâde elemini dile getirmişti. Bu mezar gibi yere kapanınca büsbütün sıkıldı. Zâten yapılanlara üzülmüş, âsâbı tamâmen bozulmuştu. Canhıraş feryâdlara, tehdîdlere, Cenâb-ı Hakk'a niyâz ve istirhamlara, kendisine bu işi edenlere karşı beddualara başladı. Feryâdlar uzaklardan işitiliyordu. Bütün saray ağaları sabaha kadar uyuyamadılar ve bir çokları ağlaştılar. Bu işin hoş bir şey olmadığını dile getirdiler. "Bunca nimetlerini gördük; velî-i ni'metimiz olan Pâdişah'ı, Peygamber'in vekîlini böyle tahkîr etmek revâ mıdır ve kendileri için ses çıkarmayıp seyrine bakmak câiz midir?" diyenler pek fazlaydı. Yalnız saray halkı değil, İstanbul ahâlisi hattâ askerin geniş kısmı da bu kanaattaydı. Sultan İbrahim halka gadreden, onlara tazyîk eden zihniyetin karşısında bir pâdişah olarak görülüyor, saltanat makaamının üç beş ocak ağasının elinde oyuncak olduğu açıkça ifâde ediliyordu. Bu işi yapan Kösem Vâlide ile Ocak Ağaları ve ulemâ aleyhinde müthiş bir kin besleniyor; Sultan İbrahim'in tekrar tahta çıkarılması temin edilmek isteniyordu. Nihâyet sipâhiler, Sultan İbrahim'in hapsinin onuncu günü bu halden şikâyetle, indirilmiş pâdişahın lehine seslerini yükselttiler. Sultan İbrahim halka tegallübe yeltenen asker mütegallibelerine karşı bütün ahâlinin ümîdi hâline gelmişti. Bu hareketler hal' işine karışanların sonunun geldiğini hissettiriyor ve onları titretiyordu. Sultan İbrahim halk tarafından ve bir kısım sipahi ve yeniçeri neferleri vâsıtasıyle yeniden tahta oturtulmak üzereydi. Bunu gören ihtilâlciler, başta Koca Vâlide Kösem Sultan da dâhil olmak üzere, indirilmiş pâdişahın öldürülmesine karar verdiler. Kendilerinin yaşaması, Pâdişah'ın öldürülmesine bağlı idi.

Bunun üzerine ihtilâle iştirak eden mevki ve şöhret hırslısı ulemâ "İzâ ictemaa'l-halîfetûn, fektulû ehadi minhumu (= Eğer iki halîfe ictimâ ederse biri katlolunur)" şeklinde bir Arabî ibâre yazdılar. Bu âyet değil, hadîs değil, eimme ictihâdı değil idi. Esâsen ortada iki halîfe de yoktu. Biri hal' edilmiş; diğeri yaşı rüşde erişmemiş olduğundan niyâbetle hilâfet ediyordu. Başta Abdurrahîm olmak üzere ihtilâlci ulemânın fetvâsı, ancak kendileri ile Ocak mütegallibelerini korumak için düzülmüştü ve esâsen hal'in icmâ-ı ümmet ile yapılmadığını ve bunun ahâli tarafından tasdîk edilmediğini gösteriyordu. Bu fetvânın hükmünü icrâ için Sadrâzam Sofu Mehmed, Şeyhülislâm

Abdurrahîm, Bektaş, Murad, Kara Çavuş, Muslihüddin gibi mütegallibe Ocak ağaları saraya geldiler. Bunlar Kösem Vâlide'nin âletleri hâlinde idiler. Saray hademesinin hiç biri cinâyete uzaktan seyirci olmayı dahi istemeyip savuştular. Cellâd Kara Ali dahi kaçanlar arasındaydı. Nihâyet bulduruldu ve Sultan İbrahim'i öldürmesi emrolundu. Sadrâzam cellâdın üzerine yürüdü. Cellâd bütün âzâsı titreyerek vezîrin ayaklarına kapandı ve "Beni katlettir ve bu işten kurtar, halîfeye bu işi yapamıyacağım." diye yalvardı. Fakat korkak ihtiyar, arslan kesilmişti. Cellâdı âsası ile döğerek ve söğerek cinâyet yerine kadar sürükledi. Bu sırada Sultan İbrahim'in mahbesinin kapısı kırılmıştı. Sultan İbrahim eline bir Mushaf-ı Şerîf almıştı. Şeyhülislâm'ı görünce "Baka Abdurrahîm, Yusuf Paşa bana senin için dinsiz, imansız, fitnekâr bir herîfdir, sağ bırakma demişdi; seni öldürmedim; çünki Allah'dan korkdum; meğer sen beni öldürecekmişsin. İşte Kitâbu'llâh, beni ne hüküm ile öldürürsünüz; zâlimler!" diye bağırmıştı. Nihâyet "mazlûm İbrâhîm Han'ı boğarak şehîd etdiler." Pâdişah'ın öldürülürken "Pâdişahlarına karşı hâin olanların gazab-ı ilâhîye uğrayıp kahrolmaları" bedduâsını yaptığı rivâyet olunmuştur (28 Recep 1058/18 Ağustos 1648). Cenâzesi Şâmî Hüseyin Efendi tarafından yıkanıp, namazı kıldırıldıktan sonra, Ayasofya'daki amcası Sultan Mustafa'nın yanına defnedilmiştir.

Bu acıklı hâdise, Osmanlı cem'iyetinde büyük infiâller ve yeni sarsıntılar vücûda getirdi. Onun kanını talep eden hareketler görüldü. Devrin şâirleri onun dilsûz şehâdetini dile getirdiler. Bunlardan biri olan meşhûr müverrih Solakzâde Hemdemî:

"Nasîb oldu şehâdet âkıbet ol şâh-ı mazlûma;
Ne çâre bu imiş hod tâ ezel takdîr-i yezdânî"

beytiyle cemiyetteki umûmî üzüntüye tercüman oldu. Sultan İbrahim'in kaatilleri de, hâile-i Osmaniye tertipçileri gibi, birer birer cezâlarını buldular ve Hakk'ın öldürücü sillesini yediler.

Sultan İbrâhim'in Hâl'i

Sultan İbrâhim, târihimizin en mağdûr, en fazla ta'n ve ta'rîze uğramış sîmâlarından biridir. Onun mağdûriyeti, asırlar geçmiş olmasına rağmen, hâlâ devam etmektedir. Başına bir felâket gelmiş, fevkalâde bir hâdise ile; bir siyasî ve askerî darbe ile devrilmiş olduğu için, aleyhinde söylenenlerden dâima şüphe etmek lâzımdır. Onu tahttan indirenler ve fecî bir şekilde katledip şehîd edenler, cinâyetlerini halk nazarında meşrû gösterebilmek için, ona

"Deli" damgasını vurmuşlar, hunhâr ve kadın düşkünü bir sefîh olarak lekelemişlerdir. Hâlbuki bu isnâdlar onun hayâtı devrinde cereyân eden vak'aların akışı ile tamâmen tezat hâlinde görünmektedir. Kendisini tahttan indirenlerden biri de ulemâdan Karaçelebi-zâde Abdülazîz Efendi'dir. Onun *Ravzatü'l-Ebrâr* zeylinde yazdıkları, Sultan İbrahim'i değil, kendi kadrini küçültücü, ifnâ edici ibârelerle doludur. Sultan İbrahim tahta çıktığında, halk ona büyük ümîdler bağlamıştı. Kendisi de cülûsunda Cenâb-ı Hakk'a ettiği duâda "Halkı hoş hâl eyle, birbirimizden hoşnûd eyle." cümlelerini sarfetmişti. Eski devrin saray yârânını dağıtmış; kendisinin etrafında bulunanlara fazla servet elde etme imkânı tanımamak yolunu tutmuştu. İstanbul dâhilindeki dolaşmalarında ahâlinin ekmek almak için fırın önlerinde kuyruk olduğunu görmüş, bunun üzerine Sadrâzam'a "Sen ki lalamsın, İstanbul'da tebdîl gezerken fırın önlerinde ekmek almak için bekleyenler gördüm. Tebea-yı şâhânemden hiç birisinin ekmek almak için bir an dahi olsa beklemesine rızâ-yı şâhânem yokdur. Bir hoşca mukayyed olasın..." meâlinde bir hat yazmıştı. Bundan başka halkın zarûrî ihtiyaç maddelerinin fiatlarıyla dâimâ alâkadar olmuş; fukarânın zararına pahalılık vücûda getirilmemesini temin için müdâhalelerde bulunmuştur. Sadrâzamlarına zamânında çok âdil olarak isim bırakmak istediğini, bunun için gayret etmelerini defalarca bildirmiştir. Hattâ bâzı husûsî hatlarında ahâlinin meseleleri için duyduğu ıztırabı anlatmış; Allah'a karşı büyük mes'ûliyetini dile getirmiş; bâzan bunun için sabahlara kadar uyuyamadığını ifâde etmiştir.

Sultan İbrahim, Osmanlı sâhillerinin ortasında, Anadolu'dan 180 km. ötede, Kuzey Afrika'daki Türk toprakları ile deniz muvâsalamızı kesen ve bir korsan yuvası hâlinde Girit'i alma teşebbüsüne girişmiştir. Bu sûretle fütûhât hareketine devam etmiş; Osmanlı târihi bakımından "duraklama devri" tasnîfini fiilen cerhetmiş bir pâdişahtır. Buraya serdar olarak tâyin ettiği adam devrin en kıymetli askeri olarak şöhret bulmuştur. Bu sefer için hazırlıklara bizzat iştirak etmiş ve tersâneyi hemen her gün ziyâret ederek, çalışanları gayrete getirmiştir. Bu onun büyük bir tâkip fikrine mâlik olduğunu gösterir.

Sultan İbrahim ayrıca Karadeniz'e Kazaklar vâsıtasıyle mahrec temin etmek istiyen Rusya'nın elinden Azak kalesini aldırmış; onlara karşı Kırım Hanı'nı serbest bırakmış ve baş kaldırmamalarını temin etmiştir. Moskova tahtında hak iddiâ eden bir Rus prensini desteklemiş; bundan eski Türk beldeleri olan Kazan ve Astrahan'ın Kırım'a verilmesi taahhüdünü almıştır. Bu sûretle devletin değişmiyen politikasına, yâni İslâmları ve Türkleri himâye siyâsetine devam etmiştir. Batılı sefîrlere karşı korkutma ve tehdît siyâsetini tatbîk etmiş; hattâ Venedik'in Güney Mora'ya saldırıp bâzı esîrler almasına

karşı, Osmanlı ülkesinde bulunan Cumhuriyet tebeasına mukaabele-i bi'l-misil yapmak istemiştir. Fakat bu arzûsu Makaam-ı Meşîhat tarafından muvâfık görülmediği için, tatbîk edilmemiştir.

Devrinde devlet makinesinin sağlamlaştırılması için yapılmış olan adlî, mâlî, idârî ve askerî düzenleme hareketlerini umûmiyetle himâye ve teşvîk etmiştir. Nasuh Paşa-zâde gâilesinin en tehlikeli zamânında ve Paşa'nın kuvvetleri Bulgurlu'ya geldiği sırada hemen Üsküdar bahçesine geçmiş; isyana bilfiil karşı koyduğunu göstermiştir. Bu sebepledir ki, Pâdişah'ın bağlılığını bildirmesini ifâde eder bir hatt-ı hümâyûnu, Paşa'nın işten vazgeçmesini sağlamıştır.

Sultan İbrahim'in bu hareketleri ve devrindeki muvaffakıyetler ile sonraki târihlerde zikredilen sefîh, deli gibi tavsîfler ve bunu te'yîd edecek vak'alar, tam bir tezat hâlinde görünmektedir. Nitekim Hammer de buna işâret etmekte ve devrinde hükûmet işlerinin zedelenmeden yürüdüğünü; şiddetli bir tenkîdçi olan târihin, vahîm tesirlere yol açmıyan şahsî kusurları müsâmaha nazarı ile göreceğini yazmaktadır.

Sultan İbrahim çok iyi bir tahsîl görmemişti. Bununla berâber, târihi oldukça iyi bildiği rivâyet edilmiştir. Kendisi sinirli, çabuk konuşan bir adamdı. Rûhî sıkıntıdan ve ağrılardan şikâyet ederdi. Bunlara tabîb ve ilâç kâr etmemiş; Sultan ancak nefesi kuvvetli bâzı hoca ve şeyhlerin okumasıyle kendini iyi hissetmeye başlamıştı. Bunlardan biri Konevî sülâlesinden olduğu rivâyet edilen Cinci Hoca nâmıyle mâruf, Kastamonulu Hüseyin Efendi idi. Bunu kendisine hoca tâyin etmiş ve rütbe vermiştir. Bu zâtın memûriyetini çok suiistimâl ettiği rivâyet edilir.

Sultan İbrahim'in Topkapı'da yaptırdığı orijinal bir eser vardır. Bu "Kasr-ı İftariye" diye anılan ve Türk bakır işçiliğinin şâheserlerinden biri addedilen, küçük bir kameriyedir.

Sultan İbrahim devrinde Türk fikir ve ilim hayatı inkişâf etmiş; Osmanlı devleti cihanın en büyük, en kudretli saltanatı olmakta devâm etmiştir.

SULTAN EL-GÂZİ MEHMED HAN-I RÂBİ

(1648-1687 M./1058-1099 H.)

IV. Mehmed'in Cülûsu

Sultan Mehmed Ocak ağalarının ve büyük annesi Kösem Mâhpeyker Sultan'ın içinde bulunduğu bir askerî ayaklanma ile, 7 yaşında olduğu halde, Osmanlı cihan tahtına çıktı (8 Ağustos 1648/18 Recep 1058). Bîat merâsimi "ma'sûm havf etmesin deyü" kısa kesildi. "Pâdişah-ı nevcivân hazretleri" cülûsundan sekiz gün sonra Eyüp Sultan'a giderek kılınç kuşandı. Sarı bir libas ve kırmızı bir kaftan giymiş bulunan genç hükümdarın atını büyük imrahor tutuyor; sokaklara dökülen İstanbul ahâlisi "Aleyke avnullah" sadâlarıyla alkışta bulunuyordu. Küçük hükümdar, bundan iki gün sonra, ihtilâlci asker reîsleriyle komplocu ulemânın ittifâkı netîcesi, pederinin öldürülüşüne şâhid oldu. Bunun çocuk hükümdar üzerinde derin bir te'sir hâsıl ettiği; hattâ pederinin katledilişine karışan 70 kadar kişinin adlarını bir deftere yazdırıp sakladığı, sonradan bunları birer birer ortadan kaldırttığı Naîmâ tarafından rivâyet edilmektedir.

Askerin cülûs bahşişi için bâzı ricâlden yardım talep edildi. Bunlar arasında hal' vak'asının baş tertipçilerinden Abdülazîz Efendi'nin dâmâdı Cinci Hoca dahi vardı. Hoca bu yardım talebini reddettiği için, irtikâp ve rüşvetle

temin ettiği serveti müsâdere edildi ve cülûsiye olarak askere dağıtıldı. Bu paralar, ayarı tam olduğundan, uzun zaman "Cinci akçesi" nâmıyle piyâsada tedâvül etmiştir. Cinci Hoca Habeş eyâletine bir memuriyetle sürgün olarak gönderilmiş; fakat Mihalıç'a gelince burada bir müddet kalmıştır. Bu sırada İstanbul'daki adamlarının lehinde propaganda yapması ve maktül Sultan için Dersaâdet'te sesler yükselmesi üzerine yaşaması tehlikeli görülerek, alınan fetvâ ile burada öldürülmüştür (29 Ekim 1648/1058).

Sultanahmet Câmii Vak'ası

Sultan İbrahim'in katli ile merkezde işler gittikçe karışmış; devlet hiyerarşisinde, mutlak mânâda emir kulu olması icap eden askerî şefler, siyasî hayata müdâhalelerde bulunmaya, bu yolda nüfûz ve menfaat temin etmeğe başlamışlardır. Bu suretle ağaların tegallübü devri açılmıştır. Bunun acı netîceleri hemen görülmüş; devlet idâresinde vücût verdiği zararlar müşâhede edilmiştir. Sultan İbrahim'in gönülleri yaralayan katli ise, ahâliyi derinden sarsmış; pâdişahı öldüren tertipçilere karşı halkta ve sipâhîler arasında aleyhte sadâlar yükselmeğe başlamıştı. Hareketi yapanların devlet mansıblarını kendilerine ve yârânlarına dağıtışı ise derin, içten içe bir infiâlin uyanmasına sebep olmuştur. Bunu gören Sadrâzam, dirlikleri ellerinden alınmış sipâhileri Girit'e gitmek şartıyle yeniden deftere kaydettirdi ve kendilerine bâzı vaadlerde de bulundu. Yeni Sadrâzam, küçük Pâdişah'a niyâbet ettiğine, binâenaleyh saltanat makaamının selâhiyetleri ile mücehhez olduğuna inanıyordu. Karaçelebi-zâde gibi bâzı ulemâ da "Kaçan sultan sagîr olsa reâyâ bir vâli-i azîmü'ş-şâna bîat eder; ol sagîrden vekâlet ile hükûmet eder; lâkin hakîkatde sultan vâli-i âzamdır." diyerek, Sofu Mehmed Paşa'yı, âdetâ saltanat makaamına teşvîk ediyorlardı. Hattâ ihtiyar Sadrâzam'ın, bunlara inanarak Dîvân ictimâlarına dahi gitmediği rivâyet edilmektedir.

İşler bu şekilde akarken, Topkapı ve Galata Sarayı'ndaki iç oğlanlarından bir kısmı, her cülûsta sırası gelenlerin Ocaklara çıkmaları usûl olduğu hâlde, yapılmadığından bahsederek, bir nümâyişte bulundular. Bunlara sipâhiler de iltihak ederek, kendilerine yapılan hareketin, Süleyman Han merhûmun kaanununa muvâfık olmadığını iddia ettiler. Ayrıca da "Bir madde dahi pâdişahımızın katl olunduğudur; ne temessük ve ne hüccet ile olmuşdur? Hâlâ Sıvas'da İbşir Paşa bizden intikaam almak yolundadır. Ne temessükle olduğun ilân etsinler. Sun'umuz olmayan husûsda biz niçin müttehem oluruz?" diye Sadrâzam'a suâller tevcîh ettiler.

Sipâhilerin bu hareketi, Sultan İbrahim'in katlinde parmağı bulunanların hepsini ürkütmeğe kâfi geldi. Sadrâzam derin bir endîşe ile, Ocağın nufûzlu

ağalarından Muslihüddin Ağa'yı çağırdı ve kendisine verilen te'minâtta musır olup olmadıklarını sordu. Bunda musır olduklarını söyleyen Ağa "Gerçi emr-i hâl bizim meşveretimizle oldu; lâkin katl husûsunda re'yimiz ve müdâhalemiz yokdur." dedi. Bu cevap, her şeyi göze alan adamların dahi, dünyâ ve âhirette mes'ûliyet kabul etmekten ne kadar çekindiklerinin belîğ bir misâlidir. Bunun da sebebi, Osmanlı saltanatının, milletin maddî ve mânevî dünyâsında erişilmez bir nufûza sâhip olmasıdır. Bu cevaptan çekinen Sadrâzam, katl husûsunda kendisinde temessük (=dayanak, belge) bulunduğunu, bu fetvânın vefâtında dahi "bile defnolunmasını vasiyet etdiğini" söylemiştir. Şu cevap, kendisinin de mânen ne derece vicdan azabı içinde bulunduğunu göstermektedir. Tabiî bu azap ve işlediği suçun dehşeti ile korku içinde bulunan bir adamdan, devlet işlerinde normal bir hareket beklenemezdi. Nitekim de öyle oldu. Ocağın desteğini alan Sadrâzam, Sipâhilere, yeni Pâdişah'ın merhum Sultan'ın vârisi olduğunu, bu sebeple kendilerine bir dâvâ düşmediğini, edebleriyle oturup, fuzulluk etmemelerini bildirdi. Fakat sipâhiler, yeni Pâdişah'ı dahi kendilerine emniyet edemiyeceklerini ileri sürerek, taleplerini tekrarladılar ve bu husûsu Pâdişah'a da arzettiler.

Bu sırada Sultan İbrahim'in hal'ine ve katline iştirak etmiş ulemâ ve ricâl ile ağalar, bu taleplerden derin bir endîşe duyuyorlar; yeniçerileri sipâhilere karşı kullanmak istiyorlardı. Bu, devlet için çok tehlikeli bir hâdise idi. Türk ordusunun süvâri ve piyâde iki askerî sınıfı, bir kaç adamın can kaygısı ile, karşı karşıya getirilmek isteniyordu. Genç Sultan, sipahilerin mürâcaatına, müşâvirlerinin re'yi ile "Kullarımın birbirlerine kılınç çekmelerine rızâm yokdur; ma'kûl ve münâsib kim ise vezîr-i âzam etsinler." cevâbını veriyordu. Bu hat kendisine verildiğinde Sadrâzam "Emir pâdişahındır; eğer ağalar azlimi ma'kûl görürlerse mührü kendilerine teslîm ederim." hezeyânını yumurtluyordu.

İş bununla kalmadı. Sadrâzam ve ağalar, ihtilâlci ulemâdan fetvâ dahi aldılar. Bunda, sipahiler "eşkıyâ" olarak vasıflandırılıyor; kendileri ise "sülehâ-yı müslimîn" addediliyordu. Bütün bunlara rağmen, birbirlerini kapı yoldaşı ve kardeş bilen iki askerî sınıfı çarpıştırmak, kolay bir iş değildi. Bunun için kendilerinin âleti olan bir kaç yeniçeriye bir sipâhiyi paralattıkları gibi; yine sipahi kılığına soktukları adamlarına da beş-on yeniçeriyi öldürttüler. Bu sûretle gâyet hâinâne bir hareketle, devletin bu iki askerî sınıfı arasına kan dâvâsı soktular. "Kul birbirine kılıç çekmez." sözüne inanan iki asker sınıfı, bu hâinâne desîselerle birbirinin üzerine yürüdü. Atmeydanı en fecî bir sahneye şâhit oldu; Sultanahmet Câmii'nin "ol nâzenîn musannâ kapıları ve camları tüfenk fındığıyla delik deşik" edildi. Mehmed Halîfe vak'ayı "el-Iyazubillâh İstanbul'da Devlet-i Osmaniye'de böyle bir musîbet olmuş değil-

dir; bir ana baba günü olmuşdur ki, vasf u tâbiri mümkin değildir." cümleleriyle anlatmaktadır. Yüzlerce sipâhi hâk-i helâke serilmiş ve yüzlerce acemi oğlanın başı meydana yığılmıştı. Bu korkunç manzara, hâdisenin müsebbiblerini dahi titretti. Yeniçeri ihtiyarlarından bâzıları ile ağalar "Yoldaşlar çekin elinizi." diye, neden sonra işe mâni oldular. Bu mukaateleye muhâlif olan yeniçeri de çoktu ve bunlar bir çok sipâhiyi kurtarmışlardı. Hattâ kara sakallı bir yeniçeri, yedi sekiz ocaklı tarafından sıkıştırılan iki genç acemi oğlanını kurtarmış, bir şerbetçi dükkânında saklamış, hâdise yatıştıktan sonra gelerek, onları çıkarmıştı. Bunlardan birinin kendisine verdiği 27 altını iâde ederek "Oğul, elinden şâyed alırlar deyü almış idim, vallah benim ihtiyâcım yokdur, varın selâmetle." diyerek evlerine göndermişti. Şu hâdise, Sultanahmet vak'asının pek kanlı tarzda geçmediğini, iki asker arasındaki kapı yoldaşlığı ve kardeşlik münâsebetinin kesilmiş olmadığını göstermektedir. Nitekim bu çok acı vak'a, ahâli ve asker arasında o kadar teessür uyandırmıştır ki, Ocak ağaları dahi yeniçerileri toplıyarak, şu tenbîhte bulunmak mecburiyetinde kalmışlardır: "İktizâ hasebiyle olan oldu. Pâdişah kulundan vazgeçmez. Sipâhiler de bizim karındaşlarımız, sefer ve hazarda yoldaşlarımızdır. Ba'de'l-yevm her kim anlara dil uzadıp ta'n ederse, bilâ-emânin hakkından gelinir. Herkes edebiyle gezip, harfendâzlıkdan ziyâde hazer etsin."

Bu hâdiseden sonra "Ocak ağalarının bıyığını balta kesmez olmuş" ve tam bir tegallübie memleketin iktisadî, ticârî işlerini dahi inhisar atına alarak büyük menfaatler te'minine başlamışlardır. Bunlar Bektaş, Kara Murad, Muslihüddin, Kara Çavuş denilen Mustafa Ağalar ile Kâhyâ Bey nâmıyle mâruf Mustafa Çelebi idi. Bu adamlar devlet teşrîfâtında hiçin hiçi oldukları halde, fiilen kudreti ellerine geçirmişler idi. Bektaş Ağa servet toplamağa düşkün, zevk ve safâya mâil bir serseri idi. Muslihüddin oldukça akıllı ve kısmen hamiyetli bir adam idi. Murad Ağa ise Bektaş'ın yetiştirmesi olup, fıtraten temiz olmakla berâber, bu işlere bulaşmış bir kimse idi. Bunların hepsi ise Vâlide-i Muazzama'ya bağlı olup, onun âletleri mâhiyetindeydiler.

Bu sırada Sadrâzam hem ağaları, hem de Vâlide'yi tesirsiz hâle getirebilmek için, ulemâyı kendi tarafına celbediyor ve bu hususta da onların, niyâbet mevzûundaki hukûkî görüşlerine dayanıyordu.

İstanbul'da bu nufûz mücâdeleleri devâm ederken, Girit Serdârı Deli Hüseyin Paşa sürekli olarak yardım talebinde bulunuyor ve bunlara bir cevap alamıyordu. Nihâyet kâfi mühimmât bulunmadığı için Kandiye muhâsarasını kaldırmağa mecbûr kaldığını bildiriyordu. Bunun üzerine Sadrâzam fevkalâde bir meclis toplıyarak, burada meseleyi müzâkere etti. Kapdân-ı Deryâ Voynuk Ahmed Paşa 100 gemi ile yardım gönderilmesini talep ettiyse de, Sadrâzam, bunu temin edemiyeceğini; ancak 80 gemi donatabileceğini

söyledi. Sonradan bu da temin edilemiyerek, 6 mavna ve 65 kadırgadan müteşekkil bir donanma Gelibolu'ya geldi. Kapdân-ı Deryâ, Venedikliler'in Çanakkale ablukasını bozarak, Sakız'a vardı ve burada Fenike'den gelen gemilerle de birleşti. Foça'da Venedik gemileriyle karşılaşan ve bunların baskınına uğrayan donanma, bir kaç gemi kaybetti ve Rodos'a geldi. Orada kendisine iltihak eden 18 Mısır ve 20 Cezâyir kadırga ve kalyonunu da alarak, Girit'e yardım götürdü.

Foça önündeki muvaffakıyetsizlik İstanbul'a erişince, Sofu Mehmed Paşa huzûra çağrılarak, devlet ricâli hazır bulunduğu halde "donanmaya ihtimâm etmemesinden dolayı" mühr-i hümâyûn kendisinden alınarak, Ocak ağası bulunan Murad Paşa'ya verildi (21 Mayıs 1649/1059). Bu sırada 8 yaşında olan çocuk hükümdara, yapacağı konuşma ve takınacağı tavırlar bittabi öğretilmiş bulunuyordu. Küçük Hükümdar'ın böyle bir hareketi ve suâli ise, orada bulunan Karaçelebi-zâde tarafından "Baka canım, sana bunu kim öğretdi?" diye hürmetsizlik mevzûu yapılmıştı. Sadrâzam'a güvenilerek yapılan bunun gibi hareketler, azil hâdisesi üzerine Vâlide-i Muazzama tarafından dile getirilmiştir. Pâdişah çıktıktan sonra devlet ricâline karşı perde arkasından konuşan Kösem Sultan, Naîmâ'nın kaydettiğine göre, ricâle aynen şöyle söylemiştir:

> *"Bunca mallar alındı; maslahatda bu şekil görüldü. Beni öldürmek sevdâsına düşüldü. Bi-hamdillâhi Teâlâ ben dört devlet görmüşüm, bunca zamandır devlet sürmüşüm, ben ölmekle ne âlem tâmir edilir, ne de yıkılır. Bunda gâh beni katle kasdederler, gâh pâdişahımı bâzı nesne fermân etdikçe 'kim öğretdi sana cânım?' derler. Pâdişahlar ile böyle müstehziyâne muâmele olur mu? Ya ta'lîm olunsa ne lâzım gelir?"*

Vâlide'nin bu pek haklı ve mânidâr sözlerine ricâl hiç bir cevap vermediği gibi, kendisine tar'iz edilen Abdülazîz Efendi de kalakaldı.

Bunun üzerine Sofu Mehmed Paşa Malkara'ya sürülerek, orada öldürüldü. Sofu Mehmed Paşa'nın azline ve katline bir sebep de, o sırada Anadolu'da, Sultanahmet Vak'ası'nın hesâbını sormak için harekete geçen Gürcü Abdünnebî'nin İstanbul'a yürüyüşüdür. Sofu Mehmed Paşa'nın Karaçelebizâde gibi kader ortakları, lehinde bulunmuşlar; Kâtip Çelebi ise, aleyhinde lisan kullanmıştır. Naîmâ ise, dost ve düşmanlarının medih ve zemleri arasında hüküm vermenin kolay olmadığını söylemektedir. Bu vezîrin târih noktasından vücût verdiği fecî hâdiseler karşısında lehinde bulunabilmeğe imkân yoktur. Lehde kaydedilebilecek tek hareketi, devlet vâridâtını artırmak ve masraflarını kısmak için olan cüz'î gayretidir. Ağaların ve Kösem

Sultan'ın selâhiyetlerini kısmayı düşünmesi ise, ciddî bir devlet adamlığı zihniyetinden neş'et eder görünmemektedir. İstanbul'da iki câmi ile bir medrese yaptırmış; sert ve merhametsiz bir adam olarak isim bırakmıştır.

Avrupa ve Asya Devletleri Elçilerinin Kabûlü

Bu sırada yeni cülûs münâsebetiyle Asya ve Avrupa elçileri yeniden Dîvân-ı Hümâyûn'da görünmüşler ve bunlarla vâki muâhedeler yenilenmiştir. Özbek elçisi Seyid Abdülmenan, efendisi için yardım talep etmiş; İran sefîri Mahmud Han mutantan bir merâsimle kabul edilmiştir (2 Hazîran 1649/1059). Dîvân Sultan Mehmed'in cülûsunu Lehistan ve Rusya'ya bildirmiştir. Erdel Prensi'nin memuru gelerek, metbûuna Transilvanya halklarının bağlılığını ve vergisini arzetmiştir. Avusturya sefîri gelmiş ve Zitvatorok muâhedesinin 20 yıl için yenilenmesini ve 100 bin kuruş ödemeyi teklîf etmiştir. Venedik'le muhârebe hâlinde bulunulması ve dâhilî bâzı karışıklıklar, bu sulh teklîfinin kabûlünü temin etmiştir. Avusturya sefîri İspanya ile Osmanlı devleti arasında dostâne münâsebetlerin ilk adımını atmakta da başarı sağlamıştır. Bir Osmanlı elçisi Madrit'e giderek cülûsu bildirmiş ve hürmetle kabul edilerek, İstanbul'a bir İspanya sefâret heyetinin gönderileceği haberiyle dönmüştür.

Gürcü Abdünnebî'nin İstanbul Üzerine Yürümesi

Bu sırada Ocak ağalarının hâkimiyetine ve devlet kudretini fiilen ele geçirişlerine karşı Anadolu'da bir takım hareketler görüldü. Karahaydaroğlu, Katırcıoğlu gibi bâzı adamlar nufûz kazandılar ve merkeze karşı, bir nevi isyan hareketine giriştiler. Bunlardan Karahaydaroğlu, üzerine gönderilen Abaza Kara Hasan Ağa emrindeki kuvvetlerin ânî bir baskınıyla yakalanarak İstanbul'a getirildi ve idâm edildi.

Bu çeşit hareketlerin en mühimi Gürcü Abdünnebî'nin Sultanahmet Vak'asının intikaamını almak maksadıyle ayaklanışı ve İstanbul'a yürüyüşüdür. Bu adam, ağalarla Sadrâzam'ın hışmına ve haksızlıklarına uğramış bir kimse idi. Sipâhilerin hâmisi rolünü oynıyarak, etrafına bir çok adam topladı ve "Şer' ile da'vâmız vardır." diyerek İstanbul'a doğru yürümeğe başladı. İstanbul'a yazdığı bir mektupta maksadını şöyle îzâh ediyordu:

> *"Elhamdülillah biz de müslümanlarız ve pâdişahın harem-i hassından çıkmışız; ol zâlim ve kaatil Mehmed Paşa nâhak yere bizi kırıp*

husûsan bunca zaman harem-i hasda hizmet etmiş celeb yiğitlerinin kaanûn üzre ekmeklerini istedikleri için kanlarına girip katleyledi ve hakkımızda kâfirler gibi vâcibü'l-katiller deyü fetvâlar verildi. Ol fetvâyı viren âdem kangı kitâbdan ve ne maksadla cürme binâ edip ne mes'ele ile virmişdir? Hâlâ bize beyân etsün ve ne sebeble maktüllerimiz üzerine namâz kıldırmayıp kâfirden tutulan diller gibi katlolup, cenâzelerin arabalar ile deryâya dökdüler ve kendi katlimize ne mes'ele ile hükmetdi? Şer'ullâh, Şer'ullâh, Şer'ullâh..."

Görülüyor ki ayaklanma haklı sebeplere istinad ettirilmekte ve meşrû noktalara dayandırılmaktadır. Bu sırada ise İstanbul'da ağalar fermanfermâdır. Mehmed Halîfe bu hususu şöyle anlatmaktadır: "Ocak ağalarından Bektaş, Kara Çavuş, Kul Kethudâsı nâmında üç tâne âdem İstanbul'da peydâ oldu ki, her biri pâdişahdan ve vezîrden ziyâde şöhret bulup, mansıb ile umûr-ı devlet tasarruflarında idi. Bir mertebe ki, vezîr-i âzam olan Murad Paşa'ya murat vermeyip, bunların hâkimi iken mahkûmu oldu; cümle umûr-ı saltanat bunların re'yi ile olurdu."

İşte bu Ocak ağaları bu hareketten çok endîşelenerek, İstanbul'daki sipâhilerle anlaştılar ve bir miktar kuvveti İzmit'e gönderdiler. Fakat bunlara karşı isyancılar "Bizim sizinle cengimiz yokdur; sizinle adâvete gelmedik, şer' ile da'vâmız vardır." diye haber gönderince, iki asker kaynaştı. Gürcü Nebî, emrindeki 15 bin kişilik kuvvetle Üsküdar yakınlarına geldi. Bu sırada İstanbul'da kendilerini tutanlar da bulunmakla berâber, Ağalar karşıya asker geçirip muhârebe vaziyeti aldılar ve aleyhlerinde fetvâlar düzdürdüler. Gürcü Abdünnebî ve Katırcıoğlu emrindeki kuvvetler, İstanbul'un öncü birliklerini kolayca bozdularsa da, hükûmet merkezindeki siyasî havânın kendilerine uygun bulunmadığını, bilhassa saray tarafından tutulamadıklarını görünce "Çün murâdımız temşiyet olunmadı, bî-vecih yire müslümanlar birbirini niçin kırarlar? Ulü'l-emr'le mukaatele câiz değildir." diyerek, çekilip Anadolu içerlerine döndüler (7 Temmuz 1649/1059).

Bir müddet sonra Gürcü Nebî yakalandı ve katlolundu. Maiyetinde bulunan Katırcıoğlu ise sonradan affedilerek, önce Beyşehir Sancak beyliğine getirildi ve daha sonra da Girit'e gönderilerek burada dîn ü devlete hizmet etti. Sultan Hamîd müşîrlerinden olan ve bilâhare de "Büyük Kabîne"yi kuran Sadrâzam Gâzi Ahmed Muhtar Paşa işte bu Katırcıoğlu ahfâdındandır.

İkinci Kandiye Muhâsarası

Bu sırada Girit'e yardım götüren Kapdân-ı Deryâ Voynuk Ahmed Paşa, Serdar Deli Hüseyin Paşa'yla haksız bir selâhiyet ihtilâfına girişmiş ve kendi

başına, Suda kalesini kuşatmaya başlamıştır. Fakat bir müddet sonra, bir top güllesiyle şehîd olunca, asker tamâmen Girit Serdarı Hüseyin Paşa'nın emrine girmiş ve hemen Kandiye muhâsarası hazırlıklarına başlamıştır. Fakat asker, bâzı paşaların tahrîkiyle, İstanbul'dan gelecek lâğımcı ve cebeciler yetişmeden muhâsaraya başlayamıyacaklarını söyleyerek, ayaklanma teşebbüsünde bulunmuşlarsa da, netîcede yatıştırılmışlardır. Gemi kapdanları bütün toplar ve kuvvetleriyle Serdar'ın emrine girerek, ikinci Kandiye muhâsarası başlamıştır (28 Ağustos 1649/1059). İki ay devam eden bu muhâsarada 70 lâğım patlatılmış, hücûmlar yapılmış ise de bir netîce alınamamıştır. Bu muhâsara sırasında İstanbul'dan bir emir gelmiş ve 1500 kadar yeniçerinin Dersaâdet'e dönmesine izin verilmiştir. Bu bâzı huzursuzluklara yol açmış ve zâten mevsim geçtiğinden ordu metrislerden çıkarılarak muhâsara, ablukaya tahvîl edilmiştir. Serdar bu mevzuda hareketini îzâh eden bir raporu İstanbul'a göndermiştir.

Melek Ahmed Paşa'nın Sadâreti

Bu sırada İstanbul'da Şeyhülislâm Abdürrahîm Efendi azledilmiş ve yerine Bahâî Efendi getirilmişti (18 Temmuz 1649/1059). Bunun sebebi, sipâhilerin ve Sultan İbrâhim'in katlinde medhaldar bulunuşu ile efkâr-ı umûmiyenin baskısı idi. Son derece mansıb düşkünü bir adam olan Karaçelebi-zâde ise, meşîhat pâyesini türlü entrikalarla koparmış bulunuyordu. Bu mansıb ise kendisi için bir rezâlete vücût verdi. Şöyle ki: Bir arz günü Sadrâzam ve Şeyhülislâm'dan sonra üçüncü mevkii işgâl etmek istedi. Fakat Kubbe Vezîri Kenan Paşa kendisini omuzlıyarak geriye attı ve "Efendi, eğer kazasker isen aşağı, Anadolu Efendisi'nin yanına var; yok eğer Müftî isen burda ne işin var? Biz bu vezâret rütbesini ele geçirinceye dek nice kere kellemizi ortaya koyup mehlikeler geçirmişiz. Bu senin etdiğin nedir?" diye söylendi. Bu hakaarete mâruz kalması çevirdiği dolaplar yüzündendi. Nitekim Kenan Paşa'ya dostları dîvânda bu husûsu sorunca ve II. Osman'ın hocası Es'ad Efendi'yi misâl olarak verince "Osman Efendi emr-i pâdişâhî ile tahakküm etmiş; onun gibi bir müftî bulsunlar ayağını öpeyim; ama bu ne makûle ef'âl ile meşhûrdur ve bu merâtibe ne günâ hile ile vâsıl olduğu ma'lûm değil midir?" demişti. Karaçelebi-zâde işte böyle istihfaf ve istihzâlara hedef oldu.

Yeni Sadrâzam mütemâdiyen devlet işlerine müdâhale eden eski arkadaşlarıyle geçinemiyor ve onların bu yolda devamlarının devletin zaafiyetine vücût vereceğini müşâhede ediyordu. Bu sebeple bilhassa Kethuda Beyi temizlemeğe karar verdi ve bunun için teşebbüste bulundu. Bunda muvaffak

olamaması diğerlerinin de kendisi aleyhinde birleşmelerini temin etti. Fakat bunlardan Bektaş Ağa kendisine vaziyeti anlatarak, sadâretten çekilmesini bildirdi. Bunun üzerine Murad Paşa mühr-i hümâyûnu Pâdişah'a teslîm etti ve Sultan'a "Şevketlü hünkârım, bir memleketde dört vezîr-i âzam olmaz. İşte mührün, bir kuluna dahi ver, ben kuluna dahi bir nân pâre ihsân eyle, hayır duân ile meşgûl olayım. Ammâ zinhâr mührü yeniçeri ocağından kimesneye verme, zevâl-i devletinize sebeb olur." dedi. Şu beyânı, idâredeki anarşiyle birlikte, kendi hulûsunu da gösterecek kadar güzeldi.

Bunun üzerine sadârete Melek Ahmed Paşa getirilmiş ve ağaların müdâhale etmemeleri şartıyle mührü kabul etmiştir (5 Ağustos 1650/1060). Murad Paşa ise Budin Beylerbeyliği'ne tâyin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

* * *

Bütün bu karışık hâdiseler arasında Osmanlı güzel sanatları terakkî etmişti. Hattatlık büyük bir inkişâf göstermiş; Kadızâde gibi bir şöhret yetişmişti. Mûsikîde değerli san'atkârlar yetişmiş ve büyük gelişme gösterilmiştir. Mîmârî ise en verimli zamânını yaşamıştır. İstanbul târihinin en fazla ve en güzel köşklerine o zaman sâhip olmuştur.

Girit'e Yardım Gönderilmesi

1650 senesi Kasım ortalarında Girit'e, 19 gemi ile dört bin kişilik bir yardım kuvveti gönderilmiş ve kış olmasına rağmen selâmetle adaya ulaştırılmış; bir müddet sonra da Mısır'dan 10 kalyon dolusu erzak Hanya limanına yanaşarak, orduyu iâşe sıkıntısından kurtarmıştır. Dîvân-ı Hümâyûn Girit'e, Kandiye karşısında 3 kale inşâsını emreylemiş bulunduğundan, birinci kale kısa müddet içinde yapılmış; Serdar bunun içinde bir hamam ve dokuz kubbeli bir câmi de binâ ettirmiştir. Bundan sonra ikinciye başlanarak, o da ikmâl edilmiştir. Serdar Kandiye'nin doğusunda bulunan İstinâ kalesinin fethini de bu sırada temin etmiştir.

Bu esnâda 74 kalyon ve kadırgadan mürekkep bir donanma, Kapdân-ı Deryâ Ali Paşa kumandasında Çanakkale Boğazı'ndan çıkmış; Venedik gemileriyle muvaffakıyetli bir müsâdeme yaparak Sakız'a gelmiştir. Burada bey gemileriyle birleşerek, mevcudunu 150'ye çıkarmış ve Girit'e hareket etmiştir. Su almak için Nahşâ adasına uğramış; burada Venedik donanmasının ânî bir baskınına mâruz kalarak, 9 kalyonunu kaybetmiştir. Bunlardan 6 tanesi düşman tarafından zaptedilmiş ve Kandiye önünde teşhîr edilmiştir (13 Hazîran 1651/1061). Teslîm olmak üzere bulunan Kandiye müdâfîleri, bunun üzerine gayrete gelmişlerdir. Osmanlı donanması bu kayba rağmen, yardım malzemesini Girit'e götürmüş ve geri dönmüştür.

İstanbul'da Esnaf ve Halk Hareketi ve Kösem Sultan'ın Öldürülmesi

Bu sırada sadârette bulunan Melek Ahmed Paşa cömert, hüsnü ahlâk sâhibi, doğru bir kimse idi. Fakat siyasî kargaşalarla dolu bulunan bir vasatta iş görecek bir adam değildi. Sadâreti, kendisine müdâhale edilmemek şartıyle almış olmasına rağmen, bunu temin edememiş; devlet hazînesinin para ihtiyâcına çâre bulmak için başvurduğu tedbîrlerle mâlî karışıklığı büsbütün artırmış; ticâret erbâbını gayrımemnûn bırakmıştı. Baş vurduğu tedbîrler, bir taraftan doğruluğu ile, bir şey yapabilmek için çırpınışının; diğer taraftan da, beceriksizliğinin açık şâhitleri olarak görünmektedir. Paşa önce, devlet vâridâtını artırmak için "bedel-i timâr" nâmıyle fevkalâde bir vergi tarhetti. Bu vergiyi toplamak için gönderilen memurlar, bunun ahâliye daha ağır gelmesine vesîle olacak şekilde bir tatbîkata giriştiler. Bu yanlış tatbîkat Anadolu'daki karışıklıkların ve Girit'teki timar sâhiplerinin ayaklanmasının ilk sebebini teşkîl etti. Aynı zamanda kadılar bir nevi harb vergisi olarak "cihâdiye" tarhına memur edildiler. Ayrıca Sadrâzam, mevki tevcîhi için, gizli olarak verilegelen rüşvetlerin önüne geçilemiyeceğine kaani bulunarak, bunun doğrudan doğruya hazîneye îrâd kaydedilmesini temin etmek istedi. Bu, kendisinin doğruluğunu anlatmakla berâber, kifâyetsizliğine de tam bir örnek teşkîl etti. Naîmâ, pek haklı olarak bunu tenkîd etmekte, irtikâp töhmetiyle zamânına kadar bir çok vezîrlerin tecziye edildiğini, bir suç olan fiilin şimdi resmen vâridât menbâı hâline getirilmesinin görülmemiş bir tasarruf olduğunu söylemektedir. Sadrâzam bunun için bir câize kalemi dahi kurdu. Fakat bütün bu tedbîrler, hazîneye ümîd olunanın onda biri nisbetinde dahi vâridât sağlamadı. Bunun için Sadrâzam Dîvân-ı Hümâyûn'u fevkalâde bir ictimâa dâvet ederek, burada mütegallib ağaların tazyikiyle vüzerâ haslarının iki senelik vâridâtının hazîneye alınmasını teklîf etti. Bu vüzerâ arasında büyük bir muhâlefet celbetti ve açıkça ağalara karşı ithamkâr konuşmalar cereyân etti. Vüzerâdan Kenan Paşa bizzat Bektaş Ağa'ya, Yeniçeri mevâcibinin yarısından ziyâdesini kendilerinin aldığını söyliyerek, ulûfeye onların imdâd etmesi icâb edeceğini beyân etti. Bu sebeple iş netîce vermedi.

Bu defa duâgûyân, ulemâ, meşâyih, sâdât, dervîşân, eytâm ve erâmil ile âmâlar nâmına verilmesi gereken tahsîsâtın ödenmemesine karar verildi.

İş bununla da kalmadı; ağaların Bosna taraflarında darbettikleri ayarı düşük paralar tedâvüle kondu ve esnafa zorla kabul ettirilmek istendi. Fakat esnaf bunu kabul etmedi ve Sadrâzam'a çıkarak, bu yıl 14 teklîf (vergi) çektiklerini, tâkatları kalmadığını, ayrıca ağaların bakır, şap, fındık, tuz, sahan, sakız vs. üzerinde kurdukları inhisar dolayısiyle çok zarar ettiklerini, bu se-

beple kabul edemiyeceklerini bildirdiler. Sadrâzam bu haklı talepleri kabul etmedi ve kendilerini huzûrdan çıkardı. Bunun üzerine esnaf o sırada Şeyhülislâm olan Karaçelebi-zâde'nin evine gidip, vaziyeti anlattılar ve kendilerini Sultan'a götürmesi husûsunda ısrâr ettiler. Karaçelebi-zâde yan çizmek isteyince, içlerinden bir kaç kişi kendilerinden talepte bulunulunca hemen ayağa kalkıp, Sultan İbrahim'i ve vezîrini katlettiklerini, ahâlinin işine ise bîgâne kaldıklarını söyleyerek, önlerine düşmesi husûsunda tehdîdde bulundular. Hattâ kendisini zorla atına bindirerek, aralarına aldılar; saraya doğru yürüdüler. Yolda "Ey ümmet-i Muhammed! Bize olan zulüm nedir? Daha tahammül edecek miyiz? Müslüman olan dükkânını kapasın, işini terketsin, Pâdişah'dan hak taleb için bizimle gelsin." diyerek nidâ ettiler. Ağaların tegallübüne, esnâfı ve ahâliyi âdeta haraca kesmesine kızmış bulunan bütün halk, bu sadâya katılarak; saraya doğru yürüdüler. Saray-ı Hümâyûnun dış ve iç meydanları, onbinlerce insan tarafından, hınca hınç dolduruldu ve Pâdişah dışarıya dâvet edildi. Dışarıda kurulan tahta oturan genç Sultan, ibâdullahın şikâyetinin ne olduğunu sordu. Bunlardan biri, bu sene 14 teklîf çektiklerini, şimdi ise zuyûf akçe (düşük ayarlı akçe) angaryası ile mahvedilmek istendiklerini anlatarak "İnâyetine sığınıyoruz; lalana vardık, bize şetmetdi, sen Halîfe-i Rûy-i Zemîn'sin, hakkımızı hak edip üzerimizden zulmü def' eyle." niyâzında bulundular. Genç Pâdişah Müftî'den meseleyi anladıktan sonra, ibâdullaha böyle zulmedilmesine rızâsı olmadığını söyliyerek, teâmüldeki tekâlif dışında bir teklîf ile halkın rencîde edilmemesini belirten bir hattı hümâyûn çıkardı.

Ahâli, Müftî'nin dağılmalarını istemesine rağmen, dağılmadılar ve genç Sultan'a "Pâdişahım! Zulm ile âlem harâb oluyor, sana bildirmiyorlar; etrafınızda 16 müfsid vardır ki, sana pâdişahlık ettirmek istemiyorlar; beytülmâle ve mîrîye âid malları yağma ediyorlar. Bektaş Ağa, Kara Çavuş, Kâhyâ Bey, Samsoncu Sarı Kâtip başlarıdır. Âl-i Osman Devleti ocağa düşmüş yanıyor; bunlar katlolunmadıkca sen pâdişahlık edemezsin." dediler. Hakîkaten Avrupa içlerinden Afrika ortalarına kadar uzanan o muazzam Âl-i Osman Devleti ocağa düşmüş yanıyordu. Üç-beş tane siyâset batağına saplanmış ordu şefinin ve menfaatçi bir zâbitân grubunun sevkiyle memleket uçurumun kenarına getirilmişti. Bunun üzerine Melek Ahmed Paşa azledilerek, Siyavuş Paşa sadârete getirildi ve halk ağaların adamı bulunan Şeyhülislâm tarafından türlü vaadlerle dağıtıldı.

Halk, ağalar meselesinin halli için ertesi gün yeniden toplanmaya karar vererek dağıldılarsa da, Ocaklılar o gece bütün sokak başlarını tutarak, buna mâni oldular. Bu esnâda Osmanlı hamiyetini gösteren bir iki vak'a cereyân etti. Bâzı kimseler saray avlusunda buluşmak üzere yemîn etmişlerdi. Bun-

lardan biri sokak başlarını tutan yeniçeri askerine yanaşarak bu yemînini söyledi ve saray kapısına varıp dönmek üzere müsâade istedi. Askerler kat'î sûrette emir aldıklarını, buna teşebbüs etmemesini, yaparsa zararları dokunacağını söylediler. Yemîninden dönmek istemiyen genç esnaf ileri yürüdüğünden öldürüldü. Bu suretle halk hareketi bir netîce vermemiş gibi göründü. Ağalar tekrar hâkim olduklarını zannettiler.

Fakat on gün sonra sarayda Küçük Vâlide ile Büyük Vâlide arasındaki ihtilâf, vaziyeti değiştirdi. Rivâyete göre Kösem Sultan, tahttaki genç torununu indirmek veyâ zehirlemek, yerine diğer torunu Süleyman'ı tahta oturtmak istedi. Bunu temin maksadıyle bir gece hazırlandı ve Ocak ağalarının adamlarıyla girmesi için, kapıları açık bıraktırdı. Bu hareketi saraydaki Turhanlılar tarafından haber alındığından, Baş-lala Uzun Süleyman Ağa, Has-odalılardan silâhlandırılmış bir cemâatle öne geçti ve komployu mukaabil bir darbe ile cevaplandırarak, Kösem Sultan'ı boğdurttu. Arkasından ulemâ ve vüzerâ acele saraya dâvet edildi ve son vaziyet kendilerine anlatıldı. Bunun üzerine ulemâdan Hanefî Efendi "Şevketli pâdişahım, sen Halîfe'sin, sana muhâlefet edenler âsîler ve bagîlerdir, katilleri vâcibdir. Emreyle, alem-i Resûlullah'ı çıkarıp nasbetsinler, şehre münâdîler gönder, ulü'l-emr'e itâat eden müslüman gelsin, itaat etmiyenler cezâsını bulur, inşâallâhu teâlâ muhâliflerin cem'iyetlerine inhilâl gelir." dedi.

Bunun üzerine Bâb-ı Hümâyûn önüne Sancağ-ı Şerîf dikildiği gibi, İstanbul'un her köşesine münâdîler gönderilerek "Her kim müslüman ise zîr-i livâ-yı Rasûlullah aleyhi ve selleme gelsin, ulü'l-emre itaat etmeyip, taraf-ı hilâfda bulunanlar; Orta Câmi cem'iyetine varanlar bagîlerdir; dîn ve mezheb ve ehl-i sünnet ve'l-cemaatden bîgâne olurlar; katilleri için fetvâ verilmişdir ve ümmet-i Muhammed'den olan Saray-ı Pâdişahî'ye varıp, âlem-i şerîf sâyesi altında bulunsun." diye nidâ ettirildi. Bunun üzerine ağalardan bîzâr olan İstanbul halkı hemen cümleten kaafile-be-kaafile Saray-ı Hümâyûn cânibine doğru akmağa başladılar. Bütün yeniçeri ve sipâhiler dahi alem-i şerîfin altına geldiler. Bu suretle ağalar tamâmen yalnız bırakıldı. Bunlardan biri olan Samsoncu Ömer Ağa'nın son anda bir delilik ederek, şehrin muhtelif yerlerine ateş vermeyi, askere yağma için ruhsat verilmesini teklîf etmesi üzerine, Kara Çavuş'un yerinden fırlıyarak "Bre Ömer, bre eşek! Dediğin nedir? Bir kaç günlük ömür için dîn ve devlete küffâr ve âdâ gibi ihânet mi edelim ve cihân durdukca la'netle mi anılalım? Ocağımızın temelini münhedim ve muzmahil etmeğe sebeb mi olalım? Bi-hamdillâhi Teâlâ müslümanız, nizâ ve kavgamız devlet-i dünyâya müteallikdir; sözümüz oldu ne güzel, olmadı, emir Allah'ındır, kazâya râzı oluruz. Bir kötü can için din ve devlete ve ibâdullaha sû'-i kasd etmek olur mu?" diye bağırması meşhûrdur. Bu söz-

ler, bir yeniçeri zorbasının dahi kafasında devlet fikrinin ne derece derinden kök salmış bulunduğunu, bunun ne kadar mukaddes addedildiğini göstermektedir. Bu sözler bir yeniçeri mütegallibesini değil, bugünkü en büyük devlet adamlarını dahi şereflendirecek kadar büyük ve ulvî bir mânâ taşır görünmektedir. Bundan sonra hepsi teker teker yakalanarak, cezâlarını buldular. Üç seneden beri fiilî bütün kuvveti elinde bulunduran bu adamlar, nihâyet devlete isyân etmenin, bir pâdişahı hal' etmenin suçunu fecî sûrette gördüler. Onlara uyanlardan Müftî Abdülazîz Efendi de Sakız'a sürgün edildi. Yardaklık edenlerin bir çoğu da cezâlandırıldı.

Ocak ağalarının ortadan kalkması üzerine, yerlerine kısmen saray ağaları kaaim oldu. Fakat bunların kudreti geniş çapta askere istinâd etmediğinden, devlet için o kadar tehlikeli olmadı. Ocak ağalarının bu kadar nufûz peydâ etmesinin bir sebebi de sarayla teşrîk-i mesâî etmeleriydi. Bunu ise Kösem Sultan vâsıtasıyle yapıyorlar ve ona dayanıyorlardı. Kösem Vâlide'nin hareketleri Naîmâ tarafından bir derece mâzur gösterilmektedir.

Kösem Sultan'ın siyâseten zararlı görünen şu hallerine mukaabil, idâreciliği ve politik vasıfları yanında, daha başka husûsiyetleri de vardır. İstanbul'da, Mekke'de, Medîne'de bir çok hayrât yaptırmış; câmiler, hanlar binâ ettirmiş; seyidlere ve fukarâya maaşlar tahsîs ettirmiştir. Son derece büyük bir hüküm ve nufûza sâhip olmasına rağmen, bilhassa bayram ve kandil gecelerine yakın, tebdîl-i kıyâfet ederek, bizzat hastane ve hapishâne koğuşlarına kadar gittiği, fukarâ yuvalarını ziyâret ettiği, dermansız bulunanların imdâdına yetiştiği, borcundan dolayı hapis kalanların borçlarını ödeyip serbest bıraktırdığı, cihazsız kızlara cihaz verdiği, kimsesizleri evlendirdiği rivâyet edilmiştir. Bu hareketleri bu gün dahi devlet sâhiplerine nümûne-i imtisâl teşkîl edecek kadar ulvî davranışlar olarak mütalâa edilmek lâzım gelir. Bu hareketleriyle Kösem Vâlide hakîkaten bir Vâlide-i Muazzama olarak göze çarpmaktadır.

Kadızâde

Bu sırada İstanbul'da mutasavvıflar ile müteşerriler arasında dâima mevcut olagelmiş ihtilâflardan da bir nebze bahsetmek lâzımdır. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi, o sıralarda vaaz kürsülerinde halka derinden tesir eden ve selîs konuşmasıyla büyük bir şöhret yapan bir Kadızâde Mehmed Efendi vardı. Bu zât ve taraftarları, Kaanûnî devrinde yaşıyan Birgivî nâmıyle anılan Mehmed Efendi'nin selef yoluna sımsıkı sarılmayı ifâde eden ve sonradan çıkmış bid'atlara cephe alan telâkkîsini devâm ettiriyorlar; hattâ bu hususta ifrata dahi varıyorlardı. Bunların telkînleri arasında çok haklı noktalar

bulunmakla berâber, cadde-i kübrâ olan şer'î yolu, oldukça daraltıyorlardı. Bu telâkkîler vicdânî hududda kaldıkça, şahsî ve mânevî bir davranış olarak tatbîk edildikçe, hiçbir şey denemiyeceği gibi, çok faydalı da olurlardı. Fakat cem'iyette fiilen ve kuvvet yoluyla tatbîke kalkıldığı takdîrde çok tehlikeli olabilirdi. Nitekim Kadızâdeliler bütün tarîkatlara ve mutasavvıflara cephe aldılar. Peygamber Efendimiz'den sonra çıkan her şeye bid'at nazarıyle bakarak, biraz ileriye vardılar. İstanbul'daki tekkeleri yıkmağa, şeyhlere ve dervîşlere tecdîd-i îmân teklîf etmeye dahi kalkıştılar. Bu hareketleri cemiyet nizâmını haleldâr edici bir mâhiyet aldığından, Bahâî Efendi'nin meşîhatı zamânında vâizlerin tarîkat erbâbı hakkında hudûdu aşar tarzda konuşmaları tâmim edildi. Kadızâdeliler hem bu sebeple ve hem de tütünün haram olmasına imkân bulunmadığını bir fetvâ ile ilân etmesi üzerine, Şeyhülislâm'a cephe aldılar. Şeyhülislâm'ın İngiliz sefîri hakkında tevkîf hâdisesi dolayısiyle azli gerekince, bunu kendilerine karşı takındığı tavrın zarûrî bir cezâsı olarak gördüler. İzmir'deki İngiliz konsolosunun harb hâlinde bulunduğumuz Venedik'e mal ve silâh satması, Kadı tarafından Şeyhülislâm'a şikâyet edilmiş, o da İngiltere sefîrini çağırarak meseleyi sormuş; cevâbına hiddetlenerek tevkîf ettirip, hapse attırmıştı. Bu sebeple azledilip, yerine Abdülazîz Efendi getirildi. Böyle bir hareketle makaama gelmesinden dolayı halk kendisine "Elçi Müftüsü" nâmını verdi.

Kadızâdeliler, Abdülazîz Efendi'yi kendi taraflarına kazanmada müşkilât çekmediler. Fakat ağaların tegallübüne karşı vücûda gelen ve saltanat makaamıyla birleşen halk ayaklanmasında onun azledilişi ve sürgünü netîcesinde, bir hâmîden mahrûm kaldılar. Bir ara Fâtih Câmii'nde vaaz eden kuvvetli bir şeyhin halk üzerindeki tesiri ile müfritlikleri durur gibi oldu. Sonradan Köprülü zamânında cemiyet nizâmını haleldâr eden ve tarîkat erbâbının zikir ve âyinlerine mâni olucu tarzda müdâhalelere ve fiilî hareketlere girişince, en ehemmiyetli bir kaç adamları sürgün edildi. Böylece mesele tavsadı. Eski idealistçe davranışlarını bırakıp, Naîmâ'nın tâbiriyle "ehl-i dünyâya dîni âlet ve zühd-ü takvâyı celb-i mâle dâm-ı san'at" edince, halk üzerindeki itibarları da kalmadı. Osmanlı târihinde tasavvuf erbâbına karşı vukû bulan en şiddetli cereyân olan Kadızâdeliler hareketi de böylece hitâm buldu. Müteşerriler ve mutasavvıflar arasında vücut bulan bu çeşit meslek ihtilâfları, çok daha mahdûd bir şekilde bu suretle günümüze kadar akıp geldi.

Tarhuncu Ahmed Paşa'nın Sadâreti

Bu sırada sadâret makaamında bulunan Siyavuş Paşa, Ocak ağalarının yerine yeni bir nufûza sâhip olan saray ağalarından Uzun Süleyman Ağa'nın

müdâhalelerine mâruz kalmış; bunları pek tabiî olarak dinlememiş; bu ihtilâf dolayısiyle azledilmek mecbûriyetinde kalınmıştı (27 Eylül 1651/1061). Paşa'nın bu birinci sadâreti pek kısa sürmüş ve bu arada Ocak ağalarının tegallübüne son verilmişti. Onun sadâreti zamânındaki bu hâdise ve Ocak ağalarının baskılarına karşı gelişi kendisi lehine kaydedilecek bir husus olarak görülmektedir.

Yerine 90'lık bir ümmî ihtiyar olduğu rivâyet edilen Gürcü Mehmed Paşa tâyin edildi. Bu zât ise saray ağalarının emrini îfâ etmekten gayrı bir iş yapamadı. Dîvân müzâkerelerinde Anadolu Kazaskeri bulunan ve lâfını çekmeyen bir adam olan Hocazâde Mes'ûd Efendi tarafından sık sık mat ediliyor ve bu da ahâli arasında kîl-ü kaali mûcip oluyordu. Sadrâzam bir Dîvân toplantısında hazîneye vâridât temin edebilmek için, Mısır'ın senevî ve maktû bir meblâğ gönderilmesi şartıyle bir vâliye kayd-ı hayâtla verilmesi teklîfini getirdi. Bu teklîf bâzılarınca kabul edilirken, Hocazâde Mes'ûd Efendi pek haklı bir görüşle "Bu suretle Mısır'ı birine vermek, oranın istiklâline zemîn hazırlamak demek olur; Mısır istiklâli ise Haremeyn'e tasarrufun ve Hilâfet'e mâlikiyetimizin tehlikeye ilkaası demek olacaktır." diyerek, bunun aleyhinde bulundu. Şu ifâde, kendisinin devlet işlerinde uzak görüşlü ve tedbirli bir adam olduğunu göstermektedir. Fakat ilmî kifâyetinin yüksek bulunmadığı da nakledilmiş ve bu husûsta Bahâî Efendi'nin "Hoca Efendi'ye (Es'ad Hoca) Allah rahmet etsin, mahdûmlarını okutsa ne olurlardı." dediği rivâyet edilmiştir.

Gürcü Mehmed Paşa'nın dokuz aylık sadâreti meskenetler, mensublarını kayırmalar ve bir takım müsâdere hâdiseleri ile geçti. Bir gün genç Pâdişah yanlış tasarruflarıyle bir çok bîgünâhın sürgünde bulunduğunu, bunlardan şikâyetler geldiğini söyliyerek, cümlesinin İstanbul'a gelmesini istedi. Sadrâzam bunun sebebini anlatmak ve kendini müdâfaa etmek istediyse de Pâdişah "Kabahatli olanlar kazaskerler huzûrunda muhâkeme edilsinler, yoksa böyle fuzûlî sûrette ibâdullahın hürriyetlerine taarruz olunması rızâ-yı bârî ve peygamberîye mugâyir olduğu gibi, şân-ı saltanata dahi münâfîdir." dedi. Şu sözler, genç olmasına rağmen Pâdişah'ın ecdâdının çizgisine ne derece uygun hareket edip halka adâlet ibrâzında ne kadar ileriye vardığının açık delîli mâhiyetindedir. Bütün Osmanlı sultanlarının bu hususta aynı şekilde davrandıklarını, ibâdullahın hürriyetine taarruzdan, Allah'ın ve Peygamber'in rızâsına muhâlif iş işlemekten şiddetle ictinâb ettiklerini ve bunu adâletle nâm vermiş saltanatlarının şânına uygun görmediklerini müşâhede ediyoruz.

Pâdişah bununla da kalmadı, bir defa da ricâlin ve vüzerânın israflarından şikâyet etti; "Asker ve donanmaya para yetiştirilemediğinden muttasıl şikâyet ediyorsunuz, hazînenin müzâyakası var diyorsunuz; halbuki sizin

cümlenizin hal ve hareketlerine bakılırsa, müzâyaka olduğuna hükmedilemez; çünkü israf ve ihtişâmınız bolluğu irâe eder. Ezcümle defterdâr paşanın dört yerde köşkler inşâ etdirdiğini, odalarının tavan duvarlarını altın nakışlar ile tezyîn etdiğini söylüyorlar. Bunlar yalan mı?" diye sordu. Bu suretle israflarından dolayı vüzerâyı tevbîh etti; bunları yapmamalarını, dünyâ ve âhirette mes'ûl olacaklarını söyledi.

Bütün bunlarla, Anadolu'daki ihtilâle varan hâdiseleri kan dökülmeksizin bastıran Boynueğri Mehmed Paşa'ya karşı takındığı tavır ve aralarındaki münâkaşa da, Sadrâzam'ın aczini tamâmen gösterdiğinden azledilerek, yerine Girit Serdarı bulunan Deli Hüseyin Paşa tâyin edildi ve sadâret kaymakamlığına da Tarhuncu Ahmed Paşa getirildi. Vezîr-i âzamlar serdar oldukları takdîrde, Kapıkulu Ocakları'nın onunla birlikte sefere gitmesi kaanun olduğu, halbuki hazînede de müzâyaka bulunduğu için, bu karardan dönüldü ve Tarhuncu vezîr-i âzam nasbolundu. Pâdişah kendisini çağırarak "Paşa ne dersin, şu üç husus ki biri Girit, biri donanma ve biri de mevâcib ve masârife mal yetiştirmeyi taahhüd eder misin?" diye sordu. Paşa da "Ferman pâdişâhımındır, taahhüd ederim." diyerek, iki ricâsı olduğunu; biri mîrî malını kimde bulursa alacağını, diğeri de ifrât üzere olan maaşlarla, muzır ihdâsları kaldıracağını, bu husûsta selâhiyet verilmesini istedi. Kendisine istediği selâhiyetle birlikte mühr-i hümâyûn da verildi (21 Mart 1654/1064).

Paşa'nın sadâret mührünü aldıktan sonra, tebrikler sırasında etrafındaki ricâle "Ben bu makaama lâyık değilken Allâhu Teâlâ lâyık görüp ihsân eyledi; imdi ya her ne dilersem ederim, tâ ki Devlet-i Aliyye'ye bir nizâm veririm, yahud da kelleyi veririm; sâirleri gibi ölüm korkusu ve el hatırı gözlemem, rüşvet ve şefâat ile bir mansıb veremem." dedi. Paşa'nın şu beyanı devlet işlerinde mes'ûliyet yüklenmiş hükûmet adamları için nümûne-i imtisâl olacak kadar büyük bir vatanperverlik tezâhürü olarak görülmek icâb eder.

İş başına gelir gelmez zenginlere bir vergi tarhetti; mutfak, tersâne, tophâne, gümrük ve diğer idâreler emînlerinin hesaplarını kontrol ettirdi. Maaşlı memurlarla askerlerin sicil defterlerini gözden geçirtti, masrafları azaltıp, israflara set çekti. Pâdişah'ın huzûrunda fevkalâde bir Dîvân toplıyarak, burada devletin on senelik masraflarını ve vâridâtını mukaayese eden bir lâyiha okundu. On sene evvel vâridâtın masraflardan fazla olduğu anlaşıldı. Hâlen devlet vâridâtının 24 bin yük akçe olduğu, masrafların ise 1200 yük akçe fazla bulunduğu ortaya kondu. Bu açığı kapatmak için vâlilerin vâridât fazlasını "irsâliye" nâmıyle merkeze göndermeleri emredildi. Bundan başka has, zeâmet ve paşmaklık ashâbının ihtiyaçlarından gayrı vâridâtını hazîneye göndermeleri kararlaştırıldı. Bizzat kendisi dahi kendi hassından üzerine dü-

şen 20 bin kuruşu tediye etti. Değirmenlere ve evlere vergi koydu. Değirmenlere koyduğu vergiye sipâhiler "Biz ulûfe alamazken değirmenlerimizden akçe almak ne demekdir?" diye memnûniyetsizliklerini bildirdiler. Bunun üzerine bundan vazgeçildi. Sadrâzam bunlardan gayrı saray ağalarının en nufûzlusu olan Süleyman Ağa'yı da azletmeğe muvaffak oldu.

Bu mâlî ve idârî tedbîrleri, aleyhinde büyük bir muhâlefet cereyânının uyanmasına sebep oldu. Kapdân-ı Deryâ Dervîş Ahmed Paşa kendisini, donanmayı ihmâl ile, ona para vermemekle ithâm etti. Zâten âlemin kendisine düşman olduğunu görüyor ve dostlarına "Benim muradım nizâm-ı devleti tashîhdir; emelim, pâdişaha ve ibâdullaha hüsn-i hizmetdir, makbûle geçmiyor ise ne yapalım, başa gelen çekilir." diyordu. Başına geleceği bilmiş gibi, bir gün tezkerecisine "Beni katlederlerse acır mısın?" diye soruyor ve "Şehâdet canıma minnetdir, öyle bir belâya giriftârım ki, bundan başka kurtuluş yolu yokdur, sadâkat ve doğruluğum, gayret ve hizmetim bilinmiyor." diye yine kendi ıztırabını anlatıyordu. Bu beyanları, üzerine aldığı büyük mes'ûliyeti kavrayan, memleketi için hizmet eden, fakat etrafındakilerce takdîr edilmiyen idealist ve yüksek bir devlet adamının ıztırablarıydı. Nihâyet düşmanları gâyet ustalıklı bir yalan uydurarak, onun Sultan'ı tahttan indirip, kardeşini tahta çıkaracağını yaydılar. Bu haberi Pâdişah'a bildirdiler. Yapılan tahkîkatta bir takımları bu yalanı güyâ te'yîd ettiler. Bu sebeple huzûra çağrılarak ithâmlar anlatıldı ve idâm kararı kendisine bildirildi. Bu kararı dâima bekleyen vezîr, genç Sultan'a "Pâdişahım, sen beni şer' ile öldürmüyorsun, benim mûcib-i katl suçum yokdur." diyerek, rûz-ı mahşerde mes'ûl olacağını bildirdi. Şu hâdise vezîrin nasıl bir mânevî mes'ûliyet ile dolu bulunduğunu, ne kadar dindâr olduğunu açıkça göstermektedir.

Tarhuncu Paşa bütün hamiyetine, iffet ve istikaametine, mâlî tedbîrlerdeki isâbetine rağmen, idârî noktadan kendisine muhâlefet edecek kimseleri tesirsiz bırakabilmeyi başaramamış; bu sebeple menfaatleri haleldar edilenlerin komploları ile hayatını fedâ etmiştir. Kendisi doğru bildiği yolda ve devlete hizmet sadedinde kellesini vermeyi bile bile hizmet göstermiş ve bundan dönmemiş bir devlet adamı olarak görünmektedir. Tarhuncu'nun bir diğer uzak görüşlü tarafı da, o sırada başlarında Osmanlı terbiyesi görmüş bir Hatman bulunan Kazaklar'ın, tamâmen Devlet-i Aliyye'ye bağlanmak husûsundaki arzûlarına muvâfakat göstermesi ve bunu temine çalışmasıdır. Şu hareketi, Paşa'nın siyâseten çok uzak görüşlü bir devlet adamı olarak görülmesini temin edebilecek kadar ehemmiyetlidir. Fakat bu hususa halefi tarafından ehemmiyet verilmemiştir. Tarhuncu'nun yerine, kendisinin muhâlifi bilinen Kapdân-ı Deryâ Dervîş Mehmed Paşa tâyin edilmiştir (21 Mart 1654/1064).

Çanakkale Boğazı Açıklarında Deniz Zaferi

Yeni Sadrâzam Dervîş Mehmed Paşa, Tarhuncu'nun kaldırdığı, nefret verici müsâdere usûlüne ve zulümlere başladı. Karaçelebi-zâde o sırada mâlî müzayakanın görülmemiş bir hal aldığını, bir takım hizmetlerin satıldığını, bunları alanların ise halka zulmettiğini, bu sebeple Anadolu'da fiilî hareketler görüldüğünü yazmaktadır. Dervîş Paşa'nın sadâretinde bütün bu nâhoş davranışlara rağmen, Venedikliler'e karşı bir zafer kazanılmıştır. 1654/1064 senesi Mayıs ortalarında eski sadrâzamlardan Murad Paşa emrinde bulunan donanma-yı hümâyûn, Tunus, Cezâyir, Trablusgarb ve Mısır gemileri de yardımcı bulunduğu hâlde, Çanakkale açıklarında Venedik donanmasıyle altı saat süren şiddetli bir muhârebeye girişmiştir. Altı gemi kaybeden ve üç bin maktül veren düşman, perîşân bir şekilde firar etmiştir. Düşmanın amiral gemisi batırılmış ve kumandanı dahi maktül düşmüştür. Türk zâyiâtının 500 şehîd olduğu rivâyet edilmiştir.

Bundan sonra Kapdân-ı Deryâ Murad Paşa, Tenos adasını yakıp yıkmış, yakaladığı düşman gemilerini zaptedip batırarak, Girit'e gelmiş ve sonra da İstanbul'a dönmüştür.

Kırım Hanı'nın Akınları

Bu sırada Hindistan hükümdarı Cihan Şah'tan gelen elçiler kabul olunmuş; Kırım süvârileri Moskova yakınlarına, Lehistan'da Kamaniçe içerlerine kadar akınlar yapmışlardır. Tatar kuvvetleri geçtikleri yerleri tahrîb ederek ve binlerce esîr alarak geri dönmüşlerdir. Kırım Hanı İslâm Giray Han, Lehistan Kralı ile Rusya'nın taksîmi husûsunda anlaşmış; fakat kendisinin vefâtı, bu anlaşmanın netîce vermemesine sebep olmuştur.

İbşir Paşa'nın Sadâreti

Bundan bir müddet sonra Sadrâzam Dervîş Mehmed Paşa'ya nüzûl isâbet edip, evinden çıkamıyacak derecede rahatsız olması dolayısiyle, mühür kendisinden alındı. Yapılan müşâverede İstanbul'a bir çok arîzalar gönderen, başına fazla adam toplayan, bu sebeple kendisinden çekinilen Haleb Vâlisi İbşir Mustafa Paşa'ya vezâretin tevcîhi kararlaştı. Böylece mühr-i hümâyûn bu garip adama gönderildi. Sultan İbrahim zamanından beri Anadolu'dan gelen feryâd ve kıyâm teşebbüslerinin hepsinde, İbşir Paşa mevcuttu. Devlet idâresinde ıslahat istemek, adâletin iâdesi, zulmün kaldırılması

mevzuunda talepte bulunmak gibi meselelerde İbşir Paşa dâima sadâsını yükseltirdi. Ocak ağalarının tegallübüne, sipâhilerin Sultanahmet'teki ezilişine karşı ilk galeyâna gelenlerden biri yine İbşir idi. Yeniçeri-Sipahi husûmetine ilk mâni olmağa çalışan, kendi emrindeki bu iki askeri barıştıran yine o idi. İbşir Paşa ayrıca hükûmet murahhasları ile Anadolu'daki sipâhilerin 200 nufûzlu şahsiyeti arasında bu mevzûda bir anlaşma yapmış; mevâciblerin zamânında ödeneceği, iki askerin barışmış olduğu, sipâhilerin mukataa ve hizmetlerine yeniçerilerin müdâhale etmiyeceği hususlarını bir senetle tesbit ettirmişti. Sonradan bu senette isimleri bulunan 200 sipâhi reîsi, devlet nufûzunu haleldâr edebilir mülâhazasıyle Köprülü tarafından birer birer yok edilmişlerdir. İbşir Paşa hakîkaten garip adamdı. Naîmâ onun Haleb'deki husûsî ahvâlini şöyle anlatmaktadır: "Paşa hazretleri salâh ve takvâ dâvâsında olup, hamîs ve isneyn günleri sâim ve her gice sülüs-i âhirde teheccüd ve ibâdete kaaim; harîr libâs giymez; altın hatem ve kuşak takmaz; duhan içen yanında mezmûm; kahve yerine ısıcak süd içer... Tenhâ meclislerde Târîh-i Taberî ve selef-i sâlihîn hikâyeleri okudup dinler, hüzün ve huşû ile ağlar ve kıyâmetde hâlimiz nice olur diye giryeler ederdi."

Bütün bunlara rağmen, bu vâli Haleb'de misli görülmemiş taaddîler ve gadirler icrâ eylemiş, müsâdereler ve yağmalar yapmıştır. İşte bunlar içindir ki, sadâret mührünü almakla berâber, İstanbul'a gelmekte acele etmemiş ve Anadolu ve Arabistan ahvâlini tanzîm ettikten sonra varacağını bildirmiştir. Ayrıca Anadolu vilâyetlerindeki memuriyetleri kendi adamlarına ve şüpheli şahıslara tevcîh etmiş, bu ise İstanbul'da derin bir endîşe uyandırmıştır. Bu sebeple dâvet üstüne dâvetle İstanbul'a gelmesi istenmiş, hattâ değiştirilmesine dahi kalkışılmıştır. Dîvân'da bu husus kabul edilecekken, Kapdân-ı Deryâ Murad Paşa, bu işin şu vaziyette tehlikeli olabileceğini, azlin İstanbul'a geldikten sonra düşünülmesini söyleyerek, fikrini kabul ettirmiştir. Nihâyet İbşir Paşa tâyininden dört ay sonra İstanbul'a gelmiş ve huzûra kabul olunmuştur.

İbşir Paşa'nın icrâatı, kendisi hakkında belki kabîlinden beklenen ümîdleri dahi kırmış; etrafına topladığı sipâhi askerine vermeyi vaad ettiği tahsisâtlarını dahi, hazîne müşkilâtından dolayı ödeyememişti. İbşir'in izâlesine karar veren saray, bunu Murad Paşa'ya havâle etmiş; o da bu işlerde son derece mâhir olduğunu, bir kere daha göstermiştir. Önce İbşir'in etrafındaki sipâhi askerinin ileri gelenlerinden bir kaç tanesini, adamları vâsıtasıyle maiyet kuvvetinden tecrîd etmiştir. Bunu İbşir Paşa'nın yapamadığı şeyleri vaad ederek temin etmiş; yeniçeri askeriyle de ayrıca anlaşmıştı. Bu suretle 11 Mayıs 1656/1066 târihinde Atmeydanı'nda toplanan asker, Sadrâzam'ın katlini istemiş ve bu sebeple de Paşa siyâset ettirilmiştir.

Yerine geçen Murad Paşa, askere verdiği vaadleri îfâ etmek mecbûriyetinde kalmış; defterlere yeni kimseler kaydolunmuşlar ve böylece Tarhuncu zamânında 55 bin olan yeniçeri 80 bine, 25.100 olan sipâhi de 50 bine fırlamış; bu ise hazîne müzâyakasını büsbütün artırmıştır. Nihâyet bunun netîcesidir ki, askerin ardı gelmiyen isteklerini tatmîn edemiyeceğini görmüş ve selefleri gibi bir felâkete uğramadan istifâ ederek, Şam vilâyetini ve hac müsâadesini almıştır. Kendisi yeis ve nedâmet içinde Hama'da vefât etmiştir.

Yerine âciz bir zât olduğu nakledilen Süleyman Paşa tâyin edilmiş ve o da mâli mevzûda bir şey yapamamış ve sikkelerin ayarı bozulmuştur. Askerin mevâcibi ancak bu çeşit akçe ile verilebilmiş ve bu da memnûniyetsizlik uyandırmıştır. İşte bu şartlar içinde ve tamâmen acz halinde bulunan Sadrâzam'a, Köprülü'nün dostu Mimâr Kaasım Ağa, onu yardımcı olarak tavsiye etmiş; ancak bu sâyede müşkilâttan kurtulabileceğini söylemiştir. Süleyman Paşa buna "Behey adam, her vardığı yerde hüsn-i salâh edemeyip, gavgâ ile azledilen müflis bir adamı bana nasıl sevkediyorsun? Anı getirip işe koymak için kendisine levâzım ve akçe vermeli, bunların sırası mı?" diyerek azarlamıştır. Bu sözler, gâyet âciz kabul edilen bir Paşa tarafından dahi, Köprülü'nün nasıl mütalâa edildiğini, iş yapabilmesine imkân görülmediğini göstermektedir. Nihâyet 28 Şubat 1656/1066 târihinde bu zât da azledilerek, mühr-i hümâyûn Girit Serdârı Deli Hüseyin Paşa'ya gönderilmiştir. Paşa'ya yazılan hatta "Eğer vücûdun Girit cezîresine lâzım değil ise gelesin, eğer hareketinde dîn ve devlete zarar ihtimâli varsa hizmet-i muhâfazada olasın." deniyordu. Fakat sadâret kaymakamı Zurnazen Mustafa Paşa bunu kendi üzerine çevirtmeye muvaffak olmuştur.

O sırada "Çınar Vak'ası" nâmıyle anılan hâdiseye vücût veren asker, bunun sadâretini istemediğinden, yerine Siyavuş Paşa, ikinci defa olarak tâyin edilmiştir.

Vak'a-ı Vakvâkiye

Askere mevâcibin mağşûş akçe ile ödenmesi ve bunun esnaf tarafından kabul edilmemek istenmesi netîcesinde çıkan arbedeler, askerin yeni bir ayaklanmaya girişmesine sebep olmuştur. Bu asker hareketinin, saray içinde büyük bir nufûz kazanmış ve hükûmete müdâhalelerde bulunmakta devam etmiş bulunan tavâşî ağalarına karşı duyulan husûmet netîcesi tahrîk edildiği nakledilmiştir. Naîmâ askerin hareketinin "Nice â'yan ve kibârın hafiyeten tahrîk ve ta'lîmleri" netîcesinde vukua geldiğini yazmaktadır. O sırada Ocak ağaları yerine saray ağaları geçmiş ve onların tagallübüne karşı da ulemâ ile ümerâ askeri kullanmak yolunu tutmuşlardır.

Bu sırada Girit'ten gelen bir kaç yüz yeniçeri, dokuz aydan beri mevâciblerini almamış bulunduklarını, dîn ü devlet uğrunda gazâ etdikleri halde, haklarının verilmediğini söyliyerek, cemiyete katılmışlardır. Bu suretle 4 Mart 1656/1066 günü Atmeydanı'ndaki cem'iyet büyümüş; Pâdişah ayak dîvânına çıkmış ve askerin talepleri kendisine arzedilmiştir. Asker mümessili Mehter Hasan Ağa söz alarak "Artık zât-ı pâdişâhînin saltanata bizzat tasarruf etmesini, idâreyi başkasının irtikâplarında bırakmamasını, ortalığa nizâm vermesini" talep etmiş ve "Ne askere bakan var, ne de reâyâya; cümlenin hâli perîşândır; pâdişah kul ile, kul hazîne ile, hazîne reâyâ ile vücût bulur; reâyâ ise adâletle huzûra kavuşur." demiştir. Mağşûş akçeyi kimsenin ellerinden almadığını söyliyerek, cebinden bir avuç akçe çıkarıp göstermiş ve nihâyet saray ağalarıyle hükûmet erkânından 30 kadar kişinin katlini kulun istediğini Pâdişah'a arzetmiştir. Netîcede kul, bu istenenleri almış ve Sultanahmet'teki çınarın dallarına bunların başları asılmıştır. Bu sebeple Şark mitolojisinde meyvesi insan kellesi olan "Vakvak" adındaki ağaca telmîhen, bu vak'aya da "Vak'a-i Vakvâkiye" nâmı verilegelmiştir.

Bu vak'adan sonra da bunu yapan kimseler hükümlerini yürütmeye başlamışlar ve bu defa da "Meydan Ağaları"nın tegallübü başlamıştır.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadârete Getirilmesi

Yeni Sadrâzam Siyavuş Paşa hasta olarak İstanbul'a gelmiş, bâzı kimselerin katlini ve uzaklaştırılmasını icrâ ettikten sonra vefat etmiştir. Bu sebeple boşalan sadâret makaamına bu defa da Boynueğri Mehmed Paşa getirilmiştir. Bunun zamânında Çınar vak'asından itibâren kuvvet kazanan ve "Meydan Ağaları" nâmıyle mâruf ihtilâl erbâbının tegallübüne mâni olmak için, Ocağın kullanılması düşünülerek tertîbât alınmıştır. Netîcede bunların da bir 20 kadarı temizlenerek, şerlerinden kurtulunmuştur. Şu vaziyete göre Sultan İbrahim'in hal'inden itibaren fiilî kudret önce Ocak Ağaları'na, sonra Saray Ağaları'na, bilâhare de Meydan Ağaları'na geçmiş demektir. Siyasî hayatta hiç bir mevkii olmayan bir takım grupların hükûmet işlerinde söz sâhibi oluşları ictimâî hayâtı tamâmen sarsmış ve ahâli üzerinde de onulmaz yaralar açmıştır. Bilhassa bu hâdiselerin Venedik'le harb hâlinde iken cereyân etmesi, işi daha ziyâde ciddî hale getirmiştir. Bununla berâber devlet makinesinin kudreti, ahâlide mevcûd olan derin devlet şuûru, meselenin çok tehlikeli bir hal almamasına sebep olmuştur.

İstanbul'da bu meselelerle uğraşılırken, Kapdân-ı Deryâ Kenan Paşa, 79

kadar gemiden mürekkep bir donanma ile Çanakkale Boğazı'ndan çıkmış ve Boğaz'ın medhalini abluka etmiş bulunan Venedik donanmasına hücûm etmiştir. Fakat muhâlif bir rüzgâr gemileri Anadolu sâhiline sürüklemiş ve yaklaşan düşmanın topçu ateşlerine mâruz kalmıştır. Gemilerin kıyıya yakın bulunması dâima asker üzerinde fenâ tesir edip, top güllesi dokununca, muhârebe etmeden karaya çıkmaları tabiî olduğu için, aynı netîce hâsıl olmuş ve insanca zâyiât az olmakla berâber, ancak 21 gemi elde kalabilmiştir. Bu tabiî hâdise fevkalâde büyültülerek, muazzam bir zafer kazanılmış gibi, Avrupa bayram yapmıştır. Bunun netîcesinde Semendirek, Bozcaada ve Limni Venedikliler tarafından işgâl edilmiştir. Boğaz'ın medhalinde bulunan Bozcaada'nın işgâli, Venedik'e Girit-İstanbul yolu üzerinde en ehemmiyetli bir deniz üssü kazandırmış görünüyordu.

Bu vak'a üzerine, Şeyhülislâm bulunan Mes'ûd Efendi, kendi teklîfiyle sadrâzam yapılan Mehmed Paşa'nın azlini talep etmiş; bu doğru görülmediğinden reddedilmiştir. Tok sözlü ve doğru bir kimse olan bu zâta bu defa muhâlifleri, Sultan'ı tahttan indirip, birâderini tahta çıkaracakları gibi bir ithamda bulunmuşlar; bunun için azledilerek, Diyarbekir kadılığına tâyin edilmiş ve Bursa'ya gelmiştir. Burada yolların emniyetsiz olması dolayısiyle muhâfız tedâriki, İstanbul üzerine asker sevki gibi bildirilerek, idâmı temin edilmiştir. O sırada Bursa'da bulunan Karaçelebi-zâde, kendisine yapılan ithamın tamâmen uydurma olduğunu nakletmektedir. Nitekim sonradan sadrâzam olan Köprülü de buna kaani bulunduğundan Bursa kadısı Rûhullah Efendi'yi bu sebeple cezâlandırmıştır. Mes'ûd Efendi, katledilen şeyhülislâmların ikincisidir. Kendisi doğru, tok sözlü ve lâfını saklamaz bir adam olarak tanınmış; bununla berâber ihtiraslı bir adam olduğu, hüccet verdiği bâzı haksız katillerin cezâsını çekmiş olduğu rivâyet edilmiştir.

Venedikliler'in şu gâlibiyeti İstanbul'da çok fenâ tesirler uyandırmış; âciz olarak görülen Sadrâzam azledilerek, Mimâr Kaasım Ağa'nın ısrarla üzerinde durduğu ve Turhan Vâlide Sultan'a tavsiye ettiği Köprülü Mehmed Paşa nâmındaki hiç bir şöhreti bulunmayan, silik ve 80'lik vezîrin denenmesi kararlaştırılmıştır. Bu sebeple huzûra çağrılmış ve kendisine sadâret teklîf edilmiştir. Köprülü bunun üzerine "Taraf-ı saltanat-ı aliyyeden bir kaç şart kabul ve inâyet buyrulursa, inşaallâhu Teâlâ devlet-i pâdişahîde her işin muntazaman görülmesi mümkin olduğunu" söylemiş ve şartlarını sıralamıştır. Bunlar "Huzûr-ı hümâyûna her ne telhîs ederse kabul olunması, tâyinlerde şefâat ve iltimâs yapılmaması, kendisi hakkında yapılacak iftiralarda celbedilip dinlenilmeden karar verilmemesi ve serbestçe tasarrufuna mâni olunmaması" husûsları idi. Bunların mülâhaza edilmesinden sonra Sultan "Vallâhü'l-azîm senin şartlarını kabul etdim, anların hükümlerine riâyet

ederim. Göreyim seni nice hizmet edersin." dedi. Bunun üzerine Köprülü yer öptü, gözlerinden beyaz sakallarına inen yaşlarla, kendisi için son derece mukaddes olan vazîfesine başladı. Sadârete getirildiği zaman, Ayasofya Câmii minârelerinden etrâfa yayılan ezân sesleri İstanbulluları cuma namazına dâvet ediyordu (15 Eylül 1656/26 Zilka'de 1066). Böylece sadâret makaamına yükselen Köprülü "Devlet-i Aliyye bizden kerr-ü fer haşmet istemiyor, hizmet istiyor." diyerek, icrâatına başladı.

Bozcaada ve Limni'nin Geri Alınması

İhtiyar ve silik bir şahsiyet olarak görünen, o zamana kadar hiç şöhreti olmayan Köprülü'nün, sadârette bir iş yapamıyacağı kanaati âdetâ umûmî idi. Bu sebeple askerin bir kısmı o zaman Avrupa serhaddinde kendisini şecâat ve cesâretiyle tanıtmış, o sırada da Kapdân-ı Deryâ olan Seydî Ahmed Paşa'yı sadârete istiyorlardı. Bunlar "Kimsenin rağbeti ve şöhreti olmayan ihtiyar bir herif ne işe yarar? Vezârete lâyık Seydî Ahmed Paşa'dır ki nâm u şânı cümle kâfiristanı tutmuşdur. Köprülü'yü kimse tanımaz, ol makaamın recûlü değildir." diyorlardı. Bunu gören Köprülü, Seydî Ahmed Paşa'yı Kapdân-ı Deryâlıktan azlederek Bosna Vâliliği'ne tâyin etti. Şeyhülislâm Balizâde'den, icrâatının tamâmen meşrû olduğuna dâir bir hüccet aldı. Ayrıca Yeniçeri Ocağı üzerinde büyük bir mânevî nufûzu bulunan Hacı Bektaş Postnişîni Koca Hüseyin Ağa'ya, gece tebdîl-i sûret ederek gitti ve görüştü. Kendisinin dîn ü devlete hizmetten gayrı bir gâyesi olmadığını, hâlen küffârın Çanakkale Boğazı önünde bulunduğunu, âhir ömründe şehîd olmaktan da aslâ çekinmediğini, bu sebeple Ocağı nush-u pend ile zaptedip ırz-ı devleti siyânet etmesini bildirdi. Bunun üzerine Ocağın itaati ve kendisine bağlılığını sağladı. Zâten Kadızâdeliler'in aşırı hareketlerine sed çekişi, mutasavvıflar arasında iyi bir intibâ uyandırmış ve Hacı Bektaş Postnişîni dahi kendisini takdîr etmişti. Böylece küffârın hareketlerini anlatarak Seydî Ahmed Paşa'yı sadârete getirmek için başlıyan sipâhi başkaldırması genişlemeden bastırıldı ve işin ele başlarından 90 tanesi tutularak temizlendi.

Bu arada yaptığı tâyinler ve aziller aleyhinde bir hava uyandırıp, bunlardan birine sarayca müdâhale edileceğini anlıyan ihtiyar Sadrâzam, huzûra çıkarak, "Devlet umûru başkalarının elinde olunca hizmet îfâsının mümkin olmıyacağını, bu sebeble bir gün kusûr isnâdı yüzünden öldürülmektense ferâgat etmenin daha evlâ olduğunu" bildirerek, mühr-i hümâyûnu geri vermek istedi. Fakat Sultan, verdiği sözde ısrarlı olduğunu beyân ederek, işine müdâhale edilmiyeceğini temin etti. Bunun üzerine Köprülü Limni ve Bozcaada'nın geri alınması hazırlıklarına başladı.

Bu arada İstanbul'daki Rum Patriki III. Purtenios'un Erdel Voyvodası'nı tahrîk eden bir mektubu ele geçirildi. Naîmâ bunu:

"Mel'ûnun kâğıdında olan mazmûn bu ki müddet-i devr-i İslâm tamâm olmağa az kalmışdır; velvele-i dîn-i İsevî tekrar âlemgîr olacakdır, ana göre tedârikde olasız, an-karîb cümle vilâyetler mesîhîlerin eline girip ashâb-ı salîb ve nukûs tamâmen memâlike mâlik olsalar gerekdir, demiş hazelehümallâhu Teâlâ."

diye anlatmaktadır. Bunun üzerine Patrikhâne aranarak, Patrik astırılmıştır.

Nihâyet Köprülü hazırlıklarını tamamlamış ve Serdar-ı Ekrem tâyin edilerek karadan Gelibolu'ya gelmiş, oradan Kal'a-i Sultaniye'ye geçmiştir. Daha evvel takviye ettiği donanma da buraya yanaşmıştır. Venedik donanmasıyle yapılan muhârebede muvaffakıyet temin edilememiş ve zâyiâta dahi uğranılmıştır. Fakat Kumburnu kalesi topçularından Kara Mehmed'in attığı bir gülle ile "Kör Kaptan" denilen Mocenigo'nun gemisi cephaneliği ateş almış ve büyük bir infilâkle patlamıştır. Bu infilâk düşmanda fecî karışıklık doğurmuş ve Venedik donanması hemen firar etmiştir (19 Temmuz 1657/1067).

Köprülü bu muzafferiyetten 26 gün sonra karargâhını karşı yakaya nakletmiş ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra Kurt Paşa kumandasında Bozcaada'ya asker çıkarmıştır. Beş günlük bir mücâdele netîcesinde burası geri alınmış ve yeniden tahkîm edilerek, muhâfız kıt'aları artırılmıştır (31 Ağustos 1657/1067). Bu sırada Kapdân-ı Deryâ Topal Mehmed Paşa Limni adasına çıkarma yapıyor ve kaleyi muhâsara ediyordu. Nihâyet burası da 63 günlük bir muhâsaradan sonra, 15 Kasım'da teslîm alınmıştır. Bu muvaffakıyetler hükûmet merkezinde şenliklerle kutlanılmış ve Köprülü'nün kudretinin artmasını temin etmiştir.

Prens Rakoczy'nin Azledilmesi

Bu sırada Osmanlı Devleti'ne tâbi bulunan Erdel Prensi Georges Rakoczy İsveç'le ittifak ederek Polonya'ya girmiş ve Krakov'a kadar ilerlemişti. Bâb-ı Âli'ye yazdığı mektupta metbû bulunduğu devletinin hududlarını genişlettiğini, bu sebeple bağlı bulunduğu hükümdarına hizmet ettiğini bildiriyordu. Dîvân, kuzeydeki dengenin bozulmasını münâsip görmediği için, Lehistan'ın şikâyetini haklı bularak Rakoczy'ye işgâl ettiği yerleri boşaltmasını, İsveç'le yapmış bulunduğu anlaşmayı da feshetmesini bildirdi. Dîvân'ın bu emrine muvafakat etmek istemiyen Prens, işi oyalamaya başlayınca, Tatar Hanı üzerine gönderildi. Kırım süvârileri Erdel Krallığı topraklarına girdiler. Transilvanya'yı çiğnediler ve 50 bin esîrle ve bir çok ganîmet alarak döndü-

ler. Bunun üzerine Erdel muhâlif bir tavır takınmaya, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hazırlıklarına girişmeye başlayınca, münâsebet kurduğu Eflâk ve Boğdan voyvodaları değiştirildi. Meselenin Avrupa'da dal budak salmaması için hemen izâlesi lüzûmlu olduğuna karar veren Köprülü, Sultan tarafından Erdel Serdarlığı da uhdesine verilmek üzere, Transilvanya seferine memur edildi. Serdâr-ı Ekrem büyük bir ordu ile Erdel'e hareket ederek, buradaki Yanova kalesini kuşattı (1 Eylül 1658/1068). Vezîr-i âzam emrindeki büyük Osmanlı ordusuna mukaavemeti imkânsız gören kale müdâfîleri beyaz bayrak çekip teslîm oldukları gibi, Rakoczy dahi kaçmış ve Erdel Diyet Meclisi Ekoş Borçkay'ı prens tâyin etmişti. Vezîr-i âzam Erdel haracının 15 bin altından 40 bin altına çıkarılması, Yanova, Şebeş ve Logoş kalelerinin Türkiye'ye ilhâkı, harb tazmînâtı ödenmesi şartlarıyle anlaşmayı yenilemiştir. Bu suretle Erdel, Osmanlı Devleti'ne yeniden kuvvetli bağlarla tâbi durumuna getirildi.

Georges Rakoczy'nin babasının yolundan ayrılması ve devletini kuvvetlendiren Osmanlı tâbiliğini haleldâr edici hareketlere girişmesi, Erdel'in ve kendisinin felâketine sebep oldu. Hâlbuki kendisinin müşâviri olan meşhûr Çek âlimi Comenias onu îkaaz etmiş ve devletin yegâne istinâdgâhı olan Türk dostluğundan ayrılmamasını bilhassa tavsiye etmişti. Bu âlim, Georges'e yazdığı mektupta şöyle demişti:

> *"Şanlı pederiniz iyi ve değerli müşâvirler seçti; kabul ettiği programının başında Türk dostluğu ve Türk'e bağlılık vardı. Siz de fehâmet-penâh, aynı programı tatbîk ederseniz, aynı netîceyi alırsınız. Türkler kahramandırlar; dostlarına zarar vermezler, ancak kazanç getirirler. Bu yüksek millet tuttuğu eli bırakmaz; sözünden dönmez. İyi ve fenâ günlerde dostundan ayrılmaz. Böyle bir milletle el ele vermek, yer yüzünde her güçlüğü yenmek için sonsuz bir kudret ve kaabiliyet kazanmak demektir."*

Çek âliminin şu mânidâr sözleri, o günkü Türk kudretinin ne derece büyük, ne derece itimâda şâyân, ne kadar hayırkâr ve müstakar bir cihan gücü olduğunu göstermektedir. O zamanki dünyâda her güçlüğün halline ancak bu büyük kudretin kaadir olabildiğini ifâde eden bu sözler, Doğu Avrupa milletlerine has olan târihî idrâksizlik dolayısıyle nazara alınmamıştır. Bu idrâksizlik bura halklarına Cermenliği, sonra da Slavlığı musallat etmiş ve millî husûsiyetlerinin fecî şekilde ezilip durmasına sebep olmuştur. Bura milletlerinin târihinde ancak Osmanlı hâkimiyet devri, onların insanca yaşamalarına, millî benliklerini muhâfaza edebilmelerine, her türlü haklarına sâhip olabilmelerine müsâid yegâne devre olarak görünmektedir. Bu sebeple

Doğu Avrupa halklarının pek zayıf olan târih hâfızalarında yer alan, huzûruna ve rahatlığına hasret çekilen yegâne saâdet devri de Osmanlı tâbi'i olarak yaşadıkları zamanlardır.

Köprülü'nün Rakîblerini Ortadan Kaldırtması

Bu sırada Anadolu'da bizzat Köprülü'nün sadâretine karşı bir hareket vukua gelmiş ve gittikçe genişlemekte bulunmuştu. Yaşlı Sadrâzam'ın daha evvelki karışıklıklara bulaşmış adamlara aman vermemesi, bunları birer birer öldürmesi, çok fenâ tesirler bırakmış; asker reîsleri arasında emniyetsizlik husûle getirmişti. Bu sebeple hayâtından endîşe eden bu gibi kimseler, daha önce bir isyan hâdisesine karışmış bulunan Haleb Vâlisi Abaza Kara Hasan Paşa'nın etrafında toplanmaya başladılar. Hasan Paşa da, Köprülü'nün icrâatından, derin endîşe duyanlardan biriydi ve sıranın en kısa zamanda kendisine geleceğini görüyordu. Bunun için etrafına toplananlarla birlikte harekete geçti ve önce Sultan'a, endîşelerini dile getiren bir mâruzatta bulundu. Naîmâ'ya göre bu mâruzat şöyle idi: "Hâlâ vezîr-i âzam olan devletlü ile hizmet-i pâdişâhî edâsına hareket olmak emr-i muhâldir. Vezîr-i âzam olalıdan beri bu kadar bin yeniçeri ve sipah ve ümerâ ve vüzerâyı bî-günâh olarak katletdiği için her birimiz havf-ı câna düşmüşüzdür. Mühr-i vezâret âhara inâyet olunmadıkca ne paşalardan birinin ol tarafa geçmesine ruhsat verir, ne de asker tâifesinden birimizin ol cânibe azîmetimiz mutasavverdir."

Pâdişah ise bunlara itaat üzre olmalarını, kendilerinin her türlü suçlarının affedilmiş bulunduğunu, inkıyâd etmelerini bildirdi. Bu defa Abaza Hasan Paşa ve taraftarları, gâyelerini fiilen tahakkuka yeltendiler ve Bursa'ya doğru ilerlediler. Burada şehrin kadısı ile eşraftan bâzı kimseleri, o sırada Erdel seferi dolayısiyle, Edirne'ye gelmiş bulunan Pâdişah'a yolladılar. Sultan, bu heyeti huzûruna kabul ederek, kendilerini kimin gönderdiğini sordu. "Abaza Hasan Paşa kulunuz ile yanındaki kullarınız." cevâbını verdiler. Meseleye zâten muttali olan Pâdişah "Hâşâ, onlar benim kullarım değildir; onlar şeytânın kullarıdır. Leh Kralı kâfir iken, bu gazâ-yı azîme imdâd eyledi. Bunlar mü'min ve muvahhid ve pâdişah-ı İslâmın kuluyuz derler, ehl-i dîn ve ehl-i islâma lâyık olan bu mudur ki, vesvese-i şeytâniye ile başu kaygusuna düşüp, bu kadar adamı kendisine uydurup küfrân-ı ni'met ede. Bundan önce afv ve emânı müş'ir hat gönderdim. Bu fikr-i fâsidden ferâgat etmelerini, bu tarafa gelmekden korkarlarsa Bağdad muhâfazasına varmalarını, yâhud cem'iyetlerini dağıdıp herkes vazîfesi başına gitmesini; vezîr-i âzam azledilecek zaman olmadığını bildirdim." demiştir. Sözüne devâm eden Pâdişah

"Emre itaat etmemek müslümanlık mıdır?" diye sormuş ve dağılmadıkları takdîrde cezâlandırılacaklarını söylemiştir.

Pâdişahın şu sözleri, son derece haklı olduğunu, kendisinin ne derece yüksek bir zihniyete sâhip bulunduğunu da gösterir mâhiyetteydi. Ahvâl hiç de iyi görünmemekte ve devlet dış gâileyle meşgûlken, içte de büyük bir isyan hareketi vukua gelmekte idi. Bu sebeple Pâdişah, Vezîr-i âzam'a hemen bir mektup yazdı. Bunda Abaza Hasan cem'iyetinin gittikçe ziyâdeleştiğini, "kendisinden hoşnûd olunmadığı için ahâlinin de âsîlere meyil duyduğunu", bu sebeple sevilmediğini anlatarak "mühür ve vekâlet-i pâdişâhî lâzımsa acele erişmesini" bildirdi. Bu sûretle genç Pâdişah, yaşlı Vezîr'i îkaaz da etmiş bulunuyordu.

Köprülü, Erdel seferini hemen netîcelendirip, döndü. Asker arasında âsîlerin dâvâlarının haklı görülür tarzda propaganda yapıldığını, dîn kardaşları ve ocakdaşlar ile, iki adam için muhârebe yapmak doğru görülmediği telâkkîsinin yaygın olduğunu istihbâr edince, Anadolu seferine çıkmaktan vazgeçti. Yerine Murtaza Paşa'yı vazîfelendirdi. Fakat bu zât, Ilgın'da âsî kuvvetlere yenildi; zâten daha evvel Bursa'ya gönderilen sadâret kaymakamı Kenan Paşa da onlara iltihak etmiş bulunuyordu. Köprülü için gâyet muhâtaralı günler başlamış ve şartlı olan sadâretten atılması âdeta yakınlaşmıştı. İşte bu sırada ihtiyar Vezîr-i Âzam, sadârete gelebilecek rakîblerinden en büyüğünü tamâmen haksız olarak temizlemeğe kalktı. Bu, Girit harblerinde büyük bir şöhrete sâhip olmuş, halk arasında bir destan kahramanı olarak iştihâr etmiş; Köprülü'den de çok yüksek bir asker olan Deli Hüseyin Paşa idi. İhtiyar Köprülü bunun için Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi'den, Paşa'nın katline fetvâ istemiş, fakat o, meşrû bir sebep yoğ iken bunu vermekten imtinâ etmiştir. Nihâyet husûsî adamlara şikâyetnâmeler yazdırarak, bunları Pâdişah'a gösterip, bu kahraman Paşa'yı boğdurtmuştur. Şu hareketinin sırf büyük bir rakîbden kurtulmak için icrâ edildiği muhakkaktır. Nitekim Şeyhülislâm, Sultan'a gönderdiği bir mâruz'da "Hüseyin Paşa'nın katlinin bir emr-i nâ-ma'kûl olduğunu, ancak kendi mansıbı havfından" vücûda geldiğini yazmaktaydı.

Bu sûretle en büyük sadâret rakîbinden kurtulan Köprülü, bir müddet sonra Anadolu'ya gönderdiği vekîli Murtazâ Paşa'dan, Abaza Hasan hareketine iştirak etmiş olan 31 kadar paşanın, Haleb'de hile ile tertîb edilen bir ziyâfette kılınç üşürülerek öldürüldükleri haberini aldı (16 Şubat 1659/1069). Köprülü işi bununla da bırakmadı, İsmail Paşa nâmında bir umûmî müfettiş tâyin ederek, Üsküdar'dan Arabistan'a kadar Anadolu'yu taramasını ve celâlî isyanlarına iştirak eden adamların hakkından gelmesini, ayrıca reâyânın elindeki silâhların alınmasını emreyledi. Bu arada bir sürü haksızlıklar icrâ edil-

diği rivâyet edilmekte, İstanbul'a gönderilen tüfenk mevcûdunun 80 binden ziyâde olduğu nakledilmektedir. Bu arada Antalya'da Körbey, Şam'da Yerlikulu, Mısır'da Çerkes Mehmed Bey hâdiseleri de bastırılarak, müsebbibleri cezâlandırılmışlardır. Köprülü'nün bu tarz hareketleri ve rakîblerini imhâsı, devlette tedbîrli adam kıtlığına sebep olduğu için, asrındaki müellifler tarafından da tenkîd edilmiştir.

Konotop Zaferi'nde Rus Ordusunun İmhâsı

Bu sırada Osmanlı Devleti kuzey muvâzenesinin bozulmamasını istiyor ve Kazak Hatmanı Wickowski'nin Kırım Hanı Mehmed Giray'dan yardım istemesi üzerine, onu desteklemesini emrediyordu. Bu sebeple Kırım Hanı Osmanlı birliklerinin de yardımını alarak Ruslar'ın sıkıştırdığı Konotop kalesine yürüdü. Burası Çernigof'un 150 km. batısında Ukrayna, Beyaz Rusya ve Rusya'nın birleştiği noktada kâin bir kale idi. Rus kuvvetlerinin bütün gücünün 300 bini mütecâviz bir insan yığını olduğu rivâyet edilmiştir. Kırım Hanı önce büyük bir Rus kuvvetini mağlûb etmiş; sonra Trabeçkay kumandasındaki düşman kuvâ-yı küllîyesi üzerine hücûm ederek, bunları fecî sûrette bozguna uğratmış; yarısından fazlasını imhâ etmiştir. Ayrıca Rusya içerlerine akıncı müfrezeleri çıkarılmış; külliyetli miktarda esîr alınmıştır (12 Temmuz 1659/1069).

Hammer bu muhârebenin Ruslar'ın Ukrayna'ya müdâhalesine yarım asır mâni olduğunu söylemektedir. Bu sûretle şu imhâ muhârebesinin istikbâle mâtuf tesirleri büyük olmuş demektir. Bundan sonra 1661'de Ukrayna'da Özü ağzında Seddülislâm kalesi inşâ edilmiş; bu suretle Hammer'in tâbiriyle "Tatar steplerinin ortasında Osmanlı azamet ve şevketinin bir âbidesi" vücûda getirilmiştir.

Erdel Prensi Rakoczy'nin Öldürülmesi ve Varat Kalesinin Alınması

Aynı senenin Kasım ayı ortalarında Erdel Prensi ile ittifâk edip İbrâil, Yerköyü ve Tergoviş'e sarkıntılıklara yeltenen Eflâk Beyi Mihnea'ya karşı Silistre Vâlisi Can Aslan Paşa kumandasında bir kuvvet sevkedilmiştir. Kendisi buradan tardedilerek, yerine Ghika tâyin edilmiştir. Bundan bir müddet sonra Eflâk Prensini tahrîk eden, metbuuna isyan tavrı takınan Georges Rakoczy'ye karşı da Budin Beylerbeyi Seydî Ahmed Paşa sevkedilmiştir. Klau-

senburg yakınında Erdel'in 40 bin kişilik kuvveti, çok az olan Osmanlı birlikleri tarafından fecî bir mağlûbiyete uğratıldı. Rakoczy dahi ağır yaralı olarak Varat kalesine sığınabildi. Fakat iki hafta sonra, aldığı yaraların tesiriyle öldü. Boş kalan Erdel tahtına, Osmanlı taraftarı olan Borkçay oturtuldu. Bu sırada Seydî Ahmed Paşa, muâhedeyi ihlâl eden ve Osmanlı hudutlarına sarkıntılık yapan Avusturya'ya mukaabele-i bi'l-misil yapmak, buraya sığınmış olan âsî Erdelliler'i cezâlandırmak maksadıyle, Nemçe topraklarına daldı. Fakat bu hareketi, yeni bir gâile çıkarmak istemiyen Dîvân tarafından münâsib görülmediğinden, Avusturya'nın şikâyeti üzerine, Budin Beylerbeyliği'nden alındı. Yerine Köse Ali Paşa Erdel Serdarı tâyin edildi. Paşa Varat kalesini hemen muhâsara etti ve 45'inci gün vire ile teslîm aldı. Kaledeki 700 top ile külliyetli mühimmât Osmanlılar'a geçti. Burası ayrı bir eyâlet yapılarak Osmanlı ülkesine katıldı ve Sinan Paşa vâli tâyin edildi (22 Temmuz 1661/1071). Seydî Ahmed Paşa ise Serdar tarafından çağırılarak, Köprülü'nün kararı ile îdâm edildi. Bu zât son derece şecî ve cesûr, sıyt-u şânı Avrupa serhaddinde nâm salmış kıymetli bir asker idi. Bu zâtın da Deli Hüseyin Paşa gibi rakîb görülerek ortadan kaldırıldığı rivâyet edilmiştir ki, ihtiyar Köprülü'nün tenkîde sezâ tasarruflarından bir diğeri olmuştur.

Büyük İstanbul Yangını ve Yenicâmi'in Yeniden İnşâsı

Avusturya serhaddinde bu muvaffakıyetler cereyan ederken, İstanbul'u harâb eden yangınların en büyüklerinden biri daha vukûa gelmiş, 49 saat içinde şehrin üçte birini harâb etmiştir. Ayazma Kapısı'nda, sur hâricinde çıkan yangının, kısa zamanda içeri sirâyet ederek genişlediği ve 80.200 ev 300 saray ve konak, 360 câmi ve mescid, bir çok han, hamam, medrese ve tekkeyi harâb ettiği rivâyet edilmiştir. Bu azîm felâketin İstanbul'un uğradığı en büyük yangın âfetlerinden biri olduğu nakledilmiş, bu arada 4 bin kadar insanın da zâyi olduğundan bahsedilmiştir. Bu büyük felâketle İstanbul'un eski revnâkını kaybettiği, şehrin ihtişâmına halel geldiği dahi söylenmiştir. O devirde dünyanın en büyük şehri olan İstanbul'un uğradığı bu felâketin izâlesi için çalışılmış ve yeniden büyük binâlar yapılmağa başlanmıştır. Bu arada Osmanlı mimârîsinin en mûtenâ âbidelerinden biri olan Yenicâmi ile etrafındaki hayır müesseseleri ve çarşı inşâatı da ele alınmış ve ikmâli için hızla çalışılmaya başlanmıştır. Bu câmi iki buçuk sene sonra, 8 Şubat 1664/11 Recep 1074 târihine tesâdüf eden bir cuma günü, Pâdişah ile Vâlide Sultan'ın da hazır bulunduğu bir merâsimle müslümanların hizmetine açılmıştır. Osmanlı mimârîsinin en güzel nümûnelerinden biri olan bu kudsî mâbed, aynı zamanda çinîlerinin nefâsetiyle de meşhûr bulunmaktadır.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Ölümü

30 Ekim 1661/1072 Pazar sabahı, devlet otoritesini şiddetli tedbîrlerle güçlendiren, nizâma âşık Osmanlı cemiyetinde merkezî sultayı kuvvetlendiren Köprülü Mehmed Paşa, Edirne'de istiska' illetinden vefât etmiştir. Cenâzesi menzil arabasıyle ve merâsimle İstanbul'a nakledilmiş; Dîvânyolu'nda yaptırmış olduğu türbesine defnolunmuştur.

Onun hakkında Naîmâ, Râşid, Nişancı Abdî gibi müverrihler lehde mütalâalar serdetmekte, Silahdar Mehmed Ağa ise çok tenkîd ederek, îdâmlarla müdebbir adamları temizleyip, devletin inkırâzına sebep olduğunu yazmaktadır. Silâhdar sonra ortaya çıkan felâketi gördüğü için, bunu Köprülü'ye isnâd etmekte, saray içi ağaların nufûzlarını kırması sebebiyle de herhalde şahsî kırgınlıkla mütâlaa yürütmektedir. Müellif, Köprülü'yü şöyle tavsîf etmektedir: "Paşa-yı mezbûr maldar, zâlim, cabbâr, hodbîn ve hodre'y, bî-rahm, hunrîz, sinni 86'ya bâliğ olmuş bir dişlenk koca idi. Pâdişah-ı sagîri avlayıp, Rumeli ve Anadolu'da hak nâ-hak katletdiği vüzerâ, mîrimîrân, ümerâ, mütemevvilânın mal ve emlâkini bi'l-külliye kabzeyleyip, akarlar ve zannınca hayrâtlar ile memâlik-i İslâm'ı ma'mûr ve âbâd eyledi. Hükkâm-ı memleket ve tâife-i askerîde sâhib-hâne ve nâm u şân komayıp, kolun kanadın kırdı ve kalanlarının dahi kuvvet ve kudreti kalmayıp, el'ân Devlet-i Aliyye'nin yıkılıp, berbâd ve zebûn olmasına ve düşmana cevap verir müdebbir komayıp inkırâzına ve kâfire mağlûb olmasına sebeb oldu."

Bu ifâdeler, Viyana mağlûbiyetinde uğranılan felâketten sonra ileri sürülmüş, bu sebeple mağlûbiyetin verdiği acıyla kaleme alınmış olduğundan, tarafgirâne görülmek icâb eder. Bununla berâber, Köprülü'nün kendisine rakîb olabilecek adam komama gayreti ve bu arada Deli Hüseyin Paşa, Seydî Ahmed Paşa gibi devrinin en büyük askerlerini katle girişmesi, en fecî hatâlarından biridir. Diğer bir hatâsı da Girit meselesinin askıda bırakılışı ve buraya kuvvetli bir askeri göndermekten âdetâ çekinişi ve uzak duruşudur.

Fakat, kendisinden evvel askerde ve cemiyette görülen anarşi hâline nihâyet verdiği, merkezî otoriteyi kuvvetlendirdiği, bu sebeple de devleti azametine kavuşturduğu da muhakkaktır.

Köprülü bir çok hayır eserleri de binâ ettirmiş; ümmî olmasına rağmen ulemâ ve fuzelâyı himâye etmiş, onlarla sohbetten tatlı bir zevk almıştır. Onun Avusturya elçisinin "Bâb-ı âlî bu tarzda hareket etmeğe devam ettiği takdîrde bilcümle hıristiyan devletleri hem berren, hem bahren hücûm ederek işe nihâyet vermeğe mecbûr olacaklardır." sözüne karşı "Devlet-i Aliyye'nin ne münferid, ne de müttefik düşmanlardan; hâsılı hiç kimseden pervâsı yokdur. Keyifleri ve cür'etleri var ise, bütün hıristiyan âlemi ittifak

etsin de gelsin, o vakit kuvvetimizin derecesini görmüş olacaklardır." dediği meşhûrdur. Bu ifâdeler Osmanlı kudretinin hakîkaten erişilmez bir fâikiyette bulunduğuna işâret etmektedir. Nitekim bu muazzam kudretin akıl almaz büyüklüğü, ileriki senelerde görülmüş, bütün hıristiyan dünyasının hücûmuna karşı devlet senelerce muhârebe ederek, bunu durdurmayı başarmıştır. Fakat burada o devirdeki hâricî siyâsetimizin, Avrupa'yı bölücü tarzda cereyân etmediğini de zikretmek, bunu da Köprülü'nün diğer bir hatâsı olarak görmek lâzımdır.

Köprülü askerî bakımdan mühim olan Boğaz istihkâmlarını da kuvvetlendirdi ve burada Seddülbahir ve Kilidülbahir kalelerini yaptırdı. Bunlar, devrinde inşâ edilmiş büyük askerî âbidelerdir.

Nihâyet vefâtına yakın, oğlunun sadârete getirilmesini münâsip bir şekilde Sultan'a arzetti. Zâten bunun için tedbîrlerini almış ve kendisi genç yaşında tayy-ı merâtib ettirilerek, sadâret kaymakamlığına kadar getirilmişti. Vefâtından sonra hemen mühr-i hümâyûn oğluna verilerek, 27 yaşında olduğu halde sadrâzam nasb olundu.

Erdel Muvaffakıyeti

Bu sırada Avusturya, Erdel işini yeniden karıştırmış ve kendilerinin namzedi olan Kemyanoş'u mühim kuvvetlerle buraya göndererek, tahta oturtmak istemişti. Bu adam, Osmanlı himâyesinde bulunan Borçkay'ı hile ile ele geçirip öldürmüştür. Bunun üzerine Dîvân, yerine Apaffy'i desteklemiş ve bunun tahta geçmesi için, Serdar Köse Ali Paşa'ya emir vermiştir. Serdar buna Yanova Sancak beyi Küçük Mehmed Paşa'yı memur etmiştir. Bu zât ise, Kemyanoş emrindeki Macar ve Avusturya kuvvetlerini fecî şekilde mağlûb etmiş; Erdel tahtı müddeîsi Osmanlı atlarının ayakları altında ezilerek can vermiştir (23 Ocak 1662/1072). Bu suretle, sâdık bir Osmanlı dostu olan Apaffy, Erdel Prensliği'ne getirilmiş; Transilvanya'ya ancak İstanbul'un karışacağı bir kere daha gösterilmiştir.

Erdel, II. Rakoczy (Rakoçi)'nin ihtiraslı ve tâbi bulunduğu devletine karşı hâinâne olan politikasının cezâsını çok fecî şekilde çekmiş; Osmanlı dostluğu sâyesinde kuvvetlenmiş olan vaziyetini tamâmen kaybetmiştir. Bunun da sebebi Doğu Avrupa halklarına has olan siyâsî idrâksizliktir. Târihleri boyunca başlarına gelen felâket ve hâlen içinde bulundukları elîm vaziyet, her halde bununla alâkalı görülmelidir.

Uyvar Kalesi'nin Fethi

Erdel meselesi bununla kapanmadı; Avusturya hudut boylarında mücâdelelere devam etti. Dîvân-ı Hümâyûn Erdel meselesinin şimdilik durduğuna, bu sebeple harb hâlinde bulunduğumuz Venedik'e Dalmaçya'dan büyük bir darbe indirilmesinin lüzumlu olduğuna kaani idi. Bu hareket bizzat Venedik'in kalbgâhına yöneleceği için, küçük fakat kuvvetli Cumhuriyet Girit'i dahi düşünmeğe imkân bulamıyacak ve tamâmen ayağımıza düşecekti. Fakat Pâdişah, Avusturyalılar'ın Erdel mağlûbiyetinin acısını çıkarmak için bilfiil hazırlandıklarını ve bura hudûdunu tecâvüz ederek bir iki kaleyi muhâsaraya yeltendiklerini haber alınca, seferin Nemçe'ye tevcîh edilmesini emretti. Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Serdâr-ı Ekremlikle Nemçe seferine memur edildi.

12 Nisan 1663/4 Ramazan 1073'te ordu-yı hümâyûn Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Fâzıl Ahmed Paşa'nın kumandasında hareket etti ve 7 Hazîran'da Belgrad'a, 3 Temmuz'da da, Nemçe seferlerinin hareket üssü hâlinde bulunan Ösek'e azîmet etti. Burada Baron de Goes ve Beris nâmında iki Nemçe elçisi gelerek, Belgrad'daki teklîflerimizi hemen tamâmen kabul ettiklerini bildirdiler. Sadrâzam, ordu-yı hümâyûn ilerledikçe teklîflerini ziyâdeleştiriyordu. Bu defa Zitvatorok muâhedesinden çıkarılan ve Kaanûnî devrinde mer'î olan senevî 30 bin altın haracın ödenmesini istedi. Sefîrler, bir defaya mahsûs ve harb masrafı olarak verilmek üzere kabul edebileceklerini bildirdilerse de, bu da reddedildi. Sefîrlere 120 bin kişi, 123 sahrâ ve muhâsara topu, 60 bin deve ve 10 bin mekkariden mürekkep Osmanlı ordusu gezdirildi. Ayrıca 115 bin kişiyi bulan Kırım Hanlığı kuvvetlerinin de harekâtta bulunduğu anlatıldı. Sefîrler Osmanlı ordusunun azîm kudreti ve intizâmı karşısında hayret ve korku içinde memleketlerine döndüler.

Ordu-yı hümâyûn tıpkı bir nehir gibi ilerledikçe büyüyerek, Budin'e ulaştı. Burada toplanan harb dîvânında, Uyvar'ın büyüklüğü, Nemçe Çasarı'nın ikinci vezîrinin burada oturduğu, altın ve gümüş mâdenleriyle meşhûr olduğu, bir eyâletlik yerin pâdişah mülküne ilâvesinin lüzûmlu bulunduğu gibi hususlar düşünülerek, fethine karar verildi. Bunun üzerine ordu-yı hümâyûn 18 Ağustos 1663/1074'te Almanlar'ın Neuhausel dedikleri Uyvar'ı muhâsara etti ve asker hemen metrislere girdi. Tatar süvârisi, serhad havâlisi süvârî kuvvetleriyle asıl orduyu emniyete alarak, düşmanın iâşe ve yardım kollarını imhâ etmek maksadıyle akına memur edildi. Bu suretle akıncı kolları Slovakya, Avusturya, İstirya içerlerini taradılar.

Bu sırada Osmanlı muhâsara ordusu, kale muhâfızlarını dışarı çekmek için çok eskiden beri tatbîk edilen hilelere aynı mâhiyette bir yenisini daha

kattılar. Nehir üzerine köprü kurarak, 8 bin kadar bir kuvveti karşıya geçirdiler ve sonra dubaları akıntı sürüklemiş gibi, ayırdılar. Uyvar muhâfızları bunu görünce 15 bin kadarlık bir kuvvetle hurûc hareketinde bulundular. Bizimkiler ise bir kaç dakîka içinde köprü dubalarını yerine takarak, sonraları büyük şecâati ve kahramanlığı ile nâmı yayılacak olan Kaplan ismiyle mâruf Mustafa Paşa ile İbrahim Paşa kumandasında 20 bin asker geçirdiler ve 8 bin kişilik Osmanlı birliğini kuşatma teşebbüsünde bulunan düşmanı muhâsara edip, ric'at yolunu da keserek, hemen tamâmen imhâ ve esîr ettiler. Bu sırada Sadrâzam, an'ane mûcibince esîr getirene 50 kuruş, kelle getirene 20 kuruş mükâfât vererek mürüvvetini ve insanlığını gösterdi. Avusturya Leopold'un meşhûr İtalyalı mareşali Montecocculi emrinde 30 bin kişilik bir yardım kuvveti gönderdiyse de, bu da Kaplan Mustafa Paşa tarafından bozguna uğratıldı. Bu mağlûbiyetler üzerine kale muhâfızları, kale surlarının fecî sûrette tahrîb edilip atılan lâğımlarla büyük gedikler açıldığını ve Türk ordusunun umûmî hücûma hazırlandığını anladıkları, mukaavemetin de imkânsız olduğunu gördükleri için, muhâsaranın 38'inci günü beyaz bayrak çekerek, vire ile teslîm oldular. Teslîm müzâkeresinde kaleden bayraklar açıp, tranpetler çalarak çıkmak istediklerini bildirmişler, bunu mânidâr bir tebessümle karşılayan Serdâr-ı Ekrem "Utanmazsanız böyle etmeğe, edin." demiştir. Nitekim utanmamışlar ve bu tarzda kaleyi terketmişlerdir (24 Eylül 1663/21 Safer 1074).

Uyvar Avusturya tarafından son derece tahkîm ve takvîye edildiği, kalesi de çok muhkem bulunduğu için, 37 günde teslîm alınışı Osmanlılar'ın azîm kudretini ayyuka çıkarmış, bu karşı konulmazlık "Uyvar(=Neuhausel) önünde bir Türk gibi" cümlesiyle halk arasında dilden dile dolaşmıştır. Bu hususu zikreden Hammer, Uyvar fethinin 37 günde tamamlanmasının Avrupa'yı dehşet ve korku içinde bıraktığını, artık Türkler'in bütün kıt'ayı işgâl edeceği şâyialarının derin endişelere sebep olduğunu, bunun için o zamana kadar görülmemiş derecede fazla eserler neşredilip, vaazlar verildiğini nakletmektedir.

Bundan sonra 3 Kasım 1663'te Novigrad kalesi fethedilmiş; sair küçük kaleler ve palankalar da alınmıştır. Bu sırada icrâ edilen akınlardan 80 bin esîr ile muazzam ganîmet alındığı rivâyet edilmiştir. Bu suretle Avusturya'nın insan ve servetinin bir kısmı Osmanlılar'a intikal etmiştir.

Sadrâzam kışın yaklaşması üzerine bir harb dîvânı toplamış, icrâ edilecek harekât müzâkere edilmiş ve Belgrad'da kışlanmaya karar verilerek, buraya gelinmiştir.

1664/1074 Ocağının sonlarında, azîm Türk ordusunun karşısına çıkamı-

yan Avusturya kuvvetleri, kıştan istifâde ederek Berzence ve Babofça palankalarını işgâl ile, 50 bin kişilik bir kuvvetle Zigetvar'ı muhâsara etmişlerdir. Bunu haber alan Serdâr-ı Ekrem, bâzı paşaları yardıma sevkettiği gibi, kendisi de kışa bakmıyarak Ösek'e hareket etmiştir. Düşman bunu duyunca muhâsarayı çözüp, acele firar ettiği için, Şubat sonlarında Belgrad'a dönmüştür.

Bu sırada Uyvar fethinin uyandırdığı heyecân Avusturya'ya bütün Avrupa'dan yardım elleri uzanmasına, İspanya, Saksonya, Brandenburg gibi memleketlerden asker ve para yardımı gönderilmesine sebep olmuş; hattâ Nemçe düşmanı olan Fransa dahi, efkâr-ı umûmîyesinin tazyiki netîcesinde, 5000 asker göndermiştir. Bunu istihbâr eden Sadrâzam da Anadolu'dan getirttiği kuvvetlerle ordu mevcûdunu ziyâdeleştirmiş ve Mayıs başlarında, Kanije'yi muhâsaraya yeltenen düşman üzerine yürümüştür. Avusturya kuvvetleri Sadrâzam'ın üzerlerine geldiğini haber alınca, muhâsarayı çözüp kaçmışlardır. Sadrâzam, buranın karşısında, Nemçeliler tarafından inşâ edilen Yenikale (=Zerinvar) üzerine yürümüş; 20 gün muhâsaradan sonra, şehir fethedilmiştir. Kale alındıktan sonra tamâmen tahrîb ve yerle bir edilmiştir (30 Hazîran 1664/1074).

Bu esnada orduya gelen bir hatt-ı hümâyûn, Pâdişah'ın Emetullah Gülnûş Sultan'dan bir şehzâdesinin dünyâyı teşrîf buyurduğunu haber vermiş ve kalenin fethine müsâdif düştüğünden fâl-i hayır addedilmiştir. (5 Hazîran 1664/9 Zilka'de 1074). Bu şehzâde sonradan Pâdişah olmuş ve milletimizi temsîl etmiştir.

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Fâzıl Ahmed Paşa emrindeki ordu-yı hümâyûn Yenikale'yi tamâmen tahrîb ettikten sonra, kuzeye doğru ilerlemiş ve harb meclisinin kararı mûcibince Viyana'nın kilidi mâhiyetinde olan Yanıkkale(Raab)'yi fethetmek üzere hareket etmiştir. Ordu-yı hümâyûn Raab suyunu tâkiben ilerlemiş; Montecocculi idâresinde bulunan Avusturya kuvvetleri de nehrin karşı kıyısında, buna paralel tarzda hareket etmişlerdir. Sadrâzam Alman, Fransız, İspanyol, Çek ve sâir Avrupa kuvvetlerinden meydana gelmiş olan Avusturya ordusunu, bir meydan muhârebesiyle tamâmen yenmek kararına varmıştır. Bunun için Raab suyunun münâsip geçit veren bir yeri araştırılmış ve nihâyet Saint-Gotthard yakını münâsip görülmüştür. Seçilen yer, suyun tarafımıza bir üçgen gibi dahil olduğu bir mahal idi. Yanlardan topçu desteğiyle çıkarma yapmak ve köşebaşı tutmak, ordunun büyük kütlesini de arkasından geçirmek mümkün idi. Nitekim aynı tarzda hareket edildi. Önce 3 bin, sonra 5 binlik bir kuvvet karşıya geçirildi. Düşman için bu ilk kuvvete karşı çıkmak esastı. Fakat onlar bunu yapmadılar. Fakat şiddetli yağan yağmurlar Raab suyunu taşırmış ve Osmanlılar'ın

kurduğu köprüyü götürmüştü. Bu sebeple köşe başını tutan küçük Osmanlı birliği çok tehlikeli bir vaziyete girmişti. Maiyet kumandanları Montecocculi'yi zorla harekete geçirdiler. Küçük Osmanlı birliği de kendisinden on misli fazla düşmana karşı şiddetli bir hücûmda bulundu. Bu hareket askerî bakımdan hatâlı idi. İlk anlarda gâyet üstün tarzda hareket etmesine, hattâ bir ara düşman başkumandanının çadırına yaklaşmasına, Avusturya saflarında büyük endîşe belirmesine rağmen, takviye alamıyan Osmanlı birliği ric'ate mecbûr oldu. Başındaki paşalardan bâzılarının şehîd düşmesi ise bu ric'ati âdetâ bozguna çevirdi. Karşı kıyıdaki Osmanlı topları iki taraf kuvvetlerinin birbirine girmiş bulunması dolayısıyle kullanılamadı ve şiddetle yağan yağmurlardan hızla akan Raab da geçilemediği için, hiç bir şey yapılamadı. Bu suretle ufak Türk öncü kuvveti, düşmana 10 bin zâyiat verdirerek, kendisinden on misli üstün kuvvetlerle kahramanca çarpıştı; nehri geçebilen pek az bir kısmı hâriç, hemen bütün efrad şerbet-i şehâdeti nûş etti (1 Ağustos 1664/8 Muharrem 1075).

Bu muhârebe Batı'da Türkler'in mağlûp edildiği tarzında yayılmış olup, hakkında hayâl mahsûlü türrehât düzülmesine sebep oldu. Montecocculi dahi hakkında uyanan bu teveccühkâr havanın tesirinde kaldı. Bu küçük gâlibiyetinden sonra imzâlanan ağır muâhedeyi, edebî cümlelerle ve Türkler hakkında yarı medihkâr, süslü ifâdelerle geçiştirmeğe kalkıştı. Onun şu ifâdeleri, küçük askerî gâlibiyetini büyültmek, büyük siyâsî mağlûbiyetini küçültmek için, kalemini kılıncından daha iyi kullandığını göstermektedir: "Sihirli kutu Saint-Gotthard'da açıldı. İçinden ne alev çıktı, ne duman. Bu kutu Türkler'i temsîl ediyordu ve asırlardan beri de açılmasının bir felâket olacağına inanılıyordu. Fakat ben Saint-Gotthard'da kılıcımın ucuyla açıverip de boş gördüğüm kutunun sahte olmasından korkuyorum. Bu kutu belki taklîd edilmiştir. Çünkü mağlûb hâlâ ayaktadır; hâlâ sihirli kudretini muhâfaza ediyor. Türkler daha dün Neuhausel(=Uyvar) önünde gâlib bulunuyorlardı, bugün Raab kıyısında mağlûb. Bir asker gözü o gâlible bu mağlûbun aynı şey olduğunu sezmekte güçlük çekmez. Eisensburg muâhedesinde Türkler'e zincir vurmadığımın sebebi işte budur; bu seziştir. Evet Saint-Gotthard'da yendiğim Türkler'e, Eisensburg'da sırtı yerine getirilmemiş bir düşman muâmelesi yaptım. Çünkü onlar ölmeyi biliyorlar; ben ölmeyi bilen milletin yenilemiyeceğini bilecek kadar tecrübeliyim. " Görülüyor ki, İtalyan asıllı kumandan dahi, bu küçük muzafferiyeti üzerine Avrupa'da uyanan büyük sevinçten şaşkına dönmüş ve askerî kudretinden daha büyük olduğu anlaşılan edebî kaabiliyetiyle tenâkuzları halletmek istemiştir. Batı'da uyanan sevinç her türlü mantıktan ârî bir cinnet gösterisi hâlini almıştı. Tabiî bu Osmanlı kılıncı karşısında dâima yenilegelen Batı'nın, küçük bir öncü birliğine galebesiyle nasıl sarhoş olduğunu göstermesi bakımından

ehemmiyetlidir. Halbuki Silahdar Mehmed Ağa ise, târihinde "bu vak'ayı orduda akşamdan sonra bile işitmemiş adam nihâyetsiz idi." demekte ve muhârebeyi basit bir müfreze müsâdemesi tarzında göstermektedir.

Bunun üzerine Avusturya yeniden sulh istemiş ve Türk murahhaslarıyle Avusturya heyeti arasında Vasvar'da 10 maddelik bir muâhede imzalanmıştır (10 Ağustos 1664/1075). Buna göre, Osmanlılar'ın son fetihleri tanınıyor; Avusturya Erdel'e kat'iyen müdâhale etmiyeceğini taahhüd ediyor; 200 bin florin harb tazmînatı ödemeyi kabul ediyordu. Diğer hususlarda Zitvatorok muâhedesi, iki tarafça da mer'î sayılıyordu. Genel olarak tamâmen lehimizde bulunan bu sulh anlaşması, tasdîk için İstanbul ve Viyana'ya gönderildi. Sadrâzam da, kışı Belgrad'da geçirdikten sonra, 15 Temmuz 1665'te Edirne'ye dâhil oldu ve burada bulunan Pâdişah'ın huzûruna kabul edilerek taltîf edildi.

Bu sırada Kara Mehmed Paşa emrinde 300 kişilik bir sefâret heyeti Viyana'ya gönderildi. Bu heyet içinde büyük Türk muharriri Evliyâ Çelebi de bulunuyordu. Büyük bir târih şuûruna sâhip olan Paşa, Kaanûnî'nin Viyana muhâsarasında bulunduğu yerleri dolaştı; Türk şühedâsının ruhlarına fâtihalar gönderdi. Kendisine tahsîs edilen saray bahçesinde beş vakit namaz kıldı. Her gün emrindeki mehterhâne husûsî merâsimle urduruldu. Viyanalılar bunları hayranlıkla seyrettiler. Osmanlılar'ı görmek için Nemçe'nin uzak yerlerinden dahi adamlar geldi. Osmanlı sefâret heyeti burada, Türk hayat tarzının taklîd edilmesine yol açtı.

Fransa'nın İkiyüzlülüğü

Bu sırada bize karşı dâima ikiyüzlü hareket etmiş bulunan Fransa ile münâsebetler bozulmak derecesine geldi. Bunun sebebi, Fransa'nın Venedik'e devamlı yardım yapması; Girit'e adam ve mühimmât göndermesiydi. Türkler'in mâkulâne teklîflerine kulak vermeyen XIV. Louis, bununla da kalmadı. Takındığı bu tavır yüzünden Cezâyir filolarınca Fransız gemilerinin taarruza uğramasına güyâ mâni olabilmek için Cicelli'ye bir baskın düzenledi. Burasını işgâl ettiyse de, Cezâyir Yeniçeri Ağası Şâban Ağa tarafından gönderilen kuvvet, Fransızlar'ın bir çoğunu kırıp oradan attı. Bu çılgınca hareket fecî bir mağlûbiyetle netîcelenince, Fransa af dilemek üzere fevkalâde elçi olarak La Haye'i gönderdi. Bu sefîr, Fransa'nın yaptığı düşmanca hareketler karşısında istiskal edildi; hattâ sadâret kapıcısı tarafından tokada ve hapse lâyık görüldü. Bu hakaaret, Fransa'nın Türk dosluğuna ihânet edişinden dolayı icrâ ediliyordu.

Girit Adası'nın Fethi

Sadrâzam, kuzeyde Avusturya'yı sulha bağladıktan sonra, uzun zamandan beri devam etmekte bulunan Girit fethini tamamlamak ve Venedik'e kat'î bir darbe indirmek için hazırlıklara girişti. Girit'teki muhârebeler 21 seneden beri sürüncemede kalmış ve muhtelif kalelerin ablukası tarzında cereyân edegelmişti. Girit meselesinin bu kadar uzamasının sebebi, Osmanlı Devleti'nin dâhilî ve hâricî gâileler ile uğraşması olduğu kadar, Ada'ya bütün Avrupa'nın yardım göndermesiydi. Bu sırada ise Girit Serdarı Ankebut Ahmed Paşa'dan Pâdişah'a istimdât-nâmeler gelmiş ve yardım talep edilmişti. Yapılan fevkalâde bir toplantıda Fâzıl Ahmed Paşa Serdar-ı Ekrem tâyin edilerek, Girit seferine memur edildi. Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Fâzıl Ahmed Paşa 47 gemi ile 1666/1077 Kasım başlarında Hanya'ya çıktı ve varışından beş gün sonra da 120 sefîne erzak ve mühimmât getirdi. Paşa hemen Kandiye'ye gidip kaleyi gözden geçirdi ve baharda icrâ edeceği muhâsara hareketi için hazırlıklara girişti. Nihâyet 1667/1077 senesi Mayıs ortalarında 75 ve 16 gemilik iki ikmâl daha aldıktan sonra, Kandiye'ye hareket etti. 25 Mayıs 1667/1 Zilhicce 1077 gününün gecesi Osmanlı ordusu metrislere girdi ve muhâsarayı bilfiil başlattı.

Venedik Kandiye'yi tahkîm ve takviye etmişti. Serdar, düşman donanmasının toplarını susturabilmek için sâhillere büyük toplar tabya ettirerek atışları başlattı. Düşmanın gâyet şiddetli olan top endahtları altında muhâsara ilerledi. Osmanlı lâğımcıları mütemâdiyen lâğım patlatarak Venediklilere göz açtırmamağa başladılar. Kandiye muhâfızları bu sırada Papa ve Malta donanmalarıyla yeniden yardım aldılar. Sadrâzam kaleyi dört bir taraftan sarmış ve deniz tarafındaki İncirli adasına dahi toplar tabya ettirmişti. Venedikliler kaleyi mükemmel tahkîm etmiş bulundukları ve çok sayıda topları olduğu için, muhâsara gittikçe uzadı. Altı buçuk ay devam eden muhâsarada ordu 800 lâğım patlattı ise de, kaleyi düşüremedi. Nihâyet 16 Aralık 1667'de ordu-yı hümâyûn kışı metrislerde ve muhâsara hattında geçirmek için hazırlandı. Yer altında mahzenler ve kulübeler inşâ edilerek, burada kışlamağa başladı. Sadrâzam sıçan yolu ağzında ve yer altında yaptırdığı iki küçük odacıkta kışladı. Onunla berâber ordu da Türk istihkâmcılarının yaptığı büyük sığınaklar altında kışı geçirdi; hattâ yer altında çarşı ve pazar dahi kuruldu. Şu hâdise, Osmanlı ordusunun akıllara durgunluk veren inşâ gücünün ve istihkâm tekniğindeki büyük üstünlüğünün derecesine işâret etmektedir.

Ordu-yı hümâyûn 30 Hazîran 1668/20 Muharrem 1079'da kurbanlar ve duâlarla yeniden muhâsara harekâtına başladı.Venedikliler, senelik 20 bin altın kuruş mukaabilinde Kandiye'yi muhâfaza etmek üzere, sulh teklîfinde bu-

lundularsa da, kabul edilmedi. Serdara İstanbul'dan dört defa yardım geldi. Bunlarda mütehassıs dökümcüler ve kumbaracılar da vardı. Girit'te kurulan dökümhânede hemen büyük toplar döküldü, ayrıca Venedik'ten ganîmet olarak alınan 50 bin gülleyi kullanabilmek için, bunların kutrunda toplar yapıldı. Osmanlı kumbara imâlâthânesi, günde 1000 tane el kumbarası yapabilecek hâle getirildi. Türk lâğımcıları ardarda patlattıkları lâğımlarla düşmana göz açtırmadılar. Muhâsaranın onbeşinci günü, Kandiye cephaneliğinden biri Türk topçularının attığı bir gülle ile ateş alarak infilâk etti. İki bin kantar barutla bir çok kumbara ve askerin ziyâına sebep oldu. Bunun üzerine Kandiye müdâfaası zayıfladı.

Bu sırada Sultan Mehmed Kandiye muhâsarasının uzamasından son derece müteessir olarak, bizzat sefere çıkmak için Edirne'den hareket etti. Kavala ve Selânik üzerinden Yenişehir'e geldi. Burada sâhildeki yoldan maiyetiyle giden Pâdişah, bir Venedik korsan gemisinin top atışlarına mâruz kalmış; başından bir kaç kere gülle aştığı halde hiç istifini bozmadan yoluna devam etmiştir. Bu onun kadere ne derece inandığını ve ne kadar cesur bulunduğunu göstermektedir. Bu sırada Sadrâzam'dan kalenin fethinin yakınlaştığını, bu sebeple üzüntü buyurulmamasını, kendilerinin Girit'e gelmesinin mahzûrlarını anlatan bir mektup gelmiş; bunun üzerine zâten sefer mevsimi de geçtiğinden, Pâdişah Selânik'e dönerek, harekâtı buradan tâkip etmeğe başlamıştır.

1669/1080 senesi Hazîran başında Kandiye yeniden şiddetle tazyike başlanmış; kale muhâfızları iki defa yardım alabilmişlerdir. Bu arada kalede bulunan Fransız kuvveti bir huruç hareketine yeltenmişse de, fecî şekilde püskürtülmüş ve bir çok asilzâde hâk-i helâke serilmiştir. Bu hâdisede, kendilerine yardım edilmediğini söyleyen Fransız kuvveti, kaleyi terkedip gitmiştir. Bunun üzerine hiç bir mukaavemet imkânı göremeyen kale kumandanı Francesco Morosini, harâbe hâline gelmiş surlara karşı Türkler'in, an'anevî hücûma hazırlandığını görünce vire ile teslîm teklîfinde bulunmuştur.

Kandiye yalnız Venedik için değil, bütün hıristiyan ve müslüman dünyası için bir iddiâ hâline gelmişti. Venedikliler bütün hıristiyan dünyasının şerefi için Kandiye'den vezgeçilmesini, her türlü harb tazminatını ve harâcı ödeyeceklerini bildirmişlerdi. Sadrâzam ise "Kendisinin tâcir olmayıp asker olduğunu, Allah'a şükür, mikdar-ı kâfî paraları bulunduğunu, Kandiye'yi hiç bir fiâta değişmeyeceklerini" bildirmiş, buranın İslâm âlemi için de bir şeref meselesi hâline geldiğini ihsâs etmiştir. Nihâyet sekiz gün süren müzâkereler netîcesinde, Kandiye kalesi bütün silâhları ve mühimmâtıyla Türk ordusuna teslîm edilmek; Suda, Granbusa, İspirlonga kaleleri 21 sene müddetle Vene-

dikliler'de kalmak, bundan sonra Girid'e ilhak edilmek şartıyle sulh yapılmıştır. Bu suretle 22 sene Türk tazyikine mukaavemet eden kale, nihâyet Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu muhâsarada Türk ordusu 100 kadar hücûm yapmış; 3500 lâğım patlatmış, 730 bin kantar barut sarfetmiş; 30 bin şehîd vermiştir. Bütün Girit muhârebelerinde verilen şehîd miktarının 100 bini geçtiği rivâyet edilmiştir.

Sadrâzam fethi Padişah'a bir ma'ruz ile arzetmişti. Sultan büyük bir hamiyyet-i dîniye ve milliye ile meşbû bulunduğu ve Girit meselesini de çok düşündüğü için sadâret kaymakamı tarafından sunulan ma'ruz gözlerini yaşartmış ve okumaya muktedir olamamıştır. Ma'ruzu başkasına okutarak dinlemiş ve Cenâb-ı Hakka duâ ederek, memâlik-i Osmâniye'de zaferin kutlanmasını emretmiştir.

Bu sırada Fâzıl Ahmed Paşa Kandiye anahtarlarını teslîm almış; Osmanlı ordusu içeri girerek, fetih an'anesi mûcibince surlarda ezanlar okunmuş ve aynı gün cuma olduğundan en büyük kilise câmie tahvîl edilerek burada namaz kılınmış ve İslâm hutbesi kıraat edilmiştir. Bu câmie Hünkâr Câmii nâmı verilmiş, daha bir kaç kilise de câmie dönüştürülmüştür. Fâzıl Ahmed Paşa, Sultan'ın da tensîbiyle, pederi tarafından haksız yere öldürülen, Kahraman Deli Hüseyin Paşa'nın nâmını, bu câmilerden birine vermiş, bu suretle Devlet-i Aliyye'ye hizmetin dâima takdir edileceğini göstermiştir. Katolik Venedik zulmünden kurtulan Kandiye'nin Rum ahâlisi, Türkler'i büyük bir sevinçle karşılamışlar ve kendileri için âdil bir idâreden başka türlü görülmeyen Osmanlı hâkimiyetinden memnûnluk duymuşlardır.

Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Fâzıl Ahmed Paşa o kışı da Girit'te geçirerek, adanın idâresini tanzîm etmiş; kaleleri tâmir ettirmiş ve bahar sonunda buradan ayrılarak, Temmuz başında Edirne'de Pâdişah'la buluşmuş; fevkalâde iltifât ve ihsanlarla taltîf edilmiştir. Hammer'in de dediği gibi, o zamana kadar dünyâda hiç bir kale için Kandiye'ye harcanan para ve emek sarfedilmemiş, bu kadar zahmet çekilmemiştir. Bunun da sebebi, buranın alınıp verilmesinin hıristiyan ve müslüman dünyâları için bir onur meselesi hâline gelişidir. Kat'î netîce yine İslâm dünyasının liderliğini yapan Osmanlılar'ın zaferiyle son bulmuş ve galebe, Salîb'e karşı yine Hilâl'in olmuştur.

Lehistan ve Ukrayna Seferi

Kandiye muhâsarasının son zamanlarında, Ukrayna Kazakları Hatmanı bulunan Daroşenko'dan Dîvân'a bir elçi gelmiş ve Lehistan'a karşı kendilerinin himâyeye alınmasını istemiş; aynı zamanda memleketinin bir sancak

hâlinde doğrudan doğruya Osmanlı ülkesine dâhil edilmesini talep etmişti. Meseleyi tedkîk eden Dîvân, Kazakların bu arzusunu kabul etmiş ve 6 bin kişilik bir Osmanlı kuvveti sevkedilerek, bunu fiilen de ilân etmiştir. Zâten Avusturya'ya karşı yapılan muhârebelerde, Kırım Hanlığı kuvvetine yardımcı olarak 15 bin kişilik bir Kazak birliği de iştirâk etmişti. Bu muhârip kabîlelerin kuzey hudutlarımızın emniyetini teminde büyükçe bir rol oynayacağını, Dîvân'ın açıkça görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus, Osmanlı hâricî politikasının ne derece uzak görüşlü hareket ettiğinin de diğer bir delîlini vermektedir. Fakat Lehistan buna itirâz etmiş ve Kazaklar'ın kendi tâbileri olup, meselenin kendilerinin dâhilî işi bulunduğunu söylemiştir. Sadrâzam Lehistan'a gönderdiği mektupta, son Avrupa seferlerinde Kazaklar'ın kendileriyle ceng edip az çok istiklâl kazandıktan sonra "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin kadîmî hayırhâhı ve nasb-gerde-i çerâğ-ı hâssı olan şecâat-nişân ve celâdet-ünvân Kırım Hanları sâyesine ilticâ edip, yirmi küsûr seneden beri ceng ve harb ile kendi mal ve canlarını" onlara karşı koruduğunu bildirmiştir. Bu sebeple Kazaklar'ın tuğ ve alem ricâsında bulunduklarını, bunun da kabul edildiğini, onun için sulhu bozmamalarını ihtar etmiştir. Daha evvelleri Kazaklar Osmanlı sâhillerine tecâvüz ettiğinde, Lehistan'a ihtarlar yapılmış ve onlar ise, bunların kendilerine tâbi olmadıklarını bildirmişlerdi. Sadrâzam yazdığı mektupta pek haklı olarak bu hususu da ihsâs etmiş ve Lehistan'ın itirâzını kendi beyanlarıyle çürütmüştü. Lehistan bu ihtarı dinlememiş ve Kazaklar'ı te'dîbe kıyâm etmiş, bunun üzerine üzerlerine sefer icrâsı kararlaştırılmıştır. Sefere bizzat Pâdişah da iştirak etmiştir.

Bu sefer-i hümâyûn 4 Hazîran 1672/7 Safer 1083'te Edirne'den başlamıştır. Edirne'den çıkan ordu-yı hümâyûnun azamet ve ihtişâmı, resm-i geçidi seyretmiş bulunan A. Galland nâmındaki Fransız'ı hayran bırakmıştı. Osmanlı kuvvetlerinin beş saat süren geçişini hayretle seyreden Galland müşâhedelerini şöyle anlatmaktadır: "Bu merâsim hayâtımda gördüğüm şeylerin en hârikasıydı ve dünyanın hiç bir yerinde bundan güzel bir tören yapılamazdı... Vezîrler maiyetleriyle birlikte geçiyorlardı... Bunlar o hârika elbiseleri içinde o kadar yakışıklı idiler ki, her biri Merih elbiseleri giymiş bir Venüs'e, Jüpiter'in başından henüz çıkmış bir Minerva'ya benziyorlardı... Gözü hayran eden keyfiyet şuydu ki, her birinin zırhlı elbiseleri, yüzlerinin beyazlığına daha büyük bir revnak veren kenarları demir zırhlı, parlak ve cilâlı demir serpuşları, ellerinde kargıları, sarıkları, ceketleri, beygirlerinin tezyinâtı, bütün kıyâfet ve hey'etlerinde o derece lâtif bir nizâm ve âhenk vücûda getiriyordu ki, insan hayran oluyordu... Bu elbiseler o derece mükemmeldi ve kendilerine öyle bir ihtişam veriyordu ki, bunları gören Fransız kadınlarının onlara muhabbet duymamalarına imkân yoktu. Çünkü sâde bir

kitapta târifini okumakla çoğunun âşık düştüklerini bildiğimiz o kahraman edâsına bunlar arasında mâlik olmayanı yoktu... Mübâlağa etmeden söylerim ki, bu mûcizeye benzer manzarayı teblîğ ve izâh için meleklerin kendi aralarında her şeyi teblîğ ve ifâdede kullandıkları kudrete ihtiyaç vardır... Güneşin huzûrunda nasıl seyyârelerle yıldızlar parlaklıklarını kaybederlerse, bu saflardan sonra at üstünde yalnız ilerleyen pâdişah da kendinden önce geçmiş safların debdebe ve ihtişâmını öylece siliyordu... Bu kudretli hükümdar bu gün bana o derece şan ve haşmetle göründü ki, gözlerim kamaştı... Putperestliğin Merih'i bize dâima gazablı bir adam kıyâfetinde, kan ve tozlarla kaplı insan suretinde tasvîr edilen bir ilâhtı ve etrafa dehşet salardı. Türkler'in Merih'i bundan tamâmiyle farklı idi. Edâsı ve cengâverâne ihtişâmı, zihinleri hayrete ve şaşkınlığa sevkeden bir mânâ taşıyordu. Pâdişahın muhteşem endâmını anlamaya ve vücûdunun âhengini ve intizâmını ölçmeğe hiç bir şey mâni olamıyordu... Başında demirden bir miğfer vardı ve buna yeşil, küçük bir sarık dolanmıştı...

Bu manzara Romalı imparatorların ve Asya hükümdarlarının zafer tâçlarına benziyordu... Yüzünün esmerleşmiş teni de yorgunluklara alışmış ve güneşin en şiddetli ateşlerine ve mevsimlerin hiç bir zulmüne ehemmiyet vermez bir adamı haber veriyordu. Bu esmer tende, tebeasının kendisi için diledikleri bin saadeti celb ve dâvet eden bir ihtişâm parlamaktaydı... Beygiri kendisini rahatça, fakat öyle bir azamet edâsıyle götürmekteydi ki, o kadar çok eyâlete ve o kadar çok krallığa sâhip bulunan bir hükümdarı taşımakta bulunduğunu bildiğine hükmedilebilirdi."

Fransız muharririnin şu satırları o devirdeki ordumuzun, o günkü dünyâda benzeri olmayan kuvvet ve ihtişâmını dile getirmektedir. Ordu-yı hümâyûn işte bu minvâl üzere İsakçı'da kurulan köprüden Tuna'yı geçti ve Yaş-Hotin üzerinden Kamaniçe'ye vâsıl olup, burayı kuşattı (19 Ağustos 1672/1083). Kamaniçe muhâfızları teslîm teklifîni reddettiklerinden, muhâsara ilerletildi. Kaleyi Lehliler'den başka Alman ve Rus birlikleri de müdâfaa ediyordu. Buna rağmen muhâsaranın altıncı günü en müstahkem tabyası düşürüldü, ertesi gün kalenin dış duvarı lâğımla uçuruldu. İç duvarın tahrîbine başlanırken Lehliler beyaz bayrak çekerek vire ile teslîm oldular. Müstahkem Kamaniçe kalesinin kısa zamanda elden gitmesi, Lehistan'da panik yarattı. Bunun üzerine Kırım Hanı ile Haleb Vâlisi Kaplan Mustafa Paşa, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyleri kuvvetlerini alarak Lehistan'ın merkezi olan Lemberg üzerine sevkedildi. Bu arada Podolya'nın bir çok kale ve palankaları zaptedildi. Galiçya ve Lemberg istilâ edildi. Varşova yakınlarına kadar bütün Lehistan yıldırım sür'atiyle Osmanlılar eline geçti. Bu sırada Lehistan başkumandanı olan Jean Sobieski ufak tâciz hareketlerinden başka bir

şey yapamadı. Memleketinin yıldırım sür'atiyle elinden çıktığını gören kral, Kırım Hanı'nın şefâatıyle sulh talep etti ve Bucaş'ta gâyet ağır olan şartları kabul ederek, anlaşmaya vardı (18 Ekim 1672/25 Cemâziyülevvel 1083). Buna göre Podolya eyâleti Türkiye'ye terkediliyor, Ukrayna Osmanlı himâyesinde bulunan Kazak Hatmanı Doroşenko'ya bırakılıyor, Lehistan 220 bin duka senelik haraca bağlanıyordu. Bu suretle büyük bir eyâlet Osmanlı tapraklarına katılmış, Lehistan tamâmen tâbi bir hâle getirilmiş bulunuyordu.

Bu sür'atli muvaffakıyet, Osmanlı kudretinin ne derece karşı konulmaz bir güç hâlinde bulunduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü o sırada Lehistan Rusya'dan çok daha büyük bir kuvvetti ve Avrupa'nın kudretli krallıkları arasındaydı. Bu kudretini de Türk dostluğuna ve kuzeydeki muvâzene politikamıza borçluydu. Fakat doğu Avrupa ve Balkan kavimlerinin târih şuurundan yoksun hâlet-i ruhîyeleri dolayısıyle bunu idrâk edemiyordu.

Bu muvaffakiyetten sonra ordu-yı hümâyûn Aralık başlarında Edirne'ye döndü. Fakat Bucaş sulhünü Lehistan Diyet Meclisi kabul etmedi; çünkü Leh ricâli Osmanlı kudretinin büyüklüğünü takdîrden âciz idiler. Silâhdar "Lehliler'in ekser cenkleri Tatar tâifesi ile olmağın, kâh memleketlerin korutmak, kâh bir miktar mal verip emîn olmak şeklinde hareket ederler, henüz kavî Osmanlı tabançası (tokadı) yemediklerinden bu cânibi saymazlardı." diyerek, bu noktaya işâret etmektedir. Lehistan Papa ile Almanya İmparatoru'ndan da yardım vaadi aldığından, ordu-yı hümâyûn çekilir çekilmez bâzı tecâvüzlerde bulundu. Bunun üzerine Pâdişah Leh Kralı'na muâhedenin derhal tatbîki için bir tehditnâme gönderdi. Lehliler muhtelif yerlerden yardım alıp, 80 bin kişilik bir ordu ile 1673/1084 sonbaharında harekete geçtiler. Bunun üzerine Silistre Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa vaziyeti Pâdişah'a arzetti. Vüzerâdan Kaplan Mustafa Paşa serdar tâyin edilerek, 12 bin askerle Yaş'a gönderildi. Sobieski ise 80 bin kişilik kuvvetiyle Hotin'e yürüdü. Bu sırada ric'at kararı alan Sarı Hüseyin Paşa'nın kuvvetleri Turla üzerinde kurulan köprü çöktüğünden mağlûbiyete uğramışlardı. Bunun üzerine Hotin'deki 80 muhâfız da vire ile teslîm olmuşlardı. Pâdişah'a bu bozgun haberi geldiğinde kış başlamış; askerî harekât imkânsızlaşmış bulunuyordu.

Bu sırada Pâdişah'ın Gülnûş Sultan'dan Hacıoğlupazarı kışlağında ikinci bir şehzâdesi dünyaya gelmiş, Ahmed nâmı verilmişti (30 Aralık 1673/21 Ramazan 1085 gecesi). Pâdişah'ın oğullarına Mustafa ve Ahmed isimlerini verişi, İslâm'ın büyük Peygamberine son derece bağlı bulunuşu ve çok dindar oluşundan neş'et ediyor; kendi ismiyle birlikte mânevî bir âhenk meydana getiriyordu.

Lehistan'ın hareketine son derece üzülen Sultan, baharla birlikte sefer

hazırlıklarının hızla ilerlemesini emretti ve 16 Hazîran 1674/12 Rebîülevvel 1085'te Hacıoğlupazarı'nda toplanan ordu-yı hümâyûn ile Ukrayna üzerine hareket etti. Bu sırada Lehler Kazaklar'ın merkezi Çehrin kalesini muhâsara ediyorlardı. Ordu-yı hümâyûn Turla (=Dinyester) üzerinde kurulan köprüden geçerek, 8 Ağustos'ta Ukrayna'nın İspel ovasına girdi. Etraftaki kaleler bir hamlede işgâl edildi. 18 Ağustos'ta bizzat Pâdişah hazır olduğu halde Ladjin kalesi iki günlük bir muhâsara ile teslîm alındı. Bu sırada Lehistan Kralı ölmüş ve başkumandan Jean Sobieski devlet reîsi intihâb olunmuştu. Sıra erkândan devlet reîsi intihâbının bütün mahzûrları ve karışıklıkları Lehistan'ı sarsmağa başladı. Leh elçileri Pâdişah'ın bulunduğu Ladjin ordugâhına gelerek, Podolya ve Ukrayna kendilerine iâde edilmek üzere sulh istediklerini bildirdiler. Bu teklîf gâyet münâsebetsiz addedilerek, cevap dahi verilmedi. Bu sırada Çehrin'i muhâsara eden Leh ve Rus kuvvetleri, Kazaklar'a yardıma memur edilen Kırım Hanı'nın ordusunun yaklaştığı haberi üzerine, öyle hızla firar etmişlerdi ki; "Tatar-ı sabâreftâr" nâmıyle anılan, sür'atli Kırım süvârisi dahi kaçanlara yetişememiştir.

Ladjin umûmî karargâhında 32 gün kalan Pâdişah, buradan muhtelif istikaametlere kuvvetler sevkederek, Dinyester (Turla) ve Dinyeper (Özü) nehirleri arasındaki arâziyi kâmilen Osmanlı hâkimiyetine sokmuş ve Eylül nihâyetinde kışlamak üzere Edirne'ye doğru yola çıkmış; İsakçı konağında Haleb Vâlisi Şişman İbrahim Paşa'yı Lehistan serdarlığına tâyin etmiştir.

Ordu-yı hümâyûn Leh topraklarından çekilince Lehliler, mûtad usûllerine uyarak, bâzı kale ve palankaları geri almışlardır. 1675/1086 baharında serdar Şişman İbrahim Paşa Lehistan üzerine hareket etmiş; emrinde Anadolu, Rumeli, Bosna, Özü, Karaman, Adana, Şam, Sivas, Maraş ve Halep askeri ile bir miktar kapıkulu olduğu halde Podolya'ya girmiştir. Burada 48 kale ve palankayı yeniden istirdat etmiş; iki ay müddetle Leh topraklarında askerî harekâtta bulunmuş; bir ara İlba (=Lemberg)'yı kuşatmışsa da zaptedememiştir. Sefer mevsiminin geçmesi ile de Babadağı'ndaki kışlağa dönmüştür.

Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın Vefâtı

Bu sırada 15 seneden beri sadârette bulunan Vezîr-i âzam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, Sultan'la birlikte Edirne'ye giderken Ergene Köprüsü yakınında Karabiber çiftliğinde vefât etmiştir (2-3 Kasım 1676/25-26 Şâban 1087 gecesi). Paşa 18 günden beri istiska illetinden rahatsız bulunuyordu. Vefatında 42 yaşında idi. Kendisi uzun boylu, oldukça dolgun, gözleri iri ve açık renkli, görünüşü hürmet telkîn edici ve tevâzu ile dolu; tavırları câzip idi. Âlim,

âdil, cömert, dürüst, zekî olup, her şeyi çabuk kavrayan müstehzî bir müfekkireye, pek sağlam bir hâfıza ve mükâlemeye sâhipti. Hammer onun bu vasıfları sâyesinde "hakîkate en kısa yoldan vâsıl olduğunu, lüzumsuz sözün düşmanı olduğunu; bu sebeple ihtiyatlı, az ve düşünerek konuştuğunu, ilmiye mesleği mensubu olduğundan, sâhip olduğu ilmin ona Raab ve Dinyester sâhillerinde, Kandiye'nin yakıntı ve duman bulutları arasında dâima arkadaşı olduğunu" yazmaktadır. Râşid onun cömert ve mal cem' etmekten nefret eden bir vezîr olduğunu söyleyerek, ulemâya hürmetini de şöyle anlatmaktadır: "Zamân-ı sadâretinde erbâb-ı maârif, mazhar-ı in'âm-ı vücûd ve nâil-i matlûb-u maksûd olmakla, meta'-ı marifet devrinde revâc bulmuştu. Hâsılı her fırka kendi kaabiliyet ve istidâtlarına göre âtıfet-i vezîrânesiyle mesrûrü'l-fuâd olup âmme-i âlimiyân kendüden hoşnûd ve her ne kadar hısâl-ı hamîde var ise zâtında mevcûd idi." Kendisi ilm-i fıkıh ve ilm-i kelâmda âlim idi; iyi bir hattattı. Nesri gâyet kuvvetli idi. Silâhdar onun "bâzı mukarribânın iğvâsıyla hamra mübtelâ olduğunu ve âkıbet bu sebeble vefât ettiğini" kaydetmektedir.

Paşa, pederinin Divanyolu'ndaki türbe ve medresesi yanında bir kütüphâne te'sîs etmiş ve kendi kitaplarını dahi buraya vakfetmiştir. İlmiye mesleğinden gelen ve müderris pâyesinde bulunan bu zât askerlikte de muvaffak olmuş ve Kandiye, Kamaniçe ve Uyvar fâtihi olarak nam salmıştır. Kumandanlığını yaptığı ordularda askerle birlikte her türlü zahmet ve meşakkate katlanmış; hattâ Kandiye muhâsarasında kışı askerle birlikte metrislerde geçirmiştir. Bu sebeple çok renkli ve kıymetli bir şahsiyet olarak görülmüştür. Dâhilî işlere ehemmiyet vermemek dolayısiyle tenkîd de edilmiştir. Onun devrinde devlet Venedik'le, Lehistan'la ve Avusturya ile harbetmiş ve muvaffak olmuştur. Hâricî politikada hıristiyan devletlerinin birleşmemesine dikkat etmişse de onları ayırıcı ve düşman edici politikasında muvaffak olamamıştır. Bunun da sebebi Türkler'in Avrupa'daki ilerleyişlerine ve genişlemelerine karşı, hıristiyan dünyasında uyanan endîşe ile karışık korkudur. Kendisi hemen bütün târihçiler tarafından Osmanlı sadrâzamlarının en büyüklerinden sayılmıştır. Cenâzesi İstanbul'a getirilerek, merâsimle Divânyolu'ndaki türbesine defnedilmiştir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Sadrâzam Olması

Fâzıl Ahmed Paşa'dan boşalan sadâret makaamına, o sırada sadâret kaymakamı bulunan eniştesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tâyin edilmiştir (4 Kasım 1676/27 Şaban 1087). Pâdişah mührü kendisine verirken şu mânidâr cümleleri sarfetmiştir: "Seni kendime vekîl-i mutlak eyledim ve cümle

ibâdullahı sana emânet ve seni dahi Hak celle ve alâ hazretlerine emânet verdim; muîn ve zâhirin olsun."

Yeni Sadrâzam, makaamına geçtikten kısa bir müddet evvel de Lehistan'la sulh muâhedesi imzalanmıştı. Buna sebep, Leh serdarı bulunan Şişman İbrahim Paşa'nın vefâtı ile yerine geçen Şam Beylerbeyi Şeytan İbrahim Paşa'nın İzvança (Zorawna)'da kral Jean Sobieski'yi sıkıştırmasıydı. Zorawna anlaşmasında Bucaş sulhünün yalnız senelik haraç maddesi kaldırılmış ve diğer husûslar aynen bırakılmıştır. Buna göre Podolya ve Ukrayna'nın tamâmen Türkiye'ye dâhil olduğu, Lehistan tarafından kabul edilmiştir (27 Ekim 1676/19 Şaban 1087).

Osmanlı-Rus Sulhü

Lehistan'la sulh imzalanmasından bir müddet sonra, uzun Lehistan seferine sebep olan Ukrayna Kazak Hatmanı Doroşenko, müzevvir ve bukalemun gibi bir adam olduğundan bu defa da Rusya'ya yanaştı. Buna, Çar'ın çevirdiği entrikalar yüzünden, ümerâsı tarafından zorlandığı da rivâyet edilmiştir. Hükûmetin merkezi bulunan Çehrin kalesini Çar'a teslîm etti. Bunun üzerine serasker Şeytan İbrahim Paşa ile Kırım Hanı Selîm Giray kaleyi geri almaya ve Yedikule'de mahbus bulunan Georges Chmidnidei'yi Kazak tahtına oturtmaya memur edildiler ve burayı muhâsara ettiler (14 Ağustos 1677/1088). Kale 60 bin kadar Rus, Kazak ve Alman askeri tarafından müdâfaa edilmekte, buna mukaabil Türk kuvvetleri 40 bin raddesinde bulunmakta idi. Türk ordusu burayı 7 Eylül'e kadar muhâsara ettiyse de almaya muktedir olamadı. Bunun sebebi büyük topların getirilememesi ve Rusya'nın büyük kuvvetlerle yardıma gelmesi idi. Serasker Kırım Hanı'nı üzerlerine gönderdi ise de, az olan kuvvetlerle bir şey yapılamayacağına karar vererek, ric'at edildi. Bu muvaffakıyetsizlik üzerine hem Serasker, hem de Han azledildiler. Serdarlığa Anadolu Beylerbeyi Abaza Kör Hüseyin Paşa ve hanlığa da Mübârek Giray'ın oğlu Murad Giray getirildiler.

Çehrin müdâfaasında bâzı Alman askerlerinin bulunuşunun sebebi, Cizvitler'in bütün Avrupa'yı üzerimize sevk için çevirdikleri dolaplar ve yaptıkları propagandalar idi. Bunlar Sadrâzam'a kendi milletinin istikbâlini Türk dostluğunda gören, eski Leh hânedanından olan sefîr tarafından anlatıldı. Fakat Sadrâzam, bunun mümkün olamayacağına kaani olduğu gibi, o günkü Osmanlı kudretinin bütün Avrupa devletlerinin topunun üzerinde olduğuna inanıyordu. Nitekim Lehistan Kralı'na yazdığı nâmede Leh ve Rus ittifakının hiç bir ehemmiyeti bulunmadığını, târihte Osmanlı üzerine yürüyen 7 ve 9 kralın sakallarından kıl dahi koparamadıklarını, buna mukaabil Devlet-i

Aliyye'nin dâima "suret-i vâhide"de bulunarak, tek başına gâlip geldiğini, inşâllah, ilâ yevmi'l-kıyâm, böyle devam edeceğini söylüyordu.

Sadrâzam'ın şu sözleri son derece mânidardı. Bilhassa Osmanlı Devleti'nin hiç bir müttefiki olmadan, dâima tek başına, buna mukaabil hemen dâima bir müttefikler grubuna karşı harbedip gâlip geldiğini ifâde ediyordu. Bu, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından 19. asra kadar dâima böyle devam etmiş olan, karakteristik bir husûsiyeti idi ki, onu târihteki ve şimdiki bütün cihan devletlerinden ayıran, kendisine erişilmez bir fâikiyet veren en mümeyyiz vasfı idi. Osmanlı Devleti bu noktadan mukaayese edildiği takdîrde, târihin bu güne kadar kaydettiği en azîm devlet olarak ortaya çıkar. Bu noktadan, Roma'nın bile kendisiyle mukaayese edilmesi müşkil, hattâ imkânsızdır. İşte Kara Mustafa Paşa devletin bu azametini dile getiriyordu.

Çehrin önündeki ric'at İstanbul'da hoş karşılanmamış; toplanan Dîvan'da buraya büyücek bir seferin açılmasına karar verilmiş ve hazırlıklara başlanmıştı. Bu husûs Rusya'yı müthiş sûrette endîşelendirdiği için, Çar İstanbul'a bir sefîr ile mektup yollamış; "Bu ana değin Devlet-i Aliyye-yi cihandâr ile dostluk ve muhabbet üzre olduğunu, bu ana değin mâbeynde olan dostluğun istikrar üzre olmasını taleb ettiğini" bildirmişti. Çehrin kalesinin memleketi hudûdunda vâki olduğunu, buraya asker gönderilip, kendi ülkesinde hasarlar yapıldığından da şikâyet etmişti. Bunun üzerine dostluk istiyorsa Çehrin'in tahliye edilmesini, aksi takdîrde Osmanlı ordusunun buraya geleceği bildirildi. 30 Nisan 1678/1089'da da bizzat Pâdişah, Rusya sefer-i hümâyûnuna çıktı.

21 Mayıs'ta Hacıoğlupazarı'na gelen ordu, etraftan gelen kuvvetlerin toplanması için bir kaç gün burada bekledi ve bu arada bir harb dîvânı toplandı. Yapılan müzâkerede, Sultan'ın burada kalması münâsip görüldüğünden, Pâdişah, Vezîr-i âzam'ı aynı zamanda Serdar-ı Ekrem nasbetti. Sancağ-ı şerîfi de uhdesine merâsimle teslîm etti. Bunun üzerine Serdar-ı Ekrem, İsakçı ve Bender yoluyla Çehrin kalesine önüne geldi ve burayı muhâsara etti. Kale Tasmin nehrinin yanında yüksek bir kaya kitlesinin üzerinde bulunduğu ve etrafı da bataklık olduğundan kuşatma sırasında zahmet çekilmiştir. Kale müdâfîleri bir huruç hareketi yapmışlarsa da, top ve tüfenk ateşi ile perîşan olarak ric'ate mecbûr olmuşlardır. Bu sırada Silâhdar ve Râşid'in 200 bin olarak kaydettiği, kalabalık bir Rus ordusu, kaleye yardıma yeltenmişse de ilerleyememiş; üzerine Kırım Hanı gönderilerek oyalanmıştır. Bu arada muhâsaraya hızla devam edilmiş; düşmanın bir huruç hareketi daha perîşan edilip, haylî zâyiât verdirilmiştir. Vurulan lâğımlar patlatılarak büyük gedikler açılmış; toplarla kızdırılmış demirler atılarak çıkarılan yangın ve Osmanlı bombardımanının dehşetinden dolayı, muhafızların bir çoğu kendilerini neh-

re atmış ve boğulmuşlardır. Kale ele geçirildikten sonra, muhâfazası güç görüldüğünden, tamâmen tahrîb edilmiştir.

Çehrin'in düşmesi üzerine serbest kalan Osmanlı kuvvetlerinin hücûmundan çekinen kalabalık Rus ordusu çekilmeğe başlamış ve tâkip edilerek haylî zâyiât verdirilmiştir. Bu harekâttan sonra toplanan harb dîvânında, askerin yorgun bulunduğu, Ruslar'ın tâkibinin çok müşkil olduğu, esâsen de mevsimin geçtiği nazar-ı itibâra alınarak, geri dönülmüştür. Ordu-yı hümâyûn Eylül başında İsakçı'ya gelmiş; burada Haleb Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa serdar tâyin edilerek, ihtiyâten Babadağı'nda kışlaması emredilmiş ve Edirne'ye hareket edilmiştir.

Ertesi sene, Kara Mehmed Paşa tarafından Özü ve Aksu boylarında binâ edilen üç kale, asker ve levâzım ile takviye edilmiştir. 1680/1091 senesi sonbaharında, hem Serdar'dan, hem de Kırım Ham'ndan alınan haberlerde Ruslar'ın bâzı hazırlıklarından bahsedilmiş; bunun üzerine toplanan divânda bizzat Pâdişah'ın sefere çıkması kararlaştırılmıştır. Nitekim Sultan Mehmed, 29 Ekim 1680 târihinde sefere çıkmış ve "mühimmât-ı lâzıme-i seferiyenin küsûru Edirne'de tekmîl olunmak" kaydıyla hareket etmiştir. İşin bir iki sene uzatılmasının sebebi, Rus elçilerinin sulh şartlarının kararlaştırılması husûsundaki çalışmaları idi. Bu çalışmalar, Serdar'dan ve Han'dan gelen haber üzerine oyalama hareketi olarak kabul edilmiş ve resmen sefer-i hümâyûn ilân edilmiştir. Bundan cidden endîşelenen ve Osmanlı kudreti ile başa çıkmanın imkânsız olduğuna kaani bulunan Rusya, Kırım Hanı Murad Giray'a mürâcaat ederek, sulha aracılık etmesini talep etmiştir. Divân Kırım Hanı'na selâhiyet vermiş; bu sebeple Bahçesaray'da Rus murahhaslarıyle müzâkereler yapılarak, maddeler kararlaştırılmıştır. Buna göre iki devlet arasında Özü (Dinyester) nehri hudut olacak ve Rusya Kırım'a ödemediği geçen üç yılın vergisini def'aten tediye edecek, ayrıca her sene muntazaman gönderecekti. Kiyef şehri ile buna bağlı üç palanka Rusya'ya âit olacak, Tatarlar her iki tarafta sürülerini otlatabileceklerdi. Bu muâhede ile Rusya'nın Tatarlar'a tâbiiyeti devam ediyor ve Rusya işleri Osmanlı Devleti tarafından verilen selâhiyetle, Kırım Hanları'nca yürütülüyordu. Bu muâhede Edirne'de bulunan Sultan tarafından tasdîk edilip, Rus sefîrine efendisinin buna riâyet etmesi bildirilmiş; aksi takdîrde cezâsının tertîb olunacağı hatırlatılmıştır (11 Şubat 1681/22 Safer 1092).

Fransa'nın Özür Dilemesi

Bu sırada Fransa ile aradaki münâsabetleri gerginleştiren yeni bir hâdise Sakız'da cereyân etti. XIV. Louis Fransa'sı Türkiye ile dostluğun kıymetini

idrâk etmez görünerek, Avrupa'da uyanan Katolik taassubuna âdeta tâbi olmuş; Girit muhârebelerinde Venedikliler'e, Avusturya muhârebelerinde de Nemçeliler'e "gönüllü" nâmı altında yardımlarda bulunmuştu. Osmanlı hükûmeti Fransa'nın bu ikiyüzlü siyâsetini gâyet bâriz bir şekilde gördüğü için, sefîrlerini terzîl etmiş; Akdeniz'de gazâ ile meşgûl olan Mağrib Ocakları'nı da bu devlete karşı serbest bırakmıştı. Ayrıca Fransız ticâret gemilerinden alınan gümrük resmini de fazlalaştırmıştı. Bu suretle bu devlete karşı iktisâdî, siyasî ve fiilî tazyîk ile meşgûl olmuştu. Cezâyir, Tunus, Trablus Ocakları'nın gemileri Fransız ticâret gemilerine Akdeniz'de göz açtırmamışlar, hattâ bu devletin güney sâhillerine dahi tecâvüzlerde bulunmuşlardı. Divân'ın bundan maksadı Fransa'yı intibâha dâvet etmek, Türk dostluğunun lüzumlu olduğunu kendisine göstermekti. Buna mukaabil XIV. Louis Fransası, bunu anlamış; hattâ Cezâyir'de fiilen bir askerî üs dahi elde etme teşebbüsünde bulunmuş, Türkiye'nin düşmanlarına da yardım etmişti. Buna mukaabil Mağrib donanması, kendileri üzerine gönderilen Fransız donanmasını bozarak, 30 gemisini zaptetmiş ve Krala endîşeli saatler yaşatmıştı. Fransız gemileri Sakız'da 9 Trablus kalyonunun yağa yatmış olduğunu haber alarak, buraya gelmişler; önce dost bayraklarıyle limana demirlemişlerdir. Sonra birden harb bayrağı çekerek, Mağrib gemilerine hücûm ile limanı dahi topa tutmuşlar; bir çok kimsenin yaralanmasına, ahâliden 100 kadarının ölümüne sebep olmuşlardır.

Bu haber İstanbul'a ulaşınca, Fransız sefîri Sadrâzam'ın huzûruna celbedilmiş ve Kral'ın hemen tarziye ve tazminât vermesi talep edilmiştir. Bunun üzerine Kral, dünyanın en büyük kudreti olan Osmanlı Devleti'nin düşmanlığını celbetmenin mahzûrlarını çok iyi bildiği için, Pâdişah'a tarziye-nâme ile tazminâtı tamâmen îtâ etmiş, ayrıca bir çok hediyeler de göndermiştir. Dîvân, Fransa'yı Avrupa devletleri içinde yine eski bir dost bildiği için, meseleyi sulhan halletmeyi daha muvâfık bulmuş; bunu da ihsâs etmiştir. Bu hareketler, Fransa'nın kadirbilmezliğine rağmen, onu Avrupa'da dost bir ülke olarak bırakmak için yapılmıştır. Fakat Fransa, Avrupa'da uyanan Osmanlı aleyhtarlığı ve Katolik taassubuna kapılmış; kendisini Devlet-i Aliyye'nin dostu, bir büyük Avrupa devleti yapacak olan Türk teklîflerine de pek ehemmiyet vermemiştir. Dîvân'ın bu hareketi, o sırada Avrupa'da tasarladığı hareket için lüzumlu gördüğü muhakkaktır (1681/1092).

Tökeli İmre'nin
Macar Krallığı Meselesi

Bu sırada Osmanlı kaynaklarında "Orta Macaristan" olarak vasıflandırılan, bizim Erdel topraklarımızın kuzeyinde ve Avusturya elinde bulunan yer-

lerde fecî hâdiseler cereyân ediyordu. Nemçe Çâsarları burada yaşayan Macarlar'a karşı korkunç bir cebir ve şiddet politikası tâkip ediyorlar; Protestan olan ahâlinin ise ırz ve nâmusuna dahi tasallutta bulunup, fecî zulümler yapıyorlardı. Avusturya'nın bu zulüm siyâsetine karşı Macar milliyetçiliğinin sembolü olan bir şahsiyet çıkmış ve Katolik tazyîkine karşı bayrak açmış bulunuyordu. Bu, bizim târihlerin "Tökeli İmre" diye andığı bir Macar beyi idi. Bilhassa küçük Macar asîlleri bunun etrafında toplanmışlar; Avusturya Katolikliğine karşı millî bir Macar hareketini başlatmışlardı. Tökeli Macarlar'ın millî husûsiyetlerini ancak Türk tâbiî olmakla muhâfaza edebileceklerine, Almanlıkla hiç bir alâkaları bulunmadığına kaani idi. Ayrıca Avusturya tazyîki altında kalan Macarlar da Osmanlılar'm dîn ve vicdan meselesindeki müsâmahalarına gıpta ile bakıyorlar; kavim ve ırk ayırımı yapmayan Türk idâresindeki ırkdaşlarının yaşayışlarına hasret çekiyorlardı.

Bu sebeple, bilhassa Leopold zamânında, Macarlar'a tatbîk edilen gayrı insânî zulüm ve baskı politikasına karşı ayaklanmalar ve canhıraş feryâdlarla, bütün mazlumların hâmisi olan Osmanlı Devleti'ndan yardım talep ettiler. Tökeli İmre, Dîvân-ı Hümâyûn'a gönderdiği arîzalarda "Nemçe'nin tecâvüzünün hadden aştığını, ehl-ü ıyâllerini dahi gözlerinin önünde fâhişe gibi kullandıklarını, bunları görmekten ise, ölmenin yeğ bulunduğunu" bildirerek yardım istedi. Bunun üzerine Dîvân kendisine Orta Macaristan Krallığı'nı verdi. Tökeli Bey, Macarlar'ın millî hususiyetlerine ancak Türkler sâyesinde kavuşabileceklerine kaani bulunduğundan, Krallık mührüne dahi Türkçe şu beyti koydurmuştu:

"Muîn-i Âl-i Osman'ım itâat üzreyim emre;
Kral-ı Orta Macar'ım kim nâmım Tökeli İmre."

Ayrıca Avrupa efkâr-ı umûmîyesine, Macarlar'ın Avusturya zulmünden çektikleri ıztırapları da anlatan bir propagandaya girişmişti. Avrupa efkârı ise, Katolik ve hıristiyan taassubu ile dolu idi ve bu gibi şikâyetlere karşı sağırdı. Osmanlı Devleti ise, bu meseleden istifâde etmek, eskisi gibi Avrupa Protestanlarını Katolikler'e karşı desteklemek ve bunları himâye ederek Avrupa üzerinde tam bir hegemonya kurmak istiyordu. Fransa ile Avusturya arasındaki derin siyâsî ihtilâftan faydalanmak ve eskisi gibi, birincisini yanına çekmek teşebbüsünde bulundu. Fransızlar'ın Sakız'a tasallutuna karşı, yalnız tazminâtla iktifâ edişinin sebebi bu idi. Ayrıca Fransız sefîri Marquis de Nointel'in, bu mevzûda ağzı, hâriciyemiz tarafından aranmış; hattâ Avusturya ile ihtilâflarından bahsedilerek, Avrupa'da iki Katolik hükümdarın bulunmasının doğru olmadığı, bu sebeple Nemçe'nin taksîm edilmesi teklîf edilmişti. Bu hususu uzak görüşlü bir adam olduğu anlaşılan sefîr kabul etmiş;

fakat metbûu XIV. Louis vaziyetinden endîşe ederek, yanaşmamıştı. Avusturya, yardımsız olarak, Türkiye'ye karşı koymanın imkânı bulunmadığını çok iyi biliyordu. Buna mukaabil Avrupa'da Osmanlı genişlemesi ve kazanılan zaferler endîşe ile müşâhede ediliyor; Türkler'in Viyana'nin ötesine geçmesi ve bütün kıt'ayı işgâl etmesinden korkuluyordu. Lehistan, Venedik, Rusya, Avusturya, bu korkunun tâ içinde bulunuyorlar; Kaanûnî devrindekinden çok daha kuvvetli bulunan Türkiyenin, bu inkişâf politikasından çekiniyorlardı.

Bu sırada Budin Beylerbeyi Uzun İbrahim Paşa'nın Orta Macar işlerine müdâhale için, Peşte sahrasında hazırlanması, İstanbul'da büyük hazırlıklarla meşgûl olunması, Avusturya'yı derin endîşeye sevketmiş ve Kont Albert Caprara, meselenin halli için gönderilmişti. Gelen sefîrden Raab (Yanıkkale)'ın bize iâdesi, hazırlanan sefer için tazminât verilmesi, Orta Macar halkından gaspedilen servetlerin iâdesi ile bura halkına mezhep hürriyeti ve umûmî af tanınması talep edilmiştir. Avusturya sefîri her türlü tazminâtın kabul edilebileceğini, fakat arâzî teslîm etmenin imkânı bulunmadığını söylemiştir. Yanıkkale ise, Viyana'nın anahtarı olarak kabul edilmekte, bunun teslîmi, Avusturya bakımından mümkün bulunmamakta idi. Fakat Sadrâzam'ın gâyeleri daha geniş idi. Viyana'yı zaptetmek; buranın meşhûr Saint Etien Katedrali'nde Tökeli İmre'ye tac giydirmek ve Viyana'yı şimdilik ona teslîm etmek istiyordu. Bu suretle Macarlar'ı Almanlıktan ayırmak, Avusturya'yı tamâmen küçük bir devlet hâline düşürmek istiyordu. Bu gâyesinin, sonraları devamlı olarak Avusturya ile Rusya'ya müştereken karşı koymak mecbûriyetinde kalan Devlet-i Aliyye için ne derece ehemmiyetli bulunduğunu nazara almak lâzımdır. Bize Avrupa'da karşı koyan Cermen ve Slavlar'dan birisinin çökertilmesini en selâmetli yol olarak görmüş demektir. Bu sebeple, şu mütalâasından dolayı, Kara Mustafa Paşa'yı takdîr etmek lâzımdır. Fakat bu büyük fikir, maalesef gerçekleşememiştir.

Avusturya'nın teklîfleri reddetmesi üzerine Budin Beylerbeyi Uzun İbrâhim Paşa, 1682 senesi Temmuz nihâyetinde, Orta Macar seferine hareket etmiş ve buranın merkezi olan Kaschau kalesi ile 28 kadar palanka alınarak Tökeli İmre'ye teslîm edilmiştir. Böylece bu zâta "Salîb" kelimesinden muharref olan "Kurs" Kralı ünvanı verilmiştir. Bu muvaffakıyetten sonra Budin Beylerbeyi, eyâletine dönmüştür. Şu vaziyet üzerine ve Avusturya'nın teklîflerimizi reddetmesi netîcesinde, Pâdişah, sefere çıkma kararı vererek, Kasım ortalarında Edirne'ye hareket etmiştir. Burada Avusturya sefîri Caprara, tekrar huzûra alınarak, Yanıkkale'nin iâdesi şartıyle sulhün yenilenmesi talep edilmiş; fakat sefîr bunu reddettiklerini bildirmiştir.

Nihâyet Pâdişah baharla birlikte Edirne'den büyük Osmanlı ordusunun

başında olarak, Avusturya sefer-i hümâyûnuna hareket etmiştir (1 Nisan 1683/3 Rebîülâhir 1094). Bizzat Avusturya sefîri Caprara'nın ifâdesine göre, sefere çıkan bu Osmanlı ordusu "Kaanûnî'nin ordusundan çok daha kuvvetli ve teşkîlâtlı idi." Grenard ise "Avusturya'yı işgâl etmek üzere hareket eden Osmanlı kuvvetlerinin, o güne kadar dünyada hiç bir devletin bir araya getiremediği derecede kudretli olduğunu" söylemektedir. Ordu-yı hümâyûn konaklardan geçtikçe genişleyerek, 21 Mayıs'ta Belgrad'a vâsıl oldu. Pâdişah burada kalarak, Vezîr-i âzam Serdar-ı Ekremlik'le ve kendisine livâ-yı şerîf tevdî edilerek, ileriye sevkedildi.

Osmanlılar'a Karşı Avrupalılar'ın Dayanışması

Bu sırada harbin muhakkak olduğunu anlayan Avusturya, bütün Avrupa devletlerine mürâcaat ederek yardım talep etmiş; Papa bulunan XI. İnnocent da bütün gayretiyle Türkler aleyhinde bir mukaddes ittifak için çalışmaya başlamıştı. Senelerden beri Avrupa'da uyanan Türk tehlikesi endîşesi, kıt'a devletlerini müşterek harekete sevk etmişti. Avusturya ile çekişme hâlinde bulunan Fransa bile, onunla muhâsamatı durdurarak, Türkler'e karşı kendisine paraca ve asker göndererek yardım edeceğini bildirmişti. Leh hükûmeti Avusturya ile tedâfüî ve tecâvüzî bir anlaşma yapmış; İspanya, İtalya, Hollanda hükûmetleri yardımlar vaad etmişler ve göndermişlerdi. Bütün Avrupa'da Osmanlılar'a karşı asker ve para toplanıyor; Avusturya'ya sevkediliyordu. Papalık bile İmparator'a bir buçuk milyon gulden göndermişti.

İkinci Viyana Mağlûbiyeti

En kuvvetli rivâyetle 100-120 bin miktarında bulunan ordu-yı hümâyûn, Osek yoluyla İstolni Belgrad'a geldi ve burada bir harb dîvânı toplandı. Serdar-ı Ekrem gerçi maksadın Komorn ile Yanıkkale'nin fethi olduğunu, bunların ele geçirilmesinin işten bile olmadığını, bunların alınmasıyla ancak kale almış olacaklarını beyân ederek, muradının inşâllahu Teâlâ Beç'e gitmek olduğunu söyleyerek, ricâle fikirlerini sordu. Mecliste bulunanlar, meselenin ağırlığı karşısında bir müddet sustular. Serdar-ı Ekrem etrafına bakınarak, susmuş bulunan ricâlden, Şâm Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa'ya fikrini beyân etmesini bildirdi. Paşa "Ferman sizden, hizmet bizden" diye cevap verdi. Hayatını serhadlerde geçirmiş bulunan Budin Beylerbeyi Uzun İbrahim Paşa ise, bu sene Yanık ve Komorn kaleleriyle iktifâ edilmesini, ertesi sene ise, Beç üzerine gidilmesi görüşünü beyân etti. Kırım Hanı Murad Giray da, bu

kanaate iştirak etti. Serdar-ı Ekrem ise Avrupa'da uyanan Osmanlı aleyhtarı hâlet-i rûhiyenin farkında idi ve Avusturya'ya ânî ve müessir bir darbenin vurulmasını istiyordu. Bu ise Viyana'yı kuşatmakla olurdu. Avusturya buranın bu sene muhâsara edileceğine kaani değildi. Bu sebeple Sadrâzam sür'atli bir yürüyüşle Viyana önüne geldi. Yolda düşman başkumandanı Duc Charles de Lorraine de mağlûb edildi. Bu suretle Avusturya'nın ilk hareketi tamâmen akîm bırakıldı. Osmanlı ordusu sür'atle Viyana'ya vardı ve 14 Temmuz'da burayı kuşattı.

Ordu-yı hümâyûnun buraya teveccühü Habsburglar'ın pâyitahtında derinden bir panik husûle getirmiş ve halktan 60 bin kişi şehri terketmişti. İmparator I. Leopold da, bütün saray kullarıyla Viyana'dan kaçmış; burayı terkederken hakaarete uğramıştı. Hattâ sarayın kapılarını dahi telâştan açık bıraktığı için, burası halk tarafından yağma edilmişti. Viyana'nın müdâfaası Von Stahremberg'e havâle edilmişti.

Sadrâzam muhâsara ordusunu üç kısma ayırmış; sağ cenahı Diyarbakır Vâlisi Mehmed Paşa'ya, sol cenahı Yanova Beylerbeyi Vezîr Mehmed Paşa'ya tevdî etmişti. Merkez ise, Kaanûnî'nin çadır kurduğu yerdeydi ve burada bizzat kendisi mevki almıştı. Orduda 19 kolonborna ve 120 tane de şâhî darbzen topu mevcûd idi. Serdar, Kaanûnî ordusu gibi, yine ağır muhâsara toplarını getirmemişti. Bunu sür'atli ve ânî hareket etmek için yapmış ve düşmanı gâfil avlayacağına kaani bulunmuştu. Tabiî bunların yokluğu büyük lâğım faaliyetleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Viyana'nın doğusunda Wienerfluss denilen su bulunuyor ve kuzeyi ise Tuna'ya dayanıyordu. Bu sebeple buralar şiddetle muhâsara edilemiyor ve şehre ancak güney ile batıdan hücûm edilebiliyordu. Türk ordusu kaleyi 60 gün muhâsara etmiş; bu arada 40 lâğım patlatmış ve 18 hücûm yapmıştır. Buna mukaabil müdâfîler 24 hurûc hareketinde bulunmuşlarsa da büyük zâyiât vererek püskürtülmüşlerdir. Muhâsaraya 60 bin askerle başlanmış; ordunun geri kalan kısımları, civarın fethi, düşman yardım kollarının vurulması ve akın hareketleriyle uğraşmışlar; muhâsara ordusunun emniyetini temine çalışmışlardı. Bu arada Kırım süvârîleri ile diğer kuvvetlerimiz, muazzam ganîmet ele geçirmişler ve pek fazla esîr almışlardır. Askerin bu şekilde doyum olması, dâima olduğu gibi, muhârebe şevkini sarsmıştır. Buna mukaabil Serdar, muhâsarayı ordu kuvâyı külliyesiyle icrâ etmemiş ve Viyana çok ehemmiyetli bir şehir olduğundan yağma emri vermemiştir. Serdar'ın şehrin teslîm olmasını beklediği rivâyet edilir.

Bu sırada Viyana müdâfîleri çok zor günler yaşamışlar; şehirde dizanteri salgın bir hal alarak zâyiâtı fazlalaştırmıştır. Şehrin yiyecek ve mühimmât stoku tamâmen tükenmiştir. Hattâ Sadrâzam'ın en son bir umûmî hücûm yaptırsa Viyana'yı alacağının muhakkak olduğu, batılı târihçiler tarafından

ifâde edilmiştir. Muhâsara sırasında Osmanlı korucularının çıkardığı yangın, baruthâneye 40 hatve kala durdurulabilmiş ve böylece şehir cephanesizlikten, dolayısiyle elimize geçmekten kurtulmuştur. Bu kurtuluşun en büyük sebeplerinden biri de, bütün Avrupa'dan gelen kuvvetlerin, Viyana'ya yardıma koşuşudur. Bunların başında da, memleketi ve hatta kendisi için dahi bedbaht bir adam olan Jean Sobieski'nin 20 bin kişilik kuvveti vardı. Bu adam Bavyera, Saksonya elektör ve prenslerinin kuvvetlerini de alarak, 70 bin kişiyle Viyana'ya doğru ilerledi. Sadrâzam bunları haber alınca, Kırım Hanı'na, Viyana'nın 6 saat yukarısındaki İskender Köprüsü'nü tutmasını ve onları bu tarafa geçirmemesini emretti. Metrislerde bulunan askerin bir kısmını çekerek, Kırım kuvvetlerini geçme ihtimâline binâen, ikinci bir tertibât aldı. Buna rağmen Beç'ten her an teslîm haberi gelmesini bekleyerek, muhâsaraya devâm etti.

Serdar-ı Ekrem'in aldığı tedbîrler yerindeydi ve Viyana'nın düşmesi de an meselesiydi. Hammer bunu, Viyana Muhâfızı'nın, Lorraine Dukası'na yazdığı "bir an bile kaybetmemenizi istirham ederim" mealindeki mektubuyla tasdîk etmektedir. Fakat Kırım Hanı Murad Giray, kendisine verilen vazifeyi yerine getirmedi; müttefikler ordusunun Tuna'yı geçişine seyirci kaldı. Silâhdar bunu şu satırlarla anlatmaktadır:

> *"O gün kendisi köprüye nâzır yüksek bir mahalde, bir elinde kamçısı, diğer elini böğrüne koymuş, at üzerinde durup, düşmanın geçişini seyrediyordu. İmamı yanına varıp 'Han'ım, şu bölük bölük geçen düşmanı kırdırsanız, artık gerisi kesilmez miydi?' deyince Han: ' Behey efendi, sen bu Osmanlı'nın bize ettiği cevri bilmezsin. Bu düşmanın def'i yanımda lâ-şey idi ve bilirim ki dînimize de ihânetdir. Lâkin gayret beni komadı, anlar da görsünler kendülerin kaç akça âdem imiş; Tatar kadrin bilsinler."*

Bu sözleri ve hareketi Serdar'ın huşûnetine ve Han'a lüzumlu hürmeti göstermemesine istinâd ettirilmişse de yapılan hıyânet, yalnız dîn-i İslam'a ve Osmanlı'ya karşı değil, bizzat Kırım'ın istikbâline de karşı idi. Fakat bu o zaman idrâk edilemiyor ve görülemiyordu. Kendisini Kırım Hanı tâyin ettiren Kara Mustafa Paşa olduğu halde Murad Giray, onun haşîn davranışlarına karşı bu hareketle mukaabele ediyordu. Bu Kırım Hanı'nın Türk târihi karşısındaki mevkii maalesef fecîdir. Bu zât hâin mi idi? Bu suâle evet denemez. Fakat üzerine verilen vazîfeyi yerine getirmemesi, onu bu mevkie düşürmüştür. Han bundan sonra geriye dönmüş; Beç altındaki Serdar'ın otağına gelmiş ve düşmanın vukû bulan hareketini bildirmiştir. Serdar Kırım Hanı'nın vazîfesini yapmadığını anlamış, fakat Tatar askerine ihtiyâcı olduğundan bir şey söylememiş ve topladığı harb meclisinde, muhâsarayı kaldırmamak şar-

tıyle düşmanın karşılanmasına karar verilmiştir. Şu son hareketi, Beç'in zaptı fikrinin, kendisinde ne derece sâbit bir fikir hâline geldiğini göstermektedir.

Serdar, Kahlenberg tepeleri önündeki düzlüğü tuttu ve 12 Eylül 1683/20 Ramazan 1094'te iki ordu karşılaştılar. Düşman ordusu 120 bin askerden mürekkepti; 200 topla techîz edilmişti ve mevkii bize nazaran tepelerde idi. Ordumuzun sağ cenâhında Budin Vâlisi Uzun İbrahim Paşa ile Eflâk ve Boğdan Voyvodaları bulunuyorlardı. Solunda Vezîr Sarı Hüseyin Paşa ile Kırım Hanı mevki alıyor; merkezde de bizzat Serdar duruyordu. Kırım süvârisi akınlardan alınan malları muhâfaza derdindeydi ve işi gevşek tutuyordu. Bir müddet sonra çözüldü ve bizzat Han, kuvvetini alarak çekilip gitti. Şu hareket sol kanadı sarstı. Sağ cenah da geri çekilmeğe başladı. Bütün yük merkeze binmişti. Serdar-ı Ekrem, cenahların çökmesine rağmen, altı buçuk saat anûdâne bir gayret ve hamiyetle muhârebe etti. Hattâ "Bugünleri görmektense ölmek yeğdir." diyerek, muhârebe meydanında şehîd olmak istedi. Etrafındakiler, kendisi ölürse askerin mahvolacağını söyleyerek, onu çekilmeğe iknâ ettiler. Serdar, Sancağ-ı Şerîf'i alarak, muhârebe meydanını, bütün ağırlıklarını bırakmak şartıyle terketti.

İki gün sonra Yanıkkale konağına gelen Sadrâzam, buraya ilk gelen beylerbeyinin Uzun İbrahim Paşa olduğunu anlayınca, bunu ihânetine vererek, idâmını emretti. Bunun icrâsı esnâsında Paşa, Pâdişah'a vasiyetinin yapılmasını söyledi. Bunda, kendisinin nâhak yere idâm edildiğini, "Devlet-i Aliyye'yi bu vartadan kurtaracak ve telâfî-i mâfât edecek adamın bu olduğunu, sakın azletmemesini" bildirdi. *Târîh-i Râşid*'de kayıtlı bulunan şu hâdise, ölüm ânında bulunan bir Osmanlı paşasının kafasında devletten başka bir mefhûmun olmadığını, göstermektedir. Kendisine ölüm cezâsı vermiş bir adam hakkında hiç bir kin duymıyarak, son derece mukaddes bir mefhûm kabul ettiği devleti düşünmekte, onun düştüğü vartadan kurtulmasının, hasmının azledilmemesiyle yerine getirilebileceğini Pâdişah'a bildirmektedir. Bu, Osmanlı târihinden başka hiç bir milletin mâzisinde mevcut olmıyacak kadar mânidâr bir vak'a olarak görülmektedir. Osmanlı paşasının kafasında Allah'tan, Peygamber'den sonra en büyük mefhûm "devlet"tir; onun başında bulunan Halîfe ve Pâdişah'tır. Osmanlı paşası devlete ne kadar itâat eder, onun emirlerine ne kadar tebaiyet gösterirse, Allah'ın rızâsına ve Peygamber'in şefâatine o kadar lâyık olacağına kaanidir. Uzun İbrâhim Paşa'nın şu akıl almaz hareketi, işte bu hâlet-i rûhiyeye dayanmaktadır.

Kara Mustafa Paşa'nın İdâmı

Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa ise güzergâhında bulunan düşman

arâzisini yakıp yıkarak, 22 Eylül'de Budin'e vâsıl olmuş, Macaristan'ın askerî zâviyeden ehemmiyetli kalelerine ise takvîyeler göndermiştir. Mağlûbiyette büyük kusuru görülen Kırım Hanı azledilerek, yerine, büyük kahramanlıklar ibrâz eden Hacı Giray tâyin edilmiş ve 40 bin kişilik Tatar kuvvetinin buraya gelmesini temin etmiştir.

Ekim'in ilk haftasında Sobieski kumandasındaki büyük bir düşman ordusunun Ciğerdelen'e doğru ilerlediği haber alınarak, üzerine Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa ile 30 bin kişilik bir kuvvet gönderilmiştir. Yapılan muhârebede düşman kuvvetleri fecî bir mağlûbiyete uğratılmış, 10 bin kadar zâyiât veren Sobieski, canını dahi zor kurtarabilmiştir. Bundan yılan Leh Kralı, kışı bir yerde geçirerek harekâta yazın devam edilmesini istemişse de, Avusturya kumandanı kendisini bu fikirden vazgeçirmiş ve Türkler'e toplanma fırsatı verildiği takdîrde, hallerinin hiç de iyi olmıyacağını söylemiştir. Kara Mehmed fırkasına, 60 bin kişilik büyük bir ihtiyat kuvveti daha alarak yüklenmişler ve onu mağlûb ederek, Estergon'u muhâsara etmişlerdir. Mâneviyatları bozulan kale muhâfızlarının, kumandanı tehdit ve icbâr etmesiyle, burası vire ile teslîm edilmiş; böylece Budin'in anahtarı mâhiyetinde bulunan bu yer de düşmana geçmiştir. Bu teslîm, asker ve serhad ahâlimiz arasında derin bir üzüntü hâsıl etmiş ve müsebbibleri idâm edilmişlerdir.

Önce Viyana'nın alınamayışına pek fazla ehemmiyet vermiyen Pâdişah, üzgün olarak Edirne'ye dönmüş ve buradan Serdar'a tatyîb edici bir mektup ile hediyeler göndermiştir. Fakat birbiri peşisıra gelen kale sukutu haberleri netîcesinde büyük üzüntüye giriftar olmuş ve Sadrâzam'ın muhalifleri tarafından bildirilen hataları ve etrafındaki ricâlin de tesiriyle, Vezîr-i âzam'ın azline ve idâmına karar vermiştir. Bu kararı müş'ir hatt-ı hümâyûn, Belgrad Paşa Sarayı'nda bulunan Sadrâzam'a başmâbeynci tarafından ulaştırılmıştır. Kara Mustafa Paşa, mağlûbiyete uğrayan her vezîr gibi, zâten böyle bir kararı beklemekte ve âkıbete muntazır bulunmakta idi. Hatt-ı Hümâyûnu öpüp başına koymuş ve gelen saray mensûbuna, hakkında azilden başka bir emr-i pâdişâhî bulunup bulunmadığını sormuş; "Beli sultanım." cevâbını almıştır. Abdest tâzeliyerek iki rek'at namaz kılmış ve vücûdunun toprağa düşmesini te'min için yerdeki kaliçeyi kaldırmış; kıbleye dönerek, "Şöyle bir hoşca tutun." diye cellâdlara emir vermiş ve kelime-i şehâdet getirerek rûhunu teslîm etmiştir (15 Aralık 1683/1094). Onun sâkit ve sâmit, fakat vakurâne ve dindârâne bir huşû ile canını teslîm edişi, Osmanlı paşalarında devlete karşı duyulan hudutsuz itâatin asîlâne bir tezâhürü olarak görülmelidir. Şu manzara Osmanlı kudretinin o akıl almaz büyüklüğünün dayandığı mânevî temeli göstermektedir.

Bu büyük adamın vefâtı devlet için ayrı bir felâket olmuş; onun otorite

ve kudretine maâlesef halefleri sâhip olamamışlardır. Bu zât Viyana önünde mağlûbiyete uğramış olmasına rağmen, Osmanlı sadrâzamlarından en büyüklerinden biri olarak görülmektedir. Siyasî tasavvurlarının büyüklüğü, devletin istikbâli için düşündüğü hedefler, her türlü takdîrin üstündedir. Bununla birlikte bunların husûlünde bâzı hatalar işlemiş, bu ise felâkete uğramasına sebep olmuştur. Merzifonlu sadâreti sırasında büyük hayır eserleri de yaptırmıştır. Onun hakkında muasır târihlerde, bilhassa Silâhdar'da zikredilen telâkkiler, mağlûbiyetin verdiği hatâ arama endîşesi ile şahsî garazlardan öteye gidemez görünmektedir.

Osmanlılar'ın Altı Cephede Bütün Avrupa'ya Karşı Savaşları

Viyana bozgunu Avrupa'da büyük sevinç meydana getirmiş ve Papalık'ın faaliyetiyle akdedilen Mukaddes İttifak'a Avusturya, Venedik, Lehistan, Malta, Toskana, sonra da Rusya devletleri girmişlerdi. Hıristiyanlar, Türkler'in Avrupa'dan atılması saatinin geldiğine kaani olarak büyük bir hazırlığa girişmişlerdi. Bütün Avrupa memleketlerinden asker toplanıyor ve cephelere sevkediliyordu. Osmanlı Devleti buna karşı tek başına kalmış ve Macaristan, Lehistan, Dalmaçya, Bosna, Arnavutluk, Mora gibi altı cephede bütün Avrupa'ya karşı döğüşmüştür. 16 sene bütün hıristiyanlık dünyasına karşı, hiç bir müttefiki olmadan, tek başına devam ettirilecek olan bu muhârebeler Osmanlı kudretini dünyaya bir kere daha gösterecek, Türkler'in Avrupa'dan atılmasının imkânsız olduğunu anlatacaktır. Yakın zamana kadar üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk kurmuş olan İngiltere'nin ancak koloni muhârebeleri yaptığı, müttefiksiz, ciddî bir harbe girmediği; Rusya'nın târihinde hiç bir ciddî ittifaka karşı güreşmediği, elde ettiği toprakları ancak dostlarının yardımı ve uzak görüşlü olmamaları sayesinde temin ettiği düşünülürse, Osmanlı azameti idrâk edilebilir. Osmanlılar ise Avrupa'ya adımlarını atar atmaz, dâima bir müttefikler ordusu, hemen her zaman ehl-i salîp kuvvetleriyle karşılaşmışlar ve bunlara karşı tek başlarına muzaffer olmuşlardı. Bu defa da bütün Garb yeniden tâliini deniyor, korkunç bir taassup seli hâlinde Türkler'i Avrupa'dan atmak için birleşiyordu. Buna bütün hıristiyanların kuvvetinin yetmediği de uzun seneler devam edecek olan muhârebelerden sonra anlaşılacaktı.

Budin'in Muhâsaradan Kurtulması

1684/1095 Hazîran ortalarında Avusturya Başkumandanı Lorrain Dükü,

büyük bir ordu ile Vişigrad kalesini muhâsara etmiş, kısa bir tazyikten sonra teslîm almıştır. Buradan Peşte'nin kuzeyinde bulunan Watzen kalesine gitmiş; Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa kendisine karşı çıkmışsa da kuvveti kâfi gelmediğinden mağlûb olmuş ve kale de düşmüştür. Bunun üzerine Avusturya ordusu, 15 Temmuz'da Budin'e gelerek şehri muhâsara etti. Budin Vâlisi Kara Mehmed Paşa, düşmana şiddetle mukaabele etti; şehir varoşlarında kazdırdığı siperlerden hücûm ederek, düşmana ağır zâyiat verdirdi. Fakat Avusturyalılar'ın sert mukaabelesi üzerine kaleye çekildi ve bu sırada şehîd oldu. Budin'in müdâfaası, vasiyeti mûcibince, Şeytan İbrahim Paşa tarafından deruhte edildi. Buranın yardımına gelen Siyavuş ve Osman Paşazâde Ahmed Paşalar, 100 bin kişilik düşman muhâsara ordusunu kahramanca yararak, şehre küçük bir miktar yardım kuvveti soktular ve aynı şekilde döğüşe döğüşe geri döndüler. Avusturya muhâsara ordusu, İmparator'un dâmâdı eliyle 30 bin kişilik bir yardım daha aldı ve Budin'i tazyîke devam etti. Avusturya kumandanının teslîm teklîfine İbrâhim Paşa şu mânidâr sözlerle mukaabele etti: "Cephanemiz tükense, dışarıdan gelmesi imkânı da olmasa, yıkılan kale taşlarıyla cenk ederiz. Allah'ın inâyetiyle bu asker sağ kaldıkça size kale yoktur. Efendine söyle, elinden geleni geriye koymasın."

Avusturya kuvvetleri, bütün tazyiklere dayanan Budin'i alamadılar; Serdar'ın Tatar yardımcı kuvvetleriyle birlikte gelişi karşısında hızla çekilip gittiler. Osmanlı kuvvetleri tasarladıkları baskını yapamamakla berâber düşmanı tâkip ettiler ve ağır zâyiat verdirdiler. Bununla berâber bu muvaffakıyet devamlı bir netîce vermedi (2 Kasım 1684/1094).

Bu sırada, Girit'in acısını çıkarmak istiyen Venedik Mukaddes İttifak'a dâhil olarak Dalmaçya, Mora, Bosna ve Arnavutluk'ta dört cephe açıp, başkumandanlığa Kandiye'yi terkeden Françesko Morosini'yi getirmişti. Venedikliler Dalmaçya'da Ayamavri ile bâzı kaleleri aldılar ve biraz sonra da Preveze'yi tazyîk ederek düşürdüler (28 Eylül 1684/1094).

Dalmaçya'da Venedikliler'in kazandığı bu küçük muvaffakıyetlere mukaabil, Lehistan cephesinde Sobieski mağlûb edildi. Bu adamın Eflâk ve Boğdan'ı alarak ırsî bir krallık kurma hülyâları Leh Serdarı Sarı Süleyman Paşa ile Kırım Hanı Selîm Giray'ın karşısında, Kamaniçe yakınlarında fecî bir bozguna uğramasıyla yok oldu. Bu muhârebede bilhassa Kırım Hanı bulunan Selîm Giray büyük gayret göstermiş, askerini teşcî ederek ve heyecana getirerek, muhârebenin kazanılmasında başlıca âmil olmuştu. Muhârebeden önce askerini toplamış ve onlara "Dînimize zaaf gelmekle her taraftan üzerimize dîn düşmanları galebe eyledi; Kerbelâ günüdür; bu cengi ne Âl-i Osman, ne benim için edin, ölünceye dek dîn-i İslâm uğruna çalışıp a'dâ-yı dîne

arka vermeyelim ve kıyâmete kadar iyi nâm ile anılalım." demiş, sonra atından inip toprağa secde etmişti. Bütün asker de aynı minvâl üzere hareket etmişler ve büyük bir hamiyyet göstererek muvaffak olmuşlardı.

1684 senesi bu muvaffakıyet ve mağlûbiyetlerle kapandı.

Uyvar, Bujon Kalelerinin Düşmesi

Ertesi sene baharla berâber Venedik'in Dalmaçya Vâlisi, Sin kalesini muhâsara ettiyse de, Bosna Beylerbeyi Fındık Mustafa Paşa tarafından 20 bin kişilik askeri tamâmen imhâ edilerek bütün ordu ağırlıkları ve 90 bayrak zaptedildi (7 Nisan 1685/1096). Venedik ile müttefikleri bir müddet sonra II. Bâyezîd devrinde alınan Komorn kalesini muhâsara ettiler. Mora Serdarı Halil Paşa yardıma geldiyse de şehîd edildi. Yerine gönderilen Siyavuş Paşa da aynı âkıbete uğradı ve burada düştü. Müslüman ahâlisi tamâmen kılınçtan geçirilerek şehîd edildi (3 Hazîran 1685/1096).

Aynı sene Ağustosunda Avusturyalılar Uyvar'ı muhâsara ederken, serdarlığa tâyin edilen ve "Melek" ünvanı verilen Şeytan İbrahim Paşa, Estergon'u muhâsara etti. Fakat düşman başkumandanının büyük bir kuvvetle gelişi üzerine, mağlûben ric'ate mecbûr oldu. Bu sırada Duc de Lorrain'in büyük ordusuna 50 gün dayanan Uyvar müdâfîleri mağlûb olarak, kâmilen öldürüldüler.

Aynı senenin Ekim başlarında Leh Kralı yeniden tâliini denedi ve Bujon'da 11 bin zâyiat vererek mağlûb edildi.

Böylece 1685/1096-97 senesi de mağlûbiyetler ve galibiyetlerle kapandı. Fakat umûmî vaziyet aleyhimize inkişâf ediyor; Türkler'in zafer haberlerine alışmış olan Avrupa efkâr-ı umûmîyesi, mağlûbiyet havâdisleri karşısında büyük bir gayrete geliyordu. Rusya dahi Mukaddes İttifak'a dâhil olarak hissesine düşecek parsadan faydalanmak yolunu tâkip ediyordu.

Estergon önünden ric'at edişi Serdar'ın tecziyesini icâb ettirmiş ve Sadrâzam da azledilerek, yerine Lehistan'da muvaffakıyet kazanmış bulunan Sarı Süleyman Paşa getirilmiştir (18 Aralık 1685/1097). Azledilmiş bulunan Sadrâzam Kara İbrahim Paşa Silâhdar'ın tavsîfine göre, hastalığını bahâne ederek sefere çıkmaktan ictinâb etmiş; devletin uğradığı gâilelere çâresâz olamamıştır. Yerine geçen Sarı Süleyman Paşa halîm, selîm bir adam olarak tavsîf edilmiştir. Yeni sadrâzam ilk iş olarak dâhilî işleri ıslahla ve sefer hazırlıklarıyla meşgûl olmuştur.

Budin'in Düşmesi ve Macaristan'ın Elden Çıkması

1686/1097 senesi Hazîranında Mora cephesinde Venedik ve müttefikleri kuvvetlerimizi mağlûb ederek Navarin'i almışlar ve teslîm olan ahâliye her türlü zulmü revâ görmüşlerdir. Bir müddet sonra Anabol'u da işgal etmişlerdir. Bu sırada Osmanlı donanması Yunanistan'ın batısında çarpışmalar yaparak, Venedik gemilerinin Ege kıyılarına tasallutlarına mâni olmağa çalışmıştır.

Aynı sene vukuatının Osmanlı Devleti için en elîm vak'ası Avusturya cephesinde cereyan etmiş; 90 bin kişilik mütttefikler ordusu Budin'i muhâsara etmiştir. Kaleyi Budin Beylerbeyi Abdi Paşa müdâfaa ediyor ve emrinde de 6 bin cenkci bulunuyordu. Bu kuvvet, muhâsara ordusunun miktarına karşı kıyas kabul etmiyecek derecede azdı. Bu sebeple Abdi Paşa, Serdar'a feryâd-nâmeler yağdırarak, acele yardım istemiştir. Sadrâzam ise, Budin'e çok yakın bir yerde bulunmasına rağmen "düşmanın kal'aya zafer bulması ne mümkün." diyerek, işi ağırdan almış ve batî hareket etmiştir. Bununla berâber bâzı gönüllüleri yardıma sevketmiş, fakat bunlar kaleye dâhil olamamışlardır. Bu sırada düşmanın attığı bir humbara, cephâneliğe isâbet etmiş ve 36 bin kantar barut infilâk ederek, 4 bin kişinin şehîd olmasına sebep olmuştur. Düşman kumandanı Abdi Paşa'ya teslîm teklîf etmiş; fakat Paşa reddederek, dövüşmeğe devâm etmiştir. Bu kadar az askerle 76 gün dayanan Budin, yapılan umûmî düşman taarruzuna dayanamamış; müttefik ordusu kaleye dâhil olmuştur (2 Eylül 1686). Bununla berâber müdâfîler kanlı sokak harplerine başlamışlar; boğaz boğaza bir muhârebeye girişmişlerdir. Budin Beylerbeyi Abdi Paşa'nın bir kurşun isâbetiyle şehîd düşmesi, müdâfîleri başsız bırakmış ve mağlûb etmiştir. Budin müdâfîleri kanlarının son damlasına kadar çarpışmışlar, nihâyet teker teker şerbet-i şehâdeti nûş etmişlerdir. Bu büyük kahramanlığı takdîr edemiyen düşman, Budin'deki eli silâh tutamıyan müslüman nüfûsa fecî şekilde zulümler yapmışlardır.

Budin'in elîm sukuutu Osmanlı efkâr-ı umûmîyesinde çok şiddetli bir teessürün uyanmasına sebep olmuş; halkın heyecânı son haddini bulmuş, Osmanlı ülkesinin her yanındaki câmilerde vâizler bu hâdiseyi anlatarak ahâlideki hamiyyet-i dînîye ve millîyeyi tahrîk etmişlerdir. Halk ise "Aldı Nemçe bizim nazlı Budini" nakaratıyla devam eden türküler yakarak, Budin'in küffâr eline geçişini nesilden nesile, asırdan asıra nakletmiş; bunu millî bir mâtem hâline getirmiştir. Silâhdar, Budin'in kaybı haberinin İstanbul'da uyandırdığı fecî teessürü üç kelimelik bir cümle ile anlatmakta ve "halk birbirine girdi" demektedir. Bu, Osmanlı cemiyetinin duyduğu derin teessürün her halde en güzel ifâdesidir.

Budin'in gidişi Macarıstan'daki hâkimiyetimizi sarsmış; bir çok mühim kalelerin elimizden çıkmasına, dolayısiyle bu diyarda tutunamamamıza sebep olmuştur. Ertesi sene Serdar-ı Ekrem Süleyman Paşa, Osek'i muhâsara eden düşman ordusu üzerine gitmiş; bunları mağlûb ederek, Mohaç'a çekilmeğe mecbûr etmiştir. Bununla beraber, düşman ordusunu tâkip etmiş; kuvvetleri kifâyetsiz olduğundan, mukaabele eden düşmanın karşısında mağlûb olarak, Macaristan üzerindeki hâkimiyetimizi tamâmen sarsmıştır. Bu mağlûbiyet, 15 kalenin daha elden çıkmasına sebep olmuştur (1 Ağustos 1687/1098).

Bu sırada Atina da elden çıkmış ve İnebahtı limanı da Venedik'e geçmiştir.

Bu haberler İstanbul'da Pâdişah'a ulaştığı zaman fevkalâde üzülmüş "Keşke öleydim de bu günleri görmeyeydim." diye bir gün bir gece ağlamıştır. Bu üzüntü yalnız Pâdişah'a mahsûs kalmamış, bütün Osmanlı cemiyeti aynı hâlet-i rûhiye ile derin bir eleme gark olmuştur.

1687/1098 senesinin tek muvaffakıyeti, Lehistan cephesinde Kamaniçe'yi muhâsara eden düşmanın mağlûb edilişi olmuştur (3 Eylül 1687/1098).

Rusya cephesinde ise Tatar kuvvetleri Kiev yakınında Çar ordusunu fecî bir mağlûbiyete uğratmışlardır.

Şu vaziyete göre umûmî durum Venedik ve Avusturya'ya karşı aleyhimizde, Lehistan ve Rusya'ya karşı lehimizde bir seyir tâkip etmiş demektir. Osmanlı kuvvetlerinin mağlûbiyetlerinin sebebi, aleyhlerine açılmış olan 6 cephede hemen bütün hıristiyan Avrupa kuvvetlerine karşı dövüşmüş olmalarıdır. Avrupa'daki ittifakı çözücü siyâsette muvaffak olunamamış, bu sûretle bütün cephelerde askerî güce baş vurmak mecburiyetinde kalınmıştır.

Mohaç Bozgunu

Mağlûbiyetlerin vücûda getirdiği keder ve elem umûmî bir hal almıştı. Bu hem askerde, hem de ahâlide açıkca hissediliyordu. Sadrâzam'ın Mohaç'ta mağlûb oluşu, hakkındaki itimâdı tamâmen sarsmıştı. Sadrâzam'ın Eğri kalesini takviye için Varadin'den gönderdiği kuvvetin ağırlıksız olarak Tuna'nın karşı sâhiline geçirilişi, burada çadırsız ve yiyeceksiz, şiddetli bir yağmur altında bırakılışı, hattâ geri dönmemeleri için köprüyü kapatması gibi hareketleri, orduda bir isyan doğurmuştur. Bunun üzerine Sadrâzam, Sancağı Şerîf'i alarak acele İstanbul'a dönmüş ve mühr-i hümâyûnu Recep Paşa ile Pâdişah'a göndermiştir. Serhaddeki asker ise başlarına serdar olarak Siyavuş Paşa'yı geçirmişler ve Pâdişah'tan bunun tasdîkini istemişler; şer' ile dâvâları

olduğunu ileri sürerek İstanbul'a doğru ilerlemişlerdir. Pâdişah âsîlerin İstanbul'a yürümesinin ve serhaddi boş bırakmalarınm fenâ netîcelerini mülâhaza ederek, mühr-i hümâyûnu Siyavuş Paşa'ya göndermiş ve yazdığı bir hatda da, bunu aldıkları yerde kışlamalarını emretmiştir. Sultan Mehmed, askerin siyâsî işlere müdâhalelerini saltanatının ilk senelerinde gördüğü, bunun en acı ıztıraplarını ahâliyle birlikte yaşadığı için, işi kısa yoldan halletmek istemiştir. Fakat bâzı asker reîslerinin tesirinde bulunan Siyavuş Paşa, Pâdişah'ın bu emrini tatbîk edememiştir. Asker ise şu emir üzerine, Pâdişah'ın hal'ine karar vererek, İstanbul'a ilerlemeğe devam etmiştir. Mağlûbiyetler üzerine gözlerini son derece mukaddes bildikleri saltanat makaamına diken ahâli ise, eskiden takdîr ettikleri Pâdişah'ın bâzı hareketlerini yadırgamaya başlamışlardır. Sultanın ava düşkün olması, fevkalâde bir halde bulunulduğundan, ahâlinin gözüne batmış; sadâret makaamının işlerine karışmayışı dahi tenkîd mevzuu yapılmıştır. Sultan her şeyden tamâmen vazgeçtiği, avdan tamâmen el çektiği halde bu husus aleyhinde kullanılmakta devam etmiştir.

IV. Mehmed'in Hal'i

Sadrâzam ve Yeğen Osman Paşa gibi bâzı ricâl, ordunun İstanbul'a gitmesinin aleyhinde bulunmuşlar; serhaddin boş bırakılmasının toprak kaybına sebep olacağını, Dersaâdet'e emri dinlemiyerek gelen askerin ise nâhoş vak'alara vücûd verebileceğini mütâlaa etmişlerdir. Bunun için orduyu Edirne'de durdurmaya gayret göstermişler, fakat genç zâbitânın müfrit kısmı, askere hâkim olarak, bu doğru kararın tatbîkine mâni olmuşlardır. Böylece serhad tamâmen boş bırakılmış; düşman muvaffakıyetler teminine devam etmiş; artık bütün Macaristan elden çıkmıştır. Sultan Mehmed, yazdığı hatt-ı hümâyûnların dinlenmemesine çok üzülmüş, Sadrâzama gönderdiği bir mektupta arzularının hepsini yaptığını, buna mukaabil kayıd altına girmeyip maksudlarını belli ettiklerini, gâyeleri hal' ise, oğlu Mustafa'yı yerine geçirmelerini bildirmiştir. Şu davranışı Sultan Mehmed'in, memlekette huzûru temin etmek, kendisi yüzünden halkı çatıştırmamak için nasıl bir ferâgat duygusuyla hareket ettiğini göstermektedir.

Ordu ile Silivri'ye kadar gelen Siyavuş Paşa, akrabası olan sadâret kaymakamı Fâzıl Mustafa Paşa'ya bir mektup yazarak, Pâdişah'ın hal'inin en selâmetli yol olduğunu, bu yapılmazsa gelen askerin fitne çıkarmasının muhakkak bulunduğunu, bunun ise memleket için zararlı olacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa ulemâyı toplıyarak meseleyi anlatmış, hal' için fetvâ istemiştir. "Hal'de şeâmet vardır." kanaatıyle bunu kabul etmekte tereddüt gösteren ulemâ, nihâyet mahzûrları mütâlâa ederek hal'

fetvâsı vermiştir. Bunun üzerine saraya gidilerek, şehzâde Süleyman tahta oturtulmuştur. Sultan Mehmed hakkındaki hal' kararı da kendisine teblîğ edilmiş; 40 seneden beri hükümdarlık eden pâdişah bu kararı büyük bir metânetle karşılamıştır (8 Kasım 1687/2 Muharrem 1099).

Devrinde en büyük zaferleri ve mağlûbiyetleri görmüş olan Pâdişah, bunu bir alın yazısı olarak mütâlaa etmiş; yeni Sultan'ın hattını getiren Dârüssaâde Ağası'na hakkında katil olup olmadığını sormuş; ondan da "Hâşâ Sultanım, Allah o günü göstermeye, habs emrolundunuz." cevâbını almıştır. Bunu da büyük bir sükût içinde karşılayan Sultan, sonra çok sevdiği Edirne'ye gönderilmesine müsâade istemiştir. Son senelerini burada geçirmiş ve beş sene daha yaşıyarak 6 Ocak 1693'te 52 yaşında olduğu halde dâr-ı bekaaya intikaal eylemiştir. Devrinde en büyük azâmetini idrak eden devletinin, uğradığı belâlara daha fazla tahammül edememiştir. Cenâzesi İstanbul'a nakledilerek, vâlidesinin ikmâl ettirdiği Yeni Câmi'deki türbesine defnolunmuştur.

* * *

Sultan Mehmed orta boylu, beyaz tenli, fakat güneşten yanık çehreli, ata çok bindiği için öne mütemâyil duruşlu, "halîm ve şefîk, kerîm ve muhibb-i adâlet, sayd ü şikâra fevkalâde merakları olduğu için Avcı lakabıyle muanven, son derece dindar ve hasenâta mâil bir zât idi. "Kurenâsından Nişancı Abdî Paşa târihinde Pâdişah'ı sözleri ve hareketleri ile anlatmakta ve takdîr etmektedir. Sultan Mehmed, çok güzel ata biner, gâyet mükemmel olarak her çeşit silâhı kullanırdı. Keskin bir nişancı olarak şöhret yapmıştı. Onun av merakı eski Türk hükümdarlarının hepsinde mevcut, an'anevî bir iptilâ idi. Saltanatının sonunda uğranılan mağlûbiyetlerden müteessir olan efkâr-ı umûmiye, kendisine av düşkünlüğünden başka kusur izâfe edememiştir. Pâdişah halkta uyanan kîl-ü kaali takdîr ederek, avdan ferâgat etmiş; bundan da el çekmiştir. Kendisi çok cesur bir pâdişah olarak da şöhret bulmuştur. Siroz ve Selânik arasında Venedik korsan gemilerinin top ateşine mâruz kalmasına, bir kaç güllenin üzerinden geçmesine rağmen istifini bozmamış, maiyetinin telâşına hiç aldırmamıştır. Yine bir gün Atina'daki Olimpos Dağı'na atıyle tırmanmış, hiç kimsenin cesâret göstermiyeceği uçurumları atı ile atlamış, maiyetini derin bir korkuya giriftar etmiştir. Lehistan'a karşı bizzat sefere çıkmış; diğer Avusturya seferlerine ordu ile hareket etmişse de, ricâlin gösterdiği lüzum üzerine, arkadaki ordugâhta hareketi tâkip etmiştir.

Hükûmet işlerinde sadâret makaamının işlerine fazla müdâhale etmemiş; ancak pek mühim meselelerde vezîrlere ikaazda bulunmuştur. Onu bâzılarının yazdığı gibi avla meşgûl ve devlet işleriyle alâkasız olarak gör-

mek imkânsızdır; hattâ tamâmen yanlıştır. Kandiye'nin alınmamasından çok üzülmüş ve bizzat sefere çıkmağa karar vermiştir.

Pâdişah aynı zamanda çok da merhametli idi. Bir gün bir fil kendi sürücüsünü çiğnemiş; Sultan alenen teessürünü zaptedemeyip, gözyaşı dökmüştü. Pâdişah'ın adâlet telâkkisi ise, her türlü takdîrin fevkinde idi. Henüz pek genç yaşında Gürcü Mehmed Paşa'nın sadâreti sırasında, onun yaptığı sürgünlere karşı çıkmış; ibâdullahın bîgünâh olarak hürriyetlerinin sınırlandırılmasını kabul etmemiş; bunların kazaskerler huzûrunda muhâkeme edilmesini istemiştir. Günâhsızların sürgün edilmesinin rızâ-yı ilâhî ve peygamberîye aykırı ve saltanat şânına da zıt olduğunu söylemiştir. Bu husus kendisinin nasıl bir mes'ûliyet hissi içinde bulunduğunu açıkça göstermekte, adâlete verdiği ehemmiyeti tebârüz ettirmektedir. Yine bir gün hazîne müzâyakasından bahseden ricâle de, yaşayışlarının bununla tezat teşkîl ettiğini, sıkıntılara katlanmada herkese nümûne olmaları icâp ettiğini söylemiş ve kendilerini ikaaz etmişti.

Bütün bunların fevkında olarak, Pâdişah, son derece dindar ve hamiyet-i millîye sâhibi bir zât idi. Kandiye'nin fethedildiğini tebşîr eden sadâret arîzasını gözleri dolduğu için okuyamamıştı. Onun son mağlûbiyetler karşısında teessürü ise her türlü hudûdu aşmış; etrafındaki ricâlin kifâyetsizliğini de görerek, bu günleri görmemek için ölüme tâlip olmuştu.

Sultan hayır işlerinde de cömert ve ahâlisine karşı hemen bütün Osmanlı hükümdarları gibi müşfik idi. İlim ve san'at erbâbını himâye etmiş ve bunları tutmuştur. Fakat kendisi ecdâdı gibi şiir ile meşgûl olmamıştır. Sadâret makaamının işlerine, modern monarşilerde tatbîk edilen usûldeki gibi, pek karışmamış ve müdâhalede bulunmamıştır. Bu Köprülü Mehmed Paşa'nın ileri sürdüğü talebin iyi işlemesine kaani bulunduğundan neş'et etmiş olmak gerektir. Zâten Osmanlı devlet anlayışında sadâretin selâhiyetlerine dâima riâyet edilmiş ve sadrâzama umûmiyetle müdâhale edilmemiştir. Pâdişahın yukarıda zikrettiğimiz hasletlerinden, hamiyet-i millîye ve dîniyesinden umûmî hayatta istifâde ciheti de pek düşünülmemiş; Sultan'ın hârikulâde bedenî enerjisi de ricâl tarafından hebâ ettirilmiştir. Pâdişah'ın mevsuf olduğu bu bedenî sağlamlığın derecesini, tahammül ve irâdesinin kuvvetini târihler kaydetmekte, 20 saat devamlı at üstünde kaldığını, bundan kat'î sûrette müteessir olmadığını, etrafının ise döküldüğünü yazmaktadırlar. Bu irâde ve tahammül gücünden, çok istifâde edilememiştir.

Onun 7 yaşından başlıyan saltanatının ilk günleri pederinin tahttan indirilişi ve katledilişi ile fecî bir karışıklık içinde geçmiştir. Köprülüler'in sadâreti zamânında devlet en parlak zamanlarını yaşamış; Pâdişah da dünyanın en büyük sultanı olarak, hüküm sürmüştür. Bu yıllarda garb devletlerinin

hepsinin tedirgin olması ve kifâyetli bir hâricî politika tâkip edilmemesi, devletin Viyana ric'atiyle başlıyan elîm felâketlere uğramasına sebep olmuştur. Bu suretle Pâdişah'ın son dört senesi Türkler için, Avrupa'nın bütün devletlerine karşı 6 cephede dövüşmekle geçmiş; büyük mağlûbiyetler ve küçük zaferler birbirini kovalamıştır. Bu sebeple Pâdişah, son senelerini derin bir üzüntü içinde geçirmiş, sâhip olduğu hamiyyet hissi dolayısiyle çok elemli anlar yaşamıştır. Kara Mustafa Paşa'dan sonra gelen sadrâzamların kifâyetsizlikleri devleti, kaybettiklerini telâfi edememeye süreklemiş; hep zafer haberlerine alışmış efkâr-ı umûmiyede büyük bir endişe uyandırmıştır. Bu endişe, kendisinin tahttan indirilmesi ile netîcelenmiştir.

SULTAN SÜLEYMAN HÂN-I SÂNİ

(1687-1691 M./1099-1102 H.)

II. Süleyman'ın Cülûsu ve Zorba Askerlerin İzâle Edilmesi

Sultan Süleyman, 8 Kasım 1687/2 Muharrem 1099'da, ağabeyisi Sultan Mehmed'in asker tarafından vâki tazyik üzerine tahttan ferâgat ve hal' edilmesiyle Osmanlı tahtına oturmuştur. Cülûsunda 46 yaşında bulunuyor ve senelerden beri sarayın şimşirlik dâiresinde ikaamete memuren hapis hayatı sürüyordu. Şehzâdelerin Sultan III. Mehmed'den itibaren, taşradaki vilâyetlere gönderilmesi usûlü kaldırılmış ve bu umûmiyetle tenkîd edilegelmiştir. Fakat şehzâdeler bu mecbûrî ikaametleri esnâsında, umûmiyetle kitap mütalaasında bulunmuşlar; bilgi ve malûmâtlarını artırmakla meşgûl olmuşlardır. Bu sebeple idârî melekeleri gelişmemekle berâber, noksanı izâle edecek malûmâta mecburen düşkünlük göstermişlerdir. Nitekim yeni Sultan da idarî ve askerî hususlarda noksanı bulunmakla berâber, ecdâdının târihini, onların büyüklüklerini, ferâgatlerini, mâzideki büyük hükümdarların hareketlerini tedkîk etmiş; tahta çıktığında bunları tatbîk etmek için mânen hazırlanmıştı. Onun bu vasıfları, kısa süren saltanatı sırasındaki davranışlarında açıkça görülmektedir. Yeni Pâdişah hayırhah, cesûr, halîm, selîm, son derece muttakî, dînî ve millî hamiyyetle dolu bir zât idi. Bununla berâber hâricî ve dâhilî vaziyet, Sultan'ın hüsnüniyetini örtebilecek derecede karışıktı. Serhadlerden felâket haberleri gelmekte, merkezî ordu ise, siyasî işlere müdâhale için, İs-

tanbul'da bulunmakta idi. Sultan, askerin getirdiği Sadrâzam Siyavuş Paşa'yı mevkiinde bırakmış ve ona mühr-i hümâyûnu teslîm ederken "Kırk yıldır bir karanlık yerde mahbûs ve hayattan me'yûs iken, yeniden dünyâya gelip gözüm açtım ve âlemi herc ü merc buldum; iki eteğimizi belimize çalıp, dîn ve dünyâmıza hayırlı işlerde bulunup gereği gibi ibâdullaha hizmet edelim." demiş ve kendisiyle berâber gelen kapıkulu askerini dağıtmasını emretmiştir. Şu ilk hareketi, Sultan'a hâkim olan halka hizmet duygusu ile, devlet reîsi mes'uliyetinin kendisini ne derece düşündürdüğünü göstermektedir. Bununla berâber Siyavuş Paşa askeri dağıtmaya muvaffak olamadı. Hazîne müzâyakasından dolayı mevâcibi verilememiş ve bu sebeple kaynaşmış olan asker, önce cülûs bahşişini talep etmemeye karar vermişlerse de, sonradan bunu da istemişlerdir. Bunun için, saraydaki altın ve gümüş evânî tamâmen darbhâneye verilerek sikke kesilmiş; askerin mevâcibi ile harb masraflarının karşılanması yoluna gidilmiştir. Kapıkulu askerinin miktarı, devletin muhtelif cephelerde, hemen bütün Avrupa kavimlerine karşı dövüşmesi dolayısiyle haylî kabarmış; yeniçeri 70.394 kişiye bâliğ olmuştu. Bütün askere 4.600 kese cülûsiye dağıtılmıştır. Böylece askerlerin bitmek tükenmek bilmeyen talepleri, garb serhadlerinde vukua gelen mütemâdî mağlûbiyetler, hazîne vâridatını azaltmış; bunun için saraydaki eşyâdan başka, itibârî kıymeti yüksek tutulan mangır da darbedilmeğe başlanmıştır. 1688/1100 senesi başlarında çıkarılan bir fermanla da mangır'ın akçaya muâdil olduğu resmen ilân edilmiştir. Bu, bir nevi para kıymetini düşürme hareketi olarak görülmektedir.

Bütün bunlara rağmen İstanbul'da bulunan bir kısım asker, Küçük Mehmed, Cadı Yusuf, Fetvacı Hüseyin, Kel Pîrî ve Hacı Ali nâmındaki zorbaların etrafında toplanmış ve hükûmet işlerine bâzı talepleriyle müdâhalelerde bulunagelmişlerdi. Sadâret kaymakamı bulunan Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa, bunun devlet hayatındaki fecî tesirlerini gidermek için, vezîr-i âzam olan eniştesi Siyavuş Paşa'ya, devamlı olarak bunların temizlenmesini tavsiye ediyordu. Küçük Ocak zâbitlerinin devlet otoritesini sarsan bu hareketleri, askerin yüksek kumanda heyeti tarafından hoş karşılanmadığı için, bunlardan istifâde edilmesi düşünülüyordu. Sadâret kaymakamının bu tasavvuru, Ocak Ağalığı'nda yaptığı bir tâyin dolayısiyle anlaşıldığından, zorba reîsleri hemen aleyhine geçtiler ve ayaklandılar. Sultan, bu kıymetli vezîrin hayâtını kurtarmak için, kendisini Kal'a-i Sultaniye muhâfızlığına gönderdi. Zorba reisleri bununla da iktifâ etmeyerek, Köprülü-zâde'nin izâlesi için Şeyhülislâm'dan fetvâ almak istediler. Çok vazîfeşinâs olan "Müftî-i sâhib-selâbet, 'Mustafa Paşa düşmana kal'a mı verdi? Yoksa asker-i İslâm'ın hezîmetine mi sebeb oldu ki, idâm oluna! Islâh-ı mizâc-ı devlet için katli meşrû olan eşhâs-ı muzırra sizlersiniz!" diyerek mütecellidâne itâbda bulunmakla, eşkıyâ kaçış-

dılar." Sultan, bu cesur cevâbından dolayı zorbalar tarafından zarar erişmesin diye Müftî'yi azledip, yerine Erzurûmî Feyzullah Efendi'yi getirdi. Fakat hayatının tehlikede olmadığını sezince de, 17 gün sonra makaamına yeniden iâde etti.

Bununla berâber hâdiseler durulmadı. Bâzı zorbaların halkı haraca kesmesi, efkâr-ı umûmîyede büyük bir nefret uyanmasına sebep oldu. Bunu gören âsî reîslerinden Fetvâcı Hüseyin, Sadrâzam'a giderek, bu azgın zümrenin muhârebe sâhasına sevkedilmesini talep etti. Bu, bir asker zorbasında dahi hamiyyet-i milliyenin mevcut olduğunu göstermektedir. Fakat hazînede sefer masraflarını karşılayacak para mevcut değildi. Bunu temin için, Edirne, İstanbul ve Bursa'ya "Salgın yapılmak" kararı alındı. Bu yolla para hazırlanırken, Siyavuş Paşa da serdar tâyin edildi. Çok büyük bir hüsnüniyetle dolu olan Sultan, bu hususta neşrettiği hatt-ı hümâyûnda, askeri fecî şekilde tevbîh ediyor ve azarlıyordu:

> *"Siz ki vezîr-i âzam ve yeniçeri, sipâh, cebeci ve topçu kullarımsınız! Cümlenize selâm ve duâlar ederim; bu âna gelinceye kadar pâyitahtımızda ve Rumeli ve Anadolu'da halkı âteşlere yakıp, âlemi harâba verdiniz. Bu devletin pâdişahlığını yoksa size mi sipâriş ettiler? İçeri ve taşra mansıblarında olan ocak ağalarımı istediğiniz gibi tebdîl ve tağyîr edip, gün geçmez ki cem'iyetten İstanbul şehirini berbâd edip, ağniyâsı fakîr, fakîri zelîl oldu, ve bir alay ibâdullahın ırzlarını pâyimâl ve âleme rüsvây eylediniz. Yoksa size dünyâda cevâb verir yok mudur? Ba'de'l-yevm bu vaz'-ı nâ-hemvâr ve fitne ve gulüvvden el çekip hayır duâm alasız ve illâ bedduâma uğrarsız. Vezîr-i âzamı serdâr ettim. Sefere âmâde olup gönül birliği ile dîn-i mübîn, uğur-ı hümâyûn ve hizmet-i ibâdullahda bulunasız vesselâm."*

Pâdişah'ın bu hatt-ı hümâyûnu, zorbalar için korkunç tehdîdi mutazammın idi ve kendisinin muttasıf bulunduğu büyük cesâreti göstermekteydi.

Bu sırada Sadrâzam'ın tâyin ettiği Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa, zorba başılardan Fetvâcı Hüseyin'i temizledi. Bu ise, diğerlerinin Sadrâzam'a karşı ayaklanmasına sebep oldu. Abaza Siyavuş Paşa'nın konağını sardılar ve onun sadâreti terketmesini bildirdiler. Paşa, mührü ertesi gün Pâdişah'a teslîm edeceğini söylediyse de dağılmadılar. Bunun üzerine etraftakiler, Sadrâzam'a, saraya varılıp Sancağ-ı Şerîf'in çıkarılmasını, zâten ahâlinin de zorbalardan dilgîr bulunduğunu, ihtiyar Ocak ağalarının da âsîlere karşı olduğunu, bu sebeple işin kolaylıkla yatışıp, eşkıyânın temizleneceğini söylediler. Paşa, Pâdişah'ın bir kaç gün önce huzûrda kendisini de zorbalıkla ithâm ettiğini, bu sebeple, şurada kadere râzı olacağını beyân etti. Bu sırada ise kendisi azledilmiş ve yerine Nişancı İsmail Paşa getirilmişti. Bunun üze-

rine Siyavuş Paşa adamlarını toplayarak "Benim işim Allah'a kaldı, ekmeğim size helâl olsun, hizmet ise ancak olur, gidebilen gitsin." dedi. Sonra da 50 kadar kölesi ile, konağa hücûm eden âsîlerle dövüşe dövüşe şehîd oldu. Hacı Ali nâmındaki zorba ile etrafındakiler, Paşa'nın konağını tamâmen yağmaladılar; câriyelerini paylaştılar. Bu sırada Paşa'nın nimetiyle yetiştirilip büyütülmüş bâzı kimseler "Bre kâfirden eşedd kâfirler, burası Malta cezîresi midir? Bu hakaareti kâfire kâfir bile etmez" diyerek Sadrâzam'ın haremi olan Köprülü'nün kızını ve câriyelerini ellerinden aldılar. Silâhdar, Paşa'nın uğradığı bu felâketin, Sultan Mehmed'in bedduâsı netîcesi olduğunu yazmaktadır.

Âsîler, bunun üzerine büsbütün şirâzeden çıktılar ve esnafa dahi tasalluta başladılar. Halk bunların yaptığı eşkıyâlık hâdiselerine karşı korkunç bir nefretle dolmuş bulunuyor; patlamak için bir kıvılcım bekliyordu. Bu kıvılcım, Yağlıkçılar Çarşı'sında dükkânı yağmalanan Yağlıkçı Emîr nâmındaki yüreği yanmış bir adamdan çıktı. Başını Hak yoluna koyup, ölüm eri olan bu adam, mütevekkilen âlallâh diyerek, bir sırık ucuna beyaz bir mahrama bağlayıp "Bu erâzil-i eşkıyâ zorbalarından sitem görüp intikam almak isteyen, ümmet-i Muhammed'den olan sancak dibine gelsin!" diye feryâda ve gülbank çekmeğe başladı. İstanbul ahâlisi cepheyi bırakıp şehre gelen ve ahâliye tasallutta bulunan, siyâsete karışmış asker zorbalarına bir ders vermeyi bekliyor; dünyanın en büyük devletinin an'anevî hiyerarşiyi bozan, üç beş türedi zâbit elinde oyuncak olmasına kızıyordu. Hazret-i Peygamber'in mukaddes sancağının çıktığı haberi bütün İstanbul dükkânlarımn kapanmasına ve âlemin ayağa kalkmasına yetti. Silâhdar, bu dikkate değer halk kıyâmını şöyle anlatmaktadır:

> *"Ve bir sadâ-yı gülbanktır gider idi ki, Bedesten ve büyük ve küçük Arasta ve Saraçhâne ve Bitpazarı ve Gelincik ve Uzunçarşı halkı bir yere gelip, bir anda 5-6 bin adam Dîvanyolu'ndan yürüyüp, sancakcı Emîr önlerine düşüp, 'Müslümân olan ve dîn ve devlet düşmanlarından intikam almak isteyen sancak dibine gelsin!' diyerek şehirliyi sürüp, işiden gelip, cem'iyet ederek Ayasofya önüne geldiler ve kuşluk vakti taşra kapıdan içeri girip, saraya doldular ...Gâh gülbank çekip ve gâh 'El'-aman pâdişahım eşkıyâ elinden, el'aman! Bir âdil ve gayyûr pâdişahsın, hakkımız hakket, şerlerinden bîtâb kaldık; ehl ü ayâlimiz perâkende oldu. Mal ve emlâkimiz gitti ve ırzımızı yıkıp rüsvây ettiler. Bu vilâyet gâvur memleketi değildir. Ölümü ihtiyâr ettik, Sancağ-ı Şerîf'i ihsân buyurun, eşkıyâyı kıralım. Ya biz bunda ölürüz veya Sancağ-ı Şerîf'i çıkarırız.' feryâdları âlemi tuttu."*

Bunun üzerine Pâdişah meseleyi anlayınca, ahalinin başında ulemâ ve

ümerâdan kimse bulunmadığını nazara alarak, bunların hemen teminini istedi. Bunlar temin edildikten sonra Pâdişah, Sancağ-ı Şerîf'i çıkarttı ve bütün asker ocaklarına hatt-ı hümâyûnlar gönderdi. Bunlarda zorba ve şakîler üzerine Sancağ-ı Şerîf-i Resûllah'ın çıkarıldığı, ümmet-i Muhammed'den olup, kul olan herkesin altına toplanması bildirildi. Bunun üzerine bütün kul tâifesi "Semi'nâ ve ata'nâ. (=İşittik ve uyduk)" diyerek, sancak altına toplandılar. Bundan sonra zorbalar, fazla mukaavemet imkânı göremediklerinden dağıldılar. Sadrâzam işin hal yoluna girdiğini görünce, halkın dağılması icâb ettiğini; onlar yoluyla âsîlerin cezâlandırılmasının hükûmet otoritesini haleldar edeceğini bildirdi. Bunun üzerine halk, ulemâdan Seyit Osman Efendi mârifetiyle "Artık korku yoktur; akşam oldu; isteyen evine gitsin; isteyen burda kalsın." nasîhatıyle dağıldı. Böylece dünyanın en büyük devletini bir kaç ay ellerinde oyuncak etmek isteyen, bir kaç türedi zâbitten ibâret bulunan zorbalar, tamâmen izâle edildiler (Mart 1688/1099).

Eğri Kalesinin Vire ile Düşmana Teslîmi

Devlet merkezinde bu dâhilî gâilelerle uğraşılırken, III. Mehmed devrinden beri bizde bulunan Eğri (=Eger=Erlau) kalesi de, sekiz aylık bir muhâsaradan sonra düşmana teslîm oldu. Kale müdâfîleri açlıktan perîşan bir hâle gelmişler; ağaç kabuklarını ve lâşeleri dahi yemeğe başlamışlardı. Hiç bir yardım ümîdi kalmadığını ve müdâfaanın da imkânsız olduğunu gören muhâfızlar, kaledeki Türk kadın ve çocuklarının hayatını düşünerek, vire ile teslîm olmak mecbûriyetinde kaldılar (14 Aralık 1687/1099). Çünkü Avusturya orduları vahşî idi ve cebren aldıkları yerlerdeki müslüman nüfûsunu Budin'deki gibi katliâma tâbi tutuyorlardı. Eğri, bizde bulunduğu 91 sene içinde tamâmen bir Türk şehri manzarasına bürünmüştü. Şehirde 47 câmi ile bir çok mektep, medrese, kütüphâne mevcuttu ve Macaristanda büyükçe bir Türk cemaatini barındıran mühim bir merkez hâline gelmişti. Bütün bunlar terkediliyordu. Çünkü Avusturya istilâsı, Türk ve müslüman nüfûsunun fecî şekilde katliâmı ile netîceleniyordu. Türk fetihleriyle hıristiyanlar dahi huzûra kavuşuyor; tamâmen insanî olan adâlete dayanan bir nizâma sâhip oluyorlar; Avrupalılar'ın istilâ ettikleri yerde ise, kendileri ile tâbilerinden başka kimse için ot bile bitmiyordu. Yakın zamanlara kadar terkettiğimiz bütün yerlerde nüfûs itibariyle dahi tutunamamamızın en büyük sebebi, Avrupa'nın bize tatbîk ettiği bu fecî ve insanlık dışı vahşettir.

İsmail Paşa'nın Azli

Bu sırada İstanbul'da, devlet işlerinde nizâmı iâde etmekte mahâret gös-

termiş bulunan, Anadolu ve Rumeli'de meydana çıkan celâlî tipi adamları sindiren Vezir-i âzam İsmail Paşa azledildi (2 Mayıs 1688/1099). Paşa'nın azline sebep, nizâmı temin için aldığı kararların ve yaptığı tâyinlerin bâzı kimseleri tedirgin etmesi ve mâlî tedbîr olarak başvurduğu çârelerin de, aleyhinde bir hava vücûda getirmesiydi. Nitekim bunun tesiriyledir ki, Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi, ulemâ nâmına Pâdişah'a başvurmuş ve azlini temin etmiştir. Silâhdar, zorbaların te'dîbinden sonra yumuşak huylu bir zât olan Paşa'nın sertleştiğini, bu hareketinin aleyhinde bir hava uyandırdığını, netîcede Yeğen Osman Paşa gibi celâlîlikten yetişme bir adamı Macar Serdarı tâyin edip, kendisinin sefere bizzat çıkmama hatasını işlediğini, bunun üzerine Şeyhülislâm'ın mürâcaatıyle azledildiğini yazmaktadır. Kendisinden boşalan sadârete, Seddülbahir muhâfızı bulunan, Tekfurdağlı Bekri Mustafa Paşa tâyin edilmiştir.

Kamaniçe Kalesinin Muhâsaradan Kurtarılması

Bu sırada Lehistan, Rusya, Dalmaçya, Mora ve Macaristan'da muhârebeler devam ediyor ve devlet bütün Avrupa'ya karşı mücâdele ederek, varlığını korumaya çalışıyordu. Lehistan cephesinde 1683 Viyana bozgunundan beri, devlet hemen hemen hiç mağlûb olmamıştı. Bu sene de Lehistan, Podolya topraklarını ele geçirmek istemiş; Kamaniçe'yi muhâsara etmişti. Bunun üzerine, Devlet-i Aliyye'ye tamâmen bağlı olan ve büyük bir dînî ve millî hamiyyetle dolu bulunan Kırım Hanı Selîm Giray, oğullarından Azamet Giray kumandasında 30 bin kişi göndererek, Özü Muhâfızı Bozoklu Mustafa Paşa ile burayı muhasaradan kurtardılar (14 Ağustos 1688/1099). Leh ordusunu fecî bir zâyiata uğratan Tatar kuvvetleri, Lehistan'ın merkezi olan Lemberg yakınlarına kadar tahrîblerde bulunarak ilerlediler. Düşmandan alınan azîm ganîmetle ve muzaffer olarak Kırım'a döndüler.

Belgrad'ın Düşmesi

Lehistan'a karşı bu muvaffakiyetler kazanılırken, Avusturya cephesinde mağlûbiyetler devam ediyor; esas muhârebe ordusunun İstanbul'da siyâsetle meşgûliyeti, devlet için en elîm kayıplara sebebiyet veriyordu. Muhârebe sahasının hayli gerilerinde, artık düşmanın hâkim olduğu mıntıkalar dâhilinde kalan Türk kaleleri, her türlü yardımdan mahrum bulunarak direnmeye devam ediyorlardı. Bunlardan İstolni Belgrad müdâfîleri, Eğri'den de fecî bir kıtlık ve açlık içinde, muhâfaza vazîfelerini yaptılar ve kaleyi şiddetle

müdâfaa ettiler. Aylarca süren kahramanca bir müdâfaa harbinden sonra, en son fertlerine kadar, döğüşerek şehîd oldular. Kaledeki sivil Türk ahâlisi dahi, çoluk çocuklarıyla kanlı bir şekilde mukaavemet gösterdiler ve nihâyet hepsi Avrupa'nın vahşî sürüleri tarafından kılınçtan geçirildiler (6 Eylül 1688/1099). Avusturya ordusu bu kanlı müdâfaada çok zâyiata uğradı ve kumandanlarının bir haylisi yaralandı. Türkler nâmlarına yakışır şekilde dövüştüler ve düşmana gâlibiyeti pek pahalıya tattırdılar. Kaleye dalan Avusturyalılar buradaki birkaç Türk topunun büyüklüğü karşısında hayret içinde kaldılar.

Bu sırada müverrih Râşid'in "Hâin-i dîn ü devlet" diye vasıflandırdığı, celâlîlikten gelme Yeğen Osman Paşa, Tuna yakınlarındaki orduya âniden gelmiş, askerin tezâhüratiyle karşılanıp, serdar olmuştu. Mesele çıkarmak istemeyen hükûmet, Yeğen Osman Paşa'nın serdarlığını tasdîk etmişti. Fakat cellâlîlikten yetişen bu adam, o sırada düşman tarafından kuşatılmaya hazırlanılan Belgrad'a gelmiş; burayı müdâfaa etmesi icâb ederken, bâzı tâlimât vererek çekilmiş; Semendire'den Sofya'ya dönmüştü. Avusturyalılar şehrin varoşlarında rastladıkları ahâliyi katliâm ederek, Belgrad'ı kuşattılar ve 29 gün sonra, 8 Eylül 1688/1099'da burayı zaptettiler. Şehrin sivil Türk ahâlisinden kaçabilenler, gemilere binerek Tuna yoluyla kurtulabildiler. Şehrin hıristiyan halkı düşmanın kaleye dâhil olmasını kolaylaştırmış bulunuyorlardı. Buradaki Türk nüfûsu da, müdâfîlerle birlikte, Bavyera Elektörü Maximilian kumandasındaki vahşî Avusturya sürüleri tarafından hemen tamâmen şehîd edildi. Böylece II. Murad'ın "Engürüs vilâyetinin kapısıdır." dediği Belgrad da fecî şekilde elimizden çıkmış bulunuyordu.

Belgrad'ın elden çıkışı, bütün Osmanlı memleketlerinde, bilhassa İstanbul'da derin bir endîşe vücûda getirmişti. Avrupa'daki Mukaddes İttifak'ı bozabilmek ve Avusturya ile münferid sulh yapmak için, Fransa ile bu devlet arasında çıkan ihtilâftan istifâde edilmek istendi. Bu sebeple yeni Sultan'ın cülûsu bahâne edilerek, Viyana'ya Zülfikaar Ağa nâmında bir sefîr gönderildi. Yapılan yoklamada Avusturya'nın müttefiklerinden ayrı olarak sulh yapmayacağı anlaşıldı. Mukaddes İttifak'ın talepleri ise pek yüksek perdeden addedilerek, reddedildi. Hattâ neden İstanbul'u talep etmedikleri sorularak, istihzâya dahi başvuruldu.

Venedikliler'in Başarısız Eğriboz Kuşatması

Aynı sene içinde Venedikliler, Kandiye müdâfîi Morosini kumandasında bulunan 200 küsûr gemiden mürekkep bir donanma ile Ağrıboz (Eğriboz) adasına gelerek, burayı kuşatmışlardı (14 Temmuz 1688/1099). Buranın

muhâfızı Çelebi İbrahim Paşa nâmında gâyet gayretli bir askerdi. Hemen müdâfaa tertîbâtı alarak, düşmanın dövmesi ve sıkıştırması muhtemel kale kısımlarına, fazla asker ayrıldı. Kale dâhilinde çıkacak yangınları söndürmek, müdâfîlere yardım etmek, harâb olan surları ânında tâmir etmek için, halkı teşkîlâtlandırdı. Müdâfaa tertîbâtını saat gibi çalıştırdı. Düşmandan haber için esîrler almağa, ayrı bir istihbârat kurmağa gayret etti. Çok büyük kuvvetlerle yapılan muhâsaraya 106 gün mukaavemet etti ve düşmana ağır zâyiât verdirdi. Venedik zâyiâtının 23 bin olduğu, 32 bin havan, 150 bin top güllesi atıp, 36 bin kantar barut harcadığı rivâyet edilmiştir. Şu rakamlar düşmanın Ağrıboz kalesini tazyîkte sarfettiği gayret ile müdâfaanın şiddeti hakkında açık bir fikir vermektedir. Çelebi İbrahim Paşa'nın bu dâsıtânî Ağrıboz müdâfaası, Morosini'nin de takdîrini celbetmiş ve adam göndererek kendisini tebrîk etmiştir. Böylece 1688/1100 senesi de Venedik ve Lehistan cephelerinde zaferlerle, fakat Avusturya cephesinde Belgrad'ın düşmesi gibi kötü bir mağlubiyetle kapanmıştır.

Kırım Hanı Selîm Giray'ın Ur Zaferi

1689/1100 senesi sefer mevsimi, Rusya cephesindeki faaliyetle başladı. Rusya, târihinde ilk defa, Avrupa'daki ittifaka dâhil olarak, batılı devletlerle müşterek bir harekete girişmişti. Lehistan'ın zorlamasıyle Prens Vassili Galitzyn kumandasında, 300 bin kişiden mürekkep olan, sayı itibariyle azîm, fakat harb gücü itibariyle çok zayıf bulunan bir Rus ordusu, Kırım'a doğru ilerledi. Tatarlar'ın Urkapı dedikleri Prekop önüne geldiğinde, Selîm Giray kumandasındaki Kırım kuvvetleri tarafından karşılandı. Kırım'ın istikbâlini tehdîd eden bu Rus kuvvetlerine karşı Tatar askeri, Müftî ve Han tarafından teşcî edildi. Ruslar azîm sayılarına rağmen, taarruz harbi yapamıyarak, 15-20 kat araba mâniası arkasında müdâfaaya çekildiler. "Tatar-ı sabâ-reftâr", beş gün devam eden muhârebede, Rus ordusunu yavaş yavaş kemirdi ve nihâyet altıncı gün, parlak bir zafer kazanarak, ric'ate mecbûr etti. Bu ric'ati esnâsında, mütemâdiyen eritilen düşman kuvveti, fecî şekilde zâyiâta uğratıldı. Bu arada Kefe'ye yürüyen tâli bir Rus kuvveti de, tamâmen mağlûb edildi (30 Mayıs 1689/10 Şaban 1100).

Selîm Giray Han Osmanlı Devleti'ne son derece bağlı bir hükümdardı. Bahar sonundaki bu büyük zaferinden önce, Bucak'ta kışlamaya müsâade almış; Eflâk ve Boğdan reâyâsının başkaldırma ihtimâliyle, bunu lüzûmlu görmüştü. Ayrıca Edirne'ye gelip Sultan'la görüşmüş; Dîvân'daki vezîrlere de Yeğen Osman Paşa'nın hemen azledilmesini tavsiye ile bunu temin etmiştir. Selîm Giray Han Osmanlı mağlûbiyetinin, bütün Türk ve İslâm dünyası için,

fecî netîceler doğuracağını tamâmiyle gören, büyük bir kahraman idi. Elhak, bağlı bulunduğu büyük metbuuna canla başla hizmet etmiş; büyük bir dînî ve millî gayret göstermiştir. Türk ve İslâm dünyasında bu fevkalâde kahramanın ismi dâima anılmalı ve hareketi nümûne-i imtisâl olarak nesilden nesile anlatılmalıdır. Bu büyük ve gâzî Han'ın, Özbek hükümdarı Subhankulı Han'a yazdığı mektup, onun ulvî fedâkârlığını gösterecek kadar büyük bir mânâ taşımaktadır:

"Benim birâderim; cümlemizden ulu olan, Mekke-i Mükerreme hâdimi ve Halîfe-i Müslimîn bulunan Âl-i Osman pâdişahı Sultan Süleyman Han hazretlerinin def'-i a'dâsı için her veçhile mal ve can ve askerimizle, bizzat imdâd-ı iânet etmek üzerimize vâcib olmuştur. Lâyık-ı dîn ü devlet değildir ki, bizler ona yardım etmeyevüz ve behemahal bu husûsda ihmâl ü tekâsül edersek, tahkîk dînimizi yıkmış oluruz."

Gâzi Selîm Giray Han'ın mânevî ve millî değeri son derece yüksek olan bu mektubuna, Özbek hükümdarı da aynı şekilde mukaabele etmiştir:

"Benim karındaşım; taraf-ı birâderlerinden kangı gün asker talep olundu da gönderilmedi ve asker benim değil sizindir; cân ve baş üstüne, gayret-i İslâm muktezâsınca her ne kadar imdâda asker lâzımsa, ifâde buyurun, mâa-ziyâdetin tedârik olunup irsâl kılınır!"

Şu iki Türk hükümdarı tarafından yazılmış ve *Silâhdar Târîhi*'nde nakledilmiş olan iki muhteşem mektup, Osmanlı Devleti'ne karşı Turan âleminin duyduğu derin millî ve dînî hürmeti tebârüz ettirmektedir. Bu mektuplar Türk dünyasındaki dînî ve millî tesânüdün, bilhassa felâket anlarında ne derece kuvvetlendiğine işâret etmektedir. Osmanlı Halîfe ve Sultanlarının Türk âlemindeki derin sevgi ve saygılarını gösteren bu yazışmalar, millî birliğimizin ve tesânüdümüzün âbideleşmiş bir hücceti olarak görülmelidir.

Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın Sadâreti

Rus cephesinde bu muvaffakıyet kazanılırken, Pâdişah da Hazîran başlarında Edirne'den Avusturya seferine hareket etmiştir. Bu sırada hükûmet "nefîr-i âm" yâni umûmî bir seferberlik ilân ederek her taraftan asker toplamıştı. Pâdişah, hastalığı dolayısiyle ve ümerânın tensîbiyle Sofya'da kalmış; buradan icâb eden yerlere yardım sevketmesi kararlaşmıştı. Ordu, Macar Serdarlığı verilen Arap Recep Paşa nâmında, askerî zâviyeden ehliyetsiz bir

adam tarafından ileri sevkolundu. Bu sırada Vişigrad önüne kadar gelen 15 bin kişilik bir Avusturya ordusu, Bosna Vâlisi Topal Hüseyin Paşa tarafından tamâmen mağlûb edilerek, geri atıldı ve İzvornik şehri de kurtarıldı. Recep Paşa ise, 50 bin kişilik bir kuvvetle Niş'e geldi. Gâyet hatalı bir hareket yapıp, ağırlık ve topları burada bırakarak, süvârî kuvvetiyle Belgrad'a doğru ilerledi. Bu sırada Avusturya ordusu da Pasarofça üzerine çekilmekteydi. Serdar'ın ileriye sevkettiği vezîr Ömer Paşa'nın arkasından ilerleyen serdar, bu hafif süvârî kuvvetiyle, Batucina mevkiinde, pek tabiî olarak mağlûb oldu ve Niş'e döndü. Fakat Niş'e döndüğü zaman, bozgun haberinin buraya geldiği ve askerin de ordu ağırlıklarını yağma edip geri çekildiğini gördü. Burada bir müdâfaa harbi yapmayı kararlaştıran Serdar, silâh ve asker bakımından gâyet az olan kuvveti ile, ilerleyen Avusturyalılar'a karşı koymak istedi. Fakat Silâhdar'ın "cenge aklı ermez, tedbîr nedir bilmez" diye tavsîf ettiği bu Serdar, Avusturya kuvvetlerine yeniden mağlûb oldu (24 Eylül 1689/1100) ve pek az bir zâyiatla ric'at etti.

Bu mağlûbiyetler, Serdar'ın askerî kaabiliyetsizliği kadar, nefîr-i âm yoluyla toplanan askerin de harbden habersiz ve bu hususta tecrübesiz oluşundan doğuyordu. Şu vaziyet Sofya'yı dahi tehlikeye soktuğundan Pâdişah, alelacele Edirne'ye götürüldü. Sultan bu mağlûbiyet haberini aldığı zaman "Taraf-ı Hak'dan me'mûlümün aksi oldu." buyurup, gözyaşları içinde Sancağ-ı Şerîf'e karşı "Yâ Rab, düşman arasında beni hacîl ve mahzûn ve mağmûm etme." diye duâ etmiş; yanındaki nedîmlerine "Bir sâdık kulum yok ki, ortalığın ahvâlini doğru söyleye. Hıyânet üzere hizmet edenlerin Hak Teâlâ cezâsın vere." demiştir.

Pâdişah Sofya'dan ayrılırken, ahâli yollara dökülmüş; "Bizi garîb koyup nereye gidersin pâdişahım, düşmana esîr etmeye mi?" diye ağlaşmışlardı. Bu hâdiseler zâten rakîk ve hasta olan Sultan'ı derinden sarsmış; çok köklü bir eleme duçâr etmişti. Sadrâzam Bekri Mustafa Paşa'ya Serdar-ı Ekremlik tevcîh etmiş ve onu Sofya'da bırakmıştı. Pâdişah Tatarpazarı'na geldiği sırada, Şeyhülislâm ile Kazaskerler, Sadrâzam'ın kifâyetsizliğinden bahsederek, azlini istemişlerdir. Sultan, kendilerinin arzusuyla dün serdar ettiğinin bugün azledilmesinin doğru olmadığını, sefer mevsimi geçince müşâvere edip münâsip bir karara varılacağını söylemiştir.

Bu sırada Avusturyalılar Üsküp, Priştine, Prizren'e dahi sarkmışlar, "Bi'l-külliye Rumeli dahi tehlikeye girmiştir. Karpos nâmındaki bir Sırp sergerdesi ise Komanova'da isyan etmiştir. Bunun üzerine Pâdişah'ın emriyle fevkalâde bir meclis toplanmış ve burada, Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın sadârete getirilmesi kararlaşmıştır. Bu suretle Bekri Mustafa Paşa azledilerek, Köprülü Vezîr-i âzamlığa getirilmiştir (26 Ekim 1689/1101).

Bekri Mustafa Paşa "resm-i duhan" diye tütünden bir vergi almış, ayrıca hamr emânetini yeniden ihdâs ederek, müskirâttan da para toplamaya başlamıştır. Bundan başka kendisinin derviş-meşreb, cömert, halîm ve selîm bir adam olduğu rivâyet edilmiştir.

Köprülü-zâde sadârete geçer geçmez, ilk iş olarak askerî, mâlî ve idârî tedbirlerle devlet makinesinde nizâmı kuvvetlendirici icrâata girişmiştir. Askerin hamiyyetine hitâb ederek, bir beyânnâme ile kendilerini gayrete getirmiş; memlekette kaanûn hükümlerine azamî riâyet için emirnâmeler neşretmiştir. Halkı mutazarrır eden "şakka, iştirâ, sursat, nefîr-i âm, bedel-i nüzûl" gibi vergileri kaldırmış, sû'-i istimâlin men'i için adâletnâmeler çıkarmıştır. Cizye işlerini de nizâma sokmuş; bunu "âlâ", "evsât", "ednâ" diye taksîm ederek, ayrı kalemler hâlinde toplattırmış ve bu vâridâtı artırmıştır. Ayrıca Yeniçeri Ocağı'nda yoklama yaptırarak müstehak olmayanların 20 bin kadarının kaydını sildirmiştir. Rumeli ve Anadolu'ya sürücüler göndererek, Kürt ve Türkmen aşîretlerinden asker toplamak için gayret sarfetmiştir. Kendi sarayındaki gümüş takımları dahi darbhâneye göndererek sikke kestirmiş; nefîr-i âm usûlüyle toplanan ve zararından başka bir şeyi görülmeyen gayrımuntazam askeri, terhîs etmiştir. Mühim olan askerî ve idârî kademelerde tâyinler yapmış ve kaybedilenlerin telâfîsi için hazırlanmağa başlamıştır.

Bu tedbîrlerle uğraşan Sadrâzam, bir taraftan da, düşmanla işbirliği yapan ve kendisini Komanova kralı ilân eden Sırp sergerdesinin üzerine yürüyerek, âsîyi yakalamış ve ibret-i âlem için kazıklatmıştır. 20 bin kişilik Avusturya kuvvetlerinin Kosova'da toplandığı haber alınarak, üzerine gidilmiş; düşman tamâmen imhâ edilerek 30 top ile iki havan alınmıştır. Bu suretle Prizren ve Novoberda kurtarılmış ve Avusturyalılar Priştina'ya çekilmişlerdir. Bu sırada kış yaklaşmış bulunduğundan, Halil Paşa'nın Manastır'da kalması kararlaşmıştır.

Bu esnâda Edirne'ye gelen büyük Türk kahramanı Selîm Giray Han, parlak bir merâsimle karşılanmış; fevkalâde iltifât görmüş ve Avusturya'ya karşı hazırlanmakta olan sefere iştiraki emredilmiştir (23 Şubat 1690/1101).

Belgrad'ın Geri Alınması

Sadrâzam nihâyet sefer hazırlıklarını tamamlayarak, 13 Temmuz 1690/1101 târihinde Edirne'den hareket etti. Bu sırada Fındık Mustafa Paşa'nın idâresinde, dört seneden beri düşman kuvvetlerine karşı hiç bir yardım almadan dayanan Kanije kalesinin vire ile teslîm olduğu haberi geldi Sardâzam ordu-yı hümâyûnla önce Şehirköy'ü muhâsara etti. Bu sırada Me-

zomorta Hüseyin Paşa da 34 gemiyle Tuna'dan kale önüne gelmişti. Üç günlük bir muhâsaradan sonra, burası zaptedildi. Oradan Niş'e gelen Sadrâzam, 17 Ağustos'ta şehri muhâsara ederek, 23 gün sonra zaptetti. 27 Eylül'de Semendire'yi de alarak, Belgrad'a doğru ilerledi. Böylece bütün Sırbistan tekrar işgâl edilmiş bulunuyordu.

Bu sırada Tökeli İmre'ye Erdel Krallığı tevcîh edilmiş ve kendisini iclâsa Silistre Vâlisi Çerkes Ahmed Paşa memur edilmişti. Erdel'e giren Ahmed Paşa, General Heisler kumandasındaki Avusturya ordusunu mağlûb ve esîr etmişti. Fakat kendisi de yapılan muhârebede şehîd olduğu için, ordu geri dönmek mecbûriyetinde kalmıştı.

Avusturya ordularının devamlı ric'atini nazara alan Serdar, Belgrad'ı kuşatmıştır (8 Ekim 1690/1102). Sadrâzam, emrindeki orduyu üç kısma ayırarak, Belgrad'ı tazyike başladı. 14 balyemez, 55 şâhî topla dövülen pek müstahkem kale, şiddetle sıkıştırıldı. Muhâsaranın sekizinci günü, iç kaledeki cephaneliğe düşen iki humbara burada müthiş bir infilâke ve 4 bin kişinin ölümüne sebep oldu. Aynı zamanda surlarda büyük bir gedik de açıldı. Düşman şaşkın bir vaziyette iken, Sadrâzam derhal askere umûmî bir hücûm yaptırarak, yarım saat içinde 5 bin düşmanı hâk-i helâke serdi. Şiddetle devam ettirilen muhârebede 10 bin Avusturyalı daha tepelenerek, Belgrad zaptedildi. Bu sırada kendilerini Tuna ve Sava nehirlerine atan düşman askerinin bir kısmı ile 12 gemi dolusu Avusturyalı esîr edildi. Kalede mevcud 396 top alındı ve Macaristan'ın kilidi olan bu şehir, yeniden Türk hâkimiyetine girdi. Sadrâzam işgâlde Avusturya'nın zulmünün tamâmen aksi olan bir adâlet gösterdi. Umûmî af ilân ederek, düşmanla işbirliği yapanları bile cezâlandırmadı. Çiftçilere bedava tohum ve hayvan dağıttırdı. Sıkıntı çeken ve açlık içinde kıvranan bölgelere gıdâ yardımında bulundu. Böylece adâletiyle ün salmış Osmanlı idâresinin insan haklarına bîgâne olan Nemçe vahşetine ne derece üstün olduğunu gösterdi.

Bu sırada Böğürdelen kalesi geri alınarak tahkîm ve tâmir edildi. Vidin alınarak, Tuna boyları düşmandan tamâmen temizlendi. İstirdat sâhası Ösek'e kadar genişletildi. Devlet Giray emrindeki Tatar süvârileri, Esklavonya'yı taradılar. Sadrâzam yeniden istirdât edilen yerlerde, Osmanlı idâresini güçlendirdikten sonra, İstanbul'a döndü.

Bu muzafferiyetlerden son derece memnûn olan ve daha evvel İstanbul'a gelmiş bulunan Pâdişah, kendisini Silivri'de merâsimle karşıladı. "Berhudâr ol, yüzün ak, kılıcın keskin, ekmeğim sana helâl olsun, arzûm üzere hizmet eyledin." diyerek iltifatlarına garketti. Sırtındaki samur erkân kürkünü Sadrâzam'a giydirdi, belindeki hançeri Sadrâzam'ın beline taktı; ba-

şından çıkardığı sorgucu Sadrâzam'ın başına geçirdi ve sonra da "Ben mükâfât etmeğe kaadir değilim, Allah iki cihanda yüzünü ak etsin." diye duâlarda bulundu. Tekrar üstüste iki hil'at giydirdi. Şu hareket, Sultan'ın yeniden kazanılan muzafferiyetlere ne derece memnûn olduğunu göstermekte, millet ve vatan için duyduğu derecesiz muhabbet ve bağlılığa işâret etmektedir. Bunun üzerine Pâdişah, saraya döndü ve Sadrâzam'ın an'ane mûcibince merâsimle teslîm ettiği Sancağ-ı Şerîf'i bizzat kabul etti.

Mısır Çarşısı Yangını

Bu sırada İstanbul'da Eyüp'ten başka, Mısır Çarşısı da yanmış, büyük zarar husûle getirmiştir. Bunların verdiği hasar hemen izâle edilmiş ve Eyüp Câmii de üç ay içinde eskisinden daha mükemmel olarak binâ edilmiştir (1690/1102).

Avlonya'nın Geri Alınması

Ertesi senenin ilk hareketi Haleb Beylerbeyi Koca Halîl Paşa mârifetiyle icrâ edilmiş ve bir ay sıkıştırılan Avlonya şehri, düşmanın mukaavemet imkânı görmemesi ve kaleye lâğım atarak çekilmesiyle, geri alınmıştır (6 Mart 1690/1102). Kış içerisinde ayrıca Salâhor Süleyman Paşa, Erdel hareketine devam etmiş; Lipva kalesini almış; fakat hastalanarak vefât etmişti. Yerine tâyin edilen Câfer Paşa, Avusturya'nın Erdel'e büyük müdâfaa kuvvetleri sokmasını ve kış mevsiminin harekâtı imkânsız kılmasını da nazara alarak, eyâleti olan Temeşvar'a dönmüştü.

II. Süleyman'ın Ölümü

Bu sırada İstanbul'da vüzerâ ve ulemâ Sadrâzam tarafından saraya dâvet edilmiş; serdarlık meselesi müzâkere edilmiştir. Avusturya'nın bütün Avrupa devletlerinden yardımlar alarak, büyük hazırlıklara giriştiği mütâlaa edilmiş; bizzat Sadrâzam'ın sefere çıkması münâsip görülmüştür. Bunun üzerine hazırlıklara girişilmiş; Pâdişah'ın rahatsızlığı da düşünülerek, bir emr-i Hak vukuunda, cülûs mes'elesinin ihtilâf arz etmemesi için, Edirne'ye nakli kararlaştırılmıştır.

Bu sırada Pâdişah istiska (hydropisie) illetinden muztarip bulunduğundan, çok rahatsızdı. Bütün vücûdu şiştiğinden yataktan kalkamamaktaydı.

Sadrâzam kararı kendilerine arz ettiği zaman "Behey paşa, bak gör ne haldeyim; bu hastalık ile nasıl mümkün olur? Vükelâ hâlimi bilmezler, ancak dün gel bugün git derler ve çünkü gidilmek lâzım idi, bir hoş yerleşmiş iken niye kaldırıp getirdiler?" demişti. Sadrâzam, bunun dîn ve devlet için lüzumlu olduğunu söylemiş; bunun üzerine Pâdişah, pekiyi diyerek râzı olmuş; âdetâ ölümünü bile bile sedye ile sefere çıkmıştır. Sultan, Yalı Köşkü'nden Eyüb'e sandalla getirilmiş; oradan tahtırevâna konularak Edirne'ye götürülmüştür. Pâdişah'ın ağır hasta bulunması, yerini alacak şehzâde üzerinde düşünülmesine sebep olmuş ve Sadrâzam "hüsnü hâl ve zühd-i takvâ ile mevsûf, her fünûnda mâhir, bir kâmil vücûd ve âlicenâb şehzâde" olarak medhettiği Ahmed Sultan'ın tahta oturtulmasını kararlaştırmıştır. Zâten en yaşlı hânedan mensubu olarak, saltanat sırası da onun addedilmiştir.

Sultan Süleyman, Edirne'ye getirildikten bir müddet sonra yataktan kalkamayarak vefât etmiş ve birâderi Sultan Ahmed tahta iclâs edilmiştir. Son yolculuğa muttasıf bulunduğu büyük vazîfeperverliğiyle, dîn ve devlet hizmeti için çıkmış; âdetâ ceddi ve adaşı Süleyman Han gibi sefer esnâsında rabbine kavuşmak istemiştir. Cenazesi buzlar içinde İstanbul'a nakledilerek, Kaanûnî'nin türbesine defnedilmiştir.

Bu Pâdişah *Silâhdar Târîhi*'nda şöyle tavsîf edilmiştir: Orta boylu, yassı bağırlı, şekil ve şemâili güzel, beyaz ve değirmi çehreli, kara gözlü ve doğan burunlu; siyah, kaba, kır sakallı, mülahham ve mücessem, vecîh ü vakûr, heybetli ve libas ve imâmesi yakışıklı ve lisanı tatlı ve ahlâk-ı hamîde ve hüsn-i muâmele ve sehâ ve keremde bî-nazîr ve halîm ve selîm, hakka kaail, adle mâil, sırat-ı müstakîme sâlik, salât-ı hamse ve sünene müdâvim, ömründe terk-i salât etmemiş ve hilâf yola gitmemiş. Yanlarında lâfza-ı Celâl ve ism-i Resûl aleyhisselâm anılıp önlerinden hırka-i mübâreke geçtikçe kıyâm etmek deebleri olup, kullarından biri sîm ü zer ve cevher ve libâsa müteallik şey taleb etse vermem ve yoktur ve olmaz cevâbı lisanlarından sâdır olmamış ve kimseye gazab yüzünden îtâb etmemiş, dervişâne sâhib-i velâyet bir âlicenâb pâdişah-ı zîşân idi." Bu ibârelerde Pâdişah, ömründe bir vakit namazı geçirmemiş; yanlarında Allah'ın ve Resûlü'nün ismi anıldıkça ayağa kalkıp fevkalâde hürmet göstermek itiyâdında bulunan, velâyet sâhibi bir zât olarak tavsîf edilmektedir. Kendisi ayrıca mahâretli bir hattattı ve yazısı son derece güzeldi. Hiç çocuğu olmamıştır. Cesûr ve dindardı, hayırhâh ve merhametli idi, son derece perhizkâr ve takvâ-şiârdı. Dînî ve millî hamiyyeti her türlü takdîrin üzerindedir. Cülûsunda Sadrâzam Siyavuş Paşa'ya söylediği sözler, kendisinin devlet reîsliği vazîfesinde duyduğu büyük mes'uliyet hissini gösterecek kadar kıymetlidir. Saltanatının ilk aylarında siyâsete karışmış küçük zâbitânın yola gelmesini temin için neşrettiği hatt-ı hümâyûn ve bun-

ları te'dîb için çıkan fırsatları anında değerlendirişi, sâhip olduğu cesâretin derecesini göstermektedir. Esâsen saltanata tâlip olmamış; hattâ bundan istiğnâ dahi göstererek, tetebbuâtla meşgûl olmayı arzulamıştı. Bu sebeple onun Allah indinde, üzerine verilmiş olan vazîfeyi yapmaktan başka bir düşüncesi ve gâyesi de yoktu.

Her işini devlet ricâli ve ulemâ ile meşveret ederek yapmıştır. Ağır hasta olmasına rağmen, askeri teşvîk için sefer meşakkatini ihtiyâr edinmiş; büyük nefsî zahmetlere katlanmakla, rızâ-yı ilâhîye kavuşacağına kaani bulunmuştu. Avusturya'ya sevkettiği ordunun mağlûbiyeti ve kendi mülküne âit toprakların elden çıkışı, Türk ve İslâm nüfûsunun fecî zulümlere uğraması karşısında kendisini tutamamış; bukâ-i şedîd (şiddetli gözyaşı, hüngür hüngür ağlama) ile ağlamış; Sancağ-ı Şerîf huzûrunda Cenâb-ı Hakk'a duâ ederek, düşman karşısında kendisini hacîl etmemesini yalvarmıştı. Köprülü-zâde gibi bir adamın kaabiliyetini anlayarak, fevkalâde bir mecliste aldığı kararla sadârete getirmişti. Sadrâzam'ın kazandığı zaferlerden son derece memnûn olmuş; en derin bir samimiyetle kendisini iltifatlara garketmiş; hakkında duâlar etmiştir. Pâdişah'ın şu hareketleri dîn ve devlete hizmet yolunda sâhip olduğu gayret duygusunun ne derece kuvvetli bulunduğunu göstermektedir. Nitekim yataktan kalkamayacak kadar hasta olduğu halde, yine aynı hissin tesiri altında sefere çıkmış ve emrini ifâ için kudreti nisbetinde çalıştığı Rabbine kavuşmuştur. Kendisi şahsî hareketleri itibâriyle velî denebilecek kadar yüksek bir takvâ sâhibi olarak görülmektedir.

SULTAN AHMED HÂN-I SÂNİ

(1691-1695 M./1102-1106 H.)

II. Ahmed'in Edirne'de Cülûsu

Büyük birâderi II. Süleyman'ın vefâtı üzerine, "İttifâk-ı vükelâ" ile Edirne'de Hasoda Köşkü'nde Osmanlı tahtına cülûs etmiştir (22 Hazîran 1691/25 Ramazan 1102, cuma). 49 yaşında bulunan yeni Sultan, tahtın kendisine nasîb olmasından dolayı Allah'a şükretmiş ve Silâhdar'ın naklettiğine göre "Ben bu sadra tâlib ve râgıb olmayıp me'mûl etmezdim; Hak celle ve alâ hazretleri fazl u kereminden, bu aciz ve nahîf kuluna nasîb eyledi ve bu ni'metin merâsim-i edâ-yi şükrün edemem." demişti. Pâdişah'a usûlen önce Hasodalılar bîat etmişler; sonra Sadrâzam, Şeyhülislâm ve vükelâ ile sâirleri bağlılıklarını arz etmişlerdir. Asabi bir zât olan Pâdişah, Nakîbü'l-Eşraf bîat ederken, artık ağarmış olan bıyıklarını tutarak, kendisi bu hâle gelinceye kadar nerede olduklarını sormuş; sadâret kaymakamına, işine mukayyed olmasını bildirmiş; defterdâra îrâd ve masraflara dikkat edip, istikaamet üzere hareket etmesini tenbîh etmiştir. Şu davranışlarıyla Sultan, devlet işleriyle bizzat alâkadar olmak istediğini, vazîfeyi îfâda doğruluk ve adâlete son derece ehemmiyet verdiğini göstermek istemiştir.

Bîat merâsimi bittikten sonra, kılınç kuşanmak için acele İstanbul'a gidip dönmeyi düşünmüşse de, bunu, bâzı mahzurlarından dolayı icrâ etmemiştir. Fâtih'in kılınç kuşanma merâsimini Edirne Eski Câmi'de icrâ ettiği nazara alınmış ve öylece hareket edilmiştir. Yeni Pâdişah, Sadrâzam'ı vazîfesinde bırakmış ve "emr-i cülûs" Sofya'da kendisine bildirilmiştir.

Fâzıl Mustafa Paşa'nın Şehâdeti

Bu sırada ordu-yı hümâyûn Belgrad'a doğru ilerliyor ve etraftan gelen kuvvetleri de alarak, 20 Temmuz'da buraya vâsıl oluyordu. Hemen aynı gün, Tuna kapdanı Bıyıklı Ali Paşa kumandasındaki seksener levendli 40 İstanbul firkatesi ile 50 Tuna şaykası da Belgrad'a vâsıl oluyordu. Ertesi gün, Belgrad muhâfızı vezîr Kemankeş Ahmed Paşa'nın kıştan beri hazırlattığı tombazlarla Sava üzerinde köprü kurulmağa başlandı. Ordu Belgrad'da iken, Anadolu Beylerbeyi Bekir Paşa, Karaman Beylerbeyi Çelebi İsmail Paşa, Adana Beylerbeyi Mehmed Paşa, Teke, Saruhan, Çorum, Hamideli, Menteşe, Beyşehri, Kilis, Kayseri, Tarsus vs. sancak beyleri kuvvetleri de orduya katıldılar. Ordu-yı hümâyûn Ağustos başlarında Sava suyunun taşmasına rağmen, karşıya, Zemun mıntıkasına geçirilmeğe devam edildi. Alınan haberlerde 100-120 binlik bir düşman ordusunun Baden Markisi Ludwig'in kumandasında, Salankamen taraflarında bulunduğu öğrenildi. Sava'nın taşması ise, ordunun tamâmen Zemun sahrasına geçmesini aksatıyordu. Toplanan harb meclisinde, Kırım ve diğer kuvvetler gelmeden, düşmana karşı kat'î bir hücûm yapılmasının doğru olmadığı görüşü ileri sürüldü. Buna rağmen, başkumandan Fâzıl Mustafa Paşa, düşman ordusunun çekilmesini nazara alarak, kat'î bir meydan muhârebesine zorlanması görünüşünü serdetti. Düşman ordusu bir meydan muhârebesinde mağlûb edilince, Macaristan'ın istikbâli Türkler'e teveccüh edecek ve tıpkı Mohaç sonrasında görüldüğü gibi, Budin dahi kolayca fethedilecek; Osmanlı hudutları yeniden Raab suyuna dayanacaktı. Ancak bu vaziyet, Fransa ile de çekişmeğe başlamış bulunan Avusturya'yı kat'î olarak sulha zorlayabilirdi.

Bu noktaları mütalâa eden Serdar, orduyu tamâmen karşıya geçirdi ve düşmanın vaziyetini kollamağa, diğer taraftan da yetişmemiş bulunan Tatar kuvvetlerini beklemeğe başladı. Fakat düşman ordusunun ric'atini nazara alan Başkumandan, onun çekilme hattı üzerinde bulunan Karlofça şimâl geçidinin tutulmasını emretti. Kendisi de ordu-yı hümâyûnla birlikte, Zemun sahrasından Tuna'yı tâkiben ilerledi. Bu sırada Tuna donanması da Tisa ağzına doğru, ordu hareketine paralel olarak, kuzeye doğru çıkıyordu. Ordu-yı hümâyûn düşmanın çekilme hattı istikaametinde durarak, onun ric'atini kesti. Şu hareket, Başkumandanca, Nemçe ordusunu muhakkak sûrette muhârebeye zorlamak için yapılmış bir taktik olarak görünmektedir. Nitekim düşman buraya çarpmaktan başka bir çâre göremedi. Çünkü düşmanın Oyluk üzerinden çekilmesi, Tuna'daki erzak gemilerini Osmanlı elinde bırakacak ve yiyeceksiz kalmasına sebep olacaktı. Bundan dolayı düşman kuvvetleri, Osmanlılar için ters cepheli bir muhârebe olan, Salankamen harbine girdiler. Nemçe kuvvetleri, Osmanlı kuvvetlerinden fazla idi. Bunun için Sadrâzam

metrisler kazdırarak, topları mevzilere sokmuş ve düşman taarruzunu beklemiştir. Nitekim düşman Oyluk üzerine çekilse, yiyeceksizlikten ıztırap çekecek ve Osmanlı kuvvetleri tarafından tâkip edilerek kırılacak; biraz daha beklese, Kırım kuvvetleri yetişecek, vaziyeti büsbütün fenâ olacaktı. Bu sebeple iki ordu 19 Ağustos 1691/24 Zilka'de 1102 günü, ikindi vakti karşılaştılar. Muhârebe, Nemçe kuvvetlerinin taarruzu ile başladı. Türk topçuları şiddetli ateşlerle, düşman saflarında büyük rahneler açtılar. Nemçeliler, verdikleri büyük zâyiata bakmayarak ilerlediler. Bunun üzerine, metrislerden çıkan Osmanlı kuvvetleri, kanlı bir taarruz ile düşmanı yüzgeri ettiler. Avusturya kuvvetlerinin safları bu taarruza rağmen bozulmadı. Düşman kuvvetlerini kat'î bir bozguna uğratmak isteyen Sadrâzam ise, kapıkulu süvârisiyle birlikte, yalın kılınç düşmana hücûm etti. Fecî zâyiat veren düşman ordusu, bozulmağa yüz tuttu. Fakat bu sırada kahraman Sadrâzam, alnına isâbet eden bir kurşunla, gazâ meydanında şehîd oldu. Etrafının ihtiyatsızca hareketinden dolayı, bu şehâdet ordudan gizlenemedi. Mehterhâne-i hümâyûn sustu ve Osmanlı hücûmu inkıtaa uğradı. Bunu farkeden düşman kumandanı, kaçan kuvvetlerini yeniden düzene soktu. Sadrâzam'ın şehâdeti Türk safları arasında yıldırım sür'atiyle yayıldı ve birden ric'at başladı. Şehîd Sadrâzam'ın mübârek vücûdları dahi, muhârebe sahrasında kayboldu. Bu muhârebede Avusturya ordusunun 40 bin ölü, Osmanlı ordusunun ise 5 bin şehîd verdikleri rivâyet edilmiştir. Şu rakamlar, Avusturya ordusunun nasıl fecî bir şekilde sarsıldığını göstermektedir. Bu sebeple, çekilen Osmanlı ordusunu tâkip edemedi. Kumandanların ittifakıyle serdar kaymakamlığına, Haleb Beylerbeyi Koca Halil Paşa getirildi ve ordunun toplar ve ağırlıklar hâriç, Belgrad'a sâlimen döndürülmesi kararlaştırıldı.

Bu sırada Tuna donanması, Avusturyalılar'ın 800 kayıktan ibâret bulunan zahire ve cephânesinin bir kısmını batırıp, ötekileri tamâmen zaptetmiş bulunuyordu. Fecî şekilde sarsılan, mağlûbiyete yüz tutan Alman ordusu, Türkleri tâkip edemedi. Şu hâdise düşman sevk ve idâresinin ne derece kötü ve uğradığı zâyiatın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Düşman ordusunu kat'î bir imhâdan, kaderin garip bir cilvesi kurtarmıştır. Eğer Sadrâzam şehîd olmamış bulunsaydı, Mohaç'ın yeniden tekrarlanacağı Budin'in geri alınmasıyla bütün Macaristan'ın işgâl edileceği; Türklerin hudutlarını yeniden Raab suyuna dayayacağı iddiaları, vâkıaların seyrinden kolayca mümkün görünmektedir. Nitekim muhârebeden sonra, 7 bin Kırım süvârîsi ile 700 gönüllü Varadin istikaametine gönderildi. Bunlar on gün sonra Salankamen meydanına geldikleri zaman, düşmanın gitmiş olduğu; fakat perîşân olduklarından, ellerine geçenlerin çoğunu götürememiş, çadırları yakmış, ölülerini dahi gömemeyerek öylece bırakmış bulunduklarını gördüler. Bu nokta dahi, düşmanın uğradığı fecî vaziyeti açıkça göstermektedir.

Kırım kuvvetlerinin muhârebeye zamânında yetişememesi ise, katî netîcenin alınamamasının en müessir sebeplerden biri olarak görünmektedir. Bunun da sebebi, Hacı Selîm Giray gibi, büyük nüfûzlu, dînî ve millî gayret sâhibi bir Han'ın tahttan, bâzı dâhilî mecbûriyetler sebebiyle ferâgat etmesi ve yerine Saâdet Giray'ın geçmesi idi. Bu Han, selefi gibi büyük bir nüfûza sâhip bulunmadığı için, hem 10 bin miktarından az bir kuvvet toplayabilmiş; hem de, bunu toplamakta gecikmişti. Umûmiyetle 100 bin miktarında bulunan Kırım süvârisinin, ânında toplanamaması ve az oluşu, Salankamen'in netîcesini tâyin etmiştir. Saâdet Giray bu gevşekliği dolayısıyla bir müddet sonra bizzat Pâdişah tarafından azledilmiş ve yerine Safâ Giray tâyin edilmiştir. Fakat biraz sonra bu da azledilerek, Hacı Selîm Giray Han, üçüncü defa olarak, Kırım tahtına tâyin ve dâvet edilmiştir.

Fâzıl Mustafa Paşa harb meydanlarında şehîd düşen en büyük Osmanlı sadrâzamlarından biridir. Kendisi çok okuyan, âlim, nâmı gibi fâzıl, emsâli nâdir bulunan büyük bir idâreci ve kumandandı. Çok sâde yaşar, harbin her türlü meşakkatlerine tahammül eder, askerle hemhâl olurdu. Son derece cesur ve sebatkâr bir adam olarak isim yapmıştır. Sadârete geçer geçmez, sarayındaki bütün altın ve gümüşü darbhaneye gönderip sikke kestirmesi, onun devlet mefhumuyla nasıl yoğrulduğunu göstermektedir. Çok kısa sadâreti esnâsında, kaybedilmek üzere bulunan Rumeli'yi kurtarmış ve hudutları Ösek'e kadar dayamıştır. O, son sefere, devlet makinesini tam olarak eski nizâmına oturttuktan sonra çıkmak istemişti. Fakat Avusturya'nın hazırlıkları üzerine buna karar vermiş ve Nemçe ordusunu kat'î bir mağlûbiyete uğratıp, bütün Macaristan'ı zaptetmeyi kurmuştu. Muhârebe meydanındaki şehâdeti, bu büyük tasavvuruna mâni olmuş ve devletin kaybettiği bu yer de, ondan sonra bir daha alınamamıştır. Kendisinden boşalan yere "Kadı", "Koca", "Hoca" yâhut "Arabacı" lakaplarıyla anılan Ali Paşa tâyin edilmiştir (30 Ağustos 1692/1103). Kendisine "Arabacı" lakabının verilmesine sebep, sürgüne gönderdiği adamları arabalara bindirerek sevk etmesinden dolayıdır.

Ali Paşa sadârete, cepheye serdar olarak hemen gitmek şartıyla getirildiği halde, birtakım bahânelerle bundan ictinâb etmiştir. Zamanında Maroş nehri kenarındaki Lipve kalesi Avusturyalılar tarafından muhâsara edilmişse de, Râşid'in naklettiğine göre, Temeşvar muhâfızı Topal Hüseyin Paşa, burayı kurtarmıştır. Varat ise düşman kuvvetleri tarafından kuşatılmış ve yardım gönderilememiş; 9 ay devam eden bir müdafaadan sonra 9 bin olan müdâfîlerinin 3 bine düşmesi netîcesi, vire ile teslîm olmuştur (Hazîran 1692). Sadrâzam'ın bu hususlarda gösterdiği gevşekliğe, haksız icrâ ettiği sürgünler de eklenmiş; bu sebeplerle vâki şikâyetler nazara alınarak "meşhûrül'-uyûb ve menfûrül'-kulûb" olan "Koca mekkâr" azledilmiştir (27

Mart 1692/1103). Ali Paşa'nın sadâreti 7 ay devam etmiş; azlinden sonra Rodos'a sürülmüş; burada da bir takım entrikalara girdiği anlaşılarak, siyâset edilmiştir. Kendisinin yerine doğruluğu, tok sözlülüğü, hamiyyeti ve istiğnâsı ile meşhûr (Hacı) Çalık Ali Paşa tâyin edilmiştir.

İngiltere ve Felemenk'in Sulh Talebi

Bu sırada Avusturya ve müttefikleri safına dâhil olmuş bulunan İngiltere ve Felemenk, Osmanlılar nezdinde sulh teşebbüsünde bulundular. Bunun sebebi Fransa ile çekişen Avusturya'nın doğudaki kuvvetlerini boş bırakmak; XIV. Louis'in kudretinin zayıflamasını temin ile Osmanlı ülkesinde icrâ ettikleri ticâreti kuvvetlendirmekti. Kendi kuvvetini mümkün olduğu kadar yıpratmamak, az bir emekle büyük menfaatler elde etmek isteyen bu iki tüccar devletin sulh mevzuundaki aracılığı, Nemçe taleplerinin kabul edilmeyecek cinsten olması dolayısıyla reddedildi. Bununla berâber İngiltere ve Felemenk, sulh çalışmalarına devam ettiler.

Venedikliler'in Hanya Muhâsarası

Bir taraftan sulh için bu çalışmalar devam ederken, diğer taraftan Sadrâzam Belgrad'a vâsıl olmuş; toplanan harb meclisinde iki muhâsara görmüş olan şehir kalesinin tâmir ve tahkîmine karar verilmiştir. Bu kararın sebebi, Venedikliler'in Hanya'ya taarruzları ile, Lehler'in Kamaniçeye sarkmalarıydı. Venedik ve Lehistan'ın muhtelif cephelerdeki askerî hareketleri kollanarak beklenilmiş, bu suretle ihtiyatlı davranılmıştır. Böylece 1692/1103 sefer mevsimi bu tâmir ve tahkîm işleriyle geçirilmiş; Avusturyalılar da herhangi bir harekâtta bulunmamışlardır. Serdar bundan sonra Aralık başlarında Edirne'ye dönmüştür.

Serdar'ın bu sefer mevsiminde herhangi bir hareket yapmamasının bir sebebi de 18 Temmuz 1692/1103 târihinde Venedikliler'in Girit'teki Hanya kalesini muhâsara etmesiydi. Venedik amirali Françesco Mocenigo, Malta, Floransa ve Papalık gemilerinin de dâhil olduğu 100 parçalık bir donanma ile karaya 16 bin asker çıkarmıştı. Buna mukabil Hanya, Ispanakçı İsmail Paşa emrindeki 1500 kişi tarafından müdâfaa edilmekteydi. Paşa, düşman çıkarmasına, saf cengi ile mâni olmak istediyse de, kuvvetleri kifayetsiz olduğundan, kaleye kapandı ve Kandiye muhâfızı Fındık Mehmed Paşa'dan yardım talep etti. Fındık Paşa, Kandiye ve Resmo muhâfızlarından 1500 kişilik bir kuvveti imdâda gönderdi. Ayrıca vaziyeti İstanbul'a bildirdi. Bu yardım kuvveti, beş günlük bir çarpışmada, düşmandan haylî esîr aldıkları gibi,

muhâsara ordusunu yararak, rüzgâr gibi bir sür'atle Hanya'ya dâhil oldular. Bu yardım, müdâfaadaki Osmanlı askerinin mâneviyâtını yükseltti ve düşmanın hücûmlarına şiddetle ve kahramanca mukaavemet etmesine sebep oldu. Venedik amiralinin teslîm teklîfini hâvi mektubu, açılmadan iâde edildi ve sefîre bir daha gelirse başını kaybedeceği ihtâr edildi.

Hanya'nın muhâsarasını haber alan İstanbul, Kapdân-ı Deryâ Yusuf Paşa emrinde bir filoyu, yardım kuvvetiyle birlikte Kandiye'ye gönderdi. Fındık Mehmed Paşa'yı Girit Serdarı yaptı. Ayrıca Mora Serdarı bulunan Halil Paşa'ya, buradaki Venedik kuvvetlerini tazyik etmesini emretti. Halil Paşa, Korent şehri önünde bulunan Venedik tahkîmâtını yıktığı gibi, muhâfızlarını da mağlûb etti. Mora içlerine akınlar yaptı; Anabolu ve İnebahtı üzerine kuvvetler sevk etti. Bunun üzerine Mora'daki Venedik kumandanları, Amiral Mocenigo'dan acele yardım istediler. Fakat Venedik kumandanı, Osmanlılar'ın Mora'yı tazyikinin Hanya muhâsarasını çözdürmek maksadından dolayı olduğuna kaani olarak, bunlara cevap vermedi. Hanya'daki Osmanlı yiğitleri, kendilerinden 6 misli fazla olan düşmanın taarruzlarına mukaavemet ettiler. Bir hücûm esnâsında Malta amiralini 200 şövalyesiyle birlikte doğradılar. Bu sırada yardım alan Fındık Mehmed Paşa, 8 bin kişilik bir kuvvetle Hanya'ya yürüdü. Bunun üzerine Venedik amiralı, acele muhâsarayı çözdü ve askerini gemilere bindirip uzaklaşmak mecbûriyetinde kaldı. Bu arada Türk kuvvetleri tarafından haylî hırpalandı. Venedikliler, 41 gün süren muhâsarada dörtte bir zâyiat vererek, mağlûben ve ağırlıklarından bir kısmını terkederek kaçtılar (28 Ağustos 1692/1103). Mora Serdarı Halil Paşa da Hanya muhâsarasının kaldırıldığını haber alınca, yarımada dâhilinde akına memur ettiği kuvvetini geri çekti.

Venediklilerle Girit'te ve Mora'da çarpışmalar devam ederken ve Serdar, Belgrad kalesini tahkîm ile meşgûlken, Lehistan cephesinde de 60 bin kişilik bir Leh ordusu, Kamaniçe'yi muhâsara ile İsakçı'yı vurmaya teşebbüs etmişti. Sadrâzam'ın Belgrad'da tahkîm işiyle meşgûl olmasının bir diğer sebebini de, Lehler'in bu askerî hareketleri teşkîl etmiştir. Bununla berâber, Kamaniçe muhâfızı Kahraman Paşa, Leh muhâsara ordusunu bir huruç hareketiyle yenip kaçırttığı gibi; Kırım kuvvetleri de Lemberg varoşlarına kadar bütün Lehistan topraklarını baştan başa çiğenmişler ve büyük ganîmetler almışlardır. Böylece 1692 sefer mevsimi, Girit ve Mora'da Venedikliler'e, Kamaniçe'de de Lehler'e karşı zaferlerle bitmiş; Avusturya ise herhangi bir harekette bulunmamıştır.

İngiltere ve Felemenk'in Sulh Taleplerinin Reddi

Ertesi sene Şubat ortalarında, İngiliz ve Felemenk elçileri Edirne'ye gel-

mişler ve Mukaddes İttifak'ın sulh şartlarını bildirmişlerdir. Müttefiklerin talepleri, hâlihazırda Türkiye hâkimiyetinde bulunan yerlerin bâzılarının bile kendilerine verilmesi husûsunu ihtivâ etmekte, hattâ dâima mağlûb olmuş Lehistan için dahi toprak tâvizleri istenilmekteydi. Elçiler bunu Dîvân'da anlattıkları zaman, Rumeli Kazaskeri dayanamamış, "Bre dinsiz kâfirler, biz sizden daha memleket talebinde iken yedimizde bulunan mülk-i mevrûsemizi istemek nasıl sözdür!" demiştir. Talepler yalnız Kazasker'in değil, bütün Dîvân âzasının dahi asabını bozmuş; gâyet tabiî olarak reddedilmiştir. Muhârebesiz toprak verilmesi Türk ve Osmanlı an'anesinde mevcud ve vâki olmadığı gibi, bunu icrâya kimsenin selâhiyet ve kudreti de yoktu. Bu sebeple teklîfin reddedilmesi gâyet tabiî idi.

Diğer taraftan Fransa da İngiltere'de tahta geçen ve Orange hânedanından bulunan Hollanda hükümdarı William'ın resmen tanınmamasını istiyor; ayrıca Lehistan'ın müttefiklerden ayrılarak, münferit sulh yapmasını temin için uğraşıyordu. Fakat dâima mağlûb bulunan Lehler'e Osmanlılar'ın toprak tâvizinde bulunmaları gibi telepleri, tabiî kabul edilmemiş; bu teşebbüs de akîm kalmıştır.

* * *

Bu sırada Pâdişah tebdîl gezerken, ahâlinin, vergilerden dolayı defterdardan şikâyet ettiğini işitmiş; bu sebeple azlini Sadrâzam'a bir kaç kere bildirmiştir. Sadrâzam, defterdar Cânibî Ahmed Efendi'nin dürüst ve temiz bir kimse olmasını nazara alarak, bu emri icrâ etmemişti. Pâdişah bu hususu kendisinden sorunca, defterdarı müdâfaa etmiş; aleyhindeki sözlerin aslı olmadığını, kendi başına da iş görmediğini, sadâretin emrini icrâ ettiğini bildirmişti. Pâdişah, emrini tutmayanın, kendisinin vekîli olamayacağını bildirince, Sadrâzam, hürmet ve edeple mührü teslîm etmiştir. Bunun üzerine Pâdişah, Bozoklu Mustafa Paşa'yı sadârete tâyin etmek istemiş; Paşa ise eski Vezîr-i âzam hakkında medihte bulunarak, onun yerinde bırakılması ricasında bulunmuştur. Sultan bu cevâba ve istiğnâya hiddetlenmiş, "Vallâhü'l-azîm ve billâhi'l-kerim ikinizi de siyâset ederim." itâbında bulunmuş; bunun üzerine Bozoklu Mustafa Paşa mühr-i hümâyûnu kabul etmiştir (27 Mart 1693/1104). Sultan ise, merhametli ve hakşinas bir hükümdar olduğunu göstererek, eski sadrâzamı çağırmış; gönlünü almış ve "Paşa, bu işi kendine sen eyledin; hangi memleket vâliliğini istersen sana ihsânımdur; muradın ne ise makbûl-i hümâyûnumdur." diye iltifâtta bulunmuştur. Çalık Ali Paşa, mansıb ricâsında olmadığını söyleyerek, tekaaüd edilmesini istemiş; bunun için de Mihalıç hassını talep etmiştir. Bunun vâridâtının az olduğunu söyleyen halefine "Böyle sefer vaktinde ve hazîne müzâyakasında bu dahi çoktur, kanaat ederim." cevâbını vermiştir. Bu cevaplar Paşa'nın sâhip olduğu hamiy-

yet ve istikaametinin en bâriz delîlleri olarak görülmekte; devletine ve milletine olan hudutsuz bağlılığını aksettirmektedir. Paşa bir müddet Bursa'da kalmış; sonra Kandiye muhâfızlığına tâyin edilmiş ve burada 1698 senesinde vefât etmiştir.

Büyük İstanbul Yangını

1693/1104 senesi Hazîran ve Eylül aylarında çıkan iki yangın, İstanbul'da büyük hasarlara sebep olmuştur. Birincisi Cibali'den çıkmış, binlerce binâyı kül hâline getirerek, Zeyrek Câmii ile Atpazarı'na kadar yayılmıştır. Diğeri Ayazma kapısından başlayarak Fâtih'ten Atpazarı'na; Vefa, Şehzâdebaşı ve Aksaray'dan Cerrahpaşa'ya kadar bir çok binâları tahrîb etmiştir. İstanbul şehrinin baş belâsı olan yangınlarda mal ve mülkçe uğranılan zarardan başka, Türk kültür hazînelerinin kaybı da ölçülemeyecek kadar fazladır. Bu iki yangında 14 bine yakın ev, dükkân ve binânın harâb olduğunu nakletmek, uğranılan felâketin büyüklüğünü göstermeye kifâyet eder zannederiz.

Nemçe'nin Belgrad Kuşatmasının Çözülmesi

Bu sırada üçüncü defa Kırım tahtına çıkan büyük kahraman Selîm Giray Han'dan, Avusturyalılar'ın Erdel üzerinden Eflâk ve Boğdan'ın istilâsına hazırlandıklarına, buradaki yerli halkı isyân ettirerek Edirne'ye dahi sarkmayı düşündüklerine dâir bir mektup geldi. Bunun üzerine Erdel'in geri alınmasını temin maksadıyla bir ordu hazırlandı ve Sadrâzam Bozoklu Mustafa Paşa'ya aynı zamanda Serdar-ı Ekremlik de tevcîh edilerek, harekâta memur edildi. Ordu-yı hümâyûn, Temmuz ortalarında Ruscuk'a dâhil oldu. Bu sırada 100 bin kişilik Kırım kuvvetleri de, buranın karşısındaki Yerköy'e ulaşmışlardı. Burada toplanan ve Kırım Hanı'nın da hazır bulunduğu bir harb meclisinde, Erdel'e yürünmesi bir kere daha kararlaştı ve harekâtın hedefleri tâyin edildi. Fakat Ruscuk'tan dört menzil ötede Tutrakan'a varıldığı sırada, Belgrad muhâfızı Câfer Paşa'dan gelen bir haber, şehrin düşman tarafından muhâsaraya hazırlanıldığını bildiriyordu. İki gün sonra alının yeni bir mektupta ise, büyük bir Nemçe ordusunun Duc de Cray kumandasında Çingene adasına köprü kurdurup Sava'nın sağ yakasına geçtiği ve Belgrad'ı şiddetle muhâsaraya başladığı haber veriliyordu. Bu haberler üzerine toplanan harb meclisi, Belgrad'ın düşmesinin buranın güney ve doğusundaki toprakları da tehlikeye sokacağı mülâhazasıyle, düşman üzerine yürünmesine karar verdi. Tatar kuvvetleri de Vidin yakasına geçirilerek, Serdar'a iltihak ettiler.

Bu sırada düşman muhâsara ordusu işi sıkı tutuyor ve Belgrad'ı bir an evvel düşürebilmek maksadıyla, kaleyi gece gündüz dövüyordu. Açılan gediklerden 8 Eylül sabahı düşman kuvvetleri şiddetli bir umûmî hücûm yaptılar. Buna, çok daha şedîd bir inatla mukaabele eden Câfer Paşa emrindeki Osmanlı kuvvetleri, beş buçuk saat devam eden muhârebede, düşmana 8 bin telefât verdirdiler. Nemçe kumandanı, Serdar emrindeki ordu-yı hümâyûn yetişmeden burayı düşürmek için, ertesi gün aynı şiddette bir hücûm yaptırmak istiyordu. Fakat 4 bin kadar Tatar ve Rumeli sipahisinden mürekkep bir keşif müfrezesi, Avusturya mühimmât arabalarını sürüp götürmüş ve önlerine çıkan siperlere dahil olarak, bir hayli düşman kırmışlardı. Bundan çok fecî şekilde ürken düşman kuvvetleri, iki ateş arasında kalıp mahvolmamak için, alelacele çekilmeğe başladılar (12 Eylül 1693/1105). Ağırlıklarının bir kısmı ile Tuna'daki erzak gemilerini, Kapdân Ali Paşa'ya kaptırmamak için yaktılar ve tahrîb ettiler. Sava üzerindeki köprüleri de yakarak, Mohaç ve Segedin'e doğru çekildiler.

Serdar, düşman kuvvetlerine karşı bir nümâyiş hareketi yaptırarak, Temeşvar ve Güle'ye yardım gönderdi. Böylece 36 gün devam eden Belgrad muhâsarası, düşmanın firarı ile çözüldü. Muhâsara muhârebesinde Türkler 4400 şehîd vermişler; buna mukaabil bir kaç misli düşmanı öldürmüşlerdi. Serdar düşman ordusunu tâkip ettirerek, mümkün mertebe zâyiat verdirmiş; artık Nemçe toprakları hâline gelen Macar arâzisi yağmalanmıştır. Serdar, kaledeki tahrîbâtı tâmir ettirdikten sonra, Aralık başında Edirne'ye dönmüştür.

Değerli bir adam olduğundan bahsedilen Sadrâzam Bozoklu Mustafa Paşa, av merakı ve iptilâsından dolayı "bî-icâb-ı mûcib" azledilmiştir. Paşa, sadâreti sırasında Pâdişah'ın da hazır bulunduğu bir müşâvere meclisinde, hazîneye para tedâriki için "Sürsat" nâmıyle zahireden alınan vergiyi yeniden ihdâs etmiş; bunun tahsîlâtı bizzat ahâlinin tâyin ettiği emîn kimseler tarafından yaptırılmıştır. Bunun âhali üzerinde husûle getirdiği nâhoş kîl-ü kaalin azline sebep olduğu da rivâyet edilmiştir. Fakat onun devlet işlerini ihmâl edip av ile meşgûl olduğu Pâdişah'a şikâyet edilmiş; bu hususta çok hassâs olan Sultan, tebdîl-i kıyâfetle Paşa'yı kontrol etmiş; hakîkaten ava düşkün olduğunu görmüştür. Devlet işlerinde çok hassâs olan, en ufak ihmâli dahi affetmez bir karakterde bulunan Sultan'ın, bunun üzerine Paşa'yı azlettiği nakledilmiştir. Kendisinden boşalan mevkie, Trablusşam Vâlisi bulunan Sürmeli Ali Paşa tâyin edilmiştir (14 Mart 1694/1105).

Yeni senenin ilk hareketi, Venedik'in Dalmaçya cephesindeki faaliyetiyle başladı. Narenta suyu üzerinde bulunan Gabella Kalesi, içerdeki yerli halkın düşmanla işbirliği etmesi yüzünden, Venedik eline geçti (28 Hazîran

1694/1105). Burası Hersek'in Dalmaçya tarafından anahtarı sayıldığı için, Venedik tarafından işgâli tehlikeli görülmüş ve iki defa geri alınmasına teşebbüs edilmiştir. Bununla berâber kâfi miktarda kuvvet sevk edilemediğinden, kaleyi düşürmek mümkün olmamıştır.

Varadin Muhâsarası

Bu sırada Sadrâzam, Avusturya'ya karşı sefer hazırlıklarıyla meşgûl bulunmaktaydı. Nihâyet 1694/1106 Hazîran sonunda, Edirne'den kalkan orduyı hümâyûn, 16 Ağustos'ta Belgrad'a vâsıl oldu. Tatar Hanı Selîm Giray'ın da hazır bulunduğu harb meclisinde, iki seneden beri Belgrad'ın tahkîmi ve muhâsaradan kurtarılması ile meşgûl olunarak, düşman arâzisine geçilmediği nazara alındı. Harekâtın buraya tevcîhi ve Petervaradin'in kuşatılması kararlaştırıldı. Sava üzerine kurulan köprüden ordu, Zemun sahrasına geçirildi ve 12 Eylül 1694/29 Muharrem 1106'da Varad muhâsara edildi. Türk ordusu 100 bin raddelerinde bulunuyor; Macaristan'ın içinde akına memur bulunan Kırım kuvvetleri de harekâta iştirak ediyordu. Tuna donanması 360 gemi ve kayıktan müteşekkil olarak ilerliyordu. Varadin kalesi, Avusturya tarafından tahkîm edilmiş ve Osmanlı harekâtının buraya teveccüh edeceği de anlaşıldığından, müdâfaa kuvveti olarak 50 bin kişi hazırlanmıştı. Esâsen Osmanlılar için bu kuşatma hereketi, Eylül ortalarında yapıldığından, mevsim itibâriyle de geç kalınmıştı. Varadin, ince bir dil şeklinde Tuna'ya girmekte, karşı yakadan kurulan köprü ile de Avusturya kuvâ-yı külliyesiyle irtibâtını devam ettirmekteydi. Bununla berâber, çok kuvvetli ve fazla olarak hazırlanan Tuna donanmasının iştirakiyle de kaleyi düşürmek mümkündü. Bu sebeple metrisler kazılarak, hemen şiddetli bir muhâsara harekâtına başlandı. Muhârebeler tamâmen Osmanlı kuvvetlerinin üstünlüğüyle cereyân ediyordu. Fakat mütemâdiyen sağanak hâlinde yağan yağmurlar, metrislerin bozulmasına, askerin çamur içinde muhârebe etmesine ve dolayısıyla sıhhatinin bozulmasına sebep oldu. Bunun üzerine, 23 günlük bir tazyikten sonra muhâsara kaldırıldı ve bütün ağırlıklarla birlikte Sava üzerinde kurulan köprüden Belgrad'a geçildi. Serdar ise, Aralık başlarında Edirne'ye döndü.

Bu muhâsara netîcesiz kalmakla birlikte, düşman, Osmanlı ordusuna karşı fiilen bir harekete girişemedi ve bir meydan muhârebesi vermekten de çekindi.

Sakız Kalesinin Teslîmi

Bu muhâsara devam ederken, Papalık ve Malta gemilerinin yardımını da alan 115 parçalık Venedik donanması Sakız'a taarruz etmiş ve adaya 13

bin asker çıkarmıştı. Sakız kalesindeki Osmanlı muhâfızları ise, 1370 kişiden ibâret bulunuyorlardı. Sakız muhâfızı Silâhdar Hasan Paşa, yardım istediyse de, bu temin edilemedi. Bu sırada hızla kaleyi muhâsara eden düşman kuvvetleri, şiddetli topçu ve humbara atışlarıyle sur dâhilindeki evlerin bir çoğunu hasara uğrattılar. Yerli Rumlar ise papaz tahrikine kapılıp isyana kalkıştılar. Yardım da alamayan Hasan Paşa, şu vaziyet karşısında, adadaki Türk ahâlisinin tamâmen katliâma uğrayacağı mülâhazasıyle, şehri vire ile teslîm etti (21 Eylül 1694/1106). Türk ahâlinin hemen hepsi gemilerle Çeşme'ye nakledildiler.

Bu haber, Pâdişah'ı son derece müteessir etti. Anadolu'ya bu derece yakın bir adanın düşman eline geçmesinin mahzurlarını gören Pâdişah, Sadrâzam'a bir hat yazarak, "Mâdemki Sakız düşman elindedir, bütün Engürüs memleketin fethetsen matlûbum değildir." dedi. Bir müddet sonra Edirne'ye dönen Sadrâzam, Pâdişah'tan "Sakız ahvâli derûnum yakdı; teshîri murâdımdır. İcâb edenlerle görüşüp ne yapmak lâzımsa bildiresin. Bu kış Sakız elde edilmezse, şöyle bilin kim, bütün reîsleri katlederim." meâlinde şiddetli bir hatt-ı hümâyûn aldı. Bundan anlaşıldığına göre Sultan, Sakız'ın düşmesinden son derece ıztırap çekmiş; bunun fethini temin için kışı dahi dinlemeyerek, Anadolu Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı serdar tâyin edip, hemen geri alınmasını emretmiştir. Serdarı kabul ettiğinde, "Sadrâzam senin hüsn-i hâlini arz edip vükelâm dahi ma'kul görüp, hizmet me'mûl ettiğimden, seni Sakız fethine serasker nasb u tâyin eyledim; eğer taksîrât edersen tecziye ederim." hitâbında bulunmuştur. Fakat Sakız'ın sukutundan son derece müteessir olan Pâdişah, adanın alındığını görememiş; buranın geri alımasından on beş gün evvel vefât ederek, rûhunu teslîm etmiştir (6 Şubat 1695/21 Cemâziyülâhir 1106).

Pâdişah'ın vefâtına sebep olan hastalığın, birâderininki gibi, istiska olduğundan bahsedilmektedir. Bu Sultan da, ağabeyisi II. Süleyman gibi, tam 3 yıl, 7 ay, 14 gün saltanat sürmüş ve aynı rahatsızlıktan dâr-ı bekaaya irtihâl eylemiştir. Bu benzerlikler Osmanlı kaynaklarında dâima dikkate alınan mânevî bir tevâfuk addedilmiştir. Cenâzesi İstanbul'a nakledilerek, birâderinin bulunduğu Kaanûnî türbesine defnedilmiştir.

Sultan II. Ahmed'in Şahsiyeti

Sultan II. Ahmed şiir ve mûsikiye meraklı, mizâç itibariyle hassâs, hiddetli, fakat son derece merhametli bir zât idi. İyi bir hattattı ve dest-i mübârekiyle çok güzel *Kur'ân*'lar yazmıştır. Farsça ve Arapça'ya vâkıf, mütetebbi bir zât idi. Çabuk kızmakla berâber hemen kendisini toplar ve hatası-

nı tashîh etmekten zevk alırdı. Devlet işlerinde mâhir olan kıymetli kişileri seçip işbaşına getirirdi. Fakat devlet umûrunun kusursuz işlemesini istediği ve bu hususta çok hassas olduğu için, en ufak bir kusurda bunları azleder; sonra da kararının şiddetini düşünerek, gönüllerini alırdı. Dîvân-ı hümâyûn müzâkerelerini dikkatle dinler, hasta olduğu zamanlarda dahi görüşmeleri tâkip etmeyi, devlet reîsliği vazîfesi addederdi. Haftada dört gün Dîvân toplanması hakkındaki eski kaanûnu ihyâ ve vüzerânın müşâverelerini bizzat tâkip etmiştir.

Kendisi çokça tebdîl gezer, ahâlinin dertlerini ve şikâyetlerini anlar; bunların giderilmesi için alâkalılara emirler verirdi. "İbâdullaha hizmet" husûsunda en derin, ilâhî bir mesûliyet hissi ile hareket etmeyi vazîfe addederdi. Onun şehzâdeliği sırasında tuttuğu hâtıra defteri, nasıl bir mes'ûliyet ve istikbâl duygusuna sâhip bulunduğunun belîğ misâli olarak görünmektedir. Kendisi, Silâhdar'ın kaydettiğine göre, ilk sadrâzamı Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa tarafından, "hüsn-i hal ve zühd ü takvâ ile mevsûf, her fünûnda mâhir, âlîcenâb bir kâmil-vücûd" olarak tavsîf edilmiştir. Tahta çıktığında söylediği sözler, Sultan'ın nasıl bir mânevî mes'ûliyetle devlet reîsliğini kabûl ettiğini anlatmakta, hudutsuz istiğnâsına ve halka hizmet duygusunun derinliğine işâret etmektedir. Bu halka hizmet duygusunun büyüklüğü ile milletin kanaatlerine hürmetidir ki, azil ve tâyinlere sebep olmuştur. Sakız'ın kaybı ise onu son derece eleme duçâr etmiş; bunun geri alınması için şiddetli emirler neşretmesine sebep olmuştur. Bu mevzûdaki hassâsiyeti ise her türlü takdîrin üstünde görünmektedir.

Devrinde âdil bir hükümdar olarak isim bırakmak istemiş, tabeasını memnûn etmek için gayret sarfetmiştir. Sakız'ın gitmesi üzerine yeniden nefîr-i âm usûlüyle asker toplanılmasını emretmiştir. Devrinde Irak, Suriye, Hicaz'da bâzı dâhilî vak'alar da cereyân etmiştir.

SULTAN EL-GÂZİ MUSTAFA HÂN-I SÂNİ

(1695-1703 M./1106-1115 H.)

II. Mustafa'nın Cülûsu

Sultan Mustafa, amcası II. Ahmed'in vefâtı üzerine, dünyanın en büyük devleti olmakta devam eden Türkiye'nin devlet reîsliği makaamına çıkarıldı. Mevcut şehzâdelerin en büyüğü idi ve 31 yaşında bulunuyordu. Gâyet iyi bir tahsîl görmüş; husûsî hocalardan ders alarak, her bakımdan mükemmel yetiştirilmişti. Ata binmekte, her türlü silâhı kullanmakta mâhirdi. Güzel san'atların şiir, mûsıkî ve hat gibi üç sahasında da eserler vermekle iştihâr etmişti. Devletin içinde bulunduğu vaziyeti tamâmen görmekte, gençliğinin ilk senelerindeki haşmetli günleri yeniden tahakkuk ettirmek için hazırlanmış bulunmaktaydı. Cülûs merâsiminin akabinde neşrettiği ve tâmim ettiği bir hatt-ı hümâyûn, onun bu mevzûdaki büyük gâyesini ortaya koymaktadır. Bu "hatt-ı mehâbet meşûnla"rında " zevk ü safâ ve rahatı kendümüze harâm eylemişizdir."diyerek, ceddi Kaanûnî gibi "bizzât gazâ vü cihada niyyet" ettiğini ilân ediyor; "dîn ü devlet ve hizmet-i ibâdullah" için çalıştığını izhâr ediyordu. Sadrâzam'a bu niyeti için devlet ricâliyle görüşerek, karara varmalarını ve netîcesini bildirmelerini emrediyordu.

Yapılan müşâverede, zât-ı şâhânenin bizzat sefere çıkmasının çok masraflı olacağı görüşü kendisine bildirilince de, şu büyük ve mânidâr cevâbı

veriyordu: "Bana ağırlık ve hazîne lâzım değil; mahallinde kuru ekmek yerim; vücûdumu dîn uğruna bezlederim; her ne denlü meşakk arz olunursa sabr u tahammül ederim; hizmet-i ibâdullah tamâma ermeyince seferden dönmem, elbette kendim giderim."

Bu cevap onun, dîn ve devlet yolunda göze aldığı ferâgat ve fedâkârlığın ulaşılmaz büyüklüğüne işâret etmektedir. Pâdişah, ibâdullah olarak isimlendirdiği milleti için, her türlü nefsî fedâkârlığa tahammül edeceğini, vücûdunu dîn uğrunda harcayacağını bildirerek, kendi hânedanının devlet mefhûmuyla nasıl yoğrulduğunu, nasıl haşır neşir olduğunu gösteriyordu. Peygamber ve ashâb devri hâriç, târihin bütün hükümdar ve devlet reîsleri arasında Osmanoğulları kadar, milletleri için her fedâkârlığı göze almış hamiyyet sâhiplerine rastlamak nâdirâttandır. Bu hânedandır ki, milletlerinin kaderine, sırf sâhip oldukları bu yüksek vasıfları sâyesinde 670 sene hâkim olmuşlar; târihin en uzun ve en büyük hükümdar âilesi olarak nâm salmışlardır. İşte Sultan Mustafa, ecdâdından mîrâs aldığı bu büyük hizmet vecdi ile işe başladı ve harb hazırlıklarını hızlandırdı. Osmanlı efkâr-ı umûmîyesi, dâima millî ve mukaddes bir varlık olarak gördükleri devlet reîslerinin gayretine ayak uydurdu ve yeni Sultan'ın "telâfî-i mâfât" edeceğine inandı.

Sakız'ın Geri Alınması

Bu sırada Sultan II. Ahmed tarafından Sakız'ın tekrar alınmasına memur edilen Serdar Mısırlı-zâde İbrahim Paşa ile Kapdân-ı Deryâ Amca-zâde Hüseyin Paşa, Koyun adaları kuzeyinde, Venedik donanmasıyla karşılaştılar. Papalık, Toskana ve Malta gemileriyle de takvîye edilmiş bulunan Venedik donanması, 65 parçadan mürekkep idi. Buna mukaabil Osmanlı donanması, 48 gemiden ibâretti. Sakız boğazında yapılan muhârebe, adanın istikbâlini tâyin edecekti. Donanmamızda Kalyonlar Kapdânı bulunan ve "Yarı ölü" mânâsına "Mezomorta" lâkabıyle anılan Hüseyin Paşa, düşmanın üstünlüğüne bakmadan hücûma geçilmesi re'yini kabûl ettirdiğinden, muhârebeye başlandı. İlk hamlede düşman amiral gemisiyle iki büyük kalyonu batırıldı. Bunu üç gemi daha tâkip etti. Bir kaç gemisi zaptedilen, ekserisi hasâra uğrayan, amirali öldürülen düşman donanması, Sakız'a doğru ric'at etti. Kaçan düşman top ateşiyle zarara uğratıldı. Bir gemi kaybeden Osmanlı donanması, böylece büyük bir deniz zaferi kazandı (9 Şubat 1695/1106).

Bununla berâber kat'î netîce elde edilememişti. Yeniden ikmâl yapan donanma-yı hümâyûn, dokuz gün kadar sonra, Koyun adalarının biraz güneyinde, Venedik gemileriyle tekrar karşılaştı. Düşman donanması, binlerce gülle atmasına rağmen, bir tanesini dahi isâbet ettiremedi ve bir Türk gemisi

batıramadı. Buna mukaabil donanma-yı hümâyûn topçuları, isâbetli atışlar ve seri manevralarla düşman gemilerini harâb edip, dokuzunu batırdılar. Karanlıktan istifâde eden düşman, muhârebe sahasını terk ve firar etti. Bu suretle Osmanlı donanması yeni bir zafer kazanmış; Sakız adasının istikbâli de Türkler lehine karara bağlanmıştı (18 Şubat 1695/4 Recep 1106).

Dört gün sonra Sakız limanına giren donanma-yı hümâyûn, adaya asker çıkararak, burayı kolayca işgâl etti. Limanda bulunan 8 Venedik harb gemisi zaptedildi. Kalede 112 top, 5000 tüfenk, 35 bin gülle, 1200 kantar barut, 2500 kantar kurşun gibi mühimmât ile büyük bir yiyecek stoku ele geçirildi.

Bu zaferlerin müjdesi, yeni Sultan'ın "cülûs-ı hümâyûnlarının onbeşinci günü İstanbul'a vârid olmakla pâdişâh-ı nevcâhın küşâyiş-i tâli'lerine berâatü'l-istiklâl addolundu ve melâl ü kedûret mütehavvil-i şâd u gayret oldu." Amca-zâde Hüseyin Paşa Sakız muhâfızlığına, Mezomorta Hüseyin Paşa ise Kapdân-ı Deryâlığa tâyin edildiler.

Sürmeli Ali Paşa'nın Azledilmesi

Bir müddet sonra Sultan II. Mustafa, kendisinin sefere çıkmasına muhâlefet eden Sürmeli Ali Paşa'yı azletti. Paşa'nın azlinin sebebi, Belgrad'a gönderilen 1500 kadar yeniçeri neferinin Edirne yakınındaki Cisr-i Mustafa Paşa konağında, cülûs bahşişi îtâsı için Sadrâzam tarafından tahrîk edilmesidir. Rivâyete göre, Sultan Mustafa, bizzat tebdîl-i kıyâfet ederek, askerin arasına dâhil olmuş; isyanın sebebini anlamış; bundan dolayı da Sadrâzam'ı azletmiştir. Şu husûs, Sultan'ın disiplin mevzuundaki hassâsiyetiyle, cesâretine ve ânında karar verebilme melekesinin kudretine işâret etmektedir.

Sürmeli Ali Paşa'dan boşalan sadâret makaamına, henüz 33 yaşlarında bulunan Elmas Mehmed Paşa getirilmiştir (2 Mayıs 1695/1106). Sürmeli Ali Paşa'nın azlinin, Feyzullah Efendi'nin şeyhülislâmlığını istememesi yüzünden ne'şet ettiği de rivâyet edilmiştir. Nitekim Elmas Mehmed Paşa'nın sadârete geçişinin yirmidördüncü günü, bu zât Meşîhat makaamına tâyin edilmiştir.

Lippa Fethi ve Lugoş Zaferi

Nihâyet 30 Hazîran 1695/18 Zilka'de 1106 günü Pâdişah sefer hazırlıklarını ikmâl ederek, bizzât ordu-yı hümâyûnun başında, Belgrad'a doğru hareket etmiştir. Ordu-yı hümâyûn 11 Temmuz'da büyük Rumeli eyâletinin

merkezi olan Sofya'ya gelmiş; 2 Ağustos'ta da Belgrad'a vâsıl olmuştur. Bu müddet esnâsında Pâdişah, tebdîl-i kıyâfetle zaman zaman asker ve halk arasında dolaşmış; onların kanaat ve fikirlerini bizzat müşâhede etmiş; ihtiyaçlarını anlamıştır. Bu teftîşleri esnâsında, Osmanlı ordusunun dâima methedilen mal, can, ırz masûniyetine riâyetini kontrol etmiş, bir bağa girip vişne yiyen cebeci neferini dahi tecziye ettirmiştir. Belgrad'da bir harb dîvânı kurularak, düşman ordusunun hareketi ve temâyülleri müzâkere edilmiş; son alınan haberlere göre, hareketin istikaameti kararlaştırılmıştır.

Bu sırada Avusturya ordularına general Caprara'nun kumanda ettiği, düşmanın Banat eyâletinin merkezi oan Temeşvar kalesini almak için, buranın 54 km. kuzeydoğusunda bulunan Maroş suyu üzerindeki Lippa kalesini hareket üssü olarak kullandığı nazara alınmış, bu sebeple evvelemirde buranın geri alınmasına karar verilmiştir. Bu karar "Belgrad Temeşvar'sız, Temeşvar Belgrad'sız olamaz" yolunda hülâsâ edilen, pek doğru bir askerî kaaideye binâ ettirilmiştir.

Bunun üzerine Belgrad tahkîm edilerek, Tuna üzerine kurulan köprüden Pançova sahrasına geçilmiş; Tımış suyu aşılarak Temeşvar'a gelinmiştir. Buradan hızla Lippa üzerine gidilmiş, metris dahi açmadan yapılan umûmî taarruzla, bir buçuk saat içinde kale işgâl edilmiştir. Burada bulunan ve Temeşvar muhâsarası için düşman tarafından hazırlanan 43 top, 3000 kantar barut, 65 bin gülle, 66 bin kile hubûbât hemen zaptedilmiş; kale tamâmen tahrîb edilmiştir (9 Eylül 1695/1107).

Burada 6 gün geçirilmiş ve Kırım Hanı Selîm Giray orduya iltihak etmiştir. Belgrad muhâfızı Câfer Paşa'dan, Tisa kavşağındaki Titel kalesinin de alındığı haberi gelmiştir. Bu esnâda Avusturya ordusunun, general Veterani kumandasında, Tımış nehri sâhilinde bulunan Lugoş'ta ıstabur kurduğu haber alındığından, oraya teveccüh edilmiştir. 22 Eylül'de, düşman ordusu az olduğundan, müdâfaa vaziyeti almış; etrafı bataklık ve gerisi ormanlık bir sahaya kurduğu ordugâhını, zahire arabalarını da dizdirerek tahkîm etmiştir. Kırım Hanı ise, düşman arkasına sarkma emrini almıştır. Osmanlı ordusu, açılan top ve tüfenk ateşine aldırmayarak, şiddetle hücûm etmiş; bizzat Pâdişah dahi sipâhi, silâhdar ve solak askerinin önünde yalın kılınç çarpışmıştır. Muhârebede mehter-hâne-i hümâyûnun icrâ ettiği teşcîkâr ceng havalarının düşman ordusu kumandanları üzerinde derin bir korku yarattığı nakledilmekte; Lugoş kumandanının general Veterani'ye "ömrümde böyle dehşet veren bir nağme duymadığını" söylediği rivâyet edilmektedir. Netîcede düşman fecî şekilde mağlûb edilmiş; 5000 esîr alınmış, mütebâkisi, başkumandan Veterani ile birlikte tamâmen öldürülmüştür.

Bu zaferden sonra Lugoş kalesi derhal fethedilmiş; Şebeş üzerine gönderilen kuvvetle de burası geri alınmıştır. Bu suretle Banat eyâleti tamâmen düşmandan temizlenmiş; Belgrad'ın emniyeti temin edilmiştir.

Bu sırada Azak kalesinin büyük bir Rus kuvveti tarafından tazyik edilmesi ve bir kaç cephede muhârebede bulunulması nazara alınarak, mevsimin ilerlemiş olduğu mûcib sebebiyle, dönülmeye karar verilmiştir. Düşmanın kuvveti ise Erdel içlerine çekilmiş ve Osmanlı kuvvetlerinin karşısına çıkamamıştır.

Bütün bunlar nazara alınarak, Niğbolu üzerinden Tuna'nın sağ sâhiline geçilmiş ve Edirne'ye hareket edilmiştir. Kırım Hanı, memleketine dönmek için müsâade istemiş; Sultan tarafından büyük iltifâtlarla teşyî edilmiştir. Bu zaferden sonra, Sultan Mustafa'ya "Gâzi" ünvanı verilmiş ve "azîm gazâ alayıyla mahmiye-i Kostantıniyye'ye muvâsalat etmiştir." (18 Kasım 1695/1107).

Zeytinburnu Zaferi

Pâdişah Avusturya cephesinde zafer kazanırken, Kapdân-ı Deryâ Mezomorta Hüseyin Paşa emrindeki 51 gemiden mürekkep donanma-yı hümâyûn da, 60 parçadan ibâret Venedik donanmasını Midilli adasındaki Zeytinburnu açıklarında yakalamış ve mağlub etmiştir. "Yera Muhârebesi" nâmı verilen bu deniz savaşında 300 Türk şehîd ve yaralısına karşı, 5000 düşman öldürülmüş; düşmanın 13 gemisi batırılmış ve tahrîb edilmiştir. Böylece müttefik donanması mağlûb edilerek; Venedik, Ege Denizi'nde bir zafer kazanmak ümîdini de yitirmiştir.

Azak Zaferi

Pâdişah'ın Avusturya cephesindeki faaliyeti esnâsında, Ruslar da 200-300 bin kişilik çok azîm bir kuvvetle Azak kalesini muhâsara etmişlerdir. Bizzat Çar Deli Petro'nun kumandanlık ettiği bu ordu, kaleyi kuşatmış ve her çeşit ahlâkî redâetle de malûl bulunan Petro, bu muhâsarada, askerî kaabiliyetinin derecesini de göstermiştir. Azak'ı müdâfaa eden çok küçük bir Türk kuvvetine karşı, yüzbinlerce kişilik Rus ordusu bir şey yapamamıştır. Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa ile Kırım Hanı'nın oğlu Kaplan Giray'ın kahramanca müdâfaaları ve huruç hareketleri, düşmana büyük telefât verdirmiştir. Bu huruçlardan birinde farz-ı kifâye olan cihad emr-i bârîsini îfâ için, yalın kılınç düşmana hücûm eden Azak Müftîsi İsmail Efendi de şehîd olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itbâren başlayan ve kökü Peygamber

Efendimize kadar dayanan bu gazâ an'anesi, ilmiye sınıfını da dâima kılınç kullanmaya sevk etmiştir. Millî vahdeti kalemleri ve fikirleriyle yükselten ve kuvvetlendiren ilmiye mensupları, aynı zamanda kılınçlarıyle de son derece mukaddes bildikleri Devlet-i Aliyye'ye hizmet etmişler ve bu uğurda kanlarını ibzâl etmekten dahi çekinmemişlerdir. Ulemânın bu anlayışı, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar böyle devam edip gitmiş; onun için de milletimizin en hürmet edilir, mümtaz bir zümresi olarak, takdîre lâyık görülmüşlerdir. Müftînin şehâdeti bu sebeple, Azak müdâfîlerinin gayretini mânen ziyâdeleştirmiştir. Bu sırada Trabzon Beylerbeyi Ali Paşa'nın 10 gemi dolusu asker ve mühimmât ile gelmesi ise, Türk müdâfaasını Ruslar için yıkılması imkânsız bir set hâline getirmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin yaptığı huruc hareketleriyle düşman ordusu fecî şekilde kemirilmiştir. Osmanlı kaynaklarına göre 30 bin telefât veren Rus ordusu, böylece ric'ate mecbûr edildi (13 Ekim 1695/1107). Bu ric'at esnâsında tâkip edilerek, 3-4 bin askeri daha kırıldı ve iki topu da ganimet olarak alındı.

Böylece 1695 senesi Venedik, Avusturya ve Rusya cephelerinde Mukaddes İttifak'a dâhil devletlerin deniz ve kara ordularının defalarca yenilmeleri ile geçti. Osmanlı kara ve deniz kuvvetleri müttefik ordularına karşı zaferler kazandılar.

Avusturya Ordusunun Mağlûb Edilmesi

Pâdişah kışı sefer hazırlıklarıyla geçirdi ve baharla birlikte harekât yeniden başladı. Sultan, Osmanlı kara ordusunun başında olarak, 28 Nisan 1696/1107'de Edirne'ye geldi ve bir buçuk ay burada kalarak, son hazırlıklara nezâret etti. Bu sırada donanma-yı hümâyûn, Kapdân-ı Deryâ Mezomorta Hüseyin Paşa kumandasında Akdeniz'e çıkıyor ve müttefik donanmasını bulmağa çalışıyordu. Pâdişah, 3 Temmuz'da Sofya'ya geldi. Ordu-yı hümâyûn buradan itibâren emniyet tedbîri alarak ilerledi ve 2 Ağustos'ta Belgrad'a vâsıl oldu. Bu yürüyüş esnâsında düşman ordusunun hareketi hakkında da devamlı haberler geliyordu. Osmanlılarca Nalkıran diye anılan Saksonya Elektörü Friedrich August'un 40 bin piyâde, 20 bin süvâri ve 108 topla Temeşvar'ı muhâsaraya başladığı haber alınınca, buraya teveccüh edildi. Düşman kuvvetlerinden bir başka kısmı da Budin, Petervaradin ve Erdel'de müdâfaa hazırlıklarına girişmişti. Osmanlı ordusu Tuna üzerinde kurulan köprüden Pançova sahrasına geçti ve Temeşvar'a doğru ilerlemeye başladı. Buna paralel olarak, 112 parçadan mürekkep Tuna donanması da kuzeye doğru hareket etti ve düşmanın bir kaç gemisini zaptetti. Ordu-yı hümâyûnun bu hareketini haber alan düşman, Temeşvar'a gelecek tek yol, Bega ve Tımış

suyu arasındaki bataklık geçidini tutmuştu. Türk ordusunun öncü kuvveti, Avusturya öncüsünü püskürttü ve boğazı emniyete aldı.

Düşmanla teması temin eden Osmanlı ordusu, onu Olasch (Olaş) mevkiinde yakaladı. Nemçe ve müttefiklerinin ordusu 40 bin piyâde ve 45 bin süvâriden mürekkepti ve 111 topla techîz edilmiş bulunuyordu. Yardımcı kuvvetlerle berâber bu ordu, 100 bini geçiyordu. Bu orduda mareşal Von Caprara, Heusler ve Toaf gibi namlı Alman kumandanları dahi vardı ve merkez, sol ve sağ kanatlara kumanda ediyorlardı. Türk ordusu da aynı miktardaydı. Türkler hemen tahkîmâta başlayarak, bu mevzûda dünya ordularından çok ileri olduklarını gösterdiler ve düşmanı tam bir kapana aldılar. 27 Ağustos 1696/28 Muharrem 1108 gününü, Osmanlı ordusu istirahatle geçirmek istiyordu. Fakat düşman ikindiye doğru, Osmanlı kuvvetlerinde dâima bir gevşemenin başladığına kaani olarak, taarruza kalktı. Bu sırada Sultan Mustafa ikindi namâzını kılmıştı. "Tobyuk" nâmındaki atına binerek, otağ-ı hümâyûn önünde bulunan sancak dibinde durdu ve etrafa emirler vermeğe başladı. Kırım süvârisini, düşmanın ardına sarkması için sevk etti. Düşman taarruzu top, tüfenk, ok ve kılınç ile karşılanıp püskürtüldü. Yapılan şiddetli bir mukaabil taarruz, düşmanı tamâmen mağlûp edip hezîmete uğrattı. Vezîr-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nın 12 bin serdengeçtinin başında olarak yaptığı hücûm ise, kat'î netîcenin alınmasına yetti. Muhârebe sâhasında Heusler gibi bir hayli kumandanlarıyla birlikte 16 bin ölü bırakan düşman ordusu ric'ate başladı. Kırımlılar düşmanı yatsıya kadar tâkip edip kırdılar ve bir çok esîrle ganîmet aldılar. Düşmandan 22 top, 4 sancak, 5 bayrak ve büyük mikyasta ağırlık ele geçirildi. Buna mukaabil ordu-yı hümâyûn 1500 şehîd ile 2032 yaralı verdi. Şehîdler arasında bir kaç vezîr ve paşa dahi mevcûttu. Muhârebede dokuz kadar gülle dahi Pâdişah'ın başının üzerinden geçmiş ve toprağa düşmüş, zât-ı şâhâne buna rağmen kılını dahi kıpırdatmamıştı.

Bu muzafferiyetten sonra Temeşvar'a gelinerek, buradaki tahkimât kuvvetlendirilmiş ve Banat eyâletinde bir takım kale ve palankalar dahi geri alınmıştır. Avusturya ordusunun Osmanlı kuvvetlerine karşı çıkmaması netîcesinde, ileri gitmekten ictinâb edilmiş; bu arada Azak'ın büyük Rus kuvvetleri tarafından düşürüldüğü de haber alınarak, 28 Eylül'de Belgrad'a dönülmüş ve oradan Edirne'ye hareket edilmiştir.

Azak'ın Düşmesi

Ruslar'ın geçen seneki fecî mağlûbiyetten sonra, hareket edemeyeceklerini zanneden Osmanlı ricâli, Azak'ı yeniden tahkîme pek ehemmiyet vermemişlerdi. Bundan istifâde eden Çar Deli Petro, 100 bin kişilik bir kuvvetle

ansızın ilerlemiş ve kaleyi muhâsara etmişti. Bu defa Ruslar, 30 gemilik bir nehir donanması da hazırlamışlar ve Don'dan Azak önüne getirmişlerdi. Bu donanma ilk hamlede Don'daki 14 kadar Türk erzak kayığını zaptetmişti. Buna mukaabil Azak Türk garnizonu, 500 gibi, inanılmayacak kadar az sayıda bir kuvvet tarafından müdâfaa edilmekte, bir sene evvelki tahrîbât dahi, tamâmiyle tâmir edilmemiş bulunmaktaydı. Buna rağmen bu 500 Türk neferi, kendilerinden yüzlerce misli fazla olan bu Rus ordusuna 2 ay karşı koymuşlar ve kahramanca döğüşmüşlerdir. İstenen yardım kuvveti vaktinde yetişememiş ve Azak müdâfîleri de mecbûren vire ile teslîm olmuş ve kaleden çıkıp gitmişlerdir (2 Ağustos 1696/1108).

Ruslar bu muvaffakıyetten emsâli görülmemiş bir coşkunluğa kapılmışlar; Moskova'ya gelen Deli Petro'yu zafer takları altından geçirerek, çılgınca tezâhürât yapmışlardır. Ruslar'ın Azak'ı ele geçirmesi askerî zâviyeden son derece gülünç bir muvaffakiyet bulunmakla berâber, jeopolitik noktadan mühimdi. Ruslar'ın asırlarca süren Karadeniz'e inme hedeflerinin ilk adımıydı. Bunu nazara alan Dîvân-ı Hümâyûn, yardım işinde gevşeklik gösterenleri cezâlandırdığı gibi, hemen Kuban nehri ağzında bir kale yaptırmış ve Karadeniz emniyeti için de Kerç Boğazı'ndaki istihkâmları tahkîm ettirmiştir. Petro ise Azak'ı hemen tahkîm etmiş; içine de 8 bin muhâfız koymuştu. Bu sırada ise Devlet Giray emrindeki Tatar kuvvetleri, Rus tâbiî bulunan Ukrayna Kazakları üzerine hücûm etmişler; bunların 8 bin kişilik bir kuvvetini, son ferdine kadar kılınçtan geçirmişler; şiddetli akınlarla yağma ve tahrîb hareketlerinde bulunmuşlardır. Azak kalesi 15 sene sonra yeniden alınacaksa da, Ruslar'ın Karadeniz'e inme siyâseti devam edecektir.

Mezomorta Hüseyin Paşa'nın Deniz Muvaffakıyetleri

Rus cephesinde bu hâdiseler cereyân ederken, Mezomorta Hüseyin Paşa kumandasında Akdeniz'e çıkan donanma-yı hümâyûn, Foça'da Tunus, Cezâyîr, Trablusgarb gemilerini de alarak kuvvetini artırmıştı. 84 parçalık bir deniz kuvvetiyle Kiklad adaları yakınlarında Venedik donanmasını yakalayan Kapdân-ı Deryâ, hemen muhârebeye girişmiş ve 13 düşman gemisini batırarak yeni bir deniz zaferi kazanmıştır (18 Eylül 1696/1108).

Böylece 1696/1108 senesi de Venedik ve Avusturya cephelerinde muvaffakıyetlerle hitâma ermiş; fakat Rus cephesinde Azak kaybedilmişti. Bununla berâber Osmanlı kuvvetleri Mukaddes İttifak'a karşı, üstün vaziyette güreşiyorlardı. II. Mustafa, Macaristan'ı ve Mora'yı almak için uğraşıyor;

Mukaddes İttifak'ın en kuvvetli rüknü olan Avusturya'ya katî bir darbe indirmek için hazırlanıyordu.

Bu sırada Pâdişah'ın Sâliha Sultan'dan bir şehzâdesi dünyâya gelmiş ve Mahmud adı verilmişti (2 Ağustos 1696/1108). Bu şehzâde sonradan Osmanlı tahtına çıkacaktır.

Yine bu sırada; 14 seneden beri devam eden ve bitmek tükenmek bilmeyen muhârebeler, çeşitli yerlerden, bilhassa İran hudutlarından da askerin çekilmesi sonucunu doğurmuş; bu sebeple de Basra taraflarında bâzı hâdiseler zuhûr etmişti. Sultan Mustafa bunun için ve Şark'tan emîn olmak maksadıyle, İran'la dostluğu kuvvetlendirmek istemiş ve karşılıklı elçiler teâtî edilmiştir.

Zenta Fâciası

Nihâyet 7 Mayıs 1697/1109'da 3. sefer-i hümâyûnu için Edirne'de çadırlı ordugâha çıktı ve 17 Hazîran'da hareket ederek, sekiz gün sonra Sofya'ya dâhil oldu. Burada biraz konaklandı ve emniyet tedbîrleri alınarak Belgrad'a doğru ilerlendi. Yolda, düşman ordusunun son vaziyeti hakkında, peyderpey haberler gelmeye başladı. Hırvatistan krallarının eski merkezi olan Bihlu kalesini bir aydır muhâsara eden düşmanın, Bosna Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın üzerine yürümesi netîcesinde firar ettiği haberi alındı. Ordu-yı hümâyûn 10 Ağustos günü Belgrad'a geldi. Bir taraftan gelecek ordu birlikleri beklenirken, diğer taraftan da düşmanın son vaziyeti ve yapılacak harekât müzâkere edildi. Pâdişah'ın huzûrunda toplanan iki harb meclisinde Tuna'dan Banat sahrasına geçip hareket etme şıkkıyla, Sava'dan Zemun'a geçip Petervaradin'in muhâsarası meselesi görüşüldü. Petervaradin üzerine gidilmesi Amca-zâde Hüseyin Paşa ile Mısırlı-zâde İbrahim ve Mahmud Paşalar tarafından müdâfaa edildi. Bunlar, Petervaradin'in muhâsarasını Belgrad'ın emniyeti bakımından zarûrî görüyorlar ve Tuna donanması vâsıtasıyle, ordu-yı hümâyûnun, erzak ve mühimmât ikmâlini kolaylıkla yapacağını, buna mukaabil Pançova'dan kuzeye yönelinirse Tımış, Bega ve Tisa gibi nehirleri geçmek icâb edeceğini, bunların geçilmesinde ise Avusturya kuvvetlerinin bir baskın verme ihtimâli olabileceğini ifâde ediyorlardı. Fakat Petervaradin muhâsarasının güç olduğu mülâhazasıyle, bu fikir revaç bulmadı. Bu sebeple, güç olan yol seçildi. Müverrih Râşid "lûtf-ı mücâmele üzre muâmele etmediğinden dilgîr olan vüzerânın" Sadrâzam'ı bu güç yola imâle ettikleri, bundan da "bâis-i kesr-i şân-ı Asâfî olmak dâiyesini" güttüklerini nakletmektedir. Netîcede buna karar verilerek, ordu-yı hümâyûn önce Tuna'yı, sonra Tımış ve Bega nehirlerini geçti. Segedin'in 40 kilometre güneyinde, Zenta yakınında Tisa nehri de geçilmeğe başlandı. Önce bir köprü ba-

şı tutuldu ve sonra köprü kurularak, ordunun bir kısmı karşıya geçirildi. Geçenler arasında Sadrâzam ile yüksek rütbeli kumandanlar ve bunların maiyetleri de vardı. Bu geçişi haber alan Avusturya kumandanı Prens Eugen de Savoie, Türk ordusu tamâmen geçmeden yetişti ve taarruza başladı. Osmanlı ordusu çok tehlikeli ve uygunsuz bir vaziyette bulunuyordu. Bunun üzerine Pâdişah köprünün hızla geçilmesini emretti. Bu esnâda köprü bel vermiş ve düşmanın attırdığı toplarla da isâbet alarak yıkılmıştı. Tıpkı Saint Gotthar'da olduğu gibi, Osmanlı ordusunun büyük kısmı karşı sâhilde seyirci kalmaktaydı. Köprüyü geçen Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa, köprüden takviye alacağını hesap ederek, geniş bir yarım dâire içinde metrisler kazdırıyordu. Geçen kuvvetin az oluşu dolayısıyla cepheyi daraltmak ve teksîfî bir müdâfaaya girişmek zorunda kaldı. Askeri ve topları geri çekip, daha dar bir müdâfaa tertîbi almak istedi. Vaziyeti kavramayan asker, düşman bastı zannederek, paniğe kapıldı ve kargaşayı büsbütün artırdı. Buna rağmen, çabuk toplanarak düşmana karşı mukaabele ettiler. Zenta'ya geçen Osmanlı kuvveti Râşid'e göre, ordunun sekizde biri idi ve ancak 10 bin raddelerindeydi. Buna mukaabil Prens Eugen kumandasındaki Avusturya ordusu 60 bindi. Düşman taarruzlarına şiddetle mukabele ederek, dövüşe dövüşe şerbet-i şehâdeti nûş ettiler (11 Eylül 1697/1109). Bu Osmanlı kuvvetinde Sadrâzam'la birlikte yüksek kumanda heyetinin bir çoğu da mevcut bulunduğundan, Türkler'in zâyiâtı keyfiyet bakımından büyüktü. 13 beylerbeyi, yüzlerce bey ve yeniçeri zâbiti kahramanca muhârebe ederek şehîd oldular ve milletimizin hâtırâsında ebediyete kavuştular. Pâdişah'la birlikte Osmanlı ordusunun büyük kısmı ise, bu vaziyete öfkeyle seyirci kaldılar.

Prens Eugen ise, müdâfaa durumunda kalmasını ısrarla istemiş bulunan İmparatoru'na bu zaferini şu mektubuyla bildirdi:

> *"Gâlib geldik haşmetmeâb; düşmanı yendik. Sadrâzam'ın mührü bile şimdi elimde. Elmas Mehmed Paşa muzaffer kılınçlarımızın altında can verirken Bâbıâli'nin satvetinize karşı diz çöktüğünü göstermek ister gibi, Pâdişah'ın mührünü de bize bıraktı. Şimdi Theiss suyu büyük zaferinizin şanlı hikâyesini Tuna'ya götürüyor. Bu hikâye o yolla denizlere ve ebediyete gidecek. Fakat haşmetmeâb, itirâf etmeğe mecbûrum, Türkler taşıdıkları parlak şöhrete lâyık bir biçimde dövüştüler. Tam Türk'e yakışır bir ferâgatle ve celâdetle çarpışa çarpışa öldüler. Onların sönüşü, parıltılarla göz kamaştırdıktan sonra sönen şimşekleri andırıyor. Karşımızdan ağır ağır kaybolan bir ziyâ kütlesi gibi, beyaz bir eriyişle çekildiler. Onların mağlûbiyetleri de gâlibiyetleri gibi şanlı ve ibretli."*

Bu sözler, Avusturya kumandanının, çıkan fırsattan istifâdeyi bilen bir kimse olduğu kadar, düşmanının kıymetini takdîr edebilen bir asker olduğunu da göstermektedir.

Bununla berâber Zenta, Avusturyalılar için Türk ordusunun kat'î mağlûbiyetini gösterir bir zafer mâhiyetinde değildir.

Bu hâdiseden sonra Pâdişah, mevcut erkânı toplayarak vaziyeti görüştü. Ordu kumanda kademelerinin uğradığı büyük zâyiat nazara alınarak, düşmanla temâsın tehlikeli olduğu, Banat eyâletindeki kalelerle Temeşvar'ın takviye edilmesi lüzûmu mütalâa edildi ve bu sebeple acele ric'ate karar verildi . Ordu-yı hümâyûn ağırlıklarını bırakarak, Temeşvar'a çekildi. Fakat büyük telefât veren ve gözleri yılan Avusturyalılar da, Türkler'i tâkip ile kale muhâsaralarına girişmeğe cesâret edemediler. Türkler'in ric'ati, bilhassa yüksek kumanda heyetinde uğranan büyük kayıplar dolayısıyla mâkul idi. Fakat Avusturyalılar, bir kaç gün karşıya bile geçemediler. Hattâ Râşid, ordu efrâdından bâzılarının geri kalarak, bırakılan ağırlıkları yağma ettiğini, helvacılardan birinin tahin helvası kutularını bir öküz arabasına yükleyerek, üç gün sonra Temeşvar ordugâhına ağır ağır geldiğini kaydetmektedir.

Temeşvar'da 10 gün kalan Sultan, muhtemel bir Nemçe hücûmuna karşı burayı takviye ettirdi. Belgrad muhâfızı Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya mühr-i hümâyûnu teslîm etti (18 Eylül 1697/1109). Sonra Belgrad ve oradan da Edirne'ye hareket etti.

Avusturyalılar bu gâlibiyetlerinden istifâde edemediler. Esâsen yapabilecekleri fazla bir hareket de kalmamıştı. Ancak Bosna muhâfızı Mehmed Paşa'nın vefâtı üzerine, askerin başsız kaldığını haber alan Prens Eugen, buraya bir akın hareketinde bulundu. Bosnasaray açık bir şehir olduğu için, buraya dâhil olarak, bir çok câmileri yaktı ve şehri yağmaladı ise de, yeni tâyin edilen Daltaban Mustafa Paşa'nın yaklaştığını haber alarak acele Ösek'e çekildi (17 Ekim 1697/1109). Avusturya birliğinin bu akın hareketinde yüzden fazla câmiyi yakıp tahrîb etmesi, kendilerine hâkim olan iptidâî taassubun ve vahşetin açık delîlidir. Buna mukaabil, asırlarca devam eden Türk işgâl ve istilâlarında, hiç bir hıristiyan mabedi tahrîb edilmemiş, hiç bir dînî makam taarruza uğramamıştı. Bu husûslar mütâlaa edildiğinde Osmanlı istilasının ne kadar insanî olduğu, buna mukaabil Avusturya işgallerinin ne derece vahşî bir zulümle dolu bulunduğu karşılaştırılabilir.

Karlofça Anlaşması

Bu hâdiseden sonra, bütün harb cephelerinde umûmî bir sükûnet başladı

ve Mukaddes İttifak'a dâhil bulunan İngiltere ile Felemenk elçilerinin sulh teşebbüsleri hızlandı. Viyana muhâsarasıyla başlayıp, 14 seneden beri 6 cephede, hemen bütün Avrupa ve hıristiyanlık dünyâsına karşı yürütülen muhârebeler, bir sükûnet devrine girdi. Avusturya orduları Tuna'nın beri cihetine atlayarak toprak kazanmaktan ümîdlerini kesmişler; ancak Banat eyâletinin merkezi olan Temeşvar'ı düşürmeyi en büyük kazanç olarak mütalâa etmişlerdi. Fakat sekiz seneden beri icrâ ettikleri tazyikle, burayı dahi ele geçirememişler; hele Temeşvar'ın son tahkîmi karşısında, şu ümîdlerini de yitirmişlerdi. Muhârebenin devâmında kendileri için hiç bir fayda görmemekte, aksine İspanya verâset anlaşmazlığı da ortaya çıkmış bulunduğundan, doğuda serbest kalmayı arzû etmekteydiler. Avusturya uzun muhârebeler esnâsında bütün Avrupa'dan yardım almasına rağmen, en güzîde askerlerini kaybetmiş; iktisâdî vaziyeti tamâmen sarsılmıştı. Müverrih Râşid'in tâbiriyle "mühimmât-ı seferiyeye nâfi olur irâda iktidârı mün'adim ve münselib" bulunmaktaydı. 16 sene süren muhârebelerde Avusturya ile Türkiye arasında 15 harb yapılmış; bunun dokuzunu Nemçeliler, diğerlerini de Osmanlılar kazanmıştı. Bu sebeple Avusturya, sulhü şiddetle arzû ediyordu.

Venedik ise, Mora'yı aldıktan sonra ilerleyememiş; Bosna'da ve Ağrıboz'da mağlûb edilmişti. Akdeniz'de Osmanlı donanmasıyla yaptığı deniz muhârebelerinde de mağlûbiyetten mağlubiyete sürüklenmekte bulunmuştu. Bu sebeple Mora'yı muhâfazadan başka bir iddiada bulunmamakta ve bunu en büyük kazanç olarak mütalâa etmekteydi. Lehler ise bu muhârebelerde hiç bir kazanca kavuşamamışlar; aksine Tatar akınlarının şiddetli taarruzlarıyla memleketlerini harâb ettirmişlerdi. Çıkardıkları büyük ordular Osmanlı kuvvetleri tarafından dâima ve fecî bir şekilde mağlûb edilmişlerdi.

Buna mukaabil 100 bin kişilik orduyla 500 kişilik Türk garnizonunu iki ayda, o da vire ve teslîmle yerinden sökebilen Rusya'nın başındaki Deli Çar, sulhü arzu etmemekteydi. Dâima Tatar ve Türk baskısı altında yaşamış bulunan Rusya, Azak'ın düşürülmesi karşısında mest olmuş ve büyük ümîdlere kapılmıştı. Türkler'le yapılacak sulha muhâlifti ve bunun için Viyana'ya gelmiş; Avusturya İmparatoru Leopold ile görüşmüştü. Çar bir ara İmparator'a "Sulhü kim istiyor?" diye sormuş; ondan ise şu mânidâr cevabı almıştı: "Almanya, İspanya, İngiltere, Hollanda, hülâsa bütün hıristiyanlık."

Avusturya hükümdarının şu cevâbı, bütün bir hıristiyanlık dünyâsına karşı, 6 cephede 16 sene muhârebe eden Osamanlı kara ve deniz kuvvetlerinin, bütün Avrupa'yı ne hâle getirdiğini, çok açık ve belîğ olarak göstermektedir. Rus Çarı Petro ise, Türk kudretini ve Avrupa aczini dile getiren bu mânidâr cevâba, İngiltere ve Hollanda'nın yalnız ticârî menfaati düşünen

pespâye devletler olduğu, bunlara güvenilemeyeceği yolunda mukaabele etmiştir.

Buna mukaabil Devlet-i Aliyye'nin "devâm-ı muhârebeden aczi olmayıp, her sene techîz-i furuk-ı askeriye ve tanzîm-i levâzım-ı seferiyeye ikdâm ve hattâ Sultan Mustafa Han hazretleri zâyiât-ı mülkiye istirdât olunmadıkça musâlaha olunmamak re'yinde ibrâm eder ise de, sadr-ı cedîd Amca-zâde Hüseyin Paşa, memâlik-i mahrûsa ahâlisinin tekâlîf-i şakka ile mübtelâ-yı zicret olduğunu ve böyle dört devlet ile birden muhârib olmadan ise, ittifâk-ı â'danın inhilâlini bekleyerek ve bir taraftan da tanzîm ve tezyid-i kuvâ-yı askerîye himmet eyleyerek ileride fırsat düştükçe birer birer haklarından gelinmek daha münâsib olacağını ve cism-i devletin yorgunluğu âşikâr olup bir müddet istirahat ihtiyâcını güzel güzel anlatarak, efkâr-ı hümâyûnu sulh cihetine imâle etmiş olmakla, İngiltere ve Felemenk devletlerinin tavassutuyla müsalâhaya karar verildi."

Buna mukaabil Fransa Kralı XIV. Louis, Avusturyalılarla bir muâhede imzalamış bulunmasına rağmen, Osmanlılar'ı harbe teşvîk ediyor ve kendisinin Almanya'ya taarruz edeceğini, Türkler'in doğudan aynı harekette bulunmalarını, bu suretle Macaristan'ın tekrar Devlet-i Aliyye eline geçebileceğini bildiriyordu. Kral'ın bu davranışı, daha evvel tarafımızdan yapılmış teklîfleri kabul etmemesi ve Fransa elçisi Feriol'un yersiz hareketleri yüzünden itimâda şâyân görülmedi. Ancak bu teklîf, Avusturya'nın sulha zorlanması için kullanılmak istendi. Fakat Fransız sefîri Feriol, şuûruna halel ârız olmuş bir adamdı. Huzûr-ı hümâyûna kaftan altında gizlediği kılınçla girmek gibi garîbelere teşebbüs etmiş; buna ise pek tabiî olarak mâni olunmuştu. Bir defa da Boğaz'da Pâdişah'tan başka kimsenin kullanamadığı erguvânî şemsiyeli bir kayıkla tenezzühte bulunmuş, eğer denizin dibini boylamayı istemiyorsa bu gibi hareketlerden ictinâb etmesi, Sadrâzam tarafından kendisine bildirilmişti. Sefîr sonradan tamâmen delirmiş; bu husûs sefâret tercümanı vâsıtasıyla Sadrâzam'a bildirildiğinde, kendisinin "zâten İstanbul'a geldiği günden beri deli bulunduğu" cevâbı verilmiştir. Kral'ın teklîflerinin nazara alınamamasının bir sebebinin de sefîrin bu akıl dışı ahvâli olduğu rivâyet edilmiştir.

Bütün bu siyâsî teşebbüsler cereyan ederken, Osmanlı Devleti 100 bin kişilik bir ordu hazırlamış ve Sadrâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa, 30 Mayıs 1698/20 Zilka'de 1109 târihinde bunun başında Belgrad'a doğru hareket etmiştir. Karadeniz, Akdeniz ve Tuna donanmaları da harbe hazır vaziyette takviye edilerek, hareket etmişlerdir. Sadrâzam ordu-yı hümâyûnla Sofya'ya gelmiş; buradan Reîsülküttâb Râmi Mehmed Efendi ile Dîvân-ı Hümâyûn

baş-tercümanı İskerlet-zâde Mavrokordato Efendi sulh müzâkereleri için önden sevk edilmişlerdir.

Sofya'daki temaslarda sulh için harb vaziyeti esas tutulacak şekilde bir ön anlaşma yapılmıştır. Nihâyet müzâkereler Karlofça'da başlamış; Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedik heyetleri Osmanlı murahhaslarıyle müzâkerelerde bulunmuşlardır. Papalık, Malta, Toskana, İspanya gibi Avrupa devletleri, Türklerle harb hâlini devam ettirdiklerinden, buraya iltihak etmediler. İngiltere ve Felemenk Mukaddes İttifak'a dâhil olmakla berâber, müzâkereler 75 gün devam etti ve bu müddet içinde 36 celse akdedildi. 100 bin kişilik Osmanlı kuvveti ile 30 bin kişilik Tatar süvârisi uzun müddet Belgrad'da bekletildi ve nihâyet 10 Kasım'da "meksi mûcib hâlet olmadığı ecilden" Edirne'ye dönüldü.

Sulh müzâkerelerinde Osmanlı murahhası Râmi Mehmed Efendi, görüşülen meseleleri derin bir vukûf ve kıyâsetle kavraması, mukaabil teklîfler ileri sürmesi ile dikkatleri üzerine çekti. Türk murahhası, dört devletin sulh heyetlerini zaman zaman bekletti. Alman murahhaslarından biri olarak müzâkerelerde bulunan Kont Marsigli "Türkler'e herhangi bir şehri terkettirecek bir sulh muâhedesi akdettirmek kadar müşkil bir şey tasavvur edilemez. Karlofça Muâhedesi ise şimdiye kadar akdettikleri anlaşmaların en aleyhlerine olanıydı. Türklerce muhârebe, sulh yapmaktan daha kolay bir iştir. Sulh masasına oturdukları zaman ise bitmek tükenmek bilmez münâkaşalarla her güçlüğü çıkarırlar; akla gelen bütün kurnazlıkları ve hileleri yaparlar; müzâkereleri uzatıp karşı tarafı gevşekliğe ve bıkkınlığa sevk ederler. Sulhü kabul etmemek, âdeta yeniden harb vesîlesi araştırmak için bahâne ararlar. Bu sebeple hıristiyan murahhaslar Türkler karşısında sulh müzâkerelerinde perîşân vaziyete düşmüşlerdir." demektedir. Şu ifâdeden de anlaşılmaktadır ki, Karlofça sulhü için de Türkler, Mukaddes İttifak devletlerini bir hayli terletmişlerdir. Nihâyet sulh anlaşması 26 Aralık 1699/24 Recep 1110'da merâsimle imzalanmış ve bu top atışlarıyle ilân edilmiştir. Avusturya ile 20, Venedik ile 16, Lehistan ile 11 maddelik anlaşmalar yapılmış, Rus murahhasları sulh için selâhiyetli bulunmadıklarını söylediklerinden, onlarla üç senelik bir mütâreke akdedilmiştir.

Bu muâhede ile Erdel ve Macaristan Avusturya'ya bırakılmış; Banat eyâletinin bütün mülhakatıyle Türkler'de kalacağı tasdîk ettirilmiştir. Maroş ve Tisa ile Tuna ve Sava nehirlerinden sınır kesilmiştir. Her iki devlet de hudut boylarında yeni kale yaptırmamayı, esîrleri karşılıklı mübâdele etmeyi kabul ediyorlardı. Yalnız harb esnâsında Türkiye'ye kaçan Macar ve Erdel mültecileri iâdeden muâf tutuluyorlardı. Bu, kendisine kaçan mazlumları dâima himâye eden Osmanlı Devleti'nin kadîm an'anesini dile getiren, gâyet

âlicenâb bir madde idi. Bu şartlarla sulh, 25 sene için akdediliyor; icâbında iki tarafın arzusuyla uzatılabileceği ifâde ediliyordu.

Lehistan hükûmetiyle ise, "hudûd-ı kadîme" nazara alınarak bir muâhede imzalandı. Böylece Podolya ve Ukrayna eyâletleri kendisine iâde edildi; Tatar Hanı'na ödemekte olduğu vergiden afvolundu. Tatar süvârilerinin Lehistan'a akın yapmaması kabul olundu. Lehistan'a karşı dâima muzaffer şekilde muhârebe etmiş olan Osmanlı Devleti'nin hiç bir zaman Lehler'e geçmemiş bulunan Podolya'yı ve Ukrayna'yı iâde etmesi, nazar-ı dikkate çarpmaktadır. Bunun, Rusya'nın muhâlifi olan Lehistan'ın kuvvetlendirilmesi ve kuzey dengesinin istikrarlı bir hâle getirilmesi gibi bir mütâlaa ile kabul edildiği tahmîn edilebilir.

Venedik ise, İnebahtı körfezinin kuzeyindeki yerleri geri vererek, Mora yarımadası ile Ayamavri adasını ve Dalmaçya'dan da iki iskeleyi muhâfaza edecekti.

Bu devletlerin Osmanlılar'a vergi ve hediye nâmıyle veregeldikleri âidât ise Karlofça Muâhedesi'nde nazara alınmamış ve bunlardan tabiatiyle vazgeçilmiştir.

Bu muâhede, Türkler için ağır olan mâhiyetine rağmen Viyana, Venedik ve Varşova'da sızıltılara, Osmanlılar'ın hıristiyan murahhaslarını aldattığı gibi bir takım söylentilere de sebep oldu. Hammer Karlofça sulhünün "Türk korkusunu Avrupa muhayyelesinden kaldırdığını, onların yenilebilecekleri ve ellerinden toprak alınabileceği husûsunu mümkün gösterdiğini" yazmaktadır. Müverrihin şu ifâdesi, Avrupa efkârına asırlarca dehşet salan Osmanlı azamet ve şevketinin, ruhları saran heybetine işâret etmekte, bunun büyüklüğünü anlatmaktadır. Bu muâhede ile Türkler, 16 seneden beri hemen bütün Avrupa hıristiyan gücüne karşı harbetmek gibi çok büyük bir yükten kurtulmuştur. 6 cephede, denizlerde ve karalarda bütün bir Avrupa devletleri ittifakına karşı, Devlet-i Aliyye'ce tek başına yürütülen bu muhârebeler, Osmanlı için, şimdiye kadar târihin kaydetmediği bir kudret numûnesi olarak görülmelidir. Çünkü Roma parça parça olan, Akdeniz site devletlerini birer birer ele geçirmiş, büyük imparatorluğunu böyle kurmuştur. Yakın zamana kadar üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk sayılan İngiltere ise, yalnız koloni muhârebeleriyle ün salmış, bir Avrupa devletine karşı hiç bir zaman müttefiksiz harbe girmemiştir. Rusya ise Asya genişlemesini dâima küçük devletlere karşı yapmış; bize ve Almanlar'a karşı daha sonra kazandığı muvaffakiyetleri ise, dâima müttefiklerle sağlamıştır. İkinci Dünya Harbi'ndeki son ve en büyük genişlemesini ise, büyük Anglo-Amerikan yardımı ve elde bulundurduğu geniş kara ordusu sâyesinde husûle getirebilmiştir. Avrupa'nın

ortasına kadar ilerlemesini, müttefiklerinin yardımı kadar büyük olan gafletlerine borçludur. Bugüne kadar gelen bütün bu büyük istilâ hareketleri mütâlaa edildiği ve Osmanlılar'ın zuhûrundan sonuna kadar cereyân eden muhârebelerle mukaayese edildiğinde, Devlet-i Aliyye'nin, târihin şimdiye kadar kaydettiği en kudretli devlet olduğu hükmüne varılır. Çünkü Osmanlılar Avrupa'ya adımlarını attıklarından itibâren dâima bir devletler topluluğuna karşı tek başlarına çarpışmışlar ve asırlarca gâlip gelmişlerdir. Onlardan sonra, böyle bir kudreti ve devleti târih kaydetmemiştir.

İşte 16 sene süren, Türkler'i kıt'adan atmak gibi büyük gâyelerle harekete geçen bütün Avrupa ile 6 cephede yapılan muhârebeler, toprak zâyiâtımıza rağmen durdurulmuş; hıristiyan tasavvurlarının imkânsız olduğu bir kere daha ortaya konmuştur. Otuz kadar vezîr ile iki sadrâzamın gazâ meydanlarında şehîd olmalarına sebep olan bu uzun muhârebelerde Osmanlı askerleri dîn ve devlet uğrundaki mukaddes vazîfelerini hakkıyle yapmışlar, başlarında büyük kumandanlar oldukça zafer kazanmışlardı. Bütün saray ve ricâl, konaklarda bulunan altın ve gümüş takımları darphâneye göndererek sikke kestirmişler, sultanlar yemeklerini tahta kaşıklarla yiyerek büyük bir ferâgat numûnesi göstermişlerdir. Yalnız şu husûs bile Osmanlı yüksek tabakasının, ne büyük bir fedâkârlık ve gayret-i millîye vecdi içinde bulunduğunu göstermektedir. Sultan Mustafa ise "Şahsıma hazîne lâzım değil, mahallinde kuru ekmek yerim, vücûdumu dîn uğruna bezlederim." diyerek, bu hamiyyet-i dînîyenin en yüksek numûnesini ibrâz etmiştir. Millet ise her türlü ferâgat ve fedâkârlığı göstermiş; dîn ve devlet için mal ve can borcunu dâima îfâ etmişti. Uzun muhârebe seneleri, devletin mâlî kaynaklarını sarsmış; bilhassa düşmana terkedilen yerlerdeki müslüman nüfûsunun geniş muhâceretine ve ziyâına sebep olmuştur.

Terkettiğimiz yerlerden Macaristan'daki Alman idâresi, dâima zulümler icrâ etmiş; bunlara karşı milliyetçi Macarlar, sık sık isyan etmişlerdir. Bu isyanlar, Macar milletinin garip bir kaderi olarak, Avusturya ve Rusya istilâlarına karşı günümüze kadar devam edip gelmiştir. Macarlar, Türk idâresinde buldukları rahat ve huzûra bir daha kuvuşamamışlardır. Venedik'e geçen Mora'daki yerli Rum ahâlisi ise, koyu Katolik zulmü ile karşılaşmışlar; buna karşı Osmanlı idâresinin sükûn verici adâletini, huzûr bahşedici hürriyetini aramağa başlamışlardır. Bunun Rum ahâlide bir dâüssılâ hâline gelmesi netîcesinde Mora, 16 sene sonra, tekrar tarafımıza geçmiştir. Böylece Venedik ve Avusturya işgâlleri, Osmanlılar'ınkinin aksine, yerli hıristiyan ahâli için dahi, çok fecî olmuştur. Bu uzun muhârebelerin sebebi olan Tökeli İmre ise, İzmit'te kendisine verilen bir çiftlikte hayatının son günlerini geçirmiş; Macar istikbâlinin ancak Türkiye'ye istinâd edilerek sağlanabileceği

hakkındaki kanaatinde musır olarak vefat etmiştir. Türkler bu kadirşinâs dostlarını en derin bir misâfirperverlikle ta'zîz etmişlerdir.

Osmanlı-Rus Sulhü

Karlofça sulhünden sonra vaziyetini çok tehlikeli gören ve Osmanlı kudretine karşı yalnız başına kaldığını anlayan Rusya Çarı Deli Petro, bunun âkıbetlerini kavrayarak, İstanbul'a sefirler koşturmuş ve sulhün imzalanması için acele etmiştir. Bu sebeple 14 Temmuz 1700/1112'de Azak kalesinin mülhakatıyle Rusya'ya kalması, buna mukaabil Özü boyunda işgâl ettikleri bâzı kalelerin yıkılarak Türkiye'ye iâdesi, Tatarlar'ın Çar ülkesine akın etmemeleri ve haraçtan ferâgat edilmesi şartlarıyle anlaşmaya varılmıştır. Bu İstanbul Muâhedesi, Kırım Hanlığı'nm en mühim vergi ve vâridât kaynağını kuruttuğu için, Tatarlar'ca hoş görülmemiştir. Bu sebeple bâzı hâdiseler zuhûr etmiştir. Nitekim müverrih Râşid bu memnûniyetsizliği şu cümlelerle dile getirmektedir: "Bilcümle Tatar aşîret ve kabîleleri geçim husûsunda zirâat ve ticâretle uğraşmayıp, kâr u kisbleri yağma ve gâret olmakla Moskof ve Leh ile Devlet-i Aliyye'nin musâlehalarından mahzuz olmadılar." Aslında bu nokta müverrihin işâret ettiği gibi olmakla berâber, Tatar ve Türk dünyası için, Ruslar'a devamlı akınlarla göz açtırılmamak hayâtî bir ehemmiyette idi. Bu husûsun temin edilememesi, Ruslar'ın yavaş yavaş kuvvetlenmesine sebep olmuş görünmektedir.

Sulhün Ardından Alınan Tedbîrler

Sulhün kararlaşmasından sonra, harbin vücûda getirdiği tesirlerin ortadan kaldırılmasına çalışıldı. Sadrâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa, ilk hamlede fevkalâde haller dolayısıyla ahâli üzerine tarhedilmiş bulunan "devir baha", "hil'at baha", "zahire baha" ve sâire gibi vergileri kaldırdı. Ayarı bozuk olan Mısır altınları kaldırılarak yerine tuğralı altın sikkeler ikaame edildi. Felâkete mâruz kalan serhat halkına yardımlar yapıldı. Buralara kudretli vâizler ve şeyhler gönderilerek, halkın dînî ve millî gayreti pekiştirildi. Serhadlerdeki Türk kalelerinde büyük tahkîmât yapıldı. Belgrad ve Temeşvar eyâletleri hıristiyan halkının 1700/1111 senesi cizyeleri affedildi. Fevkalâde vergilerin kaldırılmasına rağmen, 1110 târihinden itibâren tanzîm olunan masârif ve vâridât-ı umûmîye cedvellerinde bir muvâzene vücûda geldi. Memlekette yeni bir imâr devri açılarak, umûmâ faydalı bir çok binâlar inşâ edildi. Yanan Yeniçeri kışlaları yeniden inşâ ve Mekke-i Mükerreme tâmir edildi. Ayrıca göçebe aşîretlerin iskânı bir plân dâiresinde icrâ edildi. Bunda

bilhassa askerî emniyet meselesi öncelikle düşünüldü. Selânik ve Bursa imâlâthânelerinde çuka ve ipekli kumaşlar dokunmasına hız verilerek, bunların Avrupa'dan ithâli men' edildi. Harbler dolayısiyle Yeniçeri Ocağı'nın çoğalmış ve kalitesi düşmüş olan efrâdı terhîs edilerek, tâlim ve terbiyesine dikkat edildi. 70 bini geçen kapıkulu miktarı yarıya indirildi ve kuvvetli bir zabturabta alınmağa gayret edildi. Sipâhîlerin mutlaka sancaklarında oturmaları, harb vukuunda alaybeylerinin emri altında sefere iştiraklerine ve disiplin altında bulunmalarına dâir fermanlar çıkarıldı. Kara ordusunda icrâ edilen bu nizâmlama, deniz kuvvetlerine de teşmîl edildi. Kürekli gemi yerine yelkenli gemi esas alınarak, kalyonlar inşâsı geliştirildi. Mezomorta Hüseyin Paşa yeni bir donanma kaanûnu tedvîn ettirerek, Osmanlı deniz kuvvetlerinin gücünü artıran nizâmlamalara girişti. Böylece Türk kara ve deniz kuvvetleri dünyanın en büyük askerî gücü olmakta devam etti.

Sultan II. Mustafa, zâten sulha zorla iknâ edilmişti. Bu ıslâh hareketlerini yeni bir harbe hazırlık olarak görüyor ve Mukaddes İttifak mensûbu devletlerden, birer birer, giden yerleri almak gâyesini besliyordu. Sulh devrini bir harbe hazırlanış şeklinde telâkki ediyor, bunun için mâlî, iktisâdî, askerî tedbîrlerle devlet kudretini sağlamlaştırıyordu.

1701 senesi Temmuz sonunda, sekiz büyük deniz muhârebesi kazanmış ve nâ-mağlûb bir Kapdân-ı Deryâ olarak isim yapmış bulunan Mezomorta Hüseyin Paşa vefât etti. Yerine tâyin edilen Abdülfettâh Paşa, donanma-yı hümâyûnu kuvvetlendirme yolundaki hizmetlere devâm etti.

Aynı senenin Aralık başında, İstanbul'un baş belâsı olan yangınlardan biri daha vukû buldu. Bedestenle birlikte Sipâhî, Bitpazarı ve Mercan çarşıları baştanbaşa harâb oldu.

Edirne Vak'ası ve II. Mustafa'nın Hal'i

Bunlardan bir müddet sonra, memleketin vaziyetine ve zamânın siyâsetine vâkıf, tedbîrli bir devlet adamı olarak isim bırakmış olan Amca-zâde Hüseyin Paşa istifâ etti (4 Eylül 1702/11 Rebîülâhir 1114). İstifâsına sebep olarak, Pâdişah'ca büyük bir nufûza sâhip kılınan, Şeyhülislâm Erzurumlu Feyzullah Efendi ile arasının açıklığı gösterilmektedir. Sadrâzam, istifâsından bir ay kadar sonra zâten çekmekte bulunduğu rahatsızlıktan vefât etti. Nâşı, Silivri'deki çiftliğinden İstanbul'a getirilerek, Saraçhane'deki medresesi civarına defnedildi. Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın biraderi Hasan Ağa'nın oğlu olup, Fâzıl Ahmet Paşa'nın sadâretinde "Amca-zâde" lakabıyle şöhret bulmuş idi. Sadârete geçen Köprülü âilesinin dördüncüsü olup, çeşitli

devlet hizmetlerinde bulunmuş ve hepsinde âilesinde görülen vukuf ve sadâkati ibrâz etmiş; adâlet ve hakkaniyetten ayrılmamıştı. Sadâreti beş sene sürmüştür.

Yerine Feyzullah Efendi'nin tensîbiyle, sert ve kaba bir asker olarak isim yapmış bulunan Daltaban Mustafa Paşa tâyin edilmiştir. Bu zât önceleri makaamının ağırlığı ile te'lîf kabul etmeyecek derecede, Feyzullah Efendi'nin dümen suyunda gitmiş ise de, daha sonra araları açılmıştır.

Yeni Sadrâzam, bâzı devlet ricâli gibi, Karlofça sulhünün aleyhinde bulunmuş ve harb taraftarlığı ile şöhret yapmıştır. Bu sırada Kırım Hanı bulunan Devlet Giray da Tatar efkâr-ı umûmîyesinin umûmî kanaatine sâdık kalarak, sulh aleyhinde bulunmaktaydı. Han, Ruslar'ın Kırım'a yakın yerde bir kale binâ ettiklerini ve Azak Denizi'ne 12 gemilik bir filo indirerek hazırlıkta bulunduklarını İstanbul'a bildirmiş, bunu kendi harb temâyüllerine muvâfık bulan Sadrâzam da hazırlıklara başlamıştır. Fakat Rus elçisi bu isnâdları reddetmiş, "Çarlarının sulha aykırı bir hareketi bulunmadığını, Azak Denizi'nde bahsedilen gemilerin harb esâsında indirilmiş ve geri götürmek imkânı bulunmadığından orada bırakılmış olduğu, bunları parası mukaabilinde devretmeğe hazır olduklarını" beyân etmiştir. Yapılan tahkîkat bu sözlerin doğruluğunu gösterdiği için, Devlet Giray hanlıktan azledilmiş ve yerine dördüncü defa olarak babası Selîm Giray gönderilmiş; Devlet Giray ise Çerkezistan'a kaçmıştır.

Feyzullah Efendi bu sebebi bahâne ederek, Râmi Paşa ile anlaşmış; Pâdişah'a tesir etmiş ve Daltaban Mustafa Paşa azledilerek siyâset edilmiştir. Paşa'nın bu âkıbete uğramasına sebep, "Tatar fitnesi" nâmıyle anılan Kırım karışıklığında parmağı bulunması ve suçlu görülmesidir. Mustafa Paşa, sadâretinde hıristiyan ve yahudî kıyâfetlerini tâyin ve tahdîd etmekle mâruftur. Kumandanlık kaabiliyetlerinin iyi olduğu, bununla berâber, tab'an haşîn ve hadîd olup, idâreciliğinin zayıf bulunduğu rivâyet edilmiştir.

Yerine, Karlofça Sulhü'nü imzalayan Râmi Paşa vezîr-î âzam nasbedilmiştir (24 Ocak 1703/6 Ramazan 1114). Bu zât mülkiyeden geldiği için, askerlikle bir alâkası mevcut değildir. Bununla berâber iyi bir diplomat, zarîf, nüktedân, mâlûmâtlı; hazırcevap bir zât idi. Çok kuvvetli bir şâirdi. Memleketin imârına, yolların tâmirine, vergilerin ıslâhına çalışmıştır. Selânik ve Bursa dokuma sanâyiini geliştirmiş, Avrupa çukasının memlekete ithâlini yasaklayarak yerli sanâyiin kuvvetlendirilmesine gayret göstermiştir. Karlofça'dan sonra, alınan iktisâdî ve mülkî tedbîrlerde kendisinin hissesi büyüktür. İstanbul'daki Râmi semti hâlen onun nâmını taşımaktadır. İdârî ve hâricî işlerde büyük bir vukuf ve kiyâsete sâhip bulunan Sadrâzam, kendisinin

hâmisi bulunan Şeyhülislâm'ın mütâlaaları ile devlet işlerini yürütmeğe gayret ettiyse de, Feyzullah Efendi'nin tahakkümü hudûdu aştığı için, evvelemirde bunu ortadan kaldırmağa karar verdi.

Feyzullah Efendi, meşhûr Vânî Mehmed Efendi'nin dâmâdı idi ve Sultan II. Mustafa'nın şehzâdeliğinden itibâren hocası bulunuyordu. Bunun için Pâdişah tarafından fevkalâde hürmete lâyık görülmüş ve büyük bir nufûz kazanmıştı. Kendisi ilim ve fazîlet sâhibi bir zât olmakla berâber "gayetle harîs ve müstebîd olup, her işe karışmağa başlamışdı." Şeyhülislâm bununla da kalmamış, evlâd ve ensâbını pek ziyâde kayırıp, büyük oğluna, kendinden sonra makaamına geçmek üzere "pâye-i fetvâ" dahi tevcîh ettirmişti. Bu sûretle ilmiyenin kıymetli ve yaşlı mensuplarını mağdûr bırakmıştı. Kendisi kayın pederi Vânî Efendi gibi, sôfiyâna (tasavvuf erbâbına) muhâlif olup, Kadızâdelilerinki gibi kanâatlere sâhip olduğundan, bu da aleyhindeki düşmanları fazlalaştırmıştı. Osmanlı müesseselerinde, bilhassa orduda ve esnaf arasında tasavvufî meyil fazla olduğundan, aleyhinde uyanan hava genişlemişti. Bunu nazar-ı itibâra alan Şehzâde Ahmed bile ağabeyisi olan Pâdişah'a bu hususta "Hoca Efendi'ye hüsnü zannınıza binâen verdiğiniz mevki ve eylediğiniz lûtuf, ta'lîm ve terbiye hakkına riâyet ise ancak olur; umûr-ı âleme istilâ ve furû'-ı saltanata galebe mertebesi, hiç bir yerde ruhsat verilmeğe makaam-ı hilâfetin tahammülü olmadığı ma'lûm-ı şâhânenizdir." diyerek, kendisini lisân-ı münâsible îkaaz etmiş, fakat dinletememiştir.

Yaptığı sulh dolayısiyle askerce sevilmeyen Sadrâzam Râmi Mehmed Paşa ise, bundan istifâde ile Şeyhülislâm'ın tahakkümünü def'etmek için, kendisinin de itibârını yitirmesine sebep olan, çok tehlikeli ve gayrı mâkul bir çâreye başvurdu. Gürcistan'da vukua gelen karışıklıklar için, buraya gönderilecek olan 200 kadar cebecinin, birikmiş ulûfelerini istemelerinden istifâde ederek, bunları cebecibaşı tâyin ettiği İbrahim Ağa ile tahrîk ederek, Şeyhülislâm'ın azlini temin etmek yolunu tuttu. Bu hareket ise, hudûdu aşarak, büyük ölçüde genişledi. Pâdişah'ın devamlı Edirne'de bulunması sebebiyle, kârları azalmış olan esnaf ve ahâli de bu harekete iştirak ettiler. Askerin bütün sınıflarına yayılan ayaklanma gittikçe büyüdü. Yeniçeri, cebeci, topçu, ulemâ ve esnâfın katılmasıyle gittikçe kalabalıklaşan topluluk, Topkapı Sarayı'ndan "Sancağ-ı Şerîf" ve "Hırka-yı Saâdet"i de alarak genişledi. Pâdişah'a bir çok imzalı muhzar gönderilerek "Müftî Esseyyid Feyzullah Efendi ile oğullarının mansıblarından azlolunmalarını, şevketli pâdişahın âcilen tahtgâh-ı İstanbul'a hareket ve intikaal buyurmalarını ricâ ve niyâz" ettiler. Bu dilekleri kabul edilmediği takdîrde Edirne'ye ittifakla yürüyeceklerini bildirdiler.

Buna mukaabil Edirne'de bulunan Pâdişah, ricâlle yaptığı uzun müzâkerede, hareketin cebeci askerinin maaş talebi yüzünden ortaya çıktığına kaani bulundu. Saltanatının ilk günlerinde Sadrâzam tarafından yapılan böyle bir tahrîki, Mustafa Paşa Köprüsü'ndeki askerin arasına tebdîl girerek anlayan ve tedbîrini hemen alan Pâdişah, bu meselede devlet ricâlinin verdiği haberlere göre hareket etti. Kat'î karar ile ânî harekete girişmedi. Bu hareketini "Kaza gelince gözler kör olur." meâlindeki Arap atasözüne hamletmekten başka îzah imkânı görülmemektedir. İstanbul hareketini yapanların gönderdiği heyet, Pâdişah'a gösterilmemek için, Feyzullah Efendi'nin sevkettiği bostancılar tarafından yakalanıp, Eğridere palankasına sürüldü. Pâdişah, Sadrâzam mârifetiyle İstanbul'un taleplerinden haberdar oldu ve Sadrâzam'la alelacele tedbîrleri kararlaştırdı. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile oğulları azledilip sürüldüler. Bu husûs İstanbul'daki isyancılara bildirildi ve ancak cem'iyetlerini dağıttıktan sonra Topkapı'ya gelineceği söylendi.

İstanbul'daki hareketin mümessilleri ise, asker ve gönüllüler ile Edirne'ye hareket ettiler. Bunu haber alan Pâdişah, Edirne'de hazırlıklara girişti ve kuvvet topladı. Vezîr Hasan Paşa kumandasında bir kısmını ileri sevketti. Bu kuvvet Çorlu'da İstanbul ordusuyla karşılaştı. "Yolumuzdan savulsun" diye yollanan haber üzerine, Hasan Paşa Hafsa'ya ric'at etti. Babaeski'ye gelen İstanbul ve Edirne askeri "Kul birbirine kılınç çekmez." kaaidesince anlaştılar. İstanbul'dan gelenlerin propagandaları asker üzerinde daha müessir oldu ve parola mûcibince karşı taraftan atılan tüfenklerle Edirne askeri, İstanbul ordusu tarafına geçti.

Sultan Mustafa "Kul tâifesi vefâdarlık etmeyip yüz döndürmesi üzerine" Edirne Sarayı'na gelip, birâderi Sultan Ahmed'le görüştü ve devlet idâresine hâkim olmasını, kimseye an'ane ve kaanunun üstünde hak tanımamasını bildirerek, kendisine nasîhatte bulundu. Pâdişahlığını Allahu Teâlâ'nın mübârek eylemesini, evlâdını kendisine emânetullah olarak bıraktığını da bildirdi. Sonra birâderinin bulunduğu dâireye çekilerek, uzleti ihtiyâr etti. İstanbul'daki hareketi işitince bizzat gitmemesi; hattâ pâyitahttan gelen orduya karşı topladığı askerinin başında karşı çıkmaması, âsîlerle bizzat konuşma yolunu aramaması, tahtı kaybetmesine sebep olmuştur. Askerin kılınç çekmesi son derece güçtü ve Osmanlı mer'î an'anesine de muhâlifti. Yapılacak hareket siyâsî taktiklerle ve adam peylemekle iltihakı temin etmekti ki, bunu da yapmış görünmemektedir. Bunun için tahttan çekilmekten başka çâresi kalmamış ve esâsen Silivri'de İstanbul kuvvetlerince toplanan meclisin kararıyla, hânedan-ı Âl-i Osman'ın ekber ve erşedi olan Sultan Ahmed tahta çıkarılmıştır.

* * *

Sultan Mustafa tahttan indirildiği zaman 40 yaşında bulunuyor ve sekiz buçuk seneden beri Osmanlı devlet riyâseti makaamını işgâl ediyordu. Kendileri orta boylu, kısa boyunlu, kumral ve seyrek sakallı, heybetli, halîm ve selîm, hakşinâs ve sür'at-i intikal sâhibi bir zât idiler. "Ecdâd-ı izâmları gibi üç defa bizzat muhârebede bulunarak müsevvebât-ı gazâ eylemişler; hoşgû ve müşfik ve âdil ve muhibb-i ulemâ bir pâdişâh-ı âlîcâh" olarak tekrîm edilmişlerdir. Şehzâdeliğinde kuvvetli bir tahsîl görmüş, her türlü silâhı kullanmakta mâhir bir muhârip idi. Son derece dindar, devlet ve dîn için, ibâdullaha hizmet yolunda her türlü fedâkârlığa müheyyâ bir zât idi. Saltanat ve Hilâfet makaamına çıkınca neşrettiği hatt-ı hümâyûnda, millete hizmet yolundaki bu büyük vecdini açıkça dile getirmişti. Yazdığı şiirlerinde önce "Meftûnî", sonra ise "İkbâlî" mahlasını kullanmıştı. Birinci sefer-i hümâyûnundaki Lugoş zaferinde bizzat kılıncını çekip ön saflara geçmiş ve ordusunu teşvîk etmişti. İkinci sefer-i hümâyûnunda, Olaş muhârebesinde, başının üzerinden dokuz gülle geçip toprağa saplandığı halde, kılını dahi kıpırdatmamıştır. Kendisi "azimkâr, cesûr, fedâkâr, doğuştan asker ve iyi bir kumandandı." Fazla ata bindiği için yürürken öne mâil bir vaziyet alırdı. Aynı zamanda iyi bir hattattı ve sülüs, nesîh ve celî'de bilhassa mahâret göstermişti. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'yı zamânın vak'alarını yazmaya memur etmiş ve himâyesini esirgememiştir. Şahsen bir kusuru olmadığı halde, Feyzullah Efendi'ye fazla mevki vermesi, tahtından indirilmesine sebep olmuştur. Tahttan indirildikten sonra pek fazla yaşamamış; derin üzüntüsüne eklenen mesâne rahatsızlığından, beş ay sonra vefât etmiştir.

Çok hürmet ettiği hocası Feyzullah Efendi'nın âkıbeti ise pek fecî olmuş, önce sâdât silkinden atılmış, sonra da âsîler tarafından türlü işkencelerle öldürülmüştür. Halbuki ilmiye sınıfından olanların idâmı mümkün değildi. Sâbık Şeyhülislâm'ın bu fecî âkıbete uğramasının bir sebebinin de Kamaniç şehrinin civârıyle berâber Lehliler'e teslîmine dâir fetvâ vermesi gösterilmekte, hattâ bundan dolayı, akabinde idâmının talep edildiği rivâyet edilmektedir. Şu nokta Osmanlı cemiyetinde küffâra muhârebesiz toprak verilmesinin âdeta hiç bir imkânının bulunmadığını göstermekte, Oğuz Han'dan beri gelen köklü Türk devlet an'anesinin nufûzuna işâret etmektedir.

SULTAN AHMED HÂN-I SÂLİS

(1703-1730 M./1115-1143 H.)

III. Ahmed'in Cülûsu ve İhtilâl İdâresinin Tasdîki

Sultan Ahmed Han, 30 yaşları içinde bulunduğu halde, "Taht-ı âlî-baht-ı Osmânî"ye câlis oldu (22 Ağustos 1703/9 Rebîülâhir 1115). Kendileri Sultan IV. Mehmed'in ikinci şehzâdesi olup, Rebîa Gülnûş hâtundan doğmuşlardı. Son derece zarîf, zekî, yakışıklı, halîm ve selîm, hassâs ve kerîm idiler. Şehzâdeliklerinde birâderleri gibi iyi tahsîl görmüşlerdi. Değerli bir şâir, kıymetli bir münşî, mükemmel bir hattat idiler. Tahta çok ciddî bir karışıklık içinde geçmiş bulunduklarından, kendilerini bekliyen vazîfe ve mes'ûliyetler büyüktü. Nitekim, tahta çıktıklarının üçüncü günü, kargaşa erbâbının tasarruf ve taleplerini kabul etmek mecbûriyetinde kaldılar. Bu suretle, Kavanoz Ahmed Paşa'nın sadâreti ile İmam Mehmed Efendi'nin meşîhatı kabul ve tasdîk olundu.

Pâdişah askerin ve İstanbul halkının arzusunu nazara alarak, bîat merâsiminden hemen sonra, Edirne Sarayı önüne, pâyitahta döneceğine alâmet olmak üzere, tuğlar diktirmiş, biraz ötede kurulan otağ-ı hümâyûn da pâyitahta hemen hareket edileceğini göstermekteydi. Nitekim cülûsun beşinci günü, otağ-ı hümâyûna çıkmaya karar verdi. Fakat asker, bâzı tahrîklerle, birikmiş ulûfeleriyle cülûs bahşişinin verilmesini talep ettiler ve bunu alma-

yınca alaya varmayacaklarını bildirdiler. Pâdişah bunun üzerine önce yumuşaklıkla beyânda bulunarak "Hazîne onlar içindir, Pâdişah kuldan ibârettir, lâkin hâlâ yed-i müeyyed-i saltanatıma teslîm olunan hazîne, taleblerini is'âfa kâfi değildir; benim hayır duâ-yı pâdişâhânemi isterlerse, bir kaç gün sabr ü imhâl eylesinler, inşâallahu teâlâ tedârikinde sa'y-i isti'câl olunur." dedi ve bir taraftan da mevâcibin verilmesi için emirler çıkardı. Bunlarla meselenin önü alınamayınca, huzûruna gelmiş olan asker mümessillerine, devlet erkânının önünde, sertçe davranmak mecbûriyetinde kaldı ve "Bu edepsizlik nedir? Şimdi hepinizin kellesi kesilir!" diye çıkışarak, hemen atının hazırlanmasını emretti. Pâdişah'ın şu sert hareketi üzerine, isyan erbâbının ileri gelenleri, meseleyi büyütmemeyi daha muvâfık gördüler. Vücût verdikleri isyan hareketinin büyük cezâsını çok iyi bildiklerinden, derin bir korku içine de düşmüş bulunuyorlardı. Bu sebeple Sultan'dan şimdiye kadar vâki olan kusurlarının affı ile suçlarının bağışlandığını bildiren bir hatt-ı hümâyûn ricâ ettiler. Pâdişah vak'a tertîbçilerinin münâsip fırsatta cezâlandırılmasını, değişmez bir tabiî bir tedbîr görmekle berâber, "Bundan böyle şer'a ve kaanûna muhâlif bir işde bulunmamak şartıyle" talepleri kabûl etti.

Bundan sonra otağ-ı hümâyûna çıkan Sultan, efkâr-ı umûmîyenin arzusu üzerini, hemen İstanbul'a geldi ve Eyüp Sultan'da Osmanlı an'anesi üzere, Peygamber Efendimiz'e âit mukaddes kılıncı kuşandı. Bu sırada kendileriyle berâber gelen bir kısım isyan elebaşıları, Çırpıcı Çayırı'nda kalarak, itimâd edemedikleri devlet ricâli iş başından uzaklaştırılıncaya kadar cem'iyetlerini dağıtmamayı müzâkere ettiler. Fakat Pâdişah'ın "hilâf-ı şer' ve kaanûn bir hareketde bulunmamak" şartıyle kendilerini affettiğini, şu davranışlarının ise yeni bir suç teşkîl edeceğini mütâlaa ederek, bundan vazgeçtiler. Kendilerinin emniyetini vezâretle Yeniçeri Ağalığı'na tâyin edilmiş bulunan, Çalık Ahmed Paşa'nın sadâretinde görmekte idiler. İsyanın elebaşılarından bulunan Çalık Ahmed de, bir taraftan sadârete getirilmesini Pâdişah'tan ricâ ediyor; diğer taraftan da bâzı devlet ricâlini, bunu temin için sıkıştırıyordu. Sultan ise isyânın müsebbiblerini birbirine düşürerek hızla tasfiye etmek istiyordu.

"Güzeşte mevâciblerini" almak maksadıyle başkaldıran saray bostancıları, Pâdişah'a aradığı fırsatı verdi. Sadâret isteyen Çalık Ahmed Paşa'ya, meselenin bastırılması emredildi. Paşa 2 bin kadar yeniçeri ile hızla gelip, bostancıları tevkîf etti. Sayıları 773'ü bulan saray bostancısı, hemen ordudan tardedildiler. Bunun üzerine nufûzu artan Çalık Ahmed, sadâret için yeni teşebbüslere giriştiyse de, Vezîr-i âzam Kavanoz Ahmed Paşa ile araları açılarak, bir dîvan toplantısından sonra, Kıbrıs Vâliliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Arkasından gönderilen fermanla Rodos'ta hapsi temin edildi. Bir müddet sonra da izâle edildi. Naîmâ bu adamın "akl-ı nâkısı muktezâsınca hall-u

akd-ı umûru cümle kendi re'yiyle" görmek arzûsunda bulunduğunu, "Devlet-i Osmâniye'yi Cezâyir ve Tunus Ocakları gibi cumhûr cemâati ve tecemmu' devleti kıyâfetine sokup zu'm-ı fasîdi üzere ortalığı böyle bâtıl terhîbe komak sa'yinde bulunduğunu, lâkin Hak Teâlâ hazretlerinin bu Devlet-i Aliyye'nin hâfız ve nâsırı olup hilâfet-i uzmânın mağlûb olmasına rızâ-yı şerîfi olmamağla, her bâr saltanat-ı seniye cânibine müşâreket dâiyesine düşenlerin elbette tîğ-ı bî-dirîğ-i kahr ü intikaam ile idâm olunageleceğini" nakil ve ifâde etmektedir. Kıymetli müverrihin şu ifâdesi, kendisinin Devlet-i Aliyye'ye ne derece sonsuz bir itimâdla bağlı olduğunu, onu İlâhî İrâde'nin yerdeki mümessili olarak gördüğünü ifâde etmekte, o günkü cemiyetimizde kök salmış devlet telâkkîsinin kalbleri büyüleyen muhtevâsını dile getirmektedir.

Bundan sonra isyân tertîbçilerinden kul kethudâsı Dev Ali Bursa'ya sürgün edildi. Yerine son derece sadâkat sâhibi bir Ocak emekdârı bulunan Yusuf Ağa getirildi. Hâdisede rolü bulunan Sadrâzam Kavanoz Ahmed Paşa ile Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi, bir müddet ara ile azledildiler. Bunlardan birincisi İnebahtı muhâfızlığına tâyin ve diğeri memleketi olan Bursa'da ikaamete memur edildi. Sadâret makaamına "Enişte" ve "Dâmâd" lakaplarıyle anılan Hasan Paşa getirildi (17 Kasım 1703/8 Recep 1115). Meşîhat makaamına ise, doğruluğu ve ilmî iktidarıyle meşhûr olan Paşmakçı-zâde Seyyid Ali Efendi tâyin edildi (26 Aralık 1703/19 Ramazan 1115). Bu zât, ilmiye sınıfının kalitesini artırmak için çalışmış, "tarîk-ı ilme vaz'-ı kaanûn u nizâm" etmeğe gayret etmiştir.

Bu tâyinler Ocak'ta bâzı kaynaşmalara sebep olmuş, sıranın kendilerine geleceğinden çekinen bir kısım ihtilâl erbâbı, ayaklanma çıkararak emniyetlerini temin edeceklerine kaani bulunarak, bu hususta bâzı faâliyetlere girişmişlerdir. Bunlar Ocağın birinci Ağa Bölüğü'ne baş vurarak, kendileriyle berâber olmalarını teklîf etmişler; fakat onlardan "Devlete açtığımız yara yetmez mi? Daha ne istersiniz? Biz umûr-ı hükûmete müdâhale etmeyiz. Saltanat umûrunu teftîş ise ne sizin ne de bizim vazîfemizdir." diye susturucu bir cevap almışlardır. Şu cevap, Ocak'taki devlet şuûrunun çok derin ve köklü olan mâhiyetine işâret etmekte; Osmanlı cemiyetindeki yapıcı ve nizâmlayıcı telâkkilerin kudretini göstermektedir. Bu sebeple kargaşa erbâbının bu fitneleri netîce vermemiş; hükûmetin aldığı tedbîrlerle "eşirra-i eşkıyâ birer ikişer dutulup izâle ile salâh-u âsayiş iâde kılınmış"; siyâsî huzûrun istikrârı temin edilmiştir. Yeni Sadrâzam'ın "hırs ve tamâ'ı ile etvâr ve evzâının garâbeti" hem Pâdişah'ı, hem de efkâr-ı umûmîyeyi müteessir ettiğinden, 10 ay kadar sonra azledilmiş ve yerine Kalaylıkoz Ahmed Paşa getirilmiştir (28 Eylül 1704/28 Cemâziyülûlâ 1116).

Girit Vâliliği'nden sadârete geçen Ahmed Paşa, pederi kalaycı olduğun-

dan "Kalaylı" lakabıyle anılırken, Vezîr-i âzamlığa tâyininden evvel "koz bekçiler odasında" bekletilmesinden dolayı lâkabının sonuna halkça bir ilâve daha yapılmıştır. Bu sûretle halk arasında "Kalaylıkoz" diye anılmağa başlanmıştır. *Sicill-i Osmânî*'de "Tertîb-u nizâm-ı destâr ile iştigâli" sebebiyle bu lakapla lakaplandırıldığı da rivâyet edilmiştir. Sadâreti halk tarafından da arzûlanan Ahmed Paşa, yeni makaamında bir şey yapamadı. Garîb kıyâfetiyle efkârı kendisinden soğuttuğu gibi, Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde'yi de karışıklık çıkarmak tertîbiyle ithâma kalktı. Bu sebeple de sadâretinin üçüncü ayında azledilerek, yerine "Teberdar" lakabıyle de anılan Baltacı Mehmed Paşa getirildi (25 Aralık 1704/27 Şabân 1116). Kısa süren sadâretinin en mühim hâdisesi, bütün memleket vâlilik ve kadılıklarına halka şefkat ve adâletle muâmele edilmesi için Pâdişah tarafından çıkarılan "adâlet-nâmeler"dir. Bunlarda, Osmanlı Devleti'nin değişmez adâlet düstûru anlatılmakta, halka ibzâl edilen adâlet ve şefkatin dâima devlet kudretini artırdığı ifâde edilmekteydi. *Târîh-i Râşid*'de nakledilen adâletnâmede bu husûs şöyle zikredilmektedir:

> *"... Fî'l-vâki' reâyâ ve berâyâya adl ü âman sebeb-i izdiyâd-ı şevket ü şân olup zulümden tehâşî eden pâdişâhın hem hazînesi mevfûr ve hem mülk-ü saltanatı ma'mûr olduğundan mâada, kendüye karşı koyan â'da makhûr ve kendü kangı düşman üzerine hücûm eylese muzaffer ve mansûr olacağı reyb ü şübheden dûrdur..."*

Bu ibâre, Osmanlı Devleti'nin üç kıt'ada asırlarca devam eden azamet ve şevketinin en büyük mânevî husûsiyetine işâret etmekte, İslâm'ın ezelî ve ebedî adâlet prensiplerine ne derece mutâvaat ettiğini göstermekte; yalnız mekânları değil, zamanları dahi fetheden kudretin rûhî derinliğini dile getirmektedir.

Baltacı Mehmed Paşa'nın Sadâreti ve Azli, Çorlulu Ali Paşa'nın Sadareti

Yeni Sadrâzam Baltacı Mehmed Paşa daha şehzâdeliğinde Sultan'a intisâb etmiş; Edirne vak'asında güzel hizmeti görülmüş; bu sebeple Pâdişah katında çok makbûl olmuş bir zât idi. Zâten mâhir olduğu saray entrikalarına dalan Baltacı, bâzı erkânın azlini temin etmiş; bâzılarına ise Pâdişah tarafından hoş bakılmayınca "nâz-ü istiğna" ibrâz etmiş; bu sebeple de azledilmiştir. Yerine Silâhdar lakabıyle ve kudretli bir vezîr olarak isim

yapmış bulunan Çorlulu Ali Paşa sadrâzam nasbedilmiştir (3 Mayıs 1706/19 Muharrem 1118).

30 yaşlarında sadârete gelen ve dâmâd da olan Çorlulu, geniş selâhiyetle, bir cihan kadar geniş olmakta devam eden Osmanlı ülkelerini, dört sene idâre etmiş; Karlofça Muâhedesi'yle elden çıkan toprakları yeniden istirdât için hazırlıklara girişmiştir. Vâridâtı artırmağa, idârî ve askerî bünyeyi güçlendirmeğe gayret etmiş; tebeanın refahı için tedbîrler almıştır. Buna rağmen vilâyetlerde nukûdun eskisi kadar bol olmadığı rivâyet edilmiştir. Paşa'nın sadâretinin en mühim hâdisesi, İspanyollar'ın elinde bulunmakta devam eden müstahkem Oran limanının, Cezâyir Dayısı Bektaş Hoca tarafından fethi ve Osmanlı topraklarına ilhakıdır. Osmanlı menbâlarında Vahran nâmıyle anılan bu şehir, Telemsen'in iskelesi olup, Türkler tarafından yapılan bir çok fetih teşebbüsüne direnmiş, uzun seneler zapdedilememiştir. Bu defaki zaptı üzerine İspanyollar'ın Cezâyir'de hiç bir alâkaları kalmamış; Osmanlı bayrağı Kuzey Afrika'daki son İspanyol kalesinde dalgalanmaya başlamıştır. Oran'ın anahtarları, Osmanlı an'anesi mûcibince, İstanbul'a gönderilmiş ve Pâdişah'a takdîm edilmiştir (17 Aralık 1708/4 Şevval 1120).

Bu hâdise, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da toprak kaybına uğramakla berâber, fütûhât zihniyetinden bir şey kaybetmediğini göstermekte, asırlardan beri gözlerini dâima yeni kıt'alara ve iklîmlere dikmiş olan Türk Milleti'nin cihânşümûl gâyesinde ısrarlı olduğunu ifâde etmektedir.

Çorlulu bir taraftan dâhilî işlerle meşgûl olurken, diğer taraftan da Osmanlı cemiyetinin millî bir dâvâsı hâline gelmiş bulunan, terkedilen toprakların geri alınması için fırsat kollamaktaydı. Bunun içindir ki, Rusya'ya sefîr olarak gönderilen Mustafa Ağa'nın verdiği rapor üzerine, Çar'ın hareketleri nazardan uzak tutulmamakta; Bender kalesi tahkîm edilmekte; Özü muhâfızı Yusuf Paşa ile Kırım Hanı'na askerlerini hazır tutmaları bildirilmekteydi. Ayrıca Petro'nun Lehistan'da çevirdiği entrikalar bilinmekte, Balkanlar'daki hıristiyan tebea arasında icrâ ettiği tahrîkler haber alınmaktaydı.

İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın Osmanlılar'a Sığınması

Karlofça Muâhedesi, Doğu Avrupa'da en büyük istikrar unsuru olan Osmanlı siyâsî nufûzunu sarsmış ve bir boşluk meydana getirmişti. Bunun tabiî netîcesi olarak, birbirini tâkip eden bir takım meseleler ortaya çıktı. 16 sene süren muhârebelerde, en fecî şekilde ezilen Lehistan, kudretini yitirmiş ve civardaki devletlerin göz diktiği bir ülke hâline gelmişti. Ayrıca Kral intihâbında tâkip edilen gâyet sakîm usûl, bu devleti yabancı müdâhalesine

açık bir sâha hâline getirmekte bulunmuştu. Bu vaziyetten istifâde etmek isteyen Rus Çarı Petro, türlü dalaverelerle ve para kuvvetiyle, Osmanlı menbâlarında "Nalkıran" nâmıyle mâruf, Saksonya Elektörü II. August'u kral seçtirmiş ve bunu temin için de kuvvetlerini Kamaniçe'ye kadar göndermişti. Bu adam kral olunca, Petro, kendisiyle bir anlaşma yaparak, İsveç'i Baltık kıyısından atmak için hazırlıklara başladı. Petro, Rusya'nın denizlere çıkmadan büyük bir devlet hâline gelemeyeceğine kaani olduğundan, bunu tahakkuk ettirmek arzûsundaydı. Mukaddes İttifak'a dâhil olarak, Karadeniz'e inmek için yaptığı teşebbüsler hiç bir netîce vermemişti. Tek başına Osmanlı kudretine karşı koyması ve Karadeniz'e inmesi imkânsızdı. Buradan ümîdini kesen Petro ise, kuzeyindeki hâdiselerden istifâde ederek, Baltık'a çıkmanın daha kolay bulunduğuna kaani oldu. Bunu gerçekleştirmek için, Lehistan'dan başka, Danimarka ile de anlaştı. İsveç'in Holstein üzerindeki nufûzunu artırmasından endîşelenen Danimarka, bu devlete karşı Rusya ve Lehistan ile tecâvüzî bir ittifak akdetti. Hattâ İsveç'e karşı hücûmu dahi başlattı. İsveç'te bu sırada sâdece eğlencelerle meşgûl bulunduğu bilinen ve genç bir çocuk olan XII. Charles (Şarl)'ın vaziyeti de Petro'ya ümîdler veriyordu. Danimarka Holstein'a taarruza geçince, Rusya ve Lehistan da İsveç'e harb ilân ettiler (1700). Böylece kuzey muhârebeleri başlamış oldu. Petro tarafından, eğlenceden başka bir şey bilmediği zannedilen Charles ise, hemen harekete geçerek, düşmanlarını birer birer saf dışı etmeğe karar verdi. Önce, İngiltere ve Hollanda'nın müzâheretiyle, Danimarka'yı aradan çıkardı ve sulh yaptı. Sonra sür'atle, Leh kuvvetleri tarafından kuşatılan Riya'ya yürüdü ve onları çekilmeğe mecbûr etti. Akabinde, Estonya ve Litvanya'nın kilidi olduğu için, bizzat Çar Petro emrindeki kuvvetler tarafından kuşatılan Narva üzerine taarruz etti. İsveçliler'in yaklaştığı haberi, Ruslar'ı o derece dehşete uğrattı ve Petro'yu o kadar korkuttu ki, kumandayı bir prense terkederek, alelacele savuştu. N. Brian-Chaninov, *Rusya Târihi*'nde "Petro'nun hareketinden evvel prense verdiği tâlimâtın şaşkınlık ve cehâletinin bir nümûnesi olacak derecede saçma sapan şeylerden ibâret" bulunduğunu yazmaktadır. Petro'nun bu firarı, 8 bin kadar aç ve yorgun İsveçli'nin 40 bin Rus'un hakkından gelmesini temin etmiş ve Charles'ın büyük bir zafer kazanmasına yol açmıştır (30 Kasım 1700). Fakat İsveç Kralı "düşmanı tâkip etmeğe tenezzül etmemiş", bu sebeple de askerî noktadan büyük bir hatâ işliyerek, harbin çok fazla uzamasına sebep olmuştur.

Muhârebeyi kazanan Charles, yüzünü Lehistan'a çevirdi ve memleketin muhtelif yerlerini işgâl ederek, II. August'ü tahttan ferâgate mecbûr etti. Yerine Stanislaw Lesczynski'nin seçilmesini temin etti (1704). Bununla berâber, Rus tahrîkiyle harekete geçen eski kral, Lehistan dâhilinde bâzı karışıklıklar meydana getirmekte devam etti. Bunun üzerine yeni Leh kralı, ya-

kın zamana kadar, kuzeydeki istikrarın en büyük nâzımı olmuş bulunan Devlet-i Aliyye'ye mürâcaat ederek, geçen vakaları anlattı ve krallığının tanınmasını talep etti. Dîvân-ı Hümâyûn, gönderdiği cevâbî nâme ile Leçinski (Lesczynski)'nin arzûsunu yerine getirdi ve bu sûretle de kuzeydeki hâdiselerde ağırlığını, Rusya aleyhinde olarak resmen ortaya koydu (1707).

Bu sırada Petro Narva mağlubiyetinin tesirlerini gidermek için hızlı bir faaliyete girişmiş; Charles'ın Lehistan'da meşgûl bulunmasından istifâde ederek, Ladoga Gölü'ndan Neva mansabına kadar olan yerleri işgâl etmiş ve burada kendi adıyla anılan meşhûr şehri binâ etmeğe başlamıştır. Buranın hemen karşısında bulunan Kronstad adasında bir kale binâ ederek, yeni kurduğu şehrin askerî emniyetini de temin etmiştir. Bu sûretle Garb medeniyetine bir pencere açtığı umûmiyetle söylenmiş ve nâmı yükseltilmeğe çalışılmıştır. Misli görülmemiş bir "ahlâkî redâatle malûl bulunan, dâima sarhoş gezen, ecdâdının dînine, eski yaşama tarzına, Moskova'nın o takdîre şâyân an'anelerine, milletinin mukaddesâtına ağza alınmıyacak küfürlerle taarruz eden, devlet ricâlinin sakallarını güyâ medenileştirmek için bizzat kesen, yüzü kadar içi de kapkara bulunan" bu deli ve vahşî adam, kuvvetli bir ordu ve donanma kurmak için de gayret sarfetti. Bunun için an'anevî bir muvazzaf asker sınıfı olan Streltsy'leri fecî şekilde temizledi. Buna karşı memlekette uyanan aleyhtarlığı kanla, ateşle ve şiddetli bir terörle söndürdü. Patrik'le müştereken sürdürülen an'anevî Rus idâresini tamâmen şahsına bağlı, despotik bir hâle dönüştürdü. Bu sûretle, kuzeyde beliren İsveç tehlikesine karşı hazırlandı. Sonra da Lehistan'da bir kısım yerleri işgâl etti.

Bu sırada Saksonya'da bulunan ve August'le uğraşan İsveç Kralı, Rus ordusunun bu hareketine ehemmiyet vermedi. Buradaki işini bitirdikten sonra, 40 bin kişilik güzîde bir kuvvetle, Rus orduları üzerine yürüdü. Petro'nun ordusu bir kuşatma hareketinden güçlükle kurtularak, Lehistan topraklarını tamâmen boşalttı ve Moskova'ya doğru ric'ate başladı. Çar, 60 bin kişilik kuvvetiyle, sürekli olarak çekilmekte ve geçtiği yerleri tahrîb ederek İsveç ordusunu iâşe sıkıntısına dûçâr edip, sarsmaktaydı. Bununla berâber Holovçin civarında, kendinden iki misli fazla bir Rus kuvvetini yakalayan İsveç Kralı, bunları tamâmen mağlûb edip yürüyüşüne devam etti. Fakat Mohilev'de bir ay kadar durakladı. Bu hareketi ne sebeple olursa olsun, yanlış bir taktik olarak görülmekte, kendisinin "çok iyi bir asker, fakat kötü bir kumandan" olduğu yolundaki kanaati kuvvetlendirmektedir. Bu hatayı işleyen Kral, Ruslar'ın toparlanmalarına fırsat vermiş; iâşe müşkilâtından dolayı kendisine dost bulunan Ukrayna Kazakları Hatmanı Mazeppa ile birleşerek Poltawa kalesini kuşatmıştı.

İsveç Kralı'nın, bu hareketi, Osamanlılar'dan yardım almayı beklediği

için ihtiyar ettiği rivâyet edilmektedir. Nitekim kuzey muhârebelerini gâyet dikkatle tâkip eden Çorlulu Ali Paşa, Özü vâlisi ve Bender muhâfızı bulunan Yusuf Paşa'ya, İsveç Kralı'yla münâsebete geçmesini bildirmişti. Bu sebeple Yerköylü Mehmed Efendi, Torn şehrinde, İsveç Kralı'yla görüşmüş ve kendisiyle bâzı mevzûlarda mutâbakata varılmıştı. Müverrih Râşid bu husûsu şöyle anlatmaktadır:

> *"Mevâdd-ı mezkûrenin tekmîlini mezkûr Mehmed Efendi uhde-i sefâretine alıp, Kral-ı mesfûr dahi fîmâ-ba'd Devlet-i Aliyye'nin dostuna dost, düşmanına düşman olmak üzere sâir milel-i nasârâ gibi, âsitânede bir balyoz'u mukîm olmak ve tarafeynin bezirgânları emtiâlarının resm olan gümrüklerin vermek şartıyle gelip gitmeleri ve İsveçli'nin Cezâyirli yedine giriftâr bir kalyonlarının tahlîsini ve Leh Kralı İstanislav ve Moskov ve Nalkıran'a hevâdâr olan Lehliye itâat ve inkıyâd ve Leh memleketi içinden Moskovluyu tard ve ib'ad ettirmek için, askeriyle imdâd olunmak ricâsını mutazamamın gerek İsveç Kralı ve gerek İstanislav bu husûslar için hassâten Devlet-i Aliyye'ye bir elçi göndermek üzere niyet ve azîmetlerin mübeyyin kâğıd ile elçi-yi mezbûr iâde olunmuştur."*

Ali Paşa bu husûsların bâzısını kabûl etmiş, yalnız Cezâyirliler'in aldığı İsveç kalyonunun iâdesinin mümkün olmadığını, buna şer'ân mesâğ bulunmadığını, maamafîh bundan sonra İsveç gemilerine taarruz edilmemek üzere Garb Ocakları'na emirler gönderileceğini, Rusya ile sulh yapıldığı için, bilfiil ordu göndermenin imkân dâhilinde olmadığını, bildirmiştir. Ayrıca Râşid'in naklettiğine göre, yardım gönderilmesi için önce İsveç'le tam bir anlaşma yapılması lâzım geldiğini, bunda Osmanlı muvâfakati olmadan Rusya ile sulh yapmama husûsunun kabul edilmesi îcâb ettiğini şart koşmuştu. Bu nokta, Dîvân-ı Hümâyûn'un çok haklı olan endîşelerini dile getirmekteydi.

Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa, Rus siyâsetinin aldığı renk ve tavrı görmekte, bu devletin kuvvetlenmesinin Osmanlılar aleyhinde vücûda getireceği tehlikenin büyük olacağına kaani bulunmaktaydı. Asırlardan beri "Nemçe" nâmıyle Cermenler'le güreşen Türkiye'nin karşısına, Balkanlar'daki Ortodoks tebeayı tahrîke yeltenen ve Slavlığın mümessili olmak iddiasında bulunan bir Rusya çıkmak üzereydi. Bu sebeple Çorlulu, eski Osmanlı siyâsî görüşüne uygun olarak, Ruslar'ın dâima tâciz edilmesine ve tehlike teşekkül etmeden, hemen ezilmesine taraftardı. Bunun için Kırım Hanı'na gizlice emir göndererek, Charles'e yardım etmesini bildirmişti.

O sırada devlet ricâlinde iki ayrı görüş mevcut idi. Bunlardan biri, Çorlulu'nun önderlik ettiği, yukarıdaki telâkkiydi. Diğeri ise, Osmanlı müdâha-

lesinin, meseleyi İsveç lehine halledeceğini ve onu büyüteceğini muhakkak görmekte, kuzeydeki an'anevî muvâzene siyâsetimizin bu suretle sarsılacağına kaani bulunmakta; şimdilik iki devletin mücâdelesine karışılmaması, onların yorulmalarının beklenilmesi uygun görülmekteydi. Pâdişah'la diğer bir kısım ricâl de bu kanaatte idiler.

Bu sırada ise Petro, Türkler'in kendi aleyhine bir teşebbüse geçmelerinden endîşe ederek, elçisi Andreyoviç Tolstoy vasıtasıyle, kendisinin anlaşmalara sâdık kaldığını bildirerek, aradaki dostluğun devâmını ricâ etmişti. Diğer taraftan İsveç Kralı Charles, Ukrayna Kazak Hatmanı Mazeppa'nın yardımını almasına rağmen, Poltawa kalesini düşürememişti. Nihâyet 27 Temmuz 1709'da 17 bin kişilik İsveç ordusu, 50 bin kişilik Rus kuvveti tarafından mağlûb edilmiş; muhârebede topuğundan yaralanan ve sedye içerisinde kumanda eden İsveç Kralı, Rus generali Mençikof'un çok lagar davranmasından istifâde ederek, maiyetindeki kuvvetlerle kaçmış ve Babadağı Muhâfızı Yusuf Paşa tarafından kabul edilmişti. Charles, Muhâfız ile konuşmasında "Biz Devlet-i Aliyye'ye elçi gönderecektik, meğer kendimizin gelmemiz kısmet imiş." diye latîfede bulunmuştur.

İsveç Kralı'na mevkii ve şöhretiyle mütenâsip şekilde davranılmış; misâfir bir hükümdar muâmelesi yapılmış, kendisi ve maiyetine tahsîsât bağlanmıştır. İsveç Kralı, topraklarına sığındığı büyük Osmanlı hükümdarına çok hürmetkâr bir mektup yazarak, kendisi için meş'ûm olan mağlûbiyeti anlatmış ve şu cümlelerle yardım talep etmiştir:

> *"Arzûmuz dostluğunuzu kazanmak ve bilmukaabele izhâr-ı muhâleset eylemektir. Muhâleset-i samîmânemizi zât-ı şâhânelerine isbât için şurasını arz ve beyân ederiz ki, ihtirâsâtına ne adâleti, ne hiss-i nâmusu, ne şecâat-i hakîkîyeyi, hâsılı hiç bir şeyi rehber ittihaz etmiyen çar, şâyet felâketimizden istifâdeye fırsatyâb olursa, derhal hiç ümîd etmediğiniz bir zamanda memâlik-i şâhânelerine tecâvüz edecektir; nasıl ki bizim eyâletlerimize de öyle yapmıştır. Zâten çar, hudûd-ı şâhâneniz yakınında kaleler inşâ edip, Karadeniz'de Devlet-i Aliyye'lerini tehdît edecek bir donanma bulundurmaktadır. Binâenaleyh Bâb-ı Âlîleri ile aramızda akdedilecek bir ittifak kadar, onun aklını başına getirecek bir şey tasavvur edilemez. O zaman biz asâkir-i şecîanızın himâyesi altında Polonya'ya ve memleketimize avdet eder ve adâlete mukarîn olmayan ihtirâsâtına mümânaat etmek için o hâin çarın memâlikinde yine tecrübe-i silâh eyleriz. Zât-ı şâhânelerinden göreceğimiz müsâadâtı ebediyyen unutmayacağımızı beyân eder ve zât-ı husrevânelerinin muhibb-i sâdıkı olmayı medâr-ı mübâhât addeyleriz."*

Garbın en büyük askeri addedilen XII. Charles'ın yazdığı mektup büyük Osmanlı kudretini dile getirmekte, o devirde Avrupa'nın en büyük devletlerinden biri olan İsveç'in ancak Türk kılıncı sâyesinde iâde-i itibâr edebileceğine inanıldığını ortaya koymaktadır.

Bu sırada ise, Petro'nun Kral'ı yakalamak için gönderdiği kuvvetler, Osmanlı hudûdlarını tecâvüz etmişlerdi. Çar'ın bu hareketlerini, elçisi Tolstoy vasıtasıyle bildirilen talepleri tâkip etmiş; bunda Osmanlı hükûmetinden İsveç Kralı'nın kabul edilmemesi, hiç olmazsa nezâret altında bulundurulması, Kazak Hatmanı'nın teslîmi istenilmiştir. Bu taleplerin ileri sürülmesi bile, kadîm zamanlardan beri kendilerine sağınmış kimseleri himâye etmek prensibine riâyet eden bütün Osmanlı câmiasınca hakaret sayılmış ve şiddetle reddedilmiştir. Osmanlı ricâli, Petro'nun Balkanlar'daki Ortodoks tebeayı da tahrîk etmek yolundaki gayretlerini bildiklerinden, harb hazırlıklarına başlamışlardı. Fakat Rus elçisi bunun memleketi için arzettiği tehlikeyi Çar'a bildirmiş ve efendisinin emriyle de dostluk anlaşmasının yenilenmesini talep etmişti. Türkler ise XII. Charles ve Mazeppa'nın serbestçe ve Tatar-Osmanlı kuvvetleri refâkatinde memleketlerine gidebilmesi şartıyla bunu kabul edecekleri bildirmişlerdir. Rus elçisi, Kral'ın memleketine dönmesine bir şey demiyeceklerini, fakat Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin refâkatini kabûl edemiyeceklerini, Lehistan'dan geçerken kendisine dokunulmıyacağı husûsunda ise kat'î teminât vereceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Ruslar'la anlaşma yenilenmiştir.

Fakat İsveç Kralı, Osmanlı kudretini, en büyük rakîbi olan Rus Çarı üzerine sevketmek ve onu tamâmen mağlûb etmek arzûsunda olduğundan, bundan memnûn olmamış ve anlaşmanın, kendisini ele geçirmek için, Ruslar'ca hazırlanmış bir tuzak bulunduğunu ileri sürmüştür.

Bu sırada Charles'ın Osmanlı ülkesine sığınması, Avrupa hükûmetlerinin gözlerini Türkiye üzerine çevirmiş ve o senelerin en büyük hâdisesi kabul edilmişti. Her devlet kendi menfaatine göre, bundan faydalanmak arzûsunu göstermiştir.

Ruslar'la yapılan anlaşma ise, umûmî efkâr ile bir kısım ricâli tatmîn etmemiş; Sadrâzam aleyhinde bir havanın uyanmasına sebep olmuştu. İsrâfa mâni olmak için aldığı tedbîrlerin de hakkındaki muhâlefeti arttırdığı rivâyet edilmiştir. Bu sebeple Çorlulu Ali Paşa sadâretten azledilmiş ve yerine âilesinin şöhreti dolayısiyle efkâr-ı umûmiyede "Bir kere vezîr olsa dîn ü devlet işlerine nizâm gelirdi." diye hüsnü zan beslenen, Köprülü Nu'mân Paşa tâyin edilmiştir (16 Hazîran 1710/18 Rebîülâhir 1122).

Müverrih Râşid tarafından "Fâzıl u kâmil olmakla berâber, umûr-ı hâriciyeden bi'l-külliye bî-haber" olarak tavsîf edilen Numan Paşa sadârete

geçince, adâleti mevzûunda âilesinin şöhreti yayılmış bulunduğundan, herkes yirmişer, otuzar yıllık dâvâlarını Dîvân'a getirmeğe başlamışlardır. Bu sebeple Kubbealtı toplantıları sırasında Bâb-ı Sadâret'te büyük bir kalabalık toplanmakta, bu gibi işlerle Dîvân-ı Hümâyûn meşgûl edilmekteydi. Paşa ise, İsveç Kralı'nın 40 bin kişilik bir Osmanlı kuvveti refâkatinde Lehistan içerisinden geçirilmesi husûsunda hazırlıklara başlamıştı. Bu hareketin ise harb sebebi olacağı sefîrler tarafından kendisine bildirilmişti. Yeni Sadrâzam'ın şu hareketi ile "mizâc-ı devlete mugâyir evzâ' ve etvârı" ricâl arasında endîşe uyandırmış, bu husûs Pâdişah'a bildirilerek, azli temin edilmiştir (18 Ağustos 1710/22 Cemâziyülâhir 1122).

İki ay kadar sadârette kalan bu zâtın yerine, Pâdişah tarafından "Mebde-i neşv-ü nemâsından beri kendü çırağ-ı mahsûsumuz olup, her ne kadar taksîrâtı dahi olsa, yine terbiyet mümkün olacak hasebiyle" şimdilik Baltacı Mehmed Paşa'nın sadâreti kararlaştırılarak, "mutasarrıf olduğu Haleb'den da'vet" edilmiştir.

Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut Seferi

Baltacı Mehmed Paşa sadâret makaamına çıktığı zaman, Rus Çarı, anlaşmanın İsveç Kralı ile ilgili maddesinin hemen tatbîkini istemiş, aksi takdîrde harekette serbest olacağını bildirmişti. Rusya'nın bu beyânı, evvelden beri dostluğa ve anlaşmalara mugâyir olarak icrâ ettiği hareketler nazara alınarak harb sebebi kabul edilmiştir. Rusya anlaşmalara mugâyir olarak, Osmanlı serhaddinde kaleler binâ etmiş; Azak'ta ise bir donanma inşâ ederek, Karadeniz'e inme teşebbüslerine girişmişti. Daha Azak'ın Ruslara tevdii husûsundaki müzâkerelerde Osmanlı murahhası, Rus gemilerinin Karadeniz'de serbestçe ticâret yapması talebini dahi reddetmiş ve bu husûsta şunları söylemişti:

> *"Gerek Karadeniz ve gerek bütün Bahr-i Siyah sâhilleri zât-ı şâhânenin hâkimiyeti altındadır. Osmanlılar buralara hâkim oldukça bu sularda hiç bir gemi görünemez ve buralarda zât-ı şâhâneden başka kimse hâkim olamaz; hattâ bundan evvel Fransız, İngiliz, Felemenk ve Venedikliler Karadeniz'e ticâret gemileri göndermek için iltimasta bulunmuşlar, Bâb-ı Âlî onlara da aynı cevâbı vermişti. Karadeniz Bâb-ı Âlî nazarında sâf ve pâkize bir bâkire mesâbesindedir; ona hiç kimsenin eli sürülemez ve memâlik-i Osmaniye alt üst olmadıkça da burada hiç bir ecnebi gemisi görünemez."*

Brentano'nun naklettiği bu sözler, Osmanlı görüşünü açıkça ortaya koymakta ve Karadeniz'in uzun asırlardan beri bir Türk iç denizi bulunduğu, bu

sebeple burada serbest ticârete dahi müsâade edilemiyeceği anlatılmaktaydı. Bundan dolayı Çar'ın Azak'ta gemi inşâsı, Osmanlı Devleti tarafından kat'î bir harb sebebi olarak görülmekteydi.

Mesele yalnız bunlara da münhasır değildi. Rusya, Memleketeyn ahâlisini dahi ifsâd için her türlü propagandayı yaptırmaktaydı. Bize düşman olan Voltaire'in bile "Büyüklerden başka kimseye zararı dokunmayan, harâcgüzâr kavimlere karşı hilim ve mülâyemetle muâmele eden Osmanlı hâkimiyetinden memnûn oluyorlar, hıristiyanlardan ve en ziyâde kendilerine karşı insâniyetsizcesine hareket etmiş olan Ruslar'dan dilgîr bulunuyorlardı." tarzında vasıflandırdığı Balkan Ortodoksları, isyana tahrîk edilmekteydi. Sar'a illetiyle malûl olup, milletinin dînî telâkki ve inanışları hakkında da son derece hürmetsiz bulunan Petro, Balkan Ortodoksları'nın kurtarıcısı şeklinde propaganda edilmekte; âdeta azîz mertebesine çıkarılmaktaydı. Osmanlılarca "Akbıyık" nâmıyle anılan Çar'ın adamları, Sırpça, Rumca, Ulahça'ya çevrilmiş bir takım beyannâmeleri Ortodoks ahâliye dağıtmaktaydı. Bunlarda "Zavallı hıristiyan koyun sürüsünün Osmanlı kurdu elinden" çektiği tamâmen yalan zulümler dile getirilmekteydi. Yunanlılar arasında dağıtılan resimlerinin altında, bunların da imparatoru olduğu hakkında ibâreler bulunmaktaydı. Ayrıca Boğdan Beyi Dimitrios Kantemir ile Eflâk Beyi J. Kastriyot, tebealarının kanaatlerine rağmen, Çar tarafından peylenmişlerdi. Bunları haber alan Bâb-ı Âlî, Osmanlı Avrupasındaki idâre adamlarına tâmimler göndererek Rus faaliyetlerine karşı müteyakkız olmalarını ve tedbîrler almalarını bildirmişti.

Bütün bunları nazara alan, zâten anlaşmadan da memnûn olmayan Pâdişah, hemen hazırlıklara başlanmasını, meselenin müzâkeresi için de bir meşveret-i kebîr yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine 20 Aralık 1710'da Kırım Hânı Devlet Giray'ın da hazır bulunduğu büyük bir meclis toplanmıştır. Burada Rus Çarı'nın emelleri mütâlaa edildi; Avrupa devletlerinin siyâsî vaziyeti gözden geçirildi ve sonunda meselenin harb ile halledilmesine karar verildi. Şeyhülislâm Paşmakçızâde'nin verdiği fetvâ da harbin kat'î olduğunu göstermekteydi. Bunun üzerine Osmanlı tüccarlarının sâlimen dönebilmeleri için Rus elçisi rehin olarak Yedikule'de hapsedildi. Sonra Fransa ile ittifak edip üzerine gelineceğinden endîşelenen Avusturya'ya, kuzey dengesinin kendileri aleyhine de inkişâf eden seyri anlatılarak, bu husûsun korunmasından başka maksat tâkip edilmediği, toprak fethi gâyesinde bulunulmadığı bildirildi.

Bu sırada Rus taraftarı olarak bilinen, aynı zamanda Avusturya'ya da dayanan Saksonya Elektörü August'un İstanbul'a gönderdiği elçisi, Petro'nun lehinde konuşmamış, nufûzuna çâresiz baş eğildiğini söyleyerek,

dostluğunu arzetmişti. Ukrayna'da ise Ruslar'a muhâlif bir havanın estiği anlaşılmıştı.

Bâb-ı Âlî ecnebî sefîrlerini dâvet ederek, bozulan kuzey dengesinin istikrarı gâyesini güttüğünü, bunun sağlanmasının Avrupa'nın emniyeti bakımından da lüzumlu olduğunu îzâh etmişti. Bu sûretle Dîvân-ı Hümâyûn, Rusya'nın yalnız bırakılmasını, diplomatik temaslarla temin etmeyi başarmıştı. Esâsen verâset muhârebelerinden yorulmuş bulunan Avrupa devletleri, kuzey dengesinin istikrarını temin etmeyi hedefleyen Osmanlı müdâhalesine şimdilik karışmamayı menfaatlerine uygun bulmaktaydılar. Osmanlı kudreti karşısında yalnız kalan Çar ise, bunun kendisi için ölümcül olacak âkıbetini düşündüğünden, son bir sulh teşebbüsünde bulunmuş ve "Buna bir cevap gelmezse Tanrı'ya sığınıp kendi selâmeti için düşmanca hareketleri karşılamak yolunda mecbûren tertîbât alacağını" bildirmişti. Çar'ın bu mektubu, kendisine hâkim olan endîşeleri dile getirecek ölçülü ifâdelerle dolu bulunmaktaydı. Bu talep, pek tabiî olarak, Dîvân-ı Hümâyûn tarafından kabul edilmemiş ve cevap dahi verilmemiştir. Bunun üzerine Çar, Osmanlı idâresindeki hıristiyanları kurtarmak için harbe giriştiğini ilân ederek, bilhassa kendisine yatkın bulunan beyleri vâsıtasıyle Eflâk ve Boğdan'dan faydalanmayı, kendisi için uygun bulmuştur.

Bu sırada o günkü dünyanın en kudretli devleti olan Osmanlı hükûmetinin taht şehri İstanbul'da hummâlı bir faaliyet görülmekteydi. Yeni seferde kara kuvvetleriyle birlikte donanmanın da müşterek hareketine ehemmiyet verilmekte ve bu husûsta büyük hazırlıklar yapılmaktaydı. Kapıkulu efrâdı, Rumeli seferlerinin ilk hareket üssü bulunan Dâvutpaşa ordugâhında toplandıkları zaman, Kapdân İbrahim Hoca maiyetinde 80 kalyondan mürekkep bir kuvvet, emniyet tedbîri olarak, Akdeniz muhâfazası için hareket etmiş; Kapdân-ı Deryâ Mehmed Paşa da büyük bir deniz kuvvetiyle Azak kalesinin zaptı ve Moskof donanmasının imhâsı için Karadeniz'e açılmıştı. Azak'a teveccüh eden donanma bir baştarda-yı hümâyûn olmak üzere 27 ümerâ-yı deryâ çekdirisi, 27 kalyon, 30 kalite, 60 fırkate, 100 kancabaş ile birlikte 361 parçadan ibâretti ve 35 bin levendi taşıyordu. Karadeniz ve Akdeniz'e gönderilen donanmalarla, mürettebâtı hakkındaki şu rakamlar dahi, Osmanlı kudretinin ne büyük bir azamet arzettiğini göstermekteydi (8 Nisan 1711/19 Safer 1123).

Donanmanın hareketinden bir gün sonra da ordu-yı hümâyûn, başta Pâdişah III. Ahmed olmak üzere, Serdâr-ı Ekrem tâyin edilen Baltacı Mehmed Paşa ile birlikte, Edirne'ye hareket etmiş ve on gün sonra buraya varmıştı. Ordu-yı Hümâyûnun İstanbul'dan hareketinden evvel Kırım Hanı Devlet Giray Ukrayna'ya dâhil olmuş, Ruslar'ın aleyhinde bulunan ahâliye

kat'iyen ilişmemiş, bu sebeple dost bir memlekette hareket eder gibi ilerlemeye başlamıştı. Bunun bir sebebi de, Osmanlı taraftarı olan Kazak Hatmanı Orlik'in halka ilân ettiği, çar aleyhindeki beyânnamelerdi. Bu sûretle Ukrayna, Rus düşmanlığını açıkça göstermiş bulunuyordu. Çar ise, Osmanlılar'ı kendi topraklarında vurmak için, Eflâk ve Boğdan'ın başında bulunan beylerin yardım vaadlerini nazara alarak, başkumandanı Scheremetov'a, kendisini Yaş şehrinde beklemesini emretmişti. Devlet Giray'ın ısrârıyle Boğdan Voyvodası tâyin edilen ve sonradan bir Osmanlı târihi yazmakla da meşhûr olan Kantemiroğlu, bu sırada açıkça Çar tarafına geçmiş; fakat kendisinin bu siyâsetinden hoşlanmıyan ve Türk idaresinden memnûn olan ahâliyi harekete geçirememişti. Eflâk ise, yerinden dahi kıpırdamamış; Osmanlı idâresinin huzûr verici adâletinden ayrılmaya niyetli olmadığını göstermişti. Bunun üzerine Petro, ordusunu Besarabya'dan ve Prut Nehri'nden geçirerek, Yaş'a sokmuş ve güneyde Falçı'yı işgâl ile, başgösteren zahire müşkilâtını halletmek istemiştir. Buradan daha güneye ilerlemek istiyen Çar, Osmanlı kuvvetlerinin İsakçı'ya erişip, Tuna'yı geçtiklerini ve Kartal'dan harekete hazırlandıklarını haber alınca, öncü kuvvetlerine çekilme emri vermiştir. Bir taraftan erzak müşkilâtı çeken 60 bin kişilik Rus kuvvetleri, doğuda Kırım saldırılarından da endîşelendikleri için, kuzeye doğru çekilmek mecbûriyetinde kalmışlardır.

Bu sırada İsakçı'dan Kartal'a geçip, ileri harekâta hazırlanan ordu-yı hümâyûnda iki fikir müzâkere edilmiştir. Biri Poniatowski nâmındaki İsveç generali ile Kırım Hanı'nın görüşüdür ki, Boğdan'da bulunan düşmanı kendi hâlinde bırakıp, Ukrayna istikaametine ilerlemekti. Bu icrâ edilince, düşman mecbûren Boğdan'dan çekilecek, o esnâda da Kırım ve Osmanlı süvârileri tarafından sarılacaklardı. Eğer bu süvâri kuvveti düşmanı ezmeğe kâfi gelmezse, esas ordu, istikaamet değiştirerek, dönüp, düşmanı imhâ edecekti. Bu, Osmanlı erkân-ı harbiyesi tarafından tehlikeli bir manevra olarak görüldüğü için, pek haklı olarak kabul edilmemiş; sâdece süvâri birliklerinin düşmanın esas kuvvetini mağlûb etmeye yetmiyeceği düşünülmüştür. Bu sebeple de önce, asıl Rus kuvvetlerinin mağlûb edilmesi için, üzerine gidilmesi kararlaştırılmıştır.

Bunun üzerine kuzeye doğru ilerlenmiş; Falçı geçidinin karşısında bulunan Bagul'a gelinmiştir. Burada nehrin karşı sâhilinde bir kaç bin kişilik Rus öncü birliğinin ordugâh kurduğu dürbünle görülmüştür. Bunun üzerine Baltacı, yeni bir harb meclisi toplıyarak, son vaziyeti müzâkere etmiş; düşmanın harekâtı hakkında gelen yeni haberler değerlendirilmiştir. Burada Prut (Pruth) nehrini batıya doğru geçmek ve düşman ordusunun üzerine varmak şıkkı kabul edilmiş; bunun tehlikeli olduğu hakkında, Kırım Hanı tarafından

ileri sürülen mütâlaa nazara alınarak, geçiş için muhtelif aralarla kurulan 4 köprüden istifâde edilmesi kararlaşmıştır. Osmanlı istihkâmcılarının kısa müddet içinde kurdukları 4 köprüden, düşman ordusunun bulunduğu tarafa, bir gecede ve sabaha kadar geçilmiştir. Osmanlı çarhacı birliğine kumanda eden Mehmed Paşa ve Kırım Hanı emrindeki kuvvetler, Rus öncüleriyle temâsı temin ederek ilerlemeğe başlamışlardır. Falçı'nın kuzeyindeki Gura mevkiinde bulunan Çar, Osmanlı ordusunun bu hareketi üzerine, müthiş bir paniğe kapılmış; Rus öncü birliğine 6 bin kadar daha piyâde göndererek, mukavemet etmesini bildirmiştir. Buna mukaabil Çarhacı Mehmed Paşa, Serdar'dan piyâde ve top istemişse de, bunları alamamış; fakat Rus öncü kuvvetleriyle yaptığı muhârebede onları mağlûb edip, ric'ate mecbûr etmiştir. Çekilen Rus kuvveti şiddetle tâkip edilmiştir (19 Temmuz 1711/3 Cemâziyülâhir 1123).

Çar, şu son vaziyet karşısında itidâlini tamâmen kaybetmiş; ordugâhı etrafındaki hâkim tepelerin de Kırım ve Osmanlı kuvvetleri tarafından tutulduğunu anlayınca, ric'at için karanlıktan istifâdeyi düşünmüş ve ağırlıklarının bir kısmını yaktırmıştır. Rus ordusu çekilmeğe hazırlandığı esnâda, vaziyeti anlayıp ânîden karar veren Kırım Hanı, emrindeki kuvvetlerle düşman üzerine şiddetli bir hücûm yapmış; Çar'ın mühimmât ve erzakından mühim bir kısmını ele geçirmiştir. Bu hareket, Ruslar'da zâten kıt olan zahirenin de ellerinden çıkmasına sebep olmuştur. Buna rağmen ric'ate devam eden Rus kuvvetleri, şiddetli sıcak dolayısıyle, Prut nehrinden ayrılamadan hareket etmişlerdir. Nihâyet Bayunluk mevkiinde Prut nehrinin doğuya doğru bir kıvrım yaptığı mahalde, çok yorgun düşen askere mola veren Petro, ric'at yolunun da Osmanlı kuvvetleri tarafından tutulduğunu görmüş ve tam bir kapana girmiştir. Bunun üzerine kuzeyi bataklık, doğusu nehir ve sazlık olan bu yere arka vererek, müdâfaa tertîbâtı almıştır. Bu sırada nehrin karşı yakası da Bender kuvvetleri tarafından tutulmuş; asıl Osmanlı kuvvetleri de gelip yetişerek, Çar'ı ve ordusunu tam bir çembere almışlardır. Esas toplar ve cephâne gelmeden yapılan yoklama mâhiyetindeki hücûmlar, kat'î bir netîceye ulaşamamış; Osmanlı ordusunun binden fazla şehîd vermesine sebep olmuştur.

20 Temmuz akşamı, geç vakit gelen cephâne ve büyük toplarla, ateş üstünlüğü de tamâmen Osmanlılar'a geçmiş; açlık içinde bulunan Rus ordusu, şiddetle sürdürülen endahtlarla fazlaca zâyiât vermeğe başlamıştır. Şafak vakti Ruslar, son bir defa tâlihlerini denemek istemişler; general Weidemann idâresinde şiddetli bir hücûm hareketine geçmişlerdir. Fakat 400 Osmanlı topunun şiddetle yürüttüğü ateşe, dolu gibi yağan Osmanlı tüfenk dânelerinin endahtlarına karşı koyamıyan düşman piyâdeleri, başlarındaki kumandanla birlikte biçilmişler ve püskürtülmüşlerdir. Zâten aç olan Rus ordusunda şid-

detli bir karışıklık başlamış; ordugâhta bulunan bir çok kadın da kargaşayı büsbütün artırmıştır. Düşman ordusunun sarıldığını gören Yeniçeriler sabırsızlanmakta; umûmî yürüyüş için emir verilmesini beklemekteydiler. Bu sebeple Yeniçeri Ağası Yusuf Paşa, düşman kuvvetinin sarsıldığını, işin kıvâma geldiğini Sadrâzam'a bildirmiş; hücûm için izin talep etmiştir. Serdâr-ı Ekrem Baltacı Mehmed Paşa da umûmî taarruz için vaktin geldiğine kaani bulunmuş ve yazılı emirler göndermeğe başlamıştı.

Osmanlı ordusunda kat'î hücûm için hazırlık icrâ edilirken, her şeyden ümîdini kesen ve malûl olduğu sar'a illeti dolayısiyle baygınlıklar geçiren Petro, meşhûr metresi Rabel (Katherina) vâsıtasıyle; Türkler'in teklîf edilen barışı reddetmeme âdetinde bulundukları, aman dileyene kılınç çekmeme asâletiyle mümtâz oldukları söylenerek, sulha iknâ edilmiştir. Bunun üzerine, Rus siperlerinden beyaz bayraklar çekilmiş ve "amân, amân, el-âman" sesleri yükselmiştir. Umûmî hücûm için hazırlanan ve şiddetli bir topçu ateşi ile düşmana göz açtırmayan Osmanlı ordusunda, bunun üzerine ateş kısmen kesilmiş ve boyunlarında beyaz makramalar bulunan Schafirov emrindeki heyet, Türk ileri karakolları tarafından teslîm alınarak Serdar'ın huzûruna götürülmüştür.

Serdar'a, o zamanın âdeti mûcibince, kıymetli hediyeler takdîm eden Schafirov (=Şafirov), Osmanlılar'ın aman dileyene kılınç vurmadıklarını tekrarlamış; istenilen şartla suhla tâlip olduklarını bildirmiştir. Bunun üzerine sefîrle şifâhen konuşulmuş; kendisi bekletilerek, mesele toplanan dîvânda müzâkere edilmiştir. Kırım Hanı'yla İsveç mümessilinden gayrı "cümle vükelâ-yı devletin re'y-ü ittifaklarıyla" sulha karar verilmiştir. Bu suretle, Azak kalesinin bütün mülhakaatıyle birlikte Türkiye'ye geri verilmesi, Özü boyunda Ruslar'ca yapılmış olan Kamenke, Sancar, Taygan, Yenikale'nin tamâmen yıkılması ve topları ile mühimmâtının Osmanlılar'a bırakılması, Kazaklara ve Lehistan'a kat'iyyen müdâhale edilmemesi, Demirbaş Şarl (Charles)'ın memleketine gitmesine mâni olunmaması, Osmanlı tebeasından alınan esîrlerin tamâmen iâdesi, bunların icrâsı için Şafirov'la Başkumandan Şeremetov'un rehin olarak kalması şartlarıyle bir mukaddimât-ı sulhiye (ön anlaşma) kararlaştırılmıştır. Bu ön anlaşmadan sonra, kat'î bir sulh muâhedesi icrâsı kabul edilmiştir.

Bu şartlarla Devlet-i Aliyye, Karlofça'da Ruslar'a terkettiği toprakları tamâmen almış; Azak Denizi de eskisi gibi tam bir Türk gölü hâline getirilmiş; Ruslar'ın Karadeniz'e çıkma ve Lehistan'a el atma hareketlerine mâni olunmuş bulunmaktaydı. Rus kuvvetlerinin çok tehlikeli vaziyetinden istifâde ile Çar'ı esîr ve ordusunu imhâ etmeyişi, sonradan Sadrâzam'ın çok fazla tenkîd edilmesine sebep olmuş ve aleyhinde türlü dedikoduların çık-

masına yol açmıştır. Sadrâzam, Vâlide Sultan'a yazdığı bir mektupta bu aleyhindeki propagandaların "İstanbul'u küffâra virmiş gibi" şiddetle icrâ edildiğinden yakınmıştır. Bununla beraber Baltacı, Rus Çarı'nı mağlûben muâhedeye bağlıyarak kuzey dengesini Osmanlı Devleti lehine çevirmiştir. Müverrih Râşid, onun "Bizim istediğimiz kalelerin her biri hezâr sefer ve hezâr meşakkatlere muhtacdır; hâzır bu kadar zahmet ve meşakkatsiz elimize girerken, bu ni'meti kaçırmamak" mûcip sebebiyle sulha taraftar olduğunu nakletmiştir. Rus ordusu imhâ edilse bile muhârebenin bitmiyeceği, "etrafı açık olan vasî mahallerde" düşmanla uğraşılacağı, buralardaki "reâyâ ve berâyânın, ticâret erbâbının menfaatlerinin pâyimâl olmasının tecvîz-kerde-i hümâyûn olamıyacağı" da düşünülmüştür. Ayrıca, Avrupa efkârının muvâzene siyâseti hakkındaki mütalâaları nazara alınmış; Venedikliler ile Avusturyalılara giden yerlerin geri alınmasının sağlanması için de, ordu-yı hümâyûnun fazla sarsılmaması görüşü ağır basmıştır.

Bütün bunları mütalâa etmiyen bâzı kaynaklar, Baltacı'yı çok şiddetli şekilde tenkîd etmişlerdir. Rusya'nın sâhip olduğu tabiî ve coğrafî şartların, burayı hududu olmayan kuvvetli bir kale hâline getirdiği düşünülmeden, kolay tenkîdler yapılmıştır. Halbuki Baltacı, bugün için, nazarımıza, Rusya'yı mağlûben muâhedeye bağlayıp dönen, son ve nâdir kumandanlardan biri olarak çarpmaktadır. Devletin o günkü durumu nazara alındığı, Osmanlı efkâr-ı umûmîyesinde, Mora ve Macaristan'ın alınmasının âdeta millî bir ideal hâline geldiği mütalâa edilirse, kuzeyde büyük masraflara ve meşakkate ihtiyaç gösteren geniş hareketlere girişmekten kaçınılmasının tabiî ve doğru olduğu kanaatine varılır.

Buna rağmen Baltacı aleyhindeki propaganda durmamış; hattâ şiddetlenmiştir. Sadrâzam ise, ordu-yı hümâyûnla Edirne'ye dönmüş ve burada bir müddet hâdiselerin durulmasını beklemiştir. Bu arada yüklendiği şartları yerine getirmek için, İsveç Kralı'nın memleketine dönmesini istiyen Petro'nun görüşünü, Sultan'a aksettirerek, kendisi aleyhindeki propagandanın en önemli rüknü olan Şarl'dan da kurtulmak istemiştir. Ayrıca Edirne'de bekleyişi de, asker arasında isyâna yol açacak bâzı kelâmların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı Pâdişah, Sadrâzam'a verdiği cevapta, şiddetli bir lisan kullanmış," Bir işde emniyet zâhir olmadıkda, ol işe nice şürû' olunur? Moskof mel'ûnuna verilen temessük de ancak 'İsveç Kralı sâlimen vilâyetine gitmek üzere' yazılmış. 'Kral gitmeyip eğlenir ise Azak'ı ve kal'aları teslîm etmeziz.' deyü bir harf tahrîr olunmamışdır. Bu kâfire ve sâirine mülâyemet ile cevâb vermek ihtimalim yoktur. Her kangısı ile olursa, fî-sebîlillâh ceng iderim ve ölünceye değin gazâdan nükûl itmem." demiş ve "Asker beyninde olan kelâmları ilâmdan maksûdunun ne olduğunu" sorarak, "fesad ve fitne

zuhûr ederse, kendisini mes'ûl addedeceğini" bildirmiştir. Şu ibâreler, Pâdişah'a hâkim olan yüksek devlet mes'ûliyetini dile getirmekte, onun çok köklü olan gazâ ve cihâd an'anesine bağlılığı ile Moskof düşmanlığını açıkça belirtmektedir. Fakat Pâdişah, Rus ordusunu ezip, Çar'ı mağlûben muâhedeye bağlıyan Sadrâzam'ı, birden azletmek istememiş; anlaşma şartlarının tam olarak yerine getirilmemesi, aleyhinde işleyen propagandaların büyümesi netîcesinde de daha fazla makaamda tutamamıştır. Bu sûretle "çırâğ-ı mahsûs" olan Sadrâzam Baltacı Mehmed Paşa azledilerek, Midilli'ye sürülmüş; yerine de "Ağa" lâkabıyle anılan Yûsuf Paşa tâyin edilmiştir (20 Kasım 1711/9 Şevvâl 1123). Sonradan malı da müsâdere edilen Baltacı'nın büyük bir serveti zuhûr etmemiş; hattâ emsâline nazaran zengin bir vezîr olmadığı da anlaşılmış; bu sebeple hakkında bugüne kadar gelen iddiaların da birer iftirâdan ibâret olduğu ortaya çıkmıştır.

Türkler'e karşı bütün cihan önünde düştüğü hacîl mevkii bir türlü hazmedemiyen Deli Petro, Azak'ın teslîmini İsveç Kralı'nın memleketine dönüşüne raptetmek gibi, lüzûmsuz siyâsî oyunlara kalkmıştı. Bunları nazara alan Pâdişah, kendi riyâsetinde yeniden büyük bir meclis toplamış ve hemen hazırlıklara başlanmıştır. Bunu haber alan ve Osmanlılar elinde rehin bulunan Rus başkumandanı Şeremetov ile hâriciye vekîli Şafirov, İngiliz ve Felemenk elçilerine başvurarak, aracı olmalarını ricâ etmişler; ayrıca da Çar'a bir mektup yazmışlardır. Bunda "Osmanlı Devleti'nin kat'î olarak harbe karar verdiği, Rusya'nın ise savaşa tahammülü bulunmadığı, mağlûbiyetin muhakkak olduğu" dile getirilmiş; Prut sulhü şartlarının hemen tatbîkinin yerinde olacağı bildirilmiştir. Bu îkaaz üzerine Çar, Azak kalesini bütün mülhakatıyle birlikte hemen iâde etmiş ve Osmanlı Devleti ile eski şartlar dâhilinde 25 senelik bir anlaşma daha yapmıştır (10 Nisan 1712/3 Rebîülevvel 1124).

Fakat Rusya, Lehistan'ı boşaltma hakkındaki sözüne yeniden riâyetsizlik göstermiş; İsveç Kralı'nın memleketine dönmesi husûsunu ısrarla talep etmiştir. Şu vaziyet karşısında Pâdişah riyâsetinde tekrar bir meclis toplanmış; Rusya'ya sefer icrâsı kararlaştırılarak hazırlıklara başlanmıştır (11 Kasım 1712/1124). Sultan da bundan sonra acele Edirne'ye hareket etmiş ve Rus meselesinin tesviyesinde muvaffakıyetsizlik gösteren Ağa Yusuf Paşa'yı azlederek, yerine Nişancı Süleyman Paşa'yı getirmiştir (12 Kasım 1712).

Yeni Sadrâzam, İsveç Kralı'nın Osmanlı ülkesinde kalmakta devam etmesinin devlete zahmet verdiğini bir dîvân toplantısında anlatmış; gitmemesi için hiç bir sebep bulunmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Dîvân, yol masrafını alan Kral'ın memleketine gitmesi, kalmayı arzûladığı takdîrde Türk tâbiiyetini kabul etmesi, aksi halde serhaddeki Bender'den Dimetoka'ya cebren getirilmesine karar vermiştir. Bu karar Bender Muhafızı İsmail Paşa'ya

bildirilmiş; o da, emri münâsip bir tarzda İsveç Kralı'na teblîğ etmiştir. Kral bunu kabul etmiyerek mukaavemete yeltenmişse de tutulmuş ve yine, bir hükümdara gösterilmesi îcâb eden hürmetle Dimetoka'ya nakledilmiştir. Fakat şu muâmele dahi, ahâli ve asker arasında derin bir infiâl uyandırmış; bilhassa yeniçeriler, "Demirbaş" diye andıkları, Moskof düşmanı bu kahraman Kral'a yapılan muâmeleyi, Türk misâfirperverlik an'anesi ile bağdaştıramayarak üzülmüşlerdir. Bunun ahâlide vücûda getirdiği şiddetli itirâz netîcesi, hâdiselerde medhaldar bulunan Sadrâzam Süleyman Paşa, Şeyhülislâm Ebezâde Atâullah Efendi ve Kırım Hanı Devlet Giray azledilmişlerdir. Sadârete "Hoca", "Orsa-poça" ve "Pehlivan-zâde" lakaplarıyla anılan İbrâ-him Paşa tâyin edilmiştir (6 Nisan 1713/10 Rebîülevvel 1125). Meşîhat'a önce Mehmed Atâullah Efendi, sonra da İmam Mahmûd Efendi getirilmiş; Kırım'a ise, eski han'ın küçük birâderi Kaplan Giray nasbedilmiştir.

İsveç Kralı'nın Dimetoka'ya götürülmesi hâdisesinin şu büyük değişikliklere sebep olması, Türk cemiyetinde hükûmet idâresinin ne derece millî ölçülerle cereyân ettiğini göstermekte, devletin halk temâyüllerine verdiği çok yüksek değeri dile getirmektedir.

Yeni tâyin edilen Sadrâzam, makaamında fazla kalamamış, Pâdişah'ın küçük kızı Fatma Sultan ile nikâhlanmış bulunan Silâhdar Ali Paşa'yı kendisine rakîb görerek bir ziyâfette ortadan kaldırılmasına çalışmıştır. Bunun üzerine 21 günlük sadâretten sonra azil ve siyâset edilerek, yerine dâmâd Silâhdar Ali Paşa tâyin edilmiştir (27 Nisan 1713/1 Rebîülâhir 1125). Böylece Sultan'ın cülûsundan beri iltifâtına mazhar olan, 7-8 seneden beri de silâhdar, sonra rikâb-ı hümâyûn kaymakamı, fakat aynı zamanda "vezîr-i mânevî ve müsteşar-ı hâs" bulunan Dâmâd Ali Paşa mühr-i pâdişâhî'ye kavuşmuştur. Osmanlı târihinde "Şehîd" nâmıyle mâruf olan Ali Paşa, sertliği yanında, yüksek vukûfu, fazilet ve iktidârı ile de şöhret kazanmıştır.

Hemen işe başlıyan Paşa, Rusya'ya karşı harb hazırlıklarını hızlandırmıştır. Osmanlı ülkesinde rehin bulunan Rus hâriciye vekili Şafirov'un yazdığı mektupla, bu hazırlıklardan haberdar olup telâşa düşen Petro, Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği cevâbında, sulh şartlarının yerine getirilmemesinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve özür beyan etmiştir. Bu suretle Edirne'de, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma yapılmıştır (24 Hazîran 1713/30 Cemâziyü'l-ûlâ 1127).

Buna göre Ruslar, Lehistan'ı iki ay içinde tahliyeyi, XII. Charles (Şarl)'ın bir Osmanlı kıt'ası ile birlikte memleketine dönmesini kabul etmişler ve hududun, IV. Mehmed devrindeki gibi olmasına râzı olmuşlardır. Bu suretle Lehistan tehlikeden kurtulmuş, Kırım'a yaklaşmış olan Rusya geri

atılmış ve kuzey dengesi, Osmanlı müdâhalesiyle yeniden teessüs etmiştir. Bundan sonra, 5 senedir, Türkler'ce en derin bir misâfirperverlikle ağırlanan ve milletimizin çok sevdiği İsveç Kralı Demirbaş Şarl, 600 kişilik bir Osmanlı birliğinin himâyesinde yola çıkmış; Pâdişah'ın bir çok ihsânları ve kıymetli hediyeleriyle memleketine sâlimen dönmüştür (21 Kasım 1714).

XII. Şarl (Charles) 15 yaşında tahta çıkmış, pek genç yaşında büyük mes'ûliyetler yüklenmiştir. 1697'den 1718'e kadar 21 sene süren hükümdarlığının 5 senesini Türkiye'de geçirmiş; o devrin en büyük askerî kudreti olan Osmanlı Devleti'ni, büyük rakîbi Petro'ya karşı kullanmak için gayret etmiştir. Onun uzun müddet Türkiye'de kalması, o günkü dünyanın en dikkate değer hâdiselerinden biri sayılmış ve beynelmilel bir mesele hâline gelmiştir. Buradan kız kardeşine ve akrabalarına yazdığı mektuplarda, Türk Milleti'ne olan derin hürmet ve sevgisini dile getirmiş; Osmanlı ülkesindeki yaşayışını anlatmıştır. Bunlardan birinde aynen şöyle demektedir:

> *"Poltawa'da esîr oluyordum. Bu, benim için bir ölümdü; kurtuldum. Bug (Aksu) nehri önünde tehlike daha kuvvetli olarak belirdi. Önümde su, arkamda düşman, tepemde cehennemler püsküren güneş! Su beni boğmak, düşman beni parçalamak, güneş beni eritmek istiyordu. Gene kurtuldum. Fakat bugün esîrim; Türkler'in esîriyim. Demirin, ateşin, suyun yapamadığını, onlar yaptılar; beni esîr ettiler. Ayağımda zincir yok; zindanda da değilim. Hürüm, istediğimi yapıyorum. Lâkin gene esîrim; şefkatin, ulüvv-i cenâbın, asâletin, nezâketin esîriyim. Türkler beni işte bu elmas bağa sardılar. Bu kadar şefkatli, bu kadar âlîcenâb, bu kadar asîl ve bu kadar nâzik bir milletin arasında, hür esîr gibi yaşamak bilsen ne tatlı!"*

Charles, Türkiye'den ayrılıp memleketine döndükten dört sene sonra, Norveç'te başlattığı bir kale muhâsara esnasında, şakağından vurularak ölmüştür. Çok cesûr, her türlü meşakkate dayanıklı, azim ve irâde sâhibi bir asker olan bu hükümdar, milletimiz tarafından da misâfir ve dost bir devlet reîsi olarak çok sevilmiş, kendisine yapılan sertçe bir muâmelenin halkta uyandırdığı infiâl, hükûmette büyük değişiklikleri îcâb ettirmiştir.

Şâir Nâbî'nin Ölümü

Bu sırada Türk edebiyatının en büyük simâlarından biri olan, yazdığı mısralar halkımızın dilinde hâlâ bir atasözü olarak tekrarlanan, büyük şâir Nâbî vefat etmiştir (10 Nisan 1711/1124). 1642 senesinde Urfa'da doğup, ilk

tahsîlini burada yapan Nâbî, bir cihan kadar geniş Osmanlı ülkesinin muhtelif vilâyetlerinde memuriyetlerde bulunmuştur. Büyük bir *Dîvân*'dan başka, dînî ve târihî eserler de kaleme almıştır. Asıl adı Yusuf olan Nâbî'nin nazmı çok selîs, uslûbu çok kuvvetli ve üstâdânedir. Aynı zamanda kıymetli bir mûsikîşinas ve bestekâr olan Nâbî'nin şiirlerinde hikemî taraf dâima hâkim unsur olarak görünmektedir. Onun şu beyitlerinin son mısrâları halkımız arasında hâlâ birer atasözü olarak kullanılmaktadır:

Bîmar ise de her ne kadar çeşm-i siyahı
Uşşâkı perîşân edecek hâleti vardır.

*

O şûh âyinede aksiyle eyler güftügû Nâbî;
Bilen söyler nikat-ı rûz-ı hüsnü, bilmeyen söyler.

*

Ebnâ-yı dehr her hünere âferin verir;
Yârab bu âferin ne tükenmez hazînedir.

*

Bilen hâk-i Stanbuldur rüsûm-ı şive-ü nâzı
Kenârın dilberi nâzik de olsa nâzenîn olmaz.

Nâbî'nin mısrâlarının atasözü olarak halk arasında kullanılması, bâzı kimselerce pek maksatlı olarak, halktan uzak ve ayrı bir edebiyat olarak vasıflandırılan dîvân şiirimizin, hiç de öyle olmadığını, aksine tamâmen millî irfanımızın bir mahsûlü olduğunu açıkça göstermektedir. Milletine 300-500 seneden beri tekrarlanan ve atasözleri hâline gelmiş mısralar hediye eden mümtaz bir edebiyatı Türklükten uzaklaştırmak, en hafif mânâsıyle millî irfana hıyânet olarak görülmelidir. Fakat bu telâkki maalesef siyâsî zihniyetteki sakatlık dolayısiyle hâlâ hükmünü yürütmekte, milletimizin en büyük şahsiyetleri ve değerleri âdeta aforoz edilmiş bulunmaktadır.

Karlofça Anlaşması'yla Kaybedilen Yerlerin Geri Alınması

Rusya ile kat'î sulh imzalanıp, onun Lehistan ve Kırım'a doğru ilerlemesi durdurulduktan ve Karlofça Muâhedesi ile elden çıkan Azak Kalesi alınıp, kuzey dengesi teessüs ettikten sonra, Osmanlı Devleti Balkanlar'da uğradığı zâyiâtı telâfî etmek için hazırlandı. Askerî ve mâlî tedbirlerle devlet müesseseleri sağlamlaştırıldı; donanma kuvvetlendirildi. Eflâk ve Boğdan voyvoda-

lıklarına, o zamana kadar tâkip edilen usûle aykırı olarak, boyarlardan seçilen kişiler değil, sadâkatleri denenmiş bulunan Fenerli Rum beyleri getirildi. Böylece hazırlanıldıktan sonra, millî bir siyâset hâline gelen, kaybedilmiş topraklarımızın geri alınması için, gözler Venedik'e çevrildi.

Bu sırada Venedikliler, aradaki sulha aykırı olarak, Akdeniz'deki Türk ticâret gemilerine tecâvüzlerde bulunmakta, Çar'ın tahrîkiyle Karadağ'da başgösteren ve bastırılan isyan hareketi müsebbiblerini himâye ve tahrîk etmekte idi. Hattâ Bosna Vâlisi olan eski sadrâzam Köprülü Nûman Paşa, Karadağ âsîlerini tâkip ederek, onları Venedik hudutlarına kadar kovalamış ve kuzey hudûdunda emniyeti temin etmişti. Diğer taraftan koyu Katolik zulmü altında ezilen Mora'daki Ortodoks Rum ahâlisi ise, Osmanlılar'ın âdil idâresinden ayrılmanın ıztırabı içinde bulunuyorlar ve Türkler'in huzûr bahşeden hâkimiyetini arıyorlardı.

Bütün bunları mütâlaa eden Pâdişah ve Sadrâzam fevkalâde bir meclis toplayarak, Venedik'e karşı harb kararı aldılar (8 Aralık 1714/1 Zilhicce 1126). Pâdişah da Avusturya hükûmetine gönderdiği bir nâmede, Venedik'in sulh muâhedesine riâyetsizliklerini ortaya koyarak, harb sebeplerini izâh etti. Bundan maksat, Karlofça Muâhedesi'nde taraf olan Avusturya'nın, harekete geçmemesini temin etmekti. Bahara kadar hazırlıklarını ikmâl eden Türk kara ve deniz kuvvetleri, aynı günde Venedik seferine hareket ettiler (1 Nisan 1715/26 Rebîülevvel 1127). Prut muhârebesinden beri "Gâzi" unvânını alan Pâdişah da, ordu-yı hümâyûnun başında olarak, Edirne'ye geldi. On gün sonra Edirne'ye varan ordu-yı hümâyûnun meslek sınıfları olan yeniçeri, cebeci ve topçu ocakları, birer gün ara ile, Mora'ya müteveccihen ilerlediler. Bunların ardından Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Silahdar Ali Paşa da, yapılan bir merâsimle Pâdişah'a vedâ ederek, Mora'ya hareket etti.

Donanma-yı hümâyûn, aldığı emir icâbı, önce Eğriboz adasının güney doğusunda bulunan, Kiklad takım adalarının en ehemmiyetlisi olan, İstendil (Tenos) adasını teslîm aldı. Yerli Rumlar, Türk donanması görünür görünmez, Venedik vâlisini tehdîd etmişler ve teslîme mecbûr bırakmışlardı. Böylece Barbaros Hayreddin Paşa tarafından haraca bağlanmış, fakat sonradan Venedik eline geçmiş bulunan korsan yuvası bu ada da Kapdân-ı Deryâ Canım Hoca Hacı Mehmed Paşa tarafından, 12 saatte yeniden Türkiye'ye ilhâk edildi.

Bu sırada Mora'nın kilidi bulunan müstahkem Gördes (Korint) kalesini muhâsara eden Osmanlı kuvvetleri, üç hafta sonra burayı teslîm aldılar (4 Temmuz 1715/2 Recep 1127). Buraya kâfî miktarda muhâfız yerleştiren Sadrâzam, hemen Anabolu (Napoli di Romania) kalesini muhâsaraya başladı. Çok müstahkem olan bu kalenin 7 kadar dış tabyası Osmanlılar'ın ilk he-

defini teşkîl etti. O sırada yetişen donanma-yı hümâyûn da burayı denizden kuşattı. Şiddetle sıkıştırılan tabyalar, Osmanlı askerlerinin ve serdengeçti gâzilerin emsâlsiz kahramanlıkları sâyesinde, birer birer düşürüldü. Kaçan Venedik askerlerini tâkip eden gâzilerden bir kısmı, onlarla birlikte kaleye girdiler. Bunlardan bâzıları kelle koltukta burçlara tırmanarak, Osmanlı hilâlini burçlara diktiler. Kalenin dışında döğüşen gâzi Osmanlı yiğitleri, bunu görür görmez "Medet, kale alındı." diye bağırarak, tekbîrlerle hücûma kalktılar. Kale kapılarının çok sağlam olmasına, iki kat tabya ve su dolu hendeklerle çevrilmesine, zâbitlerinin onları tehlikeden sakınmak için yaptığı ihtarlara dahi aldırmadan, düşmana saldırdılar. Karşı konulmaz bir dalga hâlinde kaleye dâhil olarak, tekbîr ve gülbank sadâları ile burçlardaki arkadaşlarına kavuştular. Bunu gören kumandanlar, askere umûmî bir taarruz yaptırarak, kaleyi bir saat içinde tamâmen işgâl ettiler. Kalede bulunan 126 top, 35 bin gülle, 17 bin humbara, 2 bin kantar barut ve sâir mühimmâtla büyük bir yiyecek stoku ele geçirildi. Venedikliler'in Mora umûmî vâlisi dahi esîr edilerek, hünkâra gönderildi.

Bu muvaffakıyetlerden şaşkına dönen Venedikliler Preveze'yi sıkıştırıp, Mora fütûhâtını aksatmak istediler. Burayı muhâsara eden Venedik kuvvetleri, kale muhâfızı Ali Paşa'nın şiddetli bir hurûc hareketi ile tamâmen mağlûb edilip denize döküldüler. Osmanlı askerleri düşmanı denize kadar tâkip etti; hattâ yarı bellerine kadar suya giren gâziler, bir Venedik fırkatesini dahi zapta muvaffak oldular.

Şu hâdiseler, kuvvetli kumandanlar elinde Osmanlı askerinin nelere kaadir olduğunu gösteren mânidâr vak'alar olarak görülmelidir.

Diğer taraftan Anabolu'yu zapteden Osmanlı kuvvetleri, Koron ve Navarin üzerine yürüdüler ve burayı bir hamlede işgâl ettiler. Modon'u tahkîm edip, karada son bir müdâfaaya girişmek istiyen Venedikliler, donanmalarını da kale önüne getirmişlerdi. Sadrâzam emrindeki kuvvetler kaleyi muhâsara ettiler ve 8 gün içinde de fethe muvaffak oldular (21 Ağustos 1715). Kale önündeki Venedik donanması, Kapdân-ı Deryâ emrindeki Osmanlı gemilerinin gelişini haber alınca, kaçmak mecbûriyetinde kaldı. Bu sûretle Venedikliler'in çok tahkîm ettikleri Mora yarımadası, 51 gün içinde, Osmanlı kara ve deniz kuvvetleri tarafından müştereken ve sür'atle fethedilmiş ve 15 seneden beri düşman işgâlinde kalan 300 senelik Türk toprakları, asıl sâhiplerine kavuşmuştur.

Mora fütûhâtının âdeta yıldırım sür'atiyle ikmâli, bir çok müelliflerce kalmadığından bahsedilen Osmanlı ordusunun istilâ ve fütûhât gücünün, mevcûdiyetinden bir şey kaybetmediğini açıkça ortaya koymuştur.

Bundan sonra Serdâr-ı Ekrem tarafından verilen emirler üzerine, Anadolu Beylerbeyi Türk Ahmed Paşa Benefşe (Malvasia) kalesini, Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa da Aya Mavra adasını işgâl etmişlerdir. Kapdân-ı Deryâ Canım Hoca, Hanya muhâfızı Vezîr Ahmed Paşa ve Kandiye muhâfızı İzmirli Ali Paşa ile birlikte Suda, Granbasa ve İspirlonga kalelerini zaptetmişlerdir. Böylece Venedikliler'in Girit'le olan bütün alâkaları kesilmiş; Karlofça'da bu devlete terkedilen yerlerden daha fazlası, Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Sefer mevsiminin geçmesi dolayısiyle İstanbul'a dönen ve ahâli tarafından büyük tezâhürâtla karşılanan muzaffer Sadrâzam, yüzünü Avusturya'ya çevirmeden önce, Venedik'e son bir darbe indirmek ve Korfu'yu almak için hazırlanmıştır.

Nemçe Seferi ve Silahdar Ali Paşa'nın Şehâdeti

Baharla birlikte Sadrâzam Ali Paşa, Dâvutpaşa ordugâhından Korfu adasını geri almak için, Venedik seferine hareket etti. Korfu, Preveze limanımızın ve deniz üssümüzün kuzeybatısında bulunan ve Venedik işgâlinde olan bir ada idi. Osmanlı sâhillerine çok yakın bulunan bu adanın düşman eline bulunması, askerî ve ticârî deniz ulaşımımızın emniyetini ihlâl ediyor ve bundan dolayı da ele geçirilmesi lüzûmlu görülüyordu. Bu sebeple hazırlıklar, buranın zaptı için yapılmış ve alınan tedbîrler, adanın işgâline hasredilmişti.

Dîvân-ı hümâyûnun hâricî mesâîsi, Avusturya'nın meseleye karışmaması üzerinde toplanıyordu ve çok cepheli bir muhârebeye girilmemesine itinâ gösteriliyordu. Esâsen Avusturya da İspanya verâset meselesinden dolayı Fransa ile yaptığı muhârebelerden henüz çıktığından, yorgun bulunuyor ve hâdisenin gelişmesini beklemeyi uygun görüyordu. Fakat Mora'nın Osmanlı orduları tarafından yıldırım sür'atiyle fethinden endîşeleniyor ve sıranın kendisine gelmesi hâlinde, yalnız başına kalacağından çekiniyordu. Bu sebeple Osmanlılar'ı iki cepheli bir harbe zorlamak kararına vararak, Venedik'le hemen tedâfüî ve tecâvüzî bir ittifak akdediyor ve Dîvân-ı Hümâyûn'a, Karlofça Muâhedesi'nin bir küll olduğunu, Mora seferiyle bunun ihlâl edilmiş bulunduğunu, zaptedilen yerlerin iâdesi ve tazmînât ödenmesi ile anlaşma yenilenmediği takdîrde sefîrinin geri çekileceğini bildiriyordu. Bu, Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne nâzikane harb ilân etmesiydi. Avusturya elçisini kabul eden Sadrâzam, Karlofça Muâhedesi'nin Osmanlı Devleti ile sâir devletler arasında ayrı ayrı imzalandığını, burada Venedik'le bir savaş hâlinde hâsıl

olacak zararların tazmîni için bir madde bulunmadığını söyledi. Nemçe sefîri ise, Venedik'le yeni bir anlaşma yaptıklarını, buna göre Mora iâde edilmeden ihtilâfın hallinin mümkün olamıyacağını bildirdi.

Bunu nazara alan Sadrâzam hemen fevkalâde bir meclis toplayarak, meseleyi müzâkere ettirdi. Bâzıları pek haklı olarak, hazırlıkların Venedik'e karşı yapıldığını, Avusturya için daha geniş çapta bir hazırlığın îcâp edeceğini, ordunun geçeceği yol ve köprülerin tâmire muhtâc olduğunu, zahire ve asker miktarının da yetersiz bulunduğunu bildirerek, şimdilik hazırlıklı olarak beklenilmesini, ecnebî sefîrlerinden bir kısmının İstendil ve Serigo adalarının iâdesi şartıyle Venedik'le anlaşma teklîflerinin bir kere denenerek zaman kazanılmasını beyân ettiler. Sadrâzam, meselenin siyâsî inkişâfı hakkında îzâhât vererek, Avusturya, sefîri ile konuşmasını, buradan alınan son istihbârât raporlarını anlattı. Avusturya'nın harekete geçmeğe hazırlandığını, bu sebeple harbin kaçınılmaz hâle geldiğini bildirdi. Bunun üzerine fevkalâde dîvân, harb kararını aldı. Bu suretle Türkiye, yeniden iki, hattâ çok cepheli bir muhârebeye girişmek mecbûriyetinde kaldı.

Hazırlıkları Avusturya için yapılmamış ordu-yı hümâyûnun, tamâmen bu cephede teksîf edilmesi de sağlanamadı. Mora Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa karadan, Kapdân-ı Deryâ kumandasındaki donanma da denizden, Korfu harekâtına memur edildiler. Sadrâzam da ordunun büyük kısmı ile Avusturya'ya teveccüh etti. Yol ve köprülerin tâmiri ve zahire tedâriki için, güzergâhtaki ümerâya emirler gönderildi. Anadolu vâlîlerine acele asker yetiştirilmesi için fermanlar yollandı. Lüzûmlu techizâtın hazırlanması husûsunda, alâkadarlar gayrete getirildi. Bir taraftan bu gibi askerî tedbîrler sür'atlendirilirken, diğer taraftan da Avusturya zulümlerine dayanamayıp isyan eden ve Fransa'ya kaçan Erdel Kralı Rakoçi'nin adamlarıyle temâs edilerek, Macarlar'ın Osmanlı lehine hareketleri temin edilmek istendi. Fakat alınan bu tedbîrler çok kısa müddet içinde tamamlanamadığından, netîcelerini vermediler. İkiye bölünen Osmanlı kuvvetlerinin büyük kısmı, Sadrâzam'ın kumandasında olarak, ancak Temmuz sonunda Belgrad'a vâsıl olabildi. Sadrâzam yolda hatalı görülen bir harekette daha bulunarak, Filibe'de orduya katılan Kırım Hanı Kaplan Giray emrindeki 40 bin kişilik Tatar kuvvetinin 15 binini ayırıp, diğerini Lehistan işlerinin karışık olması ve Ruslar'ın harekete geçmesi ihtimâline binâen, oraya sevketmişti. Bu sûretle Osmanlı Devleti, kuvvetlerini yine üç cepheye taksîm etmek gibi bir mecbûriyet karşısında kalmıştır.

Sadrâzam Belgrad'da hemen bir harb meclisi toplamış; düşman ordusu hakkında gelen haberler değerlendirilerek, askerî harekât plânlanmıştır. Avusturya kuvvetlerinin Petervaradin'de bulunduğu, mevcûdunun 80 bini

geçtiği, yardımcı olarak Fransız ve İspanyol gönüllülere de sâhip olduğu mütâlaa edilerek, bunların bir meydan muhârebesinde imhâsı kararlaştırılmıştır. Hazırlıkların tamamlanmadığı kanaatinde olanlar, Temeşvar'a geçilip, burada düşmanın hareketlerinin kollanmasını, taarruz harbi yapılmamasını istemişlerse de kabul edilmemiştir. Harekât inisiyatifinin elde bulundurulmasının en büyük kuvvet olduğuna inanan Sadrâzam, düşmanı beklemediği bir hareketle bastırmak istemiş ve bu sebeple de kurulan köprüden Zemun sahrasına geçirilen ordu ile Petervaradin'e yönelmiştir. Orduda top mevcûdu eksik bulunduğundan, Belgrad kalesinden 14 kadar balyemez alınmıştır.

2 Ağustos'ta 3 bin kişilik Osmanlı öncü kuvveti, Karlofça kasabası civarında 8 binlik Avusturya öncüsüyle muhârebeye tutuşmuş ve gâlip gelmiştir. Bunun üzerine yeniden bir harb meclisi toplanmış ve burada, vakit geçirmeden düşman üzerine yürünmesi teklîf edilmiş; fakat askerin çok yorgun bulunduğu düşünülerek, kabul edilmemiştir. Bu hareket, mühim bir fırsatın kaçırılmasına sebep olmuş; Osmanlı ordusu istirahat hâlinde iken, düşman yeni takviye kıt'aları almıştır. Bu suretle, Belgrad'daki kararın aksine olarak, düşmana bir baskın hareketi yapılamamış, hattâ Avusturya hücûmu beklenerek, harbin inisiyatifi dahi karşı tarafa kaptırılmıştır. Sağ cenâhımıza taarruz eden düşman kuvveti, Anadolu Beylerbeyi Türk Ahmed Paşa emrindeki birlikler tarafından püskürtülmüş ve geriye atılmış ise de, şecâatiyle meşhûr bu kahraman kumandanın şehîd düşmesi "cuyûş-ı Osmânîyi mübtelâ-yı inhizâm ve perîşânî" etmiştir. Bunun üzerine vaziyeti düzeltmek için son bir hamle yapan Serdar-ı Ekrem Ali Paşa, bizzat sell-i seyf ederek (kılınç çekerek) düşman üzerine saldırmış ve alnından vurularak "âzim-i mülk-i câvidânî olmuş"tur. Bu sırada ise sol kanatta Rumeli Beylerbeyi kumandasında ilerleyen kuvvetler, Avusturya metrislerine kadar varmış; hattâ bunlardan bâzılarını da işgâl etmişlerdi. Fakat sağ kanadın bozulması ve Sadrâzam'ın şehâdeti üzerine hemen geri çekilmişler ve Belgrad'a doğru ric'at etmişlerdir (5 Ağustos 1716/16 Şâban 1128).

Muhârebe meydanında 7 bin şehîd ve 114 top bırakan Osmanlı ordusu, serdar vekîli seçilen Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa emrinde Belgrad'a gelmiş ve bir arîza ile mühr-i hümâyûn Pâdişah'a gönderilerek, vaziyet anlatılmıştır.

Mora ve Petervaradin müzâkerelerinde bizzat bulunan müverrih Râşid Efendi, Şehîd Ali Paşa'yı "bağîz ve kînever" olduğundan bahsederek, kısmen tenkîd etmekte ve bilhassa kethudâsını batırmaktadır. Kıymetli ve cesur bir kumandan, dürüst fakat sert bir idâreci olan Şehîd Sadrâzam, hemen bütün Osmanlı ricâli gibi, ilim erbâbını da himâye etmiştir. Sadâretinde Karlofça'da kaybedilen yerlerin geri alınması husûsundaki millî arzûyu gerçekleş-

tirmek için çalışmış; Rusya ve Venedik'e karşı muvaffakıyet kazanmışsa da, Avusturya'ya karşı mağlûb olmuştur. Kendisi yabancı memleketlere kitap satışını men edecek kadar millî kültüre bağlı olmasıyle meşhûrdur.

Temeşvar'ın Düşmesi

Bu mağlûbiyet üzerine, Venedik'e karşı girişilen Korfu hareketi de netîcesiz kalmış ve merkezden gelen bir emirle, asker geri alınmıştır. Pâdişah'a mağlubiyet haberi Mevkufâtçı İbrahim Ağa mârifetiyle bildirilmiş; ordunun vaziyeti anlatılarak, mühr-i hümâyûnun Belgrad muhâfızı Hacı Halil Paşa'ya verilmesinin münâsip olacağı, hâlen serdar kaymakamı bulunan zâtın efkâr-ı umûmiyece sevilmediği arzedilmiştir. Bunun üzerine Halil Paşa sadârete ve serdâr-ı ekremliğe getirilmiştir (22 Ağustos 1716/4 Ramazan 1128).

Kendisinin vezîr-i âzam oluşunda dahli olan ve sulh taraftarı bulunan Mevkufâtçı İbrahim Efendi'nin aksine, düşman mağlûb edilmedikçe, yapılacak musâlahanın, devletin aleyhinde olacağına inanmış bulunan Halil Paşa, ilk iş olarak Ahmed Paşa'yı Belgrad muhâfızı tâyin etmiştir.

Bu sırada Prens Eugen emrindeki Avusturya kuvvetleri 16 sene muhârebelerinde bir türlü alamadıkları Banat eyâletinin merkezi Temeşvar'ı kuşatmışlardı. Macaristan'ın Osmanlılar elinde kalan bu son parçasının, merkezî kalesini Bodur Hacı Mustafa Paşa müdâfaa ediyordu. Devlet Avusturya ile muhârebeye acele karar verdiğinden, kalenin tahkîmine fazla ehemmiyet verilmemişti. Bu sebeple muhâfız, Belgrad'dan acele yardım istedi. Gönderilen yardım kuvvetleri düşman tarafından mağlûb edilip, çekilmeğe mecbûr edildiğinden, 44 gündür 180 bin kişilik çok kalabalık bir hıristiyan ordusuna karşı müdâfaa harbi yapan kale muhâfızları, vire ile teslîm mecbûriyetinde kaldılar. Böylece Belgrad'ın, Eflâk ve Boğdan'ın kilidi addedilen, muhtelif aralarla defalarca icrâ edilen düşman kuşatmalarına kahramanca karşı koyan bu gâzi kale, böylece teslîm oldu (20 Ekim 1716/1128).

Temeşvar'ın düşüşü, Osmanlı efkâr-ı umûmîyesinde çok fecî tesirler yaptı. Bu kara haberin asker üzerinde uyandıracağı fenâ tesir dikkate alınarak, kalenin düşüşü günlerce ordudan saklandı. Sadrâzam bunu temin için, Temeşvar'ın düşüşünün ertesi günü, Edirne'ye hareket etti. Artık bir serhad şehri olmuş bulunan Belgrad'da endîşe büyüktü. Bir düşman istilâsı görmüş ve bunun fecî acılarını tatmış bulunan şehir halkı, buranın, sadrâzam olamadığına üzülen muhâfızı tarafından düşmana teslîm edileceği gibi bir rivâyet

üzerine harekete geçip, Ahmed Paşa'yı öldürdüler. Şu vak'alar, mağlûbiyetler üzerine halkta uyanan üzüntünün ve bundan doğan şaşkınlığın ne derece ciddî olduğunu göstermektedir. Düşman ordusu bu endîşelere hak verdirecek bir istilâ hareketine girişmiş; hemen bütün Banat eyâletini işgâl etmişti. Sadrâzam ise, bu haberlerin orduya kötü tesir etmemesi ve işgâl edilen yerlerden gelen Osmanlı nüfûsunun, asker üzerinde uyandıracağı nâhoş hareketlere mâni olmak için, mevsimin geçtiğini nazara almış ve Edirne'ye çekilmişti (29 Ekim 1716).

Vak'anüvis Naîmâ'nın Ölümü

Bu sırada Osmanlı târihçilerinin en büyüklerinden biri olan Haleb'li vak'anüvis Mustafa Naîmâ Efendi, Mora defteremînliği memuriyetinde bulunurken vefât etmiş ve Balyabadra (Patras) Câmii hazîresine defnedilmiştir (Ekim 1716/1128). 1000-1071 hicrî târihine kadar toplayıp birleştirdiği "târîh-i ra'nâ"sında tamâmen kendine has, canlı, bâzen müstehziyâne bir üslûb kullanmış; bilhassa eşhâs tasvîrlerinde taklîdi gayr-ı kaabil bir san'atkârlıkla kalem oynatmıştır. Kendisi 1114 hicrî senesine kadar olan vekaayii zaptetmiş ise de, bunları toplayıp temize çekmeğe muvaffak olamamıştır. Târihçilerin "sâdıku'l-kavl" olmalarını, "elsine-i nâsda şuyû bulan erâcife" ehemmiyet vermemelerini, "vekaayiin mâ-hüve'l-vâki'ini bilen ricâlin mu'temed ve mevsûk akvâline" kıymet vermelerini, "kıssadan hisse alınacak köşelerde dekaaik-ı nâfi'a derc" etmelerini isteyen müellif, eserini bu esaslara uygun olarak kaleme almıştır. Meşhûr eserine *Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsatü'l-Ahbâri'l-Hâfıkîn* nâmını vermiş, kendisinin hâmîlerinden biri olan Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya ithâf etmiştir. Bütün Enderûn mensupları gibi "selâtîn-i sâlife"ye (geçmiş sultanlara), kudsiyete varan en derin bir hürmet hissi ile dolu bulunan Naîmâ, meşhûr târihini Şârihü'l-Menâr-zâde, Vecîhî, Maan-zâde Mîr Hüseyin, Hasan Beğ-zâde, Kâtib Çelebi, Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi, Mehmed Halîfe, Tevkîî Abdurrahman Paşa gibi müverrihlerin eserlerinden istifâde ederek meydana getirmiştir. Aynı zamanda şiir, kimyâ ve ilm-i nücûm (astroloji) ile de iştigâl eden, kıymetli müellifin vücûda getirdiği eser, halkımız arasında da çok meşhûr olmuş ve defalarca tab'edilmiştir.

* * *

1717/1129 senesi Ocak ayının sonunda Pâdişah'ın, Mihrişâh Kadın'dan bir şehzâde dünyâya gelmiş ve Mustafa nâmı verilmiştir. Bu şehzâde, sonradan Osmanlı tahtına çıkacak ve devlet reîsliği makaamında milletimizi şerefle temsîl edecektir.

Belgrad'ın Sukuutu

Bu sırada Pâdişah ve Serdâr-ı Ekrem, kışı Edirne'de geçirmişler ve Avusturya'ya karşı açılacak seferin hazırlıklarıyle meşgûl olmuşlardı. Eflâk'a merkezden tâyin edilen Nikola Mavrokordato, voyvodalık usûlünün Bâb-ı Âlî tarafından değiştirilmiş bulunması dolayısiyle yerli boyarların nefretini çekmiş; bundan istifâde etmek istiyen Avusturya ise bir baskın hareketiyle Bükreş'i basarak, onu esîr edip götürmüştür. Bu defa yerine, aynı zamanda Dîvân-ı Hümâyûn baştercümânı bulunan, Yanaki Mavrokordato tâyin edilmiş; kendisinin Nemçeliler'e karşı himâyesi de Kırım kuvvetleri tarafından sağlanmıştır.

Avusturya'nın Eflâk işlerine bu müdâhalesine mukaabil, Dîvân-ı Hümâyûn, Fransa'ya sığınmış bulunan Erdel Prensi Rakoçi ile anlaşmış ve ona "Macar Kralı" nâmını vererek, Viyana hükûmetinin başına gâile açmak için çalışmıştır.

Bir taraftan bu çeşit siyâsi faaliyetlerle uğraşılırken, diğer taraftan da iki cephede yürütülecek olan askerî harekâtın hazırlıkları tamamlanmıştır. Osmanlı hükûmeti Venedik'e karşı denizde taarruzî, karada tedâfüî bir harb yapılmasını plânlamış; ittifakın esas rüknü olan Avusturya'ya ciddî bir darbe vurulmasını zarûrî görmüştür. Rusya'nın hareket etmesi, kuzey meseleleriyle meşgûliyeti dolayısiyle mümkün görülmemekle berâber, ihtiyatlı davranılmıştır. Fakat Osmanlı ordusu çok geç hazırlanmış ve ancak 12 Hazîran 1717'de, Edirne'den Belgrad'a müteveccihen hareket edebilmiştir. Bu sırada ise düşman Belgrad'ı kuşatmış ve tazyike başlamıştı. Osmanlı ordusu 24 Temmuz'da Belgrad'a vâsıl olduğu zaman, burası üç haftadan beri Prens Eugen emrindeki Nemçe kuvvetleri tarafından tazyîk edilmekteydi. Şehri Mustafa Paşa nâmında bir vezîr müdâfaa ediyordu. Serdâr-ı Ekrem, pek hatâlı olarak, ağırlıklarının bir kısmını terkedip, Belgrad yakınına gelmişti. Bu sırada Sava nehrini geçerek gelen bir haberci Sadrâzam'a, Mustafa Paşa'nın mütâlaasını bildirmiştir. Belgrad muhâfızı, taarruza geçilmeden kendisine haber verilmesini, düşmana karşı müşterek hareket edilmesini arz etmekteydi. Fakat mütereddit bir asker olan, kumandanlık vasıfları da noksan bulunan Serdar, bir müddet Kırım kuvvetlerinin gelmesini beklemiş; sonra da muhtelif meşveretlerle vakit geçirmiştir. İki ordu hareketsiz olarak, uzun müddet birbirlerini kollamışlardır. Bu sırada Avusturya ordusunun vaziyeti bilhassa çok tehlikelidir ve hem muhâsaraya devama, hem de yardıma gelen büyük Osmanlı ordusuna karşı koymak mecbûriyetindedir.

Nihâyet Serdar, taarruza geçmeğe karar vermiş ve bunu bir haberci ile Belgrad muhâfızına bildirmiştir. Fakat bu haberci Avusturyalılar tarafından

yakalanmış ve Prens Eugen, Osmanlı taarruzundan bir gün evvel, ânî bir baskın hareketi yapmayı plânlamıştır. Yapılacak taarruz için, askere tam istirahat verildiğinden, Osmanlı ordusu gâfil avlanmış ve sabaha karşı yapılan düşman taarruzu, Mısır ve Kürdistan askerlerinin kaçışmaları yüzünden, orduda bir panik havasının esmesine sebep olmuştur. Bâzı Osmanlı birliklerinin kahramanca çarpışmalarına ve büyük fedâkârlık göstermelerine rağmen; düşman taarruzu inkişâf etmiştir. Yüksek emr-ü kumandadan mahrum kalan Osmanlı birliklerinin yer yer gösterdiği şiddetli mukaavemet de bir netîce hâsıl etmemiş; on bin şehîd ve bir o kadar da esîr veren ordu-yı hümâyûn mağlûb olmuştur (16 Ağustos 1717/1129). Bununla berâber düşman da bir o kadar zâyiât vermiş; hattâ başkumandan Prens Eugen dahi yaralanmıştır. Şu vaziyete göre, şehîd düşen her Türk neferine karşı bir düşman öldürülmüş; muhârebe çok kanlı cereyân etmiştir. Serdar ise, Sancağ-ı Şerîf'i alarak geri çekilmiştir.

Belgrad Muhâfızı, bu mağlûbiyete rağmen, sonuna kadar müdâfaaya azmetmiştir. Fakat iki gün sonra Avusturya topçusunun attığı bir mermi, kalenin mahzenine isâbet ederek, burayı berhava etmiş; bunun üzerine muhâfız, Türk nüfûsunun telef edilmemesi için, vire ile teslîm olmuştur (18 Ağustos 1717/10 Ramazan 1129). Türk ahâlisi Avusturya zulmünü bildikleri için, Mustafa Paşa ile birlikte umûmîyetle şehri terketmişler ve Niş'e gelmişlerdir. Paşa'ya refakat eden Avusturya kumandanları sulha tâlip olduklarını bildirmişler ve bunun Dîvân'a nakledilmesini istemişlerdir.

Avusturya emellerine kavuştuğunu, Devlet-i Aliyye'den fazla bir şey koparmasına imkân olmadığını, uzun bir muhârebeye girmesinin kendisi için yıkım olacağını da mütâlaa ettiği için, gâlib olmasına rağmen, sulha tâlip oldu.

Bu sırada müttefiki Venedik ise, Limni ve Bozcaada yakınlarında yapılan 3 deniz harbinde mağlûb olmuş; fakat muhâfızının çekilmesi sebebiyle, Preveze gibi mühim bir deniz üssümüzü ele geçirmişti.

Bu muvaffakıyetsizlikler üzerine Sadrâzam Halil Paşa, hemen azledilmiş ve sürgün edilmiştir. Cesur, terbiyeli, dindâr ve derviş meşreb bir zât olan Sadrâzam, idârî ve askerî vasıfları itibariyle nâkıs bir kimse olarak görülmektedir. Azlinden bir müddet sonra Ağrıboz ve Kandiye muhâfızlıklarında bulunmuş ve nihâyet, 80 yaşlarında olduğu halde, bu son vazîfesinde vefât etmiştir (1733). Yerine Kayserili olup, Mısır'da ticâretle iştigâl eden bir zâtın oğlu olan Tevkîî Mehmed Paşa sadrâzam olmuştur (26 Ağustos 1717/18 Ramazan 1129).

Pasarofça Muâhedeleri

Yeni Sadrâzam, hemen Niş'e gitmiş; ordu birliklerini toplayarak, Avusturyalılar'ın herhangi bir hareketine karşı idârî ve askerî tedbîrleri almış; onların sulha tâlip olmaları üzerine de vaziyeti müsâid görerek, askeri alıp Edirne'ye getirmiştir.

Bu sırada İngiltere ve Felemenk, sulh yapılması için teşebbüslerde bulunmakta, Fransa ise, râkibi Avusturya'ya karşı, muhârebeye devam etmemiz için gayret sarfetmekteydi. Dâhilde ise, aynı zamanda dâmâd da olan rikâb-ı hümâyûn kaymakamı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın başında bulunduğu bir kısım ricâl, askerin mağlûbiyetlerden dolayı yılgın hâle geldiğini, muktedir bir kumandanın da bulunmadığını bildirerek, sulh taraftarlığı yapıyorlardı. Bunlar Pâdişah'ı iknâ ettiklerinden, Avusturya ile sulh husûsunda müzâkereler kat'îleşti ve iki devlet arasında bir mütâreke akdedildi (1 Şubat 1718). Bunun üzerine Sadrâzam Nişancı Mehmed Paşa, 8,5 aydan beri işgâl ettiği makaamını, meşhûr Nevşehirli İbrahim Paşa'ya bıraktı (9 Mayıs 1718/8 Cemâziyülâhir 1130). "Oldukça okur yazar, ashâb-ı maârif ve kemâle itibâr ve iltifât eder, nabızgîr ve mizâc âşina, sahî ve bâzil, zevk u safâya mâil, cerbezeli ve rind meşreb" bir zât olan Sadrâzam'ın "evsâf-ı mebsûta hükmünce bir an evvel harbin indifâiyle dünyâdan kâm almak nuhbe-i âmâli idüğü" nakledilmektedir. Bu sebeple o sırada şıkkı-ı sâni ve sâlis defterdarı bulunan Silahdar İbrahim Ağa ile Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi de Avusturya ve Venedik ile sulh müzâkeresine memur edildiler. Pasarofça'da yapılan müzâkereler epeyce uzun ve çekişmeli geçti. Biz önce Belgrad ve Temeşvar'ın dahi iâdesini istedik; Avusturya ise, Niş ve Vidin'e kadar olan yerleri talep etti. Bu sırada Sadrâzam İbrahim Paşa, büyük bir ordu ile Sofya'da, müzâkerelerin netîcesini tâkip etmekte ve herhangi bir anlaşmama ihtimâline karşı, hazırlıklı bulunmaktaydı. Nihâyet 70 gün süren uzun müzâkereler netîcesinde, Avusturya ile 20, Venedik ile 26 maddelik bir muâhede imzâ edildi (21 Temmuz 1718/22 Şâban 1130).

Bu muâhedeye göre Venedikliler Mora kıt'ası ile Ayamavri, İstendil adaları ve Girit'teki Suda'yı Devlet-i Aliyye'ye terkettiler. Buna mukaabil, Çuka adasıyle, Arnavutluk ve Hersek sâhillerinde ele geçirdikleri bir iki mevkii muhâfaza ettiler. Temeşvar ve Belgrad eyâletleri ile bâzı mevkiler dahi Avusturyalılar'a bırakıldı. Ticârî ve mezhebî husûslar ile serhadlerin tecâvüzlerden masûn olması mevzûunda da eski muâhedeler hükümleri aynen kabul edildi. Bu muâhede, karşılıklı temin edilmiş toprak kazançlarının tevsîkinden ibâret kalmış; Osmanlı Devleti netîcede Venedik'e karşı kârlı, Avusturya'ya karşı ise çok zararlı çıkmıştır.

Pasarofça muâhedesi, bilhassa Avusturya için çok faydalı olmuş; Maca-

ristan'ın bakiyesi olan Temeşvar eyâleti ile Eflâk'ın Çasarı veya Eflâk-ı Sagîr denilen kısmı hâkimiyet sâhasına girmiştir. Ayrıca Timok mecrâsından Unna çayına kadar Tuna ve Sava nehirleri, iki taraflı Avusturya'nın olmuştur. "Sadrâzam Dâmâd İbrahim Paşa şimdilik her nasıl olursa olsun sulh edelim de, askere nizâm verildikten ve levâzım-ı seferiye istihzâr kılındıktan sonra telâfî-i mâfâta teşebbüs ederiz sözleriyle mesâmi'-i devleti doldurmuş ve mecbûriyet-i sulhü izhâren tesliyet-bahşâne, fakat muğfilâne bir de lâyiha kaleme aldırmıştır."

Muâhede akdolunduktan sonra Edirne'ye dönen Sadrâzam, merâsimle huzûr-ı hümâyûna kabul olunmuştur. Fakat asırlardan beri bir Türk şehri olan Belgrad'ın gidişi Osmanlı efkâr-ı umûmîyesinde çok derin tesirler vücûda getirmiş; milletimizi derinden sarsmış; bu kara haber geniş ülkelerin her yanına yıldırım sür'atiyle yayılmış; şehrin yeniden geri alınması, millî bir emel hâline gelmiştir. Belgrad'ın askerî noktadan Eflâk ve Boğdan dahil, bütün Balkanlar'ın kilidi olması ise, bu emeli bir zarûret hâline getirmiştir. Fakat Sadrâzam bu millî emelin tahakkuku için herhangi bir harekette bulunmamış; vücûd verdiği zevk ve safâ âlemleri ise halkta çok nâhoş tesirler uyandırmıştır. İmârcı ve maârifperver bir zât olmasına rağmen, bu tarafı dolayısiyle halkça sevilmemiştir.

Büyük Yangın

Bu sırada İstanbul'un baş belâsı hâline gelen büyük yangınlar, birbiri arkasından vukû bulmuştur. 17 Temmuz 1718/18 Şâban 1130 târihinde vukua gelen bir yangın, Cibali Kapısı hâricindeki Yehud hânelerin birinden çıkmış ve 6 kola ayrılarak, hemen bir gün devam etmiş ve büyük hasar vücûda getirmiştir. Bundan 10 ay kadar sonra, 25 Mayıs 1719/6 Recep 1131'de vukuâ gelen ve 3 dakîka kadar devam eden zelzele bir çok binâların yıkılmasına sebep olmuş; bunu Gedikpaşa'da çıkan büyük bir yangın felâketi daha tâkip etmiştir (22 Temmuz 1723/5 Ramazan 1135). O günkü dünyanın en büyük şehri olan İstanbul'un uğradığı bu felâketler, hızla giderilmeğe çalışılmış; yanan ve yıkılan yerlerin tâmiri husûsunda büyük gayret gösterilmiştir. İstanbul'un imârı için şehir ahâlisine munzam vergiler konmuş; bunlar ise Sadrâzam'ın akvâl ve etvârı, zevk ve alâyişe dalmış olması dolayısiyle halkın memnûniyetsizliğini celbetmiştir.

Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa Devri

Sadrâzam, Balkanlar'ı muhâfaza için bâzı tahkîmât yaptırmış; bilhassa ehemmiyeti artan Niş ve Vidin kalelerinin techîzine ehemmiyet vermiştir.

Avusturya ve Venedik'le sulhün akdi, İsveç'le muhârebeye devam eden Rusya'nın rahatını kaçırmış ve Petro tarafından gönderilen elçi, Osmanlılar'a "ebedî sulh" teklîf etmiştir. Sadrâzam İran'ın arzettiği dâhilî.ò karışıklık dolayısiyle burayla meşgûl olmayı düşündüğü ve zâten de sulh taraftarı olduğu için, Ruslar'la muâhedeyi yenilemiş ve Çar'ın İstanbul'da bir sefîr bulundurmasına müsâade etmiştir (16 Kasım 1720/15 Muharrem 1133). Bu suretle Rusya'nın gelişmesi için, kendisine bir fırsat daha verilmiş; Osmanlı Devleti kuzey düşmanının çok fenâ olan vaziyetinden istifâde edememiştir. Yeni Sadrâzam, her ne olursa olsun sulh taraftarı olduğu, ince ve zarîf zekâsıyle işleri siyâseten halletme yolunu seçtiği, esâsen askerlikle de alâkası bulunmadığı için, bu tarzda hareketi en sâlim yol olarak görmüştür. Pâdişah'ın büyük teveccühüne mazhar olduğu için geniş bir selâhiyetle hükûmet işlerini yürütmüştür. Bâzı kusurlarına rağmen, bilhassa imârcılığı, maârifperverliği, ilim adamlarını ve sanatkârları himâyesi ile ün salmıştır.

Sadârete geçer geçmez, askerlerin ulûfelerini vermeye itinâ ve imkânsız görülen ordu mevcûdunu azaltma işini icrâ etmiş; bu suretle de bütçenin yalnız bu faslından 1500 kese tasarruf etmiştir. Ayrıca Pâdişah'ın temel taşını attığı, saray kütüphânesini yaptırmış; umûmî vâridâtın toplanmasına bizzat dikkat göstermiştir. Yeniden alınan Mora'nın Rum ahâlisine müşfikaane davranmış; kendi dindaşlarının zulmünden kaçıp Osmanlı ülkesine sığının hıristiyan halka da, daima yardım elini uzatmış; onlara arazi dağıtmak, vergilerini affetmek gibi kolaylıklar göstermiştir. Vicdan ve mezhep hürriyetine, tebeaya seyyânen adâlet tevzîine, asırlardan beri gösterilen an'anevî riâyet, onun zamanında da devam etmiştir.

Anadolu'nun güney doğusunda bâzı nâhoş vak'alar çıkmasına sebep olan göçebe aşîretlerin iskânı için, mütehassıslarınca alınan tedbîrleri tedkîk etmiştir. Muhârebe esnâsında, adetleri artan mîr-i mîrânları da muayyen bir miktara indirmiş; raiyyet vergisinden kurtulmak maksadıyle, pâyitahta hicret etmek isteyen reâyânın bu hareketine mâni olmak için tedbîrler almıştır.

Yabancı devletlere gönderdiği elçilerle siyâsî münâsebetleri geliştirmek istemiş ve onlardan aldığı raporlarla Avrupa cemiyet hayâtını anlamağa çalışmıştır.

Ayrıca Kütahya çiniciliğini geliştirmiş; Tekfursarayı'nda bir çini imâlâthânesi de kurdurmuştur. Çuka kumaşlarının memlekette imâli için kurulan fabrikayı ise geliştirmiştir. Muhtelif yerlerde mektep ve kütüphâneler açtırmış; târihe de meraklı olduğu için, bâzı eserleri Türkçeye kazandırmak maksadıyle tercüme ettirmiştir. İlk itfâiye teşkîlâtı ile matbaa da, onun sadâretinde tesis edilmiştir. İlim ve fikir erbâbını, şâirleri ve sanatkârları

himâye etmiş, iktidarını bilhassa Osmanlı münevver zümresi üzerine istinâd ettirmeğe, onları memnû etmeğe gayret göstermiştir. İstanbul'un bir çok yerlerinde güzel binâlar, çeşmeler inşâ ettirmiş, Kâğıthane'de köşkler ve saraylar yaptırmıştır. Bunlara "Emn'âbâd", "Neşatâbâd", "Husrevâbâd", "Sa'dâbâd", "Ferahâbâd" gibi tantanalı isimler konmuştur. Buralarda güzel çiçekler, bilhassa lâleler yetiştirilmiş; husûsî lâle çeşitleri geliştirilmiştir. Bu suretle 800 küsûr lâle tipi vücûda getirildiği rivâyet edilmiştir. Bunları geliştirenler câizeler almışlardır. Bu sebeple Ahmed Refik bu zamanı "Lâle Devri" olarak isimlendirmiş; bir kitabına da bu ismi vermiştir. Sadrâzam etrafına topladığı bir takım sanatkârlarla, lâle çerâğanları yapmış, bir eğlence ve sefâhat devrine vücud vermiştir.

Bir Osmanlı sadrâzamının kendisini bu derece eğlenceye kaptırması, etrafıyle bir takım sohbet meclisleri tertîb etmesi ve bunlara âdeta resmî bir karakter vermesi, çok sâde bir hayattan hoşlanan millî telâkkimizce, pek haklı olarak yadırganmış; "sefahat ve isrâfın idâre-i umûr-ı devlete sirâyet" ettiği yolunda söylentilere yol açmıştır. Devletin Avrupa'da kaybettiği toprakların acısı, Osmanlı efkâr-ı umûmîyesini derinden sarsarken, devlet ricâlinin eğlence meclislerinde vakit geçirmeleri, halkça şimdiye kadar görülmemiş bir bid'at olarak vasıflandırılmış ve için için aleyhte bir havanın uyanmasına sebep olmuştur. Sadrâzam'ın yüksek devlet memuriyetlerini yakınlarına vermesi ise, ayrı bir nefret ve düşmanlık uyandırmıştır.

İran'la İlişkiler ve Tiflis ile Gori'nin Alınması

İşler bu minvâl üzere giderken komşumuz İran'da vukua gelen hâdiseler, devlet ricâlinin gözlerini mecbûren bu memlekete teveccüh ettirmiştir. O sırada İran'daki Safevî hâkimiyeti derin bir sarsıntı geçirmekte ve etrafındakiler tarafından sefâhate alıştırılan Şah Hüseyin, 30 seneden beri memleketi tamâmen keyfî bir idâreye terketmiş bulunmaktaydı. Bilhassa Safevî tâbiiyetinde yaşayan sünnî ahâli, türlü zulümlere mâruz kalmaktaydı. Bu sebeple memleketin doğusunda ve batısında birbirini tâkip eden isyanlar çıkmaktaydı. İran'ın doğusunda bulunan ve cengâverlikleriyle ün kazanmış olan Efgan kabîlesi, reîsleri bulunan Mîr Üveys idâresinde ayaklanmışlar ve Safevîler'le şiddetli bir mücâdeleye girişmişlerdi. Sonraları birâderi Abdullah ve oğlu Mahmud Han tarafından yürütülen bu mücâdele, Safevîler aleyhinde gelişmiş ve İran'ın merkezi olan Isfahan'ın düşürülmesi, hattâ Şah Hüseyin'in esîr edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Diğer taraftan, memleketin batı yörelerinde şîa zulmüne karşı sünnî ahâli arasında gelişen isyan hareketinin başına, Şirvanlı Hacı Dâvud Bey

geçmiş; Şamahı, Şahran ve Ereş'teki sünnîler nâmına "Asitân-ı şevket-âşiyan hilâfet-i islâmiyeye ilticâ" ile bağlılıklarını bildirmiştir.

Bu sırada Kazvin'e kaçırılan Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasb ise, Tebrîz'e gelerek, hükümdarlığını ilân etmişti. Fakat, kâfî miktarda askeri ve kudreti bulunmadığından, memleketinde cereyân eden hâdiselere seyirci kalmaktan başka bir şey yapamamış; Safevî saltanatı âdeta tamâmen zevâle yüz tutmuştu. Şirvan sünnîlerinin Makaam-ı Hilâfet'e yaptıkları mürâcaat ise, pek tabiî olarak kabul edilmiş ve Dâvud Han'a "tabl-u alem ile hânlık menşûru" gönderilmiştir (Ekim 1722). Bununla devlet, İran meselesine bilfiil karışmıştır.

Öte yandan muttasıl güneye, sıcak topraklara ve denizlere inmek arzusunda bulunan Rus Çarı Petro da, İran'daki karışıklıktan istifâde için, Bakû'ya yönelmiş bulunmaktaydı.

Bütün bunları mütalâa eden Dîvân, hudut vâlilerinden gelen müdâhale lehindeki arîzalar üzerine, Safevî Devleti'nin yıkılmış bulunduğuna, bu sebeple iki devlet arasında imzalanan Kasr-ı Şîrin muâhedesinin hükümsüz olduğuna, Osmanlılar'ın doğu hudutlarının emniyeti için eski topraklarının elde edilmesi lâzım geleceğine karar vermiştir. Bu kararın tatbîkatı Irak, Azerbaycan ve Kafkasya gibi üç cephede, eyâlet vâlileri mârifetiyle yürütülmüştür. Irak cephesindeki harekâta, İran'a müdâhaleyi hükûmete telkîn eden Bağdad Vâlisi Hasan Paşa memur edilmiş; kısa müddet içinde Kirmanşah'ı ele geçirmiş ve ilerlemeye başlamıştır. Azerbaycan cephesinde ise Köprülüzâde Abdullah Paşa Hoy ve Merend kasabalarını fethetmiş ve Tebrîz'e yönelmiştir. Kafkas cephesinde harekâta memur edilen Erzurum Vâlisi Silahdar İbrahim Paşa ise, Gürcistan'ın merkezi olan Tiflis şehri ile Gori kalelerini hemen mukaavemetle karşılaşmadan zaptetmiştir.

Erzurum Beylerbeyi kolaylıkla zaptettiği Tiflis'te bulunurken, Safevî Devleti'nin mirâsından hissedar olmak isteyen Rus Çarı Deli Petro da, bir kaç tüccarının Lezgiler tarafından katledildiği sebebiyle, ismi var cismi yok kabîlinden bulunan İran'a harb ilân ederek, Bakû'ya doğru ilerlemiş ve burayı işgâl etmiştir. Sonra ise dostluk yüzünü göstererek, işgâl ettiği yerler ile Geylân, Mâzenderan ve Esterâbâd kendine verilmek şartıyle, Efgan askerini İran'dan tardetmek husûsunda Tahmasb ile anlaşmıştı. Şu vaziyet, Ruslar'ın Hazar'dan Karadeniz'e inmesini kolaylaştıracağı ve Osmanlıları doğu sınırlarında da Rusya ile hem-hudut yapacağı için, Devlet-i Aliyye'ce çok tehlikeli görülmüş ve hemen siyâsî teşebbüse geçilmiştir. Prut ve onu tâkip eden Edirne muâhedesi ile Azak kalesini geri alıp, Rusya'yı Karadeniz'den uzaklaştıran Osmanlı Devleti, Hazar Denizi'nde de aynı yolu tâkip etmek istemiştir. Bunun için İstanbul'daki Rus elçisine, Kafkasya'nın sür'atle tahliyesini istedi-

ğimiz bildirilmiş ve bu hususta kendisiyle müzâkerelere girişilmiştir. Diğer taraftan da Kars, Erzurum ve Trabzon beylerbeyliklerine, buraların Ruslar'a karşı korunması için emirler verilmiştir.

Yapılmış olan müzâkereler netîce vermeyince, Osmanlı-Rus münâsebetleri harble netîcelenecek derecede gerginleşmiş; hattâ Türk efkâr-ı umûmiyesi harbin açılmasının lüzûmuna dahi kaani bulunmuştur. Fakat "metâib-i seferiye, sadrâzamın meslek-i rindânesiyle kaabil-i te'lîf olmadığından", Çar'ın arzusuyla araya giren Fransız sefîrinin tavassutu netîcesinde, bir anlaşmaya varılmıştır. Fransa, Osmanlılar'ın Rusya ile bir harbe girmesini, düşmanı olan Avusturya'nın kendisine karşı serbest kalacağı gerekçesiyle de istememiştir. Bunu üzerine Kur ve Aras nehirlerinin birleştiği yerden kuzeye doğru olan Hazar sâhili Rusya'da kalmak; Şirvan Hanı Şamahı'da ikaamet etmek ve İran'ın garb eyâletleri Osmanlılar'a geçmek şartıyla, iki devlet arasında bir taksîm anlaşması yapılmıştır (24 Temmuz 1724/1136).

Bu anlaşma üzerine, o zamana kadar Osmanlılar'a kalan yerlerin istirdadı da tamamlanmağa çalışılmıştır. Bu suretle seraskerlere taarruz emri verilerek, 2-3 sene içerisinde Irak cephesinde Hemedan, Loristan, Ardelan ve Nihavend ele geçirilmiştir. Azerbaycan cephesinde Köprülü-zâde Abdullah Paşa eliyle bir kaç gün sokak muhârebeleri netîcesinde Tebrîz düşürülmüş; Rûmiye ve Erdebil alınmıştır. Kafkas cephesinde de Revan ve Gence zaptedilmiştir. Bu fütûhât "emeksiz mahsûlât nev'inden olup, saltanat-ı seniye için pek o kadar mûcib-ı şân u mefhâret değilse de sadrâzamın tensîbiyle olmağla tarafdârânı gâyetle izâm ederler ve şuârâ-yı zamâne, kasîdeler ve târihler inşâsıyle böyle fütûhât-ı cesîme sâbuku'l-vukû' mudur diyerek kadrini dübâlâ kılarlar idi."

Nitekim Rusya'dan emîn olan Sadrâzam doğu cephelerinde orduların zaferden zafere gitmesi, İran'ın başlıca şehirlerinin birbiri ardınca Osmanlı hâkimiyetine girmesinden dolayı övünüyor; bu kolay muvaffakıyetin nufûzunu son derece artırdığına inanıyordu. İbrahim Paşa, Enderûn ve Bîrûn hazînelerine yığdığı dinar ve dirhem kümelerini Pâdişah'a göstermekten tatlı bir zevk alıyor; bunu mâlî işlerdeki muvaffakıyetinin ölçüsü olarak görüyordu. Donanmayı büyütmek için çalışıyor; tersânelerde üç anbarlı gemiler inşâ ettiriyor; Süveyş limanında ufak bir filo teşkîli için emirler veriyordu. Azak kalesini tahkîm ettiriyor; pâyitaht civarında su bendleri yaptırıyor; maaşlı bir tulumbacılar tayfası tertip ediyordu. Yenicami'deki Kütüphâne-i Hûmâyunu te'sîs ediyor; çeşmeler yaptırıyordu. Bu suretle Paşa'nın Pâdişah nezdindeki nufûzu gittikçe artıyor; halk arasındaki aleyhine görüş ve kanaatler dahi bir tesir icrâ edemez görünüyordu.

Hemedan Sulhü

Bu sırada Han'ın halefi olan Eşref Şah Efgânî, bir taraftan Şah Tahmasb'la uğraşırken, diğer yandan da Osmanlı kuvvetleriyle mücâdele ediyordu. Eşref Han kendisinin İran Şahı olduğunu, tahta da oturmuş bulunduğunu, bu sebeple iki devlet arasındaki eski hudûdun yeniden tesisini istiyordu. Buna karşı Osmanlı Devleti önce kendisinin hükümdarlığını tanımadı ve teklîfini reddetti. Eşref Han ise Osmanlı kuvvetleriyle yaptığı muhârebelerde netîce itibariyle yenildiğinden, sulha râzı oldu. Hemedan'da 12 maddelik bir muâhede akdedilerek, Osmanlılar'ın bütün toprak kazançları, kendisinin şahlığı tasdîk olunmak şartıyle kabul ettirildi (4 Ekim 1327/17 Safer 1140).

Bu anlaşma, İran hükûmetiyle o zamana kadar akdedilen muâhedelerin en parlağı olmakla berâber, hükmü çok sürmemiş; fakat "Dâmâd İbrahim Paşa müntesiblerini sermest-i gurûr ve mübâhât eylemişdir." Bu anlaşmanın te'kîdi için müverrih Râşid Efendi de, sefîr-ı kebîr ünvanıyle Eşref Han'a yollanmıştır.

Matbaanın Gelmesi

Bu sırada İstanbul'da Yirmisekiz Çelebi-zâde Mehmed Said Efendi ile "dergâh-ı muallâ müteferrikalarından İbrahim Efendi mârifetiyle, Türkçe eser tab'eden, ilk Türk matbaası" kurulmuş ve çalışmalara başlamıştır. Bunun için Müteferrika İbrahim Ağa *Vesîletü't-Tıba'a* adını taşıyan bir eseri Sadrâzam'a takdîm etmiş, işe taraftar olan Vezîr -i âzam da Şeyhülislâm Abdullah Efendi'den bir fetvâ alarak müsâadeyi vermiştir. Şeyhülislâm yalnız fetvâ vermekle kalmamış, İbrahim Müteferrika'nın kitabının arkasına Arapça bir takrîz dahi yazmıştır. Pâdişah tarafından kuruculara verilen bir hatt-ı hümâyûnla bu teşebbüs çok mânidâr cümlelerle takdîr edilmiştir. Bu hat'ta bütün ulûm ve fünûnun yayılması ve tekâmülünün "teksîr-i kütüb ile mukadder idüğü"ne işâret ediliyor; dîn-i Muhammedî güneşinin doğmasıyle birlikte naklî ve aklî ilimlerin geliştiği ve ta'lîm edildiği bildiriliyor; "mürûr-ı eyyâm ve ihtilâfât-ı edvâr ve avâm ile Cengiz-i fitne-engîz ve Hülagû-yı bî-temyîz hurûclarında ve memleket-i Endülüs'e fecere-i Efrenc istilâsında ve sâir vuku bulan hurûb, kıtâl ve harîk esnâlarında ekser musannafâtın telef" olduğuna hayıflanılıyor; bu zararları giderecek, hatasız kitap basacak "kalîlü'l-meşakka ve kebîrü'l-menfaa" bir san'at-ı mergûbenin büyük faydaları mütalâa ediliyor, "âmme-i ehl-i İslâm'ın ilâ yevmi'l-kıyâm isticlâb-ı da'vât-ı hayrlarına olmak için fıkıh, tefsîr ve hadîs-i şerîf ve kelâm kitâblarından mâadasının... kütüb-i sahîhe olmak üzere ziyâde ihtimâm ve zabt ve hata bulunmakdan be-

gâyet ittikaa ile" tab'ı isteniyordu. Bu hatt-ı hümâyûn Pâdişah'ın matbaacılığa ne kadar güzel ve doğru noktalardan baktığını göstermekte, kendisinin ilmen hakîkaten yüksek bulunan ulvî telâkkîsine işâret etmektedir.

Türkiye'de yabancı eserler basan matbaalar bulunmakla berâber, basmacılığın başlaması, Avrupa'ya nazaran gecikmiştir. Bunun sebebini dînî taassupla îzâh eden ve son 70 senedir umûmiyet kazanan telâkkinin, siyâsî bir ithâm vâsıtası olmaktan gayrı, hakîkatle zerre kadar alâkası yoktur. Esâsen Avrupa'daki matbaacılık da 1444'te Gutenberg'le başlamış, fakat uzun müddet bir gelişmeye mazhar olamamıştır. Türkiye'de ise o devirlerde yüzbinlerce hattat tarafından, Avrupa matbaalarının bastığından çok daha fazla kitap teksîr edilmekte, orta halli Osmanlılar'ın husûsî kütüphânelerindeki kitap sayısı da Batı'daki zenginlerinkinden fazla bulunmaktaydı. Bunda Türkiye'deki maârifin çok umûmî ve külfetsiz oluşu, cemiyette okuyanlara verilen kudsî değer, eski harflerin yazılışındaki kolaylık, kısalık ve güzelliğin büyük rol oynadığını ifâde etmek lâzımdır. Nitekim XVII. asır başlarında Kont de Marsigli, İstanbul'daki hattat sayısının 90 bin olduğunu kaydederek, maârifin yaygınlığına işâret etmektedir. Matbaanın yayılmasının ise bunları şiddetle mutazarrır edeceği gâyet açık bir keyfiyettir. Bunun içindir ki, alıcısı fazla olan dînî kitapların şimdilik tab'edilmemesi, bunun hattatlarca yazılması münâsip görülerek, onların mutazarrır olmamaları düşünülmüştür. Yeni vücûda gelen herhangi bir işe karşı, menfaatleri haleldar olanların harekete geçmeleri ve bunu, cemiyette kuvvetini sürdüren hâkim fikre dayandırmaları tabiîdir. İngiltere'de Londra ile Liverpol arasında kurulan ilk demiryolu nakliyesine karşı, bu işle uğraşan ve menfaatleri haleldar olan arabacıların ayaklanması; ilk atar mekikli dokuma tezgâhlarına karşı işlerinden olan amelelerin reaksiyonları, aynı şekilde tabiî ve normaldir.

Bizde ise bâzı meslek gruplarının, menfaatleri haleldar olan zümrelerin bu çeşit hareketleri ve bunu meşrulaştırmak için ortaya koydukları davranışları, cemiyetteki hâkim telâkkiye yaslanmaları, bir kısım kimseler tarafından irticâ ve taassup olarak damgalanagelmiş; hattâ bu yâveler kitaplara dahi geçirilmiştir. Bu suretle çok daha başka ve çok daha zararlı bir taassuba düşüldüğü nazara alınmamış; bu yersiz damgalamaların altında siyâsî, dînî, hattâ maddî menfaatlerin yattığı düşünülmemiştir. Cemiyette sultalarını yürütmek istiyen azınlığın azınlığı bir grup, bütün bir milleti ve onun yüksek inanışlarını dahi suçlamaya girişmişlerdir. Matbaa mevzuunda ileri sürülen hezeyanlar da bunlardan biridir. Osmanlı Devleti adâlet mefhumuna son derece riâyet ettiği, bilhassa şimdi çok propagandası yapılan "sosyal adâlet"i de bu mefhum içinde mütalâa ettiği için, geniş bir zümrenin zarar görmesini istememiş ve "sına'at-ı tıba'a" hakkında yukarıdaki kararını vermiştir.

Bu matbaa, kurucularından Said Efendi'nin devlet memuriyetine geçmesi, sonra da İbrahim Müteferrika'nın vefâtı gibi hâdiseler üzerine, faaliyetine bâzı aralarla yine devam etmiştir. Yine bu matbaa, tamâmen yanlış bir görüşle, dînî bir irticâ hareketi olarak vasıflandırılan Patrona isyanında herhangi bir taarruza uğramamıştır. Onun bu hareketle kapatıldığı hakkındaki iddialar da yersiz, mesnedsiz, fakat maksatlıdır.

Patrona İhtilâli

Bu sırada İran'da, Osmanlılar'ın Hemedan'da imzaladıkları pek parlak sulhü tamâmen sarsacak, büyük bir değişik olmuş; çobanlıkla iştigâl eden Afşar aşîretinden, Nâdir Ali nâmında biri zuhûr etmişti. "Kiyâset ve şecâati câmi, kaviyü'l-azim ve batş-ı şedîd sâhibi" bir adam olan Nâdir Ali, Horasan taraflarına ilticâ etmiş bulunan Şah Tahmasb-ı Safevî'nin hizmetine girmiş ve kendine Acem usûlü üzere "Tahmasb Kulı Han" lakabını takarak faaliyete girişmişti. Darmadağınık ve perîşân bir halde bulunan Safevî kuvvetlerini başına toplayarak, memleketi istilâ etmiş bulunan Efganlılar'a karşı muhârebeye başlamıştır. Yapılan üç muhârebede Eşref Han, mağlûben firar etmiş; netîcede yakalanarak başı kesilmiş ve Tahmasb'a takdîm edilmiştir. Safevî Şahı, Nâdir Ali'nin gayretleriyle pederinin tahtına nâil olunca, Hemedan Muâhedesi'yle Osmanlılar'a geçen yerlerin kendisine iâdesini istemiştir.

Bu sırada Ruslar'la İran'ın taksîmini doğru bulmayan ahâli arasında "sünnî halkın moskofa terkedildiği" şâyiâları dolaşmakta ve Sadrâzam'ın aleyhinde propagandalar yapılmaktaydı. Safevî elçisinin bu talepleri, kat'î surette harb etmemek kararında bulunan Sadrâzam tarafından, geniş ölçüde kabul edilmiş ve bu da sefîre bildirilmişti. Bu haberi alan Nâdir Ali, Osmanlı ricâlinin ne olursa olsun harbetme taraftarı olmadığını anlayınca, bundan istifâde etmek istedi. Hemen harekete geçerek, Hemedan, Kirmanşah ve Tebrîz'i istilâ etti ve Köprülü-zâde Abdullah Paşa'yı, Revan tarafına firâra mecbûr etti. Safevî taarruzu, Osmanlı pâyitahtında derin akisler uyandırdı. Hudut vâlilerine kalelerin şiddetle müdâfaası husûsunda emirler gönderen Sadrâzam, hemen büyük bir meclis toplayarak, İran'a karşı sefer kararı aldı. 31 Temmuz 1730/1148 târihinde hükümdarın otağı Üsküdar sahrâsına kuruldu ve yeniçeri, topçu, cebeci ocakları, karşı yakaya geçerek, çadırlı ordugâha girdiler. Bundan üç gün sonra da Pâdişah, Sancağ-ı Şerîf'le birlikte Üsküdar'a geçti. Sefer vakti zâten geçmiş bulunuyor, Sadrâzam ise gâh bizzat kendisi gitmek, gâh serasker göndermek ve hazırlanmak şâyialarıyle, efkâr-ı umûmiyeyi oyalıyor; haftalar hareketsizlikle birbirini tâkip ediyordu.

Sadrâzam bu şekilde "imrâr-ı eyyâm" etmekte iken, Acemler'in Tebrîz'i

işgâl ile sünnîleri kılınçtan geçirdikleri haberleri geldi. Tebrîz'in Şah'a teslîminin Sadrâzam'ın gizli bir emri üzerine olduğu, bu yüzden bunca ahâli, asker ve mühimmâtın düşmana bırakıldığı yolunda söylentiler şâyi oldu. Bu haberler halk arasında şiddetli bir heyecan hâsıl etti. Sadrâzam ve ricâlin eğlenceye düşkünlükleri, çırağan safâlarında dem-güzâr olup, hazîne-i devleti isrâf ettikleri; âfetler sebebiyle fazlalaşan vergi hâsılatının hep bu işlere ve lüzumsuz köşklerle kasırlar inşâsına harcandığı hakkındaki umûmî kanaat ve nefret de buna eklendi. Tasarruf olunan küllî meblâğların Avrupa'da elden çıkan yerlerin geri alınması ve İran'dan alınanların muhâfazası için harb mühimmâtının artırılmasına ve ordunun kuvvetlendirilmesine sarfedilmesi icap ederken, Kâğıdhâne ve Boğaziçi'nde lüks binâlara harcandığı, helva sohbetleri ve lâle çerağları ile ricâlin "lu'biyâta dalıp", gününü gün etmekten başka bir şey düşünmediği propagandaları yapılmakta ve bu da halk arasında büyük bir kabule mazhar olmaktaydı. Vezîr-ı âzam'ın "sâye-i lûtf-ı ihsânında perverde olan Nedîm, Seyid Vehbî, Süleyman Nahifî ve Sâmi gibi şuârâ-yı hoş-edâ medhiyeler ve teşrîfiyeler ile âheng-i umûmîye nağmesâz olmakda ve Sadr-ı âzamın bu derece eğlenceye inhimâki erkâna da sirâyet" etmekteydi. Çok sâde bir hayattan hoşlanan, dînî telâkkîleri dolayısiyle israftan son derece kaçınan Osmanlı cemiyetinin geniş kütlesinde ise, bunun şiddetli bir nefret ve hiddet doğurması tabiî idi.

Bu suretle, bir hareket için bütün sebepler hazırlanmış oldu. Sadrâzam'ın sefer husûsunda bütün ahâli ve asker karşısında âdeta bir gözboyacılık yapması, Üsküdar'a geçileli iki ay olduğu halde, türlü bahânelerle yerinden kıpırdamaması, buna mukaabil Acem serhaddinden mağlûbiyet haberleri gelmesi, bardağı taşıran son damlaları teşkîl etti. Nihâyet 28 Eylül 1730/15 Rebîülevvel 1143 perşembe günü, bir hamam hademesi olan Patrona Halil ve zağarcı bölüğünden Muslu Beşe'nin başında bulunduğu 17 kişi, ellerinde bayraklar ve yalın kılınçlarıyle Bâyezîd Câmii'nin Kaşıkçılar kapısından fırlayıp "Şer' ile dâvâmız vardır; ümmet-i Muhammed'den olanlar sancak altına gelsin!" diye haykırarak yürüdüler. Dükkânlarını kapatıp kendilerine iltihak edenlerle bir sel gibi büyüyerek ilerlediler. Ağa Kapısı'na giderek, buradakileri de dâvâlarına inandırıp katılmalarını sağladılar. Sonra Baba Câfer, Tersâne, Galata ve Rumelihisarı zindanlarında bulunan mahbusları da serbest bırakarak cem'iyetlerini büyüttüler.

Bu sırada hareketi hemen bastırmak vazîfesiyle mükellef bulunan kimseler, hiç bir şey yapmadılar. Sefer dolayısiyle sadâret kaymakamlığına tâyin edilmiş bulunan ve Sadrâzam'ın dâmâdı olan Kaymak Mustafa Paşa, Çengelköy'deki yalısında ayaklanmayı haber alır almaz İstanbul'a gelmiş; fakat cem'iyet çok büyüdüğünden bir şey yapamamıştır. Nihâyet Pâdişah da,

Sadrâzam ve devlet ricâliyle Topkapı'ya gelmişler, burada artık askerin de katıldığı isyân mürettiblerinin isteklerini dinlemişlerdir.

Sultan III. Ahmed'in Tahttan Ferâgati

Bu talepler usûl üzre "Saâdetli pâdişahımız efendimizden cümlemiz hoşnûd ve râzıyız, ancak devletlerine zarar ve hıyânetleri zâhir olan beş zâtı bize teslîm etsinler." şeklinde olmuştur. Pâdişah bu talebi önce kabul etmek istememişse de, sonra buna mecbûr kalmış ve 1 Ekim 1730/18 Rebîülevvel 1143 pazar sabahı Sadrâzam ile dâmâdları Kaymak Mustafa ve Mehmed Paşalar'ın cesedleri, öküz arabalarıyla Etmeydanı'na gönderilmiştir. Fakat âsîler Sadrâzam'ın cenâzesinin kendisine âit olmadığını iddia ederek, bunu iâde etmişler ve dağılmamışlardır. Yaptıkları işlerin yanlarına kalmayacağını, mesele durulur durulmaz cezâlandırılacaklarını bildikleri için, Sultan'ı hal' ile şehzâde Mahmud'u saltanat tahtına oturtmak istiyorlar; bu suretle emniyetlerini sağlayacaklarına kaani bulunuyorlardı.

Askerin, İbrahim Paşa'nın cesedi dolayısiyle hır çıkarmasının buna mâtuf olduğunu anlıyan Pâdişah, yeni Şeyhülislâm ile kazaskerleri çağırarak şu mânidâr sözleri söylemiştir: "İbrahim Paşa'nın zâtı, bu kadar zamandır herkesin ma'lûmu iken, şakîlerin bu hallerinden maksudları belli ve bizi istemedikleri gün gibi ıyân oldu. Biz esâsen bu işden futûr getirmişdik. Hattâ daha Üsküdar sahrâsında bulunduğu sırada bir iki kere şehzâde Mahmud hazretlerini tahta oturtmak akla gelmişdi. Şimdi o kararımı yerine getirmek ve müslümanlar arasındaki fitne ve ihtilâli bu sâyede gidermek için, şehzâde hazretlerinin tahta iclâsını istiyorum." Bu sözlerle Pâdişah, müslümanlar arasında fitne ve karışıklık husûle getirmemek için, tahttan ferâgat etmiş ve II. Mustafa'nın şehzâdesi Mahmud Sultan'ı taht yanında ayakta karşılıyarak alnından öpmüş; sonra bizzat kendisi ile oğulları bîat resmini icrâ etmişlerdir (1 Ekim 1730/18 Rebîülevvel 1143 gecesi).

Bundan sonra Sultan Ahmed, yeni Pâdişah'a, *Târîh-i Subhî*'de kayıtlı olan şu çok mânâlı nasîhatte bulunmuştur:

> *"Vezîrine teslîm olma, dâima ahvâlini gör, gözet ve beş-on sene birini müstakil olarak vezârette kullanma ve yakın yazılarına itimâd etme. Merhamet sâhibi ol ve cömertliği elden bırakma. Gâyet tasarruf üzre ol; hâlen hazînede olan malı zâyi etme. İşleri kendin gör, ele itimâd etme. İşte benim hâlim sana nasîhat için kâfidir. Oğlum, devlet işlerini, baban Feyzullah Efendi'ye ve ben vezîr-i âzama bıraktığımız için bu hâller başımıza geldi. Sen idâreyi bizzat eline al."*

Bu sözler, hitâbetinin iknâ edici ve tesirkâr olduğundan bahsedilen Sultan Ahmed'in, aynı zamanda, hatasını ikrâr edecek kadar da yüksek bir karaktere sâhip olduğunu göstermektedir. Tahttan ferâgati gâyet feylesofâne bir etvâr ile icrâ etmiş; hilâfet ve saltanat vazîfesini halefine devrederken çok yüksek ve güngörmüş bir devlet adamlığı ibrâz etmiştir.

* * *

27 sene Osmanlı devlet riyâsetinde ve Hilâfet makaamında kalan Sultan III. Ahmed son derece rakîk kalbli, münevver, güzel sanatlara meraklı, vakûr tavırlı, zarîf, halîm ve selîm bir pâdişah idi. Usta bir hattat idi. Kendi el yazısıyle 4 adet *Kur'ân-ı Kerîm* yazdığı; Bâb-ı Hümâyûn karşısında yaptırdığı çeşmenin kitâbesinin onun eseri olduğu rivâyet edilir. Biri Topkapı Sarayı'nda, diğeri Yenicami'de olmak üzere iki kütüphâne tesis etmiş; İstanbul'un artan su ihtiyâcı için büyük su bendini yaptırmıştır. Aynı zamanda şâir de olan Pâdişah, şiirlerinde "Necîb" mahlasını kullanmıştır. Türkçe kitap basan ilk matbaa onun devrinde kurulmuş, bu hayırlı teşebbüsü bizzat desteklemiştir. Kuruculara hitâben gönderdiği hatt-ı hümâyûn, onun bu sanatın, ilim ve maârifin yayılmasında oynadığı rolü ne derece büyük bir vukufla mütalâa ettiğinin açık delîli olarak görünmektedir.

Sultan Ahmed'in devri, Osmanlı dâhilî sanâyiinin gelişmesi için de gayret gösterilen bir devir olmuş, bu suretle çuka ve kumaş fabrikaları, büyük çini ve kâğıt imâlâthâneleri faaliyete geçmişlerdir.

Kendisi sulha mâil olmakla berâber, memleketin yüksek menfaatleri gerektiği anda, harbe karar vermekten de çekinmemiştir. Karlofça Muâhedesi'yle giden yerlerin geri alınması, Osmanlı efkâr-ı umûmîyesinde millî bir fikir hâlini aldığı için, bu maksatla Rusya, Avusturya ve Venedik'le harbe girmek mecbûriyetinde kalmıştır. Bu muhârebelerden Rusya ve Venedik'e karşı olanında "telâfî-i mâfât"a muvaffak olunmuş; fakat Avusturya'ya karşı mağlûb olunduğundan, Belgrad ve Temeşvar elden çıkmıştır. Buna karşılık, son derece karışık olan İran'ın dâhilî vaziyetinden istifâde edilerek, eski Osmanlı toprakları olan yerler geri alınmış ve çok kolay muvaffakıyetler kazanılmıştır. Bunların muhâfazası için ciddî tedbîrler alınmamış; İran'da Nâdir Han'ın zuhûru ise, bu kazançların emniyetini sarsmıştır.

Devlet ricâlinin şahsî kusurları ve zaafları da büyük bir halk kıyâmıyle tahtından indirilmesine sebep olmuştur. Tâbileri tarafından Hârunü'r-Reşîd'in büyük vezîri Cafer-i Bermekî'ye benzetilen, nefsî kusurlarına rağmen mâlî işlerde kaabiliyetli, imârcı, sanâyii teşvîk edici bir zât olan Sadrâzam'ına

meclûbiyeti ve onu bu vasıflarından dolayı çok tutuşu, indirilmesinin başlıca sebebini teşkîl etmiştir. *Târîh-i Subhî*'ye göre, kendisi dahi bu hatasını, Sultan Mahmud'a emâneti devrederken dile getirmiştir.

Bütün bunlara rağmen Sultan Ahmed'in saltanat zamanı Türk fikir hayâtının geliştiği, orijinal meyvalarını vermekte devam ettiği, büyük imâr hareketlerine girişildiği, hâricî siyâsette ve askerî sâhada bâzı toprak kaybına rağmen, umûmiyetle muvaffakıyetler kazanıldığı bir devir olarak görünmektedir.

SULTAN EL-GÂZİ MAHMUD HÂN-I EVVEL

(1730-1754 M./1143-1168 H.)

I. Mahmud'un Cülûsu

Sultan Mahmud, Osmanlı cemiyetinin en alt tabakalarından gelmiş bir ihtilâl hareketiyle, devlet riyâsetinden çekilmeğe mecbûr olan amcasının yerine, gece yarısı tahta geçti. O gece, sabahleyin yapılacak umûmî bîat merâsimi için, devlet erkânına tezkereler yazıldı ve "Salât-ı subhı Ayasofya'da edâ eyleyip, şevketlü, kerâmetlü, kudretlü, mehâbetlü pâdişâh-ı âlem penâh Sultan Mahmud Hân efendimiz hazretlerinin taht-ı cihândârîye cülûs-ı hümâyûnları vukû' bulmağın, mu'tâd-ı kadîm üzre bîat ve dâmen-bûsî için" saray-ı hümâyûna gelmeleri bildirildi. Bîat merâsimine ihtilâl rüesâsı da dâvet edildi. Sabahleyin icrâ edilen merâsimle devlet ricâli, ulemâ, ahâli ve bayraklarını açarak gelen erbâb-ı ihtilâl, yeni Sultan'a sadakatlerini arzettiler (2 Ekim 1730/19 Rebîülevvel 1143).

Bir kaç gün sonra Pâdişah, Osmanlı saltanat an'anesi mûcibince, Eyüp Sultan'da Peygamber Efendimize âit mukaddes kılıncı kuşandı.

Hâlâ dağılmamış bulunan âsîler, eski sadrâzam ile tâbîlerinin "lû'biyât ve sefâhat mahalli" olarak umûmî nefreti celbetmiş bulunan Sa'dâbâd köşklerinin dahi yıkılmasında ısrâr ettiler; hattâ yeni tâyin ettirdikleri İstanbul

kadısı Divâne İbrahim Efendi'den de bu hususta fetvâ aldılar. *Târîh-i Subhî*'ye göre, Pâdişah bu telebe bir hayli direndiyse de neticede "İhtirâkına rızâ-yı hümâyûnum yokdur; bu kadar â'du-yı dîn ü devlet olan milel-i nasârâya, baîs-i hande olacak bir mevadd olmağla, ancak hedm ve tahrîbine ruhsat ve iznim olmuşdur." diye müsâade vermek mecbûriyetinde kaldı. Böylece Sa'dâbâd mâmûreleri, üç gün içerisinde, bir harâbeye çevrildi. İhtilâl erbâbı, bu gibi hareketlerde dâima görüldüğü üzere, kendilerini emniyete almak için bir takım tâyinler yaptırdılar. "Ekserisi kendisini müdebbir-i devlet ve atabek-i saltanat makaamına" koyarak "timar ve zeâmet ve mukataa ve tevliyet ashâbının hilâf-ı şer' ve kaanûn nânpârelerine" kasdedip, "ricâl-i devletden kimini tahvîf ve terhîb, kimini bazı menâsıb ve hıdemâta sevk ve tergîb" ettiler. Bütün bunlara rağmen, bir pâdişah hal'ine karışmış olan herkesin "tîg-i bî-dirîğ-i kahr-u intikaam" olageldiğini ve muhakkak sûrette cezâlandırılacaklarını bildikleri için, Şeyhülislâm Mirzâ-zâde Mehmed Efendi vâsıtasıyle, dağılmaları, itaat dâiresinden çıkmamaları, devlet işlerine müdâhale etmemeleri şartıyle aflarını istediler. Bu husûs tanzîm edilen hüccetlerle temin edildi. Bunun üzerine ihtilâl erbâbı, verilen emirle, cemiyetlerini zâhiren dağıttılar (11 Ekim 1730).

O zamana kadar kapalı kalan çarşıların açılması, mal ve cana yapılan taarruzların şiddetle tecziyesi de ayrıca emredildi. Normal hayat zâhiren avdet eder gibi göründü. Fakat ihtilâl erbâbı şahısları için dâima endîşe içerisinde bulunduklarından, verdikleri söze riâyet edemezler ve bilhassa devletteki tâyinlere müdâhaleden hâli kalamazlardı. Bu ise, devlet mefhûmuyla tezat teşkîl ettiğinden, muhakkak surette kendilerinin izâlesiyle netîcelenirdi. Nitekim Subhî'nin tâbiriyle "zümre-i bagîyenin habâset ve mel'anetleri rûzefrûn ve ağraz-ı fâsideye binâen şer'î ve kaanûnî umûrun cümlesine müdâhaleleri mertebe-i tahrîrden birûn, devlet-i aliyyenin umûru muhtel ve müşevveş" oldu. "Yiğittir, yiğide yardım eder." diyerek, Canım Hoca Mehmed Paşa'yı deryâ kapdânlığına getirdiler. Günün birinde himâyesine sığınmak için de, Bursa'da ikaamete memur edilen Kaplan Giray'ın, Kırım Hanı olmasını temin ettiler. Bu arada olur olmaz tâyinlere de vücûd verdiler. Patrona Halil'e veresiye et vermiş Yanaki adındaki bir kasap yazıcısı Boğdan Voyvodalığı'na tâyin edilmek istendi. Bütün bu hareketler, bardağı taşıran son damlalar oldu.

Tahta çıktığından beri Devlet-i Aliyye'nin değişmez an'anesi mûcibince, isyan elebaşlarını tenkîl etmeyi zarûrî bir vazîfe gören Sultan, Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa mârifetiyle tertîbât aldı. Mısır'daki bu çeşit bir fitneyi kolayca bastırmış bulunan Kabakulak İbrahim Ağa, kapıcılar kethudâlığına getirildi. Son derece sâdık bir zât olan Sadrâzam Silahdar Mehmed Paşa ve ye-

ni Kırım Hanı Kaplan Giray da müşterek hareket ettiler. Bu çeşit hareketlere muhâlif olan Kapıkulu Ocakları'nın nufûzlu ve güngörmüş ihtiyarlarıyle temas edildi. Ayrıca Patrona'nın mensup olduğu 17. Bölüğün çorbacısı bulunan ve harekete katılmayıp, gizlenmiş olan Pehlivan Ali Ağa temin edildi. Ağa, güvendiği yeniçeri dilâverlerinin en gözüpeklerinden 33 kişiyi, saraya, gâyet gizli olarak sokup yerleştirdi. Patrona ise, kendisine tevcîh edileceği söylenen Rumeli Beylerbeyliği ve vezâret pâyesi gibi parlak vaadlere kandı. Âsî elebaşılarının da dâvet edildiği iki toplantı yapılarak, İran meselesi görüşüldü. Ruslarla Acemler'in ittifakta bulunma ihtimâli üzerinde durularak, meselenin halli için lüzûmlu tedbîrler müzâkere edildi. Patrona ve avânesi, bu hususta yüksek perdeden fikirler atıp tuttular. Bütün bu toplantılar, hakîkatte, isyân elebaşılarının izâlesi için yapılmakta, gâfil avlanarak en zararsız şekilde tenkîlleri sağlanmak istenmekteydi. Fakat Patrona, kendi mevkiini ve âkıbetini kavrıyacak kadar uzak görüşlü bir adamdı. Nitekim bir gün Sultan'a dahi "Ömrümün ne sûretle netîceleneceğini bilmiyor değilim; şimdiye kadar pâdişah iclâs edenlerden hiç bir kimse yatağında ölmemişdir ki ben öleyim." diyerek, kendisini bekliyen âkıbeti dile getirmiştir.

Nihâyet beklediği âkıbete uğradı ve vezâret kürkünü giymek maksadıyle, kendisine tâbi olanlarla birlikte saraya gelip, huzûr-ı hümâyûna girmek için Revan Köşkü'nde beklerken bastırıldı. Bizzat Pehlivan Ali Ağa tarafından, kol gücüyle yere serilip öldürüldü. Etrafı da Ağa'nın temin ettiği yeniçeri yiğitleri mârifetiyle temizlendi. Dışarıda, Dârüssaâde Kapısı hâricinde bulunan diğer bâzıları da "Hil'at giydirilecek, buyrun." dâvetiyle teker teker içeri alınarak idâm edildiler. Böylece isyan elebaşlarmın en namlıları "küşte-i seyf-i siyâset kılındılar" ve bunlardan 18 kadarının cesedi Bâb-ı Hümâyûn'un karşısında bulunan III. Ahmed Çeşmesi önünde teşhîr edildi.. Âsîlerin "gayretlerini güdenler dahi nefiy ve tağrîb ile te'dîb edildiler" (15 Kasım 1720/14 Cemâziyülûlâ 1143).

Bu hâdise efkâra hâkim olan korkuya son verdiğinden umûmî memnûniyeti mûcib oldu ve vak'aya "Katelekümu'llâhi te'âlâ"yı târih düşürdüler. İsyanı tam mânâsıyle bastıran Pâdişah, bu muvaffakıyeti bütün devlet erkânı ile Ocağın sadâkatine bağlıyan bir hatt-ı hümâyûn neşretti ve ihtilâlin açtığı yaraları sarmayı en büyük vazîfe olarak gördüğünü açıkladı. Bu hatt-ı şerîf aynen şöyle idi:

> *"Siz ki dergâh-ı muallâm yeniçerileri, çorbacıları ağalar ve odabaşılar ve eskiler ve bayrakdarlar ve zâbitân ve neferât kullarımsız! Sizi selâm-ı meserret-peyâm-ı mülûkânem ile taltîf ederim. Berhurdâr olasız. Ecdâd-ı izâmım zamân-ı saâdet iktiranlarında bu devlet-i aliyyede nice günâ hizmetiniz sebkat eylediğinden maada, husûsân bu*

def'a cülûs-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûnumda azîm hizmetiniz zuhûra gelmeğle, duâ-yı hayr-ı pâdişâhâneme mazhar olmuşsuzdur. Nân u nemekim size helâl olsun. İmdi taraf-ı hümâyûn-ı mülûkânemden nasbolan ağanıza kemâ-yenbağî itâat ve ocağınızın kaanûn-ı kadîmine riâyet edüp, ulü'l-emre imtisâl ile âlemleri yokdan var eden Allahu Azîmü'ş-şânın ve Peygamber-i âhir-zamânın emrini yerine getiresiz ve erâzil u eşkıyâ makûlelerini içlerinize kabul etmeyüp, merkez-i itâat ve ubûdiyetde sâbit-kadem olasız. Cümlenizi cenâb-ı Hakk'a emânet eyledim."

Böylece Pâdişah, kargaşa ve isyân erbâbını tenkîlde gösterdikleri gayretten dolayı, Yeniçeri Ocağı'nı tebrîk etmekte, bu müessesenin devlete asırlardan beri yaptığı hizmetleri dile getirerek, ulü'l-emre itâatta devâm etmelerini bildirmekteydi.

Tamâmen ictimâî sebeplerle vücûda gelen ve geniş halk kitlelerinin idârecilere ârız olan sefâhat ve lûbiyat alışkanlıklarına karşı duydukları nefretten kuvvet alan bu isyan hereketi, 45 gün devam ettikten sonra bastırılmış ve normal vaziyet avdet etmiştir. Bu müddetin ilk 5-10 gününde çarşılar kapanmışsa da, zârûrî maddeleri satan dükkânlar açık bulunmuş, husûsî mal ve cana karşı tecâvüz olmamış; hattâ Albert Vandal'ın ifâdesiyle "Askerler isyanda bile inzibâtlarını muhâfaza etmişlerdir." Patrona Halil'in etrafına toplananlar hemen kâmilen "erâzil u esâfilden mürekkeb" olmasına rağmen, Nevşehirli'ye duyulan umûmî nefret dolayısiyle netîce alabilmişler ve saltanatta değişiklik dahi yapabilmişlerdir. Bu andan itibâren de vazîfeleri bitmiş; kendilerinin vücûdu, devlet mefhûmuyla tezat teşkîl etmiş; cemiyette de bir yük hâline gelmişlerdir. Bu sebeple de 45 gün içinde tasfiye edilmişlerdir. Fakat Patrona'nın hareketi, devlet ricâlini zapt-u rabta almış; halkın umûmî temâyüllerine tam riâyete sevketmiş; saltanat makaamını da bu mevzûda çok hassas davranmaya itmiştir. Bu misâli hiç aklından çıkarmayan Sultan Mahmud ise, hareketin meydana getirdiği umûmî uyanıştan istifâde ederek, bir hamle devrine vücûd vermiş ve Osmanlı hükümdarlarının en büyüklerinden biri olmuştur.

Patrona Kalıntılarının Netîcesiz Başkaldırışı

Patrona hareketini bastıran Sultan Mahmud, sadârete daha kuvvetli bir adam getirmek istemiş; sâdık ve gayretli bir vezîr olmakla berâber, son isyan hâdiselerinde yıpranmış bulunan Silahdar Mehmed Paşa'yı azletmiştir. Sadârete, Patrona'nın tenkîli husûsundaki plânın tertipçisi olan, Kabakulak

İbrahim Paşa tâyin edilmiş ve mükâfâtlandırılmıştır (22 Ocak 1731/13 Receb 1143).

Sultan Mahmud, isyan hareketini te'dîbde ileri gitmemiş ve yalnız elebaşıları tenkîl ile iktifâ etmiş bulunduğundan, Patrona'nın kenarda kalmış bâzı taraftarları yeniden harekete geçmişler; fiilen devlet kudretine sâhip olmanın zevk ve menfaatini tatmak istemişlerdir. Bunlar yine cemiyetin en alt tabakasında bulunan kimselerden teşekkül etmişti. Hareketlerinde şahsî gâyelerinden başka bir sebep yoktu. Cemiyetteki ictimâî ve siyâsî vasat da, tamâmen aleyhlerineydi. İsyan tertipçileri, Patrona'nın kan dâvâsı bahânesiyle hareket edip, ilk iş olarak Sipahi ve Bitpazarını yağmaya başlayınca, efkâr-ı umûmîye hemen aleyhlerine dönmüş; bu sebeple de çıkarılan Sancağ-ı Şerîf altında toplanan asker ve âhâlî tarafından tamâmen te'dîb edilmişlerdir. Sadrâzam İbrahim Paşa, Sancağ-ı Şerîf'le Dîvânyolu'ndan ilerleyip Bâyezîd Câmii civarına gelmiş; bu sırada âsîlerden bir kısmı yolunu keserek karşı çıkmıştır. Subhî'nin kaydettiğine göre, "İçierinde Zeynel nâm lâ'în-i bî-dîn sancağ-ı şerîfe doğru kurşun atıp, âğaz-ı mukaatele" edince, Sadrâzam'ın yanındakiler coşmuş ve bu sebeple tenkîl, biraz kanlı cereyân etmiştir (28 Ocak 1731/19 Receb 1143).

Patronalılar bir kaç ay sonra bir harekete daha teşebbüs etmek istemişler; fakat bir şey yapamadan yakalanan elebaşıları, idâm edilmişlerdir. Patrona'nın öldürülüşünden sonra nâmına, bir fiilî, bir de teşebbüs mâhiyetinde kalan, iki hareketin icrâsı, tasavvur ettikleri maddî menfaatler yanında, kendisinin 45 gün içinde vücûd verdiği "paydaş" tutkunluğu ve ictimâî taklîd kaanûnuna bağlanabilir.

Şâir Nedîm'in Ölümü

Bu sırada Dîvân edebiyatımızın en büyük üstadlarından biri olan şâir Ahmed Nedîm Efendi vefât etmiştir (Ocak 1731/1143). İlmiye sınıfına dâhil olarak muhtelif müderrisliklerde bulunan Nedîm, İstanbullu olup, ana tarafından ceddi, Fâtih devri fuzelâsından Karaçelebi-zâde Hüsâmeddin'e kadar uzanmaktadır. Nitekim kendisi Sultan Ahmed'e takdîm ettiği bir kasîdesinde bunu dile getirmekte ve

"Fahr iken ecdâdıma ol âsitânın hıdmeti;
Hazret-i Sultan Ebü'l-Feth'in zamânından beri.
Pâdişâhân-ı selefden bunca ihsânlar görüp;
Her biri olmuş iken ol bâb-ı refi'in çâkeri."

mısrâlarıyle anlatmaktadır.

Nedîm, önce Sadrâzam Silâhdar Ali Paşa tarafından himâye edilmiş; onun muhîtinde yazdığı şiirlerle, hemen dikkati çekmiş ve meşhûr olmuştur. Bu zâtın vefâtından sonra, Nevşehirli tarafından himâye edilmiş ve Nedîm, o zamandan sanra da "Sadrâzam'ın nedîm-i hakîkîsi" olmuştur. Paşa, aynı zamanda âlim bir zât da olan, ince ve rakîk tahassüslü şâiri, hâfız-ı kütüblüğüne getirmiştir. Nedîm'in tâbiriyle "Sunuf-ı ulûm ve maârife meyl ü rağbeti olan ve bâhusûs fenn-i târîhe mâil" bulunan İbrahim Paşa, kendisini Müneccim-başı'nın *Sahâifü'l-Ahbâr*'ını tercüme ile vazîfelendirmiştir. Nedîm bunu dokuz senede tamamlamıştır. Kazasker Sâlim Efendi onu "Tabîat-ı pâkizesi be-gâyet âlî bir şâir-i mehâsin ülfet ve lâubâlî olup, ân-ı yesîrde hezâr âsara kaadir bir şâir-i mâhir" olarak tavsîf etmekte, "Tarîk-ı ilmiye müderrisîn-i kirâmından ve gürûh-ı celîle meyânında erbâb-ı kemâlin mâruf ve benâmlarındandır. " demektedir. Şâiri "Nedîm-i tâze zebân" diye yâd eden aynı müellif, "Eğerçi âsarı revnak-bahş-ı mecmuâ-yı şuârâ ve güftârı bi'l-cümle mâruf-ı zurefâ olduğundan, meşhûr-ı cümle-i enâm ve meshûr-ı havass-u âmdır." diye de ilân etmektedir.

Şiirlerini selîs bir Türkçe ile kaleme alan şâir, âhenk, vezin, hayal gücü, kuvvetli şiir tekniği ile de bî-menend olan bir sanatkâr olarak görünmektedir. Şiirlerinde ilmî ve yüksek fikrî hamûlesi ile tezat teşkîl eder görünen bir şûhluk kaynamaktadır.

Osmanlı-İran Sulhü

Bundan bir müddet sonra, 7,5 aydan beri sadâret makaamını işgâl eden Kabakulak İbrahim Paşa azledilmiştir. Paşa, Patrona hareketlerinin bastırılmasında büyük rol oynamış; tenkîlin icrâsında da sert hareketleri ile efkârı kendisinden soğutmuş ve hakkında yaygın bir muhâlefet uyanmasına sebep olmuştu. Bu sebeple makaamından uzaklaştırılması, zarûrî bir tedbîr olarak görülmüş; Revan Köşkü'nde mühr-i hümâyûn alınarak, Eğriboz muhâfızlığına tâyin edildiği bildirilmiş ve hemen yeni memuriyetine gönderilmiştir. Yerine, Arnavutluk'ta ıslahata memur edilmiş bulunan Konyalı Topal Osman Paşa getirilmiştir (10 Eylül 1731/8 Rebîülevvel 1144). Nâmık Kemal'in büyük dedelerinden olan Paşa, tedbîrli bir devlet adamı ve cesur bir kumandan olarak isim yapmıştı.

Bu sırada doğu hududlarında İran'la çekişmeler devam ediyor; iki devlet karşılıklı elçiler teâtî ederek, birbirlerini oyalıyorlardı. İstanbul'da dâhilî karışıklık ve ihtilâl bastırılınca, Bâb-ı Âlî, gözlerini İran üzerine çevirdi. İran Şahı da Osmanlı dâhilî meselesinden faydalanarak, yeni kazançlar temin et-

mek istemekteydi. Nitekim bir taraftan Osmanlılar'a müzâkere için sefîr gönderirken, diğer taraftan da Revan üzerine kuvvet sevkediyordu. Bunu haber alan Bâb-ı Âlî, Irak cephesi kumandanı olan Bağdâd Vâlisi Ahmed Paşa ile Revan Seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya, harekete geçmeleri emrini verdi. Bunun üzerine Irak seraskeri Ahmed Paşa sür'atle Kirmanşah'a ilerledi ve İran ordusunun çekilmesi karşısında da burayı işgâl etti. Bu şehrin düşüşü üzerine, bütün Ardelân eyâleti de yeniden Osmanlı nufûzuna girdi. Burada fazla kalmıyan Paşa, hemen Hemedan üzerine yürüdü. Osmanlı kuvvetlerinin harekâtını haber alan Şah ise, sulh için elçiler koşturduysa da, buna itimâd edemiyen Ahmed Paşa, lüzûmlu cevâbı vererek, ilerlemesine devam etti. Bunun üzerine Şah Tahmasb 40 bin kişilik bir Acem ordusunun başında, Osmanlı kuvvetlerini karşıladı. İki ordu Hemedan yakınındaki Korican sahrasında karşılaştı. Osmanlı kuvvetleri, Şah'a karşı kat'î ve parlak bir zafer kazandılar ve 30 bin düşmanı hâk-i helâke serip, bütün ağırlıklarını zaptettiler (16 Eylül 1731/14 Rebîülevvel 1144). Bu parlak muvaffakıyete kavuşan Ahmed Paşa iki gün sonra Hemedan'ı da mukaavemet görmeksizin aldı. Ayrıca İran'ı sulha zorlamak için, Mardin voyvodası Sâdık Ağa kumandasında bir kuvvet, Isfahan taraflarını vurmağa memur edildi. Diğer taraftan kuzey cephesinde, Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa, karşısına çıkan düşmanı mağlûb ettikten sonra, ilerleyip, Urmiye kalesini muhâsara etti ve 27 günlük bir tazyikten sonra ele geçirdi. Aldığı emir üzerine Tebrîz'e yönelen Paşa, Acem muhâfızı Bisutun Han'ın kaçması üzerine ahâli mümessillerinin itaatlerini kabul ederek, şehri teslîm aldı (4 Aralık 1731/1144).

Bu muvaffakıyetler üzerine Sultan Mahmud, gâzi ünvanıyle yâd edilmeğe başlandı. Şah Tahmasb kendi kuvvetlerinin Irak ve Âzerbaycan cephelerinde mağlubiyetlere uğradığını, muhârebeye devâmı hâlinde bunun daha da ziyâdeleşeceğini görerek, bu defa samîmî şekilde sulha tâlip oldu. İran işlerinde mütehassıs addedilen Ahmed Paşa, merkezden aldığı selâhiyete istinâden, Acem elçisi Rızâ Kulı Han'la bir muâhede imzâ etti. Buna göre Âzerbaycan'da, Aras boyu hudut kabul edildiğinden, Tebrîz ve Hemedan eyâletleri Şah'a red ve teslîm; Revan, Şirvan ve Gürcistan da Osmanlılar'da kalmak şartlarıyle sulh imzalandı. Sultan Mahmud bu sırada Tebrîz'in alındığını haber alarak, buranın da Devlet-i Aliyye tarafında kalmasını temin için çalışılmasını istedi ise de, bu emrin tebliğinden evvel sulh karara bağlanmıştı. Bunun üzerine Hünkâr, çok arzu etmesine rağmen, bu husûsta ısrâr etmedi ve muâhedeyi tasdîk etti.

Bununla berâber bu anlaşma iki tarafça da hoşnûdsuzlukla telâkkî olundu. Devlet-i Aliyye gâlib iken Tebrîz ve Hemedan'ı iâde etmesi "güft-u gûyu mûcib" olduğundan, Sadrâzam Topal Osman Paşa azledilerek, şarkta muvaf-

fakıyet kazanmış çok kıymetli bir vezîr olan Hekimoğlu Ali Paşa, mühr-i hümâyûnla taltîf edildi (12 Mart 1732/15 Ramazan 1144).

Nâdir Şah'la Muhârebe

Türk-İran sulhü, Osmanlılar'da nasıl bir sadâret değişikliğine sebep olmuşsa, Safevî ülkesinde de derin karışıklıklar vücûda getirip, saltanat değişiklikliğiyle son buldu. Şah II. Tahmasb Ruslar'la yaptığı Reşt Muâhedesi'yle, Kur nehri aşağısındaki Saliyan'ın güneyini yeniden ilhâk etmesine rağmen, aleyhinde uyanan havayı yatıştıramadı. O sırada ülkenin doğusunda muhârebe ile meşgûl bulunan Nâdir Ali Han "icrayı mâ-fi'z-zamîrine vesîle bulup işbu muâhedenin âkid ve müsebbiblerini alenen la'n ve tesni'e" başlayarak, II. Tahmasb'ı hal' ve "henüz şîrhôr olan Şâh Abbâs-ı sâlis'i" tahta oturtarak, "kendisi de şâh vekîli nâmıyle makaam-ı istiklâle suûd eyledi. " (7 Temmuz 1732 / Rebîülevvel 1145).

Nâdir Ali, eski şâhın adamlarını tamâmen iş başından uzaklaştırarak, yüksek memûriyetlere kendi sâdık adamlarını getirdi. Bundan sonra hazırlıklara girişerek, 700 binlik bir "cem'iyet-i kesîre"nin başında olarak, Irak'a hücûm ve Bağdad'ı muhâsaraya başladı (12 Ocak 1733/26 Receb 1145). Bağdad Vâlisi vezîr Ahmed Paşa, vaziyeti merkeze bildirerek, yardım diledi. Bunun üzerine, Erzurum Vâlisi bulunan, sâbık Sadrâzam Topal Osman Paşa, Anadolu Beylerbeyi pâyesiyle serasker nasbedilerek, yardıma memur edildi. Paşa 80 bin kişilik bir ordu ile Bağdad'a teveccüh etti. Bu sırada Bağdad muhâfızı Ahmed Paşa, düşmanı türlü hilelerle oyalıyor ve çetin bir müdâfaa harbi yapıyordu. Bağdad çok üstün düşman kuvvetlerine yedi buçuk aya yakın bir zaman kahramanca karşı koydu. Nihâyet Topal Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri yetiştiler ve Bağdad'ın yakınındaki Ducum mevkiinde, İran ordusuyla muhârebeye tutuştular (19 Temmuz 1733/6 Safer 1146). Sabahtan ikindiye kadar dokuz saat devam eden muhârebede, İran ordusu fecî şekilde mağlûb edildi ve 40 bin ölü ile bütün ağırlıklarını harb meydanında bırakarak firar etti. Kaçanların başında, harbde yaralanan Nâdir Ali Han da bulunuyordu ki, hemen bir hamlede soluğu Hemedan'da aldı. Bağdad'ı kurtaran Topal Osman Paşa ise, şehirde iâşe darlığı vücûda getirmemek için, askerini kuzeye sevketti ve bu fecî mağlûbiyetten sonra, Nâdir Ali'nin bir hücûmunu beklemediğinden dolayı da kuvvetlerini terhîs etti. Kendisi çok hasta bulunduğu için, Kerkük'teki karargâhında bir müddet istirahat etti.

Fakat Nâdir Ali "hezîmetten bıkar ve yılar adam olmadığından" ordusunun kılıç artıklarını toplıyarak, müsâit fırsat kollamaya başladı. Topal Osman

Paşa'nın askerini hemen tamâmen terhîs ederek, Kerkük'te "tedâvî-i maraz-ı şedîdine dalmış" olduğunu haber alır almaz da yeniden topladığı kuvvetlerle ânî bir hücûm yaptı. Paşa hastalığına rağmen, emrindeki çok az kuvvetle, İran ordusuna beş saat dayandı ve kendisinin şehâdeti üzerine de askeri, mağlûben muhârebe meydanını terketti. Bunun üzerine Kerkük, Derne ve Şehrizor bir an için İran nufûzuna girdi.

Nâdir Ali bir muvaffakıyet kazanmıştı ve bu küçük gâlibiyetle Osmanlı işgâlindeki bütün İran topraklarını elde etmek istiyordu. Halbuki Osmanlı harb makinesi için bu cüz'î mûvaffakıyet lâ-şey mesâbesindeydi. Sultan Mahmud bunun üzerine, Topal Osman Paşa'nın şehâdetiyle boşalan İran cephesi seraskerliğine Köprülü-zâde Abdullah Paşa'yı tâyin etti. Ayrıca kuzey İran'da vaziyeti muhâfaza için, Kırım Hanı Kaplan Giray'a, Kafkasya üzerinden Âzerbaycan'a girmesi emrini verdi. Fakat bu emir, İranlılar'la ittifak eden Ruslar'ın mâni olmak istemesi üzerine tatbîk edilemedi. Küçük İran Şahı III. Abbas'ın ölümü üzerine, bizzat İran tahtına çıkan ve Safevî hânedânını yıkan Nâdir Ali ise, yeniden sulh teşebbüsüne girişti. Bağdad'ı tazyik ederek, Vâli Ahmed Paşa'ya sulh şartlarını bildirdi. Paşa bu hususta kendisinin selâhiyetli olmadığını söyleyerek, şartları İstanbul'a ileteceğini, oradan gelecek emri bekleyeceğini ifâde etti.

Sulh teşebbüsünden bir netîce alamıyan Nâdir Şah, bu defa Gence ve Tiflis'i muhâsara ederek, Kars önlerine doğru ilerledi. Burada İran seraskeri Köprülü-zâde Abdullah Paşa ile beş saat süren amansız bir muhârebeye girişti. İran ordusu çekilmek mecburiyetinde kaldı. Abdullah Paşa ise, çekilen düşmanı tâkip ederek, Arpaçay'a geldi. Ric'at eden düşmanın ânî bir hareketi beklenilmediği için, Osmanlı ordusunda emniyet tertîbâtı çok sıkı değildi. Bunu haber alan Nâdir Şah, ânî bir baskın hareketiyle Abdullah Paşa'yı Bogaverd mevkiinde muhârebeye mecbûr etti. Paşa, muhârebe meydanında, sonuna kadar döğüşerek şehîd oldu (14 Hazîran 1735/1148). Bunun üzerine Osmanlı ordusunun mühim kısmı çekilerek Kars'a döndü. Abdullah Paşa'dan boşalan yere, sulh teklîfi dolayısiyle gözden düşüp Rakka Vâliliği'ne nakledilmiş bulunan eski Bağdad muhâfızı Ahmed Paşa getirildi.

O sırada sadâret mevkiinde bulunan Hekimoğlu Ali Paşa da, İran serhaddindeki bu mağlûbiyet üzerine azledildi (12 Temmuz 1735/20 Safer 1148). Yerine, hiç hesapta olmadığı halde, Pâdişah nezdindeki nufûzuyla meşhûr olan Kızlarağası Beşir Ağa'nın telkîniyle, Bağdad Beylerbeyi İsmail Paşa tâyin edildi. Paşa, beş buçuk aylık sadâretinde, Ağa'nın arzusuyla bâzı azil ve tâyinlere vücût verdiyse de, bir şey yapamadığından azledildi. Yerine adâleti, itidâlı ve dürüstlüğüyle tanınmış bir vezîr olan Dimetokalı Seyid Mehmed Paşa getirildi (9 Ocak 1736/24 Şâban 1148).

Kasr-ı Şîrin Muâhedesi

Bu sırada İran Şahı Nâdir, Gence, Tiflis ve Revan'ı işgâl etmiş; bu muvaffakıyetlerini emniyete almak için de kat'î olarak sulh teklifinde bulunmuştu. Osmanlı Devleti de Ruslar'ın sulhü ihlâl edici hareketleri ve kuzey dengesinin sarsılır görünmesi karşısında, İran'la bir sulhü uygun görmüş ve Acem sefîrleriyle müzâkerelere başlanmıştı. Nâdir Şah, Safevîler devrindeki hudut üzerinde anlaşılmasını talep etmiş; fakat gâlip olduğunu halka göstermek için, sâlik olduğu Câferî mezhebinin, Devlet-i Aliyye tarafından tasdîk edilmesini, Harem-i Şerîf'te mezâhib-i erbaanın (dört mezhebin) beşincisi olmak üzere bir rükün tahsîs edilmesini, İran hacılarına bir emîr-i hac tâyinine müsaade buyurulmasını istemişti. Bu sırada Rusya seferi ile meşgûl bulunan Devlet-i Aliyye, İran'ı aradan çıkarmak için sulh müzâkerelerine rızâ gösterdi ve Kasr-ı Şîrin Muâhedesi'ndeki hudûdun esas kabul edilmesi husûsunda anlaşmaya varıldı (17 Ekim 1736/16 Cemâziyülâhir 1149). "Mezâhib-i Ca'-ferî'nin tasdîki ve emîrü'l-haccın Bağdad veyâ Şam tarîkıyle irsâli maddeleri şer'ân ve mülken câiz olamıyacağı ifâde ve ifhâm" edildi. Fakat İran hacıları ile gidecek zâta "emîrü'l-hac" ünvanı verilmemek ve yanında İsfahan'da ikamet edecek olan Osmanlı sefîrinin kethudâsı berâber bulunmak gibi, bâzı fer'î husûslarda tavîzler verildi.

Hilâfet makaamına da sâhip Osmanlı Devleti'nin Câferiye'yi beşinci mezhep olarak kabul etmemesi, yakın zamandaki bâzı muharrirler tarafından çok tenkîd edilmiş; buna mukaabil de Nâdir'in hareketi övülmüştür. Hâlbuki bunun güzel bir temennî olmaktan başka hiç bir reel kıymeti yoktur. Osmanlı ricâli ve ulemâsı, teşekkül etmiş dînî görüş ve telâkkilere siyâsî kuvvetin müdâhalesini doğru görmemişler; bunun daha başka ve çok ciddî ihtilâflara vücûd vereceğini, pek haklı olarak, mütâlaa etmişlerdir. Esâsen Osmanlı Devleti Kaanûnî zamânından beri İran'la yaptığı muâhedelere, Peygamber Efendimizin ilâhî gâyesinde en yakın kader arkadaşları olan "Şeyheyne seb' ve şetm" edilmemesi gibi, sünnî-şîî her müslümanın riâyet etmesi îcap eden bir şartı dâima koydurarak, İslâm arasındaki tefrikayı önlemek istemiştir. Ayrıca da dâima hac farîzasını îfâ edecek İranlılar'a hizmeti vazîfe bildiğini ifâde etmiştir. Bütün bunlar Hilâfet'i elinde bulunduran Osmanlı Devleti'nin, müslüman dünyâsının mânevî vahdetini, yüksek plânda dâima muhâfaza etmek gâyesinde ne derece ince ölçülerle hareket ettiğini göstermektedir.

İran'la yapılan bu sulh anlaşması ile, Safevîler'in yerine Avşar sülâlesinin geçtiği de tasdîk edilmiş; Nâdir de Hind taraflarına saldırdığından, dört beş sene kadar, şark serhaddinde herhangi bir hâdise cereyân etmemiştir.

Osmanlılar'a Karşı Rusya-Avusturya İttifakı

Bu sırada Osmanlı Devleti Rusya meselesiyle meşgûldü ve İran'la sulh yapmasının mühim bir sebebini de bu teşkîl etmekteydi. Rusya önce Kuzey Avrupa hâkimiyetini İsveç'le çekişmiş ve onunla imzaladığı Nystad Muâhedesi'yle, bunu lehine çevirmişti (1721). Osmanlılar'la mevcut olan sulh anlaşmasına tamâmen muhâlif olarak, Lehistan'ın dâhilî işlerine yeniden karışmış; II. Ogüst'ün ölümüyle başlıyan kral intihâbı meselesini lehine halletmek için, müdâhalelerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti, Eflâk ve Boğdan hudutlarının emniyeti için, kuzeyde dâima bir denge siyâseti gütmüş; bu sebeple Lehistan'ın ya kendisine tâbi yâhut bîtaraf ve dost bir kral mârifetiyle idâre edilmesinde çok hassas davranmıştı. Kral intihâbında tâkip edilen gâyet sakîm usûl de Lehistan'ı dâima ecnebî müdâhalesine açık bulundurmuştu. Doğu Avrupa kavimlerinin karakteristik vasfı olan târîh şuûrundan yoksunluk da, bu milletlerin huzûr ve rahatı için doğru yolu seçememelerine sebep olmuş; her kral seçiminde bir Leh mirâsı meselesi çıkmasını zarûrî kılmıştır. Bu sebeple Osmanlı yüksek hâkimiyetinin bu kavimlerin millî husûsiyetlerinin devamı için hayâtî bir nîmet olduğu, kendilerince bir türlü anlaşılamamıştır. Cihanşumûl Osmanlı askerî kudreti sarsılıp, Doğu Avrupa kavimlerinin kaderinde oynadığı, dengeyi hedef tutan, tatlı siyâsî nufûz da azalınca, bura halkları bir felekzede hayâtına giriftar olmuşlardır. İşte II. Ogüst (Auguste)'ün ölümüyle Lehistan'da yeni bir karışıklık başgöstermiştir. İntihâb edilecek kral için iki namzed ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri İstanislaw Leçinsky, diğeri de eski kralın oğlu August idi.

Fransa Kralı XV. Louis'in kayınpederi olan Leçinsky halk tarafından da tutulmakta ve Osmanlı Devleti de, onun krallığını desteklemekteydi. Diğer namzed de Rusya ve Avusturya tarafından tutulmaktaydı. Kralı seçmek için toplanan Diyet Meclisi'nde, Leçinsky'nin lehine kaahir bir ekseriyet temin edilmesine rağmen, Rusya ittifak hâsıl olmadığından bahisle, III. August'ü asker sevkederek zorla kral nasbettirdi. Şu hareket Avrupa'da da büyük bir yankı uyandırdı ve Fransa; Avusturya ve Rusya ile "Lehistan verâset muhârebesine" başladı (1733). İstanbul'da bulunan ve sonradan neşrettiği hâtıralarıyle de meşhûr olan Fransız sefîri Marqui de Villeneuve, Rusya'nın Prut sulhünü açıkça ihlâl ettiğini ifâde ederek, Osmanlıları da harbe teşvîk etti. O sırada İran'la muhârebe hâlinde bulunan Osmanlı Devleti, Rusya'nın emellerini tamâmiyle bilmekle berâber, İngiltere ve Felemenk elçilerinin aracılığı ile işi harbe kadar götürmeyi münâsip görmeyerek, protesto ile iktifâ etti. Fransa, yapılan muhârebede gâlip gelmekle berâber, Viyana anlaşmasıyle III. August'ün krallığını tasdîk etti (1735).

Bununla berâber Rusya ile Avusturya burada durmadılar ve Osmanlı Devleti'ne karşı müşterek hareketi daha kârlı görmeğe başladılar. Rusya, Osmanlılar'la olan sulhü ihlâlde bununla da kalmadı. Nâdir'e karşı yapılan harekâtta, Kırım Hanı Kaplan Giray, Tatar askerleriyle Kafkasya'dan geçip, İran'ı o taraftan tazyike memur edilmişti. İran'la da ittifak etmiş bulunan Ruslar ise, Hân'ın harekâtına mâni olmak istemiş; Kuban taraflarındaki kabîlelerin kendilerine tâbi olduğunu bildirmişlerdi. Fakat Kırım kuvvetleri, kendilerini engellemek istiyen Lavaşev emrindeki Rus ordusunu tamâmen mağlûb edip dağıtmış ve ilerlemeğe başlamıştı. Bunun üzerine Rusya, İstanbul'daki sefîri mârifetiyle bunu protesto etmiş; Dîvân da İran'la harb hâlinde iken yeni ve büyük bir gâile çıkarmak istemediğinden, Kırım kuvvetlerinin geri dönmesi emrini vermişti.

Osmanlı Devleti'nin bu tarz ihtiyatlı davranışından son derece şımaran Ruslar, Avusturya ile yaptıkları gizli bir anlaşmadan kuvvet alarak, Azak kalesine taarruz etmişler ve burayı tazyike başlamışlardır. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn toplanmış ve hâdiseleri gözden geçirerek, Rusya'ya karşı harb kararı vermiştir. Bu karar, Rusya'nın Lehistan'da, Kafkasya'da ve İran'da vücûd verdiği sulha aykırı davranışları anlatılarak, Avrupa devletlerine bildirilmiş, Osmanlılar'ın sulhü korumak için gösterdiği gayretler dile getirilmiştir. Buna karşı Avusturya, Ruslar'ın 20 yıldan beri Türkler'den şikâyetçi olduğunu zikrederek, kendileriyle anlaşılmadığı takdîrde, Viyana hükûmetinin de Osmanlılar aleyhinde harbe karışacağını bildirmiştir.

Buna mukaabil Fransa, büyük bir askerî kudrete sâhip olan Türk hükûmetiyle, kendi düşmanı olan Avusturya ve Rusya arasında bir muhârebenin çıkmasını arzu etmiş; kendi taleplerini Viyana hükûmetine ancak bu suretle kolaylıkla kabul ettireceğine kaani bulunmuştu.

Şu vaziyete göre, Osmanlı Devleti hiç istemediği halde, yeniden iki cepheli bir savaşa girmek mecburiyetinde kalmış bulunmaktaydı. Devlet şimdilik acele Rusya'ya karşı harekete geçmiş; Avusturya'ya fiilen harb ilân etmemiştir. Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Seyyid Mehmed Paşa hazırlıkları tamamlıyarak, Dâvutpaşa ordugâhından hareket etmiş ve Rumeli'deki kuvvetlerin de İsakçı'da toplanması emredilmiştir (16 Haziran 1736/6 Safer 1149). Aynı zamanda denizden Kefe kalesine sür'atle asker sevkedilmiş; Özü kalesinin müdâfaasına da Trabzon vâlisi Yahyâ Paşa memur edilmiştir.

Serdar İsakçı'da bulunduğu sırada, Azak kalesinin 96 gün mukaavemetten sonra düştüğü, Ruslar'ın Urkapı istihkâmlarını zaptedip, Kırım'a girdiği haberini almıştır. Hakîkaten Mareşal Münich (Munch) kumandasındaki büyük Rus kuvvetleri, târihte ilk defa olarak Urkapı'yı zaptedip, Kırım'a gir-

mişler; Bahçesaray, Akmescid ve Gözleve'yi harâbezâra çevirmişler; buradaki kıymetli sanat eserlerini ve kütüphaneleri fecî bir vahşetle yakmışlardı. Bu sûretle "Kırım cezîre-i mamûresi serâpâ suhte-i nâr-ı hasar olmuşdur." Ruslar, Kırım taarruzlarını üç koldan yapmışlar; kuvvetlerinin bir kısmı Azak'ı kuşatırken, diğeri Urkapı'dan yarımadayı taramış, öbürü ise Kılburun kalesine hücûm etmiştir. Ruslar Osmanlı kuvveti elinde bulunan Kefe'yi de zorlamışlar, fakat almağa muvaffak olamamışlardır.

Azak'ın geri alınması için Kapdân-ı Deryâ Canım Mehmed Paşa kumandasında Kırım sularına gelen donanma ise, pek haklı olarak burada alıkonulmuş; döktüğü asker ve çıkardığı toplarla bir müdâfaa hattı kurarak, Ruslar'ın yarımadayı tamâmen ele geçirmelerine mâni olmuştur.

Kırım'a giren Rus ordusu mütemâdî çete muhârebeleriyle, pek fecî şekilde sarsılmış; Serdâr-ı Ekrem emrindeki Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşması üzerine de hemen çekilmişlerdir. Giderken de Urkapı istihkâmlarını tahrîb etmeyi unutmamışlardır.

Şimdiye kadar düşman ayağı basmamış olan Kırım'da icrâ edilen şu tahrîbât, efkâr-ı umûmîyede çok fenâ tesirler hâsıl etmiş; buna Kaplan Giray'ın sebep olduğu, sert hareketleriyle mirzâları küstürüp, Tatar askerinin şevkini kırdığı söylenmiştir. Buna üzülen Hân, zâten yaşlı olduğundan, geçirdiği felç dolayısiyle inip binmeden kalmış; bunun üzerine azledilerek, Fetih Giray hânlığa getirilmiştir. Kırım'ın artık Tatar süvârîsiyle mahâfazasına imkân görülmediğinden, bir Kırım Seraskerliği ihdâs edilmiş ve buranın Osmanlı kuvvetleriyle korunması için tedbîrler alınmıştır.

Sadrâzam ise Avusturya'nın sahte sulh taleplerine, kethüdâsı "Osmân Hâlisâ Efendi'nin ibrâmıyle rûy-ı kabûl göstererek", Babadağı'nda hareketsiz kalmıştır. Yalnız yeni tâyin edilen Kırım Hânı Fetih Giray, hânlık arâzîsini tamâmen istilâ ederek, Ruslar'a karşı parlak bir zafer kazanmış; sonra da teşebbüs ettiği bir intikam akınıyla, Ukrayna taraflarına taarruz edip, 100 bin esîr ve bir kaç yüz bin hayvan ganîmet alarak dönmüştür (12 Kasım 1736/8 Receb 1149).

Babadağı'nda kışlayan Sadrâzam, sefer mevsiminin başlamasıyle birlikte, her taraftan gelen askerin iâşesini temin için, İsakçı sahrâsında ordugâh kurdu. Avusturya sefîri Talman ise, iki taraf arasında kan dökülmeksizin, münâsib bir anlaşma yolu bulacağını söyleyerek, hükûmeti nâmına teminât verdi. Müzâkere için Lehistan'da Niemirow kasabası seçildi. Fakat Rus murahhasları müzâkere mahalline bir türlü gelmediler. Talman ise, yerlerinin uzak olduğunu, bâzılarının da hasta bulunduğunu haber aldığını söyleyerek, Osmanlı murahhaslarına bol vakit geçirtti.

Bu arada Nemçe Çâsârı VI. Charles, Devlet-i Aliyye'yi böyle uzun yazışmalarla iğfâl ederek, Rus Çariçesi Anna ile yeniden anlaştı ve Türkiye'ye karşı müşterek hareketle büyük toprak kazançları temin etmek hülyâsına kapıldı. Nihâyet, arabulucu görünen Avusturya, ânîden lisânını değiştirerek, Rusya ile müttefikan saltanat-ı seniyyeye harb ilân etti. Fakat Avusturya sefîri Talman, vakit kazanmak için bu harb ilânı kararını dahi bir müddet geciktirdikten sonra Osmanlı hükûmetine tevdî etti.

Buna mukaabil Sadrâzam Silahdar Mehmed Paşa, dürüst ve itidâl sâhibi bir zât olmasına rağmen "acemî ve nevzuhûr" olup tecrübesizdi. "Rıtk-u fıtk-ı umûr yed-i idâresinde bulunan kethudâ-yı sadr-ı âlî Osman Hâlisâ Efendi ise, Nemçe sefîrinin iğfâlâtına bi'l-külliye kapılmış"; Özü, Bender ve Vidin muhâfızları tarafından düşmanın hazırlıklarına dâir verilen haberlere ve bu sebeple yaptıkları asker ve mühimmât taleplerine "telâşa ve beyhûde mâl-i mîrîyi itlâfa mahâl yokdur." cevaplarını vererek, "fevkal'ade gaflet" göstermişti. Bu sebeple hazırlıklarımız çok noksan bulunmakta ve hiç arzû etmediğimiz halde iki cepheli bir muhârebeye yeniden zorlanmış olmaktaydık.

Hâdiseler birbiri arkasından zuhûra gelmeğe başladı. Önce 180 bin kişilik bir Rus ordusu Koduk mevkiinden Özü suyunu geçti ve ilerledi. Özü muhâfızı Yahya Paşa düşmanın hareketini gâyet iyi tâkip ettiğinden, emrindeki kuvvetlerin azlığını bildirip acele yardım telep etti. Kalenin bu kadar kalabalık bir düşmana karşı müdâfaası için, 30 bin askere ihtiyaç vardı. Fakat Özü muhâfızları ancak 6 bin kişiydi. Bunun için Sadrâzam'dan ümîdini kesen Yahya Paşa, Bender Muhâfızı Abdullah Paşa'ya da vaziyeti bildirmiş ve yardım talep etmişti. Bu sırada Ruslar kaleyi kuşattıkları için, gönderilen 6 bin askerin ancak küçük bir kısmı fırsat bularak kaleye girebilmişti. Müdâfîler kendilerinden çok üstün düşman kuvvetlerine karşı kahramanca karşı koyarak, düşmana 30 bin kadar telefât verdirdiler. Fakat kale içindeki evler ahşâb binâlardan mürekkep olduğu için, atılan humbaralarla büyük bir yangın çıktı ve bu, zahire ile mühimmâtı dahi bitirdi. Bunun üzerine şiddetli bir huruç yapan Yahya Paşa, düşman kuvvetlerini yararak çekilmek istedi ise de, muvaffak olamadı. Etrafındakilerle çarpışa çarpışa şehîd olmak için ileri atıldı. Fakat kendisini tanıyan düşman tarafından etrafı sarılarak, on adamıyle birlikte esîr edildi. Küçücük bir Osmanlı kuvvetinin bu şiddetli mukavemeti, Mareşal Münich'in gözünü korkuttu ve Bender'i muhâsaradan vazgeçirdi. Yeni Osmanlı kuvvetlerinin geleceğinden çekinerek, zaptettiği Özü'ye 8 bin muhâfız koyup geri çekildi (27 Temmuz 1737). Bu çekiliş esnâsında Bucak Tatarları'nın taarruzuna uğradı. Yapılan muhârebede, düşmana bir hayli telefât verdiren, bin kadar Osmanlı esîrini kurtaran Tatarlar geri çekildiler.

Bu ric'at harekâtı esnâsında Mareşal Münich, dünyâ ordularında ender rastlanan garip hareketlere tevessül etti. Kendi askeri arasında hastalanmayı yasak ederek, kim hastalıklı hâli gösterirse, onları diri diri gömdüreceğini ilân etti. Hatta bu vahşî kararını da tatbîk etti. Şu hâdise Rus ordusuna hâkim olan harb isteksizliğiyle, disiplin zâfiyetini dile getirmektedir.

Sadrâzam'la kethudâsını şaşırtan bu taarruz üzerine, kalenin geri alınması için bir kısım kuvvet gönderildi ise de, şimdilik bir şey yapılamadı. Diğer taraftan General Lassi kumandasındaki 40 bin kişilik Rus ordusu, tekrar Kırım'a girip ilerledi. Kırım Hânı ile Kefe Seraskeri Mehmed Paşa, bunlara karşı muvaffakıyetle muhârebe ettiler.

Banyaluka Zaferi

Bu fenâ haberler, birbiri ardınca gelmeğe başladı. Ruslar'ın hareketine paralel olarak, Avusturyalılar da hücûma geçtiler. Osmanlı Devleti yeniden iki büyük düşmanla, iki ayrı cephede muhârebe etmek gibi tehlikeli bir vaziyete düştü. Avusturya hükûmet ricâli de Rusya'nın gelişmesi ve kuvvetlenmesi yolunda büyük bir gaflet eseri göstererek bu husûsta en mühim adımlarını attılar. Sonraları çok daha fazlalaşacak olan bu gafletler, Cermenliğin mümessili olan büyük Avusturya Devleti'ne muvakkat bâzı toprak kazançları sağlıyacak, fakat günümüzde onu Viyana şehrinden ibâret zavallı bir küçüklüğe giriftâr edecektir. Târih, uzak görüşlülükten berî olan hasîs ve günübirlik kazançları, büyük bir muvaffakıyet addemiyecek kadar yüksek bir ibret levhasıdır. Nitekim bu husus Fransa tarafından, Avusturya'ya bildirilmiş ve Rusya'nın kuvvetlenip büyümesine yardım etmekle hataya düştüğü, Avrupa kuvvetler muvâzenesinin ihlâline vesîle verebileceği bildirilmişti. Fakat Avusturya'nın "kasîrü'l-basar (kısa görüşlü)" devlet ricâli, bunu dinlememişler; hızla Osmanlı topraklarından yeni kazançlar temin etmek için, ordularını sevketmişlerdir.

Nitekim Nemçe Çâsârı'nın kuvvetleri, bir kaç koldan Osmanlı topraklarına hücûm etmişlerdir. Lutheringen Dukası ile Sechendorf kumandasında 20 bin kişilik bir kuvvet Niş'e gönderilmiş; yine aynı miktarda bir ordu, general Wallis emrinde Eflâk'a sevkedilmiştir. Mareşal Kavenküller 30 bin kişilik bir kuvvetle Vidin'e doğru harekete geçmiştir. Fakat bu kuvvetler tâli' mâhiyette olup, Avusturya'nın asıl kuvvetlerinin harekâtını kolaylaştırıcı ve Osmanlı birliklerini tutucu bir faaliyet göstereceklerdi. Avusturya kuvâ-yı külliyesi ise, Belgrad'ın emniyetini sağlamak için gözdikilen ve alınması muhakkak sûrette arzû edilen Bosna üzerine sevkedilmişti. Bu kuvvet, 150 bin kişiden meydana gelmekte ve Hilderburghausen kumandasında bulunmaktaydı. Niş

üzerine gönderilen kuvvet, burayı ele geçirdi. Eflâk'a giren düşman kuvveti, Bükreş'e doğru ilerleyince, Voyvoda Yerköyü'ne çekildi. Avusturyalılar Şehirköy'le Kosova'ya ilerlediler. Şehirköy düştüyse de Kosova, Ohri sancak beyi Mehmed Paşa-zâde Hasan Bey tarafından, düşmana ağır zâyiat verdirilerek kurtarıldı. Nemçeliler yerli hıristiyan ahâliyi de tahrîk edip, ayaklandırmışlar ve bunların yardımıyle ilerlemişlerdi. Üsküb'e taarruz eden kuvvetler, müslüman halkın eli silâh tutanlarının himmetiyle tamâmen tardedilmişlerdi. Yenipazar bir müddet dayanmış ise de, sonra vire ile teslîm olmuştu. Bununla berâber müslüman ahâli bir çok yerlerde düşmana bilfiil karşı koyuyor; "evlâd-ı fâtihân"ın torunları olduğunu gösteren bir kahramanlıkla muhârebeye iştirak ediyor; vatanlarını şiddetle müdâfaa ediyorlardı.

Uğranılan şu felâketler üzerine Sadrâzam Silâhdar Mehmed Paşa azledilmiş; Nemçe sefîrinin iğfâl edici telkînlerine kanan sadâret kethudâsı (içişleri bakanı) Osman Hâlisâ Efendi de bu gafletini başıyla ödemiştir. Boşalan sadâret makaamına dürüstlüğü, itidâl ve gayreti ile tanınan Muhsin-zâde Abdullah Paşa tâyin edilmiştir (6 Ağustos 1737/8 Rebîülâhir 1150).

Şu vaziyete göre "Bosna kıt'ası birdenbire her cânibden ihâta olunmuş" görünüyordu. Bu sırada Bosna Beylerbeyliğinde, sâbık sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa bulunuyordu. Daha evvel düşmanın yaptığı hazırlıkları haber almış ve bunu Sadrâzam'a bildirmişti. Ondan gelen cevapta, düşmanın hudûda tecâvüzü hâlinde dahi harekete geçilmemesi, bunun sulh müzâkerelerini aksatacağı bildirilmişti. Bununla tatmîn olmayan tecrübeli vezîr, halk mümessillerinin de hazır bulunduğu büyük bir müşâvere meclisi toplamış ve meseleyi ortaya koymuş, Sadrâzam'ın mektuplarını da bildirerek, kendi reyini şöyle ifâde etmişti:

> *"Biz Allah'ın emri ile cihâda hazır olalım, vezîrin emrine karşı gelmiş olmanın cevâbını vermek kolaydır."*

Bu mecliste Bosna'nın 32 kazâsından nefîr-i âm yoluyla asker toplanması, bütün vilâyet halkının kendileriyle çoluk çocuklarının can, mal ve ırzını muhâfaza için harbe hazır olmalarına karar verilmiş ve sür'atli bir hazırlığa girişilmiştir. Avusturya'nın İstroviça kalesini muhâsara eden bir kuvvetini, gönderdiği küçük bir birlikle mağlûb eden Paşa, Banyaluka'yı muhâsara eden düşmanın asıl kuvveti üzerine yürümüştür. Âniden Nemçeliler karşısına çıkan Paşa, onları bir meydan muharebesine zorlamıştır. Muhârebeden önce, emrindeki orduya hitâb etmiş ve "Kendisinin de Cenâb-ı Hakkın âciz bir kulu olduğunu, bugünün dîn-i mübîn uğruna ve pâdişah yoluna cân ü baş fedâ edilecek bir vakit bulunduğunu, düşmana zafer bulmanın ancak sebât, gayret

ve sabırla husûle gelebileceğini" ifâde etmiştir. Sonra ordusuna saf nizâmı aldırmış; attan yere inerek secdeye kapanmış ve Allah'tan dîn-i mübîn-i Ahmedî'yi i'lâ için asırlarca gazâ etmiş Osmanlı ordusuna zafer nasîb etmesi için yalvarmıştır. Sonra ata binerek, an'ane mûcibince sağa, sola ve ileriye at koşturup, ordusunu son bir defa gözden geçirmiş ve yerine dönmüştür.

Osmanlı kuvvetini, hiç ümîd etmediği bir anda karşısında gören düşman önce şaşırmış; sonra da hemen harb nizâmı almıştır. Hekimoğlu, ordusunu tekbîr gulguleleri ile düşmanın üzerine hücûm ettirmiş ve bu hamleleri durmadan tekrarlamıştır. On saat fâsılasız devâm eden bu kanlı muhârebede, Avusturya ordusu kahhârî bir hezîmete uğramış ve düşman başkumandanı, askerinin ric'at ümîdini yok etmek için köprüleri attırmış bulunduğundan, hemen bütün kuvveti nehre dökülmüştür. Düşmandan 15 top, 2300 çadır, 15 bin varil barut, binlerce tüfenk, kılınç, mermi ve humbara ele geçirilmiş; 60 bin askeri ölü ve esîr olarak saf dışı bırakılmıştır. Bu sûretle düşman ordusundan âdeta eser kalmamış ve hemen tamâmen imhâ edilmiştir.

Bu muhârebe, bir beylerbeyi emrindeki Osmanlı kuvvetlerinin yaptığı oldukça mühim imhâ savaşlarından biridir. Bu zafer, bâzı târih yazarlarımız tarafından kendi milletine düşman olmaktan başka şeyle îzahı mümkün olmayan zavallıca bir telâkkî ile, harb kaabiliyeti kalmadığından bahsedilen Osmanlı ordusunun, başlarında mâhir kumandanlar bulundukça, imhâ harbi dahi yapabilecek bir kudrette olduğunu göstermektedir. Bu muhârebede gerek Hekimoğlu Ali Paşa ile İzvornik muhâfızı Mehmed Bey, "gerekse Bosna şüccâânı gösterdikleri himmet ve hamiyet ile târîh-i Osmânî'de ibkaa-yı nâm etmişlerdir." '(4 Ağustos 1737/6 Rebîülâhir 1150).

Zaferler Yılı

Osmanlı ordusunun kazandığı bu büyük gâlibiyet, düşman kuvvetleri üzerinde çok yıkıcı bir tesir yapmış; muhâsara ettikleri bâzı kaleler önünde ric'atlerine sebep olmuştur. Buna mukaabil bu zafer, Türk ordusunun şevkini ve azmini artırmıştır. Osmanlı birlikleri tarafından Sava nehri üzerindeki Nemçe palankaları tahrîb edilmiş, Belgrad'a, hattâ Varadin'e kadar akınlar yapılmıştır. Rumeli Vâlisi bulunan sadr-ı şehîd Köprülü Fâzıl Mustafa Paşazâde Hâfız Ahmed Paşa "muzafferiyât-ı ecdâd-ı kirâmına ittibâen" Niş ve Şehirköy taraflarını istilâ etmiş olan düşmanı mağlûb ederek, Belgrad'a doğru çekilmeğe mecbûr etmiş ve buraları zaptetmiştir (20 Ekim 1737). Nemçeliler'in Vidin'i tazyik eden kuvvetlerini ise, bura seraskeri İvaz Mehmed Paşa def' ve tenkîl etmiş; sonra da Tuna'dan karşı yakaya geçerek, Pançova arâzîsini, Mahmudiye havâlisi ile Banat eyâletini yağma ve gâret etmiştir.

Bu harekât esnâsında düşmandan külliyetli miktarda mühimmât, eşyâ ve esîr alınmıştır. Yine bu sırada Fethü'l-İslâm kalesi de zaptedilmiş, Eflâk'da kısmî muhârebeler kazanılmış ve Azak'taki Rus donanması da Kapdân-ı Deryâ Süleyman Paşa tarafından sıkıştırılarak, kendini yakmağa mecbûr bırakılmıştır.

Böylece gâyet hazırlıksız başlanılan ve iki devlete karşı aynı ânda yürütülen muhârebe, Bosna Beylerbeyi olan kıymetli vezîr Hekimoğlu Ali Paşa'nın kazandığı Banyaluka zaferi ile, birden lehimize dönmüş ve muhtelif cephelerde dövüşen bütün Osmanlı kuvvetlerinde derin bir hamiyet ve millî gayret vecdî uyanmasına sebep olmuştur. Bu sûretle 1737/1150 senesi sefer mevsimi, Osmanlılar için birbirini tâkip eden bir seri zaferler yılı olmuştur.

Orsova Fethi ve Muhtelif Cephelerde Zaferler

Mevsimin geçmesi dolayısiyle, ordu başında İstanbul'a dönen Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Muhsin-zâde Abdullah Paşa, Dâvutpaşa'da Osmanlı an'anesi mûcibince yapılan bir merâsimde Sancağ-ı Şerîf'i Pâdişah'a teslîm etmiştir. Sonra Topkapı Sarayı'na gelinmiş ve burada Sultan'ın yakınlarından olan Beşir Ağa'nın tesiriyle, sadâret mührü kendisinden alınmıştır. Seksenini aşmış olan Vezîr, hemen Selânik Mutasarrıflığı'na gönderilmiştir. Kendisi gayretli, dürüst, oldukça muktedir bir zât olup, askerî işlerden ziyâde idârî ve mâlî mevzûlarda daha ziyâde bilgiliydi. Azlinin bir sebebi de bu olsa gerektir. Paşa bundan sonra 11 sene kadar daha yaşamış ve 90'ını geçmiş olduğu halde Bosna Beylerbeyi iken vefât etmiştir. Vidin ve Bosna'da birer câmi ile bir çok çeşmeler yaptırmış; Osmanlı vüzerâsının hayrât binâ etme husûsundaki mübârek an'anesine riâyet etmiştir. Kendisinden boşalan mevkie muktedir bir kumandan, uzak görüşlü ve basîretli bir devlet recülü olarak tanınan Yeğen Mehmed Paşa getirilmiştir (19 Aralık 1737/26 Şâban 1150).

Paşa ilk icrâat olarak, Avrupa'nın büyük devletlerine birer mektup göndermiş ve bunda, hükümdarlar arasında akdedilen muâhedelerin Allah'ın nâm-ı muazzezi anılarak te'yîd edildiğini, bu sebeple Devlet-i Aliyye'nin buna titizlikle riâyet ettiğini; Rus tecâvüzüne karşı Avusturya'nın aracılığını kabul ederek sulhü korumak istediğini, buna mukaabil Çâsâr'ın, bir imparatora değil, bir dukaya dahi yakışmıyacak şekilde hileler yaptığını, bu yüzden haksız yere kan döküldüğünü anlatarak, Bâb-ı Âlî'nin hakkını kuvvetle elde edeceğini, bundan doğacak mes'ûliyetin de karşı tarafa râci olacağını bildirmiştir.

Bundan sonra Erdel ve Macaristan'da Avusturya işgâline karşı fiilen başgösteren Macar millî kıyâmından istifâde etmek istemiş; Tekirdağ'da

oturmakta olan Rakoçi Ferenc'in oğlu Josef İstanbul'a dâvet edilerek, kendisine Eflâk Krallığı ile Macaristan Dukalığı tevcîh edilmiş ve Vidin'e yollanmıştır.

Bu sırada Fransa, Avusturya İmparatoru'nun muvâfakatini de alarak, Pasarofça esaslarına göre bir sulh yapılmasına, elçisi Marquis de Villeneuve mârifetiyle Sadrâzam'a bildirmiştir. Yeğen Mehmed Paşa bu teklîfe "Devlet-i Aliyye harb istiyenlere harb, sulh istiyene sulh ile mukaabele eder." diyerek, "Ağır sefer masrafları dolayısiyle ancak Karlofça esâsına göre bir anlaşmaya varılabileceğini, Erdel ve Macaristan'ın da Rakoçi'ye teslîminin şart olduğunu" bildirmiş ve bunda da ısrar etmiştir. Elçi ise bu hususta selâhiyetinin bulunmadığını söylemiş; bu taleplerin bütün hıristiyan dünyasının müşterek hareketine sebep olacağını bildirmiş ise de, dinlenilmemiştir. Sadrâzam, fazla çekingen ve tedbîrli bir kısım ricâlin aksine, halkın büyük çoğunluğunu ve eski Osmanlı topraklarının geri alınması için beslediği yenilmez arzûyu nazara almış; önce Avusturya'nın zaafından istifâde edilerek dize getirilmesini, sonra daha ehemmiyetsiz bir devlet olan Rusya'ya teveccüh edilerek mağlûb edilmesini düşünmüştür. Bunun için harb hazırlıklarını hızlandırmış ve topladığı mecliste Osmanlı gazâ an'anesinde "Dârü'l-Cihâd" diye anılan, Kaanûnî Süleyman Hân gâzînin yâdigâr-ı muazzezi addedilen Belgrad'ın istirdâdı kararını almıştır.

Bunun üzerine 1738/1151 Nisan ortasında İstanbul'dan hareketle Niş sahrasına gelinmiştir. Burada toplanan harb meclisinde son askerî vaziyet gözden geçirilmiş; Belgrad'ın alınması ve muhâfazası için Ada-yı Kebîr kalesini kuşatan İvaz Mehmed Paşa'nın yardımına gidilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sırada 100 bin kişilik büyük bir düşman ordusunun muhâsaraya mâni olmak için hareket ettiği haber alınarak, oraya teveccüh edilmiştir. İvaz Mehmed Paşa ise, büyük düşman kuvvetinin Muhâdiye'ye yaklaştığını haber alır almaz, Ada-yı Kebîr muhâsarasını çözmüş ve etraftan gelen yardımcı kuvvetleri de alarak, Şebeş yakınlarında düşmana hücûm etmiştir. Geçen kanlı muhârebede Avusturya ordusu hezîmete uğramış; düşmanın bütün ağırlıkları zaptedilerek Adakale'nin muhâsarası için hemen geri dönülmüştür.

Bu sırada çapulculukla meşgûl bâzı kimseler, bir gece kısmî yağma hareketlerine vücûd vererek, Vidin taraflarına çekilmişler; bu ise orduda, düşmanın bir baskını sanılarak, karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine sert bir adam olan Sadrâzam, bu hâdiseyi kendisine arzeden İvaz Mehmed Paşa'yı azlederek, yerine eski Rus cephesi seraskeri Ali Paşa'yı tâyin etmiştir. Fakat Ali Paşa çok aceleci bir zât olduğundan, bâzı muvaffakıyetsizliklere sebep olmuş; bunun üzerine Sadrâzam ordu kadısı Es'ad Efendi'yi İvaz Mehmed Paşa'ya göndererek, yeniden vazîfeye dâvet etmiştir. İvaz Mehmed

Paşa kırgın bulunduğundan, önce vazîfeyi kabul etmek istememiş fakat Es'ad Efendi'nin dîn uğrunda gayreti ve ulü'l-emre itaatı münâsib bir lisanla hatırlatması üzerine, yeniçeri ağasının da emrine verilmesini dileyerek, vazîfeye başlamıştır. Ağa'nın, Pâdişah vekîli olan Sadrâzamdan gayrı kimsenin emrine girmemesi kaanûn olmasına rağmen, fevkalâde bir hizmet için bu kararlaşmıştı. Yeniçeri Ağası Hasan Ağa "Gerçi şimdiye kadar misli görülmemiş bir işe memur olduk, ancak dîn ü devlete hizmet, ulü'l-emre itâatle olur." diyerek, seraskerin emrine girmiş ve karşıya geçerek Orsova'yı zaptetmişlerdir. Sonra Belgrad'ın, Erdel ve Macaristan'ın kilidi mâhiyetinde olan Ada-yı Kebîr kalesi muhâsara edilmiş; uzun süren bir muhâsaradan sonra teslîm alınmıştır.

Bu sırada Semendire kolayca zaptedilmiş, Toz Mehmed ve Murtaza Paşalar kumandasında Temeşvar önlerine kadar akınlar yapılarak, bir çok ganîmet alınmış; düşmanın iktisâdî kaynakları kemirilmiş ve zayıflatılmıştır. Ayrıca Bosna'da Hekimoğlu Ali Paşa, mevzîî zaferler kazanmakta devam etmiş; Rusya cephesinde de muvaffakıyetler birbirini tâkip etmiştir. Osmanlı ve Tatar kuvvetleri Feld-mareşal Münich'in ordusunu, Dinyester civarında tamâmen imhâ etmişler; Kırım Hanı Mengli Giray ile Kefe kuvvetleri de Rus birliklerini mağlûbiyete uğratmışlardır. Bunun üzerine Ruslar, Özü ve Kılburun kalelerini berhava ederek çekilmek mecbûriyetinde kalmışlardır. Böylece 1738/1151 senesi de muhtelif cephelerde, iki ayrı devlete karşı muhârebe etmekte bulunan Osmanlı ordularının zaferleriyle sona ermiştir.

Belgrad'ın İstirdadı

Cepheden muvaffakıyetlerle dönen Sadrâzam, İstanbul'da, harbin kazandırdığı diplomatik faaliyetlerle meşgûl olmuş ve Osmanlı zaferlerini, siyâset sahnesinde değerlendirmeye gayret etmiştir. Dünyanın en büyük askerî kudretine sâhip bulunmakta olan Osmanlı Devleti'ne karşı kat'î bir mağlûbiyete uğrayacağından korkan Avusturya-Rusya ikilisi, şerefli bir sulh yapmaktan başka bir şey düşünmez olmuşlardır. Harbin çıkardığı vaziyetten istifâde ile menfaat temin etmek isteyen Fransa, yeniden arabuluculuk yapmaya başlamıştır. Kendi menfaatlerini Osmanlı muvaffakıyetlerine yaslamakta dâima fayda gören Fransa, Avusturya ve Rusya'ya başvurarak, İsveç'le Lehistan'ın, Osmanlılar'la gizli ittifak için mürâcaatta bulunduklarını, ayrıca Prusya'nın da aynı yolda olduğunu ifâde ederek, selâhiyetlerinin genişletilmesini istemiştir. Osmanlılar'ın Pasarofça'ya göre bir sulh yapamıyacaklarını da bildirmiştir. Nitekim Yeğen Mehmed Paşa bu kanaatini açıkça ifâde etmiş ve Devlet-i Aliyye'nin Karlofça şartıyle sulha rızâ gösterebileceğini bildirmiştir.

Bu sırada İsveç hükûmeti, Demirbaş Şarl(Charles)'ın Osmanlı Devleti'ne olan borcuna mukaabil, on bin darbeli tüfenk göndermiş ve bu da Avusturya ile Rusya'yı ciddî bir endîşeye sevketmiştir. Bu sebeple iki devlet, Osmanlılar'la acele sulh yapılmasının kendi menfaatlerine uygun bulunduğuna kaani olmuşlardır.

Buna mukaabil, Osmanlı ricâli arasında bu mevzuda tereddütler belirmiştir. Sultan Mahmud, bu sebeple Kırım Hanı Mengli Giray'ı İstanbul'a çağırmış ve kendisiyle görüşerek fikrini almıştır. Memleketi Moskof sürüleri tarafından fecî şekilde tahrîb edilen Han, iki düşmana karşı, gâlib vaziyette bulunurken sulh yapılmasının doğru olduğunu, bunu, netîcesi şüpheli bir muhârebeye tercîh ettiğini bildirmiştir. Kendisine Azak hakkındaki düşüncesi sorulmuş; o da Azak'ın kendilerine 40, Ruslar'a ise 8 saat mesâfede olduğunu, kaleyi yıkmağa râzı olurlarsa, bir tehlike bahis mevzuu olamıyacağını, bu mevki onlarda olsa bile, donanma kuvvetli olduğu takdîrde, hareketlerine dâima mâni olunabileceğini, bu kanaatlerinin Kırım'ın ileri gelenlerinin de reyi olduğunu ifâde etmiştir. Sadrâzam, Han'ın, Azak'ın ehemmiyetini anlamadığına kaani bulunarak, sulh taraftarlarına karşı sert davranmağa başlamıştır.

Sultan Mahmud ise, sulh lehinde bulunan bâzı ricâlin görüşlerini kabul etmemiş; yapılan fedâkârlıkları ve kazanılan zaferleri değerlendirmek için kat'î netîce alınıncaya kadar muhârebeye devama karar vermiştir.

Bundan sonra, bâzı sert hareketleri sebebiyle ricâlin bir kısmı ile Kızlarağası'nı küstürmüş bulunan Sadrâzam Yeğen Mehmed Paşa'yı azlederek, yerine, çok kıymetli bir asker ve kumandan olan Hacı İvaz Mehmed Paşa'yı tâyin etmiştir (22 Mart 1739/11 Zilhicce 1151). Yeni Sadrâzam, sadâret kaymakamı bulunan Aydın Vâlisi Ahmed Paşa kumandasında Edirne'ye gelen ordu-yı hümâyûnu teslîm almış; kıymetli selefinin plânını tatbîk için Belgrad'a doğru hareket etmiştir. Ordu-yı hümâyûn, düşmanın asıl kuvvetlerinin harekâtını kollayarak, 15 Temmuz'da Semendire'ye vâsıl olmuş; aynı anda 20 bin kişilik bir pişdâr kuvvetinin başında bulunan Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa da Hisarcık mevkiine ulaşmıştır.

Bu esnada Mareşal Wallis kumandasındaki düşman ordusu, Belgrad'a giriş için tek yol alan Hisarcık boğazındaki bataklığı tutmak üzre harekete geçmiştir. Bunu haber alan Osmanlı ordusunda, son vaziyetin müzâkeresi için bir harb dîvânı toplanmış; Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'nın, bataklığın düşmandan evvel tutulmasının zarûrî olduğu hakkındaki mütâlaası kabûl edilerek, akşam üzeri yola çıkılıp ilerlenmiştir. Diğer taraftan Osmanlı pişdar kuvvetine kumanda eden Ali Paşa, boğaza ve bataklığa hâkim olan tepelere

yetişerek, buraları düşmandan evvel tutmuş; Avusturyalılar'a karşı ilk öncü muhârebeleri başlamıştır. Nihâyet Osmanlı kuvâ-yı külliyesi gelip yetişmiş; hemen çadır kurarak metrisler kazılmağa başlanmıştır.

Osmanlı kuvvetini gâfil avlıyarak bir zafer kazanmak istiyen düşman, 30 bin kadar zırhlı süvâri ve bir o kadar tüfekli piyâde ile ânî bir gece baskını yapmış; fakat müteyakkız bulunan ordu-yı hümâyûn, bunu durdurmuştur. Arkasından Osmanlı hücûmu başlamış; Türk piyâde ve süvârîsinin muntazam ve çok azimli taarruzları, düşman saflarında sarsıntılar vücûda getirmiştir. Böylece fecirle başlıyan muhârebe, 17 saat devam etmiş, ancak karanlıkla birlikte durmuştur. Yeniden 20 bin kişilik bir takviye alan düşman, netîcede mağlûb olmuş; Waldeck, Hesse-Rheinfels gibi prenslerle üç düşman generali ölmüş; Avusturya ordusu 12 bin maktül ve bir o kadar esîr vermiştir. Bu büyük zafer, bir gün bir gece yol yürümüş, lüzûmu kadar uyumamış, son derece yorgun bir Osmanlı ordusu tarafından, 17 saat döğüşülerek kazanılmıştır. Bu şiddetli yorgunluktan dolayı vefâkâr Osmanlı ordusu, gece karanlığından istifâde ile kaçan düşmanı tâkip edememiştir (22 Temmuz 1739/15 Rebîülâhir 1152).

Avusturya mukaavemeti şiddetini kaybetmiş ve ordusunu sekiz saat kadar dinlendiren Sadrâzam, hemen Belgrad'ı muhâsaraya koşmuştur. Muhâsara hızla devam ederken, Bosna Vâlisi bulunan Hekimoğlu Ali Paşa da, Avusturya'ya büyük bir akın hareketi yaptırmış ve Unna nehrini geçerek, Kulpa boylarına kadar olan düşman arâzisini tahrîb ettirmiştir. Sonra da 20 bin kişilik bir kuvvetle, Belgrad muhâsarasına yardıma gelmiştir. Yeni Sadrâzam, eski efendisi olan Hekimoğlu'nu iki saatlik mesâfeden karşılamış; rikâbında yaya yürüyerek büyük hürmet göstermiştir. Osmanlı an'anesine muhâlif görünmekle birlikte, Sadrâzam olan zât bu tarz hareketlerde dâima serbest bırakılmıştı. Şu yüksek davranış, Osmanlı ricâli arasında, kıdeme ve büyük hakkına riâyetin ulaşılmaz derecesine işâret etmekte, devlet hizmetinde bulunan zevâtın birbiriyle olan münâsebetlerinin mânevî derinliğine ışık tutmaktadır. Ricâle hâkim bulunan bu yüksek ve derin telâkkidir ki, Osmanlı Devleti'ni dâima üstün bir kudrete sâhip kılmıştır.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın yardımı, Belgrad'ın tazyikini daha da artırmıştır. Buna paralel olarak, Fransa başta olmak üzere, İngiltere ve Felemenk, sulh mevzuundaki çalışmalarını hızlandırmışlardır. Bu sırada Avusturya başkumandanı general Wallis, Sadrâzam'a bir mektup yazarak, sulh husûsunu imparatoruna bildirdiğini, cevap gelinceye kadar mütâreke yapılmasını teklîf etmiştir. Bu teklîf pek haklı olarak kabul edilmemiş ve muhâsaraya devam edilmiştir. Bunun üzerine Wallis, imparatoruna yeni bir mektup yazarak, Belgrad'ın müdâfaasının imkânsız olduğunu, burası düşmeden sulha yanaşıl-

masını ve kalenin terkedilmesini, Türkler şehri alırsa, Temeşvar'ı kat'î sûrette istiyeceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Fransa sefîri Villeneuve (Vilnöv), arabulucu olarak orduya gelmiş; Avusturya Neipperg, Rusya ise Cagnoni nâmındaki murahhaslarını göndermişlerdir. Yapılan müzâkereler netîcesinde Belgrad'ın beş gün içinde teslîmi ve 10 gün sonra da esas sulhün imzâsı için bir mukaddimât-ı sulhiye (barış protokolü) imzalanarak, ateş kesilmiştir (1 Eylül 1739/1152). Avusturyalılar üç gün içinde Belgrad'ı tahliye ederek Türkler'e teslîm etmişlerdir. Bu suretle de Belgrad kalesi üzerinde, 22 yıldır dalgalanmıyan Osmanlı bayrağı, şan ve şerefle dalgalanmağa başlamıştır.

Avusturya ve Rusya ile Sulh Anlaşması

Avusturya cephesinde bu hareketler devam ederken, Rusya cephesinde, harbin umûmî seyrini değiştirmeyen bir mağlûbiyet vukua geldi. Mareşal Münich kumandasındaki 70 bin kişilik Rus ordusu, Dinyester nehrini geçerek Hotin önüne geldiğinde, cephe kumandanı bulunan Bender seraskeri Veli Paşa, Özü Vâlisi Genç Ali Paşa'ya hemen kuvvetleriyle kendisine iltihak etmesini bildirdi. Genç Ali Paşa cesur, atılgan, fakat şöhrete düşkün bir zât idi. Ânî bir hareketle ve maiyetindeki çok küçük kuvvetle, Rus kuvâ-yı külliyesi üzerine atıldı. Netîcede mağlûben ve panik hâlinde ric'at etti. Bu panik serasker emrindeki kuvvetlere de sirâyet ettiğinden, Osmanlılar çekildiler ve Hotin'de 700 gibi çok az sayıda bir müdâfî kaldı. Bunlar da hiç bir yardım görmediklerinden, vire ile teslîm olmak mecbûriyetinde kaldılar (19 Ağustos 1739/1152). Bunun üzerine Ruslar Yaş'a kadar ilerlediler.

Bu kısmî mağlûbiyet, Avusturya ve Rusya cephelerinde birbirini tâkip eden zaferlerle taçlanan Osmanlı gâlibiyetlerinin netîcesini değiştirmedi ve kazâen vukua gelmiş bir hâdise olarak göründü. Ruslar bunu siyâset sahnesinde değerlendiremediler. Ve girdikleri yerleri "harâb ve yer ile yeksân etmeden gayri ellerine bir şey geçmedi."

Belgrad'ın teslîm alınmasından sonra, Fransız sefîrinin de iştirâkiyle taraflar arasında yapılan müzâkereler, Belgrad Muâhedesi nâmıyle mâruf bir anlaşma ile netîcelendi. Osmanlı Devleti, Avusturya ile yirmialtı, Rusya ile onbeş maddelik birer ayrı muâhede imzâladı. Avusturya ile 27 sene için imzalanan anlaşmaya göre, bu devlet Belgrad ile Tuna ve Sava nehirlerinin sağ cihetinde Pasarofça muâhedesiyle kazandığı yerleri ve Orsova arâzisi ile Küçük Eflâk'ı Osmanlılar'a geri veriyordu. Rusya ile "ebedî" olarak imzâlanan muâhedeye göre de Azak kalesi yıkılacak, arâzisi iki devlet arasında hatt-ı fasıl addedilecek, Kabartaylar eskisi gibi müstakil olacak, Hotin Türkiye'ye

iâde edilecek, Rusya Azak Denizi'nde harb gemisi bulundurmayacaktı. Bu muâhede ile Karadeniz'e yaklaşmış olan Moskof tehlikesi bir kere daha kuzeye atılmıştır. Avusturya ile kararlaştırılan hudut ise, uzun müddet hükmünü icrâ etmiş ve 20. asrın başlarına kadar devam etmiştir.

Fransa'ya Tanınan İmtiyazların Genişletilmesi

Bu muâhedenin imzâsından sonra ordu-yı hümâyûn İstanbul'a dönmüş ve merâsimle karşılanmıştır. O sırada Kırım Hanı Mengli Giray vefât ettiğinden yerine, ora ricâlinin arzûsuyla, Selîm Giray tâyin edilmiştir. Sonra, İsveç'le daha önce kararlaştırılan bir ittifak akdedilmiş; Fransa'nın Belgrad Muâhedesi'nin imzâsı sırasındaki siyâsî müzâhareti nazara alınarak, kendisine tanınmış olan ticârî imtiyazlar genişletilmiştir. Bunlar sonraları Avrupa'da başlıyan büyük sanâyi hamlesi dolayısiyle Osmanlı zanaatının inkişafına mâni olacak bir seyir tâkip edecek ve bizim için zararlı netîceler doğuracaktır.

İstanbul'da Şiddetli Kış

Muhârebelerin vücûda getirdiği zorluklar ve sıkıntılar, memleketin muhtelif yerlerinin merkezle münâsebetlerinde bir gevşemeye sebep olmuş, bu yüzden beliren bâzı tegallüb hareketleriyle mücâdele edilmiştir. Bu sebeple Pâdişah, sık sık fermanlar neşrederek, bu çeşit hareketlere mâni olunmasını vâlilere emretmiş; ayrıca çıkardığı "adâlet-nâme" ile halka gösterilecek adl ve şefkat üzerinde bilhassa durmuştur.

İstanbul'da kışın pek şiddetli geçmesi ve şehirde bir zahire sıkıntısı başlaması üzerine bâzı ufak karışıklıklar çıkmış; fakat hemen bastırılmıştır. Bunun netîcesi olarak Sadrâzam İvaz Mehmed Paşa azledilerek, Cidde Vâliliği'ne gönderilmiş ve "Şehlâ" lakabıyle anılan Nişancı Hacı Ahmed Paşa sadârete getirilmiştir (23 Haziran 1740/28 Rebîülevvel 1153).

Ertesi sene donanma Kapdân-ı Derya Süleyman Paşa kumandasında Akdeniz'e çıkarak, Türk ticâret gemilerine sataşan büyük korsan yuvalarını temizlemiş ve dört aylık bir seferden sonra dönmüştür. Avusturya ile hudut tâyini işi karara bağlanmış; Fransa'ya da Yirmisekiz Çelebi-zâde Mehmed Saîd Efendi muvakkat sefîr olarak gönderilmiştir.

Nâdir Şah'ın Hudut Tecâvüzlerine Başlaması

Osmanlı Devleti Belgrad Muâhedesi'nden sonra, dört sene kadar "kemâl-i âsûdegî ile imrâr-ı eyyâm" eyledi. Bu arada bir sene on aylık bir sadâretten sonra Hacı Ahmed Paşa, devlet işlerini ihmâl ile şahsî rakipleriyle uğraşması sebebiyle azledildi ve yerine yeniden Hekimoğlu Ali Paşa getirildi (21 Nisan 1742/15 Safer 1155).

Bundan bir müddet sonra da Hind taraflarında "galebât-ı kesîre ve emvâl-i vefîreye nâil olan" Nâdir Şah Osmanlılar'a karşı taaddîlere başladı. Nâdir, kendisini dört sene kadar meşgûl eden Hind seferinden gâlibiyetle dönünce, Dağıstan beylerine nâmeler göndererek, kendisine tâbi olmalarını istedi. Sünnî Dağıstanlılar, en yüksek dînî ve dünyevî otorite olarak Osmanlı Pâdişah ve Halîfesini tanıdıkları için, bunu reddettiler. Nâdir ise, kazandığı zaferlerle gurûra kapılmış; gözlerini Osmanlılar'ın şark topraklarına çevirmişti. Bu sebeple Devlet-i Aliyye'ye bir elçi göndererek, Câferiyye'nin beşinci mezhep olarak kabûlü hakkındaki vâki' taleplerini tekrarladı. Bunun siyâsî müdâhale ile halledilecek bir mesele olmadığını düşünen Osmanlı hükûmeti, talepleri reddetti. Esâsen bunu, Osmanlılar'la bir hır çıkarmak için ortaya atmış bulunan Nâdir, cevâbı beklemeden, hudutlarımıza tecâvüz etti. Çok büyük bir ordu ile "bağteten" (âniden) Kerkük'ü kuşattı ve 300 küsûr topla kaleyi döğmeye başladı. Osmanlı müdâfîleri, düşmanın bu çok üstün saldırılarına şiddetle mukaavemet ettilerse de, hiç bir yardım almadıklarından ve surlar da tamâmen harâb olduğundan, vire ile teslîm oldular (Temmuz 1743).

Bu muvaffakıyetsizlik üzerine, serdâr-ı ekremlikle İran cephesine hareket etmek isteyen Hekimoğlu Ali Paşa'nın azli münâsip görüldü ve yerine cesûr, mülâyim, dürüst, sâdık bir devlet adamı olan eski Yeniçeri Ağası Hasan Paşa getirildi (23 Eylül 1743/4 Şaban 1156). Sonra İran'a harb ilân edilerek, hazırlıklara başlandı. Ayrıca İstanbul'a sığınmış bulunan Safevî velîahdi Sâfî de, "Şâh" ilân edilerek Erzurum'a gönderildi. Bu suretle de Nâdir'in İran'daki vaziyeti sarsılmak ve Safevî taraftarlarının çıkaracağı karışıklıklara zemîn hazırlanmak istendi.

Nâdir Şah'ın Başarısız Musul Muhâsarası

Bu sırada Nâdir, çok kalabalık bir ordu ile Musul önüne gelmiş ve kaleyi muhâsaraya başlamıştı (27 Eylül 1743/8 Şaban 1156). 390 top, kale surlarına şiddetli atışlar yapmış; İran sürüleri, Abdülcelîl-zâde Hüseyin Paşa emrindeki Musul müdâfîlerine on ikiye yakın hücûmda bulunmuştur. Bütün

bunlara rağmen Osmanlı askerleri dâsıtânî kahramanlıklarla kaleyi müdâfaa etmişlerdir. Nâdir, muhâsaranın sekizinci gününe rastlayan 4 Ekim/15 Şaban Berat kandili günü, 5 lâğım açtırmış ve 1700 merdiven hazırlatarak ordusunu umûmî hücûma geçirmiştir. Patlayan lâğımların ateş ve alevleri şiddetli rüzgârın cihet değiştirmesiyle, tamâmen İran muhacimleri üzerine düşmüş; bunlardan bir kısmının diri diri yanmasına sebep olmuştur. Buna rağmen devam eden İran hücûmu, düşmana yedi saat içinde beş bin ölü ve bir o kadar da yaralı verdirilerek durdurulmuştur. Musul müdâfîlerinin bu kahramanlığı karşısında bir netîce alamıyacağına kaani bulunan Nâdir Şâh, hemen çekilmiş; hattâ İran'daki Osmanlı topraklarını da boşaltmıştır. Bunun bir sebebi de, Osmanlılar'ca şâhlığı ilân olunan Safevî şehzâdesi Sâfî Mirza'nın, Kafkas seraskeri tarafından Isfahan'a götürülüp, tahta çıkarılmasının temin edileceği husûsundaki haberlerdir. Bunu istihbâr eden Nâdir, zulmü ve şiddeti sebebiyle halkın kendisini sevmediğini de nazara alarak, hemen Kars taraflarına hareket etmiştir.

Bu sırada İsveç'le Rusya arasında ortaya çıkan harb, kuzeyde denge isteyen Osmanlı Devleti'nin siyâsî müdâhalesiyle durmuştur. Sultan Mahmud, İsveç Kralı'nın yardım talebi üzerine, Rus Çarı'na bir mektup yazmış ve sulh tavassutunda bulunmuştur. İki taraf da bunu kabul ederek bir anlaşmaya varmışlar ve bundan dolayı Bâb-ı Âlî'ye teşekkürlerini arzetmişlerdir (Ağustos 1743).

Nâdir Şah'ın Başarısız Kars Kuşatması

Musul'dan çekilip memleketine dönen Nâdir, Kars'a taarruz için hazırlıklara başlamış ve ertesi sene, sefer mevsiminin başlaması ile birlikte, tâli'ini bir defa da burada denemek için harekete geçmiştir. Buna mukaabil Osmanlı Devleti de İran'a eskisi gibi üç cephe açmış ve harbe hazırlanmıştır. Irak cephesine Bağdad Vâlisi Ahmed Paşa, Doğu Anadolu cephesine Musul Muhâfızı Hüseyin Paşa, Kafkas cephesine de sâbık sadrâzam Hacı Ahmed Paşa serasker olarak tâyin edilmişlerdir. Rumeli Beylerbeyi Pîr Mustafa Paşa ise Sivas'ta karargâh kurarak, bu muhtelif cephelere kuvvet ve mühimmât sevketmekle vazîfelendirilmiştir.

Nâdir, 150 bin kişilik bir ordu ile Kars'ı muhâsaraya yönelmiştir. Düşman harekâtını tâkip eden Kafkas Seraskeri Hacı Ahmed Paşa, Nâdir'in bütün kale muhâsaralarında şehre gelen suyun mecrâını değiştirdiğini nazara alarak, Kars'ı tahkîm etmiştir. Nâdir Şah büyük ordusuyla 29 Temmuz 1744/1157'de şehri kuşatmış ve 72 gün tazyik etmiştir. İran hücûmları, Osmanlı müdâfaasının şiddeti ve dâsıtânî celâdeti karşısında netîce vermemiştir. Nihâyet kaleyi almaktan ümîdini kesen Nâdir, boş yere bir çok telefât

verdikten sonra, yıpranmış kuvvetleriyle çekip gitmek mecbûriyetinde kalmıştır (9 Ekim 1744/2 Ramazan 1158).

Bu sırada Çeteci Abdullah Paşa 18 bin kişilik bir kuvveti, civar aşîret gönüllüleriyle takviye ederek, İran topraklarına dalmış ve dehşetli bir akın hareketinde bulunmuştur.

İran'la Sulh

Ertesi sene sefer mevsiminde İran cephelerinde Osmanlı harekâtı başlamıştır. Şah Sâfî'yi İran tahtına oturtmaya memur bulunan Kafkas cephesi seraskeri Hacı Ahmed Paşa hastalandığından, yerine sâbık sadrâzamlardan Yeğen Mehmed Paşa tâyin edilmiştir. Yeni serasker, maiyetinde bir çok sancak beyleri olduğu halde, harekete memur olmuş; diğer cephe kumandanlarına da bunu desteklemeleri emri verilmiştir. Yeğen Mehmed Paşa, bu kuvvetlerle ve Kırım'dan aldığı takviye kıtalarıyle, Revan'ın 6 fersah yakınındaki Kağaverd ovasına gelmiş ve burada ıstabur kurmuş olan Nâdir Şah emrindeki düşman ordusuna saldırmıştır. Düşman müstahkem bir mevkide bulunduğu için, hemen metrisler kazılarak muhârebeye başlanmıştır. Bu çeşit muhârebede çok usta olan Osmanlı piyâdesi, toprak sürerek siperleri ilerletmeğe başlamıştır. Bu suretle on dört gün muhârebe edilmiş ve esas hücûmun ertesi gün yapılması kararlaşmıştır. Bu karara, seraskerin hasta olarak çadırında bulunmasından da kuvvet alan ücretle tutulmuş levend ve gönüllü asker kumandanları itirâz etmişlerdir. Bu sırada Yeğen Mehmed Paşa "humma-i muhrike-i şedîdeye mübtelâ olmağla" ölmüş ve bu asker de harbi bırakmışlardır. Tam zafer kazanılacakken icrâ edilen bu hareket, Osmanlı ordusunda bir karışıklık vücûda getirmiş ve bunu farkeden İranlılar, taarruza başlamışlardır. Bunun üzerine Osmanlı ordusu ric'at ederek Kars'a çekilmiş ve bu esnâda da bir çok telefât vermiştir (23 Ağustos 1745/25 Receb 1158).

Şu netîce, levend denilen halktan toplanmış ücretli askerin mazarratını ortaya koyduğu için, bu usûl tamâmen lâğvedilmiştir. Levent askerinin itâatten çıkması sebebiyle büyük bir tehlikeden kurtulan Nâdir, Osmanlı kudretiyle yalnız başına muhârebe edemiyeceğini anlamış; Rusya ile ittifak husûsunda yaptığı temaslardan da bir netîce alamamıştı. Ayrıca vücûd verdiği zulüm ve şiddetten dolayı, kendi tebeası arasında da vaziyeti sarsılmıştı.

Bütün bunları nazara alan ve Osmanlılar'ın kendisine kat'î bir darbe indirmek için hazırlandıklarını istihbâr eden Nâdir, buna dayanamayacağına kaani bulunarak, yeniden sulh talep etmiştir. Bu talebinde eski şartlarını tamâmen unutmuş; Necef ve Kerbelâ ile Âzerbaycan hakkında bâzı arzular izhâr etmiş; hattâ bunların kabul veya reddini dahi Osmanlı hükümdarına bı-

rakmıştır. Sulhtan başka bir şey istemiyen Nâdir'e, Sultan Mahmud tarafından bir nâme gönderilmiş; bunda kendisinin davranışı takdîr edilerek, iki İslâm devleti arasında muhârebeye son vermenin lüzûmu bildirilmiş; Kasr-ı Şîrin Muâhedesi'ndeki esas üzerinde anlaşılabileceği beyân edilmiştir. Bunun üzerine sulha can atan Nâdir'in sefîriyle, IV. Murad devrindeki anlaşma mûcibince "tecdîd-i ahd ve te'kîd-i müsâfât" yapılmıştır (4 Eylül 1746/17 Şâban 1159).

Bundan sonra, bütün askerî kaabiliyetine rağmen, idâre ettiği ahâliye karşı gâyet şiddetli ve zâlimce davranan Nâdir Şah fazla yaşamamış ve 10 ay sonra bir sûikasd netîcesi öldürülmüştür. Bu suretle de İran, fecî bir karışıklığa düşmüş; bütün kuvvetini yitirmiştir. Fakat Sultan Mahmud ve sonra tahta geçen Mustafa Han, bundan istifâde için Hind ve Efgan hükümdarlarının müşterek hareket teklîfini kabul etmemişler, İran'a müdahâle ile toprak kazanmayı istememişlerdir.

Bu sırada sadrâzam bulunan Seyid Hasan Paşa cömert, mülâyim ve hasenâta mâil bir vezîr olmasına rağmen, İstanbul'un ihtiyaçlarını temin edemediğinden azledilmiştir. Bâyezid semtinde bir câmi ile mektep binâ ettirmiştir. Yerine Tiryâkî nâmıyle anılan Hasan Paşa tâyin edilmiştir (9 Ağustos 1746/21 Recep 1159).

İdârî ve mâlî işlerde mâhir, lâkin tamâ'kâr ve harîs olduğundan bahsedilen, devlet erkânı ve ulemâyı takdîr ettiği söylenen bu vezîr de bir senelik bir sadâretten sonra azledilip; yerine Seyid Abdullah Paşa tâyin edilmiştir (24 Ağustos 1747/17 Şâban 1160). İnsaflı, maârifperver cömert bir zât olan Paşa, Tavşan Taşı'nda bir mektep ile bir çeşme yaptırmış ve yumuşak idâresiyle halkı memnûn etmiştir. Fakat hudut boylarındaki kalelerin takviyesinde ihmâl ve gevşeklik gösterdiğinden bahisle, iki buçuk sene süren bir sadâretten sonra azledilmiş ve yerine Divitdâr Mehmed Emin Paşa tâyin edilmiştir (3 Ocak 1750/24 Muharrem 1163).

Avusturya Verâset Muhârebesi

Bu sırada Avusturya Kralı VI. Charles vefat etmiş ve yerine, vasiyeti mûcibince, büyük kerîmesi Marie-Theres geçmişti. Fakat Avusturya hazînesinin müzâyaka içinde bulunduğunu, askerî kuvvetinin çok zayıf olduğunu nazara alan civar memleketler, burayı istilâya kalkmışlar ve bu suretle de Avusturya Verâset Muhârebesi başlamıştır. Fransa, İspanya ve Prusya Avusturya aleyhinde muhârebeye başlamışlar; buna mukaabil Hollanda, İngiltere ve Rusya da lehde olarak, bu cidâle karışmışlardır. Sekiz sene devam

eden bu muhârebeler, deniz ticâretini çok sasmış ve bunun bâzı zararları da görülmüştür. Sultan Mahmud, müttefik devletler sefîrlerinin Devlet-i Aliyye'yi taraflarına çekmek ve kuvvetini lehlerine kullanmak arzusunu kabul etmemiş; tarafsız kalmayı münâsip görmüştür. Hattâ bununla kalmamış, Avrupa muvâzenesinin sarsılmaması, muayyen bir taraf lehine kaymaması için muhârib devletlere birer mektup göndererek, sulh husûsunda tavassutta bulunabileceğini bildirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin hareketinden çok çekinen Avusturya ise, Belgrad muâhedesinin uzatılmasını ısrarla ricâ etmiş; Bâb-ı Âli ise bu talebi yerine getirmiştir. Bu suretle Avusturya'ya, daha evvel yaptığı basitliğin tamâmen aksi yapılarak, âlicenâbâne davranılmıştır. Böylece onun "1148/1735'teki iğfâlâtına karşı güzel bir mukaabele-i tahcîliye gösterilmişdir". 1748'de Ekslâşapel (Aix-la-Chapelle) Muâhedesiyle, muhârebeden yüz akıyla çıkan Avusturya, bunu ancak Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı ile kazanabilmiştir. Sultan Mahmud'un bu davranışı bâzı târihçiler tarafından tenkîd edilmekte ve çıkan fırsattan istifâde edilseydi, bu devlete giden yerlerin geriye alınacağı, hattâ Rusya'nın da büyümesine mâni olunacağı iddia edilmektedir. Bu bir faraziye olmakla berâber, o zamanki ricâlin ihmâl edilemez bâzı sebeplere istinâden tarafsız kalmayı tercîh ettikleri muhakkaktır. Bir defa devlet, sekiz sene süren bu muhârebenin altı senesini İran'a karşı harble geçirmiş; sulh ise hemen yedinci senede kararlaştırılabilmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin doğuda muhârebede iken, batıda yeni bir gâileye atılması hiç bir zaman doğru olamazdı. Onun için Devlet batıda tarafsız kalmayı tabiî görmüştür.

Büyük İstanbul Yangınları

Bu sırada, İstanbul'un baş belâsı hâlini almış yangınlar da, muhtelif aralarla, şehre hasar vermekte devâm ediyordu. 28 Aralık 1745/1158 gecesi Fener-Balat arasında çıkan yangın, yedi-sekiz yüz evi harâb etmiş; daha sonra Küçükpazar'dan başlıyan şiddetli bir yangın, Süleymaniye, Vefa ve Ağakapısı'nda büyük hasara sebep olmuştur (14 Şubat 1750/1163). Bundan iki buçuk ay sonra Mercan'dan başlıyan yeni bir yangın Bitpazarı, Abacılar, Yorgancılar, Yağlıkçılar semtlerindeki dükkânları harâb ve bir çok esnâfı fenâ şekilde zarârdîde etmiştir. Bunun üzerine Sultan Mahmud, pâdişahın tebea için olduğunu iddia eden Osmanlı telâkkîsine uygun olarak, bütün çarşıların kîse-i hümâyûndan inşâsını emretmiştir. Bu sebeple yeniden ve kâgir olarak, muntazam çarşılar binâ olunmuştur. Sultan bu yüksek mürüvveti ile milletleri için binlerce hayır eseri binâ ettiren ecdâdının yolunda olduğunu göstermiştir.

Bu sırada sadâret makaamında bulunan Divitdâr Mehmed Emin Paşa azledilmiş ve yerine Köse Bâhir Mustafa Paşa tâyin edilmiştir (1 Temmuz 1752/18 Şâban 1165). Paşa'nın azline sebep olarak sert ve haşîn olması, bu sebeple ricâli dilgîr etmesi, Sultan tarafından yapılan ihtarlara da alışkanlığı sebebiyle riâyet etmeyişi gösterilmektedir. O sırada şehirde sık sık çıkan yangınlar da ihmâl ve umursamazlığına verilerek, azledilmiştir. İstanbul'da hayrât olarak iki çeşme ile bir sebîl bırakmıştır.

İstanbul ve Trakya Zelzelesi

Yine bu sıralarda İstanbul ve Trakya havâlisinde bir çok binâların yıkılmasına ve insanların ölümüne sebep olan zelzeleler vukû bulmuştur. 30 Temmuz 1752/18 Ramazan 1165 pazar gecesi başlıyan zelzele, İstanbul'da bâzı eski binâların yıkılmasına sebep olmuş; buna mukaabil esas tahrîbâtını Edirne ve civarında yapmıştır. Sultan Selîm, Üç Şerefeli, Eski Câmi gibi kıymetli eserlerle bir çok kâgir binâ hasâra uğramış, bâzıları ise tamâmen yıkılmıştır. Bu sebeple büyük can ve mal kaybına mâruz kalınmıştır. 3 Eylül 1754/15 Zilka'de 1167 salı gecesi İstanbul, şiddetli bir zelzele ile tekrar sarsılmış; surlarda tahrîbâta, Ayasofya, Fâtih ve Bâyezid câmilerinin kubbelerinde hasarlara yol açmış; bâzı binâların yıkılmasına ve 50-60 kişinin kaybına sebep olmuştur. Meydana gelen hasarların hemen tâmiri ile zararın izâlesi sağlanmıştır.

Sultan I. Mahmud'un Ölümü

Nihâyet, 13 Aralık 1754/27 Safer 1168'de, iki seneden beri rahatsız bulunan Sultan Mahmud, ata binemiyecek derecede hasta olmasına rağmen, cuma selâmlığına çıkmış; lâkin saraya dönerken, at sırtında rıhlet-i dâr-ı bekaa eylemiştir. Tabiblerin câmie gitmemesi hakkındaki ısrârını dinlememiş; hem dînî vazîfesini îfâ, hem de cuma selâmlıklarında pâdişahlarını göremeyince huzûrsuz olan Osmanlı cemiyetinin yanlış fikirlere sevkedilmemesi için, Demirkapı Câmii'ne çıkmıştır. Şu husus, âdeta bile bile ölüme giden Pâdişah'ın, milletinin rahatı ve huzûru için ne büyük bir nefsî fedâkârlık duygusu ile dolu olduğunu göstermekte, kendi hânedanının târihteki karakteristik vasfına işâret etmektedir. Kendisinin zekî, fatîn, hamiyyetli, münevver, son derece iyi kalbli ve maârifperver bir hükümdar olduğu rivâyet edilmektedir. Mûsıkî ve şiirle de meşgûl olan Pâdişah, şiirlerinde "Sebkatî" mahlasını kullanmıştır. Onun şu şiiri edebî tarafının büyüklüğüne işâret edici mâhiyettedir:

"Varalım kûy-ı dilârâya gönül hû diyerek;
Kokalım güllerini gonca-i hoşbû diyerek;
Şerbet-i lâ'l-i hayâli bizi öldürdü meded;
Gidelim kûyuna yârin bir içim sû diyerek."

Mûsıkîde gâyet mâhir olup, bir çok kıymetli eser bestelemiştir. Yine çok kıymetli bir bestekâr olan Şeyhülislâm Es'ad Efendi, kendisine arzettiği bir bestesini Sultan'a okumuş, o da eliyle tempo tutmuştu. Bu hal halk arasında dedikoduya sebep olmuş; Osmanlı cemiyetinin şu husûsu hiffet kabûl ettiğini nazara alan Pâdişah da Es'ad Efendi'yi azil mecburiyetini hissetmişti. Bu âdeta kendisinin halk temâyül ve telâkkîsine çok riâyetkâr olduğunun açık misâlidir ki, bütün Osmanlı hükümdarlarının mütemâyiz vasıflarından biridir.

Sultan Mahmud her Osmanlı şehzâdesi gibi daha küçüklüğünden bir el sanatı öğrenmiş, kan taşı ve akîk üzerine çok kıymetli mühürler kazımıştır. Saltanatının boş zamanlarında hakkâklıkla meşgûl olmuş; bunları el altından satarak, kazandığı parayı fukaraya sadaka olarak dağıtmaktan tatlı bir zevk almıştır. Bu husûs, Osmanlı hükümdarlarının mânevî ve çok derin bir husûsiyeti olarak görünmektedir.

Sultan Mahmud mâlî işlerde çok iktisatlı bir zât idi. Fakat bu tutumluluğu tamâmen devlet işlerine has olup, hayır işlerine mâtuf değildi. Büyük İstanbul yangınında harâb olan çarşıları, kîse-i hümâyûndan yaptırmakla, unutulmaz bir mürüvvet göstermişti. 35 yaşlarında tahta çıkan "Şehriyâr-ı müşarünileyh metânet-i ef'âl ve akvâl ile muttasıf olup 25 sene süren ahd-i saltanatları, devletimizin eyyâm-ı iclâlinden ma'dûd" görülmüştür.

Mühim işlerde dâima etrafıyle müşâvere eder, memuriyetlere ehil ve kabiliyetli zevâtı getirmekte büyük bir mahâret gösterirdi. Adam seçmesini iy bilen Hünkâr, bunlara tam mânâsıyle bağlanmaz, ufak hatalarında hemen azlederdi. Fakat bu kıymetli vüzerâyı menkûb tutmaz, büyük eyâlet vâliliklerine gönderir, lüzûmu hâlinde de yeniden sadârete getirirdi. Bunda ise bilhassa efkâr-ı umûmîyenin kanaatine ehemmiyet verirdi.

Onun saltanat devri, Osmanlı diplomatlığının da parlak bir zamanı sayılmaktadır. Maârife çok büyük ehemmiyet verdiğinden, İstanbul'da yeniden dört büyük kütüphâne yaptırmış ve her birine umûmî dersler koydurmuştur.

Avusturya verâset muhârebelerinde tarafları, münâsip bir lisanla sulha dâvet etmiş; bu da bâzı batı kaynaklarında ulüvvü cenâbına delîl sayılmışıtr. Bu sebeple "hem-asrı olan mülûk ve hükümdârân içinde memdûh ve mer'iyü'l-hatır" addedilmiştir.

Saltanatının 20 senesinde "müsteşâr-ı mu'temenleri" olan "pîr-i sâlhûrde meşhûr Hacı Beşir Ağa nufûz-ı azîmi hüsn-i isti'mâl ile hizmete muvaffak olmuş"; halefi ve adaşı ise aynı dirâyeti gösterememiştir.

Sultan Mahmud ricâline dâima nezâketle muâmele eder; halka müşfik ve âlicenâbâne davranırdı. Ulemâyı pek hoş tutar; meşhûrlarını ve kıymetlilerini mükâfatlandırırdı. Nitekim tefsîr, hadîs, fıkıh ve akaaide dâir eserleriyle şöhret bulan Ebu Saîd Hâdimî Efendi'yi resmen İstanbul'a dâvet etmiş ve Ayasofya'da "Fâtiha'nın tefsîri" hakkında verdiği dersi dinliyerek, takdîr etmiştir. Ayrıca iffet ve ehliyetine vâkıf olduğu Anadolu Kazaskeri Murtaza Efendi'yi Rumeli pâyesi verip, bir müddet sonra da şeyhülislâm nasbetmiştir. İlmiye sınıfının ıslâhı hakkında kendisinin bizzat kaleme aldığı bir hatt-ı hümâyûnu vezîr-i âzam mârifetiyle çıkarmıştır. Bunda "Hiç bilenlerle bilmiyenler bir olur mu?" meâlindeki âyet-i kerîmeyi zikrederek "Ehl-i ilmi nâehilden tefrîk ve talebe-i ulûma tekmîl-i mevadd-ı fünûnu teşvîk" etmesini, "Nâ-ehle ve nâ-müstehaklara mülâzemet" verilmemesini, "Emânetleri ehline teslîm ediniz mantuk-ı şerîfine riâyet" etmelerini, "Medreselere ehlinin tâyin edilmesini" emretmiştir.

Bütün bu hususlar kendisinin yüksek devlet adamlığı vasıflarına işâret etmektedir. Bu sebeple vefâtı umûmî bir teessür ve mâteme sebep olmuş ve cenâzeleri Yenicâmi'de pederi II. Mustafa'nın yanına defnedilmiştir. Kendisinin hiç bir evlâdı olmamıştır.

SULTAN OSMAN HÂN-I SÂLİS

(1754-1757 M./1168-1171 H.)

Sultan III. Osman'ın Cülûsu ve İlk İcrâatı

Sultan Osman, büyük birâderleri Mahmud Han'ın vefâtı üzerine, derhal dâvet edilen devlet erkânı, ulemâ ve ümerânın bîatıyle, 57 yaşlarında olduğu halde tahta cülûs etti (13 Aralık 1754/27 Safer 1168). Kendileri Sultan II. Mustafa'nın ikinci oğulları olup Şehsuvâr Hatun'dan dünyaya gelmişlerdi.

Cülûsunun üçüncü günü Sadrâzam Bâhir Mustafa Paşa ile Şeyhülislâm Seyid Murtaza Efendi'yi huzûruna çağırarak, kendilerinin vazîfelerinde bırakıldıklarını bildirdi. Bundan sonra Eyüp Sultan'a giderek, Osmanlı an'anesi mûcibince Peygamber Efendimize âit mukaddes kılıncı kuşandı. Mâliye hazînesinde gördüğü nisbî bolluk üzerine, mukataa, timar ve zeâmet sâhiplerinin berâtları yenilenirken alınması gereken cülûsiye'den bir "hat" ile ferâgat ederek, efkârı memnûn etmek istedi. Cülûs bahşişini tekaüde ayrılmış olanlara da teşmîl ederek, memnûniyeti daha ziyâde artırmak yolunu tuttu.

Şiddetli Kış ve Sadâret Değişiklikleri

Bu sırada İstanbul'da kış gâyet şiddetli geçmekte, tıpkı II. Osman devrindeki gibi, Haliç dahi buz tutmaktaydı. Nitekim 11 Ocak 1755/27 Rebîülevvel 1168 cumartesi günü Haliç donmuş, Defterdâr ile Sütlüce iskeleleri arasında yaya gidip gelenler olmuştur. Müverrih Vâsıf, hâdise hakkında söylenmiş şu târih beytini kaydetmektedir:

"Buz üstünden geçen geldi banâ, yaz dedi târîhin;
Deniz altmış sekizde dondu, buzdan bendeniz geçdim."

O sırada Edirne'deki kar kalınlığının yirmi karış olduğu nakledilmiştir ki, herhalde görülmeyen cinsten bir âfettir. Kışın bu kadar şiddetli geçmesi ve taklîd-i seyf (kılınç kuşanma) merâsiminin akşamı Sultanhamamı'nda bir yangın baş göstermesi gibi hâdiseler, halk arasında memnûniyetsizliği mûcip olmakta, iâşe sıkıntısı da şikâyetlere yol açmaktaydı. Bu sebeple ahâli arasında "Müdebbir bir vezîr gerek" yollu söylentiler ve talepler dolaşmaktaydı. Bunu nazara alan Sultan ma'lûmâtlı, şâir, zekî, cesûr, lâkin zayıf irâdeli bir zât olduğu rivâyet edilen Köse Bâhir Mustafa Paşa'yı sadâretten azlederek, yerine "âlim, mücâhid, müdebbir bir vezîr-i âlişân" olan Hekimoğlu Ali Paşa'yı tâyin etmiştir (15 Şubat 1755/3 Cemâziyülûlâ 1168).

Selefinin 2 sene 7,5 aylık sadâretine karşı, eski ve meşhûr Sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa yeni mevkiini ancak üç ay muhâfaza edebilmiş; rivâyete göre, Pâdişah üzerinde nufûza sâhip Silahdar Ali Ağa'nın telkînleriyle azledilmiştir. Azlin bir sebebi olarak da, sadâret selâhiyetine zât-ı şâhânenin müdâhalesine tahammülsüzlüğü gösterilmektedir. Pâdişah, tâyin ettiği sadrâzamların mütemâyiz ve tecrübeli kimselerden olmasına dikkat etmekle berâber, asabî, acûl ve endîşeli bir zât olduğu için onlara sık sık müdâhale etmekte idi. Bunun doğru olmadığını, hükûmet işlerinin sadâret makaamına bırakılması îcâb edeceğini münâsip bir lisanla ifâde eden Sadrâzam'a hiddetlenmiş ve "Kendisini şimdi azledip, hamallar kethudâsı Ali Usta'yı vezîr" edinebileceğini bildirmiştir. Vezîr-i âzam ise soğukkanlılığını bozmadan ve gâyet edebli bir ifâde ile "Evet yaparsınız Sultanım, fakat o Hamal Ali Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa olmaz." cevâbını vermiştir. Pâdişah bu cevâba daha ziyâde hiddetlenmiş ve kendisini alıp götürmelerini emretmiştir. Bundan sonra Sadrâzam, Kızlar Ağası'nın odasında muhâfaza edilmiş ve oradan da Kız Kulesi'nde hapsedilmek üzere çıkarılmıştır. Eski Sadrâzam götürülürken, pencereden kendisini seyreden hükümdârına büyük bir vakarla eğilip selâm vermiş ve vedâ etmiştir. Paşa'nın bu vakûrâne hareketi, kendisi hakkında herhalde iyi şeyler düşünmeyen Pâdişah'ı müteessir etmiş ve etrafındakilere: "Ne garîb adamdır! Böyle vakitde dahi bî-pervâ, istifini bozmayıp cesûrâne tekâpû eyler; ne korkmaz, ne gayyûr adamdır." sözleriyle takdîrlerini ifâdeye sebep olmuştur. Bunun üzerine huzûrda bulunan musâhibi "Paşa kulunuz eski vezîrdir; vezâret âdetlerini ve kaaideleri bilir" diyerek, Pâdişah'ı yumuşatmış, Vâlide Sultan'ın şefâatıyle önce Magosa'ya sürülmüş; bilâhare de Anadolu Beylerbeyliği'ne getirilmiştir.

Şu vak'a Osmanlı Devleti'nde devlet reîsi ile hükûmet reîsinin, idârî münâsebetlerdeki kadirbilirlik ve vazîfe anlayışlarına işâret etmekte, mutta-

sıf bulundukları ahlâkî üstünlükleri dile getirmektedir. Pâdişah çok hiddetli bulunmasına rağmen, Paşa'nın vakurâne hareketini takdîr edip övmekte; Sadrâzam ise Sultan'ın kızmasına, hattâ kendisini cezâlandırmasına aldırmadan, vazîfesini yapmaktadır. Bu vak'a, Osmanlı ricâline hâkim olan çok yüksek ve derin mânevî disiplinin, son derece köklü ve mukaddes devlet şuurunun, belîğ ve unutulmaz misâllerinden biri olarak görünmektedir.

Pâdişah bundan sonra sadârete eser sâhibi, çok âlim zât olan, aynı zamanda Dîvân sâhibi bir şâir de bulunan, dürüst, dindâr, fâzıl ve doğruluğuyla mâruf Nâilî Abdullah Paşa'yı tâyin etmiştir (18 Mayıs 1755/6 Şâban 1168). Bu sırada Sultan tarafından çok tutulan ve Hekimoğlu'nun azlinde de parmağı bulunduğu rivâyet edilen Silahdar Ali Ağa nişancılığa getirilmiştir. Yeni Sadrâzam üç ay yedi gün sonra azledilmiş ve yerine, epeyce zamandan beri sadârete getirilmesi Pâdişahca düşünülen Nişancı Ali Paşa tâyin edilmiştir (24 Ağustos 1755/16 Zilka'de 1168). Pâdişah'ın Ali Paşa'yı sadârete getirmek istediğini bilen Nâilî Abdullah Paşa'nın kendisinin bu makaamda ancak halefinin sakal bitimi kadar kalacağını hesap ettiği, hattâ azil emrini alınca "Sadr-ı sadâretde hülle vâki' oldu." nüktesini yaptığı rivâyet edilmektedir. Son derece yakışıklı ve güzel sesli olduğu söylenen yeni Sadrâzam, bu sebeple "Bıyıklı" lâkabıyle anılmaktadır.

Kudüs'te Kiliseler İhtilâfı

Bu sırada Hazret-i İsâ'nın Kudüs-i Şerîf'te vâki "merkad-i mübâreki" ile Beytü'l-Lahm'deki kiliseler o vakte kadar Lâtinler'in muhâfazasında bulunduğu halde, diğer hıristiyanlar istihsâl ettikleri emirnâme ile bunları oradan atmışlardır. Bu sebeple Lâtinler ile Rumlar arasında hayli müdârebe vukû bulmuş, devletin hâriciyesi bir zaman bununla meşgûl olmuş; nihâyet metropolitlerin uzaklaştırılması ile işin önü alınmıştır.

Büyük İstanbul Yangını

Yeni Sadrâzam'ın mevkie geçmesinden bir ay kadar sonra, İstanbul'u zaman zaman harâb eden yangınların en büyüklerinden biri zuhûr etmiş; "36 saat kadar mümtedd olarak şehrin üçde birini" mahveylemiştir. Demirkapı'dan çıkan yangın, Bahçekapısı, Bâb-ı Âli, Mahmudpaşa ve Ayasofya çarşılarına doğru dört koldan ilerlemiş ve büyük zarar husûle getirmiştir. Sultan Osman devrinin en karakteristik husûsiyetlerinden biri de sık sık şehri harâb eden büyük yangınların, garîb bir tesâdüf eseri olarak onun kısa süren saltanatına rastlamasıdır.

Sadrâzam Bıyıklı Ali Paşa'nın Azl ve İdâmıyle Yirmisekizçelebi-zâde Mehmed Saîd Paşa'nın Sadâreti

Pâdişah'ın çok yakın adamı bulunmasına rağmen, yeni Sadrâzam da mevkiini muhâfaza edememiş; iki aylık bir sadâretten sonra azil ve siyâset edilmiştir (25 Ekim 1755/19 Muharrem 1169). Pâdişah'ın kendisine çok teveccühü olmasına rağmen bu cezâya uğraması, zât-ı şâhânece son derece nefret edilen irtikâb ile ithâm edilmesindendir. Sık sık tebdîl gezmeğe meraklı olan Pâdişah, bu dolaşmalarında halkın, Sadrâzam'dan bu hususta çok şikâyet ettiğini işitmiş ve bu sebeple hiddetlenerek tecziye ettirmiştir. Bundan iki saat kadar sonra, bütün asabiyetine rağmen, çok iyi kalbli bir zât olan Sultan'ın bundan dolayı "jeng beste-i nedâmet" olduğu nakledilmektedir. Bütün kaynaklara göre, rüşvete mübtelâ ve garazkâr olduğu söylenen Sadrâzam'ın, iyi yola sevkedildiği takdîrde kendisinden istifâde edilebilecek bir zât olduğu da, Vâsıf tarafından bildirilmektedir. Kendisinden boşalan sadâret makaamına malûmâtlı, dünya ahvâline vâkıf, müteşebbis ve kaabiliyetli bir zât olan, Yirmisekizçelebi-zâde Mehmed Saîd Paşa tâyin edilmiştir. İbrahim Müteferrika Efendi ile birlikte Türk matbaacılığının müessislerinden sayılan yeni Sadrâzam da sadâret mevkiinde beş ay kalmış ve "mizâc-ı zamânede olan televvüne" uyamamasından dolayı azledilerek, yerini Köse Bâhir Mustafa Paşa'ya bırakmıştır (1 Nisan 1756/1 Receb 1169).

Nûr-ı Osmâniye Camii'nin Açılması

Yirmisekizçelebi-zâde Mehmed Saîd Paşa'nın sadâreti sırasında, yedi seneden beri inşası devam eden büyük câmi bitirildi ve hizmete açıldı (5 Aralık 1755/1 Rebîülevvel 1169). İnşaatına Sultan Mahmud tarafından başlanılmasına rağmen, ikmâli yeni Sultan zamânında tamamlandığı ve onun tarafından bir çok vakıflar da tahsîs edildiği için, "Nûr-ı Osmânî" nâmıyle isimlendirilmiştir. *Hadîka*'da "Câmi-i Osmâniye" diye anılan bu mâbed, binâ kâtibi Ahmed Efendi'nin zamânında yazdığı ve sonradan *Târîh-i Osmânî Ercümeni Mecmuası*'nda neşredilen eserden anlaşıldığına göre, 1161/1748'de inşâya başlanmıştır. Bir mîmâr-ı has'la berâber, bir de Simyon Kalfa nâmındaki binâ kalfası tarafından yapılmıştır. Bu Osmanlı inşâ usûlünün inhitâtını gösteren bir binâdır ve mimârî değeri yoktur. Orijinal Osmanlı mimârîsinden uzaklaşışın ve taklide kaçışın tipik bir nümûnesi olan bu eser, medresesi, kütüphânesi, imâreti ve sebîli ile bir külliye olarak inşâ edilmiştir. Açılış merâsimi bir cuma günü yapılmış ve bizzat Sultan da namazı edâ ederek, devlet ricâli ile ulemâya, usûl-i Osmânî üzre hil'atler giydirilmiş; fukarâya da sadakalar dağıtılmıştır.

İstanbul'daki Büyük Yangın ve Vebâ

Bundan bir müddet sonra Cibâli Kapısı hâricindeki Yehud-hânelerin birinden çıkan yangın, kırk sekiz saat devam ederek, dört kol hâlinde yayılmış; nice hânümânların sönmesine sebep olmuştur (4/5 Temmuz 1756/6-7 Şevvâl 1169 pazartesi gecesi). "Feth-i İstanbul'dan beri misli görülmedik bir âfet" olarak tavsîf edilen bu azîm yangında, 2000 ev, 1000 dükkân, yüzlerce değirmen, 200 câmi ve mescid, 70 han ve hamam yanmış, can kaybı da vukû bulmuştur. Unkapanı, Süleymaniye, Vefa, Şehzâdebaşı, Saraçhâne, Atmeydanı, Fâtih, Sultanselîm taraflarında şiddetli hasar vücûda getiren yangında bâzı yağmacılar elde ettikleri malları taşraya sevkedip satmak istemişlerse de, yapılan tâkibâtla bunlar zaptedilip, sâhiplerine iâde edilmiştir. Felâketin vücûda getirdiği hasârı gidermek için derhal harekete geçilmiş ve âdetâ İstanbul'un yeniden inşâsına başlanmıştır. Yangınlardan sonra İstanbul'da çıkan bir vebâ bir çok kimsenin vefâtına sebep olmuştur. Rivâyete göre, Sultan III. Ahmed'in büyük oğlu olan Mehmed Sultan da, bu sırada Vâlide Sultan'la birlikte "âzim-i dâr-ı cinân" olmuşlardır.

Eyâletlerde ve Mısır'da Karışıklıklar; Prusya ile Dostluk

Bu esnâda Mısır'da kölemen beyleri iki rakîb hizbe ayrılarak birbirleriyle mücâdelelerini şiddetlendirmişler, hayli dirliksizlik etmeğe başlamışlardır. Muş, Bitlis, Milas, Hoşâb kalelerindeki bir takım "Ekrâd" da "teferrüd etmek" istemişler, Erzurum Vâlisi'nin hareketiyle sükûnete kavuşmuşlardır. Garb Ocakları'nda bir müddetten beri çıkan karışıklıklar da ortadan kaldırılmıştır. Bu sırada Prusya Devleti'yle de dostâne münâsebetlere girişilmiştir. Aydın sancağında türeyen Karaosmanoğlu nâmındaki bir mütegallibe de yakalanıp siyâset edilerek, malları müsâdere edilmiştir.

Köse Bâhir Mustafa Paşa'nın Azli ile Koca Râgıb Paşa'nın Sadâreti

Bu sırada dokuz ay on günden beri sadârette bulunan Köse Bâhir Mustafa Paşa azledildi. Azlin sebebi, kendisine rakîb saydığı Koca Râgıb Paşa'yı huzûr-ı hümâyûnda çok medhedip, Şâm Vâliliği'ne göndermek istemesi ve Pâdişah'ın bu derece müdebbir bir vezîri, sadârete daha lâyık görmesidir. Nitekim Sultan, Sadrâzam'ın "Râgıb Paşa'nın Şâm Vâliliği uhdesinden gelip gelemiyeceğini" sormuş, ondan da "Baştan bu güne kadar gelen vüzerânın hiç biri, onun derecesinde sâhib-i kemâl olamamışdır; akıl ve kıyâsetde, zekâ

ve tedbîrde zamânın yegânesidir." cevâbını almıştır. Bunun üzerine bu derece kıymetli bir vezîri Şâm Vâliliği'nden ziyâde sadârette görmek istiyen Pâdişah, Râgıb Paşa'ya mühr-i hümâyûnu göndermiştir (11 Ocak 1757/19 Rebîülâhir 1170).

Böylece idârî ve siyâsî sâhada olduğu kadar, hikemî şiir sâhasında dîvân edebiyatımızın en büyük şahsiyetlerinden biri olan Koca Râgıb Paşa sadâret makaamına gelmiş ve ölünceye kadar, yâni yedi sene vezîr-i âzamlıkta bulunmuştur. Küçük yaşta devlet hizmetine giren Paşa, meşhûr Bağdad Vâlisi ve Şark Seraskeri Ahmed Paşa'nın, sonra da Hekimoğlu'nun maiyetlerinde bulunmuş; fethedilen yeni ülkelerin tahrîr ve tanzîminde, İran ve Avusturya ile yapılan sulh muâhedelerinin müzâkeresinde bulunmuştur. Mısır ve Haleb gibi vilâyetlerde de bulunan Paşa, 58 yaşında sadrâzam olduğu zaman, Devlet-i Aliyye'nin hâricî ve dâhilî ahvâline tamâmen vukuf kesbetmiş bulunmaktaydı.

Sultan III. Osman'ın Vefâtı ve Şahsiyeti

Koca Râgıb Paşa'nın sadârete tâyininin onuncu ayında, epeyce bir müddetten beri şîr-i pençeden, yâhud uyluğundaki "kurt uru"ndan muztarip olan Pâdişah, bunun çıkarılması sebebiyle yatağa düşmüştür. Çok rahatsız bulunmasına rağmen, Akdeniz'den dönen donanmanın limana girişini görmek için, Sarayburnu'ndaki Yalı Köşkü'ne gitmiş; buradan dönüşte de hastalığı ziyâdeleşerek, "âzim-i mülk-i câvidânî" olmuştur (29-30 Ekim 1757/15-16 Safer 1171). Vefâtında 59 yaşında bulunan Sultan, iki sene on buçuk ay saltanat sürmüştür. Kısa saltanat devri, hâricen sulh içinde geçmiş olmasına rağmen, sık sık çıkan büyük yangınlar, şiddetli soğuklar ve vebâ salgını, devrinin ehemmiyetli vak'alarındandır. Kendileri mülâhham (şişman) olup, "mütenâsibü'l-endâm" değillerdi. Asabî ve hadîdü'l-mizâc olup, kimseye itimâd etmez; şüphenin devlet riyâsetinde esas olduğuna kaani bulunurdu. Bu sebeple bütün işleri bilmek isterdi. Gâyet acûl olup, emirlerinin hemen îfâsını arzû ederdi. Bununla berâber son derece dindar, sâhibü'l-hayâ, fukaraperver idiler. Sık sık tebdîl gezerek halkla konuşmaktan hoşlanır, ahâlinin alış veriş ettiği sokak satıcılarının sattıkları şeylerden alarak, onların düşüncelerini yoklar; milletinin telâkkîlerine çok ehemmiyet verirdi.

Tahta geçtiği zaman saraydaki mûsıkîşinasları çıkarmış; "İstanbul'da meyhâneleri kapattırıp, hilâf-ı şerîat olan şeyleri ve nisvânın açık kıyâfetlerle süslü ve debdebeli gezmelerini men" etmiştir. Bunu biraz da yangın, vebâ, soğuk felâketlerinin birbiri ardınca zuhûrunu dâima bu sebeplere yoran halk telâkkîmizin, intibâha dâvet eden sadâsına uyarak icrâ etmiş görünmektedir.

Kendisi son derece mütedeyyin ve muttakî bir zât olup, nisvândan da ictinab ederdi. Rüşvetten, yalan ve hileden şiddetle nefret eder olduğu, bununla berâber müşfik ve merhametli bulunduğu rivâyet edilir.

Sadârette sık sık değişiklikler yapmakla berâber, dâima güzel ahlâkı, malûmâtı, idârî ve siyâsî vasıfları yüksek olan zevâtı iş başına getirmeğe çalışmıştır. Hiddetli ve çabuk kızan bir zât olmasına rağmen, bundan sür'atle dönmesini bilecek kadar ulüvv-i cenâb göstermiştir. Devrinde icrâ ettiği tek şiddetli ceza çok itimâd ettiği Sadrâzam Bıyıklı Ali Paşa'ya karşı davranışıdır. Bunu da, çok nefret ettiği rüşvet suçunu işlediği için yapmış görünmektedir.

Zamânında mühim îmâr eserleri, birâderi devrinde başlanmakla berâber, kendi saltanatında biten Nûr-ı Osmânî Câmii ile Ahırkapı Feneri ve Midilli adasındaki Sığrı limanı kalesidir. Kendi adıyla anılan câmi, maâlesef, Osmanlı klâsik mimârisinden uzaklaşma adımı olarak görünmekte, lüzumsuz yere yabancı tesirinde kalmanın tipik, aynı zamanda melez bir nümûnesi olarak nazara çarpmaktadır. Buna yerli mimarlarımızdan bâzıları itiraz etmişlerse de dinletememişlerdir. Pâdişah buradaki kütüphâneye husûsî kitaplarını vakfetmiş, kendisine hediye edilen yazmaları da koydurmuştur.

Sultan'ın hiç bir çocuğu olmamış ve cenâzeleri Yenicâmi'de, büyük birâderinin yanına defnedilmiştir.

SULTAN EL-GÂZİ MUSTAFA HÂN-I SÂLİS

(1757-1774 M./1171-1187 H.)

Sultan III. Mustafa'nın Cülûsu ve İlk İcrâatı

Sultan Osman hasta bulunurken, Kızlar Ağası Ebû Kaf Ağa'nın tesiriyle Sadrâzam Râgıb Paşa'yı azletmek istemişti. Rivâyete göre Pâdişah'ın bu niyetinden haberdar olan Paşa, bir müddet gizlenmiş; bu sırada da Sultan vefât etmişti. Bunun üzerine devlet ricâli sabaha karşı saraya gelerek, sünnet odasında toplanmışlardı. O esnâda saltanat vârisi bulunan Sultan Mustafa, Osmanlı an'anesi mûcibince, sağ koltuğuna kızlar ağası Ebû Kaf Ağa, sol koltuğuna Silahdar İbrahim Bey girmiş oldukları halde odaya dâhil olmuş ve devlet ricâlinin selâmlarına "Sabahlar hayrola" diye mukaabele etmiştir. Sonra Sadrâzam ve diğer ricâl yer öperek resm-i selâmı ve bîatı îfâ etmişlerdir. Bunun üzerine Sadrâzam, Şeyhülislâm ve Kapdân-ı Deryâ'ya hil'atler giydirilmiş; Sultan Mustafa da Hırka-i Şerîf dâiresine giderek, duâda bulunmuşlardır. "Tulû-i fecr-i sâdıkda" Bâbü's-saâde önüne taht kurulmuş ve dâvet edilen diğer devlet erkânı yeni Sultan'a bîatlerini arzetmişlerdir. Atılan toplar ve çıkartılan münâdîlerle yeni Pâdişah'ın cülûsu ilân edilmiştir.

Merâsimden sonra Enderûn'a dönen Sultan, selefinin tekfîn emrini vermiş ve an'ane mûcibince Yeniçeri Ağası, Sekbanbaşı, Kul Kethudâsı tarafından görülen cenâze, usûl icâbı, Mukaddes Emânetler dâiresi önünde gasledil-

dikten sonra, namazı kılınarak Yenicami türbesinde Sultan I. Mahmud'un yanına defnedilmiştir (30 Ekim 1757/16 Safer 1171 pazar).

Yeni Sultan Sadrâzam ve Şeyhülislâm'ı makaamlarında bırakmıştır. Birkaç gün sonra "de'b-i dîrin-i Osmâniye" mûcibince "taklîd-i seyf" merâsimi yapılmış; Vâsıf'ın naklettiğine göre Pâdişah, ata süvar olarak erkân-ı devletle Eski Odalara gelmiş; mensub bulunduğu 61. Orta'nın odabaşısı tarafından kendilerine, mûtad olduğu üzere, şerbet takdîm edilmiş; Sultan da bunu içtikten sonra, içini altınla doldurarak iâde etmiş; ayrılırken de Kızılelma'da buluşmaları temennîsinde bulunmuştur. Yeniçeriler an'ane mûcibince aynı temennîyi alkış mâhiyetinde ifâde etmişlerdir. Sonra ceddi Fâtih'in türbesini ziyâret edip duâda bulunmuştur. Sonra Sultan Mustafa, selefi gibi "rüsûm-ı cülûsiye"den vazgeçmiş ve yenilettirilmesi âdet olan berâtlardan alınan harcı yarıya indirmiştir. Tahta çıkışından 12 gün sonra muvazzaf ve mütekaaid askerlere dahi cülûs bahşişini îtâ ettirmiştir. Osmanlı târihinde dağıtılan son cülûs bahşişi budur.

Bundan sonra cülûsun vukuunu yabancı devletlere bildirmek üzere sefîrler gönderilmiştir. *Hulâsatü'l-İ'tibâr* adlı târihî eserin muharriri olan Giritli Ahmed Resmî Efendi Avusturya'ya, Çavuşlar Kâtibi Şehdî Osman Efendi Rusya'ya, Ümnî Bey kethudâsı Mehmed Ağa da Lehistan'a bu maksatla gönderilmişlerdir.

Bâzı Vak'alar ve Tedbîrler

Bu sırada "Berru'ş-Şam urbânının tarîk-ı haccı sed edercesine zuhûra getirdikleri" hâdiselerle uğraşılmış; bunun Kızlar Ağası Ebû Kaf Ağa'nın Şâm Vâlisi Es'ad Paşa'yı, para talebiyle azletmesi; bîzâr kalan Vâli'nin de çöl eşkıyâsını tahrîk etmesi netîcesinde ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Kızlar Ağası önce sürgün, sonra da siyâset ettirilmiş; meselenin müzâkeresi için de başta sadrâzam olmak üzere, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, eski ve yeni Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ile namlı ulemâ ve askerî şeflerin bulunduğu bir müşâvere meclisi toplanmıştır. Burada Çeteci Abdullah Paşa hacc emîrliğine tâyin edilmiş ve Sultan Mustafa toplantı sonunda şu mânidâr konuşmayı yapmıştır:

> *"Ecdâd-ı izâmımın halkın âsayişi, memâlikin emniyeti, bilhassa Haremeyn umûru için leylü'n-nehâr çalışdıkları ma'lûmumdur. Beytü'l-mâl-i müslimîni hıfz ve siyânet, emânetu'llâh olan mülk-i İslâm'ı himâye uğrunda ve tebeaya âid işlerin îfâsı husûsunda îcâb ederse şu parmağımdaki yüzüğü dahi akçeye tahvîl edip harcamaya hazırım."*

Bu sözler yeni Sultan'ın halkını düşünmekte ne derece ileri vardığını, tebeasının rahatı için parmağındaki yüzüğe varıncaya kadar her türlü fedâkârlığa hazır bulunduğunu, bu hususta büyük cedleri gibi hizmete müheyyâ olduğunu açıkça ortaya koymakta, taşıdığı büyük hükümdarlık vasıflarına ışık tutmaktadır.

Bundan sonra Dârüssaâde Ağası'nın nezâretinde bulunan Haremeyn vakıflarının teftîşi için bir komisyon kurulmuş; vâridatta iki bin kese bir fazlalık görülerek hazîneye alınmış ve buranın idaresi de bir fermanla "defterdâr-ı vakit bulunan zevâta" tevdî edilmiştir.

Bundan sonra İstanbul'da bulunan Rum, Ermeni ve Mûsevîler'in kıyâfetleri eski usûl üzere yeniden tanzîm edilmiş; bir kaç seneden beri inşâsı devam eden üç anbarlı iki kalyon Pâdişah'ın katıldığı bir merâsimle denize indirilmiş; Anadolu'da türeyen levend eşkıyâsı tenkîl edilmiş; memlekette bir îmâr faâliyetine girişilmiştir. Bu arada Sakarya nehrinin Sapanca Gölü vâsıtasıyle İzmit Körfezi'ne akıtılması hakkındaki Sultan Süleyman ve IV. Mehmed devrirlerindeki tasavvur yeniden ele alınmış; fakat nakliye yolunun kısalmasını temin edecek olan bu teşebbüsten, yine menfaatlerinin haleldâr olacağını ileri süren ahâlî mümessillerinin mürâcaatı üzerine vazgeçilmiştir.

Sultan Mustafa bir kaç zamandan beri "dîbâ-yı rûmî" denilen kıymetli kumaşın dokunmadığını, buna mukaabil Venedik dîbâsının bunun yerini aldığını düşünerek, imâlâtçıları saraya çağırmış; yeniden faâliyete geçmelerini emretmiş; bu husûsta devletin kendilerine müzâheret edeceğini bildirmiştir. Bu sûretle memlekette sönmekte olan bu sanâyii yeniden canlandırmış, bu hususta yabancıya muhtâc olunmaması için gayret sarfetmiştir.

Şehzâde Selîm'in Doğuşu

1761 senesi nihâyetinde Pâdişah'ın Mihrişâh Sultan'dan bir şehzâdesi dünyaya gelerek Selîm nâmı verilmiştir (24 Aralık 1761/27 Cemâziyü'l-ûlâ perşembe). İlm-i nücûma (astroloji) o târihteki bir çok Avrupa hükümdarı gibi çok meraklı olan Pâdişah'a müneccim Yâkub Efendi şehzâdenin tâyin ettiği eşref saatte doğarsa "cihangîr-i bî-nazîr" olacağını müjdelemişti. Selîm, rivâyete göre, tesbît edilen zamandan beş dakîka evvel doğmuş, müneccim ise saatini geriye alarak, şehzâdenin tam zamanında doğduğunu ileri sürmüştür. Oğlunun çok büyük bir hükümdar olacağına bu suretle inanan Sultan Mustafa, onun terbiyesine büyük itinâ göstermiştir. Bu şehzâde ileride "Selîm-i Sâlis"unvânıyle tahta çıkacaktır.

Bu sırada İstanköy adasına yanaşan bir Osmanlı kalyonunun içindeki forsalar, subaylarla askerin karaya çıkmasından istifâde ederek gemiyi ele geçirip Malta'ya kaçırmışlardır. Burayla münâsebeti olan Fransa hükûmetine mesele bildirilerek, kalyonun iâdesi istenmiş; aksi takdîrde îcâb eden muâmelenin yapılacağı bildirilmiştir. Bunun üzerine Fransa'ya, gemiyi bütün âletleriyle aynen iâde ettirdiğinden, sefîr taltîf edilmiştir.

Koca Râgıb Paşa'nın Vefâtı
Hâmid Hamza Paşa'nın ve
Köse Bâhir Mustafa Paşa'nın Sadâretleri

Bundan bir müddet sonra büyük devlet adamlığı yanında, Dîvân edebiyatımızın da en mümtaz sîmâlarından biri olan ve yazdığı hikemî şiirlerle meşhûr bulunan Sadrâzam Koca Râgıb Paşa vefât etmiştir (8 Nisan 1763/24 Ramazan 1176). Âlim, fâzıl, dürüst, ileriyi düşünen, kanaatkâr ve hakîm bir devlet adamı olan Paşa, aynı zamanda iyi bir hattat ve elsine-i selâsede (Türkçe, Arapça ve Farsça olarak) şiir yazan mükemmel bir şâirdi. İlim ve fenlerden bahseden *Sefînetü'r-Râgıb* ve şiirlerini toplayan *Mecmua-i Râgıb* gibi meşhûr iki eserinden başka, ehl-i sünnet ile şiâ arasını bulmaya çalışan *Tahkîk ve Tedkîk* nâmında bir risâlesi vardır. Paşa, Semerkandî'nin İlhanlılar'a âit *Matlau's-Sa'deyn*'i ile Mîrhond'un peygamberler târihinden bahseden *Ravzatü's-Safâ*'sını tercümeye başlamış ise de bitirememiştir.

65 yaşında vefât eden Paşa, 40 sene Devlet-i Aliyye'ye hizmet etmiş; bu müddet içindeki uzun tecrübesi "kendinde bir takım nazariyât-ı hakîmâne tevlîd ve irfân ve kemâlini tezyîd etmiş"tir. Abdurrahman Şeref onun "dûrendîşâne ve amîk mütâlâatının teennî ve ihtiyâtını iksâr; terakkî-i sinninin de teşebbüsât-ı cesûrânesi ile heves ve cür'et-i şebâbiyesini tenkîs eylediğini" nakletmekte, bu sebeple "yedi sene süren idâre-i âkilânesi, şa'şaa-yı mütevâtiresi nisbetinde nâfi değildir." demektedir. Aynı müellef "Duhan-ı hikmet-beyânından işidilen 'Âheng-i mevcûdu bozarsak sonra eski düzeni veremeyiz.' sözünün meslek-i muhâfazakârânesini iyi tâyin ettiğini" bildirmekte, Sultan Osman'ın ilk senelerinde Avrupa'da başlayan Yedi Sene Muhârebeleri'ne Prusya Kralı Büyük Frederick'in bütün arzûsuna rağmen katılmayıp, bîtaraf bir meslek intihâb ettiğini, lâkin biz ne kadar tevakkî etsek düşmanın bir gün muhârebeye vesîle verebileceğini düşünerek "Tanzîmât ve tensîkat-ı askeriyeye ve ihzâr-ı mühimmât ve levâzım-ı seferiyyeye cidden i'tinâ etmemiz muktezî iken Koca Râgıb Paşa'nın Prusya ile ittifak akdedip zamânını böylece geçirdiğini" yazmakta ve "Şiir ve edebiyatta ve hikmet ve felsefede yegâne-i zamân olup, telhîsât-ı resmîyesi, siyâset ve diplomatlık

nokta-i nazarından şâyân-ı tahsîn ve âferîndir; müverrih Vâsıf Efendi'nin 'sadrü'l-vüzerâ ve sultânü'ş-şuarâ ve insân-ı kâmil' elkaabına diyecek yoğise de 'vezîr-i gayyûr ve hâdim-i fedâkâr' sıfatına ilmen gâyetle dûn ve sinnen daha pîr ve düşkün olan Kuyucu Murad Paşa ve Köprülü Mehmed Paşa kadar istihkak göstermemiş ve kendini yetiştiren vüzerâ-yı selefin mesleğine gitmemiştir." demektedir. Aynı müellif kendisinin vefâtından sonra zuhûr eden Rus harbindeki muvaffakıyetsizliğimizi dahi Paşa'nın ihmâline atfetmekte ve "Rusyalı'nın kudret ve istitaatını ve bilâd-ı İslâmiye hakkındaki maksûdlarını ve Devlet-i Aliyye'nin mertebe-i harbiyesini pek âlâ bildiği halde, yedi sene süren eyyâm-ı sadâretini letâîf-i rindâne ve mübâhâsat-ı filozofâne ve müsahabât-ı şâirâne ile geçireceğine, mâlik olduğu iktidar-ı fevkalâdenin bir kısmını olsun tanzîmât-ı askeriye ve tertîbât-ı harbiyeye ve hiç olmazsa adam yetiştirmeğe sarfetmiş olsa idi, elbette bu seferde mübtelâ olduğumuz mesâib tehvîn ve şöhret-i fâzılânesini zikr-i cemîl-i hamiyetle tezyîn etmiş olur idi." mütâlâasında bulunmaktadır.

Paşa'nın siyâsî telhîslerinin son derece mükemmel olduğu, Avrupa işlerine vukufunun da derin bulunduğu nakledilmektedir. Ordunun tensîkine ve hazırlanmasına gayret göstermemesinden dolayı tenkîd edilmesine mukaabil, Avrupa'da gelişen Prusya ile bir ittifak muâhedesi yaparak, Rusya'yı dizginlemek istemiştir. Fakat bu anlaşma, Avrupa'da eski muvâzeneyi sarsan garib ittifaklar dolayısiyle, tesirli olamamıştır. Sultan Mustafa, Avrupa muvâzenesini tamâmen bozan bu ittifaklardan ve onun netîcesi olan Yedi Sene Muhârebeleri'nden istifâde edilmesinde ısrar etmiş; Rusya'nın nufûzunu artırmasına sed çekilecek bir fırsatın çıktığına kaani bulunarak, Sadrâzam'ı zorlamıştır. Hattâ bir gün Sadrâzam'ın "Eğer para bahis mevzuu ise, Edirnekapısı'ndan Rusçuk'a kadar iki tarafa altın dizerim." demiş, Vezîr de "Devlet-i Aliyye'niz tırnakları aşınmış bir arslana benzer; uzaktan heybetli görünür; fakat düşmana yaklaşmamalıdır ki zaafı meydana çıkmasın." beyânında bulunmuştur. Bu sözler Paşa'nın icrâatta kaderci bir batâete varan, siyâsî basîretle mümtaz olduğunu göstermektedir. Esâsen kendisi askerlikten gelmediği için bu husustaki hazırlıklarda ihmâl göstermiş; hattâ serhad kalelerinin tahkîmini dahi nazardan uzak tuttuğu rivâyet edilmiştir. Paşa, Avrupa meselelerindeki vâkıfâne mütâlaası ve nufûzu ile siyâsî müdâhalelerle netîce alınacağına kaani bulunmuştur.

Paşa, hayatı boyunca topladığı kıymetli kitapları Lâleli'de yaptırdığı bir kütüphâneye koydurmuş; yanına iki sebîl, bir çeşme ve bir de medrese yaptırıp vakfetmiştir.

Mîzâh ve lâtîfeye meyli fazla olan Paşa'nın, zamânının meşhûr şâirlerinden Fıtnat Hanım ve Haşmet ile şakaları rivâyet edilmektedir. Bir

çok mısrâları birer atasözü hâlinde hâlâ halkımız arasında söylenmekte ve dîvân edebiyatının millete inmediği hakkındaki kasıtlı iddiaları yalanlamaktadır. "Hezâr ahbâb olan ehl-i televvünden vefâ gelmez."; "Şecâat arzederken merd-i kıptî sirkatin söyler."; "Muzaffer, vakt-i fırsatda adüvden intikaam almaz."; "Eğer maksûd eser'se mısrâ-ı berceste kâfîdir." gibi mısrâlar bunlardan yalnız bir kaçıdır.

Yerine, hastalığı sırasında sadâret kaymakamlığında bulunan Tevkîî Hamza Hâmid Paşa getirilmiş; icrâatında mütereddit denilebilecek kadar ihtiyâtkâr olduğundan dolayı da yedi ay sonra azledilmiştir (1 Kasım 1763/24 Rebîülâhir 1177). Paşa, Prusya'nın teklîf ettiği ve Koca Râgıb Paşa'nın askıda bıraktığı ittifakı reddetmiş ve selefinin bıraktığı boşluğu dolduramamıştır. Yerine eski sadrâzamlardan Köse Bâhir Mustafa Paşa getirilmiştir.

Lâleli Câmii'nin Hizmete Açılışı

Bu sırada dört seneye yakın bir zamandan beri inşâsı devam eden Lâleli Câmii bitirilerek hizmete açılmıştır (9 Mart 1764/6 Ramazan 1177 cuma). Açılış merâsiminde bizzat Sultan Mustafa bulunmuş; an'ane mûcibince erkân ve ulemâya hil'atler, fukarâya sadakalar dağıtmıştır. Osmanlı klâsik mîmârîsindeki intitâtın Nûr-ı Osmaniye'yi tâkip eden büyük nümûnelerinden biri olan bu câmi, birer şerefeli iki minâreyi hâvi olup, medresesi, imârethânesi ve sebîli ile küçük bir külliye hâlindedir. Orta kubbesini direkler üzerindeki kemerlerin taşıdığı câmiin yanındaki türbede III. Mustafa ile oğlu III. Selîm medfûn bulunmaktadır. 1783/1197'de bir tâmir geçiren câmi, 1958'de yeni baştan restore edilmiş; kenarındaki cadde indirilerek altındaki dükkânlar da açılmıştır. Sultan Mustafa bundan başka Üsküdar'da vâlidesi Emîne Mihrişâh ile ağabeyisi şehzâde Süleyman nâmlarına Ayazma diye anılan câmi ile, Kadıköy'de bir câmi daha yaptırmıştır. Bütün bu câmiler, zamânında dahi kendi nâmına izâfe edilmemiştir. Bundan dolayı Pâdişah'ın yaptırdığı câmileri kasdederek "Birini suya, birini kadıya, diğerini velîye kaptırdık." dediği rivâyet edilmiştir. Nitekim Üsküdar'da yaptırdığı mâbed "Ayazma Câmii" nâmıyle anılmış, Lâleli'deki oradaki velîye izâfe edilmiş; Kadıköy'deki de bu adla anılmıştır. Son zamanlarda Kadıköy'dekinin üzerine, nâmını zikreden bir levha konmuş; böylece Pâdişahın arzusu, zamânından asırlarca sonra gerçekleşmiştir. Devrinde baş mimarlık uhdesine tevdî edilmiş bulunan Mehmed Tâhir Ağa, Barok stilinde binâlar yapmakla berâber, millî husûsiyetleri de muhâfazaya gayret etmiş; böylece melez bir tarz doğmuştur.

Köse Bâhir Mustafa Paşa'nın Azli

Bundan bir müddet sonra, bir sene beş aydan beri sadâret mevkiinde bulunan Köse Bâhir Mustafa Paşa, Ruslar'ın teşvîkiyle Gürcistan'da çıkan isyânı tenkîl edemediğinden azledilmiş; gayrı meşrû servet topladığı, hazîne isrâfâtı gibi töhmetlerle de ithâm edildiğinden, siyâset edilmiştir. Paşa, Otakçılar'daki Nakşıbendî dergâhını yaptırmış; bâzı mescidleri tâmir ettirmiş ve Yeraltı Câmii'nde Emevî ordusuyla İstanbul'a gelen ashâb-ı kirâmdan üç zâtın kabrini meydana çıkarmıştır. Osmanlılar'ın İstanbul'u almasından evvelki eski dînî alâkalar ihyâ edilerek, beldenin islâmî karakteri ziyâdeleştirilmiş; şehrin müslümanlıkla alâkası, siyâsî hâkimiyetten çok daha evvellere dayandırılmak istenmiştir. Bu Osmanlılar'ın karakteristik husûsiyetlerinden biridir ve bugünkü yanlış telâkkimizin aksine, onların çok üstün olan millî görüşlerine işâret etmektedir. Osmanlılar, girdikleri bütün yerlerde, çok üstün olan bu millî telâkkî ile hareket etmişler; fethettikleri ülkelerin hıristiyan karakterini silerek, buraları islâmîleştirip Türkleştirmişler; kendi hâtıralarıyle dolu bir vatan vücûda getirmek istemişlerdir. Bu onların çok derin millî ve islâmî bir şuura sâhip olduklarını göstermekte, kendi mukaddes hâtıralarıyle yaşamaktaki mânevî hazlarını dile getirmekte, yeni ülkeleri temsîl etmekteki büyük kaabiliyetlerini anlatmaktadır. Bu sebepledir ki, Anadolu ve Rumeli'nin her tarafında bir gâzînin, bir mâna erinin, bir yatırın kudsî sâhibiyetleri bulunmakta, buraların tamâmen bir Türk yurdu olduğunu dile getirmektedir. Maalesef son yarım asırdır, bunun millî kültür zâviyesinden lüzûmunu idrâk edemiyen bir görüşle, bu husûsiyetler kazınmak istenmiş; millî telâkkî noktasından çok tehlikeli bir yol tutulmuştur.

Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın Sadâreti ve Büyük İstanbul Zelzelesi

Köse Bâhir Mustafa Paşa'dan boşalan sadâret makaamına tecrübeli bir devlet adamı ve iyi bir kumandan olan, serhad umûruna vukufu kadar Avrupa ahvâlini de bilen Muhsin-zâde Mehmed Paşa tâyin edilmiştir (28 Mart 1765/5 Şevvâl 1178). Pâdişah'ın hemşîresi Esmâ Sultan'la evlenen Paşa'nın sadâretinin ikinci senesi başında, İstanbul'un gördüğü en büyük zelzelelerden biri vukû bulmuş, bir çok tahrîbâta ve can kaybına sebep olmuştur (22 Mayıs 1766/12 Zilhicce 1179). Gün doğduktan yarım saat sonra başlayan ve iki dakîka süren zelzelede Fâtih Câmii ile diğer bir çok mâbed hasara uğramış, şehrin bir çok binâları yıkılmıştır. Sarsıntıların iki buçuk aya kadar, gittikçe hafifleyerek devam ettiği, şehir halkının çadırlarda korkulu günler yaşadığı

rivâyet edilmektedir. Bu müthiş âfetin tahrîbâtının sür'atle giderilmesini istiyen Sultan Mustafa, çok hızlı bir îmâr faaliyetine başlamıştır. 22 bin kese yâhud 11 milyon kuruş olarak hesaplanan zararın telâfîsi için Pâdişah büyük gayret sarfetmiştir. Fâtih ve Eyüp Sultan Câmileri yeni baştan binâ edilmiş, Saraçhâne, Baruthâne, surların bir kısmı, Kapalıçarşı, Tophâne sür'atle tâmir ve restore edilmiştir.

Lehistan'ın Tesiriyle Kuzey Dengesinin Bozulması; Bu Sebeple Rusya'ya Harb İlânı Sadârette Değişiklikler ve Umûmî Ahvâl

Bu sırada Avrupa siyâsî kuvvetler dengesinde, çok derin değişiklikler vukua gelmiş, asırlardan beri devam eden devletler dengesi alt üst olmuş, garîb bir cinnete kapılan garb hükûmetleri, günübirlik menfaat mülâhazalarıyle acîb ittifaklara vücûd vermişler; günümüze kadar uzayan ve bu gün fecî meyvesini veren büyük politik buhranın tohumlarını ekmişlerdir. Bu, Yedi Sene Muhârebeleri'nin bir netîcesi olarak ortaya çıkmıştır.

Fransa, İngiltere ile bir ittifak akdeden eski müttefiki Prusya'yı terkederek, asırlardan beri düşman olduğu Avusturya ile anlaşmıştı. İngiltere, kuvvetlenen ticâret filosu ve donanması sâyesinde, Fransa'nın elindeki müstemlekelere göz dikmiş; bunları elde etmek için çalışmıştı. İngiltere ile Fransa arasında denizlerde geçen muhârebelerde, Fransa sarsılmış; nihâyet 1763 Şubat'ında imzaladığı Paris Anlaşması'yle, Kanada ve Hindistan'ı düşmanına terketmek mecbûriyetinde kalmıştı. Fransa kendisini zayıflatılmış ve zillete uğratılmış addetmekte ve izzet-i nefsinin yaralanmasına karşı İngiltere'ye kin ve intikaamla dolu bulunmaktaydı. Nitekim zamânın Fransız muharrirleri İngiltere'yi, ırsî bir hasım olarak görmekte ve iki devlet arasındaki mücâdeleyi, Roma-Kartaca çekişmesine benzetmekteydiler.

Buna mukaabil Aix-la-Chapelle Sulhü ile Silezya'yı Prusya'ya terketmiş bulunan Avusturya, bunu hazmedemiyor ve burayı yeniden elde etmeyi düşünüyordu.

Hudutlarını batıya doğru muttasıl genişletmek yolunu tutan Rusya ise, hem doğuya doğru genişlemek emelinde bulunan ve kuvvetlenen Prusya'dan çekiniyor; hem de göz diktiği Lehistan'ı ele geçirmek istiyordu. Rusya, eski müttefiki İngiltere'nin Prusya ile anlaşması karşısında, Fransa ve Avusturya ile bir ittifaka girdi. Böylece eski Avrupa muvâzenesini sarsan garîb bir ittifak doğdu ve Rusya bu kıt'ada söz sâhibi edilmeğe başlandı.

Prusya, etrafında gittikçe genişliyen düşman halkasının müşterek hare-

ketlerine meydan vermemek için, âniden Saksonya'ya hücûm ederek, Yedi Sene Muhârebeleri diye anılan harbleri başlattı. Tâclı bir filozof olarak tanınan, kendisini hiç bir ahlâkî telâkki ile de bağlı addetmiyen, aynı zamanda mason da bulunan II. Frederich önceleri gâlib geldiyse de, Avusturya kuvvetleri kendisini muhtelif yerlerde mağlûben ric'ate mecbûr ettiler. Doğudan Rusya vâsıtasıyle de sıkıştırılan Büyük Frederich, bu müşkil vaziyet karşısında Osmanlı Devleti'ne mürâcaat ederek, kendisine yardım etmesini ve harbe girmesini yâhut sulh için tavassutta bulunmasını istedi. Bu sırada sadâret mevkiinde bulunan Koca Râgıb Paşa, Avrupa muvâzenesinin çok ciddî bir buhran geçirdiğini, yeni denge kurulmadan yapılacak muâhedenin çok daha tehlikeli karışıklıklara sebebiyet vereceği mülâhazasıyle, şimdilik bir ticâret anlaşmasıyle iktifâyı münâsib gördü.

Bu sırada Prusya'ya karşı müşterek harekette bulunan Avusturya ve Fransa kumandanlarının zaferden mütevellid gafletleri, gâyet kurnaz olan Büyük Frederich'in kendilerini iki defa mağlub etmesine sebep oldu. Bununla berâber, doğudaki Rus taarruzu inkişâf etmekte ve Prusya'nın merkezine yaklaşmaktaydı. Aynı esnâda bir saray darbesiyle işbaşına gelmiş bulunan, iptidâî tahsîlli ve son derece müptezel sefâhatıyle temâyüz etmiş olan Çariçe Elisabeth öldü. Yerine vâris bıraktığı Petro ise, mütereddî ve geçirdiği çiçek hastalığı dolayısıyle, delik deşik yüzlü ve sakîl vücûtlu bir adamdı. Ruslar için doğmuş olmadığını söyliyen bu adam, Frederich'e körü körüne hayrandı. Onun için Prusya kuvvetlerini mağlûb edip Berlin'e girmek üzere bulunan generali Tolleben'e şehirden bir tazmînât alarak geri çekilmesi emrini verdi. Bu suretle ünlü Prusya Kralı, mutlak bir mağlûbiyetten kurtuldu. Yeni Rusya Çarı ise, kendisinden de fecî bir ahlâkî düşüklükle mâlûl bulunan karısı meşhûr II. Catherina ve âşıkları tarafından tahttan indirilip öldürüldü. Resmen, basur ağrılarından vefât ettiği îlân edildi. Tabiî bu îzâh kimse tarafından yutulmadı. Hattâ o sırada Petersburg'a dâvet ettiği Fransız ansiklopedistlerinden D'Alembert "Ben dâima basur memelerinden muztaribim; o memlekette ise bu hastalık anlaşılan gâyet ağır seyrediyor; ben ise kıçımın hastalığını emniyet altında geçirmek isterim." cevâbını vermiş ve Çariçe'yi nâzikane hicvetmişti.

Rusya tahtına geçen, kızlığında parasız Alman prenseslerinden biri olan Katerina (Catherina) çok sefîh hayâtını örtmek için, hâriçte muvaffakıyetler kovalamağa başladı. Prusya'ya karşı muhârebeye devam etmedi ve tarafsız kaldı. Bu suretle de Rusya'nın Yedi Sene Muhârebeleri'nden gâlib olarak çıkmasını sağlamış oldu. Bununla Avrupa'da kendisi için lüzumlu bir müttefik olarak Prusya'yı gördüğünü ortaya koyuyordu. Rusya'yı batıya doğru genişletmek istiyen Katerina, eskiden beri komşu devletlerin tamâ' nazarlarını

çeken Lehistan meseleleriyle uğraşmak için, son vaziyetten istifâde etmek istedi. Lehistan Kralı bulunan III. Auguste'ün ölümü üzerine başlayan karışıklıktan ve devlet reîsi intihâbı meselesinden istifâde ederek, eski âşıklarından Stanislas Poniatowski'yi, zorla kral seçtirdi ve onunla bu memleketin muhâfazası için bir anlaşma yaptı. Katerina böylece tâkip ettiği gâyeye gelmişti. Artık Lehistan, Sorel'in tâbiriyle "Ona karşı anarşi içinde yaşamağa ve ölmeğe yemîn ediyordu." Avrupa'nın akıldan uzak filozofları bu hareketi alkışlıyorlar; "Rusya'dan gönderdiği orduların elindeki sancaklar, ahâlinin barışma bayraklarıdır." iddiasında bulunuyorlardı. Sorel'e göre "Bu bir roman idi ve hakikat, Rus askerlerinin zulmü altında meydana çıkıyordu." Ruslar'ın bu zâlim hareketi, Lehistan'ı dehşetli bir ihtilâl uçurumuna sürükledi. Katolik olan ve Rus düşmanı bulunan haşîn, saf, mutaassıp zâdegân sınıfı ayaklandı ve Podolya eyâletinin Bar kasabasında toplanarak, bu adla anılan bir konfederasyon kurup mücâdeleye başladılar. Çok geçmeden Lehistan kan ve ateş içinde kaldı. Prusya sefîri, Kral'ına "Hemen de bütün Lehistan ittifak etmiştir." diyerek hareketin çok geniş olduğunu bildirdi. Yedi Sene Muhârebeleri'nden nufûzu sarsılmış olarak çıkan Fransa, İngiltere'den bunun intikamını almak için, Rusya ve Prusya'yı bîtaraf tutmak istiyordu. Bu sebeple Avusturya ile anlaştı ve Rusya'ya karşı da yeniden Osmanlı kudretine dayanmak istedi. Bu sebeple Katerina tarafından "III. Mustafa'nın suflörü" diye anılan Fransız hâriciye nâzırı, Leh meselesine müdâhale için, İstanbul'daki sefîrine tâlimât verdi.

Diğer taraftan Lehistan işlerini dikkatle tâkip eden ve Avrupa'daki muvâzenenin sarsılmasını yakından müşâhede eden Türkiye, Leh vatanperverlerinin canhıraş feryâdları ile de karşı karşıya bulunuyor; buranın Rusya nufûzuna geçişinin, devletin istikbâlini tehdîd eden bir tehlike olduğunu görüyordu. Nitekim Osmanlılar'ın asırlardan beri tâkip ettikleri politika, Lehistan'ın Rusya ve Avusturya arasında kendisine tâbi, kuvvetli bir devlet olarak bırakılmasıydı. Türkiye bu uzak görüşlü siyâsetinin, günübirlik menfaatlerle hareket eden, Avusturya ve Prusya tarafından, Rusya ile anlaşılarak ihlâl edildiğini görüyordu.

İş bununla da kalmadı. Bir Rus müfrezesi, Leh milliyetçilerini tenkîl için, Kırım Hânları'nın haslarından biri olan Balta kasabasına girerek, buradaki müslüman ahâliyi kılıçtan geçirip, şehri tahrîb etti. Diğer taraftan Balkan Ortodoksları papaz kılığındaki Rus ajanları tarafından senelerden beri tahrîk edilmekte, "Türkler'in bir sarı kavim tarafından Avrupa'dan kovulacağı" propaganda edilmekteydi. Bunlar ufak ve kısmî kıpırdanmalar şeklinde bir kaç yerde isyana sebep oldu. Şu hâdiseler Osmanlı Rumelisindeki müslüman halk arasında derin bir infial husûle getirdi. Bunun üzerine Bâb-ı Âlî,

Rus sefîrini dâvet ederek, hükûmetinin hemen Lehistan'ı tahliye etmesini talep etti. Bu sırada Prusya sefîri bulunan Seglin, kralına yazdığı bir nâmede "Eğer Rusya Bâb-ı Âlî'nin Lehistan'ı tahliyeye müteallik talebini yerine getirmeyecek olursa harb gayr-ı kaabil-i ictinâbdır; çünkü Türkiye'de halk galeyâna geldiği vakit hükûmet artık hâkim-i mutlak değildir ve seylâba tâbi olmağa mecbûrdur." diye yazmaktaydı. Nitekim İstanbul'da ahâli tarafından toplu hareketler yapılmakta ve harb lehinde umûmî bir temâyül başgöstermekteydi.

Nihâyet 1768 Ekiminin 6'ncı günü, fevkalâde olarak toplanan bir Dîvân, Rusya'ya harb kararı verdi ve Çariçe'nin elçisi Osmanlı hukûk-ı düvelinin îcâbı olarak, Yedikule'de hapsedildi. Neşredilen muhârebe beyânnamesinde "Rusya Lehistan'ın imhâ-yı hürriyetine cür'et ve Lehliler'i ne hânedan-ı kralîden olan ne de arzû-yı umûmî-yi millîyeye muvâfık bulunan bir şahsı kral tanımaya icbâr ve tanımayanları katl ve emvâl ve arâzîlerini yağma ve gâret husûslarına cesâret ettiği için, harb ilân edilmiştir." deniyordu. Türkiye kuzey dengesini sarsan siyâsî ve askerî gelişmelerin, Avrupa'daki statükoyu kendisi aleyhinde değiştireceğine kaani bulunduğu; Rusya'nın genişlemesi ve büyümesinin, dünya nizâmını haleldar eden büyük karışıklıklara sebep olacağı mülâhazasıyle hareket ediyordu. Bâzı Avrupalılarca, Türkler'i "vicdan serbestîsi ile siyâsî hürriyetin hâmîsi ve yardımcısı" şeklinde gösterdiğinden, alaya alınan bu beyânname, hakîkatte realiteyi tamâmen aksettiriyordu. Çünkü Osmanlılar Lehistan'ı uzun asırlar, kuzey dengesinin vazgeçilmez unsuru addetmişler; bu devletin istiklâlini yalnız kendi cihanşümûl kuvvetleriyle garanti etmişlerdi. Aslında Türkiye, vicdan serbestîsini, uzun asırlar en ulvî bir prensip olarak kabul etmiş ve bu hususta dünyanın yegâne devleti olmuştu.

Türkler'in Rusya'ya bu harb ilânı bütün âlemi şaşırttı ve hayrette bıraktı. Sorel "Türkler ki harbi ilân ettiler; Ruslar ki onu dâvet eylediler; Fransızlar ki onu tahrîk eylediler; Prusyalılar ki onun adem-i vukuunu tavsiye ettiler; Avusturyalılar ki bundan dehşete düşüyorlardı, İngilizler ki bîtaraf kalmak istiyorlardı; hepsi şaşırdılar; çünkü hiç bir taraf hazırlıklı değildi." demekte ve Bâb-ı Âlî'nin erkence hiddetlendiğini söylemektedir.

Bâb-ı Âlî hakîkaten harb kararında erken hareket etmiş ve bunu da halkın umûmî temâyülleri sebebiyle icrâ etmişti. O sırada sadârette bulunan Muhsin-zâde Mehmed Paşa, pederi ile eski seferde bulunmuş; harb ahvâlini ve serhad umûrunu bilir bir adam olduğu için, hazırlıklar tamamlandıktan sonra muhârebeye girilmesini istediğinden azledilmişti. Azlinin sebebini müverrih Vâsıf Efendi'ye bizzat anlatan Paşa "Düşmanın müzâkerelerle oyalanmasını, harb hazırlıkları tamamlandıktan sonra, îcâb ederse kuvvetli olarak

muhârebeye girilmesini, acele edilirse kâfî ve muallem asker bulunmadığı için, bir felâketin muhakkak olduğunu bildirdiğini" söylemiştir. Vâsıf Efendi, "Moskof tehlikesinin gittikçe büyümesi karşısında şu hareketlerle düşmana vakit kazandırılmaz mı?" diye sormuş, eski Sadrâzam da "Rus niyetlerinin ma'lûm olduğunu, lâkin sulhü bozmayı kendilerine yüklemek için birden harekete geçmeyip, bahâneler arayacaklarını, bunun ise en aşağı bir sene süreceğini, bu müddet içinde de kalelere asker ve mühimmât yığıp, ordu varıncaya kadar dayanmanın mümkün olduğunu" söylemiştir. Gâyet mâkûl olan bu görüş kabul edilmemekle hatâlı bir yol tutulmuş; sadârete Hamza Paşa gibi, fazîletli olmakla berâber "râbıtasız" ve müsriflik derecesinde cömert bir zât getirilmiştir (7 Ağustos 1768/23 Rebîülevvel 1182).

Fakat bu da iki buçuk aylık bir sadâretten sonra azledilmiş; yerine Ahmed Resmî Efendi'nin tâbiriyle "nevzuhûr" bir kimse olan Yağlıkçı-zâde Hacı Mehmed Emin Paşa getirilmiştir (20 Ekim 1768/8 Cemâziyülûlâ 1182). Devlet muâmelâtına vâkıf; ma'lûmâtlı bir kimse olan yeni Sadrâzam, sefer işlerinde hemen bilkülliye tecrübesizdi.

Bunun yanında diğer bir noksanımız da, asker alınması husûsunda yeni tatbîk edilen usûl idi. Müverrih Vâsıf'ın da işâret ettiği bu noksan, muvazzaf hizmette bulunan ve serserilerden toplanıp, yağmadan ve kendilerini muhâfazadan başka bir şey düşünmeyen "mîrîlü asker"in mevcûdiyeti idi. Buna alışan ahâlinin de tazyikiyle eski usûl üzere muntazam asker toplanamaması büyük felâketlere sebep olmuş görünmektedir. Nitekim bu asker dolayısiyle muhârebe meydanlarında ekseriyette olduğumuz halde, fecî şekilde mağlûb olunmuş; kale müdâfaalarında eski ve tâlimli yeniçeriler dolayısiyle çok ekalliyette bulunmamıza rağmen, kahramanca dayanılmıştır. Maâlesef bu nokta, 1826/1240'dan sonra eser yazan müverrihler tarafından körükörüne ve kasden Ocağa atfedilerek, çok yanlış bir görüşün ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Türk ordusunun bu durumuna mukaabil, "Rus kuvvetleri, Prusya askerî teşkîlâtını taklîden vücûda getirilmiş ise de, Frederich'in neferlerine ancak zâhiren benzerdi. İntizâm, ma'lûmât, emir ve kumanda husûslarında çok aşağı idi. Ne askerî erzak anbarları, ne harb hazînesi mevcûd değildi." Zâten "Rusya'nın medenîliği yalnız zâhirde bir gözboyacılığından, tiyatro sahnesindeki ihtişâmlı dekorlardan ibâretti ve altında sefâletle vahşet saklıydı." Bununla berâber Rusya, Prusya'dan mâlî yardım ve mühimmât almakta, İngiltere'den tâlimli denizci tedârik etmekte, Avusturya ile Lehistan husûsunda anlaşmış bulunmaktaydı.

Ayrıca Rusya, Çariçe'nin adamları vâsıtasiyle bir propaganda ve câsus şebekesini faâliyete geçirmiş; Balkan Ortodoksları, Mora'daki dağlı Rumlar, hattâ Kırım Tatarları içinde tesirli, gevşetici ve tahrîk edici şâyiâlar ortaya

çıkmıştı. Bu şâyiâlar asırlarca Rusya ve Lehistan'dan bir tâbi olarak harâc almış bulunan Kırım'da dahi tesirler icrâ etmiş; Resmî Ahmed Efendi'nin tâbiriyle "Talkun ve koza yerine berş ve afyon ile çay ve kahve içmeğe alışıp tenbel ve tiryâkî olarak külli zaaf-u fetrete giriftar" olmuş bulunan hân-zâde ve mirzâlar arasında dahi tesirli olmuştur. Bunlara Osmanlılar'ın kendilerini aşağı gördükleri, Giraylarını haksız azlederek sürgüne gönderdikleri söylenerek, müstakil devlet olmalarını temine çalışmaları telkîn edilmiştir. Burnunun ötesini görmekten bile âciz olan bir takım mirzâlar, maalesef bu propagandaya kanmış, Osmanlılar'ın 1736'daki Rus işgâlinden sonra, Kırım'ı müdâfaa için bir seraskerlik kurmalarını dahi tenkîd mevzûu yapmışlardır. İşler bu minvâldeyken, Devlet-i Aliyye'ye son derece sâdık bulunan Kırım Hânı Kırım Giray 100 bin kişilik bir akıncı kuvvetiyle, üç koldan güney Rusya'ya dalmış; büyük tahrîblerde bulunarak, yüzbinlerce esîr ve hayvan elde ederek dönmüştür. Han, bu suretle mirzâlar ve halk arasındaki Rus taraftarlarına şiddetli bir gözdağı vermiştir (Ocak 1770/1182). Bu akın hareketinden son derece endîşe duyan Katerina, kendisini Siropulu isimli Rum hekimi vâsıtasıyle zehirletmekten başka çâre görememiştir. Gâyet büyük bir millî şuûra sâhip olan Kırım Giray Han'ın böyle bir sûikasde uğraması, hem Kırım, hem de bütün Türklük için, maâlesef çok fecî ve gönül yakıcı olmuştur.

Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Mehmed Emin Paşa'nın Rusya Seferi ve Hotin Muzafferiyetleri

Nihâyet 27 Mart 1769/19 Zilka'de 1182 günü Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Mehmed Emin Paşa, Dâvudpaşa ordugâhından Rus seferine hareket etmiş ve Pâdişah tarafından, an'anevî merâsimle uğurlanmıştır. Askerî husûslarda zâten tecrübesiz bulunan Sadrâzam, Resmî Ahmed Efendi'nin nakline göre, Rus sefîrinin, sefer vâki olsa dahi sulhü bozmayacaklarına dâir sözüne kanmış; bu sebeple işde biraz daha gevşek davranmıştır.

Buna mukaabil Katerina, Prusya Kralı'na yazdığı mektupta, ittifaka sadâkat göstereceğinden emîn olduğunu söyliyerek, para talep ediyor ve ordularını hazırlamak için hummâlı bir faaliyet gösteriyordu. Türkler'in vaktinden çok evvel muhârebe kararı almaları kendisine vakit kazandırmış ve Asya ile Avrupa cephelerinde harekete geçirmek için dört ordu hazırlamıştı. Bunlardan birincisi Podolya'da toplanan ve Hotin'e teveccüh eden Prens Galitzin kumandasındaki 60 bin kişilik bir kuvvetti. İkincisi Özü ve Azak arasını muhâfaza ve buradaki kaleyi inşâ edecek olan Romanzof emrindeki aynı miktarlık bir orduydu. Üçüncüsü general Weimar kumandasında 10 bin kişi-

lik bir kuvvetti ki, Lehistan vatanperverlerinin hareketine mâni olacaktı. Dördüncü Kafkaslar'dan inip Gürcistan ve Doğu Anadolu'yu tazyîk vazifesiyle muvazzaf general Todleben emrindeki bir fırka idi.

Rus ordusu muhtelif kollarla bu şekilde hareket ederken, ordu-yı hümâyûn da yürüyüşüne devam etmiş ve İsakçı'ya varmıştı (1 Mayıs 1769/24 Zilhicce 1182). Burada toplanan bir harb meclisinde, zâten rahatsız bulunan Sadrâzam, "Benim sefer ile ülfetim olmayıp, ne tarafa hareket Devlet-i Aliyye'ye hayırlı ise o mahalli tâyin ve cihet-i nâfiayı bilâ ketm-ü tereddüd tebyîn edin." diyerek aczini açıkça itiraf etmişti. Bu sözler hâzır bulunanlar arasında umûmî bir hayret uyandırmakla berâber, Ocak ihtiyarlarından bâzılarının "Özü ve Bender kuvvetlidir; Hotin üzerine gitmeliyiz." yollu mütâlaası nazara alınarak, oraya teveccüh edilmiştir.

Esâsen bu sırada Prens Galitzin emrindeki Rus kuvvetleri, 6 bin kişiyle müdâfaa edilen Hotin'e yönelmişler ve taarruz etmişlerdi. Hotin muhâfızları, düşman ordusu gelmeden, kumandanları Hüseyin Paşa'dan akın için izin istemişler; bunu vermeyince Paşa'yı paralamışlar; yerine tâyin edilen kumandanı kabul etmeyerek, Dukakin sancak beyi Kahraman Paşa'yı kendilerine reîs seçmişlerdi. Hükûmet mesele çıkarmamak için bu tuhaf intihâbı tasdîk etmişti. Bu karışık vaziyetten istifâde etmek istiyen Prens Galitzin'in Hotin taarruzları netîcesiz kalmış; ummadığı bir mukaavemetle karşılaşmış; yardım için gönderilen Teke Mutasarrıfı Abaza Mehmed Paşa'nın gelmesi ile de beş saat süren bir boğazlaşma başlamış; düşman ağır bir mağlûbiyete uğratılmıştır.

Bu muvaffakıyet İstanbul'a biraz da büyütülerek bildirildiği için, III. Mustafa "Gâzi" ünvanıyle anılmıştır.

Kahraman Paşa bundan bir müddet sonra Serdar'ı görmek için orduya gelmiş ve isyan sebebiyle hemen idâm edilip, yerine Ahıskavî Hasan Paşa tâyin edilmiştir. Ruslar bundan dört buçuk ay kadar sonra Hotin üzerine yeni bir taarruzda bulunmuşlar; bunu haber alan Yaş muhâfızı Moldavancı Ali Paşa ile Kırım Hanı III. Devlet Giray sür'atle yardıma gelmişler ve düşmanı fecî bir bozguna daha uğratmışlardır (12 Ağustos 1769/9 Rebîülâhir 1183). Hotin'in müdâfaası sırasında muhâfız Hasan Paşa bir mermi isâbetiyle şehâdet şerbetini nûş etmiş ve ehâdiyete kavuşmuştur.

Ruslar'ın Hotin'e muttasıl hücûm etmelerinin sebebi, buranın Osmanlı toprakları zâviyesinden Lehistan'ın kapısı olması; Rusya tarafından ise Besarabya, Moldavya ve Podolya'nın anahtarı addedilmesiydi. Hotin'in bu çok ehemmiyetli stratejik durumudur ki, oraya hâkimiyeti iki taraf için de çok ehemmiyetli kılmaktaydı.

Hotin'in Düşmesi ve Sadrâzam Moldavancı Ali Paşa'nın Sadâreti

Bu sırada iâşe işini dahi hal yoluna koymamış, orduyu zahire sıkıntısıyle karşı karşıya bırakmış olan, aynı zamanda Pâdişah'ın emirlerine rağmen düşman üzerine yürümeyip tereddütler geçiren Sadrâzam azledilmiştir. Askerî işlerin tamâmen yabancısı bulunan, bu sebeple zaman zaman istifâya kalkışan, bununla berâber mâlûmâtlı ve muâmelâta vâkıf bir vezîr olan, *Gülşen-i Hayâl* isimli bir eser sâhibi de bulunan Mehmed Emin Paşa, Edirne'ye gelince siyâset edilmiştir. Yerine Boğdan'da eşkıyâ tenkîli için bulunurken aldığı esîrler içindeki fâhişeleri Bursa'da sattırdığı için, Moldavancı lâkabıyle anılan ve "cesûr, gayyûr, eli açık bir devletli" olarak tanınan Ali Paşa tâyin edilmiştir (12 Ağustos 1769/1183). Paşa daha evvel mağlub ettiği Prens Galitzin emrinde bulunan ve Podolya'da toplanmış olan Rus kuvvetleri üzerine giderek, bunları kat'î bir mağlûbiyete uğratmağa karar verdi. Mevsim ilerlemeden yapılmasını münâsib gördüğü bu hareket, kış esnâsında Hotin'in istikbâlini garanti edecekti. Bu sebeple elindeki dunbazlar kâfî gelmediğinden, Hotin önlerinde, iki tarafını yük arabalarına istinâd ettirdiği bir köprü kurdurdu. Düşman müfrezeleri bu harekete mâni olmak istedilerse de püskürtüldüler. Nihâyet Osmanlı ordusu 9 Eylül 1769/1183 günü Dinyester (Turla) nehrini geçmeğe başladı. Ruslar'ın bu geçişe mâni olmak üzere yaptığı askerî hareket püskürtüldüğü gibi, köprüyü yakma teşebbüsleri de önlendi. 16 Eylül gecesi karşıya 12 bin dalkılıç geçirildi. Fakat ordunun asıl kısmı geçerken, yağan yağmurlardan dolayı suların taşmasına tahammül edemiyen köprü ortasından çöktü. Bunun farkına varan ve köprü karşısındaki ormanda üslenen düşman, fırsattan istifâde ederek saldırdı. Düşman saldırısına mukaabele edilerek, askerin bir kısmı ric'at ettirildi. Bununla berâber geriye çekilmek imkânı bulamayan Osmanlı askerinin bir kısmı da Bender'e giderken düşmanla sürekli çarpışmalar yaparak bir çok şehîd verdiler.

Bu fâcianın akabinde bir kaç düşman hücûmuna dayanmış olduğundan harâb hâle gelmiş Hotin'in müdâfaasını temin için, bir kısım kuvvet ayıran Sadrâzam, bunların bir kapıdan girerek ötekinden çıktığını görünce, çok müteessir oldu. "Eğer bundan sonra gelecekler için, âdet olmıyacağını bilsem, bizzat kendim maiyetimle kalenin muhâfazasına gayret eder ve takdîr-i ilâhî ne ise görüp, canımı dîn ve pâdişah uğrunda fedâ ederdim." dedi. Şu vaziyet karşısında Hotin'in müdâfaası imkânsız hâle geldiğinden "eser-i binâdan hâli" olan kale terkedilmiş; orduyu İsakçı'ya götürmek mecbûriyetinde kalan Sadrâzam, buranın düşmana terki mecbûriyetinde kaldığı için ağlamıştır (21 Eylül 1769/1183).

Kötü bir kumandan olan Prens Galitzin, Osmanlı ordusunun çekilişinde bir şey yapamamış; ancak Hotin'i bomboş bıraktıklarına kaani olduktan sonra alabilmiştir. Bu ehemmiyetli mevkiin "dest-i adûya giriftar" olması, Rusya'ya Memleketeyn (Eflâk ve Boğdan) kapılarını açmıştır. Nitekim Ruslar Eflâk ve Boğdan'da ilerlemişler; bu vaziyet karşısında Özü ve Bender kaleleri dahi tehlikeli bir duruma düşmüştür. Bender muhâfızı Kel Ahmed Paşazâde Ali Paşa, oraya yaklaşmış bulunan Rus ve Leh müşterek kuvvetini, Kırım Hânı'nın da yardımıyle yenmiş; mıntıkasını düşmanın tasallutundan kurtarmıştır. Diğer taraftan Yaş'ı istilâ eden Ruslar Kalas ile İbrail'e sarkmağa başlamışlar; bunun üzerine İbrail muhâfızı Ali Paşa, bâzı yardım kuvvetleri de alarak, düşmanı püskürtmüş ve Kalas'ı kurtarmıştır.

Uğradığı muvaffakıyetsizlikten dolayı Moldavancı Ali Paşa azledilmiş ve yerine "zevk u safâ" içinde "imrâr-ı evkat etmiş" bulunan Rumeli Beylerbeyi İvaz-zâde Halil Paşa, sadârete getirilmiştir (12 Aralık 1769/13 Şâban 1183).

Rus Donanmasının Akdeniz'e Hareketi ve Bu Hususta Bâb-ı Âli'nin Avrupa Siyâsîlerinin Körlüğüne Karşı Basîretli Hareketi, Rus Mârifetiyle Çıkan Mora İsyanının Bastırılması

Ertesi yıl Ruslar bir kaç seneden beri tahrîklerde bulundukları Mora'nın Rum sekenesini isyâna teşvîk ve Osmanlı Devleti'ni başka gâilelerle de uğraştırmak için Baltık yoluyla Akdeniz'e bir donanma gönderdiler. 1768 yılında Kronştad'da hazırlanan bu donanma, Rus amirali Spiridoff ile Çariçe'nin âşıkları olan Orloff birâderler emrinde bulunuyordu. Fakat hakîkatte amiral Elphinston ile Greig, Dugdale gibi İngiliz subayları tarafından yönetiliyor ve Britanya tayfası, gönüllü askerleri, hattâ gemileri tarafından takviye edilmiş bulunuyordu. İngiltere, Rusya'nın ticâret mevzuunda kendisine tanıdığı büyük imtiyazlar dolayısiyle ona yardımı tabiî addediyor; hattâ Sorel'in naklettiği veçhile "İstanbul'daki İngiliz sefîri, âdeta Rusya'nın bir maslahatgüzârı" bulunuyordu. İngiltere bunu biraz da Fransa'ya karşı yapıyordu.

Bâb-ı Âli, Rus donanmasının Baltık'tan Akdeniz'e hareketini haber almış; Vâsıf'ın tâbiriyle "Keyfiyeti mugâlataya haml ile Rusya'nın Petersburg'dan Akdeniz'e donanma ihrâcını umûr-ı müstehîleden (olmayacak şey; saçmalık) addetmişlerdir." Bu keyfiyet, kendimizi tenkîdden marîz bir zevk alan son zamanki tarihçilerin yazdıkları gibi, ricâlin coğrafî bilgisizliğine değil, meselenin askerî ve ikmâl noktasından arzettiği büyük güçlüklerin nazara alınmasından kaynaklanıyordu. Nitekim Sorel'in de belirttiği üzere, Rus

donanmasının Akdeniz'e gelmesi en azından bir, bir buçuk seneye bakardı; gelse bile, Rusya'ya düşman olan Akdeniz limanlarından ikmâl yapabilmesi imkânsızdı. Kendisine düşman olan Fransa'nın buna müsâade etmesi de beklenemezdi. Bu fiilî güçlükleri nazara alan Osmanlı ricâli, düşman donanmasının bu hareketini, reel netîceler vücûda getiremiyecek bir fantezi olarak mütâlaa etmişlerdir. Nitekim Sorel, Prusya Kralı ile ricâlinin dahi Rus filosunun hareketine aynen bu şekilde baktıklarını yazmaktadır. Aynı müellif bu Rus filosu hakkında şunları söylemektedir:

> *"Rus donanması biraz dinlenmek ve harb levâzımını ikmâl etmek için, Britanya limanlarında göründüğü zaman, pek büyük alkışlarla kabul olundu. İngilizler, Rus harb gemilerinin manzarası kendilerine ne kadar heybetsiz göründü ise, o kadar çok hüsn-i kabul gösterdiler. Reliev diyor ki 'İngilizler'in çamdan ma'mûl, manevraca gâyet ağır, pupaları naaşlarla yüklü bu gemileri ve tayfalarının çulpalığını ve kendilerini bitirmekte olan hastalıkların hakîki sirâyet vâsıtası olan techizâttaki inanılmaz pisliği, nasıl gülünç bir surette karşıladıklarını tasvîr etmek gâyet müşkildir. Ruslar'ın iki üç yüz kişi ve bin müşkilâtla harekete getirebildikleri aynı cesâmetteki gemilere, İngiliz tayfaları bâzan beş altı kişi ile, bir dakîkada ve son derece bir sür'atle manevra yaptırarak, onlarla eğleniyorlardı. Fransız hâriciye nâzırı, bu Rus donanmasını, yolda tevkîf etmek niyetinde bulundu. Fransızlarla İspanyollar bu donanmayı denizin dibine çabucak gönderebilirlerdi. Böyle azimkâr bir hareket, Şark işlerinin, hattâ Lehistan umûrunun vechesini birdenbire değiştirebilirdi. Türkler Fransa'ya yeniden itimad ederler, Avusturyalılar müttefiklerini daha ziyâde hesâba katmağa mecbûr bulunurlardı. Voltaire'in kavlince biraz Mustafa olan (yâni Sultan Mustafa taraftarı) Fransız milleti, bu teşebbüse müsâid idi ve hükûmetin kırılmış olan haysiyeti bununla yükseltilmiş olurdu. Hâriciye nâzırı, Fransa Kraliyet Şûrâsına bir muhtıra takdîm etti ki, bu tasavvurâtı hâvi idi. Şûrâ bunu reddetti. Diğer taraftan İngilizler dahi Rus donanmasına karşı alınacak her türlü harb tedbîrlerinin, İngiltere'ye yapılmış bir düşmanlık olarak kabul olunacağını ilân ettiler. Fransa azminden rücû etti. Fakat bu rücû, İngiliz korkusundan ziyâde kendi zaafının ve atâlet politikasının netîcesi idi."*

Görülüyor ki, basit ve günübirlik menfaatler dolayısiyle Rusya'nın Avrupa'daki genişlemesi kabul ediliyor; kıt'anın siyâsî muvâzenesi için silâha sarılan Türkiye'ye karşı, Prusya kendisine para yardımında bulunuyor; İngiltere, donanmasını takviye ve techîz ediyor; Avusturya bile ufak toprak ka-

zancı ümîdiyle buna göz yumuyor; Fransa ise hiç bir azimkâr müdâhalede bulunamıyor ve bundan korkuyordu. Bu suretle Rusya, Avrupa devletlerinin basîretsizliği dolayısiyle, kıt'aya âdeta kırmızı mumla dâvet ediliyor; bunun ileriye hattâ bu güne kadar uzayacak fecî tesiri hiç düşünülmüyordu. Bu desteğe kavuşan Ruslar, Akdeniz'de İngiliz ticâret gemileri vâsıtasıyle ikmâl görüyorlar ve onların kullandığı limanlardan bu bandrol altında faydalanıyorlar; Venedik üslerinden istifâde ediyorlardı.

Rus donanması Mora'daki Maynot denen Rum dağlılarıyle anlaşmış; bunlar ancak karaya asker çıkarılınca isyân edeceklerini bildirdiklerinden, buraya kuvvet çıkarmıştır. Ortodoksluğun hâmisi olduğunu iddia eden, Rum devletinin ihyâsı gibi câzip fikirlerle hareket eden Ruslar, dâima para ile kandırılması mümkün olan Maynotları tahrîk ile Mora'da büyük bir isyana sebebiyet vermişlerdir. Rus donanmasının Akdeniz'deki hareketine pek ehemmiyet vermiyen Bâb-ı Âli, bunun üzerine hemen harekete geçmiştir. Eski sadrâzamlardan Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Mora Seraskerliği'ne tâyin edilip karadan sevkedildiği gibi, Kapdân-ı Deryâ Mandal-zâde Hüsâmeddin Paşa da denizden harekete memur edilmişlerdir. Diğer taraftan Rus subay ve askerlerinin başlarında bulunduğu Rum isyancıları Mora'nın muhtelif kasabalarına hücûm etmişlerdir. Silâhlarına teslîm olan İsparta'ya dâhil olup, şehri yağma ile küçük çocukları minârelerden atacak kadar fecî vahşetler irtikâp etmişler; kendilerine asırlardır, burunlarını dahi kanatmadan efendilik eden müslüman halkı, korkunç işkencelerle katletmeğe başlamışlardır.

Bunun üzerine müslüman halk Mora'nın merkezi olan Tripoliçe'ye sığınmış; hemen arkasından da Mora Seraskeri imdâda yetişmiştir. Tripoliçe'de etraftan topladığı kuvvetlerle 10 bine ulaşan Muhsin-zâde, âsîlerin kendisinden iki misli fazla olan kuvvetlerini yakalamış ve fecî bir bozguna uğratmıştır (9 Nisan 1770/13 Zilhicce 1183). Âsîler ilk çarpışmada üç bin maktül vermişler; kendilerini tahrîk eden 500 Rus askerî ise, tamâmen öldürülmüş; bütün ağırlıkları ve topları ele geçirilmiştir. Bundan sonra bütün Mora âsîlerden temizlenmiş ve gâyet âdil olan metbû devletlerine isyân eden sergerdeler, birer birer yakalanarak cezâlarını bulmuşlardır. Büyük hayâllerle hareket eden, kendilerini 100 bin Rum askerinin karşılayacağı teminâtına kanan Orloff birâderler, hüsrâna uğramış ve kaçmışlardır. Sorel'in tâbiriyle "Yunan serseriliği muvaffakıyetpezîr olamamıştır." Çariçe'nin altınları dolayısiyle "Anibal'in projeleri dahi buna ulaşamaz." diye acınacak bir sefâletle müdhiş dalkavukluk örnekleri veren Voltaire bile, şu mağlubiyet karşısında şaşırıp kalmış, bu defa sahîbesinin "Yunanlılar henüz hürriyet için kıvâma gelmemişlerdir." sözünün büyüklüğünü göstermek için şaklabanlıklara başlamıştı. Kendi idâre ettiği topraklarda fecî bir müstebit olan Katerina, şimdi

de Yunanlılar için, hürriyet âşıkı kesilmişti. Rusya, ileriki senelerde bu çeşit numaralara yine devam edecek; bu hareket yakın zamanlarda da başka kılıflar içinde, fakat aynı şekilde sürüp gidecektir.

Çeşme Fâciası ve Netîceleri, Çariçe'nin Büyük Sözü

Rus donanması, Mora'dan çekildikten sonra, Pire ve Eğriboz taraflarındaki Rum halkını isyana teşvik etmişse de, kimse rahatını bozmak istemediğinden, hiç bir netîce alamadılar. Bunun üzerine Adalar Denizi'nde bâzı tasallutlara girişmeğe yeltendiler. Bu sırada 20-25 parçadan mürekkep bulunan, Kapdân-ı Deryâ Hüsâmeddin Paşa emrindeki Osmanlı donanması, gemilerinden bâzılarını Sakız ile diğer adalara bırakarak, yarıya indiği halde, Mora'ya asker ve mühimmât çıkarmak için hareket etti. Bu gemiler yolda İngiliz amirali Elphinston emrindeki Rus donanmasıyle karşılaştı ve muhârebeye tutuştu. Bu muhârebede "Kapudâne" gemisi kumandanı bulunan ve sonraki faaliyetiyle Türk denizcilerinin en büyüklerinden birisi olmaya hak kazanan Cezâyirli Hasan Bey, düşmanın en büyük kalyonuna hücûm ederek, sert ve isâbetli top atışlarıyle batırdı. Katerina'nın âşıklarından Orloff'un bu manzara karşısında donakaldığı rivâyet edilmektedir. Bundan sonra Rus gemileri çekilmiş; Hasan Bey Kapdân-ı Deryâ'ya düşmanın tâkibini bildirmişse de kabule yanaşılmamıştır. Bu sırada Benefşe burnunda düşman gemileriyle yeniden karşılaşılmış; fakat rüzgârsızlıktan dolayı bir çatışma olmamıştır. Osmanlı donanması Sakız'a çekilmiş; Koyun Adaları önünde, Rus donanmasıyle yeniden karşılaşılmıştır. Burada Orloff, Spiridof, Elphinston emrinde üç filo teşkîl eden Rus donanması, sırtını sâhil tahkîmâtına dayayarak hilâlî vaziyet alan Osmanlı gemileriyle muhârebeye tutuşmuş; dört saat süren bir cidâle başlamıştır (6 Temmuz 1770/12 Rebîülevvel 1184). Amiral Elphinston'un gemisi Osmanlı Kapudânesi'ne yaklaşmış, o da top atışlarıyla bu düşman sefînesinin dümenini parçalamıştır. Sonra Kapudâne gemisi kumandanı Cezâyirli Hasan Bey, yanındaki 33 leventle düşman gemisine rampa edip geçmiş ve bir kalyon dolusu Rus'u sindirerek, büyük kahramanlık göstermiştir. Yaralanan büyük denizci, gemisine döndüğünde müşkil vaziyette kalan düşman kumandanı, kendi sefînesini yakmış; infilâk Türk kalyonuna da sirâyet ettiğinden, Cezâyirli Hasan Bey hemen denize atlamış ve bir kaç zâbitiyle birlikte kurtulmuştur. Düşman gemisinde kumandanlar hâriç herkes ölmüş ve 700 kâfir helâk olmuştur.

Bu muzafferiyetten sonra karanlık bastırmış, Riyâle kumandanı Câfer Bey de yangının kendi gemisine sirâyetinden endîşelenerek, Cezâyirli'nin

itirâzına rağmen, emrindeki gemileri Çeşme limanına sevketmiştir. Bunu, diğer Osmanlı gemilerinin aynı limana, yanaşık şekilde demirlemeleri tâkip etmiştir. Cezâyirli Hasan Bey, gemilerin limanda âdeta borda bordaya duruşunun tehlikeli olduğunu bildirmiş; bunların düşman için toplu bir hedef teşkîl ettiğini söylemiştir. Düşmanın gündüzki zâyiât ve kayıplarından dolayı böyle bir şeye teşebbüs edemiyeceğine kaani olan Kapdân-ı Deryâ, bu ihtimâli zayıf görmüştür. Fakat Elphinston, bu ehemmiyet verilmeyen ihtimâli düşünmüş ve bulunmaz bir fırsat ele geçirdiğine kaani bulunarak, Dugdale isimli İngiliz zâbiti emrinde, brûlot denen iki ateş gemisi göndererek, Osmanlı donanmasını tamâmen yakmaya teşebbüs etmiştir. Bu iki geminin ilticâ için geldiğini zanneden Osmanlı kapdânları, bunların ilerlemesine dahi mâni olamamışlardır. Bunlar bir Osmanlı kalyonuna yanaşarak, gemilerini ona rabtetmişler ve sonra elleri ve yüzleri yanmasına rağmen vazîfelerini yaparak, denize atlamışlardır. Bunun üzerine yangın kısa zamanda bütün Osmanlı gemilerine sirâyet etmiş ve bunlar kulakları sağır edici gürültülerle infilâk etmişlerdir. Kapdân-ı Deryâ ise kaçarak, baştardası ile Sakız'a gidebilmiştir. Böylece Osmanlı donanmasının kuvvetli bir kısmı kolay, hattâ tesâdüfî, fakat cür'etkâr bir hareketle imhâ edilmiştir. Bu fecî hâdisede binlerce Türk askerinin öldüğü rivâyet edilmiştir.

Tabiî Osmanlı Devleti emrinde bulunan donanma bunlardan ibâret değildi. Aslında zarar, batılıların bütün şişirmesine rağmen, fazla büyük de değildi. İşi tehlikeli yapan, bu sırada Trablus gemilerinin Felemenkliler'le, Tunus dayılarının Fransızlar'la, Cezâyir donanmasının ise Danimarkalılar'la uğraşması ve yardıma gelmelerinin mümkün olmayışı idi. Yoksa Rus donanmasının, İngiliz ve Venedik yardımı almasına rağmen, Akdeniz'de serâzât dolaşması imkânsız idi. Bâb-ı Âli, bu vaziyet üzerine Kapdan-ı Deryâ'yı azletmiş ve işin mâhiyetini henüz düşünmediğinden, felâketin müsebbibi olan Câfer Bey'i Kapdân-ı Deryâlığa tâyin etmiş; emrine 6 gemi gönderdiği gibi, Barla ve Ölgün'den 30 gemi daha yetiştirilmesini emretmiştir.

İngiliz amirali Elphinston bu umulmayan ve çok kolay elde edilmiş muvaffakıyet üzerine, Çanakkale'nin tazyikini teklîf etmiş; fakat Rus kumandanları bunu imkânsız görmüşlerdir. Bâb-ı Âli de bu ihtimâli düşündüğü için, zâten müstahkem bulunan Çanakkale tahkîmâtını biraz daha fazlalaştırmış; bu sırada Türk hizmetine giren ve aslen Macar olan Fransız Baron de Tott'u bu işle görevlendirmiştir. Düşman donanması tâliini bir kere daha denemek için Boğaz medhaline gelmiş; fakat şiddetli bir topçu ateşiyle karşılaştığı için, geri çekilmek mecbûriyetinde kalmıştır. Eğer Çeşme vak'asında bir şeref varsa, her halde İngiliz gemicilerine âit olması îcâb ederken, Katerina "setr-i meâyibi için" bunu şiddetle büyütmüş; kendi âşıkı olan Alexis Orloff'u Rusya'nın deniz kahramanı addetmiş; hattâ ona "Tschesmeskji (Çeş-

meli)" unvânını vermiş, Çarskoyesclo sarayında nâmına bir tâk-ı zafer yaptırmış; üzerinde "Ben de oradaydım" ibâresi bulunan madalyalar darbettirmiştir.

Ruslar kolayca kazandıkları bu gâlibiyetten sonra, Limni adasını, 60 gün kadar muhâsara etmişler; çok az olan kale müdâfîleri tarafından kahramanca püskürtülmüşlerdir. Kale müdâfîleri yiyecek ve malzeme sıkıntısından vire ile teslîmi düşünürlerken, alelacele hazırladığı 23 gemi ve 1200 seçme askerle Cezâyirli Hasan Bey yetişmiş ve Limni'deki Ruslar üzerine hücûm etmiştir. Büyük bir baskına uğradığını sanan düşman, müdhiş bir paniğe kapılarak kaçmıştır (22 Ekim 1770/2 Receb 1184). Bu muvaffakıyet üzerine Pâdişah, Cezâyirli Hasan Bey'e "Gâzi" unvânıyle birlikte, Kapdân-ı Deryâlığı tevcîh etmiştir.

Tuna Cebhesindeki Harekât ve Ruslar'ın Kartal'da Tam Sarsılmışken Gâlib Gelmeleri; Büyük Felâket ve Bunun Netîceleri

Osmanlı deniz kuvvetleri Adalar Denizi'nde bu işlerle meşgûlken, Balkanlar'daki kara kuvvetlerimiz de ilerlemekte olan Rus harekâtını karşılamakta idiler. Bu sırada Memleketeyn (Eflâk ve Boğdan)'in bir çok mevkii düşman işgâli altında bulunuyor; Kont Panin emrindeki 60 bin kişilik Rus ve Kalmuk ordusu Bender'i muhâsara ediyor; Kont Romanzof kumandasındaki 30 binlik bir kuvvet de, İsakçı karşısındaki Kartal sahrâsının kuzeyinde ıstabur kuruyordu. Babadağı'nda "meştanişîn" olan Sadrâzam İvaz-zâde Halil Paşa, Kırım Hânı'nı, Boğdan seraskeri Abdi Paşa'yı, Yeniçeri Ağası Kapıkıran Mehmed Paşa'yı bunların mukaabelesine göndermiş ise de, onlardan gelen istimdâtnâmeler üzerine, kendisi hareket etmek mecbûriyetinde kalmıştır. Mevsimin ve havanın fenâlığına bakılmayarak, "açık" tâbir olunan "merâkib-i nehriye" ile İsakçı'dan Kartal tarafına geçmiş ve Romanzof ordusunu tamâmen kuşatmıştır. Bu suretle Romanzof ordusu, önden serdarın, arkadan da Kırım Hânı ile diğer ümerânın büyük kuvvetleri tarafından tamâmen muhâsara edilmiş; tıpkı Prut'taki gibi bir "hâl-i hatarnâke" düşürülmüştür. Fakat Ruslar tarafından, mirzâları istiklâl vaadiyle aldatılmış olan, zâten akından başka bir askerî kıymeti bulunmayan Tatar kuvvetinden hiç istifâde edilememiştir. "Mîrîlü" denen nizâmsız ve tâlimsiz askerin muhârebede gösterdiği ürkeklik de buna eklenmiş; çok tehlikeli bir kapana düşmüş olan Ruslar'ın sekiz saatlik şiddetli mücâdelesi aleyhimize netîcelenmiştir. "Mîrîlü" denen nizamsız askerin gösterdiği ürkeklik ve panik, kitle psikolojisinin zarûrî netîcesi olarak bütün ordumuza sirâyet etmiş ve kahredici bir hezîmete

sebep olmuştur. Kırım kuvveti hâriç 100 bini geçen bu ordu, firar esnâsında 30-50 bin zâyiât vermiş; ordumuzun bütün ağırlıkları düşmana geçmiş; Sadrâzam dahi güç hâl ile Babadağı ordugâhına dönebilmiştir. Bunun üzerine Akkerman, Kili, İsmail, İbrail, Bükreş ve Bender kaleleri düşmüş; Osmanlı kuvvetleri, Tuna'nın kuzeyinden el çekmek gibi, fecî bir vaziyete düşmüştür. Bilhassa Bender kalesinin düşmesi, korkunç ve dehşetli fâciâlara sebep olmuş; asırlarca küffâra karşı cihâd etmiş ve dînî telâkkîleri itibâriyle sert ve yüksek bir vakarla mümtaz olan bu serhad beldesinin kahraman ahâlisi, kendi çocuklarını düşmanın eline geçmemesi için öldürüp, çarpışa çarpışa şehîd olmuşlardır. "Mîrîlü" askerin vücûd verdiği paniği bir türlü kabul edemiyen bu çetin serhad müslümanları düşmana korkunç bir telefât verdirmişler; Katerina'yı dahi kazandığı zaferden pişmân edecek derecede müteessir etmişlerdir (Eylül 1770/1184).

Bu muhârebe üzerine, Osmanlı Devleti'nin tamâmen inkırâzını kendi menfaatine uygun görmeyen Prusya Kralı "Katerina'nın generalleri ordugâh tesisini ve tâbiye kaaidelerini bilmiyorlar; pâdişahın kumandanları ise daha az biliyorlar. Bu muhârebe, âmâlarla yek-çeşmlerin (tek gözlülerin) harbidir." demişti. Sorel'in naklettiğine göre de kardeşi Hanri'ye yazdığı bir mektupta, Rusya için aynen şöyle söylemişti:

> *"Bu öyle dehşetli bir hükûmettir ki, yarım asır zarfında bütün Avrupa'yı titretecektir. Şark İmparatorluğunu mahv ve münkariz eden Hunlar'la etraflarındaki kavimlerin emsâli olan bu adamlar, çok geçmeden Garb İmparatorluğu'nun da tahrîbine teşebbüs edecek ve bu barbar milleti Almanya'ya dâvet etmek ve harbi öğretmek sûretiyle yaptığımız siyâsî hatadan dolayı bize ızdırap ve nedâmet verecektir. Bu müdhiş sele mukaavemet edebilmek ve bu adamları durdurabilmek için, ileride bütün Avrupa kalkanlarını kaldırmağa mecbûr olacaktır. Çünkü o hepsini istîlâ edecektir. Türkler bu tehlikenin yanında hiç bir şey değildir."*

Bu mütâlaayı Avusturya velîahdi Joseph'le konuştuğu zaman da söylemiş; o da Ruslar'ı ancak kendisinin liderlik edeceği bir ittifakın ezebileceğini bildirmiş; Büyük Frederich bu iktidârı inkâr ederek, korku ve çekingenliğini ciddî surette açık etmiştir. Bu uzak görüşlü mütâlaalarına rağmen, Lehistan'ın taksîmi için Rusya ile anlaşmış, Avusturya'nın müşterek hareket etmesini sağlamak için kendisiyle anlaşmış, ordularını seferber edebilmek için istediği parayı dahi göndermiş olmasına rağmen, Doğu Reich'ını hareket ettirememiştir. Bu suretle Prusya ve Avusturya, Rusya'nın Avrupa'ya doğru genişlemesini kolaylaştırmışlar; uzak menfaatleri muvâzene bakımından Türk-

ler'le berâberken ve Slav yayılmasını durdurmak gâyet basit iken, küçük toprak kazancı ile iktifâyı kabul edip, bu işe girişmekten âdeta çekinmişlerdir.

İvâz-zâde Halil Paşa'nın Azli ile Silâhdar Mehmed Paşa'nın Sadâreti

Bu hazîn haber, Çeşme felâketinin akabinde İstanbul'a gelmiş; birbirini tâkip eden bu kara havâdisler ortalığa endîşe vermiş; bundan dolayı İvazzâde Halil Paşa azledilerek, Karadağ isyanının tenkîlinde güzel hizmetleri görülen Silâhdar Mehmed Paşa sadârete getirilmiştir (25 Ekim 1770/5 Receb 1184). Cihangirli Ahmed Kapdan isimli bir denizci çocuğu olan, aynı zamanda hânedana damâd da olan Paşa'nın vakûr, merâsim ve teşrîfâta bağlı, lâtîfe-gû, fakat nizâma, îmâra düşkün, doğru ve âdil bir zât olduğu nakledilmektedir.

Mirzâların İhâneti Neticesi Kırım'ın Elden Çıkışı; Bunun Osmanlı Efkâr-ı Umûmîyesinde Vücûda Getirdiği Büyük Izdırap

Ertesi seneki hareket, Ruslar'ın Kırım'ı tazyikleriyle başlamıştır. Ruslar Boğdan ve Eflâk'ı istilâ eyledikleri sırada, tamahkâr nazarlarının hedefi olan Kırım'a da Prens Dolgoruki maiyetinde bir kolordu sevketmişler; fakat bura seraskeri bulunan Silahdar İbrahim Paşa, Urkapı'yı iyice tahkîm ettiğinden bu saldırıya mâni olmuş ve düşmanı püskürtmüştü. Bunun üzerine Ruslar kılıç kuvvetiyle kavuşamadıkları gâyelerine "mekr ü hile" ile vâsıl olmak yolunu tutmuşlar ve Tatar ümerâsına "Sizler sülâle-i Cingiziyye'den bir hükûmet-i kadîme-i müstakille olduğunuz halde, bir müddetden beri Âl-i Osman'ın taht-ı idâresinde türlü muâmelât-ı tahkîriye ve istihfâfiye görmekdesiniz; kendi vâlileri gibi sizi azl-ü nasb ediyorlar; eğer bizimle ahd-ü misâk ederseniz eski istiklâlinizi elde edersiniz; Rusya devleti sizin her birinize yılda şu kadar atîye ve ihsân vermeyi taahhüd eder; mahkûmiyet zilletini ve hakaareti niçin çekeceksiniz." yollu "ebleh-firîbâne" (ebleh kandırırcasına) vaadlerde bulunmuştu. Bu yâvelere "rahata dalmış ve zaaf-ı fetrete" düşmüş bulunan mirzâlar kanmış; bir takım "sebük-meğâzân" bir çok Tatarı dahi iğfâl etmişti. Bu sebeple Ruslar'ın yeniden tekrarlıyacakları taarruza karşı Kırım Seraskeri'nin istediği arabaları dahi vermemişler "Bize Osmanlı askerinin lüzûmu yoktur." yollu hezeyânlarla Paşa'yı dahi istiskal etmişlerdir.

Daha önce, Ruslar'la anlaşma şüphesi sebebiyle azledilen Kaplan Giray'ın yerine tâyin edilen III. Selîm Giray da, Serdar'dan memleketinin

müdâfaası için 100 bin akçe almış olmasına rağmen, Bahçesaray'a gelince, müverrih Vâsıf'ın tâbiriyle "vakt-i hazar gibi istikmâl-i esbâb-ı refaha dalmış"tı. Bütün Tatar reîslerine yaygın olan bu umûmî ihânet havasına rağmen, Kırım Seraskeri İbrahim Paşa, memleketi düşman istilâsından kurtarmak için canla başla çalışıyor; değerli eşyâsını, parmağındaki yüzük de dâhil olduğu halde satarak, sızlanan askerin maaşına harcıyordu.

Nihâyet Rus ordusu ilerliyerek Urkapı'yı tazyike başladı. Osmanlı topçusu tarafından şiddetle müdâfaa edilen bu müstahkem mevkiin, düşman eline geçmesine imkân yoktu. Fakat düşmanla Osmanlı askeri gelmeden çarpışmak ve güyâ kazanılacak zaferin şerefini Türkler'e kaptırmamak gibi saçma fikirlerle Hân'ı kandıran hâin mirzâlar, Ruslar'a hücûm ettiler. Onların açtığı top ateşinden ürkerek bozuldular. Sonra da Ruslar tarafından elde edilmiş mirzâların adamları, kale kapılarını açıp, onları içeri soktular. Böylece Ruslar, kolaylıkla ve düşmanla anlaşmış hâin mirzâların vesâtetiyle, asırlardan beri bir Türk-İslâm vatanı olmuş bulunan Kırım'a sokuldular (9 Temmuz 1771). Zavallı Kırım Hânı kandırıldığını, mirzâlarla onlara uyan dîn ü devlet hâinlerinin hilesine kurban edildiğini anladı. Artık etrafı boşalmıştı. Kırım sür'atle Rus işgâline düşüyordu. Ortada fecî bir karışıklık hükümrandı; hükûmet kalmamıştı, ahâli evini barkını bırakıp kaçıyordu.

Ruslar Kırım'a dâhil olunca, kendisiyle anlaşmış bulundukları Sâhip Giray'ı hân, Türk dünyasının en meşhûr hâinlerinden Şâhin Giray'ı da kalgay seçmişlerdi.

Bu sırada Kırım Seraskeri İbrahim Paşa, Kefe kalesine çekilmiş; yanındaki 10 bin askerle müdâfaa hazırlıklarına başlamıştı. Şâhin Giray hâini, kalabalık bir süvâri kuvvetiyle kale önüne geldi ve İbrahim Paşa'ya kendilerinin Ruslar'la anlaşmış bulunduklarını, Kefe'yi emrindeki askerlerle birlikte terkedip gitmesini, aksi takdîrde ordusunun hücûma geçeceğini bildirdi. Bu fecî ihânet karşısında donup kalan İbrahim Paşa için yapılacak bir şey yoktu. Ahâlinin mutazarrır olmaması için kaleyi terketti. Fakat maiyetiyle berâber, Ruslar'a karşı çarpıştı ve bir hayli uğraştı. Netîcede çok az kalan adamlarıyle esîr edilerek Petersburg'a götürüldü.

Ruslar bu ihânet sebebiyle kısa zamanda Kırım'ı baştanbaşa işgâl ettiler. Rus kılık kıyâfetine girecek kadar millî şuûrdan yoksun olan Şâhin Giray, etrafındaki hâin mirzâlarla Petersburg'a dâvet edilip, Rusya'ya tâbiiyet vesîkasını imzâladı. Türk dünyâsının târihî düşmanı olan Rusya, böylece daha ilk adımda gerçek yüzünü göstermişti.

Şu vaziyet karşısında kâfir hilesine kandıklarını anlıyan Rus taraftarı mirzâlar dahi yaptıklarına pişmân oldular. Fakat iş işten geçmişti. Rus istilâsına karşı halkın yer yer gösterdiği kıyâmlar ise hiç bir netîce vermedi.

Bundan sonra Kırım Tatarları'nın asırlar süren fecî ve felekzede hayâtı başladı. Göstermelik Kırım Hanlığı beş-on sene dahi devam etmedi. Osmanlı idâresinde en müstesnâ hayâtı süren Giraylar, Mirzâlar, Tatar ümerâsı, Rus telkîn ve kandırmalarıyle istemedikleri Osmanlı'nın topraklarına kaçmağa, huzûr ve rahatı yine Türk ve Müslüman kardeşlerinin yanında aramağa mecbûr oldular. Bu ihânet cinneti, Kırımlılar'a da bize de çok pahalıya patladı. Artık bundan sonra Türk ve Tatar dünyasının elemli seneleri, ıztırablarla dolu zamanları başladı. Osmanlı hâkimiyeti zamânında bir tek Rus'un bulunmadığı bu Türk yurdunda, 1944'ten sonra bir tek Tatar kalmadı. Osmanlı idâresinden ayrılan her millet, kavim ve ülke gibi Kırımlılar da o devirde çok faydalı gördükleri ihânetlerinin cezâsını, asırlara uzayan bir felâket zinciri hâlinde çektiler.

Kırım'ın kaybı İstanbul'u sarstı. Sultan'ından en küçük ferdine kadar bütün Osmanlı cihânı şaşkına döndü. Bâb-ı Âli İstanbul'a kaçıp gelen III. Selîm Giray'ın yerine Maksûd Giray'ı, artık Kırım mevcûd olmadığı için, "Tatar Hânı" ünvânıyle Ruscuk'ta oturttu. Kırım'ın kaybı, târihen Türk dünyâsının uğradığı en büyük felâket olarak görünmektedir.

Avusturya'nın İki Yüzlü Siyâseti

Bu sırada Ruslar'ın umulmaz şekilde birbiri ardınca gâlip gelişleri, Avusturya'yı endîşelendirmişti. Bâb-ı Âli, Rusya'nın genişlemesinin kendisinin istikbâli bakımından da tehlikeli olduğunu bildirerek, Avusturya ile bir gizli anlaşma yaptı ve ona harb masrafı olarak istediği parayı dahi verdi. Bu anlaşmayı haber alan Rusya endîşelendi ve kendisine paraca yardım eden müttefiki Prusya'nın da teklîfi üzerine, sulha rızâ gösterdi. Prusya, Avusturya'yı da iknâ ederek, Çariçe ile birlikte Lehistan'ı taksîme karar verdiklerinden, Bâb-ı Âli'nin, aslında Slav tehlikesine karşı uzak görüşlü bir mânâ taşıyan Türko-Cermen anlaşması, bir netîce vermedi. Yalnız sulhün karara bağlanması için beynelmilel faaliyet hızlandı.

Ruslar'a Karşı Kazanılan Özü ve Yerköy Zaferleri

Diğer taraftan, Kırım'ı Tatar mirzâlarının ihânetiyle kolayca alan Ruslar, Özü'ye karşı bir hücûma daha giriştiler. Fakat kale muhâfızı Hazînedar Ali Paşa, bu düşman hücûmunu şiddetle def'etti ve Rus kuvvetini bozguna uğrattı. Kılburun muhâfızı Abdullah Paşa da, aynı şekilde Ruslar'a karşı bir gâlibiyet kazandı ve kaleyi muhâsaradan kurtardı (Ağustos 1771/1185). Bundan bir ay kadar sonra 20 bin kişilik bir Rus kuvveti, bu defa Yerköy'e sal-

dırdı. General Essen kumandasındaki bu kuvvet, Osmanlı birlikleri tarafından 500 ölü ve 200 yaralı verdirilerek püskürtüldü ve düşmandan yedi top ganîmet olarak alındı (12 Eylül 1771/1185).

Bu küçük zaferler, serhadlerden gelen felâketli haberler dolayısiyle endîşeye düşen efkâr-ı umûmîyeyi, biraz memnûn etmiştir. Bundan onbeş gün kadar sonra, Mora'daki muvaffakıyeti dolayısiyle Vidin muhâfızlığına tâyin edilen eski vezîr-i âzamlardan Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Bükreş'i kurtarmak için 30 bin kişilik bir asker hazırlamışsa da, tâlimsiz olan "mîrîlü" askerin korku ve tereddüdü, orduda panik vücûda getirmiş ve Yerköy'e çekilmek mecbûriyeti doğmuştur. Bunun netîcesi olarak Maçin ve Tulca kaleleri düşmüş, hattâ ordu Babadağı'ndan Hacıoğlu Pazarcığı'na ric'at etmiştir. Bu muvaffakıyetsizlik dolayısiyle azledilen Sadrâzam Silahdar Mehmed Paşa'nın yerine, ikinci defa olarak, Muhsin-zâde Mehmed Paşa getirilmiştir (11 Aralık 1771/4 Ramazan 1185). Ruscuk'a dönüşünün ertesi günü sadâret mührü eline geçen Paşa, dağılan Osmanlı ordusunu toplayarak Şumnu'ya gelmiş ve burayı güzelce sağlamlaştırıp tahkîm ederek, ordugâh ve hareket üssü yapmıştır. Balkan geçitlerini koruyan en mühim mevki olan Şumnu'nun ordugâh edinilmesi "esfâr-ı âhirede yüz sene kadar böyle devam etmiş; kendisinin askerî noktadan isâbet-i re'yine" delîl teşkîl etmiştir.

Bükreş Sulh Müzâkereleri ve Netîcesizlikler

Ruslar'ın son faaliyetleri bir çok Avrupa devletinin menfaatini ihlâl edici bir tarzda gelişiyor; muhârebe eden iki taraf da hem para, hem de diğer maddî imkânlar zâviyesinden yorulmuş bulunuyorlardı. Memleketeyn'in istilâya uğramış olması, Kırım'ın elden çıkması Osmanlı Devleti'ni sarsmış; efkârı mânen ürkütmüştü. Diğer taraftan Mısır'da Kölemen Cin Ali Bey'in isyânı, Suriye'de Ruslar'ın körüklediği Ebû Zeheb hareketi, Tuna boylarındaki Osmanlı ordusunun nizamsız bâzı asker dolayısiyle perîşanlık arzeden manzarası, Osmanlı Devleti'ni sulha zorluyordu. Buna mukaabil, müttefiki olan Rusya'ya devamlı yardımlardan bunalan ve bu devletin genişlemesini gâyet tehlikeli gören Prusya da onu sulha zorluyordu. Gâlip durumda olmalarına rağmen, Ruslar'ın vaziyeti de bundan pek farklı değildi. Bu güne kadarki târihinde dâima yabancı ittifaklarla genişlemiş ve hiç bir zaman Osmanlılar'ın yükseliş devrinde olduğu gibi, bir kaç devlete karşı harbe dahi tevessül etmemiş bulunan Rusya, ancak Prusya ve İngiltere'nin yardımlarıyle gâlip durumunu muhâfaza edebilmişti.

Bu sırada Rus ordusunun akıl almaz pisliğinden dolayı zuhûr eden ve Moskova'ya kadar genişleyen vebâ da Katerina'yı sulha zorlamıştır. Avusturya'nın Rusya'ya karşı cebhe alır görünmesi, hattâ Türkler'den 1 milyon 250

bin filorin alarak, kaybettiği toprakların onlara iâdesi için anlaşma yapması, Çariçe'yi endîşelendirmiş; Büyük Frederich'in Lehistan taksîminden Viyana'ya da pay verilmesi numarasıyle, işin aleyhe netîce vermesi önlenmişti. Bu sebeple Rusya, Prusya ve Avusturya arasında, Lehistan'ın taksîmi için bir anlaşma yapılmış; müttefikler Varşova'ya girerek, Leh Diyeti'ni, bunu tasdîk için zorlamışlardır.

Bu vaziyet karşısında, şimdilik daha başka bir kazanç ümîd edemiyen Rusya, önce general Romanzof vâsıtasıyle, sonra da eski Kırım Seraskeri İbrahim Paşa ve müverrih Vâsıf Efendi'nin esâretten dönüşlerinde, sulh teklîfini yenilemişler ve bu hususta Çariçe'nin imzâsız bir nâmesini getirmişlerdi. Bu sebeple taraflar arasında, 10 Mayıs 1772/7 Safer 1186 günü Yerköy'de bir mütâreke akdedilmiş; bundan bir müddet sonra da Eflâk'ın Boğdan sınırında bulunan Fokşan kasabasında sulh müzâkereleri başlamıştır. Burada bir netîceye varamıyan taraflar, bu defa Bükreş'te yeniden toplanarak, anlaşma zemîni bulmaya çalışmışlardır. Rusya'nın esas teklîfleri Kırım'ın istiklâli ile Azak Denizi medhalinde kâin Kerç ile Yenikale'nin devrilmesi husûsu idi. Reîsülküttâb Abdürrezzak Bâhir Efendi, hasmını ilzâm için, Tatar istiklâlinin şer'ân câiz olmıyacağını beyân etti. Eski Rus sefîri olup, bir müddet Yedikule'de hapsedilmiş, sonra da Rusya tarafından murahhas tâyin edilmiş bulunan Obreşkof, bu mütâlaaya "Tatarlar'ın Devlet-i Aliyye idâre ve himâyesinde bulundukça, size mağrûren memleketimize hücûmları ve bizi rahatsız etmekten hâli kalmıyacaklarını" bildirip, "Onların serbestliğini talepten maksadımız, mülkümüzün emn-ü âsayişi içindir ve bu şart kabul olunmadıkça, anlaşma imkânsızdır." cevâbını verdi. Uzun muhâverelerden sonra "Çâr-nâçâr Tatar kavmi müstakil olmak ve maamâfîh intihâb edeceği hânlara taraf-ı pâdişâhîden teşrîfât gönderilmek ve hutbelerinde kemâkân nâm-ı hilâfet-penâhî yâd kılınmak ve kazasker efendi tarafından Kırım kadısına bilâ bedel mürâsele itâsıyle, ahkâm-ı şer'iye icrâsına me'zûn edilmek ve Kerç ve Yenikale Rusya'ya terkolunup, buna mukaabil Devlet-i Aliyye dahi, Taman'da bir kale binâ edebilmek" şartları ile anlaşıldı.

Bu husus ordu erkânından mürekkep bir "meclis-i kebîr" huzûrunda da bütün genişliğiyle müzâkere edilip, muâhede akdine rızâ gösterildi. Ordu erkânından bâzıları Sadrâzam'a, mes'ûliyeti kabul ederek muâhedeyi imzâ etmesi tavsiyesinde bulundularsa da, Sadrâzam çekingenlik gösterdiğinden, meseleyi İstanbul'dan sormağa lüzûm gördü. İstanbul'daki ricâl ise bunun "mekr ü hile"den ibâret bulunduğu, Ruslar'ın maksadının iğfâl olduğunu ileri sürdüklerinden, bu şartlar reddolundu. Bu yüzden "Âteş-i kıtâl yeniden alevlenerek nice hasarâta daha" meydan verildi.

Bunun bir sebebi de, Prusya'nın iki yüzlü siyâseti idi. O sırada Rusya'nın Türkiye ile uğraşmasından fırsat bulan İsveç Kralı III. Gustav, memle-

ketinin istiklâlini kurtarmış; buna çok kızan Çariçe, meselenin halli için, şarkta serbest bulunmayı arzulamıştı. Buna mukaabil Frederich, Ruslar'ın İsveç'le uğraşmaması için, bir müddet daha Türkler'le meşgûl olmasına çalışmıştır. Ruslar'ı Türkiye meselesinden kurtarmağa yardım eder gibi görünerek, onları burada meşgûl etmek; Türkler'e sulh akdinde yardım yapıyormuş hissini vermek suretiyle Çariçe'yi İsveç'e harb ilân ettirmemek yolunu bulmuştur. Bu suretle memleketini harb ilânından kurtarmış; bunu da iki tarafa yaptığı bir takım iki yüzlü vaadlerle sağlamakta beis görmemiştir.

Mısır ve Suriye'de Karışıklıklar

Devlet batıda artık en büyük düşmanı hâlini almış bulunan Rusya ile uğraşırken, bundan kendilerince istifâde etmek istiyen bâzı kimseler Mısır ve Suriye'de karışıklıklara sebebiyet verdiler. Bunlardan en mühimleri Mısır'daki Cin Ali Bey'le Suriye'deki Tâhir Ömer'in hareketleridir. Bunlardan Bulutkapan Ali Bey, küçüklüğünde bir köle olarak Mısır'a gelmiş; İbrahim Kethuda nâmındaki efendisinin himmetiyle terbiye edilmiş; şecâati ve kaabiliyetiyle yükselerek nufûz kazanmış ve Şeyhü'l-Beled (Belediye reîsi) olmuştu. Etrafına epeyce adam toplayan Ali Bey, Mısır'ın hâkimi vaziyetine girmiş; bir çok haksız işlerle nufûzunu büsbütün artırmıştır. Onun bu hareketleri merkeze aksettiğinden, cezâlandırılması emredilmiş; bunun üzerine bilfiil âsî vaziyetine girmiş; Akkâ'daki dostu Şeyh Ömerü'z-Zâhir'le anlaşıp, buradaki Osmanlı vâlisini boğmuş; Hicâz emîrini sahte bir fermanla yerinden atıp, burayı da nufûz mıntıkasına katmıştır. Yeni tâyin ettiği Mekke Emîri vâsıtasıyle, Akdeniz'deki Rus donanmasının tahrîklerinden de faydalanarak, kendisini "Sultânü'l-Mısır ve'l-Bahreyn" unvânıyle lâkaplandırıp, saltanata dahi kalkışmıştır. Bundan sonra Suriye'deki Tâhir Ömer gibi, Ruslar'dan yardım dilemiş; kölesi ve dâmâdı olan Ebû Zeheb vâsıtasıyle Suriye'ye dahi tasallut etmiştir. Fakat kendisine kerhen tâbi olanlar ve devlete sâdık bulunan bâzı Mısır beyleri, Ebû Zeheb'le arasının açılmasından faydalanmışlar ve aleyhine geçerek, onu iki muhârebede yenmişlerdir. Nihâyet, sultanlığa kalkışan bu köle, yaralı olarak yakalanmış ve ölmüş; kesik başı da Devlet-i Ebed Müddet'e isyânın neticesi olarak, teşhîr edilmek üzere, İstanbul'a yollanmıştır (Mayıs 1773/1187).

Suriye'deki âsî ise, vaziyetinin kötüye vardığını görerek, Pâdişah'tan affedilmesini dilemiş; Rusya ile meşgûlken gâile istenmediği ve lüzumsuz müslüman kanı dökülmesi doğru görülmediğinden, bâzı şartlarla affedilmiştir.

Bu suretle Mısır ve Berrü'ş-Şam meseleleri kapanmıştır. Bu meseleler

ricâl-i devletçe, ikmâl üs ve limanları bulunmadığından dolayı Akdeniz'de bir şey yapamıyacağı iddia olunan Rus donanmasının, buradaki dolaşmasının vücûda getirdiği teşvîk edici rûhî vasattan çıkmış; Çeşme hâilesinin vukûu dolayısiyle de meyvelerini vermiştir. Venedik gibi bâzı İtalya ve Akdeniz memleketlerinin çok kısa görüşlü politikaları ile İngilizler'in hasîs menfaat tahrîkiyle burada at oynatan Rus donanması, Osmanlı ricâli tarafından da kendi kendine bitmeğe ve ölmeğe mahkûmdur denilerek, fazla kaale alınmamıştır. Fakat donanmanın Çeşme'deki tesâdüfî gâlibiyeti hâriç, bir şey yapamamasına mukaabil, mevcûdiyeti psikolojik bir isyân teşvîkçisi olmuş görünmektedir. Bu sebeple Çeşme hâilesinden sonra, mevcûdiyetine göz yumulması hatalı bir hareket olarak görünmektedir. Bu hata, büyük Osmanlı kudretinin çekilişinden sonra ortaya çıkan küçük Akdeniz devletleri tarafından günümüzde dahi işlenmekte, burada söz sâhibi büyük kuvvetler tarafından da açıkça göz yumulmaktadır. Ruslar iki asır önceki İngiliz ve hıristiyan işbirliğiyle yaptıkları küçük nümâyiş hareketlerini, bu gün çok daha geniş ve büyük tarzda tekrarlamakta, Akdeniz hâkimiyeti hedeflerine ulaşmak için, buradaki şuursuz devletlerle, onlar kadar idraksiz ve hasîs menfaat düşüncesiyle hareket eden batı hükûmetlerinin basîretsizliklerinden istifâde etmektedirler.

Silistire Zaferi

Bu sırada Bükreş'teki müzâkerelerde varılan kararların Bâb-ı Âlî'ce kabûle şâyân görülmemesi netîcesinde, beş seneden beri devam etmekte olan harb yeniden başlamıştır. Ruscuk Seraskeri Dağıstanî Ali Paşa emrindeki kuvvetler Tuna'nın kuzeyindeki Yerköy'ü istirdat etmek istemişler; buna mukaabil, Rus orduları da Ruscuk'u işgâl etmek için harekete geçmişlerdir. Rus kuvvetleri Ruscuk'un kuzeyindeki Mertin'de yaptıkları muhârebede 1200 esîr, üç top, bir çok nehir gemisi bırakarak bozguna uğratılmışlardı. Buna mukaabil, Babadağı ile Pazarcık arasındaki muhârebede tam bir mağlûbiyete uğrayacakken, ordudaki nizamsız askerin korkaklığı dolayısiyle gâlip gelmişlerdir (21 Temmuz 1773).

Bu sırada Mareşal olan Romanzof emrindeki kuvvetler, Balye Boğazı'ndan Tuna'yı geçip, Silistire üzerine saldırmışlardır. Cephe seraskeri olan Osman Paşa ile kale muhâfızı Hasan Paşa emrindeki Osmanlı askerinin kahramanca muhârebeleri sebebiyle netîce alamamışlardır. Ruslar kaleyi 75 top ve havanla dövmüşler; bir hurûc hareketi yapan Osmanlı kuvveti, düşmanla boğaz boğaza muhârebeye tutuşup, ağır zâyiat verdirmiştir. İki saat sonra yeniden şiddetli bir hücûm yapılmış; bir saat içinde 8 bin ölü, bin yaralı veren

düşman, 12 topunu da bırakarak müdhiş bir bozguna uğratılmış ve perîşan halde çekilmiştir (29 Hazîran 1773/8 Rebîülevvel 1187).

Varna Zaferi ve Avrupa'nın Durumu

Silistire bozgunundan sonra, saldırılarına yine devam eden Rus kuvvetleri, bu defa Babadağı'ndan güneye doğru inmişler; Dobruca mıntıkasını tahrîb ederek, iki kol hâlinde Pazarcık ve Varna'ya yönelmişlerdir. Pazarcık kasabası düşman eline geçmiş ve Ruslar burada cibillî vahşetlerini icrâ ederek, müslüman ahâlinin ırz, mal ve canına tasallutta bulunmuşlardır. Küçük çocukların başlarını duvarlara çarpıp parçalamak, ahâlîyi çeşitli zulümler ve işkencelerle öldürmek gibi fecî vahşet nümûneleri ibrâz etmişlerdir. Varna'yı muhâsara eden general Ungern ise, üç koldan şehre hücûm etmiştir. Ruslar hıristiyan mahallesi tarafından şehre girmelerine rağmen, kahramanca yürütülen şiddetli Türk müdâfaası karşısında sarsılmışlar; fecî bir bozguna uğratılmışlardır. 1500 ölü, bir çok yaralı veren düşman, 6 top ile 100 mühimmât arabasını dahi bırakarak, Babadağı'na doğru kaçmıştır. Bu suretle muhârebenin beşinci senesi, umûmiyetle Osmanlı müdâfaasının zaferleriyle geçmiştir.

Türk-Rus muhârebesini dikkatle tâkip eden Büyük Frederich, Osmanlılar'ın bu zaferleri husûsunda "Eğer sadrâzam fırsattan istifade etmeyi bilse idi, Rus ordusunu tamâmen mahvedebilecekti." hükmünü vermiştir. Çünkü bu zamana kadar çok kazançlı görünen Ruslar bitkin hâle gelmişlerdi. "Paraları kalmamıştı; insanlar azalıyordu; askerleri kaçıyordu; zâbitleri müsâade istiyordu." Lehistan isyanlarından bîzâr bulunuyorlardı. Sıhhîye teşkîlâtlarının fenâlığı ve cibillî pislikleri yüzünden çok adam kaybediyorlar; harbin başından beri yedi defa ellişer bin asker toplamalarına rağmen, bunların ancak yarısı cebheye ulaşabiliyor; diğerleri ise yollarda telef oluyordu. Diğer taraftan Don Kazakları Pogaçef nâmında birinin vücûd verdiği isyâna katılarak, güney Rusya'yı baştanbaşa kargaşaya veriyorlar, Orenburg'u bile istilâ ediyorlardı. Kendisinin III. Petro olduğunu iddia eden ve Moskova'ya yürümeye hazırlanan bu adam, Devlet-i Aliyye'nin de dikkatini çekiyor; onunla işbirliği yapılmak isteniyordu. Sonradan tutulup işkencelerle öldürülen bu sergerde, Sultan'a verdiği cevapta, kendisinin Rus olduğunu ve dâhilî meseleyle hareket ettiğini bildirerek, teklîfini reddediyordu.

Buna mukaabil Türkiye, Sorel'in bir Fransız'dan naklen söylediği gibi, müşkül durumda bulunuyor, "Rusya onu eziyor; Prusya ona ihânet ediyor; Avusturya parasını aldıktan sonra terekesini taksîm için pusuya yatıyordu."

Hakîkatte Almanya'ya hâkim olmak istiyen Prusya ve Avusturya, birbirleriyle de rekaabette bulunuyorlardı. Prusya Avusturya'yı Lehistan'da tâkip ediyor; Avusturya Prusya'yı doğuda kolluyordu. İki devlet de bu gâyelerinin tahakkuku için ne gariptir ki, Alman hudutları dışına çıkıyorlardı. İki Alman hükûmetinin yekdiğerine verdikleri ihtilâclar netîcesinde Prusya Wistul mecrâsına, Avusturya Tuna boylarına sevk olunmaktaydılar. Her ikisi de Slavlar arasında yutulduklarının farkında değillerdi. Yüzlerini hakîkî gâyeleri olan Almanya'ya çevirdikleri zaman, o da onlardan âdetâ kaçıyordu. Frederich'ten sonra gelen Prusya'nın çulpa kralları onu bir Alman hükûmeti olmaktan ziyâde bir Slav hükûmeti hâline getirdiler. Bu suretle 1806 müdhiş sukuutunu hazırladılar. Avusturya, târihinin kendisine tevdî ettiği muhâfazakâr ve adâletperver rolünü terketti; herkesle oynamak isterken, herkes tarafından oynatıldı. Hükûmet kudretinin bütün mesâisini devamlı olarak imparatorluğun uzak hudutlarına götürerek, merkezi zayıflattı. İki Alman devleti müşterek tehlikeye karşı birbirlerini men'etmek gibi bir harekette bulunarak, esas gâyeleri olan Almanya'ya ihânet ettiler. Rusya'yı Avrupa'dan uzak tutmakta ve Lehistan'ın tamâmiyetini Türkiye ile korumakta kendilerinin menfaati varken, Fransız ihtilâlinin de en büyük müsebbibi oldular. Napoléon Viyana ve Berlin'e yürüdüğü vakit, mağlûb ve münhezim Prusya ve Avusturya, Fransız fâtihine karşı Rus ordularının yardımına mecbûr oldular.

Böylece şark buhranları bir asır içinde Avrupa için bir hayat ve memat meselesi hâline geldi ve Lehistan'ın taksîmini temin eden Üçlü İttifak, Avrupa siyâsetinin ukde noktasını teşkil etti. Kıskançlık bunu bozdu, fakat açgözlülük yeniden tesis etti. 1795'ten sonra taksîm edilecek bir Lehistan da kalmadı. Bunun zaman itibariyle uzak akisleri Cermen kavmi için çok fecî netîceler verdi ve günümüze kadar uzandı. Almanya parçalanarak, birliğini vücûda getiren Prusya Slav istilâsı altına girdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağıldı, Doğu Reich'ı Viyana'dan ibaret kaldı. Osmanlı Devleti sernigûn oldu. Buna mukaabil Cermenliğin ve Türklüğün, hattâ bütün Avrupa'nın düşmanı olan Rusya, bu kıt'anın büyük kısmını istilâ etti. Bugünkü Avrupa'nın teşekkülünde, iki asır önce yapılan şu kör cinnet büyük rol oynamıştır.

Muhârebelerdeki Mağlûbiyet ve Gâlibiyetlerin Sebebleri

Bu muhârebeler esnâsında, Osmanlı ordusunun gösterdiği gâlibiyet ve mağlûbiyet nümûneleri, garîb bir tarzda tecellî etmiş ve dikkati çekecek bir manzara arzetmiştir. Osmanlı kuvvetleri, meydan muhârebelerinde, sayıca

düşmandan fazla olmalarına rağmen bozulmuşlar; kale müdâfaalarında da, hasımlarının onda biri raddelerinde bulunmalarına rağmen, büyük bir kahramanlıkla döğüşmüşler ve umûmiyetle de gâlip gelmişlerdir. Bu 1826/1240'-dan sonraki bir çok ön fikirli müelliflerin yanlış kanaatleri sebebiyle yeniçeriye isnâd edilmiş; hakîkat ile alâkası olmayan ve siyâsî empozelerin netîcesi bulunan bir tarafgirlikle, kolay îzahlar yapılmıştır. Hattâ Hammer başta olmak üzere bir çok garblı tarafından, Türk ordusunun dünyanın en birinci müdâfaa askeri olmakla berâber, taarruz kaabiliyetinin bir hiç olduğu iddia edilmiştir. Bir kavmin ve askerin, harblerin zarûrî safhalarından bulunan müdâfaa ve taarruzun birinde kaabiliyetli, diğerinde kaabiliyetsiz olması gibi bir saçmalığa istinâd ettiğinden dolayı, bu iddiaların iler tutar yeri yoktur. Fakat Osmanlı Devleti bu zamandan itibaren zayıflayan iktisâdî imkânları, sarsılan bünyesi, fazlalaşan düşmanları sebebiyle, nefsini müdafaa mecbûriyetinde kalmış ve mevcûdiyetini muhâfaza zarûretinde bulunmuştur. Bu, son iki asırlık devlet siyâsetimizin karakteristik bir husûsiyeti olarak nazara çarpmaktadır.

Buna mukaabil yalnız siyâsî ilcâat dolayısiyle ve inkılâpçılık hastalığıyla, fisebîlillah yeniçeri düşmanlığı yapan müelliflerimiz de vardır. Bunların görüşleriyle Osmanlı yükselişini îzâhın imkânı olmadığı gibi, geniş ülkelerde hâkimiyetini devam ettiren devletin mevcûdiyetini muhâfaza edebilmesini anlamak da imkânsızdır. Onların bu son Osmanlı-Rus muhârebesindeki yeniçeri düşmanlığından kaynaklanan garîb görüşleri yanlıştır. O zamanlarda yazılmış târihlerimiz beş sene devam eden Türk-Rus muhârebesindeki mağlûbiyetlerin sebebini, asker toplama usûlündeki değişiklikte bulmakta, bilhassa "mîrîlü asker"in varlığına atfetmekte, buna mukaabil, kale müdâfaalarındaki gâlibiyetleri de, orada bulunan Ocaklı askere ve yeniçeriye raptetmektedirler. Nitekim Vâsıf'ın naklettiğine göre, bu felâketlerin sebebi, muvazzaf hizmette bulunan ve serserilerden toplanan, yağmadan ve kendilerini korumaktan başka maksatları olmayan, mevcûdiyetleri neferlere meş'ûm bir tesir yapan "mîrîlü asker"dir. Vâsıf, İsmail'in yiğit müdâfîi Abdürrezzak Efendi'nin, Sadrâzam Halil Paşa tarafından bu husûsu şifâhen Pâdişah'a arz için İstanbul'a gönderildiğini, oradan eskisi gibi muntazam asker toplanılması usûlüne dönülmesini mutazammın bir ferman getirdiğini, "mîrîlü asker" yazılmamasının temini istenildiğini bildirmektedir. Fakat yeni usûl asker toplanılmasına alışmış olan ahâlî, eski usûle dönülmesini istemiyorlardı. Bu sebeple bunun tatbîk edilemediği anlaşılmaktadır.

Görülüyor ki, Osmanlı mağlûbiyetinin başlıca sebebi, bu nizamsız ve başıbozuk askerin ordu saflarında mevcûdiyeti olduğu gibi, kale müdâfaalarındaki galibiyet de Ocaklı denilen muntazam kuvvete bağlanmaktadır.

Nitekim muasır bir risâle "mîrîlü asker"i şu şekilde tavsîf etmektedir:

"Ücretli mîrî askeri kapısı açık düğün evine zerde ve pilâv yemek için gelen seyirciye benzer; hâne sâhibinin hazır pişmiş taâmını ekl edip karnı doydukda eline gireni serika ve ihânet edip çıkıp gider. Zerre kadar hâne sâhibinin nân-ı azîz ve nemek-i lezîzine hürmet etmez ve verilen üç aylık ulûfe ve bahşiş mukaabili üç ay tâyin olunan mahalde meks etse dahi, vâdesi hitâmından bir gün ziyâde meks-ü ikaamet etmez ve ceng vaktinde düşman tarafından ziyâde akçe verilir ise düşman tarâfına tâbi' olurlar. Kendilerine ırz ve nâmusa dâir iddia ve şermende ve hâcil olacak bir madde olmadığından, üç beş kuruşa kendilerini vâdî-i helâke ilkaa etmezler."

Buna mukaabil yeniçeri, cebeci, topçu, arabacı, sipâhi, silâhdar, bostancı ocakları hakkında ise:

"Her birinin yoldaşları in'âm ve i'dam zâbitlerine mutî' ve münkaddır; faraza sekiz birâderin her biri ocağa yoldaş olsa, aralarında kardeşlik sevgisi unutulup, orta'sı yoldaşını muhabbetle öz karındaşına tercîh ederler; zamân-ı kadîmden beri bu ocaklar böyle kurulmuştur ve böyle döner bir dolabdır; zor ile imkânda olmayıp; yol, erkân usûlü döndürülür bir usûldür. Nüvâziş ve iltifât ile cân-ü başların fedâ edip, senin yoluna bu kadar yoldaş helâk oldu deyü imtinâ etmeyip, meydân-ı hüner filân ocakda kaldı, keşke cümlemiz helâk olaydık, nâm-ü şân bizde ve ocağımızda kalaydı deyü teessüf ederler."

şeklinde medhetmekte, az ulûfe ile iktifâ ettiklerini de ilâve etmektedir.

Bütün bunlar, yukarıda öne sürdüğümüz iddiayı doğrulamakta, mağlûbiyetin tamâmen yeniçeriye ve Kapıkulu Ocakları'na raptı husûsundaki son birbuçuk sırdır serdedilen kanaatin yanlışlığını açıkça ortaya koymaktadır. En muntazam orduların dahi harb meydanında başıbozuk bir asker gürûhunun gösterdiği ürkeklik ve panik karşısında mağlûbiyete uğramaları tabiîdir. Gayr-ı tabiî olan, bizim geçmişimizi değerlendirişimizdeki yanlış görüştür. Tıpkı su içine daldırılan değneğin kırık görülmesi karşısında, hakîkaten böyle olduğunu iddia etmek mevkiinde kalmakta, geçmiş hâdiseleri sonradan bize yutturulan tesirlerle çok yanlış değerlendirmekteyiz. Bu ise bizi, hâlde ve istikbalde çok vahîm hatalara sürüklemekte, siyasî rü'yetimizi son derece miyop bir adamın hasta görüşüne mahkûm etmektedir.

Sultan Mustafa'nın Üzüntüden Vefatı ve Şahsiyeti

Rus seferinin bu tarzda cereyânına ve memleketinde çıkan bir çok karışıklıklara fazla dayanamayan, Karasu ve Pazarcık fâcialarından sonra ma'lûl bulunduğu istiska (hydropisie) yahut hunnak (asthme) hastalığı ilerliyen Sultan Mustafa'ya, bu hususlar Şeyhülislâm Molla Mehmed Efendi vâsıtasıyle bildirilmiştir. Rahatsızlığı hâlinde hiddetlenen Pâdişah "Seraskerimin ettikleri muhârebelerden usandım; bizzat Edirne'ye gitmeliyim." demiş; o akşam kaymakam ile reîs efendiyi celbetmiş; tasarılarını kendilerine bildirmiştir. Bunlar zât-ı şâhânenin orduya azîmetinin, evvel emirde Dîvân-ı Hümâyûn'da müzâkere olunmağa mütevakkıf olduğunu arzetmişlerdir. Bunun üzerine ertesi gün meclisin toplanması irâde buyrulmuş, bu kere ulemâ ve vükelâ ittifakla, zât-ı hazret-i pâdişâhînin hâl-i hâzırda sefere azîmetinin mahzûrdan sâlim bulunmadığını, özellikle rahatsız dahi olduklarından bunun "iktisâb-ı bîr-ü tâm buyurmalarına ta'lîkını" arzetmişlerdir. Bundan altı hafta kadar sonra Varna gâlibiyetinden biraz hoşnûd bulunan Pâdişah'ın hastalığı ziyâdeleşmiş ve "irtihâl-i dâr-ı bekaa" eylemişledir (21 Aralık 1774/8 Zilka'de 1187 Cuma, zevâlî saat 1.30).

58 yaşlarında vefât eden Sultan Mustafa, 16 sene 3 aya yakın saltanat sürmüş ve devlet riyâsetinde milletimizi temsîl etmişlerdir. Bizzat "idâre-i umûr eden pâdişahân-ı izâmdan" olan Sultan Mustafa, dindâr, faal, hamiyetli, her türlü meşakkate mütehammil, "gâyetle mutasarrıf ve umûr-ı seferiye için cem'-i mal ve mühimmâta râgıb, ilme ve ulemâya muhib" bir "pâdişâh-ı âli-câh" idiler. Sorel onun hakkında şöyle demektedir: "1757 senesinden beri Osmanlı tahtında hükümrân olan Sultan Mustafa, Volteire'in Catherina'ya dalkavukluk devrinde târif ettiği gibi aslâ kaba bir adam değildi; muktesid, mülâhazakâr, harîs-i şân, hattâ sâhib-i vukuf ve ma'lûmât bir zât olup, hükûmetinin kuvvetlenmesine ve ıslahına meyyâl idi. Haiz olduğu bu evsâf ile Prusya Kralı'nı takdîr etmemesi kaabil değildi. Yedi Sene Muhârebesi'nin hitâmından sonra ona bâzı hediyelerle bir sefîr gönderdi. Türkler Berlin'den gelip geçtiler. Frederich de İstanbul'da bir dâimî sefîr bulundurdu."

İşte bizim bâzı târihçiler tarafından alay edilen, Sultan'ın müneccim isteme işi de bu sırada vukû buldu. Bundan maksad, türlü sebeplerle düşmanları müşterek olan iki devlet reîsi arasında dostluk tesisi idi. Sultan Mustafa ilm-i nücûma meraklı idi. Frederich de o zamanki Fransız ansiklopedistleri dolayısiyle dînî fikirlerinde lâubâlî bir adam bulunmakla birlikte astrolojiye düşkündü. Bunu haber almış bulunan Sultan, herhangi bir siyâsî bağa girmeden şahsî dostluk tesisine çalışmıştır. Bâzı târihlerde buna karşı Frederich'in

verdiği cevap, onun Fransız filozoflarıyle yaptığı boşboğazlıklardan ve dedikodulardan çıkmış; hiç bir zaman Sultan'a söylenmemiş; hattâ söylenilmesine de imkân olmayan bî-edebâne sözlerden ibârettir.

Sultan Mustafa hem Kaanûnî, hem IV. Mehmed devirlerinde açılmasına teşebbüs edilen Sakarya-İzmit Körfezi kanalını açtırmak istemiş; hattâ Baron de Tott'un ifâdesine göre Süveyş Kanalı için dahi faaliyetlere girişmiştir. Fakat bunların ikisini de başlatmamış, ortaya çıkan felâketli bir Rus harbi dolayısiyle bu teşebbüsler akîm kalmıştır. Yeni top dökümü için uğraşan ve bunu sık sık kontrol edecek kadar üzerine düşen Sultan'ın bu hareketi, Baron de Tott tarafından takdîrle karşılanmakta, kendisinin faal ve tâkib fikrine sâhip bir hükümdar olduğu rivâyet edilmektedir. Sultan Mustafa memleketteki dokuma sanâyiinin inkişâfı için de çalışmış; "dîbâ-yı rûmî" denilen kumaşın tekrar imâli için bizzat gayret göstermiştir. Devrinde tersâneyi geliştirmiş; tophâneyi inkişâf ettirmiştir; bahrî ve berrî bir mühendishâne açtırarak, zâbitlerin yetiştirilmesi husûsuna ehemmiyet vermiştir.

Memleketin her yerinde bir çok îmâr eserleri vücûda getirmiş; 1766'da vuku bulan büyük İstanbul zelzelesinin yaptığı tahrîbâtı kısa zamanda telâfî için her türlü gayreti göstermiş; felâketzedelere maddî ve mânevî yardımı bizzat bir vecîbe olarak görmüştür.

Kendisi saltanatı müddetinde adamsızlıktan şikâyet etmiş; devletin ehil olmayan ellerde kaldığından yanıp yakılmış; Osmanlı cihânının sarsılmasından çok derin bir üzüntü duymuştur. Onun şu kıt'ası, Osmanlı cihânının sarsılmasından ne çeşit bir keder ve hüzün duyduğunu anlatmakta, bundan mütevellit iç burukluğunu dile getirmekte, bir şey yapamamanın ıztırabını belirtmektedir:

"Yıkılubdur bu cihân sanma ki bizde düzele
Devlet-i çarh-ı denî virdi kamû mübtezele
Şimdi ebvâb-ı saâdetde gezen hep hazele
İşimiz kaldı hemân merhamet-i lem-yezele."

Şiir hâline gelmiş bir elem enîni olan bu kıt'a, Koca Râgıb Paşa ile diğer muhtelif şâirler tarafından tanzîr edilmiştir. Pâdişah şiirlerinde "Cihangîr" mahlasını kullanmıştır. Lâleli câmii yanındaki türbesinde medfûndur.

SULTAN EL-GÂZİ ABDÜLHAMÎD HÂN-I EVVEL

(1774-1789 M./1187-1203 H.)

Sultan Abdülhamîd'in Cülûsu; Muharib Devletlerin Durumu; Kaynarca Sulhü ve Netîceleri

III. Ahmed'in Rebîa Şermî Sultan'dan şehzâdesi bulunan Abdülhamîd Hân, büyük birâderinin vefâtı üzerine, 49 yaşında bulunduğu halde, Osmanlı tahtına çıktı (21 Aralık 1774/8 Zilka'de 1187 cuma). Orduya hitâben neşrettiği bir hatt-ı hümâyûnla birlik ve berâberliğe riâyet edilmesini, düşmandan intikam alınmasını bildirdi. Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya sadâretin uhdesinde bırakıldığı bir fermanla teblîğ edildi.

Yeni Sultan'ın cülûsunda devlet, bilhassa mâlî noktadan büyük buhran içindeydi. Bu sebeple askere cülûs atiyesi verilememiş; ancak biriken iki "kıst"ın* ödenmesiyle iktifâ edilmişti. Diğer taraftan harb tedâriklerinin görülmesine çalışılıyor ve Pâdişah ile etrafındaki ricâl, Ruslar'a karşı mutlak bir galebe kazanıldıktan sonra sulh masasına oturulmasına taraftar bulunuyorlardı. Ahâlinin, Kırım'ın gidişi dolayısiyle kabarmış bulunan infiâli karşı-

---

* **Kıst mevâcibleri:** Üç aylık ulûfe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzîmât'tan evvel maaşlar üçer aylık olmak üzere senede dört defa verilirdi. İşte bunların her birine 'kıst mevâcibi' denilirdi. Arapça **kıst;** hisse, parça; taksit demektir. (M. Zeki Pakalın, *Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. II, s. 275, İst. 1971).

sında, başta Pâdişah olmak üzere, ricâlden hiç biri müslüman topraklarının küffâra geçişini tasdîk mes'ûliyetini üzerine alamıyordu. Pâdişah ise "43 sene saray-ı hümâyûnda kapalı kalmış olmasına mebnî, dünyâca olan ma'lûmâtı mütâlaa-güzâr-ı şâhâneleri olan vak'anüvis târihleri ve kitablara münhasır" bulunuyordu. Bununla berâber "tavr-ı hümâyûnları kemâlde ve ahlâk-ı seniyeleri hâl-i uzletde, tabîatın tezyîn edebileceği derecede" idi. Prusya sefîrinin hükümdarına yazdığı gibi, "Bâb-ı Âli İstanbul'un fethinin, Rusya'nın en büyük arzûsu olduğunu ve bunun icrâsını ihzâr için Kerç ve Yenikale'nin taleb edilmekde olduğunu, pek vâzıh olarak görüyordu." Rusya ise, Avusturya ile Prusya'nın kendisinden endîşelendiklerini ve büyümesinin onları tedirgin ettiğini de mütâlaa ediyor; bu iki Alman devletinin Lehistan'ın bilfiil işgâline girişmelerine de bir şey yapamıyordu.

1774 Martı'nda, Prusya'nın Çariçe yanındaki sefîri, Rusya'yı şöyle anlatıyordu: "Ordunun tâyin edilen miktarı hiç bir vakit ikmâl edilememiştir. Kumandanlar ekseriyetle liyâkatsizdir ve aralarında pek nâdiren uyuşma mevcuttur. Zâbitler ve askerler yorgun ve bîzârdırlar. Memleket harb angaryasıyle ve asker toplamakla bitmiştir. Beş sene zarfında 300 bin kişi gönderilmiştir. Hükûmet çok ağır mâlî yükler altında bükülmüş kalmıştır. Bütün bu âlem âdâb hilâfında olarak ihmâllerle ve her şeyi iltimasla kazanmak alışkanlığıyle ahlâken sarsılmıştır. Mühim bir mağlûbiyet, bu devlet için pek tehlikeli olabilir." Bunu zikreden Sorel, "Eğer Türkler, Silistire ve Varna zaferlerinden istifâdeyi bilmiş olsa idiler, yeni bir hücûm ihtiyatsızlığını Ruslar'a pek pahalıya ödetebileceklerdi." demekte, eski sultanın yerine geçen "Abdülhamîd'in harbden başka bir arzûsu bulunmadığını" yazmaktadır.

Bu sebeple İstanbul'daki Prusya sefîrinin Kılburun istihkâmlarının yıkılması şartıyle sulh imzâsı talebi, Sadrâzam ve sâir devlet ricâli tarafından kabûle şâyân görülerek, huzûr-ı âlîye arzedilmiş; fakat "Zannederim bu misillü teklîfe cevab vermeğe bile mahal yokdur; kaldı ki buna ne cevâb verilebilir?" hâşiye-i âlîyesiyle iâde kılınmıştır. Görülüyor ki, Pâdişah ve İstanbul'daki ricâl, o sırada Prusya'nın içinde bulunduğu dâhilî karışıklıkları, ordularının bitkin hâlini de nazara alarak, sulhü kabûle yanaşmamışlardır. Bu sebepledir ki, Rus başkumandanı Romanzof'un yeni Sultan'ın cülûsunu tebrîk ve sulhün kararlaştırılmasını temin için yaptığı teklîf de kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Ruslar, Romanzof ordusunu takviye etmişler, Silistire ve Varna mağlûbiyetini telâfî için, Şumnu'ya doğru ilerlemeye hazırlanmışlardır.

Diğer taraftan harekete geçmesi için aldığı emire uyan Sadrâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Eflâk ve Boğdan'ın kurtarılması maksadıyle Silistire'de Tuna üzerine köprü kurdurmak istemiştir. Fakat düşman ordusu bir

koldan Silistire'yi, diğer koldan Ruscuk'u muhâsara ederek, ordu-yı hümâyûnun merkezi olan Şumnu'ya doğru hücûma girişmiştir. Hasta olan Sadrâzam, Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa'yı "İşbu seferde bezl-i mâhasıl-ı gayret etmiş gayyûr ve kâr-âşina bir zât-ı sitâde sıfat olan" Abdürrezzak Bâhir Efendi ile birlikte, yardımcı kuvvetlerin başında olarak, müdâfaa için ileri sevketmiştir. Bunlar Varna'nın kuzeybatısındaki Kozluca'ya vardıkları zaman, Hacıoğlu Pazarı'nın düşman tarafından işgâl edildiğini işitmişler; düşman öncülerinin kuzeyden Şumnu'ya doğru sarktığını haber almışlardır. Bunun üzerine Yeğen Mehmed Paşa bir kısım kuvvet ayırarak, Abdullah Paşa emrinde, Ruslar üzerine sevketmiştir. Abdullah Paşa, Rus öncü kuvvetini karşılamış; bunların az olduğunu görünce ihtiyatsızca ilerliyerek, hücûma geçmiştir. Bu hareketi ile düşmanın pususuna düşmüş ve tamâmen sarılmıştır. Osmanlı askerinin ekserisi şehîd olmuş; kurtulabilenler de perîşân bir halde Kozluca'ya ric'at etmişlerdir. Bu ric'at Yeğen Mehmed Paşa emrindeki askerin de mâneviyâtını bozmuş, "giriftâr-ı havf u telâş" olan başıbozuk neferât, orduda garîb bir paniğe sebep olmuşlardır. Sadrâzam bu defa düşman üzerine Dağıstanlı Ali Paşa emrinde bir miktar kuvvet sevketmiş; bu da düşman karşısında perîşân olmuştur. Romanzof kuvvetleri böylece "bîlâ mezâhim" Şumnu önünde görünmüşler ve burayı muhâsara etmişlerdir. Sadrâzam'ın yanında ise 12 bin gibi çok az bir kuvvet kalmış; buna rağmen düşmana on gün kadar dayanmıştır.

Bu sırada Hezargrad üzerine yürüyen diğer bir düşman kuvveti, burayı müdâfaaya gelen Çatalcalı Ali Paşa'yı ric'ate mecbûr etmiş; Silistire'ye yardıma uğraşan Arapgirli İbrahim Paşa emrindeki askerimizi de çekilmeğe mecbûr bırakmıştır. Arapgirli Sadrâzam'a yazdığı mektupta "Şimdiden sonra orada durmamız mümkün değildir. Balkan'da tutunacak bir yer eylen." nasîhatında bulunmuştur. Balkan muhâfızı Yusuf Paşa da baskına uğramış; yanındaki askeri dağılmış; kendi esîr düşmüştür.

Bu esnada Tatar Hanı ile Ispanakçı Ali Paşa, Edirne ve Karinâbâd'da ayak sürümekte ve ileriye geçememekte idiler. Şu vaziyete göre, Osmanlı ordusu darmadağınıktı ve ciddî bir muhârebe etmeden fecî şekilde mağlûbiyete uğramıştı. Yalnız çok hasta olan Sadâzam, Şumnu'da ümîdsiz bir müdâfaaya girişmişti.

Bununla berâber Rusya da son kozunu oynamış; çok fecî ve bitkin vaziyete düşmüş; orduları Osmanlı topraklarında çok fazla ve askerî noktadan çok tehlikeli şekilde ilerlemişti. Avrupa siyâsî vaziyetini de emniyetli hissetmiyen Çariçe, hemen sulh yapılmasını istemekteydi. Bu sebeple Romanzof'un yaptığı yeni sulh teklîfi, Sadrâzam tarafından da cana minnet bilinmiş ve bu sebeple sadâret kethudâsı Giritli Ahmed Resmî Efendi ile Reîsülküttâb

İbrahim Efendi, müzâkerelere memur edilmişlerdir. Silistire'nin güney batısında bulunan Küçük Kaynarca'da, iki günde iki celse akdedilmiş ve Ruslar mütârekeyi kabul etmediğinden, sekiz saat zarfında kararlaşan sulh şartları, Osmanlı murahhasları tarafından imzâlanmıştır.

Bu muâhede Rus murahhası Prens Nicolas Repnin tarafından, Pruth anlaşmasının yıldönümüne tesâdüf ettiğinden, dört gün sonra imzâlanmıştır (21 Temmuz 1774/12 Cemâziyülûlâ 1188). "Ebedî" kaydıyle akdedilen 28 madde ile 2 ilâve fıkradan mürekkep olan bu muâhedeye göre Kırım, Kuban, Bucak Tatarları'nın istiklâli kabul olunuyor; yalnız "umûr-ı dînîyede taraf-ı hilâfet-i seniyeye tab'iyetleri" kararlaştırılıyordu. Kılburun, Kerç, Yenikale, Azak Rusya'ya terkediliyor; Aksu (Bug) nehri iki taraf arasında hudut kabul ediliyordu. Rusya, işgâli altında bulunan Besarabya, Eflâk, Boğdan ve Gürcistan'ı Osmanlı Devleti'ne terkediyor; ordularını bir ay içinde Tuna'nın sol kıyısına çekmeyi kabul ediyordu. Buna mukaabil Azak bölgesi, Kabartaylar ve Kılburun kat'î olarak kendisinde kalıyordu. Bâb-ı Âli'ye Osmanlı ülkesindeki hıristiyan diniyle kiliselerini dâimî şekilde himâye edeceği taahhüdü kabul ettiriliyor; bununla Rusya, Türkiye'deki Ortodokslar'ın hâmisi vaziyetine geliyordu. Rus ticâret gemilerine Karadeniz ve Akdeniz'de ticâret serbestîsi tanınıyor; İngiliz ve Fransızlar'a verilen kapitülasyonlar, Ruslar'a da teşmîl ediliyordu. Türkiye, rivâyete göre, ikinci murahhas İbrahim Münip Efendi'nin, "dirsek safâsı"ndan neş'et eden "yâvegûluğu" dolayısiyle, 15 bin kese tazminâtı kabul ediyordu. Umûmî hükümleri bunlardan ibâret olan ve "El-hükm-i li-men galebe (= Hüküm gâlibindir)" kaaidesiyle, tarih boyunca imzaladığımız anlaşmaların en ağırlarından biri bulunan Kaynarca Muâhedesi, Rusya'yı Karadeniz'e çıkarmış; Akdeniz ticâretine karıştırmış; Memleketeyn (Eflâk ve Boğdan) prenslikleri imtiyazlı bir hâle getirilmişti. Sorel'in tâbiriyle "Bu muâhede bir hareket noktası olup kanlı eğlencelerle ara verilmiş uzun bir dâvânın esas vesîkası idi ki, bu dâvâ tam bir asırlık bir çalışmadan sonra, Çar'ın askerlerini İstanbul kapılarına kadar sevkedecek"ti.

Rusya bu muâhede ile az arâzi alıyordu. Fakat anlaşmanın başlıca mühim olan hükümleri mezhebe taalluk eden ciheti idi. "Hıristiyanlığın ve alelumûm kiliselerin himâye-i dâimesi" ibâresi gerçi fazla bir şey söylemiyordu ve esasen Türkiye, her çeşit hıristiyan akîdesinin hürriyet içinde yaşayabildiği bir cennet idi. Fakat Rus muharrirleri bu ibâreyi bir sürü mantık canbazlıkları yaparak tefsîr ediyorlar; mezheb haklarının siyâsî temînât olmaksızın cereyan edemiyeceğini ileri sürüyorlar; bu noktada da hıristiyan menfaatleri îcâb ettirdikçe, Türkiye'nin dâhilî işlerine müdâhaleyi bir vazife olarak görüyorlardı. Kaynarca'nın mânâsı Ruslar'ca böyle idi. Bunları nakleden Sorel "Rusya gerek Türkiye'de, gerek Lehistan'da aynı hâkimiyet maksadını tâkip

ediyordu ve bunların muvaffakıyetini dâima aynı vâsıtalarla hazırlıyordu. Hükmetmek için tefrika çıkarmak, esâret altına almak için karışıklık meydana getirmek ve memlekette bir fırkayı kendine âlet ederek, bu fırka lehine müdâhale haklarını kullanmak yolunu tutuyordu. Gerek Varşova'da, gerek İstanbul'da tâkip olunan siyâset bu idi ve bu da muhâlifler meselesinden ibâretti." demektedir. Türkiye'deki muhâlifler, kandırılmış ve satın alınmış ajanlar vâsıtasıyle tahrîk edilen Ortodoks ekalliyetler idi*. Rusya bunu ileriki senelerde daha da ustalıkla kullanacaktır.

Kaynarca Muâhedesi'nde, muhârebeye sebep olmuş bulunan Lehistan'dan hiç bahsedilmemiştir. Türkiye'nin kuzey dengesi için başlattığı muhârebe, iki Alman devletinin saçma rekabetleri, Fransa'nın şaşkınlığı, İngiltere ve Felemenk'in hasîs menfaatçiliği ile Avrupa dengesini derinden ihlâl eden bir seri târihî hâdiselerin de sebebini teşkîl etmiştir.

---

(1) Rusya yakın zamanlarda da aynı oyunu komünizm nâmına oynamış ve ne garibtir ki, pion olarak kendi içimizden adamlar bulabilmiştir. Millî hayatımız için çok tehlikeli bir takım siyasî hareketlerle, kökünden kopmuş; târih şuûrundan yoksun, şaşkın ve dengesiz bir grubu âlet olarak kullanmıştır. Yetmiş sene evveline kadar birer eyâletimiz olan bugünün Ortadoğu devletlerinde Rus nüfûzu, Türkiye'nin hâlihazır emniyetini ihlâl eder şekilde gelişmiştir. Türkiye'nin Balkanlarda, Doğu Avrupa'da ve kuzeydeki topraklarında aynı oyunu oynayan Rusya, buralarda hâkimiyet kurmuştur. Kırım'ın istiklâli düşüncesiyle hareket ettiğini ilân eden ve buna bir kısım gâfil Tatarları da inandıran Rusya, sekiz sene sonra orayı fiilen işgâl ederek topraklarına katmıştır. Sonra Eflâk ve Boğdan, Bulgar, Sırp, Yunan istiklâlleri için aynı şekilde hareket etmiştir. Balkan, Doğu Avrupa ve Kafkas kavimlerinin büyük Türk kudretinin kaybolmasından sonraki hayatları, iki perdelik bir trajedi hâlindedir. Birinci perdede, kandırılmış ajanlarla huzûrlu ve âdil Türk idâresinden Rus kuvvetleri yardımıyle kurtulma cinneti ve istiklâl; ikinci perdede Rusya tarafından yutulma ve fecî bir esâret. Bunların istiklâlleri târih noktasından göz açıp kapayıncaya kadar sürmemiş ve II. Dünya harbinde, üç sene süren Alman işgâlinden, pek fecî bir şekilde Kızılordu tarafından kurtarılmışlar (!); târih şuûrundan yoksun olmalarının cezâsı ile Anglo-Amerikan siyâsîlerinin akıl almaz gafletlerinin zavallı kurbanları olmuşlardır. Bugüne kadar uzayan ve eski Osmanlı ülkelerinde yaşayan halkların hepsinin felâketine sebep olan hâdiselerin başlangıç noktası, işte bu meş'ûm Kaynarca Muâhedesi'nde düğümlenmektedir. İslâm dünyası noktasında da vaziyet aynıdır. Osmanlı Devleti'nin dünyanın en büyük ve kudretli devleti olmaktan çıkışı, bu âlemin bugüne kadar uzayan serencâmını hazırlamıştır. Müslüman-hıristiyan milyonlarca insan, çeşitli kavim ve mezheb mensupları, cihanşumûl Osmanlı kudretinin zaafa uğramasıyle, derinden sarsılmışlar; bu güne kadar birbirini tâkip eden bir sürü zincirleme felâketlerle karşılaşmışlardır. Dünya, bilhassa Avrupa muvâzenesindeki köklü değişiklik de, bu zamandan itibâren başlamış ve günümüze kadar uzayıp gelmiştir.

Muhsin-zâde'nin Vefâtı ve İzzet Mehmed Paşa'nın Sadâreti

Muâhedenin imzâsından sonra, ordu-yı hümâyûnla birlikte pâyitahta dönmek üzere yola çıkan Sadrâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Karinâbâd mevkiine geldiğinde epeyce zamandan beri çekmekte olduğu rahatsızlık sebebiyle, 70 yaşında olduğu halde vefat etmiştir. Cenâzesi İstanbul'a nakledilip, Eyüb'e defnedilmiştir. Malûmâtlı bir devlet adamı, tecrübeli ve iyi bir kumandan olduğu rivâyet edilen Paşa, otuz sene kadar vezîrlikte bulunmuş ve geniş Osmanlı ülkelerinde, devletine hizmet etmiştir. Yerine tâyin edilen İzzet Mehmed Paşa, Fâtih devri sadrâzamlarından Rum Mehmed Paşa ahfâdındandır. Gâyet dürüst bir zât olmakla berâber son derece ağır canlı ve rehâvet sâhibi olduğu rivâyet edilmektedir (10 Ağustos 1774/2 Cemâziyülevvel 1188).

Kırım Karışıklıklarının Devamı; Sadârete Dervîş Mehmed Paşa'nın Getirilmesi

Rusya, Devlet-i Aliyye ve Kırım'a karşı ayrı şekillerde davranarak, Kaynarca Muâhedesi'nin öngördüğü Tatar istiklâli maddesini lehine çevirmek istiyordu. Zâten Kırım'ın istiklâlini de onu büyük metbûu olan Osmanlı Devleti'nden koparıp, kolayca ele geçirmek istemişti. Alışmadığı istiklâl usûlü, yeni Kırım hükûmetini birdenbire sarsacak, bunun tabiî netîcesi olarak baş gösterecek olan dâhilî karışıklıklar, Rusya'nın burayı tamâmen ele geçirmesini sür'atlendirecekti. Rusya bunu temin için Tatarlar arasında nifâk ve ayrılık çıkarma husûsundaki politikasına devam etti.

Saltanat-ı seniyye Kırım'da düşmanının çevirdiği bu oyunu görüyor ve buranın kat'î olarak kaybedilmesine hiç bir zaman rızâ göstermek niyetini de taşımıyordu. Esâsen Kırım'ın istiklâli maddesini de, oradaki Rus taraftarlarının kısa zamanda intibâha geleceklerini düşündüğü için kabule yanaşmıştı. Nitekim Tatar ileri gelenleri önce Sâhib Giray'ı hân nasbetmişler ve hilâfet-i seniyeden uzaklaşmanın vehâmetini düşünerek, İstanbul'a bir heyet göndermişler; kendilerinin millî bekaalarını tamâmen ortadan kaldıracak olan istiklâli arzulamadıklarını, hânların yine pâdişah tarafından tâyinini istediklerini, hutbe ve sikkenin hilâfet makaamı nâmına olmasını devlet kapısından istirham etmişlerdir. Kaynarca Muâhedesi'nin hükümleri Kırım'a bu derece sahip çıkmağa müsâid olmadığından, Bâb-ı Âli "himâyet-i mezhebiye" dâiresinde hareketi kararlaştırmış; Mîr-alem Mehmed Bey vâsıtasıyle, hân hazretlerine teşrîfât ve berât gönderilmiş ve bu husûs Rusya'ya da münâsib bir lisanla bildirilmiştir.

Bu sırada daha evvelki muhârebelerde Ruslar'a karşı Kuban taraflarında harekete memur edilen eski hânlardan Devlet Giray, Kefe'ye dönmüş; istiklâl istemiyen ve Osmanlılar'a bağlanmayı arzû eden ahâlinin görüşlerine tercümân olarak, Rus taraftarları bulunan yeni hân ile kalgay Şâhin Giray'a karşı teşvîklere girişmişti. Kırım halkı kendilerini Rusya'ya tâbi kılan istiklâl deliliğinin ne olduğunu anlayınca, Devlet Giray'a taraftar olmuşlar ve Kırım'ı yeniden Osmanlı toprağı yapmayı, Kerç, Yenikale ve Kılburun'u düşmandan geri almayı vaadeden bu zâtı başlarına geçirmişlerdir.

Rusya ise, kendisine müdâhale fırsatı verecek olan bu intihâba, şimdilik ses çıkarmamıştır. Sâhip Giray hânlıktan atılınca bir gemi ile İstanbul'a gelmiş; yeni kalgay seçilen Şahbaz Giray da umûmiyetle ulemâdan mürekkep bir Kırım heyetinin başında, Dersaâdet'e vâsıl olmuştur. Bunlar Bâb-ı Âli'ye başvurarak, istiklâli asla kabul etmiyeceklerini, Kerç, Yenikale ve Kılburun alınarak eski vaziyet teessüs etmezse Kırım'ı toptan terke karar verdiklerini, bu takdîrde kendilerine Osmanlı memleketleri dâhilinde bir iskân sâhası gösterilmesini bildirmişlerdir.

Şu sûzişli ifâdeler, Türk milletinin karakteristik bir husûsiyetine işâret etmekte, onların ana baba toprakları olsa bile, bayraklarının dalgalanmadığı, devletlerinin hükümran olmadığı yerde yaşayamama an'anelerini dile getirmektedir. Bunun sebebini Türk milletinin hayâtında devlet mefhumunun arzettiği mutenâ mevkide aramak gerektir. Türk'e göre devlet su gibi, hava gibi, ekmek gibi insan için vazgeçilmesi imkânsız olan ve ferdlerin tâ kalbinde karargâh kurmuş, mukaddes bir varlıktır. Türk için onsuz hayat yaşanmaya bile değmez bir ömür sürüklemesidir. İşte bu yüzdendir ki, Osmanlı Devleti'nin çekildiği her yerden, onun bayrağının dalgalandığı topraklara doğru acıklı bir muhâceret başlamıştır. Yükseliş devirlerinde, bayrağın dalgalanmaya başladığı yeni ülkelere doğru, merkezden muhîte, şanla ve heyecanla devam eden muhâceret, çöküş devirlerimizde aksine bir seyir tâkip etmiş; devletsiz yaşayamıyan Türkler, evlerini barklarını terkederek, Osmanlı sancağının gölgesine sığınmaya başlamışlardır. Bu hareket günümüzde dahi böylece cereyan etmekte, Balkanlar'ın en uzak yerlerinden, Çın Seddi pîşgâhına kadar uzanan Türk ülkelerinden, zaman zaman küçük-büyük gruplar hâlinde bayrağın gölgesine iltihaklar vâki olmaktadır. Bu, hiçbir milletin hayâtında rastlanmayan, tamâmen Türk'e has bir husûsiyet olarak müşâhede edilmektedir.

İşte Kırım heyetinin gâyet açık olarak dile getirdiği şey, tamâmen bize has olan ve ne gariptir ki günümüzde dahi devam eden bir husûsiyetti. Bâb-ı Âli'ce Kaynarca Muâhedesi'nin sarîh hükümleri karşısında bu taleplerin kabul edilmesi kaabil değildir. Fakat reddi de devletin şânına lâyık görülmedi-

ğinden, "Rusya sefîri geldiğinde îcâbına bakılır." diye geçiştirilmekle berâber, yeni hâna berât ve menşûr da gönderildi. Bu heyete Dolmabahçe mesîresinde verilen bir ziyâfet esnâsında, Şeyhülislâm İbrahim Efendi, kendi emekdarlarından birisi için ricâ ettiği mukataa iltizâmı dolayısiyle Sadrâzam'la münâzaada bulundu ve toplantıyı pâpuçsuz terketti. Bunun üzerine Sadrâzam İzzet Mehmed Paşa azledildi ve yerine hilim ve istikaametiyle mâruf, aynı zamanda rind meşreb bir zât bulunan, sadâret kethudâsı Dervîş Mehmed Paşa tâyin edildi (6 Temmuz 1775/7 Cemâziyülûlâ 1189). Bir müddet sonra da müteazzim ve huysuz bir zât olarak tanınan, Şeyhülislâm İvâz Paşa-zâde İbrahim Efendi azledilerek, Topkapılı Sâlih-zâde Camgöz Mehmed Efendi meşîhata getirildi (28 Temmuz 1775).

Diğer Eyâletlerdeki Karışıklıklar ve Alınan Tedbîrler

Bundan sonra hükûmet, mülkiye müstahdemleri ile Bâb-ı Âli'deki memurların adedini azaltmak, arpalık usûlünü ıslâh etmek, kadıların tâyinini tanzîm etmek gibi nizamlamalarla meşgûl oldu. Devamlı harbler yüzünden eyâletlerden cebhelere asker gönderilmesi, merkezin taşradaki otoritesini zayıflatmıştı. Bu sebeple yer yer çıkan hâdiselerle uğraşıldı. Suriye'de yeniden karışıklık vücûda getiren Tâhir Ömer, üzerine gönderilen Deryâ Kapdanı Cezâyirli Hasan Paşa'nın gayretleri ile te'dîb edildi. Daha evvel izâlesi temin edilen levend askerine, son muhârebeler dolayısiyle yeniden itibâr edilmişti. Bunlar sulh zamânında âsayişi ihlâl edici hareketlere teşebbüs ettiklerinden, tekrar dağıtıldı ve mukaavemet edenleri te'dîb edildi. Bir kısmı ise Sayda Vâlisi bulunan Cezâr Ahmed Paşa'nın yanına kapılandılar. Dürzî, Vahhâbî kıpırdanışları gibi mahallî ve itikadî hâdiseler yanında, eyâletlerin bâzılarında karışıklıklar da çıktı. Belin, bu karışıklıkların "Pâdişaha karşı bir isyan mâhiyetinde olmaktan ziyâde, millete teklîf edilen sulha karşı bir itiraz şeklinde olmak ihtimâlinin daha kuvvetli olduğunu " yazmaktadır.

İran'la Muhârebe ve Neticesi

Bu sırada hükûmet bir taraftan bu dâhilî karışıklıklarla uğraşıyor, diğer taraftan Kırım'da ortaya çıkan ve kat'î bir Rus müdâhalesine vesîle verebilecek, tehlikeli siyâsî değişiklikle meşgûl oluyordu. Tam bu esnâda, İranlılar'ın Basra taraflarına tasallutu vukû buldu ve devlet, hiç istemediği halde, şarkta yeni bir harekete girişmek mecbûriyetinde kaldı. Nâdir Şah'ın vefâtından sonra İran derin ve köklü bir kargaşaya dûçâr olmuş, Safevîye ve

Avşariye ümerâsı arasında ortaya çıkan kanlı mücâdeleler ise, Zend aşîreti reîsi Kerîm Han'ın işine yarıyarak, memleketi onun pençesine düşürmüştü. "Erbâb-ı fetânet ve kıyâset"ten olduğu rivâyet edilen bu türedi "mülûk-ı kadîme sülâlelerinin hukuk-ı meşrualarını" ortadan kaldırmak, ve nufûzunu kuvvetlendirmek için şan ve şöhret kazanmak yollarını aramıştır. Bu sebeple, Rusya muhârebesinden çok yorgun çıkan Osmanlı Devleti'ne karşı, bir muvaffakıyet kazanmak istemiştir. Bu sırada ırsî bir ocaklık olarak babadan oğula geçen Bağdad vilâyetine bağlı Baban sancağında iki kardeş arasında zuhûr eden beylik mücâdelesinden istifâdeyi düşünmüştür.

Bunlardan birinin kendisine mürâcaatı üzerine, Baban sancağına kuvvet sevketmiş; bu hareketi Bağdad Vâlisi Ömer Paşa'nın mukaabelesiyle önlenmiş ve İranlılar mağlûb edilmiştir. Bunun üzerine Kerîm Han, kardeşi Sâdık Han kumandasında bir kuvvet daha göndermiş; bunlar Bağdad taraflarında yağma ve kıtâllere sebep oldukları gibi, Basra'yı da kuşatmışlardır. Bağdad Vâlisi bulunan ve mahallî kölemen ocağından bu makaama geçen Ömer Paşa, şehrin daha evvel geçirdiği vebâ salgını dolayısiyle, bu İran tasallutlarına zamânında mukaabele edememiş; bu sebeple Basra, 13 aylık bir müdâfaadan sonra düşmüştür.

Bu vaziyet üzerine İstanbul'da toplanan fevkalâde bir dîvân, meseleyi müzâkere etmiş ve İran'a harb ilânına karar vermiştir (2 Mayıs 1776). Bunun üzerine harb hazırlıkları hızlandırılmış ve bir müddet sonra da Sadrâzam Dervîş Mehmed Paşa, rehâvet ve sefâhat ehli olduğundan dolayı azledilmiştir. Eyüpsultan'da bir çeşme, Burdur'da bir kütüphâne yaptıran, Mısır'da Seyyidü's-Saâdet Câmii ve türbesini ihyâ eden Paşa'nın yerine ciddî, çalışkan, hayırperver bir zât olarak tanınan Dârendeli Cebeci-zâde Mehmed Paşa getirilmiştir (5 Ocak 1777/25 Zilka'de 1190).

Baharın gelmesiyle birlikte İran cephesinde askerî hareket başladı. Serasker tâyin edilen Bağdad Vâlisi Abdullah Paşa, işi biraz ağır tuttuğundan, Musul cephesi kumandanı kölemen Hasan Paşa, merkezden izin alarak İran'a taarruza başladı. Mahallî Kürt beylerini de maiyetine alan Paşa, İranlılar'ın Bane Hâkimi bulunan Salih Han'ı mağlûbiyete uğrattı. Bir ay kadar sonra, Şâh'ın en mühim kumandanlarından Hüsrev Han'ın 20 bin kişilik ordusunu da eyâlet merkezi olan Sine'de fecî şekilde bozdu (5 Mayıs 1777/27 Rebiülevvel 1191). Muhârebe meydanında iki bin maktül, bir çok esîr ve mühimmât bırakan Acemler, bozgun hâlinde geri çekildiler. Bunun üzerine Şâh, Kelb Ali Han kumandasında büyük bir ordu sevketti. Hasan Paşa, İran seraskeri bulunan Bağdad Vâlisi Abdullah Paşa'dan düşman kuvvetlerini karşılamak için yardım talep etti. Fakat Abdullah Paşa, kendisinden önce yapılan taarruza kızdığı için, pek cüz'î bir yardımda bulundu. Hasan Paşa ise,

çok üstün düşman kuvveti karşısında çekilmek mecbûriyetinde kaldı. Buna mukaabil Kelb Ali Han emrindeki İran kuvveti de bâzı yağma ve tahrîb hareketlerinde bulunarak, dönmek zorunda kaldı. Kerîm Han ise Osmanlı Devleti'yle yalnızca başa çıkamıyacağını anladığından, Ruslar'la bir ittifak yaptı. Buna göre, kendisi doğudan, Ruslar da Balkanlar'dan Osmanlılar'a taarruz edeceklerdi. Fakat bu ittifak netîce vermeden Kerîm Han öldü ve İran, zâten bir türlü kurtulamadığı saltanat kavgalarıyle yeniden karıştı. Bu sebeple İran muhârebeleri bir duraklama safhasına girdi ve Osmanlılar, Abdullah Paşa'nın vefâtıyle Bağdad Vâliliği'ne tâyin edilen Hasan Paşa eliyle Basra'yı işgâl ettiler (1779).

Bâb-ı Âli, Rusya'nın Kırım'da meydana getirdiği emrivâkilerle meşgûl bulunduğu için, İran'ın içine düştüğü dâhilî anarşiden istifâde etmeyi doğru bulmadı. İran'daki saltanat mücâdelesi, bir kaç sene daha devam etti ve nihâyet İrak-ı Acem havâlisinde istiklâlini ilân eden, Kaçar aşîretinden Aga Mehmed Han'ın son Zendîye hükümdarı Lûtf Ali Han'ı öldürmesiyle sona erdi (1791/1205). Tahran'ı kendisine hükûmet merkezi yapan Kaçar sülâlesi, 1924'e kadar devam etti ve yerini bir çavuş olan Rızâ Şâh Pehlevî'ye bıraktı. İran'da 130 sene kadar devam eden Kaçar hânedanı bir Türk âilesi olup, Osmanlılar'la umûmîyetle dost geçinmiştir.

Sadârette Değişiklik

Bu sırada bir senedir sadârette bulunan Dârendeli Mehmed Paşa "betâet ve rehâveti" sebebiyle azledildi. Paşa'nın "Kara Silahdar" nâmıyle anılan Mehmed Ağa'nın tesiriyle azledildiği de rivâyet edilmiştir. Kendisi memleketinde câmi, medrese, kütüphâne, köprü, çeşme, han ve hamam gibi hayır eserleri yaptırmış, ciddî, gayretli ve ehil bir devlet adamı olarak tanınmıştır. Kendisinden boşalan sadâret makaamına, sâkin, mûtedil ve gösterişli olmakla berâber, ümmîliğiyle de meşhûr olan Kalafat Mehmed Paşa getirilmiştir (1 Eylül 1778/8 Şâban 1192).

Aynalıkavak Tenkîhnâmesi

Bu esnâda Tatar ekâbiri arasındaki ihtilâfı körükleyip, karışıklık çıkarmak, bu suretle de müdâhale sebebi ihdâs edip burayı ilhak etmek dâvâsında bulunan Rusya, emellerini tahakkuk yolunda idi. Kırım ahâlisinin, hemen umûmunun arzûsuyla işbaşına gelmiş olan III. Devlet Giray, Ruslar'ın askerî bir müdâhalesiyle firara zorlanmış ve yerine de Türklükten uzaklaşmış, gâyet mütereddî (dejenere; aslî vasıflarını kaybetmiş)) bir züppe olan Şâhin

Giray getirilmiştir. Ruslar kendi taraftarları olan bu zavallı hâinin hanlığının tasdîkini bir Kırım heyetiyle talep etmişlerse de, Bâb-ı Âli bu teklîfi reddetmiş ve Tatarlar'ın üzerinde ittifak ettikleri Selîm Giray'ı han nasbetmiştir. Bunun üzerine Osmanlı-Rus münâsebetleri çok gergin bir safhaya girmiş; iki taraf da askerî hazırlıklara başlamıştır.

Önce Trabzon Vâlisi Canikli Ali Paşa* emrinde bir miktar asker denizden sevkedilmiş; İsmail taraflarında yığınak yapılmağa başlanmış; ayrıca Kapdan-ı Deryâ Cezâyirli Hasan Paşa 40 kadar gemi ile Karadeniz'e çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu hareketi, Kaynarca'ya göre Ruslar'ın Kırım'da asker bulunduramıyacağı esâsına dayanmakta ve buraya Osmanlı kuvvetinin de misilleme olarak çıkarılması düşünülmekteydi. Fakat bu sırada Avrupa'da siyâsî vaziyet karışıktı. İngiltere, Amerika müstemlekelerinin isyânıyle meşgûldü ve bunların Fransa tarafından tahrîk edildiği iddiasıyla, bu devletle çatışma hâlindeydi. Fransa'yı iktisâdî darlığa düşürmek için, denizden ablukaya kalkmış, hattâ Rusya limanlarından gelen mallara el koymuştu. Bu hal, dâhilî meselelerle meşgûl Rusya'nın da menfaatlerini ihlâl ediyordu. Bu sebeple Fransa, Akdeniz ticâretine çok zararı dokunacak bir Türk-Rus harbine şiddetle aleyhtardı. Türkiye ise, yalnız Kırım'la değil, İran'la yaptığı bir harble de meşgûldü. Bu sebeple iki devlet arasında arabuluculuk yaparak, husûle gelebilecek yeni bir harbi önlemeyi kendi menfaatlerine de uygun buldu.

Böylece Fransa sefîrinin tavassutu ile Aynalıkavak kasrında, Kaynarca Muâhedesi'nin ihtilâflı taraflarına açıklık getirmek maksadıyle, Rus ve Osmanlı murahhasları arasında bir tenkîh-nâme imzâlandı. Dokuz maddeden ibâret olan bu senede göre, Kırım dâhilî işlerinde ve hân intihâbında tamâmen müstakil olacak; ahâlice intihâb olunan hâna hilâfet makaamınca berât ve menşûr gönderilecek, Şâhin Giray'ın hânlığı kayd-ı hayatla kabul edilecek, Rusya Kırım'daki askerini üç ay içinde çekecek; Eflâk ve Boğdan

---

* Bu Hacı Ali Paşa bir sadrâzam-zâdedir ve Osmanlı Devleti'nin o günkü askerî mağlûbiyetleri üzerinde kalem oynatmış bir zattır. Bernard Lewis, M. Norberg'den naklen, onun Osmanlı askerinin cesâret ve mâneviyat noksanlığına uğramamış bulunduğunu, devletin son derece sâdık ve yiğit tebea yığınlarına mâlik olduğunu naklettiğini yazmakta, Paşa'nın kafasında iki fikrin ve sualin mühim bir yer işgâl ettiğini kaydetmektedir. Buna göre Paşa, Osmanlı Devleti'nin vaktiyle son derece kuvvetli ve azametli iken bugün neden mağlûb olduğunu araştırmakta, yeniden eski büyük kuvvetine kavuşabilmesi için ne yapılması lâzım geldiği husûsunda mülâhazalar ileri sürmektedir. Onun bu husustaki yazma risâlesinin Upsala'da mahfûz bulunduğunu kaydetmektedir.

Voyvodalıklarının elçileri devletler hukuku kaidelerinden istifâde edecekler, Aksu ile Özü arasındaki Özükırı denilen arâzi, Osmanlılar'a âit olacaktı.

Görülüyor ki, Aynalıkavak Tehkîhnâmesi adıyla anılan bu tenkîh (düzeltme) senedinin şu maddeleri "Devlet-i Aliyye'den ziyâde Rusya'nın maksadına hizmet etmiş" görünmektedir. Cevdet'in yazdığına göre, bunun kabulü için sarayda umûmî bir meclis toplanmış; sened burada okunmuş; Sadrâzam hazır bulunanlara hitâben, bunda şerîate ve saltanat kaanunlarına mugâyir bir husus bulunup bulunmadığını sormuş; onlardan da "Bu tenkîhâtın Kaynarca'nın bâzı maddelerini tahfîf ve tanzîm ettiğini, gerçi Kırım'ın istiklâli ile Şâhin Giray'ın hânlığını tasdîk ediyorsa da, Özükırı denilen mer'aları Osmanlı Devleti'ne iâde ettiğini, Rusya'nın Eflâk ve Boğdan hakkındaki taleplerinden vazgeçtiğini bildirip, Devlet-i Aliyye'yi harb hazırlıklarından kurtaracağı cihetle münâsibdir." cevâbını almıştır. Şu vaziyete göre, Osmanlı Devleti'nin Kırım'da ve Tatar kabîleleri üzerindeki hükümranlık hukuku mâneviyâttan ibâret kalmış; Eflâk ve Boğdan'ın serbestlikleri genişletilmiş; buna mukaabil Özükırı denilen bir kısım toprak, Türkiye'ye iâde edilmiştir. Şu tenkîhnâme, o zaman devletin içinde bulunduğu vaziyet nazara alınarak, bir muvaffakıyet addedilmiştir (21 Mart 1779/3 Rebîülevvel 1193).

Süveyş'ten Yabancı Gemilerinin Geçme Yasağı

O zamana kadar Kızıldeniz'de, Harameyn-i Muhteremeyn'in muhâfazası maksadıyle kararlaştırılmış bir tedbîr îcâbı olarak, ecnebî gemileri Cidde iskelesinden daha yukarıya geçemezlerdi. Fakat Mısır'da Bulutkapan Ali Bey'in Şeyhü'l-Beled'liği zamanında, bir İngiliz gemisi Süveyş'e gelmiş; bâzı hediyeler vererek bu iskeleye yanaşma müsâadesi almıştı. Bundan haberdar olan sâir ecnebîler, umûmî izin alınmıştır zannıyle, gemilerini buraya yanaştırmaya başlamışlar; alâkalı memurlar ise, gümrük resmine tamâen bunlara ilişmemişlerdir. Bu husûs Mekke-i Mükerreme emâretinden Dersaâdet'e bildirilmiş; Bâb-ı Âli de İngiliz hükûmetine vaziyeti anlatmıştır. Bunun üzerine alâkadarlara emirler gönderilerek "Ba'demâ işbu memnûiyet hilâfına hereket eden gemilerin âsî ve korsan hükmünde addolunarak emvâl ve eşyâlarınm zabt olunması, mukaavemet edenlerinin ise, top ve humbara ile gark edilmesi" bildirilmiştir (1193/1779).

Bu husûs Kızıldeniz'deki Osmanlı ticâret gemilerinin menfaatlerini temin etmesi bakımından da ehemmiyetli görülmekte; Cidde'deki tahmîl ve tahliye işleriyle meşgûl bulunanların da istifâdelerine uygun gelmekteydi.

Mora'da Alınan Tedbîrler

Yine bu sıralarda Mora'daki ahâli arasında, fâizcilikle meşgûl olan ve büyük zulümler irtikâp eden bir kısım Arnavutlar, devlete kafa tutup, vâlileri dahi dinlemiyecek kadar kuvvet kazanmışlardır. Bunların vücûd verdikleri zulüm netîcesinde bir çok reâyâ, göç mecbûriyetinde kalmış; bu ise devlet vâridâtının düşmesiyle netîcelenmiştir. Ahâlinin ve mahallî memurların vaziyeti merkeze bildirmeleri üzerine Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa, meselenin halline memur edilmiş ve kısa müddet içinde halkı memnûn edici ıslahatlarda bulunmuştur.

Sadâret Değişiklikleri, Şehzâde Mustafa'nın Doğumu

Bundan bir müddet sonra, muvaffakıyetsizliği, ümmîliği, Pâdişah'ın gizli olması îcâb eden hatt-ı hümâyûnlarını ağızlara düşürmesi gibi sebeplerle ithâm edilen Sadrâzam Kalafat Mehmed Paşa azledildi. Azline, zamânında çıkan büyük yangınlar sebebiyle efkâr-ı umûmiyenin kendisini uğursuz addetmelerinin de sebep olduğu rivâyet edilmiştir. Yerine Pâdişah katında nufûzlu bir zât olan, daha evvelki sadâret değişikliklerinde dahli bulunduğu söylenen münevver, zekî, kaabiliyetli, doğru bir devlet adamı olarak isim yapmış bulunan Kara Vezîr Seyid Mehmed Paşa getirildi (21 Ağustos 1779/8 Şubat 1193).

Pâdişah, yeni Sadrâzam'a çıkardığı bir hatt-ı hümâyûnda, mülkî ve askerî husûslardaki ıslâhata taraftar olduğunu bildirmişti. Sultan Abdülhamîd kendisine son derece itimâd eder, onu devletin kuvvetlendirilmesi yolundaki emellerinde desteklerdi. Kara Vezîr önce memuriyetlere ehil ve mâlûmâtlı kimselerin getirilmesi husûsunda çalıştı. Sonra askeri zabt u rabta alıp, tâlimlerine bilhassa dikkat etti. Kâğıdhâne taraflarında yapılan top ve humbara tâlimlerinde bulundu. Fakat bu Sadrâzam, hükümdarının kendisinden beklediği husûsları îfâya vakit bulamadı. Ancak Kaynarca Muâhedesi'nin vuzûhu hâiz bulunmayan, ticârete âit bâzı noktalarını ıslâh ettirdi. Fransa'nın tavassutu netîcesinde, Rusya ile yapılan bu anlaşma, Rus gemilerinin Osmanlı mallarını değil, ancak kendi mallarını nakledebilmeleri şekline ifrâğ edildi. Fakat Rusya, Kaynarca Muâhedesi'nin maddelerini zorlamakta devam etti. Ve bundaki esaslara istinâd ederek, Eflâk ve Boğdan'da konsolosluklar açmak istedi. Osmanlı Devleti bunu reddetti ve anlaşmadaki "âmme-i mevâzi"den Fransa ve İngiltere'nin konsolosluk açtığı yerlerin kasdedildiğini, anlaşmada Memleketeyn için ayrı hükümler konulduğunu, bura-

da ise talebe mesned teşkîl edecek tek bir ibârenin mevcûd olmadığını bildirdi. Katerina bu hususta mutlak bir ısrar gösterdi. Bunun üzerine Silistire'de bir konsolosluk açılmasına müsâade olunarak, iş ortalama bir hal tarzına vardırıldı.

Bundan bir müddet sonra Sadrâzam, çekmekte olduğu rahatsızlıktan kurtulamıyarak vefât etti (19 Şubat 1781/24 Safer 1195). Kısa boylu, zayıf ve esmer olmakla berâber "işine mukayyed ve mukdim bir zât-ı hucesteâsar" addedilen, bu malûmâtlı ve sâdık vezîr, memleketi olan Arapsun'da câmi, imâret, kütüphâne, mektep ve hamam yaptırmış; hıdrellezden evvel kuzu kesmeyi men' ettirerek, memleketin koyun servetinin artırılması maksadını gütmüştür.

Yerine, Erzurum Vâlisi bulunan İzzet Mehmed Paşa ikinci defa olarak sadrâzam tâyin edilmiştir.

Bu esnâda Pâdişah'ın, Âyişe Sîneperver Kadın'dan bir şehzâdesi dünyâya gelmiş ve kendisine Mustafa nâmı verilmiştir. "IV. Mustafa" unvânıyle ileride Osmanlı tahtına çıkacak olan bu şehzâdenin dünyâya gelişi, an'ane mûcibince top şenlikleriyle kutlanmıştır (8 Eylül 1779/26 Şâban 1193).

Ermeni Patrikinin Değiştirilmesi

Bu arada yabancı tesiriyle Katolik olan bir kısım Ermeniler'le Gregorien olanlar arasında ihtilâf büyüdü. Ermeni Patriki, Katolik olan cemaatin şiddetle aleyhinde bulunarak, bunların cenâzelerini defnetmemeye başladı. Bu husûs, Katolik olan Avusturya'nın Bâb-ı Âli'ye başvurmasına sebep oldu. Bunun üzerine Bâb-ı Âli, kendi cemaatine sâhip çıkamadığı sebebiyle patriki azlettiyse de, bir müddet sonra, yeniden makaamına getirdi. Patrik Efendi'nin hareketi, Devlet-i Aliyye noktasından faydalı göründüğü ve takdîr edildiği için, hâdise yatışıncaya kadar makaamından uzaklaştırılmış; sonra da tekrar yerine oturtulmuştur.

Maalesef Ermeni cemaati, sonraları bir taraftan Rusya, diğer taraftan da sâir hıristiyan devletler tarafından, dâima metbû oldukları âdil Osmanlı idâresine karşı tahrîk edilmişler; onların kör âletleri hâline getirilmişlerdir. Sonraki asırlarda Ermeniler'in başına gelen felâketlerin bir sebebi bu tahrîkler olduğu gibi, diğeri akl-ı selîme sâhip ve kendi menfaatlerini müdrik mezhebdaşlarını dinlememeleridir. Bunlar, hemen hemen bin seneden beri, siyâseten metbû tanıdıkları âdil Türk idâresinden, ecnebî telkinlerinin basit bir oyuncağı olarak sıyrılmak istemişler, kendilerini asırlarca huzûr içinde yaşatan bir millete hıyânet ve isyâna kalkışmışlar; bunun zarûrî cezâsını da görmüşlerdir.

Buhâra Hânı'ndan Bir Sefîr Gelmesi

Bu sırada Buhâra Hanı Seyid Mehmed Han, emîrlerinden biri ile oğlunu, aynı zamanda bütün müslümanların halîfesi de bulunan büyük Türk Sultanı'na gönderdi. Otuz kişi kadar maiyetiyle İstanbul'a gelen bu sefîrler mânevî bîatlarını arzettiler ve hürmetle karşılandılar. İngilizler'le Portekizliler hakkındaki şikâyetleriyle de meşgûl olunacağı vaadini aldılar. Hacca gidip dönen bu heyet, kıymetli hediyeler verilerek memleketlerine uğurlandılar. Böylece Orta Asya Türk dünyası, İstanbul'da oturan Büyük Sultan'a dînî ve millî bağlılıklarını arzetmiş bulunuyordu. Şu hareket, Doğu Türk âleminin Osmanlı halîfe ve hâkanlarına gösterdiği büyük bağlılığın canlı delîlidir ki, Devlet-i Aliyye'nin sonuna kadar böyle devam edip gitmiştir.

Büyük İstanbul Yangını; Sadâret Değişiklikleri; Askerî Vaziyet

Bundan bir müddet sonra İstanbul'un büyük belâlarından biri olmakta devam eden yangınların en müdhişlerinden biri vukua gelmiştir. Cibâli'de Horozlu Değirmen civarından çıkan yangın, kısa bir müddet içinde Yedikule'ye, Kocamustafapaşa'ya yayılarak, elli saat içinde yirmi bine yakın hâneyi kül etmiştir. Yangının söndürülmesine bizzat nezâret eden Pâdişah ve Sadrâzam'ın büyük gayretlerine rağmen, İstanbul'un bir kısmı harâbiyetten kurtulamamıştır. Pâdişah bu felâketin giderilmesi için emirler vermiş; zararların izâlesi için hızla çalışılmasını irâde buyurmuştur (21 Ağustos 1782/12 Ramazan 1196 çarşamba gecesi).

Bu felâketten üç gün kadar sonra, Sadrâzam İzzet Mehmed Paşa "sükûn ve rehâvetine ve bâzı uygunsuz kimselere meyil ve itibâr eylemesine mebnî" azledilmiştir. Yerine harblerde gösterdiği gayreti dolayısiyle Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilen inadcı, hileci ve tamâ' sâhibi bir zât olduğu rivâyet edilen, Yeğen Mehmed Paşa getirilmiştir (25 Ağustos 1782/16 Ramazan 1196). Fakat bu zât, makaamında hiçbir muvaffakıyet gösterememiş, daha evvel kızdığı zevâta karşı lüzumsuz bir kindarlıkla hareket etmeğe başlamıştır. Bu sebeple dört ay bir haftalık bir sadâretten sonra azledilmiş ve yerine Kara Vezîr'in yetiştirmesi olan, sadâret kethudâsı Halil Hâmid Paşa tâyin edilmiştir (31 Aralık 1782 /25 Muharrem 1197).

Yalnız Yeğen Mehmed Paşa'nın sadâreti esnâsında Rusya ve Avusturya'nın müşterek hareketi ve Osmanlı Devleti'ne düşmanlıkları nazara alınarak, İspanya'nın da o tarafı tutmasından çekinilmiş ve bu sebeple İberik

hâkimi ile beş maddelik tarafsızlık ve yirmibir maddelik de bir ticâret anlaşması yapılmıştır (14 Eylül 1782).

Sadâret makaamında sık sık vukua gelen bu değişiklikler, müverrih Cevdet'in tâbiriyle "sadra şifâ verecek bir tedbîrle netîcelenmemiş; başa gelmeden evvel herkesin nazarında meşhûr ve makbûl olan nice kimse, sadâret makaamına geldikten sonra kusurlu olmuşlardır." Memleketi ve milleti için çok hayırhâh hislerle dolu olan, bilhassa devletini eski kudretine mâlik kılmak istiyen Pâdişah, yeni vezîrine hitâben yazdığı hatt-ı hümâyûnda bu maksadını aynen şöyle dile getirmiştir: "... Göreyim seni istiklâl ile umûr-ı idâre-i Devlet-i Aliyyemi rü'yet ve ocaklarım ağavâtı ve ricâl-i devletimden herkesi istihkakına göre istihdâma riâyet, irâd ve masârif nizâmıyle beytülmâl-i müslimînin kuvveti esbâbına ziyâdesiyle dikkat ve serhadât-ı İslâmiyenin neferât ve mühimmâtları tekemmülüne ve levâzımât-ı sâirenin tanzîm ve te'mînine ve mezâlim ve taaddiyâtın def'i ve ref'i hâlâtına kemâl-i sa'y ü gayret edip, dâreynde azîz ve muhterem olasın..."

Sadrâzam önce bütün ihtimâmını ordunun nizâm ve ıslâhına hasretti. Bilhassa Tophane Ocağı'na ilhâk edilmiş bulunan ve "sür'at topçuları" denen yeni bir hafif topçu alayının geliştirilmesine çalıştı. Pâdişah tarafından tasdîk edilmiş dört maddelik bir nizâmnâme ile bu alayın miktarı 2000 kişi olarak tesbît edildi. Fakat bu miktara hemen ulaşılamadı.

Kırım'da cereyan eden hâdiselerin bir harbe sebebiyet vereceği nazar-ı itibâra alındığından, mîrî Harameyn mukataalarından cizye ve avârız akçeleriyle, sâir mîrî emvâlden kalan bakayânın serîan tahsîli fermân olundu. Ayrıca tahdîd-i isrâfâta (isrâfın durdurulmasına) dâir daha önce neşredilen emirleri te'yîden bir ferman daha çıkarıldı.

Diğer taraftan Rusya, iki devlet arasındaki "serhadâtın" bir senedle yeniden tesbîtini ısrarla talep ediyordu. Bunun reddini sağlamak ve âkıbetlerine hazırlanmak için alınacak tedbîrleri kararlaştırmak üzere, Şeyhülislâm nezdinde bir meclis kuruldu. Bu meclis önce kara ordusunun vaziyetini tedkîk etti. Netîcede orduda büyük bir nizâmsızlığın hüküm sürdüğü, Ocak'ın 40 bin kişiye yakın olan mevcûdundan ancak üçte birinin muvazzaf hizmetlerde bulunduğu, geri kalanlarının "kapulu" olarak ricâl nezdinde müstahdem olduğu görüldü. Bu cüz'î kuvvetle mukaavemet imkânı olmadığından, şu mevzûdaki sûiistimâlin önüne geçilmesi kararlaştı. Deniz kuvveti hakkında mütâlaasına başvurulan Tersâne Emîni, vaziyetin pek parlak olmadığını, donanmanın denize çıkması için 15 bin kese akçe ile 36 bin nefere ihtiyaç olduğunu, yazılı olarak beyân etti. Bu raporların meclis huzûrunda okunması üzerine pek ziyâde kederlenen ve hissiyâtını saklamaya bile mahal görmeyen Pâdişah "Erkân-ı devletin, düşman kadar devlete

bedhâh" olduklarını hazîn bir ifâde ile dile getiren bir fermân çıkardı ve Sadrâzam'ını zamanın îcâbına göre hareket etmeye dâvet etti. Bu vaziyet uzun bir hatânın netîcesiydi. O da Kapıkulu Ocakları'nda Karlofça Muâhedesi'nden sonra vukû bulan tensîkattı ve mevcûdu hemen hemen yarıya indirmekti. Bu tensîkat, tâlimli askerin miktarını çok azalttığı gibi, büyük Osmanlı harb makinesini de zaafa uğratmıştır. Osmanlılar, dünyanın en büyük kara ve deniz kuvvetlerine mâlikiyetleri dolayısiyle, siyâsî sahada ağır basma davranışlarını bırakmışlar; bu zamandan itibâren de gelişmekte olan düşmanlarına mukaabelede acz göstermişlerdir. Osmanlı devlet ricâli, deniz ve kara kuvvetlerini azaltmanın muhâtaralarını tamâmen görmekle berâber, iktisâdî imkânsızlıklar sebebiyle böyle hareket etmek mecbûriyetinde kalmışlardır. Şu davranış devletin mevcûdiyetini sarsan bir husus olmuş; mâlî zorluklar da yaranın tedâvîsine imkân vermemiştir.

Buna mukaabil, müstemlekelerdeki ticâreti dolayısiyle iktisâden gelişen Avrupa, Osmanlı Devleti'ne karşı bir fâikiyet göstermeğe başlamıştır. Uzun süren harbler ise, Osmanlı ülkesini iktisâden sarsmış; vezîrlerin vâridât menbâları olan sancaklar has ve mukataa olarak ellerinden çıktığından, nufûzları azalmış, bu sebeple vilâyetlerde devlet otoritesi zayıflamıştır. Muâsır bir kaynak, bunun reâyânın zulme mâruz kalması netîcesini verdiğini zikretmekte, bu sebeple nizâmı ihlâl edenlerin "gâlib; ve Devlet-i Aliyye tarafından nizâma memur edilen vezîrlerin mağlûb" olduğunu kaydetmektedir. Aynı kaynak, serhad kalelerini müdâfaada dâima başarı sağlamış bulunan yamakların da nizâmlarının bozulduğunu; Memleketeyn (Eflâk ve Boğdan) taraflarındaki boyarların, Ruslar'la yapılan ticâret yolunun Kırım'a intikal etmesi netîcesinde madrabazlığa saptıklarını, memlekette adâlet tevzîine memur kadıların ise zayıflara zulmettiklerini nakletmekte, bundan acı acı yakınmaktadır.

Görülüyor ki, Ruslar'ın Kırım'ı ilhâka hazırlandıkları sırada, Osmanlı câmiası bu halde bulunmaktaydı.

Göstermelik Kırım Hânlığı'nın İnkırâzı

Bu sırada Ruslar'ın Kırım'da Şâhin Giray vâsıtasıyle oynadıkları oyunlar tam meyvesini vermek üzereydi. Târihlerimizin "Petersburg'da bir müddet oturarak, âdâb ve etvâr-ı frengâneye iyice meyletmiş, hoppa mizâclı, nîk ve bedi temyîze gayrı muktedir bir şâh-ı nev-resîde" olarak târif ettikleri Şâhin Giray, "Rusya himâyesini ve Katerina'nın îtâ eylediği rütbe-i askeriyeyi ve nişânları ez cân-ü dil kabul eylediği gibi, Rus zâbitânından yâver istihdâm ve alafranga sofrada taam ve işret etmek, Kırım'da bulunan evkaafı

ilgâ ve alenen şarâb içmek, şer'-i şerîfe ve mizâc-ı ahâliye mugâyir ve halkın havsalasına sığmayacak evzâ-ı nâ-sezâ ve harekât-ı nâbecâ ile milleti kendinden tebrîd, ricâl ve cânib-i Hilâfet-i Seniye'den nush-u pend olundukça mukaabele-i bâride ile izhâr-ı nahvet ve istiskaal eylerdi." Çocukları askere yazıp, imtinâ edenleri îdâm etmek, ordusuna Rus üniforması giydirmek ve bunlar için ahâliye gücünden ziyâde vergi tarhetmek gibi şaklabanlıklar yapan, bu garblılaşma züppesi, nihâyet halkın korkunç nefreti ile mevkiinden indirildi. Kırımlılar arasında hem Şâhin Giray taraftarlığını, hem de aleyhtarlığını tahrîk eden, Rus ajanları idi. Bundan maksatları da, Kırımlılar arasına tefrika sokmak ve müdâhale için zemîn hazırlamaktı.

Şâhin Giray tahttan indirilince doğru Rusya'ya kaçtı ve yerine birâderi Bahâdır Giray intihâb edildi. Kırımlılar bunu bir taraftan İstanbul'a haber verip, yeni hân için menşûr istedikleri gibi, dostâne bir şekilde ve usûlen Rusya'ya da bildirdiler. Bu keyfiyet Bâb-ı Âli'de duyulunca, Reîsülküttâb, Rus sefîriyle bir kaç defa görüşerek, Kırım'ın serbestîsine riâyet edilmesini talep etti. Elçi hakkın Şâhin Giray'a âit olduğunu, kendisine aleyhtar olanlar bulunduğu gibi, lehdarların da mevcut olduğunu bildirdi. Bâb-ı Âli ise, Rusya'nın Şâhin Giray'ı tutmasının muâhedeler ahkâmına aykırı bulunduğunu ve Kırım'ın istiklâline muhâlif olduğunu, bu hareketin iki devlet arasında münâferete sebep olabileceğini beyân etti.

Bu sırada devletler arası vaziyet, Rusya'nın Kırım'ı ilhâk etmekten ibâret olan maksadına çok müsâit bulunuyordu. İngiltere'nin Amerika'daki müstemlekeleri ile başı dertteydi. İspanya Fransa ile müttefikti ve İngilizler'e karşı Amerikan kolonilerinin isyanını destekliyordu. Prusya ile Kuzey Avrupa devletleri, İngiltere'ye karşı silâhlı tarafsızlık ilân etmişlerdi. Avusturya'nın başında bulunan Joseph, Katerina ile Osmanlılar aleyhinde büyük taksîm projeleriyle anlaşmaya varacak kadar kısa görüşlü hareket etmekteydi. Nitekim iki devlet Bâb-ı Âli'ye müşterek bir nota vererek, Osmanlı Devleti'nin Kırım işlerine hiç bir vechile karışmamasını, memleket dâhilinde ihrâcını yasak ettiği zahire ve sâir iptidâî maddelerin serbestçe satın alınmasına rızâ göstermesini, Eflâk ve Boğdan cizyesini hafifletmesini, Ruslar'ın Akdeniz adalarında konsolos bulundurmasını kabul etmesini talep ettiler. Bu teklîfleri, Rusya'nın hududda yaptığı tahşîdât ile Avusturya'nın Macaristan ve Erdel taraflarında vücûd verdiği askerî nümâyişler tâkip etti. Bu endîşe verici vaziyet üzerine Bâb-ı Âli harbi göze alamadı ve yalnız buralara serasker tâyin ederek, bir miktar asker gönderdi.

Osmanlı hükûmetinin yalnız ihtiyâtî tedbîrlerle iktifâ etmesi, Rusya'nın maksatlarını kolaylaştırmaktan başka bir şeye yaramadı. Bir Rus ordusuyla birlikte Kırım'a giren Şâhin Giray, yeniden tahta geçirildi. Bunun üzerine es-

ki hân Bahadır Giray Türkiye'ye kaçtı ve bir müddet sonra, ikaamet ettiği Tekirdağı'nda vefât etti (1791).

Bu esnâda Soğucak muhâfızı bulunan Ali Paşa, Kırım'a bağlı olan Taman halkının Şâhin Giray'ın memurlarını atması ve kendisini dâveti üzerine, buraya kethudâsını gönderdi. Kethudâ, Şâhin Giray'ın Taman'dan çekilmesini isteyen elçisini, hıyânetine kızarak, îdâm ettirdi. Bunun üzerine Ruslar Şâhin Giray kuklasından güyâ izin alarak Kefe, Taman ve Kuban havalisine asker sevkedip, buraları bir hamlede işgâl ettiler. General Potemkin ise emrinde bulunan 70 bin askerle Kırım'ı tamâmen zaptetti ve Karasupazarı mevkiinde umûmî karargâhını kurdu. Tatar ulemâsını ve ümerâsını toplayarak, Çariçe'nin bir kaç ay evvel yazılmış olan

> *"Siz müfsid bir kavimsiniz; bize bir çok zahmet verdiniz; sizden çektiğimizi hiç bir milletten çekmedik; fesâdınızdan kurtulmak için Osmanlı Devleti dahi sizden el çekerek, serbest olmanıza karar verdi. Halbuki bu esnâda dahi Osmanlı Devleti ile aramızı bozmak istediniz. Lâkin iki devlet, halen sulh üzeredirler. Ancak sizler benim nice bin askerimi katlettiniz ve bu uğurda çok para sarfetmeme sebep oldunuz. İşte bu sebeple Taman, Kuban ve Kırım'ı memleketime ilhâk ettim."*

meâlindeki beyannâmesini okudu. Bundan sona memleketin ileri gelenlerine "Bu andan itibâren Kırım'ın istiklâlinin ilgâ edildiğini, bütün Tatarlar'ın Rus reâyâsı olduklarını" bildirdi (9 Temmuz 1783/8 Şâban 1197). Bu ilhâkı kabul etmiyenlerin Kırım'ı terketmekte serbest olduklarını, kalanların mal ve canlarıyle dîn ve mezheblerine karışılmıyacağını, buna mukaabil Çariçe'ye sadâkat yemîni etmeleri lâzım geldiğini beyân etti. Rus oyuncağı olan, hıyânetin mücessem ve müheykel şekli bulunan Şâhin Giray'ın ise, senelik 800 bin ruble tahsîsât ile hanlıktan ferâgat ettiği îlân edildi. Çariçe'ye sadâkat yemîni etmek istemiyen ve Rus esâretinde yaşayamıyacaklarını anlıyan binlerce Kırım Türkü, baba yurtlarını, evlerini, ocaklarını, akrabâlarını bırakarak, Osmanlı topraklarına hicret etmeye başladılar. Bu muhâceret gittikçe genişliyen kaafileler hâlinde büyük bir kesâfet peydâ etti ve kitlevî bir protesto mâhiyetini aldı. Potemkin, bu gidişle, Kırım'da kimsenin kalmıyacağından endîşelenerek, Tatarlar arasına bir tedhîş havası salmak istedi. Kırım'ın ileri gelen âilelerinden 30 bin kişiyi, kadın, çocuk dinlemeden, kılınçtan geçirdi. Rus taraftarı olan Kırımlılar bile, Osmanlı Devleti yerine Rusya'ya istinâden istiklâl peşinde koşmanın fecâatini gördüler. Şâhin Giray hâini bile, bir kaç sene sonra, Ruslar'ın kendisini aşağılamalarına tahammül edemiyerek, Osmanlı ülkesine sığındı ve dört sene kadar Rodos'ta sürgün hayatı yaşadı. Sonra da hıyâneti sebebiyle "maktülen dâr-ı cezâya rıhlet ey-

ledi. Velî-i ni'metinden tebâüd ile â'dadan vefâ uman gâfillere Şâhin Giray'ın hâli ibret-nümâdır."

Rusya, bu ilhâkın Osmanlı Devleti üzerinde nasıl bir tesir husûle getirdiğini bilemediğinden, arkadan emîn olabilmek için İsveç Kralı'yla bir gizli anlaşma yapmağa muvaffak oldu. Onun tarafsız kalmak şartıyle, Norveç'i ilhâkını destekliyeceğini bildirdi. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu hareketine şiddetli bir protesto ile karşılık vermeyi kararlaştırdı ise de, Fransız sefîrinin tavsiyesiyle, bundan vazgeçti. Müverrih Cevdet Paşa, Bâb-ı Âli'nin şu fâcia karşısında bir protestoya dahi başvurmamasını acı bir dille tenkîd etmektedir.

Rusya bu hususta daha ileriye giderek, Kırım'ın ilhâkının Osmanlı Devleti'nce resmen tanınmasını istedi. Bu hususta Fransa ve İngiltere'nin müzâharetini bekleyen Bâb-ı Âli, buna kavuşamadı. Buna mukaabil, Avusturya-Rusya ittifakından ürkmüş olan Prusya, sefîri mârifetiyle Kırım ilhâkının kabul edilmemesini, îcâb ederse muhârebe için ittifaka dahi hazır olduklarını bildirdi. Bâb-ı Âli bu teklîfi uzun boylu müzâkere etti ve netîcede harbe girmenin bir mâcera olduğuna, tavassut için İngiltere ile Fransa'ya başvurulmasına karar verdi. Rusya, bir tavassutu hiç bir şekilde kabul edemiyeceğini, istediği senet imzâ edilmediği takdîrde, hemen harb ilân edeceğini bildirdi. Bu şiddetli baskı altında Bâb-ı Âli, umûmî bir meclis akdetti ve burada memleketin paradan, askerden ve mühimmâttan mahrûm olduğuna dâir yapılan elîm münâkaşalardan sonra, istenilen senedin imzâsına karar verildi.

O sırada rahatsızlığından dolayı konağında bulunan Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Hasan Paşa, senedi mühürlemek için kendisine getiren beylikçi Râşid Efendi'ye şu mânidar sözleri söylemiştir:

> *"Bu sulh, sulh değildir. Â'da-yı dînin hâlimizi böyle gördükçe, bununla iktifâ etmiyerek, çeşitli teklîflerle memlekete el uzatacaklarından ve hiç olmazsa Tuna hudud olsun diyeceklerinden şübhe yokdur. Bize göre hemen başımızın çâresine bakmak ve intikam için hazırlanmak lâzımdır. Sonra pişmanlık fayda vermez."*

Vak'anüvis Cevdet'in naklettiği bu sözler, "Kırım Senedi" denilen üç maddelik elîm muâhedenin, "kahramân-ı zamân" denilmeğe hak kazanan Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa'yı ne elîm bir acıya giriftar ettiğini açıkça göstermekte, âdeta devletini zayıf görmekten hastalanan denizcinin rûh yüceliğine işâret etmektedir.

Rusya ve Avusturya bu senetten sonra bir ticâret anlaşması daha teklîf etmişlerdir. Bu da basit değişikliklerle, kabul edilmiştir. Böylece 300 sene-

den beri Osmanlı yüksek hâkimiyetinde yaşamış; devletin itilâ devirlerinde Türk bayrağını Moskova, Avrupa ve İran içlerine kadar şanla taşımış olan bu hânlık da nihâyet târih sahnesinden silinmiştir. Osmanlı kudretinin zaafa uğramasının tabiî netîcesi olan bu inkıraz Orta Asya Türklük ve İslâmlığı için de elîm olmuştur. Bundan sonra Kırım'dan Osmanlı ülkelerine yakın zamanlara kadar devam eden sûzişli bir muhâceret başlamıştır. İkinci Dünya Harbi'nde Almanlar'la işbirliği yaptığı töhmetiyle bütün Kırım Türklüğü toptan anayurtlarından sürülmüş ve bir kısmı da yollarda imhâ edilmiştir. 200 sene evvel tek bir Rus'un bulunmadığı Kırım'da, yakın zaman öncesine kadar hemen hiç bir Türk kalmamıştı; [1990'lı yılların başlarında ise ancak yüzde 7'lik bir nüfus varlığı toplanabilmiştir.] Kırımlılar'ın anayurtlarına dönme dâvâları halen devam etmekte, komünist terörün zayıflamasından [ve nihâyet kendini tasfiye etmesinden sonra], fırsat bulunur bulunmaz seslerini yükseltmektedirler. İki asır evvel Osmanlı hâkimiyetinde tam bir Türk ve İslâm gölü olan Karadeniz'in Türkiye kıyıları dışındaki sâhillerinde bulunan bütün müslüman kavimler, türlü ithamlarla yerlerinden sökülmüş ve buralar Ruslaştırılmağa çalışılmıştır.

Rusya'nın Avrupa'da Vücûda Getirdiği Endîşe

Rusya'nın Avrupa dengesinde meydana gelen değişiklikten istifâde ederek, âdeta meydana çıkar çıkmaz civarındaki memleketlere taarruzla Polonya'nın yarısını, Ukrayna'yı, Kırım'ı, İsveç topraklarının bir kısmını alması, hattâ İstanbul'a bile göz dikmesi, Avrupa devletlerini de endîşelendirmişti. Bu mülâhazaya önayak olan, hakîkatte Fransa'nın târihen mağdûr, fakat büyük krallarından biri bulunan XVI. Louis, bunun önüne geçmek ve Rusya'ya Kırım'dan el çektirmek için bâzı siyâsî teşebbüslerde bulunmuştur. Bu maksatla İngiltere, Prusya, İspanya ve Sardunya devletlerine baş vurmuştur. İngiltere, Fransa yüzünden Amerika müstemlekelerini kaybettiğini unutmadığından, buna yanaşmamış ve Rusya'yı da küstürmek istememiştir. Prusya ile Sardunya dahi bâzı mülâhazalarla birlikte, İngiltere'nin dâhil olmadığı bir ittifaka girmek istememişlerdir. Bu sebeple Fransa da yalnız İspanya ile bir şey yapamıyacağını düşünerek, bu defa Avusturya İmparatoru'nun nazarını, büyüyen Rus tehlikesine çekmiş; fakat Doğu Reich'ının başındaki kısa görüşlü hükümdarı da iknâ edememiştir. Avusturya, Rusya ile ittifak sâyesinde Osmanlı Devleti'nden toprak kazanmak husûsundaki politikasına devam etmiştir.

Sadrâzam Halil Hâmid Paşa'nın Azli ve İdâmı

Rusya karşısında, siyâsî noktadan uğranılan mağlûbiyet ile Kırım'ın tam

mânâsıyle gitmesi, efkâr-ı umûmîyenin nefretini Sadrâzam Halil Hâmid Paşa'nın üzerine celbetmiş ve aleyhindeki cereyanlar fazlalaşmıştı. Paşa, Ocaklardaki düzenlemelerden ve hazîne lehine yapılan tasarruflardan mâada, bunların ağalarının da menfaatlerine dokundu. Meselâ "Serhad ağalığı mukaddemâ üç kise câize ile tanzîm olunagelmiş iken on kise ahziyle serhad ağalarına fakr-ü fekaya mübtelâ ederek, anları dahi serhadlere visâllerinde verdiklerini çıkarmak için mezâlime mecbûr eyledi." Yeniçeri ağasının tâyininde mutâd olan bir kaç yüz kese akçayı zâhiren kabul etmemek suretiyle nümûne-i imtisâl olmak istedi ise de, hakîkatte "devlet menâfiini şahsına tahsîs", hattâ rüşvet sâyesinde "celb-i mal" sevdâsına kapıldı ve 30 bin kese gibi pek büyük bir servet topladı. Rivâyete göre, Ocaklı'nın mevâcibini tenzîl ederek ödemekle zâhirde tasarruf, hakîkatte ise bir karışıklık çıkarıp, Şehzâde Selîm'i tahta çıkarmak dâvâsına düştü. Masrafların kısılması için yapılan bu toplantıda, pâdişahın Bursa'da veyâ Edirne'de oturması husûsu teklîf edildiğinde, "Evet lâkin efendimiz de pek ihtiyâr." demesi, bu husûstaki şüpheleri kuvvetlendirdi. Kendisinin muhâlifleri "Sadrâzam'ın dimağında fesâd vardır; merâmı Şehzâde Selîm'i iclâs etmekdir." yollu dedikoduları pâdişahın kulağına ulaştırdılar. Defterdâr Nazîf Efendi ise, terakkîlere âit zamları vermemek yüzünden, Ocak'ın ayaklanmak üzere olduğunu bildirdi. Şeyhülislamlıktan azledilmiş bulunan İvaz Paşa-zâde İbrâhim Bey de, Sultan'ın hemşîresi Esmâ Sultan'a "Vezîrin hünkâra kasdı vardır." yollu bir tezkere gönderdi. Şu hâdiseler ve ihbârlar, Sadrâzam'a büyük bir itimâdla bağlı bulunan Sultan üzerinde zarûrî tesiri icrâ etti. Ocak'ta hakîkaten karışıklık alâmetleri görüldüğünden, Sadrâzam hemen azlolundu ve maaşlar eski usûl üzere zamlı olarak verildi (31 Mart 1785/26 Cemâziyülûlâ 1199). Önce Gelibolu'ya, sonra da Bozcaada'ya sürgün edilen Sadrâzam, buraya gönderilen bir ferman ile siyâset edildi. Şeyhülislâm Atâullâh Efendi dahi Sadrâzam'ın emellerine uymakla töhmet altında bırakılarak, ulemâ için en büyük bir cezâ olan nefiy ve tağribe (sürgün ve uzaklaştırma) uğratıldı. Ve yerine İvaz Paşa-zâde İbrahim Efendi getirildi.

48 yaşında sadrâzam olan Halil Hâmid Paşa iki sene üç ay sadârette kalmış, devlet makinesinde bâzı ıslahata vücûd vermiş; İsparta ile Burdur'da birer kütüphâne yaptırmıştır. Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa gibi, devletin zaafa uğramasından gâyet büyük bir elem duyan ve bunun kuvvetlenmesi için her türlü fedâkârlığa râzı bir adamın dahi Paşa'nın aleyhinde bulunuşu çok mânidârdır. Hasta bâzı târihçiler tarafından, saltanat değişikliği yapmak istediği için ilerici addedilip göklere çıkarılan Paşa, kıymetli olan taraflarına rağmen hakîkaten büyük ve muvaffak bir şahsiyet olarak görünmemektedir. Şahsî kusurları, rüşvet ile mal toplama mevzûundaki zaafı yanında, kara ve

deniz ordularını kuvvetlendirici tedbîrlerde de muvaffak olamamıştır. İktisâdî imkânsızlıkların bu hususta dahli büyük olmakla berâber, şahsî servet toplamada gösterdiği gayret ve muvaffakıyeti, idârecilikte gösterememiş; devletin muhtâc bulunduğu kuvveti, Pâdişah'ın kendisini çok fazla desteklemesine rağmen vücûda getirememiştir. Bu mevzûdaki muvaffakıyetsizliğini de belki bir saltanat değişikliği ile örtmek, genç Şehzâde Selîm'i tahta çıkararak, kendi hâkimiyetini kurmak istemiştir.

Buna rağmen, kendisi şahsî hataları ve zaafları yanında, vücûd verdiği nizâmlamalar bakımından yine de kıymetli bir adam olarak görünmektedir. Nitekim kendisinden bir sene kadar sonra sadârete geçen Koca Yusuf Paşa'nın Rusya ile muhasamata giriştiği esnâda "Muhârebeye giren ben değilim, Halil Paşa'dır." dediği rivâyet edilmekte, bu suretle hakşinâs halefleri tarafından dahi kıymetinin takdîr edildiği anlaşılmaktadır.

Halil Hâmid Paşa'nın bir diğer kıymetli tarafı da ithâl edilen bâzı kumaşların memleket dâhilinde imâlini temin için çalışmasıdır. Dışarıdan kumaş satın alınması için, ehemmiyetli miktarda meskûkâtın Hindistan'a ihrac edildiğini görmüş; vaktiyle Râmi Paşa'nın Avrupa'ya karşı başvurmuş olduğu tedbîre tevessül ederek, Bengal'den, Surat'tan ve Bender-Abbas'tan amele getirtmiş, memleket dâhilinde imâlâta girişmiştir. Bu suretle memleket hâricine çıkacak altının yurtta kalmasını temin etmiş; dâhilde yeni bir iş kolunun gelişmesini sağlamıştır.

Paşa'nın zamanında cereyan eden hâdiselerden en mühimi, Kırım'ın Rusya'ya ilhâkı üzerine, kara ve deniz ordularının kuvvetlendirilmesi için harcanan paralar dolayısiyle vukû bulan hazîne müzâyakasıdır. Bunu izâle ve bütçe açığını kapamak için hiç bir çâre bulunamamış; işi müzâkere maksadıyle toplanan mecliste "ilk defa olarak hâricî istikrâz kelimesi telâffuz edilmiş"tir. Bunun aynı dînden olması ve dost bulunması sebebiyle, Fas hükümdarından yapılması teklîf edilmiştir. Defter Emîni tarafından yapılan diğer bir teklîfte ise Felemenk, İspanya veyâ Fransa'dan istikrazın mümkün olduğu ifâde edilmiştir.

Şu husus, büyük Osmanlı kara ve deniz kudretinin maddî menbâı olan iktisâdî ve mâlî gücün, artık ciddî bir zaafa uğramış bulunduğunu göstermesi bakımından ehemmiyetli görünmektedir. Bununla berâber devlet yine de kuvvetlidir ve mânevî zâviyeden, kendisine son derece bağlı, onu mukaddes bir varlık tanıyan, büyük tebea yığınlarına sâhiptir. Bir müddet sonra Avusturya ve Rusya gibi iki büyük düşmanla çarpışması ve bunlardan birini bir çırpıda aradan çıkaracak kadar acı bir mağlûbiyete uğratması, bunun herhalde açık delîlidir.

Koca Yusuf Paşa'nın Sadâreti

Halil Hâmid Paşa'dan boşalan sadâret makaamına Özü müdâfaasında gösterdiği muvaffakıyetler dolayısiyle zât-ı şâhânenin dikkatini çeken, Hazînedar Şâhin Ali Paşa tâyin edilmiştir. Yeni Sadrâzam "taşraca hüsnü hidemâta muvaffak olmuşsa da, hizmet-i vekâlet-i kübrâyı idâreye muktezî vukuf ve ma'lûmâtı hâiz olmadığı gibi, kıraat ve kitâbeti dahi olmaması hasebiyle ketmi lâzım gelen umûrun sâire ifşâ olunması" ve pâyitaht âdabını bilmemesi "muvâfık-ı hâl ve maslahat olmadığından", on ay kadar sonra azledilmiştir. Gayretli ve cesur bir asker, usta bir muhârib, hayra mâil bir vezîr olan Şâhin Ali Paşa'nın en büyük hatası, bir müddet sonra cereyân eden Rus muhârebesinde vukû bulmuş ve yerine getirilen Koca Yusuf Paşa'ya duyduğu şahsî kırgınlık sebebiyle, âdeta cebhenin çöküşüne sebep olmuştur. Yerine, kendisi gibi ümmî olmakla berâber vakur, gayretli ve şedîd bir zât olan ve Cezâyirli Hasan Paşa'nın yetiştirmesi bulunan, Koca Yusuf Paşa tâyin edilmiştir (24 Ocak 1786/23 Rebîülevvel 1200).

Şehzâde Mahmud'un Doğumu

Bu arada Abdülhamîd Hân'ın Nakşıdîl Sultan'dan bir şehzâdesi dünyâya gelmiş ve kendisine Mahmud nâmı verilmiştir. İleride Osmanlı tahtına çıkacak ve asırlardan beri devam etmekte bulunan devlet nizâmında, satıhta kalmakla berâber, büyük değişiklikler yapacak olan şehzâdenin doğumu, an'ane mûcibince şenliklerle kutlanmıştır (20 Temmuz 1787/13 Ramazan 1201).

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne Karşı Taaddîsi ve Harb İlânına Sebep Olan Hâdiseler

Bu sırada Rusya'nın başında bulunan Çariçe, Deli Petro'nun mâhut vasiyetnâmesini nazardan uzak tutmıyarak, Osmanlı ülkesi üzerindeki niyetlerini icrâ için türlü sebepler ihdâs etmekteydi. Yeni Avusturya İmparatoru II. Joseph'le "Grek Projesi" denilen meşhûr plânını tatbîk için gizli bir anlaşma yapmıştı. Osmanlı Devleti'nin taksimine dâir olan bu anlaşmaya göre, Eflâk, Boğdan ve Besarabya üzerinde Daçya nâmıyle müstakil bir Ortodoks devlet kurulacak; Özü kalesi, Buğ ve Dinyeper nehri arasındaki arâzî, Ege Denizi'ndeki bir kısım adalar Rusya'ya verilecek; Sırbistan, Bosna-Hersek ve Venedik'e âit Dalmaçya Avusturya'ya geçecek; buna mukaabil Venedik'e Mora yarımadasıyle Girit ve Kıbrıs adaları tâvizât olarak îtâ edilecek; İstanbul alınabildiği takdîrde Bizans ihyâ edilecek: Çariçe'nin Rum mürebbiler elinde husus sûrette yetiştirilmiş ve çok mânidâr bir şekilde Kostantin nâmı verilmiş torunu, burada hükümdar yapılacaktı. Rusya'ya o esnâda dost olma-

sına rağmen itirâz edebileceği düşünülen Fransa'ya, Suriye ve Mısır teklîf edilecekti. İngiltere ve İspanya'ya dahi tâvîzler verilmesi düşünülmüştü.

O esnâda İngiltere Fransa ile rekabet hâlinde bulunuyor; bu devletin Rusya ile anlaşarak Baltık ticâretine de el atmasını menfaatine uygun bulmuyordu. Bu sebeple Fransa'nın Rusya'ya temâyül etmesi üzerine İngiltere, Petersburg hükûmetinden uzaklaşıyordu. Avusturya'nın büyümesi ve Rusya'ya temâyül etmesi üzerine, Prusya bunu kendi menfaatine aykırı görüyor; Alman emâretlerini bu tehlikeye karşı birliğe dâvet ediyordu. Rusya'nın büyümesinden endîşelenen İngiltere, hükümdar âilesinin Hanorra prensleri aslından olması sebebiyle Prusya ittifakına meylediyordu. Avusturya ise gâyet kısa görüşlü olan hükümdarının bir taraftan aç gözlülüğü, diğer taraftan da Almanya hayâli için Prusya ile çekişmesi sebebiyle Rusya'ya meylediyordu.

İşte bu vaziyette Rusya, Osmanlı hükûmetini diplomatik baskıya maruz bırakıp, bâzı menfaatler elde etmek istedi. Eflâk, Boğdan, Gürcistan meselelerini ortaya attı. Bâzı kabîleler halkının Kuban'a geçip, memleketine yaptığı akınların önlenmesini, kendi tüccarlarından mastariye resmi alınmamasını, Cezâyirliler'in zaptettiği Rus sefînesinin iâdesini, Rusya'dan firâr edenlerin kabul edilmemesini, Varna'ya konsolos tâyinine müsâade edilmesini, Özü tuzlalarında çıkan tuzun yarısının Ruslar'a verilmesini talep etti.

Ruslar'ın Eflâk ve Boğdan hakkındaki telepleri, kısa süren işgâlleri sırasında kiliselere ve hıristiyan ahâliye dağıttıkları mîrîye ve Osmanlılar'a âit arâzinin aynen kabûlü idi. Bu keyfemâyeşâ ve karakûşâne tasarruflarının tasdîki idi iki, hiç bir haklı sebebi yoktu. Diğer talepleri de umûmiyetle böyle idi ve şikâyet edilen husûs ya mevcut değildi, ya da mevcut olanlarda Osmanlı hükûmeti haklı idi.

Rus sefîri Bulgakof bu şikâyetleri Reîs efendiye bildirdi ve ondan da devlet erkânı ile müzâkere edildikten sonra cevap verileceği beyânını aldı. Sefîr, müzâkerenin sonunda, Çariçe'sinin Mayıs ayında Kersun'a geleceğini ve kendisinin de oraya gidip efendisiyle konuşacağını söyledi. Bununla isteklerine kuvvet vermiş oluyor ve taleplerinin kabûlü için mânevî bir baskı usûlüne başvuruyordu. Bunun üzerine Şeyhülislâm konağında, Sadrâzam'ın riyâsetinde bir meşveret meclisi toplandı. Burada Rusya'nın "maksad-ı muzırrı"nın anlaşılmış bulunduğu, Devlet-i Aliyye'ce kavlen ve fiilen sebat gösterilmesi lâzım geldiği, Karadeniz'e mükemmel bir donanma çıkarılması ve serhadlere kâfi miktarda asker sevkedilmesi, bu sûretle devletin şânını göstermesi kararlaştı. Sonra çıkarılan irâde-i seniye mûcibince Reîs efendi, Rusya sefîrini konağına dâvet ederek konuştu. Şikâyet edilen husûslarda muâhede ahkâmına itinâ olunarak gerekenin yapılacağı bildirildi (Şubat 1787/Rebîülâhir 1201).

Bu suretle mesele hallolunmuş sanılırken, bâzı vak'alar, Osmanlı hükûmetinin öfkelenmesine sebep oldu ve harb hazırlıklarına başlandı. Bunlardan biri, İskenderiye'deki Rus konsolosunun, bâzı Çerkes beylerini Osmanlı Devleti aleyhine tahrîk ederek, isyâna teşvîk etmesiydi. Mısır ümerâsı arasında tâ Memlûk Devleti zamanından beri devâm eden cibillî bir çekişme mevcuttu. Memlûk târihini baştan başa dolduran ümerâ mücâdeleleri Osmanlı devrinde de, merkezî devlet otoritesinin kuvvetli bulunduğu devrede karşılıklı nefret şeklinde, zayıfladığı anlarda da fiilî çekişme tarzında başgöstermişti. Her halde husûsî sebepler dışında, Kafkas kabîle mücâdelelerine raptedilmesi icâb eden bu kavgalar, dış tesirlerle bâzan büyümüştür. O sırada iki partiye ayrılan Mısır ümerâsı birbiriyle çekişmeğe başlamış; bunlardan biri de devlete tâbi bulunmuştur. İngiliz ve Fransızlar'ın ticârî menfaatler dolayısiyle, bu mücâdeleye el altından karışmaları, meseleyi büyütmüştü. Bunun üzerine Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Hasan Paşa, işin halline memur edilmiş ve donanma ile âniden İskenderiye'ye gelmiştir. Paşa'nın büyük şöhreti, devlete isyan vaziyeti takınmış bulunan kölemenler arasında ciddî bir korku husûle getirmiş ve Mısır ulemâsını araya koyarak, af talebinde bulunmalarına sebep olmuştur. Paşa hemen halka bir beyânnâme neşretmiş; bunda âsî beylerin ahâliye yaptıkları zulümleri anlatmış; bunların tamâmen kaldırıldığını, Kaanûnî devrindeki âdil vergi usûlünün tatbîk edileceğini, fenâlıkların müsebbibi olan Murad ve İbrahim Beyler'in cezâlandırılacağını bildirmiştir.

Bu beyânnâme, Mısır ahâlisinde büyük bir memnûniyet husûle getirmiş; Paşa da mukaavemete hazırlanan Murad Bey'in 8 bin kişilik kuvvetini hemen dağıtmış ve eyâlette devlet otoritesini perçinlemiştir.

Bu sırada İskenderiye'deki Rus konsolosunun âsî beylerle münâsebeti ortaya çıkmış ve Çariçe'nin bunlara gönderdiği mektup ele geçmiştir. Bu mektupta Çariçe Osmanlı Devleti'ne karşı isyânlarında kendilerini desteklediğini, Mısır'ın Türkler'den kurtarılması için konsolosuna selâhiyet verdiğini, Akdeniz'e bu husûsu temin için donanma dahi göndereceğini bildirmiştir. Bunun üzerine, devlete sâdık bir kölemen emîrini ayartmaya çalışan konsolos tevkîf edilerek, Mısır Vâlisi'ne teslîm edilmiştir.

Bu esnada Rus-Osmanlı münâsebetleri gerginleştiği ve harb âdeta tahakkuk safhasına girdiği için Hasan Paşa, kaçmış bulunan Murad ve İbrahim Beyler'in af taleplerini, muayyen yerlerde ikaamet etmeleri şartıyle kabûl etmiş ve İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Yalnız Mısır konsolosunun değil, İzmir ve Boğdan'daki Rus konsoloslarının dahi, memleketi fesâda veren tahrîk şebekelerinin başı olarak faaliyette bulundukları tesbît edilmiştir. Diğer taraftan, Rus ticâret gemilerinin ahidlerle nâil oldukları müsâadeyi sûiistimâl ederek, memnû eşyâ taşıdıkları da tesbit edilmiştir.

Bu sırada ise Rus Çariçe'sinin, İstanbul'daki sefîrinin taleplerine ciddi-

yet vermek için yaptığı büyük ve mutantan seyâhati başlamıştır. Azîm bir askerî nümâyiş mâhiyetinde icrâ edilen bu seyâhatte, güney mıntıkasına 50-60 bin asker sevkedilmiş ve Çariçe, Kırım tâcını giymek için Kersun'a gelmiştir. Âşıklarından bulunan Prens Potemkin kendisine mutantan bir dekor hazırlamış; yol boyunca Lehistan murahhasları, Litvanya heyetleri, Tatar mirzâları, Kuban hanları, Kabartay beyleri tarafından karşılanmıştır. Çariçe ile onun güyâ gizli olarak seyâhat eden azîz misâfiri İmparator Joseph, üzerinde Rusça ve Rumca "Bizans Yolu" yazılı büyük zafer tâkları altından geçmişlerdir. İstanbul'daki Rus ve Avusturya elçilerinin de katıldığı bu seyâhatte, iki devlet başkanı Türkiye'yi taksîm husûsunda müzâkerelerde bulunmuşlardır.

Osmanlı hükûmeti bu seyâhati "izhâr-ı husûmet" addetmiş; İstanbul'daki İngiliz ve Prusya elçileri de, devletlerinin desteklerini Bâb-ı Âli'ye arzetmişlerdir. Sadrâzam, İngiliz sefîrini Aynalıkavak Sarayı'na çağırarak, hükûmetinin kanaatini öğrenmek istemiştir. Sefîr, Osmanlı Devleti'nin şu nümâyişe karşı kat'î şekilde vaziyet alması îcâb ettiğini bildirerek, aynen şöyle söylemiştir:

> *"Çariçe, nâil olduğu gâlibiyetten mağrur olarak, bundan böyle Devlet-i Aliyye'yi yalnız tehdîd ederek istediklerini elde edebilir kanaatindedir. Bâb-ı Âli sebât göstererek ve metânetle, evvelbaharda donanma-yı hümâyûnu mükemmel olarak Karadeniz'e çıkarır; Özü, Bender ve Hotin serhadlerini kudretli bir serasker emrinde 40-50 bin askerle takviye ederse, Katerina haddini bilir. Özellikle Ruslar'ın mevcut tedârikleri hep borç ile vücûda getirilmiştir. Zâhiren harbe arzûlu görünüyorlarsa da, hakîkatte ceng istemeyip, mugâlata ile merâmlarına nâil olmak yolunu tutmuşlardır. Bunların hepsi bir nümâyiştir. Asıl maksatları İran'ı istilâdır. Devlet-i Aliyye tedâriksiz bulunur ve Rusya, hudûd-ı memâlik-i şâhâne karşısında, askerî satvetini göstermek sûretiyle muzır isteklerine nâil olursa, bütün kuvvetini Lezgi üzerine havâle ile İran'ı alacak ve sonra, daha kuvvetli olarak, Osmanlılar'a dönecektir. Gerçi Devlet-i Aliyye, Avusturya'dan çekiniyorsa da, bunların dâhilî ahvâlleri pek karışık ve taraf taraf ihtilâller çıkması muhtemeldir. Onun için bu cihetten mutmain olunarak askerî hazırlıklar ilerletilip, metânet gösterilirse, Çariçe ceng istemek şöyle dursun, sulhün muhâfazası sebeplerini araştırmağa mecbûr kalacak ve Fransa'nın arabuluculuğunu ricâ edecektir. O zaman da istenileni elde etmek kolaydır."*

İngiliz sefîrinin bu mülâhazasını, Prusya elçisinin "Bâb-ı âli için cür'et bahş olan teşvikaatı" tâkip etmiştir.

Bu mütâlaaları mâkul gören Sadrâzam Koca Yusuf Paşa, zâten başlamış bulunduğu hazırlıklara devam etmiş ve hemen Karadeniz'e büyük ve küçük kıt'ada 40-50 kadar "süfen-i harbiye" gönderilmiştir. Bu donanma Özü mansabında demirlemiş ve bu sebeple nümâyişe nümâyişle cevap verilmek istenmiştir. Bundan öfkeye kapılan Çariçe, Avusturya İmparatoru'na "Görüyor musunuz, Türkler Çeşme'yi unutmuşlar." gibi mutaazzımâne bir lâtife yapmıştır. Bununla berâber, Osmanlı Devleti'nin gürültüye pabuç bırakmak niyetinde olmadığını anlamış; memleketinin içinde bulunduğu kıtlık, pahalılık ve mâlî müzâyaka dolayısiyle işi ileri götürmemiş; İngiltere ve Prusya'nın aleyhtar tavırları, Tatarlar'ın reaksiyonları sebebiyle de Kırım tâcını giymeden, pâyitahtına dönmüştür.

Rusya ve Avusturya sefîrleri İstanbul'a dönünce, sulhün devâmı için Bâb-ı Âli'ye teminât vermişlerdir.

Bu sırada Rusya devletinin başında bulunan Katerina ile Osmanlı Pâdişahı Sultan Abdülhamîd, harbe taraftar bulunmamakta, buna mukabil, Türk topraklarından bâzı yerleri zapt ile emâret şeklinde kendi uhdesine tevcîh ettirmek istediği rivâyet edilen Potemkin ile cenge mütemâyil bir efkâr-ı umûmiyenin tazyikine mâruz bulunan ve Kırım'ın geri alınmasını düşünen Koca Yusuf Paşa harbe taraftar görünmektedirler. Çariçe pâyitahta dönünce, kendisiyle dost olan Fransa Devleti'nin nezdindeki sefîri ile görüşmüş; elçi hükûmetinin sulhün devâmını istediğini, vukû bulacak bir harbin Rusya'nın tecâvüzkâr hareketine hamledileceğini beyân etmiştir. Bunun üzerine Çariçe, İstanbul'daki sefîri Polçakof'a, oradaki Fransa sefîrine suâl olunmadıkça, her hangi bir şeye teşebbüs etmemesini bildirmiş; fakat bu evrak, her ne hikmet ise, Edirne yakınında bir eşkıyâ grubu tarafından gasbedilmiş ve yerine erişememiştir. Bu sebeple Rus sefîri, Potemkin'in tâlimâtına uygun olarak, Bâb-ı Âli'yi tazyîk ve tâcizden hâli kalmamıştır. Bunlardan usanan ve esâsen halkın büyük galeyânı ve baskısı sebebiyle harb taraftarı bulunan ve Avrupa vaziyetini de bunun için müsâid gören Sadrâzam, Rusya'ya kendi silâhıyle mukaabele etmek istemiştir. Bu sebeple Reîsü'l-küttâb Feyzî Efendi mârifetiyle Bulgakof'a bir ultimatom vermiştir (27 Temmuz 1787). Fesat tertiplemekle meşgûl bulunan Yaş, Bükreş ve İskenderiye konsoloslarının geri alınması, Gürcistan'da himâye ettikleri Erekli Hanı tutmaktan vazgeçip kuvvetlerini Tiflis'ten çekmeleri; memnû eşyâ naklettikleri anlaşıldığından, Boğazlar'dan geçen Rus gemilerinin muâyenesi, Rusya'daki Osmanlı tüccarlarının haklarını kollamak için münâsip şehirlerde şehbenderlikler ihdâsı gibi talepleri ihtivâ eden ultimatom Rus sefîrini şaşırtmış ise de, bilâhare hükûmetinden izin almak için mühlet istemiştir. Bundan bir müddet sonra toplanan fevkalâde bir mecliste, mesele müzâkere edilmiş; bâzı muhâliflere

rağmen Rusya'ya karşı harb kararı verilmiş ve Şeyhülislâm Müftî-zâde Ahmed Efendi'nin fetvâsıyla da iş kat'îleşmiştir. Bu esnâda misâfir odasına alınan Rus sefîri ile de aracı vâsıtasıyle görüşülmüştür. Sadrâzam ve Şeyhülislâm kendisine hitâben "Şimdiye kadar konuşmalarla beyhûde yere vakit geçirildiğini, artık muradların anlaşıldığını" bildirerek, "Muâhede hilâfında istilâ ettiğiniz Kırım'ı iâde eder misiniz? Yoksa ne dersiniz?" suâlini sormuşlardır. Bu teklîfin neye varacağını anlıyan Bulgakof "Devletime yazayım; artık irâde kendilerindir." demiştir. Hazır bulunanlardan bir kısmı sulhün muhâfazasını telmîh eyledikleri esnâda Sadrâzam, işe kat'î bir mâhiyet vermek için "Bu kâfirin hâli böyledir." demiş ve Şeyhülislâm da bir duâ okumuştur. Sonra da sefîr Bulgakof ile baş-tercüman Pizani Yedikule'de muhâfaza altına alınmışlardır.

Hemen memâlik-i şâhâne limanlarında bulunan Rus gemilerinin zaptolunması hakkında her tarafa emirler gönderilmiştir. Aynı gün Sadrâzam ve Şeyhülislâm saray-ı hümâyûna giderek "Şer'an ve mülken Rusya'ya ilân-ı harb etmek lâzım geldiğini atebe-i ulyâya" arzetmişler; Sultan Hamîd "Bâdi-i emirde harb vukuunu tecvîz ve tasvîb buyurmamışlar ise de serd-i mehâzır ile bi'l-iknâ, irâde-i seniyeleri istihsâl olunmuş"tur (13 Ağustos 1787/28 Şevvâl 1201).

Pâdişah Yusuf Paşa'ya gönderdiği pek mânidâr bir hatt-ı hümâyûnda, seferde israftan kaçınılarak, kuvvetli bir ordu çıkarılmasını, askerî ocakların usûl ve kaanunlarına harfiyen riâyet etmelerini, harb sebeplerinin bütün efrâda en açık şekilde bildirilmesini, kendisinin nesi varsa bu uğurda sarfetmeğe âmâde bulunduğunu, elbirliğiyle netîce alınmasını en derin samimiyetle emretmiştir.

Pâdişah'ın son derece ulvî ve millî vicdanı tahrîk eden bu yazısına rağmen, sefer kararı erken verilmiş; çok hazırlıksız olan, malî külfetler altında boğulan Çariçe'nin hazırlanmasına uzun bir zaman tahsîs edilmiştir. Diplomatik tavassutların celbine ve yabancı devletlerin aracılığı ile pazarlığa oturma husûsuna zaman bırakmak için alınmış olsa bile, bu harb kararı erken görünmektedir. Nitekim Mısır'dan İstanbul'a dönen Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa, bu acelesinden dolayı, eski kethudâsı olan Sadrâzam'ı muâheze etmiş ve hatâsını yüzüne vurmuştur. Buna rağmen Kapdân-ı Deryâ İstanbul'a gelir gelmez bahriyede hazırlıklara başlamış; Sadrâzam vâsıtasıyle Pâdişah tarafından talep edilen harb masraflarına yardım için emredilen 12 bin altını hemen teslîm etmiştir. "Ben merâsim paşası değilim, biz hâlâ Osmanlı oğlu Osmanlı'yız." diyen kahraman Kapdân-ı Deryâ, kuvvetli bir donanma çıkarılması için elinden gelen gayreti göstermiştir.

Rusya elçisinin hapsi haberi üzerine, Olita limanında bulunan Rus donanması, Karadeniz'e çıkmış; bâzı Osmanlı tüccar gemilerine tasallutta bu-

lunmuş; fakat şiddetli bir fırtınaya yakalanıp perîşân olmuştur. Hattâ bunlardan çâresiz olarak Boğaz'a gelip Kavak Hisarı'na demir atmış bulunan 70 kıt'a top çeker bir kalyon, derhâl tutulup Tersâne-i Âmire'ye bağlanmıştır (Kasım 1787).

Aynı esnâda Özü Vâlisi bulunan İsmâil Paşa, Kılburun kalesini zapta karar vererek, buraya kayıklarla 6 bin asker çıkarmış ve kanlı bir hücûm yapmıştır. Takviye kuvvetlerle desteklenmiyen bu hareket, muvaffak olamamış; askerlerimizin hepsi dövüşe dövüşe şehîd olmuşlardır. Devamlı yardım alabilen düşman ise, bu hücûma güçlükle karşı koymuş; Kılburun muhâfızı olan Rus generali dahi yaralanmıştır. Şu iki hâdise üzerine, harb taraftarı olan Potemkin, büyük bir telâşa kapılmış; mâşûkası olan Çariçe'ye donanmanın tamâmen mahvolduğunu, Karadeniz'de Türk deniz kuvvetiyle baş edilemiyeceğini, bu sebeple Kırım'ın tahliye edilmesi îcâb ettiğini, aksi takdîrde vazîfeden affını bildirmiştir. Potemkin'in Çariçe'ye yazdığı bu mektup, Rusya'nın içinde bulunduğu büyük endîşeyi dile getirmekteydi. Fakat Çariçe bunun icrâsının Rusya'yı Prut mağlûbiyeti sonrasına geri götüreceğini ve bütün genişleme imkânlarını örteceğini bildiğinden, sonuna kadar sebâta kararlıydı. Potemkin'e verdiği cevapta kendisinin çocuklar gibi sabırsız olduğunu söyliyerek, "Kırım'ı boşaltmak, Türklere ve Tatarlara Rusya'nın kalbine kadar giden yolu açmak demektir; zirâ ovada ve çölde bir müdâfaa vaziyeti alınamaz." nasîhatini vermiştir.

O senenin sonbahar harekâtı böylece geçmiş, bahâra kadar iki taraf da hem siyâsî, hem de askerî hazırlıklarına devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti bütün gücünü muhârebe meydanına dökmek için hazırlanmıştır. Sadrâzam Yusuf ve Kapdân-ı Deryâ Hasan Paşalar gibi iki cesûr zâtın çalışmaları ile askerî hazırlıklar ilerletiliyor; fâsılasız tâlimler yaptırılıyor; câmilerde vâizler halkın hamiyyet ve gayretini artırıcı konuşmalar yapıyorlardı. Osmanlı efkâr-ı umûmiyesi, Kırım gibi bir Türk ve müslüman beldesinin Moskof eline geçmesi dolayısiyle zâten senelerdir duyduğu infiâl sebebiyle, harb kararı veren hükûmeti bilfiil ve tamâmen destekliyordu. Osmanlı hükûmeti Moskof zulmüne mâruz kalan Dağıstan, Çerkezistan ve Kabartay halklarını düşman üzerine sevk için, bura beylerine Halîfe-i Müslimîn'in nâmeleriyle "Evâmir-i âliye ve hedâyây-ı vefîre irsâl" ediyordu. Rumeli'de bulunan ve "akvâlinden iştibâh olunan" bâzı reâyânın ellerinden silâhları toplanıyordu. Vize kasabasında bulunan Kırım hânlarından Şahbaz Giray, Dersaâdet'e dâvet edilerek, kendisine Kuban Hânlığı veriliyor; Taman üzerinden Kırım'a geçmesi ve Kabartay kabîlelerini Rusya üzerine sevketmesi emrediliyordu. Vidin, Özü, Akkerman ve İsmail taraflarına kumandanlar ve kuvvetler sevkolunuyor; Çıldır Vâlisi Süleyman Paşa'ya da Rusya taraftarı Erekli Han'ın aradan çıkarılması vazîfesi veriliyordu.

Diğer taraftan İngiltere ve Prusya mârifetiyle İsveç'le de anlaşılıyor ve Rusya'ya karşı müşterek harekete sevk olunmak isteniyordu. Bu suretle Osmanlı hükûmeti dînî ve maddî kuvvetini seferber ederek, diplomatik yoldan Rusya'nın yalnız kalmasını temine çalışıyor ve elindeki imkânlarla bu büyük düşmanına kat'î bir darbe indirmeğe hazırlanıyordu.

Bu mukabil Rusya, Osmanlı Devleti'nin bu siyâsî faaliyetinden ve Prusya ile İngiltere'nin onu desteklemesinden tereddüde düşen Avusturya'yı mutlak mânâda yanına çekmek için elinden geleni yapıyor; onun vâsıtasıyle artık çökmüş bulunan Venedik'i bile türlü vaadlerle ittifaka dâhil etmek istiyordu.

Avusturya'nın Osmanlılar'a Harb İlânı, Türkiye'nin İki Büyük Devlete Karşı Harbe Mecbur Kalışı, Donanmamızın Hareketi; Şebeş Zaferi

İki taraf da bu kesîf hazırlıkları devam ettirerek bahar mevsimine ulaştılar. İlân-ı harb zamanlarında nevrûzdan elli gün evvel "tuğ ihrâcı" merâsimi yapmak kadîm âdetlerdendi. Sadrâzam Bâb-ı Âli'de bununla meşgûl iken, Avusturya sefîri bir yazı takdîm ederek "Devlet-i metbuasının Rusya ile ittifakına mebnî muhârebede berâber bulunacağını" bildirdi ve memleketine dönmesine müsaade edilmesini ricâ etti (9 Şubat 1788/2 Cemâziyülûlâ 1202). Bu keyfiyet vükelâya telâş verdi ve Sadrâzam'ı dahi üzdüyse de "izhâr-ı tecellüdden başka" çare yoktu.

Osmanlı Devleti İstanbul'daki sefîrleri mârifetiyle yabancı devletlere teblîğ ettiği harb beyânnâmesinde, muhârebeye Rusya'nın sebep olduğunu bildirmekte, bunun delîllerini sıralamakta ve Avusturya'ya karşı dostluğu ihlâl edecek bir harekette bulunmadığını, hattâ daha evvelki Yedi Sene Muhârebeleri'nde Devlet-i Aliyye'nin yalnız bir nümâyişinin dahi kendisini berbâd edebileceği halde, ahde vefâ ve âcizin üzerine varmama kaygısıyle davrandığını beyân etmekteydi. Osmanlı hükûmeti Avusturya'nın bu yersiz davranışına rağmen elçisini tevkîfe kalkışmadı ve emniyetle memleketine dönmesi için lüzumlu tedbîrleri aldı.

Şu vaziyete göre, Osmanlı Devleti yeniden iki büyük düşmana karşı, bir kaç cephede muhârebe etmek gibi tehlikeli bir vaziyete düşmüş bulunuyor; Rusya'yı yalnız bırakmak maksadıyle yaptığı diplomatik temaslardan fazla bir netîce alamamış bulunuyordu. Bu yeni vaziyet üzerine bir dîvân toplanarak meseleyi müzâkere etti. Ordunun Rusya ve Avusturya'dan biri üzerine sevki husûsunun, cephedeki vaziyete göre, Sadrâzam'ca kararlaştırılması

kat'îleşti. Ordu-yı hümâyûn, Rumeli seferlerinin hareket üssü olan Dâvutpaşa sahrasında toplandı (17 Mart 1788 pazartesi günü). Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa, ulemâ ve devlet ricâli ile kılınan sabah namâzından sonra saraya geldiler. Hırka-i Şerîf dâiresinde kendilerini kabul eden Pâdişah "livâ-yı şerîf"i serdâra teslîm ederken "Seni Cenâb-ı Hakk'ın yardımına emânet ettim. Senden dîn ü devlete lâyık hizmet ve sadâkat umarım. İşlerine kimsenin karışması mümkün değildir. Reddin ve kabûlün her vechile kabûlümdür." nasîhatınde bulundu. Sonra yanında bulunan Şehzâde Mustafa'yı îmâ ederek "Hattâ evlâdım hakkında bile şikâyetin mu'teberdir." dedi. Bu sözler Pâdişah'a hâkim olan derin ve büyük ruh asâletini dile getirmekte, zaferin kazanılması için her türlü fedâkârlığı kabûle hazır olan çok yüksek vazîfe anlayışına işâret etmektedir.

Bundan bir kaç gün sonra ordu-yı hümâyûn Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa emrinde olarak Edirne'ye doğru yola çıktı (23 Mart 1788/1202). Mütemâdî surette yağan yağmurlar dolayısiyle yollarda sıkıntı çekilmesine rağmen, "büyük bir intizam içinde" Edirne'ye varıldı. Burada bir müddet kalınarak son hazırlıklar tamamlandı ve îcâb eden yerlere emirler gönderildi. Bu sırada kara ordusunun hareketine paralel olarak, 150 parçadan mürekkep olan donanma-yı hümayun da, Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa kumandasında Karadeniz'e çıkarılmış; o esnâda çıkan şiddetli rüzgârdan ve hava muhâlefetinden dolayı "17 gün kadar Büyükdere pişgâhında âramdan sonra semt-i maksûduna azîmet" etmiştir. Aynı esnâda Akdeniz muhâfazası için başbuğ tâyin edilen Memi Kapdân kumandasında, 12 kalyon ile Cezâyir ve Tunus ocaklarından tertîb olunan yedi kıt'a sefine ve diğer lüzûmlu gemi çıkarılmıştır.

Kahraman Kapdân-ı Deryâ, Karadeniz'e hareketinden bir gün önce, donanma kapdânlarını nezdine çağırarak şunları söylemiştir:

> *"Benim nereden geldiğim ve ne yaptığım hepinizin malûmûdur. Lâkin nâm alacak, dîn ü devlet uğruna can verecek vakit şimdidir. Niyetim düşman-ı dîni yenmek yâhud ölmekdir. Bunun için bütün câriye ve kölelerimi âzad edip, her birine hizmetlerine göre mükâfâtlar verdim ve borçlarımın hepsini ödedim. Ev halkıma dahi bir daha göremiyeceğimi kabul ederek vedâ edip gidiyorum. Eğer sağ kalıp da dönersem, bu dahi Allah'ın bir inâyetidir. Sizi öteden beri yoldaş bilirim. Bu defa hepinizi yanıma çağırmakdaki gâyem, bu niyetimi söylemekdir. İçinizde, cesâret edemeyip de mevtden havf edip kaçacak varsa, şimdiden beyân etsin ki, gücenmeyip kendisine derhâl izin vereyim. Yok eğer, muhârebe hâlinde gayretsizlik edip de, hava muhâlif idi, askere söz*

dinletemedim gibi bahânelerle emri dinlemiyene pâdişah başı için amân yokdur. Ama gayret ve hizmet edenlere, me'mûlden ziyâde mükâfât verilecektir. Bu şartlarla gitmeğe râzı olan, donanmada kalsın ve sadâkatle hizmet edeceğine yemîn etsin."

Donanma kapdânları kendisiyle bu şartlarla sefere hazır bulunduklarına yemîn ettiler. Paşa'nın bu sözleri, kendisinin devlete olan hudutsuz bağlılığını dile getirmekte; o mukaddes mefhumla nasıl haşır neşir olduğunu işâret etmekte; bu seferin Osmanlı hükûmetince arzettiği çok büyük ehemmiyeti anlatmaktadır. Şu sözlerinden de anlaşıldığı üzere, sonraları nesli tükenecek olan, yükseliş devirlerimizdeki büyük Osmanlı paşaları tipinde bir devlet recûlü olan Kapdân-ı Deryâ, Rusya'ya karşı yapılan seferin deniz harekâtına memur edilmişti. Aynı devlete karşı olan kara harekâtı ise İsmail seraskeri eski sadrâzamlardan Şâhin Ali Paşa'ya tevdî edilmişti. Sadrâzam ise, daha kuvvetsiz görülen Avusturya'nın aradan çıkarılması için, bu devlete karşı harekâta girişti.

Osmanlı Devleti, iki büyük devlete karşı harb etmek mecbûriyetinde kaldığı için, şiddetli bir hareketle, bunlardan daha az kuvvetli gördüğü Avusturya'nın işini bitirmek istiyordu. Avusturya'yı saf hârici etmek için yapacağı harekâtta, esas kuvvetini bu cepheye teksîf edecek ve Rusya'ya karşı da müdâfaa harbi verecekti. Avusturya saf dışı edildikten sonra, Rusya'ya karşı kat'î bir harbe girişecek ve onu yenmeğe çalışacaktı. Bu suretle Karadeniz donanması tamâmen bitirilecek olan Rusya'ya karşı, bir kaç cepheli bir hücûm yapılmak dahi tasavvur ediliyordu. Kırım'a çıkarma yapılacak, Kafkas kabîleleri tahrîk edilerek şark cephesinde meşgûl edilecek, İsveç'le kuzeyden sıkıştırılmağa çalışılacaktı. İşte bu tasavvurların tahakkuku için Sadrâzam, önce Avusturyalılar'ın tasallut ettiği Niş'e, sonra da orada toplanan meclis kararıyla Vidin'e doğru hareket etti ve Ruslar'a karşı müdâfaayı kuvvetlendirmek maksadıyle de Özü, Bender ve Hotin muhâfızlarına bir miktar imdât gönderdi.

Bu sırada Avusturyalılar Bosna ve Sırbistan'da kısmî hücûmlar yapmışlarsa da muvaffak olamamışlardı. 200 bin kişiyi bulan esas kuvvetleri, Macaristan'da toplanmış ve 6 güçlü orduya bölünmüştü. Bunlardan bir kısmı İmparator II. Joseph kumandasında olarak Belgrad, Vidin ve Orsova taraflarında harekâta hazırlanmış; diğer kısmı ise Boğdan cihetinden gelecek hücûmlara mâni olmağa ve îcâb ederse Romanya'yı istilâya memur edilmişti.

O esnâda Vidin yakınında, Gâziler Tepesi'ndeki çadırlı ordugâhta bulunan Sadrâzam, Ocaklı askerden bir kısmının ulûfe talebiyle çıkardıkları fitneyi münasip tedbîrlerle bastırdı. Buna Yeniçeri Ağası'nın mensup bulundu-

ğu 31'inci Orta'nın vücûd verdiği anlaşıldığından, ağa azledildi ve yerine kethudâsı Emîn Ağa tâyin edildi. Ocak ihtiyarlarının tensîbiyle, karışıklığa sebebiyet vermiş bulunan 31'inci Orta ordudan ayrılarak, Yerköy muhâfazası vazîfesiyle geriye gönderildi. Bundan sonra toplanan harb meclisinde, icrâ edilecek harekât görüşüldü. Serdâr-ı Ekrem'in Vidin'de kalması ve cebheye sevkedilecek kuvvetin, bir serasker mârifetiyle gönderilmesi münâsib görüldü. 1768 Mora isyanının bastırılmasında Muhsin-zâde'nin maiyetinde bulunarak, hamiyet gösteren Cenâze Hasan Paşa, bu vazîfeye tâlip oldu. Bunun üzerine kendisine seraskerlik kürkü merâsimle giydirilerek, lüzumlu kuvvet verildi. Yeni serasker emrindeki kuvvetlerle Kalafat mevkiinde Tuna nehrini geçip, Mahmudiye, Şebeş ve Temeşvar taraflarını tehdît etmeğe başladı. Şu hareket, Avusturya İmparatoru'nun Belgrad'ı muhâsara faaliyetine karşı yapılmış mukaabil bir askerî taktîk olarak görülmektedir. Nitekim Avusturya İmparatoru, Belgrad'ı muhâsara için Pançova sahrasına gelmişken, Osmanlı kuvvetlerinin şu hareketini haber alınca, emelinden vazgeçmiştir.

Osmanlılar'ın çok kuvvetli bulunduğu Tuna hattındaki Fethülislâm kalesi muhâfızı Memiş Paşa Tekeburun palankasından İrşova'da bulunan Avusturya kuvvetini top ateşine tutmuş, buna mukabele edemiyen düşman, yeni kazdıkları metrisleri terkedip, Lazarethane'deki mevkilerine ric'at etmişlerdi.

Tam bu esnâda muhârebeye başlamış olan serasker Hasan Paşa, imdâd için süvari birlikleri göndermiş; kendisi de dağ tarafından hücûma geçmiştir. Osmanlı askeri, düşmanın açtığı top ve tüfenk ateşine aldırmıyarak, şiddetli bir hücûmla Avusturya kuvvetini istihkâmdan sökmüş ve Muhâdiye'ye doğru firâra mecbûr etmiştir. Lazarethane'yi alan Osmanlı gâzileri, burada "ganâim-i vefîre"ye kavuşmuştur. İmparator Joseph, bu mağlûbiyet haberi üzerine Şebeş taraflarına geri çekilmek mecbûriyetinde kalmış; buna mukabil Serdar-ı Ekrem, sür'atle bu mevkie gelmiştir. Muhârebenin kazanılmasında hüsnü hizmeti olanları mükâfatlandırmış; yaralıları teker teker ziyâret ederek, hatırlarını almış ve türlü atiyelerle memnûn etmiştir.

Burada Serdâr-ı Ekrem'in Serasker'le birlikte yaptıkları müzâkerede, aşılması güç olmakla berâber, bir taraftan Muhâdiye üzerine yürünmesi, diğer taraftan da Belgrad yolu üzerinde bulunan ve harekâtın emniyeti bakımından düşürülmesi zarûrî olan İnlik kalesinin muhâsarası kararlaştırılmıştır. Muhâdiye'nin ele geçirilmesine serasker Cenâze Hasan Paşa memur edilmiş ve İnlik kalesinin sıkıştırılması da Memiş Paşa'ya havâle edilmiştir. Banat eyâletinin merkezi Temeşvar'ın kilidi sayılan Muhâdiye boğazı, Avusturya kuvvetlerince son derece tahkîm edilmişti. Serasker etrafındaki ümerâyı toplıyarak, önce boğaz etrafındaki tabyaların ele geçirilmesi îcâb et-

tiğini anlatarak, üç koldan hücûmu kararlaştırdı. Üç gün süren tazyîk sırasında, sağ kolun karşısında bulunan ve Ak-palanka nâmı verilen büyük tabyayı dövmek için, insanın çıkmasının bile müşkil olduğu yerlere, toplar tâbiye edildi. Yeniçeriler topçu desteğinde, sebatla ve mütemâdî bir hücûmla düşmanı yorarak huzursuz ettiler. Nihâyet üç gün süren bu çetin cengleşmeden sonra umûmî bir hücûm yapılarak, Ak-palanka zaptedildi ve içindeki 6 bin kişilik düşmanın ekserisi de kılınçtan geçirildi (25 Ağustos 1788/1202).

Bu zaferin verdiği coşkunlukla, Osmanlı askeri, balyemez topları dahi dağlara çıkararak düşmanı dövmeğe ve şiddetli hücûmlarla sarsmağa başladı. Serasker iyice zayıflayan düşmana karşı kat'î bir hücûma geçmek üzere iken, Avusturyalılar'ın müstahkem mevkilerini bırakarak ric'ate başladıklarını gördü ve derhal taarruz emrini verdi. Osmanlı kuvvetleri tarafından tâkip edilen düşman, Muhâdiye'de tutunamıyarak, Şebeş boğazına kaçtı ve buraya gelen İmparator II. Joseph emrindeki ordu kısm-ı küllîsine iltihak etti.

Bu esnâda fevkalâde sarp ve müstahkem bir kale olan İnlik'in muhâsarası ilerlemiş ve Serdar-ı Ekrem'in gayretiyle tam bir tazyike başlanmıştı. Sadrâzam, kalenin çok müstahkem olmasından dolayı askerin hücûm için tereddütte kaldığını görmüş ve işten vazgeçmek derecesine gelmişti. Bu sırada kaleden vire bayrağı çekilmiş; bu ise Serdar'ın büyük memnûniyetini mûcip olmuş; amân verilen düşman müdâfîleri, emniyetle memleketlerine gönderilerek, zaptedilen mevkiin muhâfazasına Abdullah Paşa tâyin edilmiştir.

Bundan hemen sonra, kış gelmeden, Avusturya'ya büyük bir darbe indirmek istiyen Serdar-ı Ekrem, Vidin, Fethülislâm ve İnlik'te bulunan kuvvetlerini bir araya getirerek, Şebeş boğazında toplandığını haber aldığı İmparator emrindeki düşmanın asıl kuvvetleri üzerine hücûmu kararlaştırmıştır. Serasker Cenâze Hasan Paşa, lüzumlu kuvvetle önden sevkedilmiş; 500 top ve 100 bin askerle tahkîm edilmiş bulunan Şebeş üzerine yürümüştür. Arkasından ilerleyip Muhâdiye'ye gelen Serdâr-ı Ekrem, Şebeş tarafından duyulan top sesleri üzerine, yerinde duramıyarak cepheye doğru ilerlemiştir. Yolda seraskerin, 20 piyâdeye lüzûm gösteren yazısını almış ve gerideki kuvvetlere emir yollayarak, acele Şebeş'e gelmelerini bildirmiştir. Şebeş'e vardığı esnâda metrisler kazıp vaziyet almış olan askerin, düşmanın çokluğu ve toplarının fazlalığı sebebiyle, mütereddit kaldığını görmüştür. Bunun üzerine, hemen ağır topları getirterek, Avusturya kuvvetlerini şiddetli bir ateş altına almış ve düşmanın gerisini tehdîd eden bütün tepeleri tutturmuştur. İmparator Joseph, Osmanlı taarruzundan endîşelenmiş; Eflâk hududundaki kumandanına, maiyetindeki 20 bin kişilik kuvvetle, Osmanlı ordusunun arkasına sarkmasını emretmiştir. Bu general verdiği cevapta, bütün yolların Osmanlı

kuvvetleri tarafından tutulmuş bulunduğunu bildirmiş ve bu hareketin imkânsız olduğunu söylemiştir. İmparator şu vaziyet karşısında ciddî olarak endîşelenmiş ve netîceden ümîdini kesmiştir. Bu sırada çok kalabalık bulunan Avusturya ordusunda, binlerce kişiyi hasta eden bir tifo salgını başgöstermiş; diğer taraftan Almanlar'dan nefret eden çeşitli kavimlerin de bulunduğu bu kuvvetle Osmanlılar'a doğru küçük çözülmeler başlamıştır. Aynı anda kılavuzlarla cebheyi gezen Serdar, düşmanın arkasındaki Şebeş kasabasına çıkan bir yol keşfetmiş ve Dârendeli İbrahim Paşa'yı 4 bin seçme süvâriyle buraya sevketmiştir. Seraskerin maiyetindeki kuvvetler de âniden hücûm ederek, bir düşman tabyasını ele geçirmişlerdir.

Bu sırada Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa'dan, Ruslar'ın Pîrezen kalesini ele geçirdiklerini bildiren bir mâruzât gelmiştir. Büyük bir hücûm esnâsında, bunun teblîğini muvâfık görmeyen Sadrâzam, Reîsülküttâb Râşid Efendi'ye, haberin tam ters mânâda yayılmasını teklîf etmiştir. Reîs Efendi, devletin mer'î kaanunlarına ve kalem nizâmlarına aykırı olduğunu söyleyerek, bu teklîfi reddetmiştir. Osmanlı Devleti'nde, harb esnâsında lüzumlu olsa bile, yalan haber yaymanın mümkün olmadığını, bunun hükûmet umûrunun ciddiyetiyle te'lîf edilemediğini gösteren şu mühim davranışa rağmen, Sadrâzam, istediğini kendi divânhânesi mârifetiyle yaptırmıştır. Askerin mâneviyâtını yükseltmek için haberin tersini neşretmiş ve top şenliği dahi yaptırmıştır. Bu hâl, düşmanın mâneviyâtını sarsıcı ve Türklerinkini de kuvvetlendirici bir rol oynamıştır. Bunun arkasından Osmanlı ordusu, derhâl umûmî hücûma geçirilmiştir. Bu hücûm karşısında düşman ordusu "dehşet içinde" kalarak, istihkâmlarını terketmiş ve firâra başlamıştır. Şiddetle tâkip edilen düşman, fecî şekilde mağlûb edilmiş; hattâ İmparator II. Joseph dahi, güçlükle canını kurtarabilmiştir. Düşman ordusundaki panik o dereceye gelmiştir ki, gece karanlığında iki Avusturya alayı, karşılıklı ateş açarak birbirlerini kırmışlardır. Düşmanın büyük bir kısmı Osmanlı kılınçlarıyle mahvedilmiş; ancak pek azı Lugoş taraflarına kaçabilmiştir.

Osmanlı kara ordusunun ve Yeniçeri'nin kazandığı en son büyük zafer olan bu muhârebede 80 topla bir çok cephâne ve mühimmât ele geçirilmiştir (21 Eylül 1788/20 Zilka'de 1202). Bundan sonra düşman kuvâ-yı küllîyesi tamâmen mağlûb edildiğinden, Avusturya'ya şiddetli akınlarla göz açtırılmaması uygun görülmüştür. Eflâk Voyvodası Mavroyani, Avusturya hudûdunu aşıp, önüne gelen yerleri yağmaladı. Memiş Paşa Pançova'ya kadar ilerledi; geçtiği kasaba ve köyleri gâret edip, 50 binden fazla esirle döndü. Çerkes Hasan ve İbrahim Paşalar Lugoş'a kadar olan yerleri vurdular. Avusturya epey uzun zamandan beri böyle bir darbe yememiş bulunuyordu. Buna mukabil Osmanlı gâzileri "gınâ-i ebede" nâil oldular. Rivâyete göre alınan esîr

miktarı ordu mevcudunun hemen iki misline ulaşıyor; bir câriye ve köle 3-5 kuruşa; bir koyun 2 kuruşa, bir dana biraz daha fazlaya satılıyordu.

Bu büyük zafer üzerine Sultan Abdülhamîd "Gâzi unvân-ı celîli" ile anılmağa başlandı. Bu zafer, halk arasında da derin akisler uyandırmış; hattâ bunun için destanlar söylenmiştir. Bir halk şâirinin söylediği şu mısralar meşhûr olmuştur:

Pâdişahım olsun kılıcın keskin;
Görmedin cihanda vezîrin dengin;
İşitsin hünkârım İrşova cengin;
Mevlâm selâmet vire der Yusuf Pâşâ.

*

Gazâya fermân eyledi zıllullâh;
Cümle hâzır oldu fîsebîlullâh;
Ulemâ çağrışır "Nasran min Allah;
Vurun gâzilerim der Yusuf Pâşâ.

Bundan sonra Sadrâzam Edirne'de kışlamak için hareket etmiş ve Osmanlı ordusu çekilince, Avusturyalılar kaybettikleri yerlerden bâzılarını geri almağa muvaffak olmuşlardır.

İsveç'in Rusya'ya Harb İlânı

Rusya ve Avusturya gibi iki büyük devlete karşı muhârebe eden Türkiye, kuzeyde umulmayan bir müttefik bulmuştur. Bu da III. Gustave'ın başında bulunduğu İsveç'tir. Bunu daha evvel sezen Katerina, İsveç Kralı'yla anlaşmak istemiş; hattâ ona, tarafsız kaldığı takdîrde, Norveç topraklarının ülkesine katılmasını desteklemeyi vaad etmiştir. Fakat pek haklı olarak, milletinin en büyük düşmanının Rusya olduğuna kaani bulunan İsveç Kralı, Prusya'nın para, İngiltere'nin donanma yardımına da güvenerek, Osmanlı harekâtına paralel şekilde harbe girmek istemiştir. Bâb-ı Âli'den muhârebeye girdiği takdîrde istediği mâlî yardımın yapılacağı vaadini de alan III. Gustave, Finlandiya hudûdunda vukû bulan bir hâdiseyi bahâne ederek, Çariçe'ye bir nota vermiş ve sonra da hücûma geçmiştir. Notada Stockholm'de fesâd çevirmekle meşgûl olan sefîrin çekilmesi, evvelce Rusya'ya geçmiş olan güney Findandiya ve Kareli'nin iâde olunması, Osmanlı Devleti'yle sulh için kendisinin hakem tanınması, Kırım'ın Türkiye'ye terki ile 1768'den önceki vaziyete dönülmesi, Çariçe'nin silâhı hemen terketmesi husûsları yer almıştı.

Katerina bu teklîfleri tabiî reddetmiş; zâten İsveç Kralı da notanın

cevâbını beklemeden Rusya'ya hücûm ederek, Petrograd'a doğru ilerlemeğe başlamıştır (Temmuz 1788/1202). Rusya bütün kuvvetlerini güneye sevkettiği için, pâyitaht ciddî bir muhâfız kıt'asından dahi mahrûm kalmıştı. Fakat III. Gustave, bu vaziyetten istifâde ederek doğrudan doğruya Petersburg'a ilerlememiş ve böylece şanslı Çariçe esâretten, Rusya da büyük bir karışıklıktan, dolayısiyle Osmanlılar'a karşı ciddî bir mağlûbiyetten kurtulmuştur. İsveç Kralı kale muhâsaralarıyle vakit geçirerek, Katerina'ya vakit kazandırmıştır.

Bundan sonra, Çariçe'nin Akdeniz'e göndermek istediği Baltık donanması İsveç filosuyla karşılaşmış; yapılan muhârebede her iki taraf da birer gemi kaybetmiştir. Rusya bunun üzerine, esâsen bütün Akdeniz memleketleriyle İngiltere'nin de muhâlefetini çeken Akdeniz hareketini mümkün görmemiş ve bundan vazgeçmiştir. Esâsen İngiliz düşmanlığını ve Fransız gayrı memnûnluğunu çeken, böyle bir donanmanın Akdeniz'de bir iş yapması, hattâ nümâyiş için dolaşması bile mümkün görülmemiştir. İsveç'in Osmanlılar'a yardımı bununla kalmış; Çariçe'nin câsus şebekesi kuzey dostumuzun ordusunda, yüz kadar hâin subay bulmuş ve bunlar Kral'ın harb ilânının hukûk-ı esâsiyeye aykırı bulunduğunu iddiâ edecek kadar vatan endîşesinden uzak davranmışlardır.

Bu sırada Danimarka, Rus teşvîkiyle İsveç'e harb ilân etmiş; bu hareket Kral'a dâhilî düşmanlarını temizleme fırsatı vermiş ve nihâyet Prusya, Hollanda ve İngiltere'nin tazyikiyle de Danimarka düşmanlığına şimdilik ara verilmek mecbûriyetinde kalınmıştır. Şu vaziyete göre İsveç'in harb ilânı, Osmanlı Devleti'ne elle tutulur büyük bir menfaat sağlamamış; Türkiye iki büyük düşmanına karşı müttefiksiz olarak harbi devam ettirmek zorunda kalmıştır.

Özü Kalesinin Düşmesi, Sultan Abdülhamîd'in Vefâtı

Diğer taraftan Rus cephesindeki harekât, zâten kararlaştırıldığı üzere, müdâfaa şeklinde cereyân etmiş; Ruslar ise, büyük kuvvetlerle stratejik ehemmiyeti olan kalelere hücûm etmişlerdir. Harb ilânı ile birlikte Podolya'da, general Romanzof emrinde 60 bin, Dinyeper ve Kırım mıntıkasında Potemkin maiyetinde 100 bin, Kuban taraflarında da 40 bin kişilik kuvvetler toplamışlardır. Rusya, Osmanlı taktiğinin aksine olarak, Türk kuvâ-yı küllîyesinin Avusturya'da meşgûliyetinden mutlak mânâda istifâde etmek yolunu tutmuştur. Bu sebeple ilk hamlede Osmanlı müdâfaasını kırarak, büyük toprak kazançlarına kavuşmayı düşünmüştür. Onun için general Suvarof

emrinde 40 bin kişilik bir düşman kuvveti, 20 bin Osmanlı askeriyle müdâfaa edilen Özü'yü muhâsara etmiş; ikmâl yolları kapanmış olan Hotin, önce Avusturya, sonra da büyük Rus kuvvetlerine karşı mukaavemete mecbûr olmuştur.

Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Hasan Paşa, Özü kalesi önüne demirlemiş; bu sırada Ruslar'ın Avlita (Sivastopol) limanında bulunan donanmalarının denize açıldığını haber almıştır. Bu sebeple, düşman filosunun üzerine giden Paşa, Rus amiralini Yılan Adası yakınlarında yakalamış ve mağlûben ric'ate mecbûr etmiştir. Firar eden Rus donanmasını Avlita limanına kadar kovalamış ve burada demirliyerek, çıkmasını beklemiştir. Fakat Rus donanması limandan çıkmaya cesâret edemediğinden, tekrar Özü'ye dönmüştür.

Bu esnâda Özü ince donanmamız telef olmuş, bu sebeple büyük gemilerle sığ olan sâhile yanaşılamamış; dolayısiyle de kale müdâfaasına yardım edilememiştir. Hasan Paşa'nın İstanbul'dan istediği küçük gemiler fırtına yüzünden gelememiş; diğer taraftan "min-tarafillâh" çıkan şiddetli bir rüzgâr sebebiyle de Rus ince donanması, büyük hasara uğramıştır. Hasan Paşa kale müdâfîlerine yardım ve muhâsara eden düşmanı denizden tazyîk için sığ olan sâhile pek fazla yaklaşmış; bu sebeple bâzı gemiler kuma saplanmıştır. Bunları kurtarmak için yapılan ameliye esnâsında düşmanın top ateşi ve taarruzu üzerine 5-10 gemi ile epeyce asker kaybetmiştir. Kasım'ın gelmesiyle, harbin tavsıyacağını ve muhâsaranın kaldırılacağını zanneden Kapdân-ı Deryâ, donanmadaki noksanların ikmâli için İstanbul'a dönmüştür. Fakat kışın yaklaşmasına rağmen Ruslar Özü muhâsarasını kaldırmamışlar, hem denizden, hem de karadan kuşatmaya devam etmişlerdir. Canlarını dişlerine takarak, kahraman bir kumandan olan Hâmid Hüseyin Paşa emrinde müdâfaaya devam eden ve 80 bine ulaşan düşmanın üç hücûmuna dayanan Özü muhâfızları, pek perîşân bir hale düşmüşlerdir.

Bu sırada bir türlü yardım alamıyan ve İsmail seraskeri bulunan eski sadrâzam Şâhin Ali Paşa'nın Serdâr-ı Ekrem'e gücenikliği dolayısıyle ihmâl de edilen Hotin, nihâyet vire ile düşmana teslîm mecbûriyetinde kalmıştır (20 Eylül 1788). Özü'de ise vaziyet gittikçe tahammül edilmez bir hal almış; İstanbul'da buraya yardım için meclisler toplanmıştır. Kapdân-ı Deryâ, kaleyi bırakıp geldiği için Pâdişah tarafından azarlanmış; Hasan Paşa ise İstanbul'da iken kara ve deniz ordusu ile müştereken harekâta karar verildiğini, halbuki Serdar'ın Avusturya cephesiyle meşgûl olduğunu, bu sebeple yalnız donanma ile büyük bir kara muhârebesinde muvaffakıyetin imkânsızlığından bahsetmiştir. Buna rağmen vazîfesinden azledilmiş ve kendisine kara seraskerliği verilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu esnâda kışlakta bulunan Sadrâzam, Pâdişah'tan para ve mühimmât talebinde bulunmuştur. Osmanlı hükûmeti âdeta bütün mâlî imkânlarını bu harb için seferber ettiğinden, ciddî bir müzâyaka başgöstermiş; toplanan mecliste Cezâyir ve Tunus Ocakları'ndan ödünç alınması, Bursa tüccarlarından borçlanılması, evkaftan istikrâz yapılması dahi müzâkere edilmiştir. Pâdişah, Yusuf Paşa'nın para talebine, milleti ve devleti için titreyen bir kalbden çıktığı bütün cümleleriyle belli olan şu pek samîmî mektupla cevap yazmıştır:

"Benim Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekremim! Akça husûsunda müzâyakanız ma'lûm-ı hümâyûnum olmuşdur; tîz elden üç-dört bin akçe istermişsiniz; mevcûd olsa alimallâh kendi harçlığımı dahi gönderirdim! Bu vakitde dirîğ olunur mu? Lâkin hazînelerin hâli cenâbınızın ma'lûmudur. Bu akçe fikri gece gündüz rahatımı meslûb eylemişdir. Taahhüdât ve zimemât ve emvâl-i mîrîyenin hâli böyle, sene-i cedîde cebelisi açılsa, belki tîz elden masârif-i sefere medâr olurdu ve cizye buyrultuları nasıl olmuşdur deyü hâtır-ı hümâyûnuma geldi; kapı tarafından suâl eyledim. Cebelünün ihrâcını meşveretde söylemişler ve cizye buyrultuları ordu tarafından verildi mi ma'lûmûmuz değildir deyü cevâb yazdılar; masarif-i seferiye bu tarafda rü'yet olunmakdadır. Bâri sene-i atiye cizyelerinin buyrultuları bu tarafa gelse belki tîz elden biraz akçe tedârik olunurdu ve cebeli dahi her ne kadar ise medârdır. Gerek Der-aliye'de ve gerek ol tarafda bütün masârıf nakde bindi. Bu kadar emvâl-i mîrîye nice oluyor? Defterdâr efendiye söyleyesiniz ve cevâbın dahi mülâhaza eyleyesiniz, ben dahi ikdâm ederdim. Külliyetli akçe olmaz ise dahi, ceste ceste üçer beşer yüz kise göndermekde kusûr etmem. Vallâhilazîm bu akçe beni geceleri uykusuz koyuyor. Hak Teâlâ Devlet-i Aliyye'ye imdâd eyleye. Allah için olsun siz dahi mülâhaza ve sa'y eyleyesiniz ve cevâbını yazasınız."

Pâdişah'ın şu mektubu ağır devlet reîsliği mes'ûliyetlerinin altında bulunurken ne derece yüksek bir ferâgat duygusuyle dolu olduğunu göstermekte, bu sebeple geceleri dahi uyku uyuyamadığını dile getirmektedir.

Bu mâlî müzâyakanın önünün alınması için meşveret meclisleri toplanmış, nihâyet istikrâz meselesi yeniden görüşülmüştür. Târihimizde emsâli görülmeyen bu iş için Şeyhülislâm'ın muvâfakatinin alınmasına lüzûm görülmüş ve bu makaamda bulunan Seyid Mehmed Kâmil Efendi de muvâfakat ettiğinden, Felemenk'ten istikrâz husûsu kabul edilmiştir. Fakat bu, uzun zamana bağlı bulunduğundan, sikkelerin "tağyîri" (ayarlarının bozulması, değerlerinin düşürülmesi) usûl-ı sakîmine başvurulmuştur. Diğer

zâviyeden de zenginlere paraları nisbetinde bir tahmîlât (yükümlülük) yapılmıştır.

İstanbul'da para tedâriki için bu çalışmalar yapılırken, Özü müdâfîleri de, son direnmelerini yapmışlardır. Bu sırada Edirne'de bulunan Koca Yusuf Paşa, hazırladığı üç bin kişinin başında, şiddetli bir kışa rağmen, yardım için yola çıkmak üzere bulunurken, Özü'nün düştüğü haberini almıştır. Nitekim Özü, 17 Aralık'ta Ruslar'ın eline geçmiş ve üç gün içinde sivil ahâli de dâhil, 25 bin kişi gaddarca kılıçtan geçirilmiştir. Özünün dilsûz sukuutu, maâlesef Türk târihinin, âdeta dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu haber, kalenin gitmemesi için her türlü tedbîrin alınmasında ısrâr etmiş olan Pâdişah'a bir türlü bildirilememiş; nihâyet sadâret kaymakamı tarafından münâsip tesellîleri ihtivâ eden bir yazıyla arzedilmiştir. Bu acı haber, hünkârı son derece sarsmış ve tahrîrdeki "kale alma ve vermenin mümkün olan hallerden sayılması" yollu tesellîleri îmâ ederek, "Bunlar benim de ma'lûmumdur; lâkin ağırıma giden devletimizin bu gevşekliğidir. Allah, gerek Özü ile Hotin'in ve gerekse Kırım ülkesinin geri alındığını göstermeden, canımı almasın ve kusurları yüzünden buna sebep olanları dünyâda kahredip, âhiretde azaba uğratsın." cevâbını vermiştir. Bununla berâber bu acıya tahammül edememiş; rivâyete göre "Âh Özü!" diyerek sağ tarafına nüzûl isâbet etmiş; hatt-ı hümâyûnları dahi yazamayıp başkasına yazdırmak mecbûriyetinde kalmıştır.

Bu esnâda Avusturya İmparatoru Joseph, baharla birlikte Osmanlı ordusunun kendisine yeniden taarruz edebileceği ihtimâliyle endîşelenmekte ve Rusya'nın da daha fazla bir muvaffakıyete nâil olacağına kaani bulunmamakta idi. Diğer taraftan Belçika ve Macar ihtilâllerinden kaygılanıyor ve Prusya ile İngiltere'nin takındığı tavırdan da çekiniyordu. Bu sebeple Katerina'ya, Osmanlı hükûmetiyle sulh yapılmasını teklîf etmekteydi. Diğer taraftan Rus ordusunun kifâyetsizliğini nazara alan Potemkin de, kuvvetleri hakkında malûmât vererek, aynı teklîfte bulunuyordu. Buna mukaabil Çariçe, Avusturya'ya sulh yapmakta serbest bulunduğunu bildiriyor; yalnız bu takdîrde, Prusya'ya karşı kendisine yardımda bulunamıyacağını îmâ ediyordu. Osmanlı Devleti ise, mâlî noktadan müşkil mevkide bulunuyor; hemen 20 seneden beri mütemâdî muhârebeler içinde vakit geçirdiğinden, nüfûs ve iktisâdî imkânları bakımından sarsılmış görünüyordu. Bu sebeple sulha ihtiyaç hissediyordu.

Bu arada, yabancı devletlerden bâzıları sulh husûsunda tavassutta bulunmayı talep ettiklerinden dolayı, Pâdişah, Şeyhülislâm Konağı'nda bir meşveret meclisinin toplanmasını bildirerek, oraya şu mânidâr hatt-ı hümâyûnu yolladı:

"Hepimiz bir geminin içinde bulunduğumuz için, cümlemize gayret lâzımdır. Sözün doğrusu ne ise söylenmelidir. Fransa ile İspanya tavassuta, Prusya ile İngiltere ise müşterek olarak ittifâka tâlibdirler. Devletin bunlardan hangisini tercîh etmesi hayırlı ise, bu gün bir netîceye rabtedilmesi ve tekrar tekrar görüşülerek, yarına bırakılmaması, kat'î emrim ve cümlenizden talebimdir. Kaldı ki, bu husûsu meclise dahil olanlardan başka bir ferd duyacak olursa, elbette yayılır ve hepimize zararı dokunur. Her kim kendisinden başkasına hemân bir kelimesini duyurursa, Allah'a havâle etdim. İki cihanda rahat bulmasın ve her kim saklar ve gizlerse iki cihân izzetine erişsin. İşte benim diyeceğim budur. Haber alırsam vallâhi hakkından gelirim."

Pâdişah'ın şu sözleri devlet ricâline karşı duyduğu emniyetsizliği de dile getirmektedir ki, Özü'nün gitmesi üzerine hiç kimseye itimâdı kalmadığı hakkındaki rivâyeti kuvvetlendirmektedir.

Bundan sonra Pâdişah, sürre ihrâcı merâsiminde bulunmuş ve bunu "teberrüken bir gün evvele" almıştır. Çok hasta olduğu için merâsimi kısa kesmiş; sürreyi hac emîrine teslîm ederek, koltuklarına girilmiş olduğu halde harem dâiresine götürülürken, Şehzâdesi Mahmûd'un bulunduğu sünnet odasına uğramış ve onu kucaklıyarak, "Oğlum, seni Cenâb-ı Hakka emânet etdim; Allah yardımcın olsun; iki cihanda yüzün kara olmasın." Sonra hareme götürülmüş; burada rahatsızlığı ziyâdeleştiğinden Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi çağrılmıştır. Hekimbaşı, Pâdişah'ın rahatsızlığını nezle ile te'vîl etmek isteyince Sultan, "Hasan Efendi, son hizmetindir... Bir hoşca bak. Efendini elden aldırdın." hitâbında bulunmuştur. Sultan Hamîd aynı gün sabaha karşı, Özü kalesinin düşman eline geçişi ve 25 bin müslümanın katledilişi mes'ûliyetine tahammül edemiyerek, rıhlet-i dâr-ı bekaa eylemiştir (6/7 Nisan 1789/10-11 Recep 1203).

Sultan I. Abdülhamîd'in Şahsiyeti

Sultan Hamîd 15 sene 2,5 ay kadar saltanat sürmüş halîm ve selîm, iyi kalbli ve niyetli bir zât idi. "Vecâ'-ı takve ile muttasıf ve teb'a ve zîr-i destan hakkında şefkat ve merhameti gâlib bir pâdişah-ı melek-sîret idi. Safvet-i kalbleri ve kemâl-i ihlâsları hasebiyle ecdâd-ı izâmlarından Sultan Bâyezîd Han-ı Sâni misillü velâyetle hüsn-i zân kazanmışlardı. Islâh-ı umûr-ı devlet aksâ-yı emelleri olmağla bu husûs için vükelâya tenbîhât-ı dâime icrâ ve müsâade-i lâzıme icra buyururlar idi." Merhûm ve mağfûrunleh Bağçekapısı'nda ihyâ kerdeleri olan imâretin karşısında vâki türbe-i şerîfelerinde

medfûndur." Kendileri umûr-ı devleti teferruatına kadar tâkip eder, muâmelâtın yolunda gitmesine gayret ederdi. Sadârete getireceği adamları bilhassa tahkîk eder, işi ehline vermede dikkat gösterirdi. Sadrâzamlarını işlerinde serbest bırakır, yalnız bâzı tavsiyelerde bulunurdu. Saltanatının yarısından sonra Cezâyirli Hasan Paşa'ya çok itimâd göstermiş ve sadâkatine ve cerbezesine güvenerek onu bilhassa tutmuştur. Fakat Özü'deki davranışı sebebiyle de azletmiş ve kara seraskerliğine getirmiştir.

Sık sık tebdîl gezmekten hoşlanır ve bu esnâda gördüğü uygunsuz işler husûsunda sadâret makaamını îkaaz ederdi. Devlet işlerinde o kadar hassas ve bunun iyi gitmesi husûsunda o kadar dikkatli idi ki, Özü'nün düşmesine dayanamamış; duyduğu acıdan dolayı vefât etmiştir. Harbe taraftar olmamakla berâber, bunun kazanılması için elinden gelen her türlü fedâkârlığa katlanmış; nefsi için îcâb ederse kuru ekmek yemeğe dahi rızâ göstereceğini samîmî bir şekilde dile getirmiştir.

Beylerbeyi'nde vâlidesi için bir câmi ve mektep yaptırmış; Emirgân'da zevcelerinden Hümâşah ve oğlu Mehmed için bir câmi ile çeşme binâ ettirmiş; Bahçekapı'da imâret, sebîl, kütüphâne ve türbe inşâ ettirmiştir. Ayrıca Medîne'de bir medrese yaptırarak lüzumlu vakıflar bağlamıştır.

İkinci Cildin Sonu